

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 41. ТОМ 1
ISSUE 41. VOLUME 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 12 від 30.09.2021)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомя]. – Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. – Вип. 41. Том 1. – 320 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, психології.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), член-кореспондент (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габілітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Гриценко Г.З.** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, заступник декана факультету народних інструментів (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомя І.М.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет); **Маршалек-Кава Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор, проректор з навчальної роботи (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія інформатизації); **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначикова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор, директор навчально-наукового інституту культури і мистецтв (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яворська Г.Х.** – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний гуманітарний університет); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»)

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музеєзнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомя І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2021
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомя І.М., 2021

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 12 from 30.09.2021)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya]. – Drohobych: Publishing House „Helvetica”, 2021. – Issue 41. Volume 1. – 320 p.

The publication is intended for those who is interested in the High School Pedagogics and psychology, philology, art development.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushniy** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University), Corresponding Member (International Academy of Pedagogical Education); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor, Head of the (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Deputy Dean of the Faculty of Folk Instruments (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **Marszalek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor, (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiiv** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of History, Associate Professor, Head of the Chair (Bogdan Khmelnytskyi State Pedagogical University); **I. Stashevskia** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Pedagogical Education); **A. Stashevskiy** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Informatization); **Y. Stetsyk** – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Ustymenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Director of the Educational and Scientific Institute of Culture and Arts (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor, (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **H. Yavorska** – Doctor of Education, Professor (International Humanitarian University); **B. Yanyslyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University)

The collection is included in such international databases as **Index Copernicus International**.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 No 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.afhn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@afhn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2021
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2021

ІСТОРІЯ

УДК 004.738.5:070+94:355](477.83)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-1>

Nataliia VOVK,

orcid.org/0000-0002-2470-7188

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Social Communication and Information Activity

Lviv Politechnic National University

(Lviv, Ukraine) Nataliia.S.Vovk@lpnu.ua

THE PRESS OF THE UKRAINIAN GALICIAN ARMY ON THE INTERNET: A COMPARATIVE ANALYSIS OF DIGITALIZED PUBLICATIONS

The article reveals the importance of digitization of archival documents for modern Ukrainian society. Attention is paid to digitized periodicals of the Ukrainian Galician Army as a source of information about the establishment of a single conciliar state. Modern electronic archives and magazines of 1918-1919 are analyzed.

The topical issue today is the digitization of documents from the period of the Ukrainian National Revolution of 1917-1921. Restored freedom of the press and society's need for proper information have led to the emergence of a national information space aimed at the full implementation of the idea of Ukrainian statehood. Particular attention should be paid to digitization and open access to the media of the Western Ukrainian People's Republic (ZUNR). This determined the relevance of the study.

*The article analyzes the state of digitization of the periodical magazine of the State Secretariat for Military Affairs – “Vistnyk DSVS”. In particular, the analysis of scanned copies of issues of the official “Bulletin”, published in 2015 by the electronic archive of the liberation movement *avr.org.ua*.*

The author also reviewed the repository of the site “Archive of old newspapers”, which provides a digitized version of another newspaper “Strilets”.

The article presents an analysis of the section “Ukrainian Galician Army” of the centralized repository for multimedia files of Wikimedia in more than 100 photos in different categories. In addition, the characteristics of separate collections of electronic exhibitions of archival funds of Ukraine are given. In particular, the analysis of the site of the Central Historical Archive of higher authorities and administration, which contains periodicals published in the Western Ukrainian People's Republic: “Ukraina”, “Respublika” and “Visnyk derzhavnykh zakoniv ta pidzakonnykh aktiv zakhidnykh oblastei UNR”. The State Archives of the Lviv Region (DALO) has a partial publication of periodicals of the Western Ukrainian People's Republic, which is available in the form of electronic exhibitions of documents.

Key words: *Ukrainian Galician Army, Western Ukrainian People's Republic, electronic archives, periodicals, digitized editions.*

Наталія ВОВК,

orcid.org/0000-0002-2470-7188

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності

Національного університету «Львівська політехніка»

(Львів, Україна) Nataliia.S.Vovk@lpnu.ua

ПРЕСА УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОЦИФРОВАНИХ ВИДАНЬ

У статті розкрито значення оцифрування архівних документів для сучасного українського суспільства. Присвячено увагу оцифрованим періодичним виданням Української галицької армії як джерелу інформації про встановлення єдиної соборної держави. Проаналізовані сучасні електронні архіви та часописи 1918-1919 років.

Актуальним питанням на сьогодні є оцифрування документів періоду Української національної революції 1917-1921 років. Відновлена свобода преси та потреба суспільства у належному інформуванні призвели до появи національного інформаційного простору, спрямованого на повне втілення ідеї української державності. Особливу увагу слід звернути на оцифрування та відкритий доступ до ЗМІ Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Це зумовило актуальність дослідження.

У статті проаналізовано стан оцифрування періодичного часопису Державного секретаріату військових справ – «Вісник ДСВС». Зокрема, наведено аналіз відсканованих копій номерів офіційного «Вісника», опублікованих у 2015 р. електронним архівом визвольного руху avr.org.ua.

Авторка розглянула і сховище сайту «Архів старих газет», де подано оцифрований варіант ще одного журналу «Стрілець».

У статті представлено аналіз розділу «Українська Галицька Армія» централізованого сховища для мультимедійних файлів Вікімедіа у розміщено більше 100 фотографій у різних категоріях. Окрім того, подано характеристику окремих збірок електронних виставок архівних фондів України. Зокрема представлений аналіз сайту Центрального історичного архіву вищих органів влади та управління, де розміщено періодичні випуски, які виходили в Західноукраїнській Народній Республіці: «Україна», «Республіка» та «Вісник державних законів та підзаконних актів західних областей УНР». У Державному архіві Львівської області (ДАЛЮ) наявна часткова публікація періодичних видань ЗУНР, яка доступна у вигляді електронних виставок документів.

Ключові слова: Українська галицька армія, Західноукраїнська народна республіка електронні архіви, періодична преса, оцифровані видання.

Formulation of the problem. The issue of historical documents digitization and the creation of media archives in today's information society is extremely important. As a result of such activities, not only secondary analysis of documents by modern researchers becomes available to the public, but also primary documents: photographs, personal and official documents, the press, etc. Digitized historical document becomes a tool for influencing the public through free access to the original sources of Ukrainian statehood. The issue of documents digitization of the Ukrainian national revolution period (1917-1921) is relevant today. Despite its defeat, irreversible state aspirations and vast experience of achievements and failures of state building were laid down currently. The cardinal revolutionary transformations of this revolutionary epoch contributed to the awakening of national consciousness among the broadest layers of Ukrainian citizenship. It has also led to democratic progress in all spheres of public life. Restored freedom of the press and the need of society for proper information laid the preconditions for the formation of a national information space aimed at the full implementation of the idea of Ukrainian statehood.

Analysis research. Garanin O., Lobuzin I., Kosyak I. and others studied the documents digitization, including archival ones. In modern researches features of the sources new forms formation in the conditions of information technologies introduction are considered, the basic technological stages of digitization of archival documents, etc. are defined.

Today, digitized archival sources have become extremely widespread. Some international programs (“Memory of the World”, 1992; “Charter on the Preservation of Digital Heritage”, 2003; “Manifesto for Digital Libraries”, 2010) have caused the creation of a huge number of educational digital resources, scientific, historical and cultural content (Lobuzin, 2012: 105).

The purpose of the article – to analyze the state of the Ukrainian Galician Army periodical press digitization.

Presenting main material. Digitization and open access to the press of the Western Ukrainian People's Republic (ZUNR) deserve special attention. ZUNR fought for its independence both through diplomatic actions and through the efforts of the Ukrainian Galician Army (UGA), which was formed as a regular armed force in extremely unfavorable military and political conditions and during the fighting of November 1918 – July 1919.

The information and press field of the Western Ukrainian People's Republic was mostly filled by civil and national organizations or government agencies. In its general majority, the press of the Western Ukrainian People's Republic had a non-partisan character and stood in the way of Ukrainian statehood (Vovk, 2016: 35).

Among the total number of magazines published in Western Ukraine, the military press of the UGA stands out. UGA military periodicals were divided into three groups: central authorities (Derzhavnyi sekretariat viiskovykh sprav (DSVS), Nachalna komanda Halytskoi armii (NKHA) – “Vistnyk Derzhavnoho Sekretariatu Viiskovykh Sprav”, “Strilets”, “Vistka”; corpus newspapers – “Kozatskyi holos” (1-st Corps), “Poleva hazeta” (2-d Corps), “Striletskyi shliakh” (3-d Corps); newspapers of brigades and battle groups – “USS»”(1-st USS Brigade), “Schid” (battle group “Skhid”) etc. (Vovk, 2016: 34).

An important stage in providing the army with informational, normative and legislative material was the publication of its own publication of DSVS – “Vistnyk DCVS”. The first issue of “Vistnyk” was published on December 1, 1918.

During the six months of its publication, “Vistnyk” published six dozen normative legal acts (regulations). Prime Ministers K. Levitsky and V. Golubovych, State Secretaries of Military Affairs signed most of them. The Minister of War signed some regulations and ministers of other interested agencies. In general, the documents published in “Vistnyk” concerned military-territorial administration, mobiliza-

tion measures (demobilization, mobilization, conscription and release), military personnel, structural reorganization of troops, material support and social protection of personnel, military administration, military judiciary, gendarmerie, armaments and military ammunition, increase of military knowledge, organization of chaplaincy service, quartermaster and medical service, equestrian and veterinary service, protection, training and education (Tkachuk, 2009: 254).

“Vistnyk” was designed, first of all, for the officers of the army, it published orders and instructions on the services order, assignment of ranks, disciplinary practice of commanders. Only in one of its numbers the lists of appointments (about assignment of the highest ranks) about 1 100 officers of infantry, artillery, cavalry, flying and other armies were printed (Vistnyk derzhavnykh zakoniv, 1919: 9). Undoubtedly, this publication was an important source not only of an informative nature, but first of all, a carrier of official documentary information of the UGA highest military body.

In 2015, the Electronic Archive of the Liberation Movement avr.org.ua published scanned copies of 16 issues of the official “Vistnyk” of the Ministry of War of the Western Ukrainian People's Republic for the period 01.12.1918-10.10.1919 (for 1918 – 3 issues, for 1919 – 13 issues).

Electronic archive of the Ukrainian liberation movement – a striking example of a well-established program of Ukrainian archival funds informatization. Avr.org.ua — joint project of the Center for Liberation Movement Studies, Lviv National University named after I. Franko and the National Museum-Memorial to the Victims of Occupation Regimes “Lontsky Prison” (Vovk, 2016: 202).

Electronic versions of “Vistnyk DSVS” on the site are placed in the section “Ukrainian statehood of 1917-1921”, where there are more than 500 digitized documents.

Based on the analysis of information about the viewing of “Vistnyk DSVS” in Fig. 1. quantitative characteristics of public interest in these electronic documents are given.

The chart shows that the first issues of the newspaper are the most popular among site visitors. In particular, “Vistnyk DSVS” of December 1, 1918 was downloaded 366 times (189 times in 2017) and viewed 437 times (264 times in 2017) (Vovk, 2016: 33). The fact of such popularity of this periodical first issue can be explained by two reasons:

- the first issue of the newspaper is relevant in connection with the placement in it of the oath of the Ukrainian troops of the Western Ukrainian People's Republic, the order on demobilization of troops

on the territory of the Western Ukrainian People's Republic and other information on the establishment of the UGA;

- high number of views and downloads caused by the simple interest of site users.

Other numbers of “Vistnyk DSVS” are downloaded up to 100 times on average and viewed up to 50 times.

The first subgroup of UGA periodicals (central authorities) periodical of the Nachalna Komanda UGA “Strilets” (Bytysia chy myrytysia, 1919: 3). This newspaper published reports of the National Council, articles on the coverage of the army's military path, publications on historical topics and coverage of cultural life in Galicia. This newspaper was one of the most popular newspapers among the military, published by the famous poet and playwright Vasyl Pachovsky. The newspaper was published daily from January 1919 in a huge circulation - 16 thousand copies in Ternopil, Stanislavov, Stryi, Borshchiv, and from June 15, 1919 in Kamianets-Podilskyi as “Ukrainskyi strilets” (editor – G. Mykytei). The newspaper ceased to exist on November 16, 1919. (Vovk, 2016: 35) The first issue of the newspaper “Strilets” was published on January 1, 1919 in Ternopil (Bachynskyi, 1978, 132). The weekly, as a government newspaper, reported on the meetings of the National Council, articles on current topics, as well as news from the front.

This is digitized by the Archive of Old Newspapers – a site dedicated to old newspapers that have ever been published in Ukraine or are related to it (Archive of Old Newspapers). The site contains seven digitized periodicals of different years: “Visti VUTsVK”, “Khliborob”, “Strilets”, “Dilo”, “Shliakh do voli”, “Pravda” and “Kyevskyi telehraf”.

A total of 21 issues of the newspaper “Sagittarius” for 1919 are published on the Site of the Archive of Old Newspapers:

- for April - 3 issues;
- for May - 2 issues;
- for June - 1 issue;
- for July - 7 issues;
- for August - 3 issues;
- for October - 5 issues.

The digitized last issue of the newspaper “Strilets” (October 9, 1919) precedes the transfer of the UGA Initial Command to the Baltics, where instead of the newspaper “Strilets” another newspaper “Prolom” began to appear. (Vovk, 2016: 36).

Unlike the electronic version of the newspaper “Vistnyk Derzhavnoho Sekretariatu Viiskovykh Sprav”, which is only scanned, the newspaper “Strilets” is presented in a different form: the user can

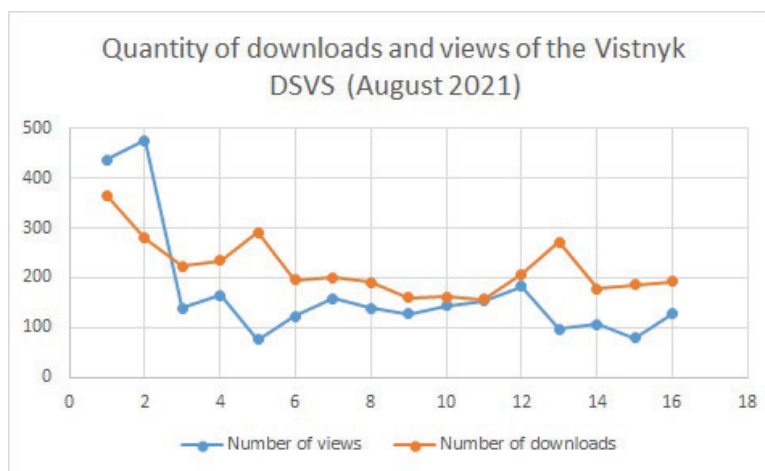

Fig. 1. Quantitative data of downloads and revisions of the “Vistnyk DSVS” (August 2021).

choose from the proposed menu (consisting of magazine pages), select the required section and article. This version of the old periodicals digitization greatly facilitates the work with the document and allows you to preserve the integrity of archival sources.

There are 172 photos in the following categories on the general centralized repository for media licenses provided by Wikimedia Commons in the Ukrainian Galician Army section:

- Chaplains of Ukrainian Galician Army – 30 photos;
- Mass grave of UGA soldiers in Berestechko[†] – 4 photos;
- Franz Xavier Bonne[†] – 2 photos;
- Chortkiv Offensive[†] – 7 photos;
- Colonels of Ukrainian Galician Army[†] – 3 photos;
- Generals of Ukrainian Galician Army[†] – 5 photos;
- Holos tabora[†] – 3 photos;
- Mass grave of UGA pilots and UIA soldiers in Krasne[†] – 2 photos;
- Mykola Lahodynskyi[†] – 2 photos;
- Severyn Leshchiiy[†] – 2 photos;
- Mass grave of UGA soldiers in Rohatyn[†] – 2 photos;
- Mass graves of UGA soldiers in Yavoriv[†] – 2 photos;
- Military people of Ukrainian Galician Army[†] – 2 photos;
- Military rank insignia of the Ukrainian Army (UGA 1919)[†] – 15 photos;
- Mykhailo Omelianovych-Pavlenko[†] – 6 photos;
- Evhen Pobihushchiiy[†] – 3 photos;
- Stefaniya Rybchak[†] – 1 photo;
- Sich Riflemen[†] – 32 photos;
- Tomb of Dmytro Dychkevych[†] – 5 photos;

- Tomb of Volodymyr Skybinskyi[†] – 4 photos;
- Ukrainian Sich Riflemen[†] – 36 photos;
- Vilna Ukraina[†] – 4 photos.

Compared to 2017, the number of photos on the resource has increased by almost 100 units (Vovk, 2016: 35). Such dynamics of renewal testifies to public interest in this subject. Most of the photos posted on Wikimedia Commons are digitized (scanned, photographed) photos from the periodicals of the time.

This personalized approach to digitizing information allows not only to identify members of the Ukrainian Galician Army, but also to carry out a photographic comparative analysis of the modern army and the armed forces of the UGA.

Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (TSDAVO of Ukraine) preserves documentary evidence of the activities of all power structures that functioned in Ukraine during the twentieth century (Tkachuk, 2009: 295). Periodicals published on the territory of the Western Ukrainian People's Republic are placed in separate collections of electronic exhibitions. In particular, in the exhibition “To the Day of the Unification of Ukraine” (Do dnia sobornosti Ukrainy) the user has the opportunity to get acquainted with some issues of such periodicals as “Ukraina”, “Republyka” and “Vistnyk derzhavnykh zakoniv ta rozporiadkiv Zakhidnoi Oblasty Ukrainskoi Narodnoi Republyky” (Do dnia sobornosti Ukrainy). The presented articles of these newspapers are devoted to important events that marked the unity of our state. In particular, the newspaper “Vistnyk derzhavnykh zakoniv ta rozporiadkiv Zakhidnoi Oblasty Ukrainskoi Narodnoi Republyky” published the Resolution of the Ukrainian National Council on the Unification of the Western Ukrainian People's Republic and the Ukrainian People's Republic (Vistnyk derzhavnykh zakoniv, 1919: 1).

In the electronic version of the newspaper “Republyka”, presented on the website of TSDAVO of Ukraine (Vovk, 2016: 33), presents to the reader information about the Ukrainian-Polish armistice talks and other information about the war for the liberation of Ukraine.

In the State Archives of the Lviv region (DALO) as of 01.01.2020 in the archive are stored 5154 funds, 2671626 storage units, including 42194 photo, 6708 film, 697 sound documents. The DALO website contains the Electronic Archive section with subdivisions: Pre-Soviet Funds, Soviet Period Funds, Former Party Archive Funds, Independence Funds, Civil Status Registration Acts from 1940, Publications and the Project “Heroics” (ZUNR). The section Funds subdivisions contain a list of funds and separate case descriptions. The section Civil Registration Acts from 1940 as of August 2021 is empty. Regarding the Publications section, it contains 62 scanned different documents in three categories (DALO Publications, History of Lviv in printed editions, Printed editions for children).

The section of the Exhibition Online website is represented by 13 electronic exhibitions (76 electronic exhibitions in 2017), dedicated to both prominent political and public figures of Ukraine, as well as significant events in the establishment of Ukrainian statehood. In such electronic exhibitions, the user has access to electronic versions of individual documents and photographs that illustrate specific events. Electronic exhibitions of magazines of Ukraine of the period of liberation struggles, pre-war and inter-war periods are placed in separate exhibitions (Vovk, 2016: 198).

Among these exhibitions, the user has access to an exhibition with partial publications of periodicals of the Western Ukrainian People's Republic, which provide information about the then independence and unity of the Ukrainian state – “Do 98 richnytsi Aktu zluky Ukrainskoi Narodnoi respubliky

i Zakhidno-Ukrainskoi respubliky” presented by 39 documents and photographs characterizing this event. Among them are such newspapers: “Holos Kalusha” from January 11, 1919. (published articles “Istorychna podia”, “Ukrainskyi parlament”); “Drohobytskyi lystok” (posted “Rezolutsii z III zizdu vid poruchnykiv sil i mist Drohobycha z 29. hrudnia 1918 r.”; “Vidozva “Zhovniry!”” from January 7, 1919.); “Vistnyk derzhavnykh zakoniv ta rozporiadkiv Zakhidnoi Oblasty Ukrainskoi Narodnoi Republiky” (the act of Reunion is placed) (Do 98 richnytsi). In 2017, another thematic exhibition was posted on the site “Lystopadovyi chyn. Do 98-yi richnytsi utvorennia Zakhidno-Ukrainskoi Narodnoi respubliky”, which contained 22 different documents, including: “Tymchasovi osnovnyi zakon pro derzhavnu samostiinist ukrainskykh zemel buvshoi avstro-uhorskoï Monarkhii”, published in newspaper “Stanislavivskyi Holos” of November 19, 1918, “Pereniatie vlasty na Halyskii Ukraini v ruky Ukr. Natsionalnoi Rady”, published in newspaper “Stanislavivskyi Holos” of November 19, 1918 and article “Budova vlasnoi Derzhavy!”, published in newspaper “Ukraina” of November 19, 1918 (Vovk, 2016: 36).

Conclusions. Digitization of archival documents not only opens archival funds for modern Ukrainian society, but also makes us realize the importance of the struggle for independence. The periodical press of the Western Ukrainian People's Republic was flooded with articles about the military actions of the Ukrainian Galician Army for the independence and unity of the state. Analysis of open electronic archival information will make you not only believe in victory, but also give additional strength and confidence in the unity of the Ukrainian people. Therefore, for the digitization of archival information, it is advisable to attract both additional funding and develop the latest methods and programs for the preservation of archival documents in electronic form.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архів старих газет URL : <http://www.oldnewspapers.com.ua> (дата звернення: 09.08.2021).
2. Бачинський В. Преса ЗУНР 1918-19. *Над Сяном: матеріали до історії Української Галицької Армії*. Вінніпег, 1978. Том 5. С. 126–141.
3. Битися чи миритися // Стрілець. 1919. Ч. 12. С. 3.
4. Від редакції // Вісник Державного Секретаріату Військових Справ. 1919. Ч. 8. С. 9.
5. Вісник державних законів та розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. 1919. Вип. 1. С. 1. URL : <http://tsdavo.gov.ua/image/62944957.jpeg> (дата звернення: 09.12.2016)
6. Вовк Н. Оцифровані періодичні видання Західно-Української Народної Республіки як історичне джерело. *Історико-культурні студії*. Львів, 2016. № 1. С. 31-37.
7. Гаранін О. Вплив інформаційних технологій на утворення нових форм архівних джерел. *Архіви України*. Київ, 2013. № 6. С. 86-94.
8. До 98 річниці Акту злуки Української Народної республіки і Західно-Української республіки URL: <http://www.archivelviv.gov.ua/MATERIALS/EXHIBITIONS/DO-98-RICHNICI-AKTU-ZLUKI-UKRAJINSKOJI-NARODNOJI-RESPUBLIKI-I-ZAKHIDNO-UKRAJINSKOJI-RESPUBLIKI/4222/#GALLERY/> (дата звернення: 09.12.2016).

9. До дня Соборності України URL: <http://tsdavo.gov.ua/4/webpages/62930749.html> (дата звернення: 12.12.2016).
10. Листопадовий чин. До 98-ї річниці утворення Західно-Української Народної республіки URL: <http://www.archivelviv.gov.ua/materials/exhibitions/listopadovii-chin-do-98-ji-richnici-utvorennja-zakhidno-ukrajinskoji-narodnoji-respubliki/4042/#gallery> (дата звернення: 02.12.2016).
11. Лобузин І. Оцифрування історико-культурної спадщини: технологія та управління. *Регістрація, зберігання і обробка даних*. Київ, 2012. Т. 14, № 3. С. 104-114.
12. Република. 1919. Вип. 1. С. 1.
13. Ткачук П. Сухопутні війська України доби революції 1917 – 1921рр. Львів: ЛІСВ. 2009. 311 с.
14. Ukrainian Galician Army URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Ukrainian_Galician_Army?uselang=uk (дата звернення: 09.08.2021).
15. Vovk N. Archival Resources of Ukraine and Poland in the Global Information Network. *Public Policy and Economic Development: Scientific and Practical Journal*. Poznan-Mykolayiv, 2016. Issue 7 (11). P. 195-202.

REFERENCES

1. Arkhiv starykh hazet [Archive of old newspapers] URL: <http://www.oldnewspapers.com.ua> (date of application: 09.08.2021).
2. Bachyns'kyi V. Presa ZUNR 1918-19 [Press the Western Ukrainian People's Republic in 1918-19], Over Sian: materials in the history of Ukrainian Galician Army, 1978, Winnipeg, Nr. 5, p. 126-141. [in Ukrainian]
3. Strilets' [Sagittarius] 1919, Nr. 12, p. 3 [in Ukrainian].
4. Visnyk Derzhavnoho Sekretariatu Viys'kovykh Sprav [Bulletin of the State Secretariat for Military Affairs] 1919, Nr. 8, p. 9 [in Ukrainian].
5. Vistnyk derzhavnykh zakoniv ta rozporядkiv Zakhidnoyi Oblasty Ukrayins'koyi Narodnoyi Respublyky [Bulletin of state laws and regulations of the Western Region of the Ukrainian People's Republic] 1919, Nr. 1, p.1. URL: <http://tsdavo.gov.ua/image/62944957.jpeg> (date of application: 09.12.2016)
6. Vovk N. Otsyfrovani periodychni vydannia Zakhidno-Ukrainskoi Narodnoi Respubliky yak istorychne dzherelo [Digitized periodicals of the Western Ukrainian People's Republic as a historical source]. *Historical and cultural studies*. Lviv, 2016. Nr 1. p. 31-37 [in Ukrainian].
7. Haranin O. Vplyv informatsiinykh tekhnolohii na utvorennia novykh form arkhivnykh dzherel [The impact of information technologies on the creation of new forms of archival sources]. *Archives of Ukraine*, 2013. Nr. 6, p. 86-94. [in Ukrainian].
8. Do 98 richnytsi Aktu zlyuky Ukrainskoi Narodnoi respubliky i Zakhidno-Ukrainskoi respubliky [To the 98 anniversary of the Act of Unification of the Ukrainian People Republic and the West Ukrainian Republic] URL: <http://www.archivelviv.gov.ua/MATERIALS/EXHIBITIONS/DO-98-RICHNICI-AKTU-ZLUKI-UKRAJINSKOJI-NARODNOJI-RESPUBLIKI-I-ZAKHIDNO-UKRAJINSKOJI-RESPUBLIKI/4222/#GALLERY/> (date of application: 09.12.2016)
9. Do dnia Sobornosti Ukrainy [Until the Day of the Unification of Ukraine] URL: <http://tsdavo.gov.ua/4/webpages/62930749.html> (date of application: 12.12.2016).
10. Lystopadovyi chyn. Do 98-yi richnytsi utvorennia Zakhidno-Ukrainskoi Narodnoi respubliky [The November chyn. By the 98 th anniversary of Western Ukrainian People's Republic] URL: <http://www.archivelviv.gov.ua/materials/exhibitions/listopadovii-chin-do-98-ji-richnici-utvorennja-zakhidno-ukrajinskoji-narodnoji-respubliki/4042/#gallery>
11. Lobuzin I. Otsyfruvannia istoryko-kulturnoi spadshchyny: tekhnolohiia ta upravlinnia. [The digitization of historical and cultural heritage: Technology and Management], *Registration, storage and processing of data*, 2012. Nr. 3, p. 104-114 [in Ukrainian].
12. Republyka [Republic] 1919. Nr. 1, p.1.
13. Tkachuk P. Sukhoputni viiska Ukrainy doby revoliutsii 1917 – 1921rr [Land Forces Ukraine time of the Revolution of 1917 – 1921], Lviv Institute of Land Forces. Lviv, 2009. 311p. [in Ukrainian].
14. Ukrainian Galician Army URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Ukrainian_Galician_Army?uselang=uk (date of application: 09.08.2021).
15. Vovk N. Archival Resources of Ukraine and Poland in the Global Information Network, *Public Policy and Economic Development: Scientific and Practical Journal*, Adam Mickiewicz University, Petro Mohyla Black Sea National University, Poznan-Mykolayiv, 2016. . Issue 7 (11). P. 195-202

УДК 930(4+7):94(100)«1914/1918»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-2>

Микола ГЛІБИЩУК,
orcid.org/0000-0002-3829-9736
кандидат історичних наук,
асистент кафедри всесвітньої історії
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) m.hlibischuk@chnu.edu.ua

НОВІТНЯ ЗАХІДНА ІСТОРІОГРАФІЯ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ 1914-1918

У статті автор стисло проаналізував праці зарубіжних істориків, у яких репрезентовано сучасні тенденції у дослідженні Першої світової війни. Чимало уваги приділено науковим напрацюванням американського дослідника Джея Вінтера, який є одним із корифеїв у вивченні Першої світової. У першій книзі американського автора, яку підготував разом з французьким істориком А. Простом, йдеться про загальні тенденції дослідження Великої війни упродовж XX століття. У ній не стільки акцентується увага на національних особливостях вивчення цієї теми у тій чи іншій державі, а на схожих рисах. Друга книга Дж. Вінтера стосується місця Першої світової війни у пам'яті та історії XX століття. Однією з ключових тез, яка проходить магистральною лінією скрізь цю працю те, що у роки Великої війни і після неї з'явилася низка зображень, мов і практик, якими будуть описувати усі майбутні конфлікти. У останній книзі Дж. Вінтера йдеться про мову, якою описували Велику війну 1914-1918 рр. упродовж XX і на початку XXI століть. Вона до певної міри є продовженням попередніх його праць, однак погляд науковця фокусується на дещо іншому аспекті. Як слушно підкреслює Дж. Вінтер, кожній мові притаманна власна лексика, у якій збережені відбитки цього конфлікту. Адже те, як французи говорять стосовно Першої світової, не ідентично тому як англійці та німці згадують її. Тому авторська теза про те, що саме мова формує нашу пам'ять про цю війну, проходить магистральною лінією крізь усю роботу. Також охарактеризовано книги інших західних науковців, які стосуються перспективних і малодосліджених тем світової війни 1914-1918 рр. Завершується публікація оглядом досліджень двох західних істориків, які стосуються культурної пам'яті про Першу світову у Радянському Союзі та участі Російської імперії у Великій війні.

Ключові слова: Перша світова війна, західна історіографія, Дж. Вінтер, «memory studies».

Mykola HLIBISCHUK,
orcid.org/0000-0002-3829-9736
PhD in History,
Assistant Professor at the Department of World History
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) m.hlibischuk@chnu.edu.ua

MODERN WESTERN HISTORIOGRAPHY OF THE GREAT WAR 1914-1918

In the article, the author briefly analyzed the works of foreign historians, which present modern trends in the study of the First World War. Much attention is paid to the scientific developments of the American researcher Jay Winter, who is one of the leading figures in the study of the First World War. In the first book of the American author, which was prepared together with the French historian A. Prost, it is said about the general trends in the study of the Great War throughout the twentieth century. It focuses not so much on the national characteristics of the study of this topic in a particular country, but on similar features. J. Winter's second book deals with the place of the First World War in the memory and history of the twentieth century. One of the key theses, which runs the main line in this work, is that during the years of the Great War and after it, a number of images appeared, as well as practices, which will describe all future conflicts. J. Winter's last book deals with the language used to describe the Great War of 1914-1918. throughout the XX and early XXI centuries. To a certain extent, it is a continuation of his previous works, but the scientist's view focuses on a slightly different aspect. As J. Winter rightly emphasizes, each language has its own vocabulary, which retains the imprints of this conflict. After all, the way the French talk about the First World War is not identical because the British and the Germans remember it. Therefore, the author's thesis that it is language that forms our memory of this war runs as a main line through all the work. Also described are books by other Western scholars concerning promising and little-researched topics of the World War 1914-1918. The publication ends with a survey of studies by two Western historians concerning the cultural memory of the First World War in the Soviet Union and the participation of the Russian Empire in the Great War.

Key words: First world war, western historiography, J. Winter, «memory studies».

Постановка проблеми. Нерідко у сучасних наукових публікаціях, присвячених тематиці війни 1914-1918 рр., можна натрапити на таке визначення як «революція Першої світової війни». Для пересічної читацької аудиторії такий термін може здатися дещо незрозумілим. Однак для академічної спільноти дана дефініція є цілком слушною. Адже яку б царину суспільного життя не обрати, усюди буде відчутний вплив тих подій. Хоча західна історіографія Великої війни 1914-1918 рр. нараховує величезну кількість наукових напрацювань, але дослідники й досі продовжують вивчати різноманітні аспекти глобального конфлікту початку ХХ століття. Тому у цій статті спробуємо проаналізувати деякі новітні дослідження західних істориків, які, на нашу думку, є найбільш цікавими та демонструють сучасні тенденції у вивченні світового протистояння 1914-1918 рр.

Аналіз досліджень та мета. Огляд наукових здобутків з цієї проблематики розпочнемо з книг знаного американського вченого Джея Вінтера, який є одним з провідних фахівців з історії війни 1914-1918 рр. Окремі українські науковці у своїх статтях частково розглядали деякі роботи західного автора (Бетлій, 2016; Дудко, 2016). Ми вирішили розширити їх огляд та проаналізувати праці, з якими вітчизняна наукова спільнота поки що малознайома.

Виклад основного матеріалу. З початку зупинимось на публікації Дж. Вінтера та його французького колеги А. Проста, де вони не лише запропонували оригінальну історіографічну класифікацію війни 1914-1918 рр., але й охарактеризували як письменники, журналісти, режисери та інші діячі культури зображували цей конфлікт впродовж століття, підходи до формування єдиного бачення Першої світової, що не обмежуються національними рамками (Winter, Prost, 2005). У вступній частині автори зазначають, що їх колективне дослідження побудоване на здобутках західної історичної науки, своє прагнення висвітлити загальні тенденції та закономірності у вивченні цієї теми, дослідницькі питання, категорії і поняття, якими історики описували цю війну тощо.

У першому розділі, використавши критерій поколінь, вони сформуливали власний підхід щодо характеристики історіографічної спадщини світового конфлікту 1914-1918 рр. Першу генерацію вони назвали «поколінням Великої війни», яке охоплює період 1914-1939 рр. Це були сучасники тих буремних подій, які намагалися описати власне розуміння тих подій. Це політики, дипломати, генерали. Це покоління залишило чималу нау-

кову та мемуарну спадщину. Ключовим актором у наукових роботах цих діячів була держава і опис війни відбувся крізь призму владних інститутів. Друге покоління Дж. Вінтер і А. Прост називають «поколінням 50-х років». Ця генерація істориків вивчала війну у 1950-1960-х роках. Вони аналізували події Великої війни 1914-1918 рр. з позицій держави, але й чимало уваги приділяли соціальній історії, де головною особою у війні була людина. Такі нові тенденції були особливо помітними у тогочасній британській, американській і французькій історіографії. Третє можна назвати «в'єтнамським поколінням». Представники цієї генерації працювали у 1970-1980-х роках. Таку назву воно отримало через те, що історики у цей час активно критикували американську військову кампанію у В'єтнамі та інші збройні протистояння, які мали місце у різних регіонах світу. Четверта генерація, яку виділяють автори, це транснаціональне покоління. Термін «транснаціональний» описує домінуючу тенденцію у сучасній західній історіографії Великої війни 1914-1918 рр. Не зображувати цей конфлікт крізь призму національних наративів, не описувати з позицій європоцентризму, а, навпаки, відійти від західноєвропейського бачення цих подій та розглядати його як транснаціональний, глобальний конфлікт, який не обмежувався територією континентальної Європи.

У другому розділі зарубіжні науковці зосредили увагу на політичному та дипломатичному вимірах Першої світової. Як слушно зазначають автори, питання щодо винуватця війни було надзвичайно важливим у міжвоєнний період. Особливої ваги воно набуло для європейських держав, оскільки перетворилося у вагомий чинник як зовнішньої, так і внутрішньої політики урядів цих країн. Для французького керівництва провина Німеччини виправдовувала репараційні і територіальні претензії. У Веймарській республіці його використовували ті політичні сили, які намагалися кинути виклик устрою, що був нав'язаний лідерами країн-переможниць. Також чимало місця було приділено вивченню дипломатичного аспекту. Після 1918 р. одним із ключових завдань для політичного керівництва усіх країн було публікування зовнішньополітичних документів, що мало на меті продемонструвати миролюбність зовнішнього курсу до початку збройного зіткнення. Після завершення Другої світової мали місце нові тенденції. Зовсім інакше почали інтерпретувати причини війни, роль економічних чинників та імперіалізму у розв'язанні конфлікту тощо.

У наступному параграфі історики проаналізували бачення цієї війни головнокомандувачами, генералами, політичними лідерами, очільниками міністерств. Автори умовно виділили декілька етапів цього дискурсу. Перший тривав у міжвоєнний час, коли це протиборство вказані вищі діячі описували як героїчне дійство. Другий – це 1960-1970 рр., упродовж якого зріс неабиякий інтерес до теми командування і логістики в умовах індустріальної війни. Останній – 1980-1990 рр. Цей етап характеризується новими дискусіями, інтерпретаціями щодо стратегії і тактики ведення бойових дій, принципів функціонування інститутів влади, суперечливими оцінками ролі військових та політичних діячів тощо.

Четвертий розділ присвячений не менш цікавій проблематиці, яка не так часто перебувала у дослідницькому фокусі, а саме, сприйняття Першої світової солдатами різних армій. Дж. Вінтер і А. Прост слушно підкреслюють, що ця тема активно не розроблялася у першій половині ХХ ст. Ключовим актором при описі військових дій були великі військові формування, а не звичайні солдати. Але в 1950-1960-х рр. ситуація змінилася. З одного боку, такі перетворення були можливі завдяки значній наративній спадщині, залишеній воїнами Великої війни 1914-1918 рр. (мемуари, листи, інтерв'ю тощо). З іншого, новим тенденціям у західній історичній науці. Це спричинило появу низки концептуальних досліджень стосовно даної проблеми. Зокрема, книг таких зарубіжних науковців, як Дж. Кігана, П. Фассела, М. Ферро, Ж-Ж. Беккера та інших. Також чимало місця у цій частині вони приділили проблематиці насильства, намаганням осмислити причини сплеску жорстокості в умовах війни тощо.

У п'ятому розділі йдеться про економічну історію світового конфлікту. Впродовж 1920-1930-х рр. вчені основний акцент надавали характеристиці економічної політики держав у ті роки. В 1960-1970-х рр. науковці суттєво розширили сферу зацікавлень. Тепер ці перипетії описувалися з позицій робітничих асоціацій і профспілок, підприємців тощо. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. відбулося об'єднання цих двох підходів. Не забули автори розповісти стосовно масштабного проекту під егідою фонду Карнегі про економічну історію війни. За підтримки цієї структури друкувалися книги та збірники архівних матеріалів стосовно економічних аспектів Першої світової. Звісно, що пріоритетним завданням було публікування документів, а не їх інтерпретація. Однак, як слушно вказують Дж. Вінтер і А. Прост, ця ініціатива стала свого роду першим

міжнародним колоквиумом істориків Великої війни 1914-1918 рр.

Наступний параграф – це робітничий рух у 1914-1918 рр. Якщо у перші повоєнні десятиліття визначальним для дослідників було описання впливу робітників на політичне життя тієї чи іншої країни, то починаючи з 1960-х рр. акцент змінився на соціальний аспект (як вони працювали в умовах війни, їх повсякдення, чому війна змінила статус цієї соціальної спільноти, які зміни сталися через масове залучення жінок до роботи на фабрично-заводських підприємствах тощо). Автори доводять, що одним з важливих питань для дослідників цієї теми, це причини участі робітників у революційному русі у 1914-1918 рр.

Сьомий розділ присвячений проблематиці європейського суспільства і Першої світової. У цій частині книги автори намагалися прослідкувати як історики упродовж століття описували життя тилу в роки війни. Автори вказують, що у 1920-1930 роках історики здебільшого зображували соціум через призму соціальних і економічних заходів урядів воюючих сторін та як тло, що забезпечувало функціонування мільйонних армій. У 1960-1970-х рр. ситуація змінилася. Саме у цей час тилове життя стало повноцінним предметом дослідження західних науковців. Їх цікавили соціальні протиріччя у тилу в роки Першої світової. У 1980-1990-х рр. сфера зацікавлень змінилася. Зарубіжні вчені почали активно працювати над гендерною проблематикою, культурною історією Першої світової. Не оминули увагою питання впливу агітації і пропаганди на суспільство в умовах тотальної війни. Зокрема, види і тематика пропаганди, інститути, які її здійснювали тощо.

У наступній частині дослідження Дж. Вінтер і А. Прост запропонували власний погляд на тему культурної пам'яті про Велику війну 1914-1918 рр. Головний акцент вони зробили на носіях спогадів про це протиборство. Умовно вони виокремлюють два періоди. Перший – це 1918-1970-х рр., коли домінував вплив сучасників тих подій (мемуари, щоденники, листи). Другий – 1980-2000-х рр. У цю добу пам'ять зазнає суттєвих метаморфоз. Також вони виділили шляхи, які допомагають функціонувати культурній пам'яті у суспільстві (музеї, художні твори, кінострічки тощо). Як влучно пишуть зарубіжні дослідники, пам'ять про Першу світову – це сума історій, переповіданих про війну.

В останній частині праці західні науковці спробували продемонструвати глобальний вимір світового конфлікту. Адже національні історіографічні рамки часто перешкоджають нам зрозу-

міти масштабність та вплив цього протистояння на всесвітню історію ХХ сторіччя. Цікавими є їх судження про те, що кожне покоління істориків намагаючись осмислити війну 1914-1918 рр. відповідає на декілька важливих питань: чому і як почалася війна, як вона відбувалася, хто був переможцем, а хто переможеним у ній, якими були наслідки війни. Завершується книга авторськими міркуваннями про характер цього протистояння. Це остання війна у «довгому дев'ятнадцятому сторіччі» чи перша «у короткому двадцятому»? Можливо це перший етап «Другої тридцятилітньої війни»?

Наступне дослідження Дж. Вінтера, яке заслуговує нашої уваги, стосується тематики, що набуває неабиякої популярності в українській історичній науці, «memory studies». Книга присвячена місцю Великої війни 1914-1918 рр. у пам'яті та історії ХХ століття (Winter, 2006). Однією з ключових тез, яка проходить магістральною лінією скрізь цю працю те, що у роки Першої світової і після неї з'явилася низка зображень, мов і практик, якими будуть описувати усі майбутні конфлікти. Поділяючи концепт «культурної пам'яті», фундаторами якого є німецькі дослідники Ян і Алейда Ассман, американський автор намагається проаналізувати не тільки академічний вимір історії Першої світової, але й публічний, який часто не збігається з науковими трактуваннями. Які існували режими колективної пам'яті, якщо її трактувати як активну діяльність соціальних груп у публічному просторі? За допомогою яких інструментів вони ініціювали свої спомини і передавали їх тим, хто не був свідком тих подій? Не менш важливим є те, що для висвітлення цієї проблематики західний дослідник запропонував власну наукову категорію «історичне згадування». У його розумінні, це спосіб інтерпретації минулого, який, з одного боку, ґрунтується на документальних нарративах, а, з іншого, на споминах людей, які були сучасниками тієї війни.

У першій частині праці розглядається питання пам'яті про Першу світову в історії минулого сторіччя. Дж. Вінтер стверджує, що теперішнє покоління у жодному разі не є першим, яке намагається звернутися до проблематики колективної пам'яті. Апелювання до неї, як пише автор, допомагало будувати ідентичність для тієї чи іншої нації як у роки світового конфлікту, так і після нього. Також американський історик звертає увагу на такий аспект як «травматичні спогади», які часто перепліталися з родинними історіями. Ці спомини, як слушно він зауважує, сформували категорії для опису жахів Другої світової, війни

у В'єтнамі тощо. Також чимало місця приділено такому феномену як «shell shock» (посттравматичний синдром). Дж. Вінтер аналізує вплив цього захворювання на стан тогочасних солдат, як вояки долали цей післявоєнний стрес та яким чином вони кидали виклик героїчним уявленням про війну тощо. Автор на прикладі біографії британського героя Великої війни 1914-1918 рр. Лоуренса Аравійського продемонстрував, що люди, які воювали на фронтах, часто не могли пристосуватися до післявоєнних реалій.

Друга частина книги стосується практик пам'ятей про Першу світову. У ній автор охарактеризував як численні фотозйомки змінили уявлення людей про ту війну (колекція фотодокументів єврейського медика Б. Бардаха, який служив у армії Австро-Угорщини), як тогочасні вояки британської, французької і німецької армій на Західному фронті у листах описували цей конфлікт, чому британська та французька інтелектуальна еліта по-різному відображали це протистояння і які чинники на це впливали, роль військових меморіалів як місць функціонування пам'яті про війну (пам'ятник загиблим британським воякам у центрі Лондона), як пам'ятали цю війну у Британії та її імперських домініонах і чому спогади про війну 1914-1918 рр. створили єдиний культурний простір між метрополією та колоніями тощо.

У третьому розділі йдеться про різні театри пам'яті Першої світової. Західний дослідник акцентує увагу на значенні кінематографу у споминах про цей конфлікт. Автор аналізує кінострічки, які мали найбільший вплив на глядацьку аудиторію і викликали жваве обговорення серед очевидців війни («Велика ілюзія», «На Західному фронті без змін», «Стежки слави», «Галліполі»). Не залишилася осторонь тема Першої світової у телевізійному просторі, публічній історії та академічній програмі для дослідників. Скажімо, автор чимало місця приділив висвітленню двох телевізійних проєктів про світову війну 1914-1918 рр., які спровокували неабиякий інтерес серед глядачів і науковців («Great War» 1964, «1914-1918: The Great War and the Shaping of the Twentieth Century» 1996). Також не оминув увагою роль музеїв, яку вони відіграють у культурній пам'яті про цей конфлікт. Особливе місце Дж. Вінтер приділив музейній установі про Першу світову (Historial de la Grande Guerre) в Перонні (Франція), одним з ідейних натхненником якого він був. Завершує автор цю частину книги міркуваннями про сучасників тих подій, їх досвід двох світових війн та Голокосту.

У останньому розділі американський дослідник розмірковує про Велику війну 1914-1918 рр.

в контексті «буму пам'яті» у ХХ столітті. Дж. Вінтер слушно зауважує, що таке зацікавлення цією проблематикою, викликає деякі застороги. Зупинимося на деяких з них. По-перше, за таким ажіотажем завуальовано можуть приховуватись інтереси різних політичних сил. По-друге, не усі спогади можуть витримати «випробування історією». Скажімо, праві політичні організації у Веймарській Німеччині дотримувалися точки зору, що війну вони програли через «удар у спину» євреями та соціалістами у 1918 р. Цей міф став однією з основ ідейної доктрини нацистів, у який багато німців щиро вірили. Насправді ж німецька армія програла на полі бою, однак вказане вище спотворення тих подій мало катастрофічні наслідки для Німеччини. По-третє, автор поділяє думки знаного французького історика П'єра Нора, що «бум пам'яті» пришвидшує занепад національної держави, адже «меморіальна модель відкрила нове, непередбачуване використання минулого», а замість історії з'явилися групові спомини, які визначаються категоріями культурного капіталу деяких діячів чи спільнот, а не нації. Підсумовуючи, Дж. Вінтер наголошує, що замість того аби протиставляти «історію» та «пам'ять», як ізольовані категорії, є сенс подивитися на них мов на два взаємодоповнюючих поняття, синтез яких може відкрити нам нову перспективу.

Завершуємо огляд наукових доробків американського дослідника книгою про мову, якою описували Велику війну 1914-1918 рр. упродовж ХХ і на початку ХХІ століть (Winter, 2017). Вона до певної міри є продовженням попередніх його праць, однак погляд науковця фокусується на дещо іншому аспекті. Як слушно підкреслює автор у вступній частині, кожній мові притаманна власна лексика, у якій збережені відбитки цього конфлікту. Адже те, як французи говорять стосовно Першої світової, не ідентично тому як англійці та німці згадують її. Тому авторська теза про те, що саме мова формує нашу пам'ять про цю війну, проходить магістральною лінією крізь усю роботу. Зазначимо, що Дж. Вінтер зупиняється й на інших відмінностях у описі світової війни 1914-1918 рр., які є у кожного народу, в скульптурі, живописі, кінематографії тощо.

У першій частині автор досліджує вектори пам'яті про війну. Дж. Вінтер аналізує як новий тип протистояння вплинув на художнє мистецтво ХХ ст. На прикладі картин О. Дікса та інших художників він демонструє ці зміни (образи окопної війни, масові бомбардування і артилерійські обстріли тощо). Далі увага зосереджується на тому, як революційні перетворення у технології

фотографування змінили бачення цього протистояння. По-перше, тепер сотні солдат і офіцерів могли без перешкод придбати фотоапарат, який на передодні війни суттєво здешевів. По-друге, тепер жодні цензурні обмеження не могли приховати правду. Це, у свою чергу, було важливим чинником, що зруйнував героїчну міфологему про війну, яка панувала у Європі на початку 1914 р. Також чимало місця приділено темі Першої світової у кінематографу. Автор умовно виділив декілька періодів, впродовж яких війна зображувалася по-різному. Завершує цю частину роботи своїми роздумами про опис війни літературними діячами минулого сторіччя. Деякі його судження перегукуються з оцінками, які він подав у попередній книзі. Американський дослідник знову апелює до важливості творів британських поетів і письменників про війну 1914-1918 рр. і як вони вплинули на пам'ять майбутніх поколінь.

Другий розділ, який складається з трьох підрозділів, присвячений рамкам наших спогадів пов'язаних з Першою світовою. Західний вечір розпочинає з проблематики мучеництва та пам'яті про світову війну у ХХ ст. Автор наголошує, що ця тема до сьогодні залишається актуальною, адже обговорення окремих її аспектів (Геноцид вірмен 1915 р.) й досі викликає жваві обговорення. У наступному параграфі Дж. Вінтер аналізує як трансформувалися твори європейських митців, меморіали і музеї Великої війни 1914-1918 рр. та деяких інших збройних конфліктів впродовж минулих десятиліть. Він наголошує, що визначальна зміна в іконографії військових меморіалів – це поступова заміна традиційного героїчного і вертикального зображення на горизонтальну ось, простір для жалоби, споглядання жаху смерті. Закінчує цю частину авторськими роздумами стосовно цікавої проблематики, а саме – мовчання як тип пам'яті про Першу світову. Для автора ця тема є важливою, оскільки заголовок цього підрозділу дублює назву книги. Багато солдатів, які поверталися з фронту додому, ніколи не згадували про війну. На це були різні причини. Одні вважали, що мирне населення ніколи не зможе зрозуміти воєнних жахів. Інші не хотіли розповідати аби швидше адаптуватися до реалій післявоєнного життя. Для нього визначальним є продемонструвати значення тиші у житті травмованих учасників бойових дій. Як зазначає Дж. Вінтер, напруга і невпевненість, що охопила багатьох вояків після 1918 р., були результатом цього замовчування воєнних споминів і саме воно призвело до пацифістських настроїв у наступних генераціях. Мовчання як мова пам'яті є цікавим

підходом, який він впливає і в інші частини роботи, перетворюючи це на ключову тезу дослідження.

Завершує роботу Дж. Вінтер судженнями про вплив Другої наукової революції на характер, наслідки Першої світової, як перший і другий «бум пам'яті» трансформували спогади стосовно двох світових конфліктів та повторює свою аргументацію щодо магістральної тези книги – мова формує наші спомини про війну.

Наступна публікація теж стосується тематики «memory studies», однак у ній розглядається зовсім інший регіон. У книзі американської дослідниці Карен Петрон аналізується культурна пам'ять населення СРСР про Першу світову (Petrone, 2011). Найбільше її цікавив міжвоєнний період, хоча й побіжно здійснила огляд наступних десятиліть. Звісно, більшість істориків стверджують, що ця війна була забутою в СРСР. Вони вважають її штучно табуованою радянською владою, а це, у свою чергу, спричинило її забуття населенням Радянського Союзу. Не слід забути, що події Російської революції та громадянської війни 1917-1922 рр., витіснили світовий конфлікт 1914-1918 рр. на узбіччя радянської історичної науки, перетворивши на другорядну тематику. Тому авторка намагається зруйнувати цей стереотип і обґрунтувати ідею про те, що у культурній пам'яті населення вона продовжувала функціонувати. К. Петрон вирішила аргументувати цю тезу деякими прикладами: 1) документальне кіно; 2) музеї; 3) символічні практики; 4) література.

Тематика світової війни 1914-1918 рр. займала вагомe місце у радянській документалістиці в 1920-1930-х рр. Зрозуміло, що головною відмінністю документальних стрічок у Радянському Союзі від європейських, була відсутність процесу плюралізації – альтернативні трактування воєнних переживань заборонялися для показу на екрані. На погляд більшовиків, кіно повинно було формувати єдину правильну реальність. Найкращим зразком, який демонстрував поліфонічність різних підходів, була Веймарська Німеччина. Саме тут спомини стосовно тих подій були ареною політичного та соціального суперництва, місцем зіткнення різних ідеологічних таборів, груп та інституцій. У СРСР, не зважаючи на фактичну відсутність самостійних документальних кінострічок про Першу світову, її образ став важливою частиною матенаративу, у якому революція 1917 року була підсумком усієї історії людської цивілізації, де війна зображувалася як пік кризи капіталістичного ладу, царизму та прелюдією до революційного вибуху. Американська дослідниця стверджує, що використання образів Великої

війни 1914-1918 рр. у радянській документалістиці, було не виключенням, а загальноєвропейською тенденцією, адже політичні лідери різних країн Європи використовували її для формування єдиної пам'яті про війну, легітимізації чи делегітимізації режимів влади, мобілізації населення тощо.

Щодо музеїв, то експозиції післявоєнних років відображали ту єдину репрезентацію війни, яку держава прагнула зберегти в пам'яті суспільства і зробити частиною національної ідентичності. При цьому історичний наратив, представлений в музейних установах СРСР, часто узгоджувався з образами в інших засобах масової комунікації і його вплив поширювався далеко за межі груп людей, що були безпосередніми відвідувачами експозицій. Так, суспільство стикалося з одними і тими ж образами в різних контекстах, конструюючи колективну пам'ять про війну. Певна річ, що у Радянському Союзі не існувало жодного музею, який би був присвячений Першій світовій. Однак деякі виставки все ж існували у багатьох радянських музеях. Скажімо, у московському військово-історичному музеї, який розпочав свою роботу у 1921 році, існувала спеціальна експозиція про події, як тоді називали, «імперіалістичної війни». У цій секції глядачі мали змогу побачити фотографії солдат, військові знамена полків, популярні гравюри та листівки тих років тощо. Ключовою темою цієї виставки були тогочасні військові технології (засоби комунікації, отруйні гази, застосування танків і авіації) та можливість застосування цих засобів знову. Розповідалося про повсякденне життя вояків на фронті (їх переживання, пристосування до реалій позиційної війни). Також висвітлювався і радянський дискурс війни: відірваність офіцерського складу від звичайних солдат, загарбницький характер протиборства. Однак все перераховане вище, на думку К. Петрон, зайвий раз демонструє багатоголосся пам'яті про Першу світову у цей період.

Наступний приклад, який аналізує авторка, це тогочасні символічні практики. Найбільш показовий з них – похорони генерала Олексія Брусилова. Зауважимо, що Брусилів займав унікальне місце у радянській культурі, адже, як влучно зазначила К. Петрон, він був героєм минулої епохи, якого можна було звеличувати у радянському сьогоденні. Церемонія поховань відомого військового діяча була поєднанням різних практик – як дореволюційних, так і нових радянських. По-перше, некролог, опублікований більшовицькою владою у газеті «Правда», був сконструйований за колишніми зразками. Зазначалося, що Брусилів продо-

вжуватиме жити у споминах радянського народу, який шанує його як священну фігуру. Тому він здобуде безсмертя у пам'яті радянських громадян. По-друге, похорони відбувалися за православним обрядом і, не зважаючи на заборону більшовицького керівництва оплачувати релігійні процесії від 1918 року, саме радянська влада профінансувала усі витрати. По-третє, на цих ритуалах присутні особи мали як і дореволюційні військові відзнаки, так і нові радянські. На нагробних вінках теж було схоже поєднання – вінки з білих квітів і стрічками з ордену Святого Георгія та більшовицькі символи. По-четверте, усі промови, які були проголошені, демонстрували поєднання різних споминів про Першу світову (згадки про перемоги імператорської армії та здобутки більшовицьких військ). На думку авторки, це дійство поєднало три практики: православну, імперську та радянську.

Останній зразок, який характеризує К. Петрон, це художня література. Цей приклад вона розділила на дві частини. Перша стосується теми Першої світової у радянській міжвоєнній літературі. Другий – реакції радянського суспільства на зарубіжні літературні твори, де зображувалася війна. Щодо радянської літератури, то тут найбільш яскравим взірцем є роман Михайла Шолохова «Тихий Дон». Хоча ця праця стала однією з вершин соцреалізму, де революція та громадянська війна є центральними темами, однак світовий конфлікт 1914-1918 рр. теж тут репрезентовано. Якщо ми проаналізуємо першу редакцію цього твору, що вийшла в світ у 1920-х рр. та яку не встигла рецензувати радянська цензура, то побачимо, що бойові сцени з Кузьмою Крючковим, головним героєм Григорієм Меліховим пронизані брутальнішим впливом війни («переможені страхом», «перетворення на тварин та бажання задовільними свої звірині інстинкти» тощо). Ці мотиви у «Тихому Доні» перегукуються з епізодами із європейської літератури. Західна дослідниця наводить слова одного з головних персонажів роману «На Західному фронті без змін»: «Ми стали дикими звірами. Ми можемо лише убивати і руйнувати, щоб врятувати себе. Охоплені цією хвилею безумства, яка перетворила нас на головорізів, на убивць Бога». Як влучно зазначає К. Петрон, автори обох романів зображують своїх персонажів, як людей, що скалічені війною та втратили моральні орієнтири.

Щодо реакції радянського населення на зарубіжні твори про війну, які перекладалися в СРСР у 1920-1930-х рр., то вона знову повертається до праці німецького письменника «На Західному фронті без змін». Радянська читацька аудиторія

позитивно сприйняла цей твір. Він був перекладений на російську, українську та грузинську мови. Упродовж 1929-1937 рр. до редакцій літературних журналів надходила величезна кількість листів від читачів з різних регіонів Радянського Союзу. У листі робітника з тогочасного Сталінграду від 1931 р. вказувалося, «цей твір настільки чудовий, що потрібно надрукувати стільки примірників аби вистачило усім громадянам СРСР». Ще в одному листі зазначалося, що за такий твір німецькому автору варто надати премію у розмірі однієї тисячі карбованців. В іншому вказувалося, що такий роман письменника слід номінувати на Нобелівську премію з літератури через те, що «зумів передати безмежну любов до людині, не зважаючи на події війни». Необхідно зауважити, що це прохання про номінування перегукувалося з подібними закликами тогочасних європейських читачів.

Звісно, що цей роман викликав бурхливу реакцію серед радянських громадян, які були ветеранами Першої світової. Наведемо приклад такого відгуку. У зверненні жителя Ростова-на-Дону зазначалося наступне: «Ремарк став для мене рідним братом. Нарешті я задоволений тим, що знайшов людину, яка розповіла світу про страждання солдата на війні. Він (мається на увазі німецький письменник – М. Г.) став цінним не лише для мене, але й мільйонів ветеранів, яким автор нагадав про жакливу людську м'ясорубку».

Підбиваючи підсумки свого дослідження, К. Петрон ще раз наголошує, що усталений погляд про Першу світову як забуту війну, яку не пам'ятали у СРСР, є не зовсім доречний. Певна річ, що на офіційному рівні жодних комеморативних практик стосовно світового конфлікту не існувало, проте за допомогою різних чинників у культурному просторі пам'ять населення про війну 1914-1918 рр. продовжувала існувати. Ба більше, радянський приклад демонструє, що Радянський Союз у тій чи іншій мірі, але теж долучився до процесів формування загальноєвропейської пам'яті про це глобальне військово-політичне протиборство.

Наступне дослідження, на якому ми зацентруємо увагу, це книга авторитетного американського науковця Джошуа Санборна «Імперський апокаліпсис», присвячена осмисленню подій 1914-1918 рр. в імперії Романових (Sanborn, 2014). Звісно, що зникнення з політичної мапи світу Російської імперії, як вважає Дж. Санборн, було спричинене Першою світовою. Поява монографії приурочувалася до сторіччя початку Великої війни, а її задумом було ознайомити не так фахів-

ців, як ширший загал із перипетіями Східного фронту та революції, що призвели до краху найпотужнішої імперії на Сході Європи. Монографія західного історика спричинила інтерес у професійній спільноті, про що свідчить низка опублікованих рецензій. Водночас методологічний підхід Дж. Санборна – аналіз вказаного періоду через концепцію деколонізації – отримав низку схвальних та критичних зауваг. Тому у нашій стислій характеристиці головну увагу зосередимо на цьому аспекті (Бетлій, 2020: 342-344).

Концептуальну рамку дослідження Санборн пояснює у вступі. Зосереджуючись на вивченні Східного фронту, він намагається розв'язати три головні дослідницькі проблеми: 1) впровадити вивчення східноєвропейського досвіду в студії Першої світової війни загалом; 2) на прикладі деколонізаційного процесу в Російській імперії розкрити засадничу сутність Великої війни як «війни європейської деколонізації»; 3) показати, що концепція деколонізації може бути успішно застосованою до вивчення не тільки повоєнного досвіду країн Африки та Азії, але й до інших періодів, зокрема вивчення процесів розпаду імперій у Східній Європі внаслідок світової війни 1914-1918 рр. Тут же автор напрочуд лаконічно знайомить читача зі своєю концепцією, відповідно до якої процес деколонізації складається з чотирьох взаємопов'язаних етапів:

- **імперський виклик/imperial challenge** (поява і розвиток антиімперського політичного руху, що поступово ставить під сумнів легітимність імперії як проекту)

- **розвал держави/state failure** (розрив персоналізованих зв'язків влади, втрата контролю над насиллям);

- **соціальна катастрофа/social disaster** (деградація суспільства);

- **будівництво держави/state-building** (становлення постколоніальної держави, що не має конкретної дати завершення) (Бетлій, 2020: 345).

Щодо розділів цього монографічного дослідження, то у першому автор характеризує військові події на початку Першої світової. Окрім безпосередньо військових баталій, Дж. Санборн описує зміни в житті цивільного населення імпер-

ського пограниччя. У другому розділі описується відступ російських військ з Польщі і Галичини, а також бойові дії на Кавказі та Анатолії. Тут йдеться не тільки про зміни лінії фронту, а й про те, як він починав впливати на імперський порядок. Третя частина присвячена відновленню армії після «великого відступу» 1915 р., яке було досягнуте не стільки завдяки коректуванню військової стратегії, а трудовим мобілізаціям та залученню примусової праці. Зокрема, такі заходи допомогли ліквідувати дефіцит боєприпасів першої половини 1915 р. У четвертому розділі розглядається проблема «реанімації» чи «терапії» імперського соціуму, травмованого «великим відступом» 1915 р. в тій ж мірі, як і російська армія. У п'ятій частині Дж. Санборн розмірковує про повстання в Центральній Азії 1916 р., остаточній кризі парламентської ідеї, падіння династії Романових, революцію тощо. Останній розділ розпочинається з розповіді про липневий відступ 1917 р. та завершується міркуваннями про Брест-Литовський мирний договір. Ця угода не привела до миру, на основі чого автор слушно вказує, що причину системної кризи варто пояснювати не тільки участю Російської імперії у Першій світовій. Дж. Санборн стверджує, що «апокаліптичний досвід Росії періоду Великої війни і Громадянської війни репрезентує собою ранню фазу драматичної, але глобальної історії деколонізації». Ця авторська теза зайвий раз підкреслює важливість Першої світової війни для наративу всесвітньої історії ХХ століття (Михалев Н., Суржикова Н., 2016: 288-289).

Висновки. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що у цій розвідці ми спробували стисло проаналізувати лише незначну частину наукових напрацювань західної історіографії Першої світової за останні декілька років. Тематика цих досліджень різна – від спроб створення історіографічної класифікації, яка систематизує здобутки зарубіжних істориків впродовж ХХ століття, місця світової війни у європейській історії і культурі до переосмислення її причин. Така палітра тем не тільки репрезентує новітні тенденції вивчення світової війни 1914-1918 рр. у західній історичній науці, але й означає новий дослідницький простір для українських істориків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Petrone K. The Great War in Russian memory. Indiana University Press, 2011. 385 p.
2. Sanborn J. Imperial Apocalypse: The Great War and the Destruction of the Russian Empire. New York: Oxford University Press, 2014. 287 p.
3. Winter J. Remembering war: the Great War between memory and history in the twentieth century. New Haven, Yale University Press, 2006. 340 p.

4. Winter J. War beyond Words. Languages of Remembrance from Great War to the Present. Cambridge: Cambridge university press, 2017. 252 p.
5. Winter J., Prost A. The Great War in History. Debates and Controversies, 1914 to the Present. Cambridge: Cambridge university press, 2005. 252 p.
6. Бетлій О. Рецензія на книгу: Sanborn J. Imperial Apocalypse: The Great War and the Destruction of the Russian Empire. New York: Oxford University Press, 2014. 287 p. Україна Модерна. 2020. № 29. С. 342-352.
7. Бетлій О. Чи можливий «міський поворот» в українській історіографії? Або, Чого нас може навчити західна історіографія Першої світової війни та місто Київ. Історія, пам'ять, політика: Збірник наукових праць. К.: Ін-т історії НАН, 2016. С. 53-72.
8. Дудко О. Між історіографією і дидактикою: Перша світова війна у шкільних підручниках з історії України. Історія, пам'ять, політика: Збірник наукових праць. К.: Ін-т історії НАН, 2016. С. 101-111.
9. Михалев Н., Суржикова Н. Рецензия на книгу: Sanborn J. Imperial Apocalypse: The Great War and the Destruction of the Russian Empire. New York: Oxford University Press, 2014. 287 p. С. 342-352. Ab Imperio. 2016. № 4. С. 288-299.

REFERENCES

1. Petrone K. The Great War in Russian memory. Indiana University Press, 2011. 385 p. [in English].
2. Sanborn J. Imperial Apocalypse: The Great War and the Destruction of the Russian Empire. New York: Oxford University Press, 2014. 287 p. [in English].
3. Winter J. Remembering war: the Great War between memory and history in the twentieth century. New Haven, Yale University Press, 2006. 340 p. [in English].
4. Winter J. War beyond Words. Languages of Remembrance from Great War to the Present. Cambridge: Cambridge university press, 2017. 252 p. [in English].
5. Winter J., Prost A. The Great War in History. Debates and Controversies, 1914 to the Present. Cambridge: Cambridge university press, 2005. 252 p. [in English].
6. Betliy O. Retsenziya na knigu [Review of book]: Sanborn J. Imperial Apocalypse: The Great War and the Destruction of the Russian Empire. New York: Oxford University Press, 2014. 287 p. С. 342-352. Ukraina Moderna. 2020. № 29. С. 342-352. [in Ukrainian].
7. Betliy O. Chi mozhlyvyy «miskiy povorot» v ukrayinskIy istoriografIyi? Abo, Chogo nas mozhe navchiti zahIdna istoriografIya Pershoyi svItovoyi viyni ta misto Kiyiv [Possible "urban turn" in Ukrainian historiography? Or, what can the Western historiography of the First World War and the city of Kyiv teach us?]. IstorIya, pam'yat, politika: Zbirnik naukovih prats. K.: In-t IstorIyi NAN, 2016. S. 53-72. [in Ukrainian].
8. Dudko O. Mizh istorIografIeyu i didaktikoyu: Persha svitova viyna u shkIlnih pIdruchnikah z istoriyi Ukrayini [Between historiography and didactics: First World War in school textbooks on Ukrainian history]. IstorIya, pam'yat, politika: Zbirnik naukovih prats. K.: In-t Istoriyi NAN, 2016. S. 101-111. [in Ukrainian].
9. Mihalev N., Surzhikova N. Retsenziya na knigu [Review of book]: Sanborn J. Imperial Apocalypse: The Great War and the Destruction of the Russian Empire. New York: Oxford University Press, 2014. 287 p. С. 342-352. Ab Imperio. 2016. № 4. С. 288-299. [in Russian].

УДК 281.95:271 (477.83) «1913»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-3>

Юрій СТЕЦИК,

orcid.org/0000-0003-1795-687X

доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри історії України

*Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) stetsyk_u_o@ukr.net*

Богдан ПАНЬКІВ,

orcid.org/0000-0001-6840-8318

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
історичного факультету

*Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) pankivbogdan0901@gmail.com*

ВІЗИТАЦІЙНИЙ ОПИС БРОНИЦЬКОЇ ПАРАФІЇ (1913 Р.): ФОРМУЛЯР ПРОТОКОЛУ ТА ДЖЕРЕЛЬНА ЕВРИСТИКА

Визначено актуальність дослідження актових парафіяльної документації та традицій її укладення як для вивчення історії й культури парафій, так і для створення ефективних механізмів адміністративного управління розлогими парафіяльними осередками в сучасних умовах їх активної розбудови. Подано загальний історіографічний огляд регіональних і краєзнавчих праць, які присвячені історії парафіяльних храмів. Зазначено основні публікації протоколів візитацій, які авторам вдалося віднайти та ввести до широкого наукового обігу. Мета дослідження – проаналізувати структуру формуляру протоколу деканальної візитації та встановити його інформаційний потенціал для висвітлення історії й духовної культури парафіяльної спільноти села Броніця, яке в розглядуваний період належало до Мокрянського деканату Перемишльської греко-католицької єпархії. Проаналізовано час, місце та авторство укладення візитаційного опису броницької парафії. Встановлено мовні особливості документа. Окреслено загальні інформаційні аспекти візитаційного опису як комплексного актового джерела (парафіяльна адміністрація, канцелярія, будинки, скарбниця, спільнота). Охарактеризовано адміністративну та душпастирську працю пароха. Укладено біографічні відомості про отця Михайла Юзьвяка. Визначено форми прояву християнської набожності парафіян. Окреслено стан збереженості помешкань пароха, господарських приміщень попівства та шкільного будинку. Визначено чисельність літератури в парафіяльній бібліотеці. Представлено вигляд парафіяльних цвинтарів. Подано опис основних церковних речей, що необхідні для проведення літургій. Візитаційний опис доповнено статистичними відомостями з єпархіального шематизму за 1913 р., зокрема даними про розміри церковних землеволодінь і їхні прибутки, матеріальне забезпечення пароха, чисельність парафіян та осіб іншого віровизнання, наявність культурно-освітніх установ. Визначено перспективи дослідження в укладенні порівняльних характеристик для простеження динаміки розвитку парафії та її інституцій.

Ключові слова: протокол, візитація, декан, парох, парафіяни.

Yuriy STETSYK,

orcid.org/0000-0003-1795-687X

PhD hab. (History), Associate Professor;

Professor at the Department History of Ukraine

*Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) stetsyk_u_o@ukr.net*

Bogdan PANKIV,

orcid.org/0000-0001-6840-8318

Applicant of the first (Bachelor's) Level of Higher Education
of the Faculty of History

*Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) pankivbogdan0901@gmail.com*

VISITATION DESCRIPTION OF BRONICJA PARISH (1913): PROTOCOL FORM AND SOURCE HEURISTICS

The relevance of the study of the act parish documentation and traditions of its conclusion is determined both for the study of the history and culture of parishes and for the creation of effective mechanisms of administrative management of

extensive parish centers in modern conditions of their active development. A general historiographical review of regional and local lore works devoted to the history of parish churches is given. The main publications of the visitation protocols, which the authors managed to find and introduce into wide scientific circulation, are noted. The purpose of the study is to analyze the structure of the dean's visit protocol form and establish its information potential for covering the history and spiritual culture of the parish community of Bronytcja village, which in the period under review belonged to the Mokryany deanery of Przemyśl Greek Catholic Diocese. The time, place, authorship of the visitation description of the Bronytcja parish are analyzed. The language features of the document are established. The general information aspects of the visitation description as a complex act source are outlined: parish administration, office, houses, treasury, community. The administrative and pastoral work of the pastor is described. Biographical information about Father Mykhailo Yuzviak has been compiled. The forms of manifestation of Christian piety of the parish population are determined. The state of preservation of the pastor's dwellings, economic premises of the parish and the school building is outlined. The number of literature in the parish library is specified. The view of parish cemeteries is presented. The description of the basic church things necessary for carrying out liturgies is given. The visitation description is supplemented by statistical data on eparchial schematism for 1913: the size of church land holdings and their incomes, the material support of the pastor, the number of parishioners and persons of other faiths, the presence of cultural and educational institutions. Prospects of research in the conclusion of comparative characteristics for tracking of dynamics of development of parish and its institutions are defined.

Key words: protocol, visitation, dean, pastor, parishioners.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розбудови парафіяльної мережі храмів Української Греко-католицької єпархії постає необхідність розроблення механізмів ефективного управління досить розпорошеними церковними осередками. Для вирішення цієї проблеми необхідно вивчити адміністративний досвід попередніх поколінь, який був утрачений і забутий унаслідок ліквідації Української Греко-Католицької Церкви (далі – УГКЦ) радянською атеїстичною системою. В Унійній Церкві, яка є попередницею УГКЦ, у ранньомодерний період інститут візитування не був сталим явищем – проводився в окремих єпархіях та охоплював незначні часові проміжки. Тривалий час протокол візитації парафіяльних храмів не був унормованим і не мав чітко окресленого формуляру документа. Встановлення австрійської влади та проведення нею релігійних реформ привело до уніфікації візитаційної документації. Однак події 1848 р. призвели до тимчасової ліквідації практики візитування єпископами та деканами. І тільки за урядування галицького митрополита Андрея Шептицького було відновлено інститут візитування парафій, що мав дисциплінувати галицьке духовенство та розглядався як один з адміністративних механізмів піднесення УГКЦ.

Аналіз досліджень. Історія парафіяльних храмів села Брониця, що на Дрогобиччині, залишається недослідженою в церковному краєзнавстві (Слободян, 1998; Blazejowskyj, 1995). Сучасні дослідники краю зібрали й узагальнили фактологічний матеріал, який потребує верифікації та джерельного підтвердження (Пастух та ін., 2012), адже більшість розповідей побудовані на спогадах і припущеннях, що потребують уточнення й конкретизації. Започатковані нами джерельні

публікації (Паньків, 2020; Паньків, Стецик, 2021; Стецик, Паньків, 2021) дають змогу заповнити ці прогалини, оскільки віднайдений і запроваджений нами архівний матеріал дає можливість більше дізнатися про життя броницької парафії в минулому та простежити послідовне нагромадження в упосаженні парафіяльних храмів (Шематисмъ всего клира греко-католического епархій соединеныхъ, 1913; Шематизм Самбірсько-Дрогобицької єпархії УГКЦ, 2014).

Мета статті – проаналізувати структуру формуляру протоколу деканальної візитації та встановити його інформаційний потенціал для висвітлення історії й духовної культури парафіяльної спільноти села Брониця, яке в розглядуваний період належало до Мокрянського деканату Перемишльської греко-католицької єпархії.

Виклад основного матеріалу. Протокол деканальної візитації (див. додаток А) подає відомості про час, місце та авторство його укладення (1 липня 1913 р., с. Брониця, місто-декан (заступник) Антон Миколайович, який допомагав керувати Мокрянським намісництвом). Об'єктивність поданої інформації засвідчили місцеві церковнослужителі, які підписалися шляхом ставлення хрестиків (провізори Стефан Кульчицький і Василь Федчак, паламар Михайло Грицьків, дяк Микола Магович) (Archiwum Państwowy w Przemyślu, н/д: 370).

Документ укладений із використанням тогочасної ділової мови – «язичія», яке набуло поширення в Галичині впродовж другої половини XIX – на початку XX ст. та активно використовувалося під час укладення церковної документації. Відповідно, у виданні протоколу деканальної візитації збережено особливості тогочасного правопису, які дають змогу простежити особливості написання церковної термінології.

На перший погляд досить фрагментарні відомості протоколу візитації не дають можливість розглянути всю історію парафіяльних храмів, однак вони допомагають створити загальне уявлення про реальний стан парафіяльної адміністрації, храму та громади. Загальні біографічні відомості про пароха о. Михайла Юзв'яка доповнені характеристиками його діяльності в парафії, зокрема: утримання храму, відправлення богослужінь та уділення Святих Тайн, провадження документації парафіяльної канцелярії, догляду за парафіяльними будинками, обліку фінансового становища парафії (прибутків і видатків), залучення мирян до церковного служіння (провізор, співак, паламар). Загалом на пароха подана позитивна характеристика: ретельно виконує свої обов'язки, відправляє вчасно й відповідно до церковних правил різні види богослужінь, у неділі й у свята під час літургій виголошує проповіді, провадить катехитичну науку, завжди поспішає до хворих зі Святими Тайнами, регулярно проводить пасхальну сповідь для парафіян, один раз на рік відвідує помешкання вірян. Зазначено, що під час опитування місцевих людей заступник декана не почув жодної скарги на отця Михайла (Archiwum Państwowy w Przemyślu, н/д: 367).

Відповідно до австрійського законодавства з релігійних питань місцевий парох посідав статус державного службовця. Зокрема, на нього покладався обов'язок із провадження парафіяльної канцелярії: укладення метричних книг (народжених, одружених, померлих), нотування урядових і єпархіальних розпоряджень із церковних питань (для цього зберігалися в парафіяльній канцелярії Перемишльські єпархіальні відомості), ведення реєстру літургій та сповідей, протоколів передшлюбних оповідей. Відповідно, під час проведення візитаційних обстежень візитатор переглядав актову документацію парафіяльної канцелярії та вносив відомості про час її ревізування, вписував до візитаційного протоколу дані про її наявність чи відсутність, зазначаючи стан їх збереженості. Відповідно до візитаційного опису 1913 р. актова документація парафіяльної канцелярії провадилася належним чином. Зокрема, зазначено, що актові метричні книги велися латинською мовою (Archiwum Państwowy w Przemyślu, н/д: 368). Для початку ХХ ст., коли вже масового поширення набуло використання української мови в церковному справочинстві, виглядає дивним збереження латиномовних традицій на рівні парафії у веденні актової метричної документації.

Окрему увагу візитатор звернув на рівень набожності серед парафіян: відсутність подруж-

ніх пар без церковного шлюбу (іменовані як «дикі подружжя»), уникання важкої фізичної праці в неділю та свята, невідвідування корчми під час відправлення богослужінь, долучення до виконання обов'язків нічної варти коло храму (була постійною), утворення мирянського «Братства тверезості» (планувалося утворення церковного братства на підставі давніх статутів), відправлення дітей на катехитичну науку. Відповідно, у кінцевих примітках до деканального протоколу візитатор не подав жодних зауважень щодо адміністративної праці пароха та набожності парафіян (Archiwum Państwowy w Przemyślu, н/д: 370).

Житловий будинок пароха був у гарному стані, оскільки в 1906 р. він був реставрований. Натомість господарські будівлі церковного фільварку перебували в поганому стані. Збирався будівельний матеріал на спорудження нових господарських приміщень. Будинок сільської школи, що перебував у віданні місцевого пароха, після проведення ремонту був у гарному стані (Archiwum Państwowy w Przemyślu, н/д: 368). Це була однокласна школа з українською мовою навчання, до якої в 1913 р. було записано 275 учнів (Шематисьмь всего клира греко-католического епархий соединенных, 1913: 241).

При матірньому храмі Св. Арх. Михайла була організована парафіяльна бібліотека, яка в 1913 р. налічувала вже 20 одиниць. До парафії належали два цвинтарі (один новий, а другий старий), обидва в гарному стані, оскільки були доглянутими, обгородженими, обсадженими деревами (Archiwum Państwowy w Przemyślu, н/д: 369).

Церковний кивот у парафіяльних храмах регулярно (кожні два тижні) поновлювався. Парох зберігав у належному стані освячене миро, яке використовував для мирування парафіян. У храмах були дві окремі позолочені чаші для уділення святого причастя. У захристях храмів зберігалася достатня кількість церковних риз (фелонів, стихарів) для церковнослужителів. У церквах був тільки один головний вітвар, натомість бічні вітвари не були створені, оскільки не було практичної потреби в цьому, адже всі ці храми обслуговував один парох, який не мав сотрудників (помічників). На цих вітварях були освячені єпископом полотна із часточками святих (антимінси), без яких, відповідно до канонічного права, не можна було відправляти богослужіння. Храми були укомплектовані повним набором літургійних книг (Біблія, Євангелія, Псалтир, Ірмолой, молитовники тощо). У середині храми були упосажені канонічними іконами, а зовні виглядали як добре доглянуті, нові будівлі (Archiwum Państwowy w Przemyślu, н/д: 367).

Місцеві парафіяни відзначалися християнською побожністю, оскільки регулярно приступали до пасхальної сповіді, а на богослужіннях були уважними і скромними. Особлива увага зверталася на поповнення церковного спорядження та на укладення інвентарного опису церковного майна, де зазначалося, що є у храмі, що втрачено, а що придбано. Візитатор зазначив, що парафія не має заможних благочинців, а кожний парафіянин жертвує доступну для нього матеріальну частку на потреби храму, що давало змогу утримувати його в належному стані. Загалом парафіяльна спільнота переконливо дотримувалася прадідівського греко-католицького обряду, оскільки ніхто не вдавався до конфесійної конверсії. Ніхто з парафіян, урядників та сусідів не зазіхали на церковні землеволодіння шляхом їх відчуження й нелегітимного привласнення (Archiwum Państwowu w Przemyślu, н/д: 368). Зібрані пожертви парафіян зберігалися в церковній скарбниці, якою слугувала скарбонка на два ключі (належали різним провізорам, які контролювали один одного), що зберігалася в головному храмі Св. Архистратига Михаїла. Церковні провізори провадили докладний фінансовий реєстр прибутків і видатків парафіяльної скарбонки. Парафіяльний уряд намагався розраховувати на власні фінансові надходження, оскільки не вдавався до грошових позик (Archiwum Państwowu w Przemyślu, н/д: 369).

Станом на 1913 р. Броницька парафія зростає до 1973 вірян: до матірнього храму належали 998 душ, а дочірню церкву відвідували 975 парафіян. Значна частина парафіяльної громади (220 осіб) емігрувала до Америки. Поряд із греко-католиками на території парафії проживали люди іншого віровизнання: римо-католики – 23 особи, юдеї – 61 особа, протестанти – 1 особа.

У віданні пароха перебували два храми: матірній (основний) храм Св. Арх. Михаїла (дерев'яний, перебудований та освячений у 1903 р.) і дочірній (філіяльний) храм Св. Василя Великого (дерев'яний, побудований 1874 р.). Остання канонічна (єпископська) візитація парафії була проведена в 1904 р. з ініціативи перемишльського владика Константина Чеховича. Світський патронат над храмами належав пані Софії Стржелецькій, яка мала приватні володіння в селі Броніця (Шематисьмь всего клира греко-католического епархій соединеньх, 1913: 240).

Досить тривалий час (у 1910–1938 рр.) у броницькій парафії урядував о. Михайло Юзьвяк, котрий народився в 1873 р. (місцевість не встановлена), одружився та отримав ієрейські священства в 1900 р. Після смерті дружини (1934 р.)

став священником-вдівцем, самостійно виховував п'ятеро дітей. Душпастирське служіння розпочинав як помічник пароха в с. Корманичі (Перемишльський повіт, 1900–1901 рр.). Надалі перемишльський владика призначав отця Михайла на вакантні посади адміністратора парафій у різних селах епархії (це були Биличі (Самбірський повіт, 1901–1903 рр.), Звір (Самбірський повіт, 1903–1904 рр.)), а з 1904 р. о. Михайло вже отримав статус пароха (спочатку продовжував пасторальну працю в с. Звір, а з 1910 р. відправлений до броницької парафії, де душпастирював до кінця життя). Помер 12 січня 1938 р., похований на парафіяльному кладовищі у Броніці (Стецик, 2021: 51).

До церковних землеволодінь належали орне поле (80 моргів) та сіножать (26 моргів). Прибуток із поля становив 518 крейцерів 28 сотиків. Для купівлі деревини на опалення помешкання пароха витрачалося 40 корон. Дохід від облігацій, які були покладені на депозит до банку під відсотки, становив 16 крейцерів. Також пароху доплачувала австрійська влада з релігійного фонду 822 крейцери 59 сотиків. Податок із церковних землеволодінь становив 184 крейцери 98 сотиків (Шематисьмь всего клира греко-католического епархій соединеньх, 1913: 241).

У 1913 р. в селі Броніця діяли дві хатичитальні: одна належала товариству Качковського (100 членів), а друга – товариству «Просвіта» (35 членів). До діяльності цих читалень долучалися місцеві парохі, які провадили християнські читання для місцевих малограмотних сільських жителів (Шематисьмь всего клира греко-католического епархій соединеньх, 1913: 241).

Висновки. Унаслідок аналізу нами встановлено, що формуляр протоколу деканальної візитації структурований послідовно й логічно та містить комплексний перелік запитань, на які делегований візитаційний комісар мав дати конкретні лаконічні відповіді. Подана інформація мала бути вивірною та об'єктивною, що викликає довіру й неупередженість сучасних дослідників парафіяльних храмів. Протокол візитації має усталену структуру, яка сформувалася впродовж століть; її утворюють такі елементи: душпастир, церква, священнодіяння, парафіяльні акти, парафіяльні будинки, церковна скарбниця, примітки візитатора. Хоча візитаційний опис є досить схематичним і лаконічним, він дає змогу підійти комплексно до вивчення історії й культури броницької парафії: розглянути як матеріальне забезпечення, так і особливості духовної праці пароха та основи християнського життя парафіяльної

громади. Зокрема, звернено увагу на прояви набожності в середовищі християнської спільноти та на копітку працю священнослужителя. Візитатору вдалося зафіксувати й конкретизувати факти щодо організації мирянських товариств у парафіяльній громаді.

Перспективний напрям дослідження вбачаємо в розширенні зібраного нами статистично-довідкового матеріалу більш розлогими наративами та порівняльними характеристиками, які дадуть змогу простежити динаміку розвитку парафіяльних храмів та їхніх християнських спільнот, що постійно зростали як чисельно, так і духовно.

Додаток А

ПРОТОКОЛЬ

отправленого посьщенія деканального

Церкви в Брониць

м[есто] деканомъ о. Антономъ Николаевичемъ
дня 1 липня 1913

§ I. Душпастырь

Въ приходъ Брониця исповняе душпастырство самостоятельно

Ч. Г. Михайль Юзьвякъ въ свойствъ пароха рожденный року 1873. рукоположенный року 1900

на мьстци отъ року 1910 женатый и отецъ 5 дьтей.

§ II. Церковь

Ниже подписанный поклонившись Найсвятѣйшимъ Тайнамъ, обучивши згромажденныхъ прихожанъ о намьренію посьщенія деканального, приступилъ къ изслѣдованію слѣдующихъ предметовъ:

1. Чи кивоть чисто удержуеся, частки Пренай-святѣйшихъ Таинъ чи въ количествъ потребномъ для хорыхъ находятся, чи що 14 дней обновляти звыкли? – Кивоть чисто утримуеся, въ серединь вызолочений, частиць досить, що 14 дней водмьюються

2. Мирница чи находится, чи отновлено миро Святое? – есть, миро святе відновлено

3. Колько находится Чашей, чи добре позолоченіи? – 2

4. Колько есть фелонь въ добромъ стань? – 7

5. Чи позначены вышитыми числами деканального инвентаря? –

6. Колько стихарь? – 4

7. Колько поясовъ? – 4

8. Колько побочныхъ олтаревъ? – нема

9. Колько якого храму? – парохіальна св. Арх. Михайла, філіална св. Василя Великого

10. Чи находится на всьхъ Антиминсь? – есть
11. Проскомедія и молитвы по причащенію чи находятся? – суть

12. Чи суть всь книги литургическіи, и въ якомъ стань? – суть всь

13. Чи нема образовъ неприличныхъ? – нема

14. Церковь въ якомъ стань? – нова

15. Звоница въ якомъ стань? – нова

16. Кладбище – чи есть досить мьстца, чи обгороджено? Засажено деревомъ? – есть старе, есть нове

17. Домъ школьный чи есть? – есть в добромъ стане

§ III. Священнодѣйствіе

Прихожанамъ предложено:

1. Якъ ся заходитъ священникъ и чи не творить якои соблазни? – не дае жодной соблазни, есть примьромъ житя для нихъ

2. Чи Богослуженіе рано и вечеръ въ своемъ часъ по правиламъ церковнымъ отправляеся? – богослуженя відправляеся після правила церковного

3. Слово Боже чи проповьдуеся въ часъ Службы Божой и наука катехитична чи преподаеся въ Недель и Свята? – слово Боже и наука катехитична преподаеся

4. Чи Душстаровникъ завозванный до хорого безъ проволоки поспьшае? – так

5. Чи отправили прихожане Сповдь пасхальную? – виправляють всь

6. Чи въ Церкви прихожане прилично и побожно Богослуженію присутствують? – заховуютья побожно

7. Чи приходникъ парохіянъ своихъ въ опредьленныхъ часахъ посьщае? – так

8. Чи не мають жадобы якои противо своему приходнику касательно перетьганія на належности зъ права епитрихилия, або частого отдаленія изъ мьстца своего прихода? – нь

9. Чи не находятся дикіи малженьства, або чи не дьются публичніи соблазни? – нема

10. Чи не пересьджують прихожане въ часъ якого Богослуженія въ корчмахъ и отъ работъ тяжкихъ въ Недель и Свята не воздержуютья? – нема такихъ

11. Чи порядно отбуваеся стражъ ночная коло церкви? – стала стража

12. Чи заведено Братство церковное, и колько числеть членовъ? – есть не на статутахъ, лише светское на статутахъ брацтво Тверезости. Приказано оживити брацтво Тверезости, а церковне заснувати на статутахъ

13. Чи заведено товарищество мьрности, и колько членовъ? – брацтво Тверезости

14. Чи посилають родичи дітей на катехитичну науку? – посилають

15. По здыланомь испытъ якій обявился успьхъ? – дуже добрий

16. Чи не має гдещо приходникъ примьтити? – нема

17. Чи не мають що прихожане внести? – нема

18. Чи есть инвентарь деканальный? –

19. Що прибуло до Церкви сего року? – фелонь, 2 патериць за 350 к.

20. Котріи суть знакомитшіи благодѣтели церкви? – нема

21. Чи не отступилъ кто отъ своего греч. к. обряда? – ништо

§ IV. Акта приходскіи

1. Где переходуются метрики и прочіи акта приходскіи? – метрики переходуются в шафь на ключа замкнени в канцеляриѣ парохіальной

2. Спись всьхъ актовъ чи находится? – есть

3. Чи находится списъ всьхъ періодичныхъ подань? – заступае протоколь дѣйствъ

4. Метрики якъ проваджены? – въ языць латиньскому

5. Чи пишутся при свѣдкахъ? – при свѣдкахъ

6. Чи заховуются приписи при помершихъ? – заховуются

7. Чи заховуются приписи при войсковыхъ? – заховуются

8. Протоколь дѣйствій (Questions Protokoll)? – есть

9. Протоколь розпоряджень чи провадятся? – заступае Вьстникъ епархиальны

10. Протоколь школьный? – виписы дѣтей до школы выдаеся зарядови школьному

11. Протоколь Св. Службъ фундушovýchъ? – нема

12. Протоколь Службъ божихъ приватныхъ? – есть

13. Протоколь побираныхъ нележитостей права епитрахильного? – есть

14. Протоколь оповьдей? – есть

15. Протоколы предслубніи въ якомъ стань? – есть в добромъ стань

16. Друкованы курренды зъ року 1857? –

17. Книга конскрипціи? – есть

18. Чи вообще акта парохіальныи въ порядку? – такъ

19. Библиотека парохіальная колько мьститъ въ собь книгъ? – 20

§ V. Будынки парохіальніи

1. Въ якомъ стань домъ мешкальный приходскій? – въ добромъ стань

2. Будынки господарскіи прихода? – мають будуватися нови, на що конкуренция перевадиться

3. Чи не зайшли якій насилія правъ церковныхъ або грунту церковного? – ништо

4. Що въ той мьрь здылано? –

§ VI. Скарбона церковна

1. Чи находится скринка двома ключами осмотрена, где ся переходуе? – скарбона зъ двома ключыками переходуеся въ церквь

2. Чи предложеный протоколь скарбонны церковной; чи приходникъ съ концемъ року обчисляе приходы и росходы церковніи зъ провизорами? – предложено протоколь скарбонны церковной обчисленому за рочни приходы и розходы зъ провизорами

3. Колько найдено грошей готовыхъ? – в матерній 164 к. 26, в філіальной 429 к. 04

4. Колько выжиченыхъ? – нема

5. Разомъ? –

6. Которыи суть Провизоры церковныи? – 1) Стефанъ Кульчицкий; 2) Василь Федчакъ

7. Кто есть пьвцемъ церковнымъ? – тимчасовымъ Миколай Матовичъ

8. Кто есть паламаромъ церкви? – Михайло Грицків

9. Чи всь тіи пильно обовязки свои, и съ добрымъ прикладомъ для прихожанъ справляють? – сповняють обовязки

Примьчанія посьщаючого Настоятеля Деканата:

о. Мих. Юзьвякъ

Стефанъ Кульчицкий

Михайло Грицків

Василь Федчакъ

А. Миколаевичъ

М[істо] Деканъ (Archiwum Państwowy w Przemyślu, н/д: 367–370).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Паньків Б. Протокол деканальной візитації храму Св. Арх. Михаїла с. Брониця (1901 р.) *Збірник наукових праць студентів історичного факультету* / за ред. Л. Тимошенка, В. Галика. Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2020. Вип. X. С. 49–56.

2. Паньків Б., Стецик Ю. Деканальне візитування парафіяльних храмів села Брониця (1907 р.). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / ред.-упор. : М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : ВД «Гельветика», 2021. Вип. 39. Т. 1. С. 42–49.

3. Пастух Р., Сов'як П., Шимко І. Дрогобиччина: свідки епох. Енциклопедична книга-альбом. Дрогобич : Коло, 2012. 488 с.
4. Слободян В. Церкви України. Перемиська єпархія. Львів, 1998. 760 с.
5. Стецик Ю., Паньків Б. Духовенство парафії села Бронця (1828–1944 рр.): біографічний огляд. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред.-упор. : М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : ВД «Гельветика», 2021. Вип. 40. Т. 1. С. 48–52.
6. Шематизмъ всего клира греко-католического епархій соединеныхъ Перемыской, Самборской и Сяноцкой на рокъ водъ Рожд. Хр. 1913. Перемишль, 1913. 418 с.
7. Шематизм Самбірсько-Дрогобицької єпархії УГКЦ. Дрогобич : Коло, 2014. 1018 с.
8. Archiwum Państwowy w Przemyślu. Archiwum Biskupstwa Grekokatolickiego w Przemyślu. Sygn. 5830. S. 367–370.
9. Blazejowskyj D. Historical sematism of the eparchy of Peremyśl including the Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828–1939). Lviv : Kamenyar, 1995. 1008 p.

REFERENCES

1. Pankiv, B. (2020). Protokol dekanalnoi vyzytatsii khramu Sv. Arkh. Mykhaila s. Bronytsia (1901 r.) [Protocol of the dean's visitation of the church of St. Arch. Michael in the village of Bronicja (1901)]. *Zbirnyk naukovykh prats studentiv istorichnoho fakultetu* / L. Tymoshenko, V. Halyk (eds.). Drohobych: Vydavnychiy viddil DDPU imeni Ivana Franka, issue X, pp. 49–56 [in Ukrainian].
2. Pankiv, B., Stetsyk, Yu. (2021). Dekanalne vyzytuvannya parafialnykh khramiv sela Bronytsia (1907 r.) [Decanal visitation of parish churches in the village of Bronicja (1907)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk* / M. Pantuk, A. Dushnyi, I. Zymomria (eds.). Drohobych: Publishing House "Helvetyka", issue 39, vol. 1, pp. 42–49 [in Ukrainian].
3. Pastukh, R., Soviak, P., Shymko, I. (2012). Drohobychchyna: svidky epokh. *Entsyklopedychna knyha-albom* [Drohobych: witnesses of epochs. Encyclopedic book-album]. Drohobych: Kolo, 488 p. [in Ukrainian].
4. Slobodian, V. (1998). Tserkvy Ukrainy. Peremyska yeparkhiia [Churches of Ukraine. Diocese of Peremyshl]. Lviv, 760 p. [in Ukrainian].
5. Stetsyk, Yu., Pankiv, B. (2021). Dukhovenstvo parafii sela Bronytsia (1828–1944 rr.): biohrafichnyi ohliad [The clergy of the parish of the village in Bronycja (1828–1944): biographical review]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk* / M. Pantuk, A. Dushnyi, I. Zymomria (eds.). Drohobych: Publishing House "Helvetyka", issue 40, vol. 1, pp. 48–52 [in Ukrainian].
6. (1913). Shematyzm vseho klyra hreko-katolycheskoho yeparkhii soiedynenyh Peremyskoy, Samborskoy y Sianotskoy na rok vod Rozhd. Khr. 1907 [Schematism of the entire clergy of the Greek Catholic dioceses of the united Peremyshl, Sambor and Syanok on the Rock from Birth. Chr. 1913]. Peremyshl, 418 p. [in Ukrainian].
7. (2014). Shematyzm Sambirsko-Drohobytskoi yeparkhii UHKTs [Schematism of the Sambir-Drohobych Eparchy of the UGCC]. Drohobych: Kolo, 1018 p. [in Ukrainian].
8. State Archives in Przemyśl. Archiwum Biskupstwa Grekokatolickiego w Przemyślu. Sygn. 5830 [Archives of the Greek Catholic Bishopric in Przemyśl. Ref. 5830], pp. 367–370 [in Polish].
9. Blazejowskyj, D. (1995). Historical sematism of the eparchy of Peremyśl including the Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828–1939). Lviv: Kamenyar, 1008 p. [in English].

Ольга ЮРЧЕНКО,*orcid.org/0000-0002-7061-8362*

викладач кафедри фізики

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

(Харків, Україна) *olha.yurchenko@hnpu.edu.ua*

ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДІ У НАУКОВО-ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ М. О. МАКСИМОВИЧА

В сфері формування національної свідомості актуальним є використання потенціалу народознавства, заглиблення в культурно-історичні традиції рідного народу. Народнописенну творчість розглянуто як самобутній феномен духовної культури суспільства та як дієвий фактор формування духовної культури особистості, її національної свідомості. Звернення до вітчизняного історико-педагогічного досвіду в цій царині є актуальним. Метою статті є дослідження виховання національної свідомості молоді на матеріалах фольклористичної діяльності та науково-педагогічної спадщині М. О. Максимовича.

Показано, що науковець, починаючи займатися збиранням пісень і їх аналізом, бажав висвітлити особливості рідної йому малоросійської народної поезії і оприлюднити їх. Застосовуючи принцип історизму до вітчизняної усної народної творчості, М. О. Максимович виявив, що вона бере свій початок в архаїчних періодах існування людського суспільства і показав зміну в часі тематики, розвій жанрів, постійний розвиток художніх засобів. Порівнюючи тексти пісень та історичних джерел, М. О. Максимович довів, що у фольклорі відображуються події дійсного життя, які мали в житті народу важливе значення. Наголошено, що обставини народного життя визначають характер народу і пояснюють змістовну частину пісень та їх особливості. Показано, що в духовній творчості нації відображується її світогляд, головні життєві цінності, національний характер.

Зазначено, що не тільки в ході наукового пошуку фольклориста, а і в ході лекційного процесу в університеті відбувалося порівняння як великоруських і малоруських пісень, так і головних рис народних характерів, робився наголос на окремішності українського історичного і літературного процесу від загальноросійського. М. О. Максимовичем виявлено те, що усна народна творчість з її волелюбною домінантою висвітлювала національні інтереси, допомагала зберегти політичну культуру народу, що здійснювало вплив на формування національної свідомості. Показано, що завдяки фольклористичній діяльності М. О. Максимовича стало можливим збереження народнописених творів від втрати, його діяльність сприяла формуванню фонду національної художньої культури. Зроблено висновок, що наукова і педагогічна діяльність професора сприяла входженню студентів в народну культуру, вихованню у них патріотизму, прагненню до вивчення народної культури. Наголошено, що творчість М. О. Максимовича, спрямована на доведення культурної самобутності рідного народу, була в авангарді теоретико-методологічних досліджень і практичних пошуків в царині формування національної свідомості.

Ключові слова: народність, народна творчість, народна пісня, національне виховання, національна свідомість, М. О. Максимович.

Olga YURCHENKO,*orcid.org/0000-0002-7061-8362*

Lecturer at the Physics Department

G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

(Kharkiv, Ukraine) *olha.yurchenko@hnpu.edu.ua*

THE PROBLEM OF NATIONAL CONSCIOUSNESS UPBRINGING OF YOUTH IN SCIENTIFIC-FOLKLORE HERITAGE M. O. MAKSIMOVICH

It is important in national consciousness formation field to use ethnography potential, to delve into the cultural and historical native peoples traditions. Folk art considered as an original phenomenon of society spiritual culture and as an effective factor in shaping the spiritual culture of the individual, his national consciousness. Appeal to the domestic historical and pedagogical experience in this area is relevant.

It studies in the article the national consciousness education of youth on folklore activities materials and scientific and pedagogical heritage of M. O. Maksimovich. It is shown that the scientist, beginning to collect songs and analyze them, wanted to highlight the features of his native Little Rusin folk poetry and publish them. M. O. Maksimovich discovered, applying historicism principle to domestic oral folk art, that it originates in archaic periods of human society, and also shows its change in time, genres development and the constancy artistic means development.

Comparing the lyrics and historical sources, M. O. Maksimovich proved that folklore reflects the events of real life, which were important in the life of the people. It is emphasized that the circumstances of people's life determine people

character and explain the content of the songs and their features. It is shown that in the spiritual nation reflects creativity its worldview, the main values of life, national character. It is noted that not only during the scientific research of the folklorist, but also during the lecture process at the university there was a comparison of both Great Rusin and Little Rusin songs and the main features of folk characters, emphasis was placed on the distinguishing of Ukrainian historical and literary processes from all-Russian. M. O. Maksimovich discovered that oral folk art with its freedom-loving dominant emphasized national interests, helped to preserve the political culture of the people, which influenced the formation of national consciousness. It is shown that thanks to the folkloristic activity of M. O. Maksimovich it became possible to preserve folk songs from loss, his activity contributed to the formation of the fund of national art culture. It is concluded that the scientific and pedagogical activities of the professor contributed to the entry of students into folk culture, the education of their patriotism, the desire to study folk culture. It is emphasized the work of M. O. Maksimovich aimed at proving the cultural native people identity he was at the forefront of theoretical, methodological and practical research in national consciousness formation field.

Key words: nationality, folk art, folk song, national upbringing, national consciousness, MO Maksimovich.

Постановка проблеми. Сучасні проблеми суспільного розвитку висвітлюють необхідність оновлення підходів до виховання і освіти молоді. Значущими напрямками цієї трансформації є відродження духовної культури нашого народу, виховання національно свідомої молоді. Одним з важливих факторів формування національної свідомості є використання потенціалу народознавства. Актуальним є звернення до вітчизняного історико-педагогічного досвіду, зокрема, до творчості М. О. Максимовича, фольклорні видання якого були промовисто названі М. С. Грушевським «маніфестом української фольклористики».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми національного виховання та становлення національної свідомості присвячували свої праці К. Д. Ушинський, М. О. Максимович, М. І. Костомаров, Г. Г. Ващенко, В. О. Сухомлинський. На сучасному етапі теоретичні та методологічні основи формування особистості з розвинутою національною свідомістю досліджувалося В. П. Андрущенко, Ю. І. Римаренком, С. Т. Золотухіною, Б. М. Ступариком та іншими. Виховання національної свідомості молоді засобами усної народної творчості розглядалися у роботах Є. А. Пасічника, Г. М. Федорченко, Л. Л. Навозняк та інших. Дослідниця М. П. Вовк приділила увагу науково-фольклористичній діяльності М. О. Максимовича у контексті становлення української університетської фольклористики. Історик Р. О. Ясь проаналізував творчість М. О. Максимовича як представника українського романтичного історіописання. Однак, аналіз наукової літератури показав, що проблемі виховання національної свідомості молоді крізь призму фольклористичної діяльності та науково-педагогічної спадщини науковця не було приділено достатньо уваги. Тому проблема потребує додаткових наукових досліджень.

Мета статті. Дослідити виховання національної свідомості молоді у фольклористичній та науково-педагогічній спадщині М. О. Максимовича

Виклад основного матеріалу. Прагнення видатного ученого і педагога були спрямовані на вивчення розвитку національної літератури і культури, що було цілком співзвучним духу епохи. Різноманітними були напрямки, в яких науковець розглядав «словесність», аналізував історію виникнення і фактори розвитку багатьох видів народної творчості, представляв відображення в них художньої та історичної самосвідомості.

М. О. Максимович вважав, що вітчизняна народна поезія «повинна бути проаналізована» (Максимович, 1880: 483). Мета, з якою молодий учений починав свою фольклористичну діяльність — «бажав своїм зібранням якомога повніше відкрити багатства поезії Української» (Максимович, 1877: 455). В своїй першій збірці народних пісень, яку молодий фольклорист видав в 1827 р., М. О. Максимович наголосив на тому, що його співвітчизники мають право на визнання української культури як рівної серед культур інших народів світу. Він представив загалу духовні скарби українців, випустив збірку пісень «цієї країни, уважаючи, що вони будуть цікаві і навіть у багатьох відношеннях корисні для нашої словесності — будучи цілком впевнений, що вони мають безсумнівну достойність і між піснями племен слов'янських займають одне з перших місць» (Максимович, 1877: 440). Збірка «Малоросійські народні пісні» була із захопленням прийнята науковою суспільністю Росії.

Учений працював над збиранням пісень, їх класифікацією, в результаті вони були «видані в широкому й систематичному вигляді». В фольклористичній роботі дослідник спирався на декілька визначальних принципів. М. О. Максимович справедливо вважав, що значна частина усної народної творчості сягає архаїчних періодів існування людського суспільства, з плином часу фольклорні твори зазнавали змін, які були спричинені суспільними перетвореннями. Підкреслимо, що останні, в свою чергу, супроводжувалися змі-

нами в суспільній свідомості. Отже, важливим структурним елементом естетичної програми М. О. Максимовича був принцип історизму, застосований до народнопоетичної творчості. В той час, як більшість істориків не визнавала наявності «історичного життя Малоросії», науковець розглядав український історичний процес як окремих від загальноросійського. Зокрема, про особливості української історії учений зазначав, що «Малоросія впродовж століть ... охоплена нещастями і неспокоєм», а племена, які проживали на її території, ... мали «бажання хоча скудної незалежності, ... певне лицарство здружило їх» (Максимович, 1877: 440). М. О. Максимович відстоював думку, що в народних піснях українців зображуються події власного історичного життя (Максимович, 1880: 481).

В свою чергу, етнограф, історик П. П. Чубинський (1839-1884 рр.) в роботі, присвяченій народним історичним переказам, писав, що драматичне життя українського народу було «поприщем постійної боротьби», народ зазнавав бід, проте не залишався пасивним – боровся з ворогами. Народна творчість оспівувала героїчні подвиги заступників в піснях. «Пісня – душа народу, в ній – почуття і думки його» (Чубинський, 1873: 291).

М. О. Максимович, як і провідні європейські та вітчизняні історики, обставинами суспільного життя пояснював формування певних рис народного характеру. В передмові до збірки дослідник намагався дати цілісне уявлення про спосіб життя народу, про риси характеру спільності людей, яка історично склалася в процесі зміни праукраїнських племінних відношень на єдиній території, і їх спільного життя: «раптове поєднання трьох початкових образів життя — колись наїзницького, безтурботного, з лінивою одноманітністю і бідністю життя пастушачого і осілістю землеробського — ось у чому полягала потім особливість Малоросіян, помітна ще і донині» (Максимович, 1877: 441). З цього, водночас короткого і змістовного опису життя українського народу в далекому минулому учений намагався дати уявлення не тільки про основні риси народного характеру, а і до певної міри зробити «зрозумілим зміст і характер його пісень» (Максимович, 1877: 441). Погляди М. О. Максимовича не втрачають актуальності і дотепер

З аналізу народнопісенної спадщини в лекційному процесі М. О. Максимович зробив висновки і про особливості народного характеру українців: коли «в Києві, на лекціях, розбирав докладно народні пісні, великоруські і малоруські, мені ясною була тоді різниця двох народних руських

характерів при натхненні піснотворчому. І багато було мені інших випадків для порівняння двох руських характерів в різних відношеннях» (Грушевський, 2015: 253). Безперечно, лекторський талант М. О. Максимовича сприяв виробленню у студентів власного ставлення до проблеми, інтеграції цього ставлення в систему знань студентів, напрацюванню їх власних світоглядних установок.

Формуючи наукові підходи до усної народної творчості, М. О. Максимович сприяв становленню фольклористики як науки. Одним з напрямків його фольклористичної діяльності було те, що крім збирання творів, науковець розподілив пісні по класам, виділяв головні їх ознаки в цих класах, відшукував різні варіанти творів, надавав історичні відозміни пісень, намагався пояснити факти, під дією яких відбувалися ці модифікації. Зокрема, в своєму збірнику молодий учений зробив класифікацію пісень, розподіливши їх за класами по певним ознакам. Так, Михайло Олександрович виділив чоловічі і жіночі пісні, билинні і побутові, пісні ліричні, святкові і обрядові, серед яких – веснянки, трійцькі, весільні, обжинкові, пісні про ворожбиння тощо. Справедливо підкреслив міфологічну основу обрядових пісень: «пісні святкові носять на собі печатку древньої слов'янської міфології .. веснянки, ті, що співають на Трійцю, обжинки» (Максимович, 1877: 442). Отже, учений виділив групи пісень, які складають певні жанри по сукупності властивостей як за змістом, так і за поетикою, показав, що зміст викликав відповідну форму пісні. За словами «знавця цього предмету, Максимович ґрунтовно розмірковував про природу і форму народних пісень» (Гулак-Артемівський, 1868: 8). Серед них особливо виділив історичні пісні – твори героїчного епосу, в яких ведеться оповідь про події, які дійсно відбувалися в історії, або розповідається про історичні особи, змальовується як ідейне, так і емоційне ставлення народу до видатних особистостей. Серед головних осіб цих пісень були і безіменні герої, які уособлювали типові риси особистості, що підкорила власні інтереси інтересам громадським, які були основними для свободолюбних устремлінь народу впродовж певних історичних етапів.

Самим яскравим видом української народнопоетичної творчості М. О. Максимович, як і багато інших його наступників, визнав думи: «особливо чудовими є думи — героїчні пісні – билини» (Максимович, 1877: 441), які виділив в окрему групу. Науковець узагальнив відмінності цього виду народної творчості в фольклорному розмаїтті:

«Від пісень відрізняються характером більш розповідним або епічним і вільним розміром» (Максимович, 1877: 458). В думках основним змістом, як справедливо визначив дослідник, було відображення історичних подій: вони – «живі свідки віджилої старини» (Максимович, 1877: 453), «зміст їх історичний» (Максимович, 1877: 458), драматичні явища життя справляли сильний враження і «події козацького життя відливались у дзвінкі пісні, і тому вони повинні скласти самий вірний і зрозумілий літопис для нового історика» (Максимович, 1877: 454). Для формування історичної пам'яті народу вони найбільш важливі, оскільки «в українських історичних піснях оспівані прояви масових рухів народних в обороні свободи і народних прав» (Колесса, 2009: 259), в них відображаються національні інтереси. Оскільки в козацькі часи існувала українська держава, спогади про це минуле, з точки зору націології, потрібно актуалізувати для продовження формування національної свідомості. Про це наголошено у роботі політичного мислителя, історика Дж. Актона «Принцип національного самовизначення»: «нація виводить свої права і владу із спогадів про минулу незалежність» (Дж. Актон, 2002: 44).

Відносно виконавців українських ліро-епічних творів Михайло Олександрович зазначив, що «думи суть піснеспіви бандуристів» (Максимович, 1877: 458), «їх і нині ще співають сліпці-бандуристи, яких можна назвати Малоросійськими рапсодами» (Максимович, 1877: 441), порівнюючи наших бандуристів з давньогрецькими мандрівними співцями, що виконували епічні пісні у супроводі ліри - представниками народу, внесок якого в загальнонародську культурну скарбницю давно загальноновизнаний. Відомий фольклорист, суспільний діяч О. О. Русов (1847-1915 рр.), у роботі «Остап Вересай, один з останніх кобзарів малоруських» вказував місце «епосу грецьких рапсодів» як в загальнонародській культурі, так і на його значення в процесі освіти і виховання: давньогрецький епос «став загальнонародським надбанням в силу єдності розвитку загальної цивілізації Європи, відомий усім освіченим людям... Пісні Гомера з XVI століття служать кращим шкільним пропедевтичним засобом для словесної і гуманітарної освіти» (Русов, 1874: 311).

З огляду на тему нашого дослідження підкреслимо зв'язок між особистістю народного поета, виконавця та віддзеркаленням в її творчості національної свідомості: «особистість такого співця користується глибокою повагою ... в його піснях увесь народ бачить об'єктивне відображення

свої загальнонародної свідомості, - а тому і поважає його» (Русов, 1874: 311). М. О. Максимович також підкреслював особливе виховне значення народних співців: «Бандурист прищеплював молоді глибоко-моральні поняття про те, в чому полягає святий обов'язок людства» (Максимович, 1877: 460). Інший видатний українець, етнограф, філолог, член Петербурзької Академії Наук, один із засновників Київської Громади, П. Г. Житецький, (1837-1911 рр.) узагальнюючи образ головного героя дум, писав: «Співець стояв на висоті народно-національного саморозуміння, представником якого було в свій час козацтво, — на висоті ідеалів козацького життя з його гучною славою, з його недовготривалою волею і зрадливою долею» (Бисикало, 1978: 198).

Підкреслимо той факт, що в думках яскравіше за усі види пісенної творчості відбилися волелюбні прагнення українців: «нема в ній ні однієї ноти, котра чужа була б народному світоглядові, народним симпатіям і переконанням народу. Головна нота в думках – це ідея волі від насилля всякого роду над особою людини. Представником та оборонцем цієї волі був козак, і в цьому слові міститься основний нерв поетичного настрою, що панує в думках» (Житецький, 1919: 102), при чому «ідея волі ... являється в думі ... в змаганнях до класової рівноправності та економічної повноправності», набуває «демократичного вигляду» (Житецький, 1919: 102). В аспекті нашого дослідження наголосимо на тому, що в цьому виді народної творчості більш за усі інші її види можна відслідкувати трансформацію такого багатозначного соціокультурного явища, як національна ідентичність. Її сутнісні ознаки виразно окреслюються у думках через козацькі уявлення про волю: «вони, складаючи у собі все попереднє, стояли вже на ступені національної самосвідомості» (Житецький, 1919: 102). З свого боку, П. Г. Житецький підкреслив націотворчі орієнтири, висловлені в думках: «Тут вже ясно висувалися більш широкі ідеї про народ, котрий має свій лад життя, що відрізняє його від інших народів, і котрий живе на визначеній території... В думках висвітлюється не тільки народний, але і національний настрій» (Житецький, 1919: 102). Отже, в думках панує розуміння того, що український народ живе своїм історичним і культурним життям, у українців є своя історична територія, яка має певні кордони, організований власний побут, є народні погляди як на себе, так і на сусідів, відображуються духовні цінності з їх патріотичною домінантою.

Дуже важливою була робота М. О. Максимовича з упорядкування різних версій пісень,

по добору від найбільш раннього в історичному сенсі варіанту пісні, до її пізніших варіантів, із представленням пісенних видозмін, обумовлених різними факторами: науковець «намагався зіставляти і узгоджувати розбіжності, іноді зводив дві в одну, чи одну поділяв на дві» (Максимович, 1877: 446). Безперечно, це була дуже копітка і відповідальна робота, що потребувала мовного чуття, поетичного досвіду і широкої історичної обізнаності: «робив це, узгоджуючи з правильним смыслом і – наскільки розумів – з духом і мовою народною» (Максимович, 1877: 446).

Привертають увагу критерії, за якими учений добирав пісні у збірник: «Я бажав показати досі ще не зовсім відомі перлини народної поезії в справжньому вигляді, тому дотримувався строгого вибору і розміщував пісні або відмітні за красотами поетичними, або які представляють образ думок, побут домашній тощо» (Максимович, 1877: 446). Таким чином, добір залежав від мети, з якою та чи інша пісня залучалася фольклористом до збірника, і розкривав ті чи інші аспекти українського світобачення. Педагог «робив пояснювальні записи до дум і пісень, до деяких додав переклад», приєднав «пояснення словам, загальний словник і граматику» (Максимович, 1877: 454). Це, безумовно, розширювало сприйняття дум серед тих, хто не знав української мови та історії, з усвідомлення подій якої саме і виростали ці твори.

Отже, систематизація української народно-пісенної спадщини, проведена М. О. Максимовичем, давала правильне уявлення про багатий ідейно-історичний зміст пісень, демонструвала суттєві відмінності їх видів, відбивала соціальну приналежність пісенного матеріалу, дозволила вказати на неоднакову історичну давність різних видів народно-поетичної творчості. Учений працював над зібранням творів, їх класифікацією, науковим аналізом протягом усього творчого життя. В першій збірці 1827 р. їх було 130, «протягом наступних семи років продовжував почате зібрання, воно збільшилося до 2,5 тисяч пісень і уривків». Учений висловлював впевненість у тому, що згодом число зібраних пісень, безумовно, збільшиться, оскільки «це - предмет невичерпний» (Максимович, 1877: 453). Михайло Олександрович відмічав, що мав задоволення бачити повний успіх видання та визнання висловлених в теоретичній частині збірок «деяких думок і зауваг моїх про мову і пісні Малоросійські» (Максимович, 1877: 453). Його пісенна колекція з часом зросла і була надрукована у багатотомному виданні. Безперечно, М. О. Максимович досяг-

нув поставлену мету завдяки цілеспрямованому прагненню до вивчення культури рідного народу, дослідження засобів і способів вираження українців в культурі, аналізу процесів її засвоєння і подальшого розвитку новими поколіннями, високому рівню власної наукової роботи, залученню до діяльності збирача матеріалів з народознавства широкого кола співвітчизників.

Відмітимо, що науковцю вдалося закріпити у пам'яті актуальної культури чималу кількість народних творів. Так, український етнограф П. П. Чубинський піднімав проблему втрати скарбів народної творчості. Зокрема, в своїй промові на він відмічав, що з часом суспільно-політична ситуація в країні змінювалася, «гніт кріпацтва придавив і народну думку, і народне почуття, ... рани теперішнього примушували забути про минуле» (Чубинський, 1874: 292). Історичні пісні вже можна було почути де-не-де, стали «думи козацького періоду призабутими» (Русов, 1874: 313). П. П. Чубинський в роботі, присвяченій народним переказам, відмічав максимовичів охоронний вплив відносно скарбів народного спадку: «багато з того, що зібрано Максимовичем, тепер важко почути» (Чубинський, 1873: 291). Таким чином, наголосимо, що завдяки фольклористичній діяльності М. О. Максимовича стало можливим зберегти народно-пісенні твори від втрати, його діяльність сприяла формуванню фонду національної художньої культури.

Продовжуючи проблему важливості збереження народних пам'яток, зазначимо, що у вцілілих народних піснях залишалася прагнення до вільного життя, пам'ять про часи, коли народ жив у боротьбі проти соціальних і національних утисків. В цьому полягає ще одна вартість народної поезії для виховання національної свідомості, - вона відбиває прагнення до незалежності. Так, Ф. М. Колесса (1871-1947 рр.), збирач і дослідник українського музичного фольклору, проголошував: «змагання до суспільної волі і протест проти усякого насильства і поневолення – се провідна ідея, що тягнеться безперервним пасмом в історичних піснях українського народу від найдавніших часів до нинішнього дня» (Колесса, 2009: 259). В піснях відображена соціальна боротьба народу, «поетичними пам'ятниками доказав український народ, що зовсім свідомо боровся за свою волю, що стремів до демократичного строю суспільного, з виборним ладом, так як було у Запорізькій Січі» (Колесса, 2009: 259). Отже, поетична спадщина свідчить про форми політичної самосвідомості та поведінку, яка властива узагальненій особистості з народу. Сучасні науковці переконують, що

«політична культура є найбільш стабільним феноменом політичного життя того чи іншого етносу, незалежно від того, чи існує етнос як нація, що має розгорнуті форми соціально-економічної та політичної організації, або як населення регіону, що існує у межах держави, створеної іншим етносом» (Рудакевич, 2012: 130).

Зазначимо, що усна народна творчість з її волелюбною домінантою, не зважаючи на відсутність власної держави протягом тривалого часу, була скарбницею, що допомагала зберегти політичну культуру народу, яка впливає на формування національної свідомості. Зауважимо, що на сучасному етапі розвитку держави основними напрямками формування української національної політичної культури, здобуття нею модерного та адекватного сучасному статусу суверенної держави змісту є її українізація, суверенізація та демократизація (Рудакевич, 2012: 133). В свою чергу, українізація політичної культури сучасного суспільства передбачає звернення до її витоків, до її відображення в народній словесності.

Таким чином, М. О. Максимович, науково вивчаючи усну народну творчість, зібрав, науково опрацював варіанти текстів народних пісень, кла-

сифікував їх, вперше видав в систематичному вигляді, що послужило основою формування переконання про високі художні і ідейні вартості української культури; підтвердив, що в народній творчості відображується історія народу, його характер, світогляд, особливості естетичного сприйняття; виявив, що усна народної творчість бере свій початок в архаїчних періодах існування людського суспільства, застосував принцип історизму до народнопоетичної творчості, довів, що вона має міцне тисячолітнє коріння; сприяв визнанню естетичних вартостей української культури у світовому співтоваристві, зокрема, на європейському тлі, довів, що вона гідна сприйматися як рівна серед культур інших народів світу; показав, що усна народна творчість з її волелюбною домінантою відображувала національні інтереси, була скарбницею, що допомагала зберегти політичну культуру народу. Отже, можна зробити вмотивований висновок про те, що наукова-педагогічна діяльність М. О. Максимовича, спрямована на доведення культурної самобутності рідного народу, була в авангарді теоретико-методологічних і практичних пошуків в царині формування національної свідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актон Дж. Принцип национального самоопределения. Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др. Нации и национализм. Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. Москва: Практис, 2002. С. 26-51.
2. Грушевський М. С. «Малороссийские песни» Максимовича і століття української наукової праці. Твори: у 50 т. редкол.: П. Сохань (голов. ред.), І. Гирич та ін. Львів : Світ. 2015. Т.10. Кн.1. С. 244-259.
3. Житецький П. Г. Про українські народні думи. Київ: Друкар, 1919. 126 с.
4. Колесса Ф. М. Огляд українсько-руської народної поезії. Вісник Львівського ун-ту. Серія філол. 2009. Вип. 47. С. 166-272.
5. Максимович М. А. О народной исторической поэзии в Древней Руси (Письма к М. П. Погодину). Собрание сочинений: в 3 т. Киев: типография Керер, 1880. Т. 3. С. 480-497.
6. Максимович М. А. О Малороссийских народных песнях. Собрание сочинений: в 3 т. Т. 2. Киев: типография М. П. Фрица, 1877. С. 439 – 457.
7. Максимович М. А. Что такое «Думы». Собрание сочинений: в 3 т. Т. 2. Киев: типография М. П. Фрица, 1877. С. 458-462.
8. Народні українські пісні з голосом: (50 пісень і 5 додатків). Зібрані, споряджені і видані Олексієм Гулак-Артемовським. Київ. 1868. 50 с., XII с. нот.
9. Рудакевич О. М. Політична культура як об'єкт дослідження в умовах національного відродження. *Політичний менеджмент*, 2012, № 3, С. 127-135.
10. Русов А. А. Остап Вересай, один из последних кобзарей малорусских. Записки Юго-западного Отдела императорского русского географического общества. Т. 1 За 1873 год. 1874. С. 309-338.
11. Український фольклор: Критичні матеріали. С. К. Бисикало, Ф. М. Борщевський, ред. Київ: Вища школа, 1978. 288 с.
12. Чубинский П. П. Несколько народных исторических преданий, записанных Чубинским. Записки Юго-западного Отдела императорского русского географического общества Т. 1 За 1873 год. 1874. С. 291-308.

REFERENCES

1. Akton Dzh. Princip naczional'nogo samoopredeleniya. [The principle of national self-determination.] B. Anderson, O. Baue'r, M. Khrokh i dr. Naczii i naczionalizm. Per. s angl. i nem. L. E. Pereyaslavczevoj, M. S. Panina, M. B. Gnedovskogo. Moskva: Praktis, 2002. S. 26-51. [in Russian]
2. Hrushevskiy M. S. «Malorossyiskye pesny» Maksimovyicha i stolittia ukrainskoi naukovoï pratsi. ["Little Russian songs" by Maksimovich and the century of Ukrainian scientific work.] Tvory: u 50 t. redkol.: P. Sokhan (holov. red.), I. Hurych ta in. Lviv : Svit. 2015. T.10. Kn.1. S. 244-259. [in Ukrainian]

3. Zhytetskyi P. H. Pro ukrainski narodni dumy. [About Ukrainian folk ballads.] Kyiv: Drukar, 1919. 126 s. [in Ukrainian]
4. Kolessa F. M. Ohliad ukrainsko-ruskoj narodnoi poezii. [Review of Ukrainian-Russian folk poetry.] Visnyk Lvivskoho un-tu. Seriiia filol. 2009. Vyp. 47. S. 166-272. [in Ukrainian]
5. Maksimovich M. A. O narodnoj istoricheskoi poezii v Drevnej Rusi (Pis'ma k M. P. Pogodinu). [About folk historical poetry in Ancient Russia (Letters to M. P. Pogodin).] Sobranie sochinenij: v 3 t. Kiev: tipografiya Kerer, 1880. T. 3. S. 480-497. [in Russian]
6. Maksimovich M. A. O Malorossijskikh narodny'kh pesnyakh. [About Little Russian folk songs.] Sobranie sochinenij: v 3 t. T 2. Kiev: tipografiya M. P. Fricza, 1877. S. 439-457. [in Russian]
7. Maksimovich M. A. Chto takoe «Dumy». [What is " Dumy".] Sobranie sochinenij: v 3 t. T 2. Kiev: tipografiya M. P. Fricza, 1877. S. 458-462. [in Russian]
8. Napodni ukpainski pisni z holosom: (50 pisen i 5 dodatkov). Zibpani, spopiadzheni i vydani Oleksiem Hulak-Aptemovskym. [Folk Ukrainian songs with voice: (50 songs and 5 applications). Collected, edited and published by Oleksiy Hulak-Aptemovsky.] Kyiv. 1868. 50 s., XII s. not. [in Ukrainian]
9. Rudakevych O. M. Politychna kultura yak ob'iekt doslidzhennia v umovakh natsionalnoho vidrozhennia. [Political culture as an object of study in the context of national revival.] Politychnyi menedzhment, 2012, №3, S. 127-135. [in Ukrainian]
10. Rusov A. A. Ostap Veresaj, odin iz poslednikh kobzarej malorusskikh. [Ostap Veresai, one of the last Little Russian kobzars.] Zapiski Yugo-zapadnogo Otdela impepatopskogo russkogo geogpaficheskogo obshhestva. T. 1 Za 1873 god. 1874. S. 309-338. [in Russian]
11. Ukrainskyi folklor: Krytychni materialy. [Ukrainian folklore: Critical materials.] S. K. Bysykal, F. M. Borshchevskyi, red. Kyiv: Vyshcha shkola, 1978. 288 s. [in Ukrainian]
12. Chubinskij P. P. Neskol'ko narodny'kh istoricheskikh predanij, zapisanny'kh Chubinskim. [Several folk historical legends recorded by Chubinsky.] Zapiski Yugo-zapadnogo Otdela impepatopskogo russkogo geogpaficheskogo obshhestva T. 1 Za 1873 god. 1874. S. 291-308. [in Russian]

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК [7 + 7.012'06] : [316.7 : 004.946]

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-5>

Анна БІЛИК,

orcid.org/0000-0001-9608-5130

кандидат мистецтвознавства, доцент,

доцент кафедри дизайну

Херсонського національного технічного університету

(Херсон, Україна) bilykanna93@ukr.net

Юлія СТЕФУРИШИНА,

orcid.org/0000-0001-7246-2034

магістр дизайну,

викладач кафедри образотворчого мистецтвознавства і дизайну

Херсонського державного університету

(Херсон, Україна) yuliyarostyslavovna@gmail.com

ЗМІНИ СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА І ДИЗАЙНУ ПІД ВПЛИВОМ ВІЗУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Зазначено про трансформації сучасного мистецтва під впливом візуальної культури. Автори публікації вказують про розширення сфери діяльності художника, котрий займається дизайном, кураторством, громадсько-політичною і підприємницькою діяльністю тощо. Продемонстровано як творчість відомих художників використовується у фірмовому стилі, айдентиці, упаковці, що допомагає популяризувати їх роботи та зацікавити якомога більше глядачів. У публікації говориться про зміни у процесі художньої комунікації, де головним фігурантом є вже не художник, а глядач і покупець. Це впливає на творчість митця, ставить його в певну залежність не від стилю, напрямку, а від смаків масової аудиторії, від вимог, які висувуються візуальною культурою.

Сучасне мистецтво і дизайн, існуючи у полі візуальної культури, набувають спільних характерних особливостей, а саме: тиражованість, загальнодоступність, впізнавальність, ефектність – все те, що викликає враження, здивування або інші емоції. Якщо для дизайну тиражованість є іманентною ознакою, то для мистецтва цінність твору вимірювалася передусім унікальністю. Втім сучасне мистецтво руйнує усталене правило. Наведено приклади робіт художників поп-арту, а також сучасних митців Луїзи Буржуа, Ай Вейвєя, Демісна Герста. Звернено увагу на мистецтво примітивістів та найвістів. Зазначено, що музеї сучасного мистецтва намагаються придбати передусім популярний твір. Цим пояснюється повторюваність експонатів у музеях сучасного мистецтва. Відсутність чітких кордонів робить сучасне мистецтво мобільним, а отже творчість самого художника не регламентується певними правилами і нормами, тому сьогодні іноді важко провести межу між роботою художника і дизайнера.

Ключові слова: *сучасне мистецтво, художник, дизайнер, візуальна культура, візуальний образ, музей сучасного мистецтва.*

Анна BILYK,

orcid.org/0000-0001-9608-5130

Candidate of Arts, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Design

Kherson National Technical University

(Kherson, Ukraine) bilykanna93@ukr.net

Yuliia STEFURYSHYNA,

orcid.org/0000-0001-7246-2034

Master of Design

Lecturer at the Department of Fine Arts and Design

Kherson State University

(Kherson, Ukraine) yuliyarostyslavovna@gmail.com

CHANGES IN CONTEMPORARY ART AND DESIGN UNDER THE INFLUENCE OF VISUAL CULTURE

Transformations of modern art under the influence of visual culture are noted. The authors of the publication point to the expansion of the artist's field of activity, who is engaged in design, curatorship, socio-political and entrepreneurial activities etc. Demonstrated as the work of famous artists used in corporate style, identity, packaging, which helps to promote creativity and interest as many viewers as possible. There have been changes in the process of artistic communication, where the main participant is no longer an artist, and the spectator and the buyer. This affects the artist's work, puts him in a certain dependency not on style, direction, namely from the preferences of the mass audience, from the requirements, which are put forward by visual culture.

Indicated, that contemporary art and design, existing in the field of visual culture, acquire common characteristics, namely: replicability, public availability, recognizability, showiness – anything that causes impression, surprise or other emotions. If for design replication is an immanent feature, then for art the value of the work was measured primarily by uniqueness. However, modern art destroys the established rule. Examples of works by pop art artists as well as contemporary artists are given Louise Bourgeois, Ai Weiwei, Damien Hirst. Attention is paid to the art of primitive and naive. Marked by, that museums of modern art are trying to acquire not so unique, and a more popular work. This explains the recurrence of exhibits in museums of contemporary art. The lack of clear boundaries makes contemporary art mobile, and therefore the work of the artist himself is not regulated by certain rules and norms, so today it is sometimes difficult to draw the line between the work of an artist and a designer.

Key words: contemporary art, artist, designer, visual culture, visual image, museum of contemporary art.

Постановка проблеми. У ХХІ ст. спостерігаємо поступове стирання меж між художником і дизайнером. Відомі художники у біографії серед професійних занять вказують дизайн, підприємницьку та громадсько-політичну діяльність, кураторство та ін. Слід зазначити, що ще на початку ХХ ст. художники активно почали займатися дизайном, втім «кордони» їх професійної діяльності залишилися не розмитими, на відміну від сьогодення. Комерціалізація сучасного мистецтва, його залежність від арт-ринку привела до змін у художній комунікації. Глядач, покупець стали головними фігурантами у мистецтві. Це ставить художника в певну залежність не від стилю, напряду, а від смаків масової аудиторії, від вимог, які висуваються візуальною культурою.

Аналіз досліджень. Наприкінці ХХ ст. у науці почали говорити про зміну «лінгвістичного повороту» («іконічним» (поняття Г. Бьомма), який зосереджений вже на аналізі візуальних образів, до речі, найдавнішого способу пізнання світу людиною. «Дослідження візуальних образів – це дослідження іншого типу досвіду – не категоріально-мисленнєвого, а перцептивного. Візуальні дослідження звернули увагу на особливу когнітивну процедуру – бачення, яке є відносно самостійним відносно раціонального мислення», – пише Галина Сиваченко (Сиваченко, 2020: 292–293). Говорячи про дослідницьке поле візуальної культури, Ольга Брюховецька зазначає, що, з одного боку, воно надихається інтенцією протистояння логоцентризму, прагненням «реабілітувати» образи, що завжди розглядалися як нижчі стосовно слів на культурній ієрархії, з другого боку, програма візуального повороту не

може не викликати підозру щодо відновлення метафізики присутності і позитивного на службі владних сил ринкового капіталізму, з його візуальними фантазмами (само)реклами (Брюховецька, 2018: 131). Авторка монографії «Візуальна культура» Алексіс Л. Бойлен вважає, що візуальна культура – це мова інституційного ребредингу й урізноманітнення аудиторії, водночас – це унікальний спосіб сприймати світ та впорядковувати і творити знання (Бойлен, 2021: 45).

Метою дослідження є проаналізувати вплив візуальної культури на сучасне мистецтво і дизайн.

Виклад основного матеріалу. Сучасне мистецтво і дизайн, існуючи у полі візуальної культури, набувають спільних характерних особливостей, а саме: тиражованість, загальнодоступність, впізнавальність, ефектність – все те, що викликає повив, здивування або інші емоції.

Тиражованість дозволяє продати продукти або послуги у великому обсязі. Популярність – невід'ємна частина успішного дизайну, яка проходить етап поширення завдяки створенню фірмового стилю (логотип, назва, слоган), упаковки, зовнішньої реклами, поліграфії та медіа-носіїв. Для вдалої реалізації важливо розповсюдження візиток, флаєрів, рекламних плакатів, розміщення візуальних образів на білбордах та сіті-лайтах, у журналах та буклетах, на одязі та різноманітних аксесуарах. Одним із популярних способів поширення товару є реклама в Інтернеті, соціальних мережах та на телебаченні. Отже, дизайн, створений для конкретного продукту, дублюється на поліграфічних та web-носіях, надалі з кожною новою партією збільшується тираж примірників. І хоча поняття «тираж» та «дублювання» від-

різняються один від одного, але мають спільну мету – зробити товар популярним. Тираж націлений на збільшення кількості примірників з одного варіанта до необхідного. Дублювання передбачає розміщення копій, які ідентифікують товар або послугу, наприклад, логотип, назву і слоган, зображувальні елементи упаковки, фірмові кольори та ін. Можна навести багато прикладів вдалого дизайну серед провідних торгових марок, які популяризується шляхом тиражу та дублюванню. Дизайн відомого напою «Coca-Cola» запам'ятовується мінімалізмом та яскравими кольорами фірмового стилю. Червоний колір фонового зображення з поєднанням білого рукописного шрифту має легке візуальне сприйняття. Обрана колірна гама швидко працює на аудиторію, велику роль грає також і відсутність дрібних елементів. «Coca-Cola» стала настільки популярною, що навіть у рекламі «McDonald's» на білбордах презентують меню закладу та дублюють даний напій. Тобто, одночасно рекламується як напій, так і заклад харчування. Завдяки телевізійній рекламі «Coca-Cola» стала асоціюватися з Новим роком. Логотип і фірмові кольори напою дублюються на вантажівці, супроводжуваній новорічною музикою, спец-ефектами, а на святковому столі розміщений рекламований продукт. Новорічні сувеніри, м'які й ялинкові іграшки з логотипом напою створюють атмосферу свята.

Тиражування і дублювання використовує найпоширеніша і найпопулярніша пошукова система «Google». Від назви компанії впливає похідне слово «гуглити», переважна більшість людей трактують це як пошук інформації в гуглі. Для багатьох дана пошукова система швидше і зручніше, ніж інші запропоновані на ринку web-розробки. Гугл є конкурентоспроможним сервісом за рахунок своєї ефективності. Масштаби використання задають тренд, тому його логотип можна зустріти на футболках, рюкзаках, чашках та інших предметах побуту. Брендний знак легко запам'ятати завдяки яскравим кольорам і прямим шрифтам жирного накреслення.

Якщо для дизайну тиражованість є іманентною ознакою, то для мистецтва цінність твору передусім у його унікальності. Втім сучасне мистецтво руйнує усталене правило. 1964 р. після перемоги на Венеціанській бієнале роботи Роберта Раушенберга поп-арт визнають провідним напрямом сучасного мистецтва. Художники поп-артисти звернулися до образів дизайну, знайомих предметів побуту, коміксів та ін. Завдяки повторюванню візуального образу на картинах, як одному з прийомів поп-арту, дизайн-продукція втрачала своє основне призна-

чення і переставала сприйматися як реклама. Так статусу художнього артефакту набули банки з елю під назвою «Розфарбована бронза» («Банки елю Беллентайн») (1960) Джаспера Джонса, «Банки з супом Кемпбелл» (1962), «Зелені пляшки Coca-Cola» (1962) Енді Уорхола. Фахівчиня з візуальної культури Алексіс Л. Бойлен вважає, що «поворот до візуальної культури» такий потужний, що зачепив навіть музеї – місця, засадничо прив'язані до ідеалів, ціннісних моделей та інтелектуальних концепцій мистецтвознавства (Бойлен, 2021: 45). «Коли межі «мистецтва» розширилися, музеї змогли влаштувати виставки, присвячені мотоциклам, телесеріалу «Абатство Даунтон», зображенням манги чи популярній галузі моди й дизайну костюмів. Музей мистецтв Метрополітен у Нью-Йорку спільно з журналом Vogue щороку проводить бал Met Gala, де збираються найбільші знаменитості. Видно, що візуальна культура стала у великій пригоді музейникам, які щосили стараються розширити аудиторію і затягнути якомога більше людей у музейний простір» (Бойлен, 2021: 45). Передусім це стосується музеїв сучасного мистецтва кількість і популярність яких постійно зростає. На відміну від музеїв, що експонують класичне мистецтво, вони намагаються придбати не унікальний, а популярний твір. Цим пояснюється повторюваність експонатів у музеях сучасного мистецтва. Загальновідома історія з «Фонтаном» Марселя Дюшана, який заявлений був художником 1917 р., однак оригінал його не зберігся. Інтерес до даного реді-мейду розпочався у 50 – 60-ті рр. ХХ ст., тоді й зроблено декілька реплік, що знаходяться зараз у провідних музеях світу.

Популярними серед музеїв сучасного мистецтва є павуки і павучихи скульпторки Луїзи Буржуа. 1999 р. на Венеціанській бієнале вона отримала почесного Золотого лева.

Повторювання об'єктів у своїх роботах застосовує художник Ай Вейвей. Передусім це інсталяція «Forever», 2003, пізніше з'явилися більш масштабні роботи з велосипедами під різними назвами, найвідоміша з них – «Forever Bicycles». Перед глядачами ілюзія швидкого упорядкованого руху по колу. Художник обирає популярний велосипед «Forever» виробництва Китаю, тим самим проводить паралель з життям мешканців країни. Часто повторювані твори мистецтва вражають кількістю використаного матеріалу, розмірами, технікою та ін. Так його інсталяція «Sunflower Seeds» складається з 100 мільйонів насіння, кожне з яких виліплено та пофарбовано власноруч майстрами Дзіндечжени. Це місто здавен славилося порцеляновими виробами.

Демієн Герст, відомий англійський художник, говорить, що найсильніша реакція сучасного глядача – це «Вау!» (Герст, 2009). Тобто реакція здивування, заручником якої й є сучасне мистецтво. До речі, Демієн Герст нерідко повторює образи у своїй творчості. Це і черепа, що згодом набули поширення в дизайні одягу, і метелики, комахи, пігулки тощо. Візуальний образ завжди зрозумілий, і розрахований також на невідготовленого глядача. «Наприклад, якщо ти покажеш метелика, люди будуть думати про кохання, душі, чуттєвості, короткостроковість буття або вічного життя. А якщо ти покладеш поруч з метеликом молоток, вони будуть думати про вбивство метелика. І найбільше вони будуть думати про крихітність всього живого. Так працює ця невербальна мова», – пояснює Демієн Герст (Герст, 2009). Загальнодоступність характеризується наявністю простих реалістичних образів, позбавлених філософської складової. Це вимога не лише візуальної культури, а й процесу глобалізації. Наприклад, муралісти віддають перевагу портретному, історичному, анімалістичному жанру, а абстракція майже відсутня на стінах будівель. Сьогодні вуличне мистецтво орієнтовано переважно на візуальні образи, ніж на художні.

Не випадково у сучасному мистецтві є поширеною техніка акумуляції, коли однакові або схожі предмети утилітарного призначення дублюються, утворюючи візуально динамічні композиції. Отже, тиражування, дублювання повторюваність стають провідними у сучасній культурі, так і у мистецтві, поступаючись унікальності. Алексіс Л. Бойлен, даючи характеристику візуальній культурі пише, що вона не буває унікальною і статичною. «Зображення поширюються і змінюються в середовищі ймовірних смислів і можливих результатів – скінченних і завжди бодай трохи відкритих до зовнішнього впливу. Візуальна культура не має твердих кордонів і, хронологічно плинна, об'єднує минуле, теперішнє і майбутнє» (Бойлен, 2021: 54).

Упізнавальність образу посідає помітне місце як у сучасному мистецтві, так і у дизайні. Сьогодні спостерігається впровадження відомих творів мистецтва в дизайн-розробки та рекламні кампанії. Такий підхід дозволяє підняти статус товару, й зробити комплімент споживачу з приводу знань у галузі мистецтва. Безумовним лідером є «Мона Ліза» Леонардо да Вінчі. Крадіжка картини в 1911 р. зробила її відомою на весь світ, адже більше двох років, до речі, у період популярності преси зображення та інформація про неї не сходила зі шпальт газет і журналів. У XX ст. до її образу зверталися авангардисти – Казимир Малевич, Франсіс Пікабіа,

Фернан Леже, Марсель Дюшан, Рене Магрітт, Сальвадор Далі, а також художники поп-арту – Джаспер Джонс, Роберт Раушенберг, Енді Уорхол та ін. Якщо у XX ст., у часи розвитку масової культури, образ «Мони Лізи» був популярний серед художників як інтерпретований, то XXI ст., у період візуальної культури, її зображення подається зазвичай реалістично, наприклад, у вуличному мистецтві. Втім найбільшого поширення «Джоконда» одержує у дизайні. Її зображення можна побачити у рекламі товару, на одязі, на покривалах, навіть на шарпетках.

Відомі художники використовують власні твори у фірмовому стилі, айденітиці та в упаковці продуктів. Це допомагає розповсюдити авторську продукцію та привернути увагу нових глядачів до своєї творчості. У візуальній культурі знайомство з працею художника часто відбувається не в музеях чи галереях, а через покупку різних предметів побуту, канцелярських товарів, де розміщена реклама митця. Так художниця Євгенія Гапчинська створює витончені і зворушливі ілюстрації, родзинкою яких стали плавність ліній, світлі оксамитові кольори і позитивні емоції персонажів. Головними героями у неї є милі янголята, казкові люди та ін. У 2008 році Укрпошта презентувала 12 поштових марок «Знаки Зодіаку» з роботами художниці. Мотиви її картин зустрічаються в оформленні магазинів, в упаковці подарункових цукерок, на обкладинках блокнотів; аксесуарах та косметичній продукції. Даний маркетинговий хід сприяє швидшому розповсюдженню творчості художниці. Унікальність живопису Гапчинської полягає в тому, що вона знайшла власний стиль, який не є аналоговим. В основі картин закладено метод навмисного збільшення форм, відхід від природної пропорційності в тілі, лінійне узагальнення та спрощення об'єкта зображення. На картині спостерігаємо великі голови та водночас маленькі руки та ноги. Колірна гама картин наближена до натуральних фарб, тулуб розроблено у відтінках бежевого й тілесного кольорів. Також можна помітити, що на деяких малюнках є веселі та забавні надписи в рукописній стилістиці, такі як: «Деякі дівчатка народжуються відразу принцесами». Такий підхід використовується в оформленні подарункових листівок. У малюнках переважають позитивні емоції, які привертають увагу глядачів.

Все більше популярності набувають як у сучасному мистецтві, так і в дизайні – примітивісти та наївисти. Безперечно, з'являються нові, однак очевидний інтерес до класиків. Передусім Ніко Піросмані, що писав роботи в характерному спрощенні художніх образів і природних форм. Колірна гамма картин виділяється контрастом чорного

кольору в поєднанні з блідо-червоним, бежевим, блакитним і коричневим кольорами. Ніко Піросмані розписував рекламні вивіски для закладів і торгових лавок, які виділяються оригінальністю й авторським почерком художника. Одним з яскравих прикладів звернення до творчості художника у сучасному дизайні є реклама вина «Піросмані Вазіані». Етикетка даного продукту виконана у відповідній стилістиці – чорно-бежева кольорова гамма, що властива його картинам. Фон етикетки імітує старовинний крафт папір. Зображення розроблено в стилі гравюри, що відображає елементи виноградного поля і плодів винограду. Також задіяний грузинський шрифт Брайля і шрифт із зарубками. Проаналізувавши дану етикетку вина, можна помітити, що графічні елементи нагадують стиль картин художника. Досить популярним є тематичні кафе та ресторани. Для створення затишної атмосфери в закладах інтер'єр приміщення доповнюють реквізитами й картинами відомих художників. Зокрема, в закладах грузинської кухні можна зустріти репродукції Ніко Піросмані.

Багатьом відома творчість Марії Примаченко. Її картини вражають яскравими соковитими фарбами, гарною декоративністю і детальним опрацюванням орнаментів. Основна тематика картин – це зображення вигаданих звірів і птахів, квітів, природи, поряд з цим виділяються міфологічні образи та етнічні мотиви. Твори Марії Примаченко надихають вуличних художників. Мурали за мотивами її робіт є у Києві та Луцьку. Популярними є скульптури з образами з її картин. Втім на сьогодні найбільший інтерес до її творчості проявляють дизайнери.

Творчість примітивістів та наївістів, для якої характерна візуальна схожість з натурою, часто

використовується в рекламі різних продуктів. Серед канцелярських товарів – це можуть бути блокноти, зошити, альбоми та календарі; в побутових речах розробляються принти на посуд, одяг, рушники тощо. В інтер'єрі зустрічаються картини, плакати, розпис стін, дизайн меблів і килимів.

Розробка дизайну з авторськими роботами дає змогу популяризувати творчість художника. У сучасному суспільстві дизайн виступає орієнтиром, який показує як змінюються культурні цінності, значення і трактування будь-яких речей. Також дизайн повинен бути зрозумілим, щоб спонукати людину придбати товар. Перед дизайном стоїть завдання донести до споживача функцію і властивості товару, водночас звернути на себе увагу. Загальновідомо, що зовнішній вигляд товару відіграє важливу роль, і є інструментом, який дає змогу виділитись серед конкурентів. За допомогою дизайну створюється візуальний образ, через який можна розповісти історію або «бренд-легенду», отже викликати у людини бажання придбати ту чи іншу продукцію. Дизайн – інструмент, за допомогою якого можна збільшити продаж товару, а створення правильного дизайну – це творча складова. Внаслідок чого, дизайн виступає сполучною ланкою між культурою і потенційним споживачем.

Висновки. Відсутність чітких кордонів робить сучасне мистецтво мобільним, отже творчість художника не регламентується певними правилами і нормами, тому сьогодні іноді важко провести межу між роботою художника і дизайнера. Візуальна культура, як чинник впливу на мистецтво і дизайн, змінює не лише пріоритети у процесі комунікації, а й ролі головних фігурантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойлен Л. А. Візуальна культура. Київ : ArtHuss, 2021. 208 с.
2. Брюховецька О. Візуальний поворот у культурі і культурології. *Культурологія : Могиллянська школа*. Київ : 2018. С. 130–165.
3. Демьян небедный. Интервью с Дэмиеном Херстом. *Кореспондент*. 2009. № 15. URL: <http://interview.korrespondent.net/iculture/819654> (дата звернення: 1.07.2021).
4. Сиваченко Г. «Іконічний поворот» у теоріях культури і суспільства. *Методології сучасної літературної компаративістики* : зб. наук. пр. відділу компаративістики Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України / ред. Г. М. Сиваченко. Київ : 2020. С. 288–299.

REFERENCES

1. Boilen L. A. Vizualna kultura [Visual Culture]. Kyiv : ArtHuss, 2021. 208 s. [in Ukrainian].
2. Briukhovetska O. Vizualnyi povorot u kulturi i kulturolohii. [Visual turn in culture and culturology]. *Kulturolohiia : Mohylianska shkola*. Kyiv : 2018. S. 130–165. [in Ukrainian].
3. Demyan nebednyi. Intervyu s Demienom Herstom. [Damian is not poor. Interview with Damien Hirst]. *Korespondent*. 2009. № 15. URL: <http://interview.korrespondent.net/iculture/819654> [in Russian].
4. Syvachenko H. «Ikonichniy povorot» u teoriakh kultury i suspilstva. [«Iconic turn» in the theories of culture and society]. *Metodolohii suchasnoi literaturnoi komparatyvistyky* : zb. nauk. pr. viddilu komparatyvistyky Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy / red. H. M. Syvachenko. Kyiv : 2020. S. 288–299. [in Ukrainian].

УДК 7.038

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-6>**Андрій БЛУДОВ,**
*orcid.org/0000-0002-3830-3563**доцент кафедри живопису
Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури
(Київ, Україна) abfaen@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗМІШАНИХ ТЕХНІК В МЕТОДИЦІ ВИКЛАДАННЯ ЖИВОПІСУ

У статті проводиться аналіз методики викладання живопису в сучасних світових художніх ВНЗ, а також досліджується такий прийом змішаних технік в сучасному живописі як шовкографія, для її впровадження в навчальний процес з метою підвищення якості мистецької освіти. Актуальність статті зумовлена недостатнім висвітленням необхідності застосування змішаних технік в методиці викладання живопису вітчизняних художніх ВНЗ. Дослідження особливостей застосування змішаних технік в навчальній програмі художніх ВНЗ базується на аналітичному та історико-культурологічному методах. Використання аналітичного методу дозволяє здійснити порівняння різних методик викладання в художніх ВНЗ світу, а історико-культурологічний метод дає уявлення про засади сучасної методики світової художньої освіти. Згідно результатів проведеного дослідження були виявлені особливості та закономірності застосування змішаних технік в сучасному живописі, що знаходить логічне застосування в учбовому процесі викладання живопису, де навчальний процес доповнюється лекціями та майстер-класами з професійними практикуючими художниками. У ході дослідження встановлено, що велика кількість художніх вищих закладів Європи враховують у викладанні сучасні підходи і припускають розвиток візуальної мови живопису, який може об'єднувати кілька художніх дисциплін. Аналіз застосування змішаних технік в методиці викладання живопису в сучасних ВНЗ дозволяє краще зрозуміти особливості і можливості сучасних методів навчання. Застосування результатів дослідження дозволяє урізноманітнити і збагатити курси дисциплін з живопису і композиції. Зазначені в статті особливості застосування прийомів змішаних технік можуть бути застосовані як в навчальному процесі, так й в галузі мистецтвознавчих досліджень.

Ключові слова: методика викладання живопису, змішана техніка живопису; шовкографія; сучасний живопис.

Andriy BLUDOV,
*orcid.org/0000-0002-3830-3563**Associate Professor at the Department of Painting
National Academy of Fine Arts and Architecture
(Kyiv, Ukraine) abfaen@gmail.com*

FEATURES OF THE USE OF MIXED TECHNIQUES IN TEACHING METHODS OF PAINTING

The article analyzes the methods of teaching painting in modern world art universities, as well as examines such a technique of mixed techniques in modern painting as silkscreen, for its implementation in the educational process to improve the quality of art education. The relevance of the article is due to insufficient coverage of the need for the use of mixed techniques in the methods of teaching painting in domestic art universities. The study of the peculiarities of the use of mixed techniques in the curriculum of art universities is based on analytical and historical-cultural methods. The use of the analytical method allows to compare different teaching methods in art universities of the world, and the historical and cultural method gives an idea of the principles of modern methods of world art education. According to the results of the study, the features and patterns of application of mixed techniques in modern painting were found, which finds logical application in the educational process of teaching painting, where the educational process is supplemented by lectures and workshops with professional practicing artists. The study found that a large number of artistic universities in Europe take into account modern approaches in teaching and involve the development of visual language of painting, which can combine several artistic disciplines. Analysis of the use of mixed techniques in the methods of teaching painting in modern universities allows us to better understand the features and capabilities of modern teaching methods. The application of research results allows to diversify and enrich the courses of disciplines in painting and composition. The features of the use of mixed techniques used in the article can be used both in the educational process and in the field of art research.

Key words: teaching methods of painting, mixed painting technique; silkscreen printing; modern painting

Постановка проблеми. Впровадження змішаних технік в навчальний процес і розуміння особливостей їх використання характерно для багатьох сучасних міжнародних художніх ВНЗ, однак ще не знайшло широкого застосування в навчальному процесі вітчизняних художніх закладів. У процесі дослідження теми стало доцільним вивчення загальних напрямків розвитку сучасного мистецтва, а також особливостей використання різних пластичних мов, серед яких слід відзначити шовкографію, специфіку якої застосовували в своїх роботах такі відомі художники як Енді Уорхол, Роберт Раушенберг, Рой Ліхтенштейн, Річард Гамільтон, Трейсі Моффат.

Аналіз досліджень. Існує досить велика кількість наукових робіт, присвячених вивченню змішаних технік, зокрема шовкографії, включаючи аналіз творчості відомих художників, що зверталися до таких прийомів, проте аспект застосування змішаних технік в навчальному процесі, а тим більше, їх особливостей – замалий. Науковою базою для дослідження стали праці, в яких вивчаються засади сучасного мистецтва щодо застосування змішаних технік таких зарубіжних авторів як: G. Lengwiler (Lengwiler, 2013), В. Taylor (Taylor, 2004), О. Паригін (Парыгин, 2010). Крім того автор розглядає питання навчальної програми сучасної художньої школи, що спирається на фундаментальній праці Джеймса Елкінса (James Elkins) «Чому не можна навчити мистецтву» (Why art cannot be taught, 2001), яка звертає головну увагу на навчальну програму художніх ВНЗ, як на теоретичні, так й практичні знання, що набували студенти в різних академіях, майстернях та художніх школах на протязі століть. Праці вищенаведених, і ряду інших авторів, сприяли проведенню аналізу застосування змішаних технік в методиці викладання живопису в сучасних ВНЗ, що дозволяє краще зрозуміти особливості і можливості сучасних методів навчання.

Мета статті – визначення підходів в сучасному живописі, в тому числі методики змішаних технік, що дає можливість подальшого їх впровадження в навчальний процес.

Виклад основного матеріалу. Перша загальнодоступна академія мистецтв – Флорентійська академія малювальних мистецтв (Accademia delle arti del disegno), мала на меті у першу чергу надавати теоретичні знання, через що студенти спочатку вивчали математику, в тому числі перспективу, пропорції, гармонію, просту і тривимірну евклідову геометрію, на відміну від емпіричного навчання середньовіччя у різних майстернях (Елкінс, 2015: 20-21). Таким чином зародився

основоположний принцип викладання мистецтва, який становив собою необхідність дотримуватися балансу між теорією і практикою. К початку ХІХ століття молоді викладачі-художники художніх академій надавали великого значення індивідуальному сприйняттю: вони вважали, що суб'єктивне, індивідуальне бачення кожного художника важливіше, ніж будь-яка програма навчання або стандартизована теорія (Елкінс, 2015: 44-45). Такий підхід здійснив серйозний вплив на сучасну мистецьку освіту, крім того в ХІХ столітті студенти могли вивчати тонкощі живопису безпосередньо в класній кімнаті. Саме такий досвід дозволив ввести великий вибір технік і матеріалів в сучасних художніх ВНЗ.

У більшості сучасних міжнародних вищих мистецьких навчальних закладах прийнята методика, при якій художники-викладачі представляють своїм студентам як власні методи, що базуються на їх особистому художньому досвіді, так і авторські техніки провідних художників сучасності, що дає можливість удосконалити навчання і впроваджувати в навчальний процес принципи і методи сучасного живопису. Таким чином відбувається успадкування досвіду художніх шкіл початку ХХ ст., серед яких прийнято вважати провідною школу Вальтера Гропіуса Баухауз, в якій проголошувалися ідеї викладання мистецтва, що відійшло від академізму (Forgacs, 1995: 25-26) і яка мала 3-етапну програму навчання (Vorkurs, Werklehre, Baulehre), вплив якої, за словами Дж. Елкінса, на сьогоднішній день в викладанні мистецтва відчувається найсильніше (Елкінс, 2015: 59-60). Саме в цій школі застосовувалися унікальні методики Й. Іттона¹ (Искусство формы, 2001), П. Клее (Wege des Naturstudiums, 2001), В. Кандинського (Кандинский), К. Малевича та ін. (Власов, 2004: 102-103) Досвід Баухауза в цьому сенсі слугує прикладом впровадження авторських технік в навчальний процес як метод, який продовжує удосконалюватися в руслі розвитку сучасного мистецтва.

У сучасному мистецтві є велика кількість художніх практик, які сформувалися у другій половині ХХ ст. і які включають ряд різноманітних технік, частина з яких базуються як на вже відомих, так і на нових технологіях. Велика кількість художніх вищих закладів Європи враховують у викладанні сучасні підходи і припускають розвиток візуальної мови живопису, який може об'єднувати кілька художніх дисциплін. Аналіз

¹ Підготовчий курс тривалістю півроку, який спочатку вів Йоханнес Іттен, здійснив винятковий вплив на сучасне викладання мистецтва.

навчальної програми художніх вищих закладів дає змогу окреслити можливості, які несе в собі кожен засіб виразності, кожна техніка, кількість яких в деяких випадках набагато більша, ніж кількість вже існуючих відділень художніх ВНЗ.

Під час навчання в багатьох сучасних художніх ВНЗ студентів часто заохочують проявляти інтерес до спадщини сучасного мистецтва, експериментувати з різними техніками, що в результаті розвиває майстерність за допомогою різних художніх форм. Так в Королівській Академії образотворчих мистецтв Брюсселя (*Académie royale des Beaux-Arts de Bruxelles*) курс живопису передбачає вивчення всіх художніх практик та можливостей мистецтва, як за допомогою самої техніки живопису, так і її можливих варіантів. У цьому закладі сучасні художні форми розглядаються як безліч областей дослідження проблем сучасного живопису. У методиці викладання живопису іншої вищої школи мистецтв Бельгії, «Le 75», студентів заохочують до спонтанних дій, щоб вони могли досліджувати і виходити за межі пластичних, образотворчих та просторових параметрів різних видів мистецтв.

Подібна тенденція в викладанні живопису розкриває необхідність дослідити досвід авторських змішаних технік вітчизняних і зарубіжних художників для підвищення якості мистецької освіти, а також розуміння сучасного мистецтва і його контексту.

Проблеми сучасного мистецтва трансформували класичні межі області живопису не тільки в тематиці, яка реагує на будь-які прояви людської діяльності. Багато сучасних художників в своїх роботах досить часто поєднують різні матеріали, методи, концепції і предмети, що значно розширює рамки сучасного мистецтва, що існує з ХХ століття. Подібне використання різних пластичних мов, властивих образотворчому мистецтву, є характерним явищем для мистецтва сучасності.

Сучасні українські художники часто звертаються до експериментальних технік, які дозволяють найбільш образно втілити художній задум, використовують досить широкий спектр засобів, який включає змішані техніки, в тому числі і графічні засоби виразності. На відміну від міжнародних художніх шкіл, подібні експериментальні техніки вивчаються в українських мистецьких закладах в недостатньому обсязі. Саме в зв'язку з цим є необхідність їх більш детально проаналізувати.

Змішана техніка в образотворчому мистецтві застосовується досить давно і передбачає використання більш одного засобу, технічного

прийому або матеріалу. Найбільш поширеним прикладом є колаж, який використовує різні матеріали і основи. Крім того, багато традиційних видів образотворчого мистецтва вже включають використання інших технологічних інструментів і матеріалів, зазвичай схожих за властивостями. При цьому існує безліч змішаних технік, в яких використовуються прийоми, при яких крім основного матеріалу, для досягнення виразності, вживаються додаткові матеріали, відмінні за характером і технологією застосування. Деякі з українських художників в своїх творчих роботах застосовують змішану техніку і звертаються до використання різних графічних технік в живопису. Це дозволяє використовувати художні можливості, як живопису, так і графіки. Якщо одним з основних засобів виразності в живописі є колір, то для графіки основним виразним засобом є лінія і штрих, за допомогою яких конструється зображення. Крім того, якщо в графічному зображенні використовується колір, то він умовний і, як правило, локальний, в той час як в живопису колір є основною характеристикою. Таким чином, поєднуючи можливості живопису і графіки, художники домагаються демонстрації пластики, кольорового балансу і точного контуру малюнка в своїх творах.

Серед графічних технік, застосовуваних у живописі в якості додаткових, заслуговує на увагу шовкографія. Техніка шовкографії є різновидом трафаретного друку, яка була винайдена в давнину і використовувалася переважно як технологія декорування, що базується на повторенні простих малюнків. Відтак цей метод нанесення зображень став застосовуватися в промисловому дизайні і з середини ХХ ст. зайняв одне з провідних місць в ряду інших методів створення творів як прикладного, так і образотворчого мистецтва. У монографії Олексія Паригіна «Мистецтво шовкографії. ХХ століття (історія, феноменологія, техніки, імена)» проводиться розгорнуте дослідження історії і феномена шовкографії в сучасному мистецтві, а також технологічні тонкощі цієї техніки (Парыгин, 2010). Найбільш повне дослідження було проведено Гвідо Ленгвілер «Історія шовкографії: як мистецтво перетворилося в індустрію» (*A History of Screen Printing: How an Art Evolved Into an Industry*, 2013). Слід зазначити, що до методу шовкографії зверталися багато відомих сучасних художників. Наприклад основоположники поп-арту Роберт Раушенберг і Рой Ліхтенштейн, Річард Гамільтон, який з кінця 1970-х досліджував процес виготовлення естампів, а також Трейсі Моффат, яка створила цикл фотографій

«Заклинання» (Invocations, 2000) в техніці шовкографії. Енді Уорхол одним з перших застосував трафаретний друк як метод для створення картин. Як засновник комерційного поп-арту Уорхол прагнув до масового тиражування художніх творів, для чого і почав застосовувати метод шовкографії. З 1962-го року художник починає застосовувати шовкографію, в якій використовує власні, намальовані від руки зображення для створення матриці (Уорхол).

Деякі художні вузи з'єднують традиційне і новаторське навчання. Так Академія образотворчих мистецтв у Варшаві (Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie) об'єднала традиції Варшавської школи образотворчих мистецтв, що була заснована 1904 року та Муніципальної школи декоративного мистецтва і живопису. Основним принципом навчальної програми факультету живопису в Академії є розроблена протягом багатьох років концепція підтримки гармонійного балансу між традиціями станкового живопису та сучасними тенденціями в мистецтві. В результаті такого підходу відбувається навчання за допомогою як традиційної техніки живопису, так і засобами художнього вираження ХХІ століття, що дозволяє вирішувати найсміливіші творчі завдання і створювати нові, незвичайні твори образотворчого мистецтва.

Таким чином, сучасні міжнародні вищі мистецькі навчальні заклади приділяють увагу сучасним реаліям та зверненням до них різноманітних засобам. Як правило, в них вивчаються різні художні практики, які реагують на сучасні творчі методи в галузі живопису, що формують у сту-

дентів відношення до світу, часу і суспільства. У деяких з цих художніх шкіл навчальний процес доповнюється лекціями та майстер-класами з професійними практикуючими художниками, що дозволяє студентам обговорювати свою роботу з широким колом експертів в області сучасного мистецтва.

Треба відзначити, що в процесі формальних творчих пошуків у студента виникає його авторська стилістика, хоча сама стильова форма художнього твору може бути традиційною і мати детально розроблену систему засобів і прийомів виразності в межах одного стильового напрямку. Подібні формально-естетичні пошуки є свого роду механізмом, можливим джерелом нових творчих імпульсів, що дозволяє знайти найбільш виразні засоби для художнього твору і формувати власний авторський метод.

Висновки. Навчання живопису в художніх ВНЗ носить достатньо комплексний характер, оскільки чітко простежуються питання, до яких може бути застосована обов'язкова програма. По-перше це має відношення до вивчення візрців творів живопису, які повинні знати студенти-художники. Друге питання стосується того, яку техніку і які художні засоби можна вважати обов'язковими, тобто знайомство з якими процесами, ідеями і матеріалами входить в базову освіту художника. Крім того на зростання числа досліджуваних технік в кожному художньому закладі впливає як економічне, так й географічне положення ВНЗ – там, де бюджет дозволяє, застосування нових технік нестримно зростає.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Власов В. Г. Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства. В 10 т. СПб.: Азбука-Классика. Т. II, 2004. 728 с.
2. Иттен, Иоханнес Искусство формы. Мой форкурс в Баухаузе и других школах. М. : Издатель Д. Аронов, 2001. 136 с.
3. Парыгин А. Б. Искусство шелкографии. XX век (история, феноменология, техники, имена). СПб.: СПб ГУТД, 2010. 304 с.
4. Klee, Paul. Wege des Naturstudiums. Staatliches Bauhaus in Weimar 1919–1923. Weimar, 1923, S. 24–25
5. Lengwiler, Guido A History of Screen Printing: How an Art Evolved Into an Industry. Cincinnati: ST Media Group International. 2013. 484 p.
6. Taylor, Brandon. Collage. The making of modern ar. London: Thames & Hudson, 2004. 224 p.
7. Forgacs, Eva. The Bauhaus Idea and Bauhaus Politics. New York : Central European University Press, 1995. 252 p.
8. Кандинский В. Точка и линия на плоскости. URL: <https://ru.calameo.com/read/006201361473067b501ea>
9. Уорхол, Энди. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Уорхол_Энди
10. Элкинс, Джеймс. Почему нельзя научить искусству. Пособие для студентов художественных вузов. URL: <http://maxima-library.org/knigi/knigi/b/436404?format=read>
11. Poggi, Christine. In defiance of painting: cubism, futurism and the invention of collage. New Haven; L., 1992. 320 p. URL: https://monoskop.org/images/9/92/Poggi_Christine_In_Defiance_of_Painting_Cubism_Futurism_and_the_Invention_of_Collage_1992.pdf

REFERENCES

1. Vlasov V. G. (2004). Novyyi entsiklopedicheskiy slovar izobrazitel'nogo iskusstva. V 10 t. [New Encyclopedic Dictionary of Fine Arts. In 10 volumes]. SPb.: Azbuka-Klassika. T. II. 728 s. [in Russian].
2. Itten, Iokhannes (2001). Iskusstvo formy. Moy forkurs v Bauhauze i drugih shkolah. [The art of form. My forecourt at the Bauhaus and other schools]. M. : Izdatel' D. Aronov. 136 s. [in Russian].
3. Paryigin A. B. (2010). Iskusstvo shelkografii. XX vek (istoriya, fenomenologiya, tehniki, imena). [The art of silk-screen printing. XX century (history, phenomenology, techniques, names)]. SPb.: SPb GUTD. 304 s. [in Russian].
4. Klee, Paul. (1923). Wege des Naturstudiums. Staatliches Bauhaus in Weimar 1919–1923. [Ways of studying nature]. Weimar. S. 24–25. [in German].
5. Lengwiler, Guido. (2013) A History of Screen Printing: How an Art Evolved Into an Industry. Cincinnati: ST Media Group International. 484 p.
6. Taylor, Brandon. (2004). Collage. The making of modern ar. London: Thames & Hudson. 224 p.
7. Forgacs, Eva. (1995). The Bauhaus Idea and Bauhaus Politics. New York : Central European University Press. 252 p.
8. Kandinskij V. Tochka i liniya na ploskosti. [Point and line on a plane]. URL: <https://ru.calameo.com/read/006201361473067b501ea>. [in Russian].
9. Uorkhol, E`ndi. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Уорхол_Энди
10. Elkins, Dzhejms. Pochemu nelzya nauchit iskusstvu. Posobie dlya studentov hudozhestvennyih vuzov. [Why art cannot be taught]. URL: <http://maxima-library.org/knigi/knigi/b/436404?format=read>. [in Russian].
11. Poggi, Christine. In defiance of painting: cubism, futurism and the invention of collage. URL: https://monoskop.org/images/9/92/Poggi_Christine_In_Defiance_of_Painting_Cubism_Futurism_and_the_Invention_of_Collage_1992.pdf.

Вікторія БОДІНА-ДЯЧОК,

orcid.org/0000-0003-3896-7519

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри історії музики

Київської муніципальної академії музики імені Р. М. Глієра

(Київ, Україна) *Vika_Bodina@ukr.net*

ТВОРЧА БІОГРАФІЯ КОМПОЗИТОРА У СВІТЛІ АВТОРСЬКИХ ПРИСВЯТ

У статті розглянуто авторські присвяти музичних творів як перспективний шлях вивчення творчої біографії композитора, що виявляє особливості культурного і особистісного контексту творчості митця.

Запропоновано визначення поняття «творча біографія» як життєвий та творчий шлях митця, зумовлений культурно-історичними і особистісними чинниками і відтворений у художній творчості. Музичну присвяту визначаємо як авторський надпис біля заголовку музичного твору, який містить ім'я адресата та виражає намір автора вшанувати цим твором певну особу.

Нотний текст з присвятою спонукає до пошуку серед біографічних фактів мотивів її написання та ролі, яку вона відіграла у композиторському задумі. Музичний твір з надписом-присвятою інтерпретуємо як своєрідний музичний текст з кодом, який важливо розкодувати, щоб зрозуміти творчі наміри композитора, розширити контекстне поле твору, уточнити культурні та біографічні деталі.

Імена адресатів і надписи-присвяти по-різному взаємодіють з музичним текстом. Надпис-присвята буде тісно взаємодіяти з музичним текстом твору та може стати цінним джерелом до розкриття авторського задуму, якщо композитор від самого початку мав намір присвяти твір. Коли ж пошук адресата присвяти здійснювався після написання твору, митець прагнув виявити зв'язок між особою та історією створення твору.

Авторські присвяти були розповсюдженим явищем у музичній культурі XIX ст. і надалі. Митці рясно присвячували свої твори, обмінювалися присвятами, переадресовували чи скасовували їх. Підкреслено мотивацію до створення присвят – виявити почуття поваги, захоплення, дружби. Авторські присвяти ставали свідченням творчого спілкування великих музикантів. Твори-присвяти нерідко були пов'язані з найрізноманітнішими життєвими подіями, часто автобіографічного характеру, що надає можливість досліджувати творчі біографії композиторів зокрема й за їх авторськими присвятами.

Ключові слова: творча біографія, авторська присвята, творчий задум, музична культура XIX ст.

Viktoriiia BODINA-DIACHOK,

orcid.org/0000-0003-3896-7519

Candidate of Art History,

Associate Professor at the Department of Music History

R. Glier Kyiv Municipal Academy of Music

(Kyiv, Ukraine) *Vika_Bodina@ukr.net*

CREATIVE BIOGRAPHY OF THE COMPOSER IN LIGHT OF THE AUTHOR'S DEDICATIONS

The article describes how the authors' dedications of musical works should be seen as a way to research the creative biography of the composer, revealing the features of both the cultural and personal context in the author's oeuvre.

The article proposes the definition of "creative biography" to be the life and creative path of the artist, conditioned by cultural, historical and personal factors and reproduced in the artist's oeuvre. A musical dedication is defined as an author's inscription next to the title of the musical work, which contains the name of the addressee and expresses the author's intention to honor someone with this work.

When sheet music is presented together with dedication, it acquires new information, encouraging a search among the biographical facts and motives of its writing, as well as the role it played in the composer's mind. Musical work with dedication is interpreted as musical text with a code that is important to decode in order to understand the composer's creative intentions, expand the context of the work, and clarify cultural and biographical details.

Dedication inscriptions and addressees interact differently with the musical text. If the composer planned to dedicate the work from the very beginning, the inscription will closely interact with the musical text of the work, and this can become an essential source for disclosing the author's intention with the piece. When the search for an addressee happened after writing the work, the composer sought to identify the relationship between the addressee and the history of the work.

Authors' dedications were an extremely common phenomenon in musical culture of the XIX century and beyond. Artists dedicated a lot of their works, exchanged dedications, and sometimes redirected or canceled them. Authors'

dedications testify to creative communication of great musicians. The motivation to create an dedications is to show feelings of respect, admiration and friendship.

Dedications, especially within the musical culture of the XIX century, were frequently associated with a variety of life events, mostly of an autobiographical origin. This enables exploration into composers' biographies, particularly through considering the author's dedications.

Key words: *creative biography, author's dedications, creative idea, musical culture of the XIX century.*

Постановка проблеми. У сучасному мистецтвознавстві не згасає інтерес дослідників до біографій митців та методів вивчення їх творчості. Серед нових наукових підходів до прочитання музичної класики є вивчення авторської присвяти твору яка становить окремий аспект дослідження творчої біографії композитора та все більше повертає увагу вчених.

Аналіз досліджень. Проблема авторської присвяти на сьогодні вивчається в українському літературознавстві. Так, дослідниця Л. Бондар розглядає присвяту як «поза текстовий елемент твору» з «рисами самостійного жанру» (Бондар, 2009); Л. Скорина наголошує на присвяті як «маркері пам'яті, індивідуальної, колективної, історичної, культурної» (Скорина, 2009); В. Назарець аналізує присвяту як поетичний жанр адресованої лірики (Назарець, 2013). У музикознавстві цій проблемі присвячені дослідження О. Лосевої про присвяти Р. Шумана (Лосева, 2006), Н. Фоміної про прагматику присвят у творчості С. Прокоф'єва (Фоміна, 2014), дисертаційне дослідження Н. Русанової про музичні присвяти у російській інструментальній музиці межі XIX–XX ст. (Русанова, 2017).

Мета статті – розглянути авторські присвяти як перспективний шлях вивчення творчої біографії композитора, що сприяє виявленню особливостей культурного і особистісного контексту творчості митця.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що поняття «творча біографія» досить поширене в науковому обігу, проте воно досі не набуло достатнього теоретичного обґрунтування. Пропонуємо своє визначення цього поняття, адже воно є ключовим даного дослідження: *творча біографія* – це життєвий та творчий шлях митця, зумовлений культурно-історичними і особистісними чинниками і відтворений у художній творчості.

Особливий дослідницький інтерес для нас становить авторська присвята у творчих біографіях композиторів XIX століття (Бодіна, 2013). У цей історичний період «абсолютизації людської індивідуальності» (Зенкін, 2015: 397), зростання ролі особистісного начала у художній творчості, вона стала виявом творчої свободи та засобом спілкування митця зі своїми адресатами. Композитори романтичної епохи надзвичайно рясно присвячували свої твори, часто обмінювалися присвятами,

інколи скасовували їх. Коло адресатів присвят романтики значно розширили порівняно з попередньою епохою. Безумовно, естетика романтизму посприяла кардинальним змінам авторської присвяти в музичній культурі XIX ст. Наведемо фрагмент листа Ф. Шопена, адресованого лицейському другові Д. Дзевановському, від середини січня 1833 р. В ньому молодий композитор повідомляє про свої артистичні успіхи у Парижі та наголошує на факті отриманих музичних присвят: «Серед артистів я користуюся дружбою і повагою <...>. Доказом поваги є те, що мені присвячують свої твори люди з великим ім'ям перш, ніж я ім; так, Ліксіс свої останні варіації з воєнним оркестром посвятив мені» (Шопен, 1964: 261). У даному тексті підкреслена мотивація до створення присвят – виявити почуття поваги, захоплення, дружби, яку можемо назвати домінуючою у музичній культурі цього часу. Ф. Шопен, прибувши до європейської музичної столиці, невдовзі зайняв необхідне для артиста положення у суспільстві. Його вважали «першим піаністом Парижа» (Шопен, 1964: 271), сам Ф. Мендельсон у листі до сестри Фанні від 6 жовтня 1835 р. називав польського музиканта «справді досконалим віртуозом» (Шопен, 1964: 276). Найвищу оцінку музичного дарування Ф. Шопена дав композитор Р. Шуман на сторінках своєї музичної газети: «Капелюхи геть, панове, перед вами геній!» (Шуман, 1956: 117-118).

Музичну присвяту визначаємо як авторський надпис біля заголовку музичного твору, який містить ім'я адресата (чи адресатів), виражає намір автора вшанувати цим твором певну особу чи групу осіб, містить інформацію про творчий задум, внутрішній стан композитора, втілений в образах присвяченого твору. Так, біля заголовку романсу М. Мусоргського «Надгробное письмо» представлений композитором надпис-присвята: «Н. П. О..чи...ой» – не озвучений до кінця, за рахунок пропущених літер, дещо завуальований (Мусоргський, 1971: 206). 29 червня 1875 р., на п'ятдесят третьому році життя померла Надія Петрівна Опочініна, особлива жінка в житті М. Мусоргського. Вже 1 липня композитор почав писати пам'ятний романс «Надгробний лист» (інша назва – «Зла смерть»), проте, так і не зміг його закінчити. Сімнадцять заключних тактів романсу дописав В. Г. Каратигін. Присвята

даного твору в повній мірі розкриває ставлення М. Мусоргського до своєї адресатки, свідчить про його душевний стан того періоду, адже романс написаний ще й на власний текст композитора – відкритий у показі особистих почуттів.

Музичний твір з надписом-присвятою можемо інтерпретувати як своєрідний музичний текст з кодом (дещо переосмислений нами термін Ю. Лотмана «текст з кодом» (Лотман, 2002: 57)), який містить загадку і навіки пов'язує твір з певною особою (особами) та подією. Розглянемо ще один приклад присвяти у творчих біографіях двох музичних геніїв – Р. Шумана і Ф. Шопена. Вони познайомилися у Лейпцигу, в 1835 році. Після зустрічі з польським музикантом, Р. Шуман створив його музичний портрет і розмістив у фортепіанній сюїті «Карнавал» (1835 р.). Пізніше, у 1838 році свою «Крейслеріану» теж адресував колезі. Ф. Шопен відповів взаємністю, закарбувавши ім'я Р. Шумана в надписі присвяти у виданнях другої фортепіанної Балади (1839 р.). Про те, що присвята була важливою частиною творчих намірів композитора в період написання Балади, наголошено у статті «Музичне пророцтво Ф. Шопена: роздуми про загадки Другої балади», в якій висунуто версію «розгадки» твору як «свого роду музичного пророцтва життя і смерті Р. Шумана» (Корнелюк, 2017: 69). На думку авторів статті, Ф. Шопен не міг знати про сумні події життя німецького композитора 1854–1856-х рр., оскільки пішов з життя раніше, але спілкування з Р. Шуманом, тонкість сприйняття польського композитора, знайомство з музикою великого німця, можливо, породили музичне пророцтво, проявлене у Другій баладі (Корнелюк, 2017: 70).

Нотний текст з присвятою розширює інформаційний контекст творчості митця. Він спонукає до пошуку серед біографічних фактів мотивів її написання на виборі адресата, ролі, яку вона відіграла у задумі композитора. Надпис-присвята буде тісно взаємодіяти з музичним текстом твору та може стати «ключем» до розкриття авторського задуму, якщо композитор від самого початку мав намір присвяти твір. У такому випадку, за слушною думкою дослідниці Н. Русанової, музичні присвяти можемо інтерпретувати «як спеціальне творче завдання, яке ставить перед собою композитор, обираючи особливі засоби для його реалізації» (Русанова, 2017: 5). Розглянемо Варіації *fis-moll* Й. Брамса на тему Р. Шумана, створені до дня народження Клари Вік, відомої німецької піаністки і композиторки, дружини Р. Шумана, з надписом-присвятою: «Невеликі варіації на його тему, присвячені їй» (Гейрінгер, 1965: 223-224).

У даному надписі композитор озвучив особисті прагнення та творчий задум твору, а в музичний текст варіацій додав важливі деталі. Так, темою для варіацій було обрано «Листок з альбому» №1 Р. Шумана, дев'ята варіація є парафразою шуманівського «Листка...» №2, а в десятій звучить тема Клари з експромту op.5 Р. Шумана (Гейрінгер, 1965: 223-224). Таким чином, твір-присвята став засобом комунікації, у якій взяли участь композитор і адресат, причому адресату був зрозумілим зміст «музичного послання». У листі до Й. Брамса Р. Шуман повідомляв про їхнє з Klarою захоплення цим твором (Гейрінгер, 1965: 225).

Присвята втрачає органічний зв'язок з нотним текстом, коли її додано до раніше написаного твору, проте вона залишається додатковим важливим культурним фактом творчої біографії митця. В листі до Клари Вік від 13 березня 1839 р. Р. Шуман писав: ««Арабеску» отримала Вебенау, «Блюменштюк» – Серре, «Гумореску» – ніхто; дивно, я і з приводу моїх присвят думаю про щось, що завжди повинно бути пов'язане з історією виникнення, і нікого не можу знайти...» (Лосева, 2006: 166). У даному випадку, пошук адресата присвяти Р. Шуман здійснював після написання твору, намагаючись виявити зв'язок між певною особою та історією створення своєї п'єси. Дослідник життя та творчості Ф. Шопена М. Томашевський теж наголошує, що деякі твори польського композитора назавжди починали асоціюватися з адресатом присвяти: він любив говорити про яку-небудь особу, іменуючи її назвою твору, що з нею пов'язаний (Томашевський, 2011: 151-152).

Отже, авторські присвяти – надзвичайно розповсюджене явище у музичній культурі ХІХ ст. Твори-присвяти нерідко були пов'язані з життєвими подіями композиторів, переважно автобіографічного характеру. Саме тому зустрічаємо випадки переадресації присвят (зміни імені адресата), крім пам'ятних, та їх скасування, коли з певних причин митці знімали надписи-присвяти. Так, у листі до Огюста Лео від 9 жовтня 1845 р., Ф. Шопен повідомляв: «Я перемінив рішення щодо запланованої присвяти. Якщо вагаєшся – стримайся» (Шопен, 1964:480). Мова йшла про мазурки op. 59, що були видані без присвяти у грудні 1845 р. у Штерна в Берліні та Весселя в Лондоні (Шопен, 1964:480). У творчій біографії М. Глінки трапляються випадки переадресацій, передусім присвят любовного характеру. Справжніх імен адресаток своїх присвят композитор не вказував у виданнях творів, а зазначав імена зовсім інших осіб. У своїх «Записках» він кілька разів сам наголошував на цьому, зокрема: «Для

К. К. (йдеться про Катерину Керн - В. Б.) *написав Valse-Fantaisie, хоча надруковані екземпляри присвячені Д. Стунееву*» (Глінка, 1988: 200).

Авторські присвяти ставали свідченням творчого спілкування великих музикантів. На ознаку вдячності композитори вміщували надписи-присвяти на автографах, а потім і на виданнях своїх творів. Наприклад, творчий союз між М. Балакіревим і М. Рубінштейном увінчався присвятою славнозвісної фортепіанної п'єси «Ісламей». В одному з листів до московського піаніста М. Балакірев писав: «Третього дня відправив Юргенсону для передачі Вам свою Ієрихонску рапсодію, яку присвячую Вам на знак нашого тісного зближення, яке розпочалося, і яке, сподіваюся, не припиниться між нами...» (Балакірев, 1962: 225). Невдові М. Рубінштейн відповів на цей лист: «Я працюю як нещасний над Вашою п'єсою, яка мені страшенно подобається, і за яку Вам дуже вдячний; я її неодмінно буду грати у своєму концерті в Москві; але складна вона до такої міри, що не всі з нею справляться; бажаю бути з числа небагатьох» (Балакірев, 1962: 226).

Присвяти трьох відомих творів П. Чайковського, адресовані М. Балакіреву (мова йде про увертюру-фантазію «Ромео і Джульєтта», симфонію «Манфред» та симфонічну поему «Фатум»), були вираженням вдячності автора за підказані сюжети і перші виконання. Про подробиці дізнаємося з їх переписки. Так, у листі до М. Балакі-

рева від лютого 1869 р. автор «Фатуму» повідомляв: «Надсилаю Вам мою Фантазію. Якщо Ви знайдете можливим виконати її у якому-небудь концерті, безумовно, не інакше, як під Вашим керуванням, то принесете мені велике задоволення. Цю річ хотів би присвяти Вам, але для цього мені спершу потрібно знати, що вона Вам не безумовно не подобається» (Домбаєв, 1958: 334). У відповідь (лист від 11 березня 1869 р.) лідер «Могутньої купки» пообіцяв виконати твір, висловив подяку за присвяту та бажання теж щось присвятити колезі: «Ще раз вдячний за Вашу посвяту, яка мені дорога <...>. Докладу зусиль, щоб відплатити Вам так само» (Балакірев, 1962: 125). У наступному листі від 13 березня 1869 р. П. Чайковський уточнив деталі щодо надпису-присвяти: «Дуже радію з того, що Ви приймаєте мою посвяту і що «Фатум» буде виконаний. Коли Ви мені повернете його, я розпоряджуся зняти копію, зробити надпис і надішлю Вам...» (Домбаєв, 1958: 337).

Висновки. Дослідження авторських присвят є перспективним шляхом вивчення творчої біографії композитора. Сприяючи виявленню особливостей культурного і особистісного контексту творчості, вони постають феноменом культури. Авторські присвяти виявляють чисельні нюанси і подробиці творчої біографії композитора, адже індивідуальність митця виявляється на всіх рівнях його художнього самовираження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балакірев М. Воспоминания и письма. Ленинград: Государственное музыкальное издательство, 1962. 479 с.
2. Бодіна В. Авторські присвяти як атрибут повсякденного життя композитора романтичної епохи. Київське музикознавство. Музикознавство у діалозі : збірник статей. Київ – Дюссельдорф. 2013. Випуск 45. – С. 206–216.
3. Бондар Л. Шевченкові присвяти. Слово і Час. 2009. №3 С. 19–25. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/132871/03-Bondar.pdf?sequence=1>
4. Гейрингер К. Йоганнес Брамс. Москва: Музыка, 1965.
5. Глінка М. И. Записки. Москва: Музыка, 1988. 242 с.
6. Домбаєв Г. Творчество Петра Ильича Чаковского в материалах и документах. Москва: Государственное музыкальное издательство, 1958. 635 с.
7. Зенкин К. Музыка. Эйдос. Время. А. Ф. Лосев и горизонты современной науки о музыке. Москва: Памятники исторической мысли, 2015. 465 с.
8. Корнелюк Т. А., Кулиговский И. С. Музыкальное предсказание Ф. Шопена: размышление о загадках Второй баллады (на материале трудов ученых отечественной музыкальной науки). Культура и искусство. 2017. № 4. С. 60–71. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=18240
9. Лосева О. Что, кому и почему? Заметки о шумановских посвящениях. Музыкальная академия. Москва. 2006. № 4. С. 162–166.
10. Лотман Ю. История и типология русской культуры. СПб. : Искусство-СПб., 2002. 766 с.
11. Мусоргський М. П. Литературное наследие. Письма, биографические материалы и документы / сост. Орлова А., Пекелис М. Москва: Музыка, 1971. 434 с.
12. Назарець В. Типологія жанрово-тематичних різновидів присвяти. Проблеми гуманітарних наук. Філологія. Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. Випуск 32. 2013. С. 68–84. URL: http://dspace.edu.ua/filol_gum/wp-content/uploads/2016/04/2013_7.pdf
13. Роберт Шуман. Избранные статьи о музыке. М., 1956.
14. Русанова Н. В. Поэтика музыкальных посвящений в русской инструментальной музыке конца XIX – начала XX века: дис. ... канд. искусствоведения: 17.00.02. Москва, 2017. 181 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/poe-tika-muzykalnykh-posvyashchenii-v-russkoi-instrumentalnoi-muzyke-kontsa-xix-nachala-xx-ve>

15. Скорина Л. Присвята як маркер пам'яті (на матеріалі української літератури 20-х рр. XX ст.) Актуальні питання гуманітарних наук. Міжвузівський Збірник наукових праць. Випуск 22. Том 2. 2018 С. 47–52. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/22_2018/part_2/10.pdf
16. Томашевский М. Шопен: Человек, творчество, резонанс / перевод с польского Л. Акоюна и Е. Янус. Москва: Музыка, 2011. 840 с.
17. Фоміна Н. Прагматика присвяти в творчості Сергія Прокоф'єва: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.03. Харків, 2014. 18 с.
18. Шопен Ф. Письма. Москва: Музыка, 1964. 711 с.

REFERENCES

1. Balakirev M. Vospominaniya i pisma. [Memories and letters]. Leningrad: State Music Publishing House, 1962. 479 p. [in Russian].
2. Bodina V. Avtorski prysviaty yak atrybut povsiakdennoho zhyttia kompozytora romantychnoi epokhy. [Author's dedications as an attribute of everyday life of a composer of the romantic era]. *Kyiv musicology*, 2013. № 45. pp. 206–216 [in Ukrainian].
3. Bondar L. Shevchenkovi prysviaty. [Shevchenko's dedications]. *Word and Time*. 2009. №3 pp. 19–25. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/132871/03-Bondar.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
4. Geyringer K. Iogannes Brams. [Johannes Brahms]. Moscow: Music, 1965 [in Russian].
5. Glinka M. I. Zapiski. [Notes]. Moscow: Music, 1988. 242 p. [in Russian].
6. Dombaev G. Tvorchestvo Petra Iliche Chakovskogo v materialah i dokumentah. [Tchaikovsky's oeuvre in materials and documents]. Moscow: State Music Publishing House, 1958. 635 p. [in Russian].
7. Zenkin K. Muzyka. Eydos. Vremya. A. F. Losev i gorizonty sovremennoy nauki o muzyke. [Music. Eidos. Time. Losev and the horizons of modern music science.]. Moscow: Monuments of historical thought, 2015. 465 p. [in Russian].
8. Kornelyuk T. A., Kuligovskiy I. S. Muzyikalnoe predskazanie F. Shopena: razmyishlenie o zagadkah Vtoroy ballady (na materiale trudov uchenykh otechestvennoy muzyikalnoy nauki). [Chopin's musical prediction: a reflection on the riddles of the Second Ballad (based on the works of scientists of Russian musical science)]. *Culture and art*. 2017. № 4. pp. 60–71. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=18240 [in Russian].
9. Loseva O. Chto, komu i pochemu? Zаметki o shumanovskikh posvyascheniyah. [What, to whom and why? Notes on Schumann's dedications]. *Music Academy*. Moscow. 2006. №4. pp. 162–166 [in Russian].
10. Lotman Yu. Istoriya i tipologiya russkoy kulturyi. [History and typology of russian culture]. St. Petersburg: Culture, 2002. 766 p. [in Russian].
11. Musorgskiy M. P. Literaturnoe nasledie. Pisma, biograficheskie materialy i dokumenty. [Modest Mussorgsky. Literary heritage. Letters, biographical materials and documents]. Moscow: Music, 1971. 434 p. [in Russian].
12. Nazarets V. Typolohiia zhanrovo-tematychnykh riznovydiv prysviaty. [Typology of genre and thematic varieties of dedication]. Collection of scientific works of Drohobych State Pedagogical University. №32. pp. 68–84. URL: http://dspu.edu.ua/filol_gum/wp-content/uploads/2016/04/2013_7.pdf [in Ukrainian].
13. Robert Shuman. Izbrannyye stati o muzyke. [Articles of music]. Moscow. 1956. [in Russian].
14. Rusanova N. Poetika muzykalnykh posvyascheniy v russkoy instrumentalnoy muzyke kontsa XIX – nachala XX veka. [Poetics of musical initiations in Russian instrumental music of the 19th - early 20th centuries]. Dissertation *PhD in Arts*: 17.00.02. Moscow, 2017. 181 p. URL: <https://www.dissercat.com/content/poetika-muzykalnykh-posvyashchenii-v-russkoi-instrumentalnoi-muzyke-kontsa-xix-nachala-xx-ve> [in Russian].
15. Skoryna L. Prysviata yak marker pamiati (na materialy ukrainskoi literatury 20-kh rr. XX st.). [Dedication as a marker of memory (on the material of Ukrainian literature of the 20s of the XX century)]. Interuniversity collection of scientific works. №22. T. 2. 2018. pp. 47–52. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/22_2018/part_2/10.pdf [in Ukrainian].
16. Tomashevskiy M. Shopen: Chelovek, tvorchestvo, rezonans. [Chopin: Man, Creativity, Resonance]. Moscow: Music, 2011. 840 p. [in Russian].
17. Fomina N. Prahmatyka prysviaty v tvorchosti Serhiia Prokofieva. [Pragmatics of dedication in the Sergei Prokofiev's oeuvre]. Dissertation *PhD in Arts*: 17.00.03. Kharkiv, 2014. 18 p. [in Ukrainian].
18. Chopin F. Pisma. [Letters]. Moscow: Music, 1964. 711 p. [in Russian].

УДК 655.24

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-8>**Вячеслав БОРИСОВ,**

orcid.org/0000-0003-0610-644X

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри дизайну

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Старобільськ, Луганська область, Україна) borysow13@gmail.com

ФЕНОМЕН РЕЧІ У ДИЗАЙНІ

У статті схарактеризовано сутність дизайнерського процесу з позиції речі як продукту дизайну. Речі не тільки задовольняють різноманітні потреби, але фіксують інформацію про творців і забезпечують передачу досвіду життєдіяльності та сприяють соціалізації кожного нового покоління. Різноманітність речей у сучасній культурі пояснюється зв'язком між творцем і споживачем. Вивчення процесу проектування і типів ставлення до речей поглиблює онтологічні уявлення про людину, сприяє розумінню цілісності її проявів у бутті. Незалежно від волі і бажання творець «вкладає» у річ інформацію про себе. Тому річ віддзеркалює і втілює як рівень індивідуальних здібностей, знань, смаків, світоглядних установок, так і рівень розвитку культури і цивілізації, техніки і технології, методів і навичок, ставлення культури до природи. Річ може поставати носієм культурних символів і цінностей. Історія культури доводить, що ставлення людини до речі відтворює ставлення до самої себе, а також визначає її призначення і сутність, форму речі. Суб'єктами будь-якої фороутворювальної діяльності результатом якої є річ постають: людина, яка проектує і виробляє, і людина, яка її потребує і користується нею. Потенційний споживач у сучасній культурі здатний актуалізувати будь-яку ситуацію взаємодії з речами з тих, що вже існували в історії. Отже, дизайнер сьогодні працює за умов неодноразовості. Сутності речей, що створює дизайнер, визначаються системами культурних і історичних координат замовника-користувача. Тому окремі речі можуть бути асинхронні одна одній. Натомість більшість людей сьогоденні живуть – і завжди жили – у предметному середовищі, що забезпечує наповненість і багатство сприйняття життя такою ж мірою, як природа. Предметне середовище існує у декількох вимірах часу і простору на рівнях культури: етнічному, національному, наднаціональному (світовому). Найбільш важливою якістю внутрішньої організації дизайну є його творча відкритість широкому спектру суттєвої інформації, що потрапляє у нього завдяки соціально-культурному контексту проектування і споживання продуктів дизайну.

Ключові слова: річ, дизайн, дизайнер, проектування, предметне середовище, культура.

Viacheslav BORYSOV,

orcid.org/0000-0003-0610-644X

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;

Professor at the Department of Design

State Institution «Luhansk Taras Shevchenko National University»

(Starobilsk, Luhansk region, Ukraine) borysow13@gmail.com

PHENOMENON OF SPEECH IN DESIGNS

The article characterizes the essence of the design process from the standpoint of the thing as a design product. Things not only meet a variety of needs, but capture information about the creators and provide the transfer of life experiences and promote the socialization of each new generation. The diversity of things in modern culture is due to the relationship between creator and consumer: The study of the process of design and types of attitudes to things deepens ontological ideas about man, contributes to the understanding of the integrity of its manifestations in life. Regardless of the will and desire, the creator "invests" in the thing information about himself. Therefore, the thing reflects and embodies both the level of individual abilities, knowledge, tastes, worldviews, and the level of development of culture and civilization, technique and technology, methods and skills, the attitude of culture to nature. A thing can be a carrier of cultural symbols and values. The history of culture proves that a person's attitude to a thing reproduces the attitude to himself, and also determines its purpose and essence, the form of the thing. The subjects of any formative activity that results in a thing are: the person who designs and produces, and the person who needs and uses it. The potential consumer in modern culture is able to actualize any situation of interaction with things from those that already existed in history. So, today the designer works under conditions of non-simultaneity. The essence of the things created by the designer is determined by the systems of cultural and historical coordinates of the customer-user. Therefore, individual things can be asynchronous to each other. Instead, most people today live – and have always lived – in a subject environment that provides the fullness and richness of perceptions of life to the same extent as nature. The subject environment exists in several dimensions of time and space at the levels of culture: ethnic, national, supranational (world). The most important quality of the internal organization of

design is its creative openness to a wide range of essential information that enters it due to the socio-cultural context of designing and consuming design products.

Key words: *thing, design, designer, designing, subject environment, culture.*

Постановка проблеми. Загострення питань, пов'язаних з можливостями і цілями сучасної культури, спонукають до обговорення позиції сучасного дизайну в системі ринкових відносин. Деякі автори висловлюють тезу про «кінець культури в цілому і різних її сфер -дизайну, традиційних норм і цінностей». Але якщо програмні заяви або теоретичні дискусії можуть обмежитися гіпотетичними припущеннями про перспективи існування, то практичним рішенням необхідне стійке підґрунття і чіткі орієнтири. Доцільність і можливості дизайну, безумовно, залежать від того, вважають його елементом ринку або інструментом реалізації тих чи інших ідеологем, «художнім конструюванням» або «оформленням форми», шукають його спорідненість з ремеслом або діяльністю інженера, пов'язують в першу чергу з технологічним чи естетичним боком процесу створення речей. Чи можуть дизайнери маніпулювати поведінкою людини або гармонізувати її життя? Які потреби і цілі найбільш значущі та як вони можуть співвідноситися у творчому процесі? Як досягти порозуміння, коли всі учасники дизайн-проектів, від замовника до адресату, будуть задоволені результатом діяльності дизайнера? Розв'язання цих питань утруднюється відсутністю розуміння того, які чинники і якості взаємодії з людиною дозволяють предмету реалізовуватися.

Аналіз досліджень. Варто розуміти, що об'єктом дизайнерської діяльності є світ речей, які створюються людиною засобами індустріальної техніки за законами краси і функціонування. Аналіз речі як продукту дизайну зумовлює формулювання проблеми сприйняття форми, кольору. Окремі аспекти цієї проблеми досліджували Ж. Агостон, Р. Арнхейм, Л. Виготський та ін. Досліджувати глибину речі як феномену дизайну допомагають праці Е. Лаптон і Дж. К. Філліпе, М. Реймонд.

Мета статті. Дослідити річ у дизайні як уособлення соціокультурного досвіду.

Виклад основного матеріалу. «Якщо у крісла підлокітники в три рази вище сидіння і утриматися на ньому можна тільки під впливом сили тяжіння, то це крісло називають дизайнерським; якщо кавомолка через вишуканість форми не здатна функціонувати, оскільки при роботі вислизає з рук, то напевно ми маємо справу з дизайном» (Антологія, 1994).

«Створюючи продукт, дизайнер повинен враховувати чимало чинників: ідеться і про вибір матеріалу, і про спосіб виробництва, і про маркетинг товару, і про його вартість та практичність. Чи просто користуватися продуктом? Чи все в ньому зрозуміло? А от усвідомлення того, що в дизайні продукту та в його подальшому використанні є ще одна важлива й вагома складова—емоційна, часто бракує» (Вещь, 2003: 7).

Доцільно розглядати дизайн як предметну формоутворюючу діяльність із створення речей і систем речей, що гармонізують буття людини і її взаємодію з іншими людьми, що продовжує процес тілесно-духовної відповідності між людиною і річчю.

Наслідуючи М. Хайдеггера, О. Лосєва, під річчю варто розуміти затребуваний предмет, з яким співіснує людина. А отже нагальним є розгляд питання про те, які чинники і якості взаємодії з людиною дозволяють предмету реалізовуватися. У будь-якій культурі, сучасна не є виключенням, річ недостатньо вивчити тільки з неї самої, як «річ-саму-по-собі» (Ding-an-sich), тобто як деяку замкнену на себе завершену форму, що існує незалежно від людини. Річ створена людьми, а отже налаштовує нас на той чи інший стан, створює емоційний настрій, які можуть бути досить різноманітними. Це підтверджує низку висловлювань різних за своїми позиціями авторів. Англійський філософ К. Люїс, автор відомих гострих полемічних творів з етики і перших фентезі, промовляє вустами диявола, який бажає лінощів і глупства людей: «Завдяки процесам, які ми започаткували в людях багато сторіч тому, вони ніяк не можуть повірити у незвичне й незнайоме тоді, коли звичне й знайоме у них перед очима. Вкажуй йому на *буденність* речей.» (Люїс, 1994).

Отже, саме завдяки речам (а не думкам, наприклад), їх одноманітності і звичайності можливе, на думку К. Люїса, звуження обривів людського буття, спрощення емоційної сфери життя («неможливість вірити»), відсутність перспектив духовного зростання. Французький письменник Л. Арагон, який позитивно сприймав все нове, так виловив свої враження від виставки дизайнерської продукції: «Я багато разів відчував паніку на Виставках Лепін, куди я повертаюсь, сам не знаю чому, кожного року і шпацерую серед винахідів: чудернацьких іграшок і незвичайних притисовань, що надають сумнівну допомогу домогоспо-

даркам. Ситечки для чаю, розетки підсвічника на пружині навіють на мене часом нездоланий жах У такі хвилини я намагаюся уявити собі людину, яка це все придумала, і спокійно спускаюся в прірву» (Норман, 2019). Іронія Л. Арагона споріднена іронії К. Люїса, але він говорить не про речі як такі, а про екземпляри з виставки дизайну. У ХХ столітті річ набуває ім'я, пов'язується з ім'ям творця, його ідеями і цілями. Прагнуть мати речі, за ними «женуться» і через деякий час можуть охолонути до речі з небаченим емоційним напруженням. Американський дизайнер і теоретик Дж. Нельсон зазначає з песимізмом, що суперечить духу дизайну: «Нашому часу притаманно відкидання старого і швидке набридання нового» (Nelson, 1979: 82).

Отже, маємо полюси позицій – від критики «звичайності» до несприйняття незвичайного, від визнання речей як констант і підмурків життя до жалю швидкоплинності відношень з ними. Культура ХХІ століття, як ніколи до цього, звертає увагу на світ, який безпосередньо оточує людину, розмиваючи межі побуту і буття. Із розвитком міст і зростанням світського впливу у мистецтві, особливо в живопису і поезії, пізніше у мистецтвознавстві, філософії, культурології, тема речей посідає почесне місце; сприяє цьому і виникнення принципово нової діяльності – дизайну. У повсякденні люди використовують різні слова для позначення майже одного і того ж самого: «предмет», «продукт», «об'єкт», власне «річ», інтуїтивно добираючи найбільш адекватне. Це підкреслює, що світ речей досить складний і різноманітний, і наявне різне ставлення до його елементів. Тому теоретично окреслити межі речі можна, досліджуючи не власне річ, а соціокультурні домінанти, що формують ставлення до неї. А також характер цього ставлення.

Розв'язок проблеми речі важливий і для поглибленого розуміння дизайну, який у сучасній культурі є головним «постачальником» речей. Наразі дизайн швидко змінюється, розвивається і досить часто претендує на глобальність і всеохоплюваність рішень: «соціодизайн» промовляє, наприклад, не про створення продуктів, а про зміни соціальної поведінки; «сценарний» дизайн висуває культурно-просвітницькі завдання, а також передбачає розвиток творчих здібностей людини, яка організовує власне середовище існування; веб-дизайн прагне створити і організувати якісно нову реальність – віртуальний світ. Ми дотримуємось позиції, що історично дизайн виникає у відповідь на потребу у гармонії світу речей. Розмірковувати про дизайн, про приналежність до нього,

його рівень можна за умови врахування конкретного результату, яким є річ.

Врахування зв'язку людини і світу речей, їх обумовленості один одним спричиняє до подальшого системного розгляду проектування, створення і існування речі, для якого необхідні не тільки творець, але і користувач. Річ як продукт дизайну потребує системного дослідження, що об'єднує різні аспекти буття, просторові і часові. В проєкті річ існує потенційно, але вже набуває суттєвих і індивідуальних рис. Задум реалізований у матеріалі набуває реальної форми. Критерій якості і своєрідності цієї форми фіксується в стилі, нарешті, реалізуючи себе в культурі і послуговуючись власнику, річ набуває множини семантичних значень, які дозволяють нащадкам актуалізувати її і навіть реконструювати образ життя, особливості поведінки або систему цінностей творця. Якщо це врахувати, то виявиться, що жодну річ не можна тлумачити синхронно, в її вузькій наявності. Річ і образ міркування її творця або користувача потребують порівняльного історичного аналізу, який дозволяє знайти культурні детермінанти особливостей форми, стилю, декору та ін. Тільки за цих умов за розрізненими якість можна побачити сутність.

Річ – затребуваний предмет, яким людина користується і співіснує з ним. Навіть при першому наближенні можна помітити, що річ є діалектичною єдністю наявності і «служіння», самостану і її значущості для людини. Отже логічно досліджувати, які обставини і якості дозволяють предмету стати затребуваним. Картина світу кожної культури обіймає уявлення людини про себе, а також оцінку матеріального, предметного світу, повсякденності, побуту. «Об'єкти перетворення являють собою не просте нероздільне ціле, а являються складними і системними об'єктами. Елементарна операція з матеріалом по своїй структурі співпадає зі структурою діяльності» (Рижова, 2005). Це порівняно мало вивчена система координат впливає на уявлення про конкретні речі, задає їх форму і призначення. Про неї повинен мати уявлення дизайнер, коли розпочинає проєкт і вивчає передпроектну ситуацію.

«Форми діяльності є складовими, що детермінують полісоціальні кореляції – відносини і об'єкт – предметні матеріали, що включаються в сферу активності людини в її кореляції з культурологічними, естетичними, епістемологічними чинниками» (Gänsert, 2000: 161). Отже для дизайнера об'єктом перетворення є не стільки проєктуємий предмет, скільки взаємовідносини з ним людини. Моделюються паттерни відношень людини і предмета у всій їх різноманітності.

«В структурі дизайнерської діяльності виокремлюються наступні паттерни відношень:

- суб'єкт – об'єкт – предметні;
- предмет – об'єкт – трансформаційні процеси

в діяльності суб'єкта;

– інваріантно – реверсивні комбінації зв'язків» (Gänsert, 2000: 161). Характер ставлення людини до світу речей і його елементів доцільно з'ясувати на початку, а далі думати про використання речі, її наявність або можливі зміни переліку функцій. «Кожна ...річ є сукупністю багатьох властивостей і тому може бути корисною різними своїми боками» (Nelson, 1979). Це ставлення визначає і наповнює конкретним змістом сукупність матеріальних і духовних потреб, що зумовлюють уявлення про призначення і сутність речі, а отже, – її форму.

Отже, використання поняття «ставлення» як методологічного підґрунтя логічно поєднується з трактуванням естетичного як ставлення (а дизайну як виду естетичної діяльності).

Історія ставлення людини до свого предметного оточення – одне з найменш вивчених питань. Зазначимо, що тільки за останні 10–15 років завдяки розвитку дискурсу повсякденності ситуація почала змінюватися. Історичний екскурс надає матеріал для узагальнення і врахування у проєктній діяльності, бо у сучасній культурі можлива актуалізація будь-якого типу ставлення до речі: дизайнер моделює не стільки форму, скільки матеріально-духовні зв'язки з нею людини. Річ постає певним водорозділом між природою і культурою. Вона «спливає з небуття» у візуальний простір і має «відблиски небаченого». Вона концентрує в собі настільки багато, що виглядає самостійним витоком світу. Для ранніх культур річ не стільки продукт діяльності людини, скільки певна наявність, що існує до богів і людей, а отже до появи самої можливості теми володіння. Навіть у космогонічних міфах зустрічаємо відсилання до речі (космічне яйце, з якого виникло все суще). Ймовірно, інтуїтивно людина відчуває невичерпний потенціал речі, що спричиняє її сакралізацію у різних формах.

«Можна стверджувати, що у японській культурі сформувалася стійка традиція сакралізації бронзових і ширше – металевих «речей» (зброї, люстерок), що найбільш повно відбилася у синтоїстському культі «сінтай» (тіло божества) і у переліку імператорських регалій» (Вещь, 2003). Божество оселяється у речі, що знаходиться у замкненому просторі. Її можуть не бачити, але її шанують, точніше, шанують божество у вигляді речі. Маючи за свою основу речовину природи,

будь яка річ відмінна від нього, бо концентрує в собі знання, уміння, навички, інтереси, ціннісні орієнтації свого творця. Розробляючи теорію опредмечування, К. Маркс зазначав, що в результаті праці людина подвоює себе і споглядає себе у створеному ним світі. На ранніх стадіях розвитку культури, коли індивід ще не виокремлює себе з природи і з спільноти інших людей, простір смислів такого «самопоглядання» малий. Свідомість людини бере участь у його формуванні, але сама по собі вона ще настільки особистісна і суперечлива, що визначити домінуючий тип майже неможливо. Навіть сусідні племена дають зразки зовсім різних зв'язків з предметним оточенням, що задаються переважно кліматичними особливостями. Зазвичай первісне мислення визнає річчю тільки будь-що корисне і гідне інтересу; значне число неактуальних форм не усвідомлюється в якості речі. Отже всьому, що лежить в сфері досвіду має суворе, максимально конкретизоване значення, перш за все «виробничі» (М.С.Каган) речі.

На наступних етапах стає більш помітною тенденція індивідуалізації сприйняття, що пов'язана з формуванням самості і значуща до нашого часу. Соціально-етична детермінація доповнює прагматичні міркування і досить часто випереджає їх: шляхетна людина – це ще і власник великої кількості гарних речей.

Краса речей як міра їх цінності відкривається людям досить рано; навіть самі войовничі ранні культури (Давня Індія, Північна і Південна Америка та ін.) вміли підмічати яскравість, блиск, різноманітність орнаменталізації і фактури. Особлива увага на тілесно-речову красу виробів звертало увагу античне мислення, що вважало матеріальний, живий, рухливий і розумний космос джерелом і межею краси. Відкриття античності полягало в розумінні краси як найбільш повного предметного вияву сутності речі, що послуговує людині. Річ красива, тому що вона космічна. Вона розумна, тому що ізоморфна космосу. Оскільки людина мислиться як прекрасна наділена духом річ, яка виникла і існує за тим ж законами, то меблі, одяг, предмети побуту відповідають їй не тільки утилітарно, але і естетично. Краса виявляється тотожною користі, бо «мірою» того і іншого постає людина. Вона відносно самостійна, але всеосяжна. Це з одного боку спричиняє нечисельність форм за наявності яскраво виражених типів: амфора, гідрія і лекіф є швидше за все варіаціями сосуда як такого, що відтворюють пропорції тіла людини у « кристально ясному баченні форми» (Ю.Д.Колпінський). З іншого боку, дозволяє гармонійно індивідуалізувати зовнішній образ і

середовище існування. Те і інше значуще у подальшому для розвитку і самовизначення дизайну.

Середньовічна культура особливу увагу звертала на символізм речей, що впліталися у складні системи перетину з іншими об'єктами, що розглядалися мислячими в наслідок божого творіння. З того часу семантика речей завжди посідає важливе місце. За часів пізнього середньовіччя поступово усвідомлюється значення праці майстра і витрачених зусиль, завдяки яким річ починає наділятися духовним і моральним сенсом. Отже виникають передумови для діалогічного спілкування з автором речі.

Під час розгляду ставлення людини до речі, що змінювалося на різних етапах розвитку культури, стають помітними наступні закономірності:

- речі в культурі створюють механізм передачі і спадкування досвіду життєдіяльності у всій його повноті;

- ставлення людини до речі відтворює ставлення до себе/іншого, залежить від самосвідомості;

- з огляду на це сутність речі може «затушовуватися» соціальними, політичними, релігійними обставинами; в історії культури простежується тенденція до все більш індивідуалізованого сприйняття речей.

Посилення прагматичного ставлення до речей у європейській культурі, частоти оцінки з позиції зручності, корисності (М.Хайдеггер) для конкретної людини спричиняє, з одного боку, зростання кількості речей і підвищення якості їх виготовлення, а з іншого – до звуженого погляду на річ як сутність, що не пізнається і має значення виключно функціонально. Процеси емансипації особистості, що відбуваються в цей час спочатку випереджають процеси взаємодії з речами, що розглядаються інструментально.

Наприкінці XVIII ст. розширюється палітра індивідуального сприйняття речі. Вона пов'язується не лише з конкретною людиною, але з його почуттями, стилем життя і мислення. Відкриття того, що крім формальних якостей насолоду може приносити процес користування і простір, в якому він здійснюється, розширює обсяг естетичного ставлення до речей.

На завершальному етапі Нового часу люди і речі були готові до переходу на новий щабель гармонійної суб'єкт-суб'єктної відповідності, що виникає із «споглядання себе» у створеному предметному світі, що наділений неповторними якостями. Процес був загальмований і деформований виробничими і технічними змінами, появою незнайомих і загрозливих своєю відчуженістю

предметів, знеособленим тиражуванням, відривом від традиції. В середині XIX ст. людина опиняється в ситуації предметної невизначеності та строкатості. Уявлення про буржуазний добробут, що диктує ідеали життя, пов'язані з досягненням кількісного надлишку речей і слідуванням швидкоплинній моді. Це спричинило наслідування на рівні зовнішньої форми, безмаку і театралізації, відчуття лицемірства і штучності, бо естетичний підхід до зовнішнього вигляду речі не розповсюджувався на всю форму в цілому. Інженерні форми відповідали технічним запитам, але водночас не враховувалася реакція людини, а отже, не уявляли собою «річ». Трагедійна роздвоєність культури XIX ст. багато в чому пояснюється наслідком користування речами з роздвоєною сутністю, у яких призначення і оболонка лише механічно стикалися одна з одною (годинник вбудований у скульптуру; одяг, що має каркас всередині; швацька машина, декорована завитками з чавуну і т.ін.). Для досягнення справжності речі, що гармонізує життя людини, необхідно обумовленість частин цілим, залежність від нього. Відсутність єдності і організації оберталася розмиванням сутності або її втратою, що відбувалися як втрата гармонії світу. Уявлення про річ пов'язувалося в цей час з бездуховністю, безглуздістю, одномірністю існування, що було не притаманне навіть середнім вікам. Але речі набували негативних якостей, бо виготовлялися бездушним конвеєром для досить таки хаотичного функціонування в умовах виробництва, що максимально уводило творця від суті його праці і продукту цієї праці. Криза охоплювала всю культуру і життя людини; опредмечування порожнечі могло спричинити тільки до ціннісного вакууму і безцільному формоутворенню. Тому, розглядаючи процес, у якому ставлення людей набувають начебто вигляду ставлень між речами і втрачають людську духовну наповненість і прагнення до накопичення як характеристики філістерської свідомості, що прагне звизити екзистенцію до володіння, варто враховувати деформацію сутності речей, що передує цим явищам.

Прагнення до подолання кризової ситуації спричинило до пошуку індивідуальної гармонії в періоди еkleктики і модерну. Еkleктику другої половини XIX ст. неможна оцінювати лише негативно, бо речі починають створюватися за новими принципами. Пошуки краси у розкішних прикрасах, надлишок декору, рівнозначність різних композиційних елементів і всіх форм стилю, відрив деталі від цілого і незавершеність форми, що розглядалася як виразний прийом. сприяли поси-

ленню асоціативності мислення, демократизму і суб'єктивізму, спрямовували на відсутність регламентованих правил добору і користування речами. Вибір здійснювався самостійно, демонструючи своєрідність особистості власника, а не тільки його соціальні характеристики.

В умовах кризи, зростаючої суперечності одиничного і конвеєрного, з одного боку, і суперечності між конструкцією і декором, з іншого, завдання знаходження відповідності речі і її сенсу, утилітарного призначення і естетичної значущості виразно, універсально і демократично вирішує стиль модерн, особливо у архітектурі, декоративно-прикладному мистецтві, дизайні. Саме дизайн виникає як синтез теорії і практики, що прагне довести, що річ в одиничності і в комплексі може бути однією мірою привабливою і гарною; що тираж не суперечить цінності, зокрема і естетичної, бо завдання формулюється саме як створення високохудожніх зразків, максимально придатних для тиражування; що можливий і доцільний синтез функції і естетично виразної форми; що орієнтація на сучасність не допускає миттєвості зовнішніх формальних удосконалень і зловживань декором (наприклад, стільці шотландського дизайнера Ч. Р. Макінтоша; сходи з бетону в будівлі С. Рябушинського, арх. Ф. Шехтель). Річ як за часів стародавніх греків, постає виразником певної філософії. Технічні досягнення століття затребувані повною мірою, але не випинають себе. Користування, милування з'єдналися з почуттям володіння, спорідненого формального і емоційного співзвуччя.

На відміну від Нового часу, досягнення «другої гармонії» не було випадковим, бо пов'язане з усвідомленням завдань митця і вимог користувача. Вперше відбувається формування моделі або концепції взаємоставлення людини і речі, яку прагнуть максимально повно реалізувати на практиці.

Врахування інженерного аспекту сучасної концепції професійної освіти дизайнерів (Vasilenko E. та ін., 2020), накопичення досвіду мультимедійного навчання мистецтву (Xie, 2020) дозволяє розробити уявлення про дизайн як систему створення речей коли можливий і доцільний синтез функції і естетично виразної форми.

Висновки. Сьогодні актуально філософсько-культурологічне дослідження речі як продукту і мети дизайнерської діяльності, що обіймає проєктивний і формальний аспекти. Це дозволяє розробити уявлення про дизайн як систему створення речей, що виконує функцію посередника між промисловим виробництвом і потребами конкретної людини у гармонійному предметному оточенні. Аналіз ставлення людини до речі і предметного середовища на різних етапах розвитку культури дає можливість простежити паралелі між представниками цих епох і сучасними споживачами дизайну. Розуміння пріоритетів замовника або адресанта дизайну полегшується зверненням до історичного матеріалу, бо у сучасній поліцентричній культурі співіснують носії самих різних систем цінностей. Коли дизайнер вивчає цільову аудиторію проєкту то цим самим він робить внесок у дослідження ставлення людини до речі на сучасному етапі і створює відповідні форми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антология французского сюрреализма. 20-е годы / сост. и пер. С. Исаев, Е. Гальцова. Москва : ГИТИС, 1994. 392 с.
2. Вещь в японской культуре / сост. Н. Г. Анарина, Е. М. Дьяконова. Москва : Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2003. 262 с.
3. Люїс К. С. Листи Крутеня / пер. В. Романець. Львів : Монастир Монахів Студійського Уставу Видавничий відділ «Свічадо», 1994. URL: https://www.truechristianity.info/ua/books/the_screw_tape_letters_ua.php
4. Норман Д. Емоційний дизайн: Чому ми любимо (або ненавидимо) речі довкола нас / пер. П. Білак, С. Святенко. Київ : ArtHuss, 2019. 304 с.
5. Рижова І. С. Дизайнерська діяльність: сутність, структура, механізм, спрямованість. *Гуманітарний вісник ЗДІА*, 2005. Вип. 22. С. 156-169.
6. Gänsert U. Realismus oder Design: Aufsätze zur Kunst und Politik. Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2000. 254 s.
7. Nelson G. Problems of Design. 4th edition. Watson-Guptill Pubns, 1979. 204 p.
8. Vasilenko E., Vasilenko P., Saenko N., Borysov V., Borysova S., Prodan I. Engineering Aspect of Modern Concept of Professional Education of Artists and Designers in Academic Figure. *International Journal of Engineering Research and Technology*. 2020. № 13 (11). pp. 3625-3630. <https://doi.org/10.37624/ijert/13.11.2020.3625-3630>
9. Xie Z. Symmetry for Multimedia-Aided Art Teaching Based on the Form of Animation Teaching Organization and Social Network. *Symmetry*, 2020. № 12 (4). <https://doi.org/10.3390/sym12040671>

REFERENCES

1. Antolohiia frantsuzskoho siurrealizma. 20-e hody [Anthology of French Surrealism. 20-s] / sost. i per. S. Isaev, E. Haltsova. Moskva : HITIS, 1994. 392 s. [in Russian].

2. Veshch v yaponskoi kulture [A thing in Japanese culture] / sost. N. H. Anaryna, E. M. Diakonova. Moskva : Izdatel'skaia firma «Vostochnaia literatura» RAN, 2003. 262 c. [in Russian].
3. Liuis K. S. Lysty Krutenia [The Screwtape Letters] / per. V. Romanets. Lviv : Monastyr Monakhiv Studiiskoho Ustavu Vydavnychi viddil «Svichado», 1994. URL: https://www.truechristianity.info/ua/books/the_screwtape_letters_ua.php (accessed 05 July 2021) [in Ukrainian].
4. Norman D. Emotsiinyi dyzain: Chomu my liubymo (abo nenavydymo) rechi dovkola nas [Emotional Design: Why We Love (or Hate) Everyday Things] / per. P. Bilak, S. Sviatenko. Kyiv : ArtHuss, 2019. 304 c.
5. Ryzhova I. S. Dyzainerska diialnist: sutnist, struktura, mekhanizm, spriamovanist. [Design activity: the nature, structure, mechanism, focus]. Humanitarnyi visnyk ZDIA, 2005. Vyp. 22. S. 156-169. [in Ukrainian].
6. Gänsert U. Realismus oder Design: Aufsätze zur Kunst und Politik. [Realism or Design: Essays on Art and Politics.] Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2000. 254 s. [in German].
7. Nelson G. Problems of Design. 4th edition. Watson-Guptill Pubns, 1979. 204 p.
8. Vasilenko E., Vasilenko P., Saenko N., Borysov V., Borysova S., Prodan I. Engineering Aspect of Modern Concept of Professional Education of Artists and Designers in Academic Figure. International Journal of Engineering Research and Technology. 2020. № 13 (11). pp. 3625-3630. <https://doi.org/10.37624/ijert/13.11.2020.3625-3630> (accessed 05 July 2021)
9. Xie Z. Symmetry for Multimedia-Aided Art Teaching Based on the Form of Animation Teaching Organization and Social Network. *Symmetry*, 2020. № 12 (4). <https://doi.org/10.3390/sym12040671> (accessed 05 July 2021)

Наталія БРИЖАЧЕНКО,

orcid.org/0000-0001-7322-1291

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри образотворчого мистецтва, музикознавства та культурології

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

(Суми, Україна) *bryzhachenko@gmail.com*

Надія МИРОНЕНКО,

orcid.org/0000-0003-2476-1173

кандидат мистецтвознавства,

викладач кафедри мультимедійного дизайну

Харківської державної академії дизайну і мистецтв

(Харків, Україна) *miropenko_n@gmail.com*

Яніна ВЕРХОВОДОВА,

orcid.org/0000-0002-3387-2951

здобувач ступеня кандидат мистецтвознавства

Харківської державної академії дизайну і мистецтв

(Харків, Україна) *yaverox@gmail.com*

ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ІНФОТЕЙНМЕНТУ У ПРОСТОРІ СУЧАСНОГО ІНТЕРАКТИВНОГО МУЗЕЮ

Стаття присвячена розгляду інфотейнменту як однієї з інноваційних стратегій формування комунікативного простору та підвищення пізнавальної активності відвідувачів сучасних інтерактивних музеїв. Базуючись на загальнонаукових теоретичних методах дослідження (аналіз, порівняння, систематизація та узагальнення) авторами було виявлено, що у сучасній світовій практиці для стимулювання зацікавленості відвідувачів музейних та виставково-експозиційних комплексів, в організації простору набула поширення нова концепція подачі інформації у розважальному форматі.

Метою роботи є визначення основних принципів реалізації стратегії інфотейнменту в просторі сучасного інтерактивного музею.

Світова дизайн-практика свідчить, що одним з найбільш розповсюджених варіантів втілення стратегії інфотейнменту є застосування інтерактивних технологій, які спрямовані на активну взаємодію людини з експонованими об'єктами та самим простором музею. Аналіз чисельних прикладів формування предметно-просторового середовища сучасних музеїв та виставково-експозиційних комплексів свідчить, що наразі поміж інтерактивних технічних засобів найбільш розповсюдженими є різноманітні мультимедійні (сенсорні та проєкційні) системи та механічні об'єкти.

У статті окреслено прийоми впровадження інтерактивних об'єктів, що реалізують стратегію інфотейнменту: 1) застосування варіативних мультимедійних сенсорних об'єктів; 2) впровадження проєкційних систем інтерактивного відеомепінгу; 3) включення механічних структур та об'єктів-симуляторів.

В результаті дослідження були виявлені принципи реалізації стратегії інфотейнменту у предметно-просторовому середовищі інтерактивного музею: 1) принцип технологізації предметно-просторового середовища; 2) принцип візуальної виразності експонованих об'єктів та простору музейної експозиції; 3) принцип театралізації простору сучасного інтерактивного музею.

Ключові слова: інтерактивний музей, інтерактивні технології, інфотейнмент, дизайн предметно-просторового середовища.

Natalia BRYZHACHENKO,

orcid.org/0000-0001-7322-1291

PhD (Candidate of Study of Art),

Associate Professor at the Department of Fine Arts, Musicology and Cultural Studies

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

(Sumy, Ukraine) *bryzhachenko@gmail.com*

Nadezhda MIRONENKO,
 orcid.org/0000-0003-2476-1173
 PhD (Candidate of Study of Art),
 Lecturer at the the Department of Multimedia design
 Kharkiv State Academy of Design and Arts
 (Kharkiv, Ukraine) mironenko_n@gmail.com

Yanina VERKHOVODOVA,
 orcid.org/0000-0002-3387-2951
 Candidate for the Degree of Candidate of Art History
 Kharkiv State Academy of Design and Arts
 (Kharkiv, Ukraine) yaverx@gmail.com

PRINCIPLES OF INFOTAINMENT STRATEGY IMPLEMENTATION IN THE SPACE OF A MODERN INTERACTIVE MUSEUM

The article is devoted to the consideration of «infotainment» as one of the innovative strategies of formation of communicative space and increase of cognitive activity of visitors of modern interactive museums. Based on general theoretical methods (analysis, comparison, systematization and generalization), the authors found that in modern global design-practice to stimulate the interest of visitors to museums and exhibitions, the organization of space has spread a new concept of information in an entertaining format.

The purpose of the article is to determine the basic principles of infotainment strategy implementation in the space of a modern interactive museum.

The results of the research support the idea that one of the most common options for implementing an infotainment strategy is the use of interactive technologies that are aimed at active human interaction with the exhibits and the space of the museum. An analysis of numerous examples of the formation of the object-spatial environment of modern museums and exhibition complexes shows that currently the most common among interactive technical means are various multimedia (sensory and projection) systems and mechanical objects.

The article outlines the methods of interactive objects introduction that implement the infotainment strategy: 1) the use of variable multimedia sensor objects; 2) the inclusion of projection systems of interactive video mapping; 3) the application of mechanical structures and objects-simulators.

We can conclude that the main principles of infotainment strategy implementation in the museum interior are: 1) the principle of technologicalization of the object-spatial environment; 2) the principle of visual expressiveness of the exhibited objects and the space of the museum exposition; 3) the principle of theatricalization of a modern interactive museum inner space.

Key words: *interactive museum, interactive technologies, infotainment, design of object-spatial environment.*

Постановка проблеми. Сучасна світова практика організації предметно-просторового середовища музейного простору все частіше звертається до зміни концепції стаціонарності та дистанційної демонстрації артефактів на формування комунікативного атрактивного середовища «музею-події» та «музею-співбуття». Означена трансформація передбачає впровадження нових стратегій надання інформації та репрезентації музейних експонатів.

Окрім зазначених загальносвітових тенденцій даного переходу, на користь імплементації нових стратегій подачі інформації свідчить активний розвиток платформ для дистанційних онлайн-експозицій і віртуальних музеїв, які є конкурентними реальним музеям. Сьогодні перед музеями та виставково-експозиційними центрами постає завдання привертання уваги відвідувачів, стимулювання зацікавленості людей у безпосередньому долученні до джерела інформації та формування

нового комунікативного простору. Означені аспекти втілюються у театралізації експозиційного простору та активному впровадженню сучасних технічних засобів.

Театралізація сучасного музейного середовища здійснюється не лише через продуманий сценарій експозиції, а й завдяки новому формату репрезентації інформації – інфотейнменту. Одним з напрямків реалізації нової стратегії надання інформації є впровадження інноваційних інтерактивних технологій, які здатні наочно продемонструвати наукові та технічні відкриття, занурити відвідувача у певне віртуальне середовище, апелюючи до емоційного сприйняття, ефектно подавати різноманітні відомості про діячів науки, мистецтва тощо.

Розважальний спосіб подачі інформації та новий формат репрезентації експозиційних матеріалів набуває розповсюдження в світовій дизайн-практиці. Велика кількість реалізованих дизайн-

об'єктів та нестача аналітичного осмислення питання імплементації стратегії інфотейнменту в простір сучасного інтерактивного музею обумовлює актуальність даної роботи.

Аналіз досліджень. Нові прийоми подачі інформації у сучасних музеях та виставково-експозиційних комплексах привертають увагу вітчизняних науковців та зарубіжних дослідників. Поміж сучасних вітчизняних дослідників та теоретиків ближнього зарубіжжя проблемою організації предметно-просторового середовища музей-експозиційних комплексів займалися М. Майстровська (Майстровська, 2002), І. Пантелечук (Пантелейчук, 2006), М. Чеснокова (Чеснокова, 2010), І. Щепеткова (Щепеткова, 2006) та ін.

Осмислення художньої організації музейної експозиції в другій половині ХХ століття стають надзвичайно значущими у зв'язку зі зміною характеру сприйняття сучасної людини. Це було обумовлено переходом від вербального до візуального сприйняття та мислення, пов'язаним із бурхливим розвитком екранних видів комунікацій. Окрім даного аспекту, за визначенням дослідниці М. Майстровської, в сучасних умовах глобалізаційних процесів, в просторі музейної експозиції відбуваються трансформації характеру музейного повідомлення – від «монологу» до «діалогу». Сучасний музей змінює свою позицію по відношенню до глядачів, вступаючи з ним в активну взаємодію, стає більш відкритим та привабливим (Майстровська, 2002: 3-5). Відхід від класичної демонстрації артефактів до активної взаємодії з експонатами є основою формування інтер'єрів сучасних інтерактивних музеїв, де реалізовано стратегію інфотейнменту.

В аспекті формування середовища сучасного інтерактивного музею важливим стає питання театралізації музейних просторів. Означена проблематика висвітлена в дослідженні І. Щепеткової, яка в своїй роботі визначає особливості поєднання музейно-експозиційних просторів з театром та виставою (Щепеткова, 2006: 6). Дослідниця розглядає формування музейного простору в умовах театралізації середовища як форму взаємодії з відвідувачами.

Оскільки реалізація стратегії інфотейнменту в просторі сучасного інтерактивного музею найчастіше реалізується через впровадження мультимедійних технологій, то постає потреба окреслити дослідників, які працювали в даній галузі наукових розвідок. Питання щодо теоретичних засад медіамистецтва та мультимедійних технологій стає головним в дослідженнях теоретиків О. Бойчука та М. Опалева, М. Мурашко, Л. Сухоруко-

вої, О. Оленєва, І. Югай (Югай, 2010), О. Яцюк (Яцюк, 2009) та ін.

Впровадження мультимедійних інтерактивних технологій в галузь дизайну інтер'єру формують новий комунікативний простір. Інноваційні технології стають медіатором між людьми та простором, надаючи можливість відвідувачам активно долучатись до процесу формування інтерактивного інтер'єру. Діалогова структура інтерактивних об'єктів виражається в їхній комунікативності, теоретичним осмисленням якої займалися Р. Ескотт (Ascott, 2007), В. Березін, Н. Луман, О. Оленіна, Л. Павлюк та ін.

Мета статті полягає у визначенні принципів реалізації стратегії інфотейнменту, що застосовується для стимулювання пізнавальної активності відвідувачів сучасних інтерактивних музеїв.

Виклад основного матеріалу. Для розгляду питання імплементації стратегії інфотейнменту в простір сучасного інтерактивного музею постає потреба окреслення таких понять як «інтерактивність» та «інтерактивний інтер'єр». У дослідженнях сучасних науковців термін «інтерактивність» має варіативні тлумачення. Дослідники розглядають інтерактивність як: особливий тип взаємодії людини з артефактом (Н. Маньковська); форма організації діалогу в рамках художньої творчості (Є. Чичканов); категорія соціологічного аналізу (Д. Галкін); принцип організації дизайн-системи та характеристика процесу комунікації (Н. Склярєнко); технології, що організують різні варіанти взаємодії (Т. Васил'єва). Означена варіативність тлумачень, яка присутня в науковому дискурсі сучасного мистецтвознавства, надає підстави спиратись на універсальну дефініцію терміну «інтерактивність» (від англ. «interaction» – «взаємодія»), що означає поняття, яке розкриває характер і ступінь взаємодії між об'єктами (Kluszczyński, 2010: 9).

На основі аналізу чисельних прикладів дизайну інтер'єру закладів громадського призначення, де були застосовані різноманітні інтерактивні технології, та базуючись на окресленому узагальнюючому тлумаченні поняття «інтерактивність», Н. Брижаченко було запропоновано наступне визначення поняття «інтерактивний інтер'єр» – це адаптивне предметно-просторове середовище, що сформоване мультимедійними або механічними засобами, які вибудовують багаторівневу взаємодію людини з простором в системах «суб'єкт–простір» та «суб'єкт–об'єкт» (Брижаченко, 2015: 43-46).

В аспекті формування інтерактивного інтер'єру, зокрема музейного предметно-просторового экс-

позиційного середовища, постає питання нової стратегії подачі інформації, що реалізує потреби у візуальній аттрактивності, технологізації, активній взаємодії людини з експонованими об'єктами та простором, багаторівневою сценарною структурою експозиції. Однією зі стратегій, здатних втілити окреслені завдання, є інфотейнмент.

Поняття «інфотейнмент» походить від поєднання двох слів англійської мови: «information» (інформація) та «entertainment» (розваги). Даний термін означає стиль надання інформації у розважальному форматі. Інфотейнмент походить зі сфери телекомунікації, де характер подачі інформації забезпечує збільшення глядацької аудиторії, в результаті чого зростають рейтинги медіа компанії (Богданова, 2018: 219).

Наразі інфотейнмент стає однією з провідних стратегій подачі матеріалу в інтерактивних музеях, адже сучасні світові тенденції ставлять перед архітекторами та дизайнерами нові задачі при створенні музейних експозицій. Все більш популярним стає залучення відвідувачів у взаємодію з експонатами, а монолог екскурсовода і пасивний огляд експозиції перестають домінувати у процесі сприйняття експонованих об'єктів. Досягнення сучасної техніки та широкі можливості інтерактивних технологій надали змогу реалізації концепції залучення відвідувачів у процес активної взаємодії з музейними експонатами.

Музеї та виставково-експозиційні комплекси, як компоненти пізнання навколишнього середовища, грають важливу роль у процесі формування особистості кожної людини. В процесі освоєння нового матеріалу в музеях з інтерактивними експонатами людина використовує методи емпіричного пізнання, завдяки чому відбувається зміна пасивної споглядальності на активну дослідницьку діяльність. Практика взаємодії «відвідувач-об'єкт» в означених музеях формує у людини зацікавленість та осмислену роботу з експонованими артефактами, а формат подачі інформації перетворює пізнавальний процес на гру та отримання нових вражень.

Саме інтерактивні технології надають змогу реалізувати емпіричні методи дослідження, що застосовуються при організації музейно-експозиційних просторів.

Для імплементації стратегії інфотейнменту, формування нового типу комунікативного простору та створення сприятливих умов для підвищення пізнавальної активності відвідувачів музеїв, дизайнери та архітектори застосовують наступні прийоми:

– *впровадження варіативних мультимедійних сенсорних систем та технологій;*

– *застосування проєкційних технологій інтерактивного відеомепінгу;*

– *включення механічних структур та об'єктів-симуляторів.*

Світова дизайн-практика свідчить, що саме мультимедійні системи стали найбільш розповсюдженими та затребуваними для реалізації інноваційної стратегії інфотейнменту. До систем інтерактивних мультимедіа відносяться *сенсорні системи* (вбудовані LED-блоки, інтегровані у стаціонарне обладнання сенсорні панелі та окремо розташовані стенди з мультимедійними сенсорними екранами) та *відеомепінг* (предметний, інтер'єрний та архітектурний).

Популярність використання мультимедійних сенсорних систем пов'язана з можливостями гнучкого сценарію інтерактивних взаємин та виразним аудіо-візуальним контентом, що відображається на поверхні мультимедійних об'єктів, та привертає увагу відвідувачів сучасних музеїв. Окрім цього, розповсюдженість мультимедійних сенсорних технічних засобів обумовлена їх широким асортиментом, можливостями інтеграції в різноманітне стаціонарне або мобільне обладнання і адаптацією під конкретний простір.

Застосування проєкційних систем інтерактивного відеомепінгу, в рамках імплементації стратегії інфотейнменту в експозиційному просторі сучасного музею, реалізується завдяки відео-проєкціям на обладнання та будь-які поверхні інтер'єру (підлогу, стіни, стелю, сходи, вікна, колони). Інтерактивні відео проєкції також реалізують гнучкий сценарій інтерактивних взаємин.

У XXI століття інтерактивний формат експозиції набуває поширення та розвитку. Серед відомих музеїв, де шляхом впровадження інтерактивних об'єктів і технологій реалізується стратегія інфотейнменту можна виділити: «Dornier Aerospace Museum» (Фрідріхсгафен, Німеччина) і «Porsche Museum» (Штутгарт, Німеччина) від компанії Jangled Nerves, експозиційний центр «CERN – Universe of Particles» від архітектурного бюро Atelier Brunkner (Женева, Швейцарія), музеї «Evrika» (Хельсінкі, Фінляндія), «Tom Tits Experiment» (Стокгольм, Швеція), «The British Music Experience» (Лондон, Великобританія), «Nemo» (Амстердам, Нідерланди), «Zum» (Відень, Австрія), виставковий центр «Level Green» від J. Mayer H. (Вольфсбург, Німеччина), музеї «Water Planet Design» та «Experimentarium» (Сан-Франциско, США), експозиційний центр «VW Data terrain Exhibition Space» (Вольфсбург, Німеччина), «Єврейський музей и центр толерантності» (Москва, РФ).

Необхідно зазначити, що окрім мультимедійних систем та пристроїв, в сучасних інтерактивних музеях застосовуються механічні структури та об'єкти-симулятори, що імітують різноманітні природні явища та наочно демонструють дію фізичних законів. Означені агрегати найчастіше застосовуються в музеях «популярної науки», поміж яких яскравими прикладами є: «Лунаріум», «Дарвінеум» «Лабіринтум», «Унікум», «Кідбург» та ін. (Москва та Санкт-Петербург, РФ).

На території України формат інтерактивних музеїв тільки починає розвиватись. Наразі існує кілька закладів, в яких присутні інтерактивні об'єкти: Музей Т. Г. Шевченка у Каневі, «Ландау Центр» у Харкові, «Експериментаріум» у Києві та «Музей цікавої науки» в Одесі. В означених музеях активно застосовуються об'єкти-симулятори та різноманітні механічні структури, що призначені наочно продемонструвати закони фізики та оптики у дії. Такі об'єкти реалізують не лише стратегію інфотейнменту, а й втілюють концепцію едьютейнменту (навчання в ігровому форматі). Впровадження механічних структур та об'єктів-симуляторів допомагають відвідувачам, особливо дітям та підліткам, на практиці, через емпіричні методи дослідження навколишньої дійсності, засвоїти різноманітну складну наукову інформацію в ігровому форматі.

Означені чисельні приклади свідчать, що у XXI столітті формат музейної експозиції змінюється, розширюється та трансформується. Функція музею переходить від колекціонування і традиційної експозиції артефактів до акціонізму та інтерактивних взаємин людини-відвідувача з різноманітними об'єктами (експозиційними матеріалами). Завдяки застосуванню сучасних інтерактивних технологій (мультимедійних та механічних систем) стає можливим реалізація стратегії інфотейнменту, де подача відомостей про історичні події, наукові відкриття, факти біографій діячів культури, мистецтва, політики або спорту, сюжети літературних творів та інша інформація подається у форматі анімації, відеопрезентацій, проєкційних шоу, аудіоконтенту та ін.

Для підвищення пізнавальної активності відвідувачів сучасних музеїв стало необхідним не лише формування естетично виразного та функціонального інтер'єру, а й наповнення експозиційного простору інноваційними технічними засобами для активної взаємодії. Зміна концепції з дистанційно-споглядального методу сприйняття інформації на активно-дослідницьку діяльність, де інформація подається в розважальному форматі, призвела до підвищення інтересу до музеїв

як соціального осередку та навчальної платформи. Одним з варіантів означеної трансформації експозиційного простору та втілення стратегії інфотейнменту стала імплементація різноманітних інтерактивних технічних засобів – мультимедійних пристроїв та механічних об'єктів.

Аналіз світової дизайн-практики дозволив виявити основні принципи формування інтерактивного музею, де реалізовано стратегію інфотейнменту:

1) *принцип технологізації предметно-просторового середовища*. Означений принцип реалізується завдяки різноманітним прийомам застосування мультимедійних панелей, сенсорних екранів та LED-блоків, проєкційних систем інтерактивного відеомешпінгу;

2) *принцип візуальної виразності експонованих об'єктів та простору музейної експозиції*. Даний принцип втілюється у яскравому візуальному контенті (2D та 3D графіка, анімація, фотографії та відео файли), який відображається на поверхнях мультимедійних пристроїв і формується завдяки виведенню проєкцій динамічних зображень на обладнання та/або поверхні інтер'єру музею;

3) *принцип театралізації музейного простору*. Означений принцип передбачає перехід відвідувача від статусу «споглядача» на актора «своїх гри», «активного учасника подій», «режисера окремого твору», «співавтора музейної інсталяції». Окрім цього, принцип театралізації музейного простору реалізується через сценографію, що включає: стратегію динамічного освітлення, вибудовування ряду мізансцен, розміщення технічного обладнання, розробку концепцій трансформацій аудіо-візуального ряду, гармонійне існування в єдиному просторі інтерактивного та стаціонарного експозиційного обладнання. При роботі із механічними об'єктами-симуляторами сценарії трансформації обмежується конструктивними можливостями самих елементів.

Окремим аспектом формування сучасного інтерактивного музею, в якому реалізується стратегія інфотейнменту, є програмування інтерактивних взаємин систем «людина-об'єкт» та «людина-простір». Даний процес лежить в основі всієї концепції інтерактивного формату надання інформації, коли заздалегідь розробляються шляхи змін аудіо-візуального контенту. Тобто, в залежності від прогнозованих дій відвідувача, прописується багато сценаріїв відображення інформації на екранах мультимедійних пристроїв або поверхнях інтер'єру (в разі впровадження відеомешпінгу).

Висновки. В роботі зазначено, що в умовах сучасної затребуваності суспільства до тоталь-

ної імплементації інноваційних технологій у сфері навчання та розваг, перед музеями постало питання привертання уваги відвідувачів і формування нового комунікативного простору, де виставково-експозиційне середовище стає багатофункціональною платформою для здобуття нових знань та нового досвіду. Завдяки насиченості простору сучасного інтерактивного музею різноманітними технічними засобами стало можливим перенести стратегію інфотейнменту з простору телекомунікацій у предметно-просторове середовище.

В роботі визначені основні принципи реалізації стратегії інфотейнменту у просторі сучасного інтерактивного музею: 1) принцип технологізації предметно-просторового середовища; 2) принцип візуальної виразності експонованих об'єктів та простору музейної експозиції; 3) принцип театралізації музейного простору.

Інтерактивні технічні засоби та об'єкти, які застосовуються при створенні музейної експозиції, відкривають нові горизонти дослідження та сприйняття різноманітного складного матеріалу. Залучення відвідувача музею до активної взаємодії з експонованими об'єктами реалізує стратегію інфотейнменту в галузі дизайну предметно-просторового середовища.

Сформована засобами інтерактивних технологій, стратегія інфотейнменту формує новий комунікативний простір, забезпечує утримання уваги відвідувачів музею та підвищує їх пізнавально-дослідницьку активність. В результаті цього відбувається реалізація просвітницької функції музею, заснованої на новому форматі подачі інформації та взаємодії людини з музейно-експозиційним простором.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богданова Е. Феномен инфотейнмента на телевидении. 2018. URL: https://gitr.ru/data/events/2018/bogdanova_9.pdf (дата звернення: 12.08.2021).
2. Брижаченко Н.С. Интерактивность как чинник формирования дизайна сучасного громадського інтер'єру : дис. на здобуття наукового ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.07 – Дизайн. Харківська державна академія дизайну і мистецтв. Харків. 2015. 328 с.
3. Майстровская М.Т. Композиционно-художественные тенденции формообразования музейной экспозиции: В контексте искусства, архитектуры, дизайна: автореф. дис. на соиск. уч. степ. доктор искусствоведения : спец. 17.00.06 – Техническая эстетика и дизайн. 2002. С. 3-13.
4. Пантелейчук І. В. Трансформація музею як соціокультурного інституту (XX – початок XXI століття) : автореф. дис. ... канд. істор. наук : спец. 17.00.01 – Теорія та історія культури. К. : 2006. 20 с.
5. Складенко Н. В. Интерактивность как принцип організації дизайн-системи (на прикладі об'єктів зовнішньої реклами). *Вісник ХДАДМ*. № 2. 2014. С. 33-37. URL: <http://www.visnik.org/pdf/v2014-02-08-sklyarenko.pdf>. (дата звернення: 17.03.2021).
6. Сценография, или искусство проектирования современной выставки. URL: <https://polymus.ru/ru/education/lectures/schedule/stsenografiya-ili-iskusstvo-proektirovaniya-sovremennoy-vystavki/> (дата звернення: 20.08.2021).
7. Чеснокова М.Н. Эволюция музейной экспозиции как знаковой системы : автореф. дис. на стиск. уч. степ. канд. культурологии : спец. 24.00.03 – Музееведение, консервация и реставрация историко-культурных объектов. 2010. С. 3-8.
8. Щепеткова И.А. Театрализация музейного пространства как форма взаимодействия с посетителями : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. культурологии : спец. 24.00.03 – Музееведение, консервация и реставрация историко-культурных объектов. Санкт-Петербург. 2006. 21 с.
9. Югай И.И. Мультимедийное произведение как сфера коммуникативной деятельности. *Проблема подготовки режиссеров мультимедиа: материалы II всероссийской научно-практической конференции*, 26 марта 2010 года. СПб.: СПбГУП, 2010. С. 54-56.
10. Яцюк О.Г. Мультимедийные технологии в проектной культуре дизайна: гуманитарный аспект : автореф. дис. на соискание уч. степени докт. искусствоведения: спец. 17.00.06 – Техническая эстетика и дизайн. 2009. 45 с.
11. Ascott, R.. From Appearance to Apparition. *Communication and Culture in the Cybersphere*. W: Idem. *Telematic Embrace. Visionary Theories of Art, Technology, and Consciousness*. Edward A. Shanken. (red.). Berkeley and Los Angeles, CA: University of California Press, 2007. 117 p.
12. Kluszczynski R.W. Sztuka interaktywna. Od dzieta-instrumentu do interaktywnego spektaklu. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne Warszawa. 2010. 334 p.

REFERENCES

1. Bogdanova E. Fenomen infoteynmenta na televidenii [Infotainment phenomenon on television]. 2018. URL: https://gitr.ru/data/events/2018/bogdanova_9.pdf (access date: 12.08.2021). [In Russian].
2. Bryzhachenko N.S. Interaktyvnist yak chynnyk formuvannia dyzainu suchasnoho hromadskoho inter'ieru [The interactivity as a factor of the design formation of modern public interior]. Thesis for a Candidate degree of Study of Arts : specialty 17.00.07 – Design. Kharkiv State Academy of Arts and Design. Kharkiv, 2015. 328 p. [In Ukrainian].
3. Majstrovskaya M.T. Kompozicionno-hudozhestvennye tendencii formoobrazovaniya muzejnoj ekspozicii: V kontekste iskusstva, arhitektury, dizajna [Compositional and artistic tendencies in the formation of a museum exposition: in the context

of art, architecture, design]. Thesis abstract for the degree of Doctor of Art History: specialty 17.00.06 – Technical aesthetics and design. 2002. P. 3-13. [In Russian].

4. Pantelejchuk I.V. Transformaciya muzeyu yak sociokul'turnogo insty'tutu (XX – pochatok XXI stolittya). [Transformation of the museum as a socio-cultural institute (XX – early XXI century)]. Thesis abstract for the degree of Candidate of Histories Science : specialty 17.00.01 – Theory and history of culture. Kiev. 2006. 20 p. [In Ukrainian].

5. Sklyarenko N.V. Interaktyvnist` yak pry`ncy`p organizaciyi dy`zajn-sy`stemy` (na pry`kladi ob'yektiv zovnishn`oyi reklamy`) [Interactivity as a principle of organization of the design system (on the example of objects of outdoor advertising)]. *KSADA Bulletin*. №2. 2014. P. 33-37. URL: <http://www.visnik.org/pdf/v2014-02-08-sklyarenko.pdf>. (access date: 17.03.2021). [In Ukrainian].

6. Scenografiya, ili iskusstvo proektirovaniya sovremennoj vystavki [Scenography, or the art of designing a modern exhibition]. URL: <https://polymus.ru/ru/education/lectures/schedule/stsenografiya-ili-iskusstvo-proektirovaniya-sovremennoy-vystavki/> (access date: 20.08.2021). [In Russian].

7. Chesnokova M.N. Evolyuciya muzejnoj ekspozicii kak znakovoj sistemy [Evolution of the museum exposition as a sign system]. Thesis abstract for the degree of Candidate of Cultural Studies: specialty 24.00.03 – Museology, conservation and restoration of historical and cultural objects. 2010. P. 3-8. [In Russian].

8. Shchepetkova I.A. Teatralizaciya muzejnogo prostranstva kak forma vzaimodejstviya s posetitelyami [Theatricalization of museum space as a form of interaction with visitors]. Thesis abstract for a scientific degree of Candidate of Cultural Studies: specialty 24.00.03 – Museology, conservation and restoration of historical and cultural objects. St. Petersburg. 2006. 21 p. [In Russian].

9. Yugaj I.I. Mul'timedijnoe proizvedenie kak sfera kommunikativnoj deyatel'nosti. [Multimedia work as a sphere of communicative activity]. *The problem of training multimedia directors: materials of the II All-Russian scientific-practical conference*, March 26, 2010. SPb. : SPbGUP, 2010. P. 54-56. [In Russian].

10. Yatsyuk O.G. Mul'timedijnye tekhnologii v proektnoj kul'ture dizajna: gumanitarnyj aspekt [Multimedia technologies in the design culture of design: humanitarian aspect]. Thesis abstract for the degree of Doctor of Art History: specialty 17.00.06 – Technical aesthetics and design. 2009. 45 p. [In Russian].

11. Ascott, R.. From Appearance to Apparition. Communication and Culture in the Cybersphere. W: Idem. Telematic Embrace. Visionary Theories of Art, Technology, and Consciousness. Edward A. Shanken. (red.). Berkeley and Los Angeles, CA: University of California Press, 2007. 117 p.

12. Kluszczynski R.W. Sztuka interaktywna. Od dzieta-instrumentu do interaktywnego spektaklu. [Interactive art. From a work-instrument to an interactive performance]. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne Warszawa. 2010. 334 p. [In Poland].

УДК 785.7:316.776

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-10>**Олена БУРКО,***orcid.org/0000-0001-6907-3978**аспірант кафедри теорії та історії музичного виконавства
Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського
(Київ, Україна) elenav.burko@gmail.com*

ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬОАНСАМБЛЕВОЇ МУЗИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У «ЩЕДРІВЦІ» ВАЛЕРІЯ ІВКО

Народно-інструментальне мистецтво з огляду на своє досить молоде існування в якості академічного не має достатньої кількості обґрунтованих теоретичних праць у своїй галузі. Проблеми музичної комунікації, які є одними із центральних у сучасному музикознавстві мало дослідженні у народно-інструментальному виконавстві, в тому числі і у домровому. Тому розгляд цих проблем є необхідним та актуальним. З певних історичних причин домровий репертуар не мав великої кількості оригінальних творів. Академізація та популяризація домри, поява віртуозних виконавців привернули увагу професійних композиторів до цього інструменту, значно збагативши нотний репертуар домристів. Внаслідок цього виникають різні виконавські проблеми, які потребують дослідження. Виникає необхідність у вивченні таких важливих проблем внутрішньоансамблевої комунікації, як формування єдиного мислення учасників ансамблю, близьке відчуття музичного часу, схоже вимовляння нот, динамічні та тембральні особливості, інтонування та ін. Камерний ансамбль домри та фортепіано – один із найрозповсюдженіших і популярних домрових ансамблів. Проблеми внутрішньоансамблевої комунікації є одними із найважливіших при грі в ансамблі. «Щедрівка» В. Івко – один із найяскравіших оригінальних творів для камерного ансамблю домри та фортепіано. Тому на думку автора статті цікаво та корисно розглянути проблеми внутрішньоансамблевої музичної комунікації саме у цьому творі. У статті висвітлено проблеми внутрішньоансамблевої комунікації в дуєті домри та фортепіано у «Щедрівці» Валерія Івко, запропоновано шляхи досягнення якісної внутрішньоансамблевої комунікації в ансамблі, а також розглянуті методи подолання труднощів, які виникають під час виконання композиції.

Ключові слова: внутрішньоансамблева музична комунікація, камерний ансамбль, домрове виконавство, Валерій Івко, інтонування, артикуляція, музичні структури.

Olena BURKO,*orcid.org/0000-0001-6907-3978**Applicant at the Department of Theory and History of Music Performance
Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music
(Kyiv, Ukraine) elenav.burko@gmail.com*

THE PROBLEMS OF INTRA-ENSEMBLE MUSICAL COMMUNICATION OF VALERIY IVKO'S COMPOSITION "SHCHEDRIVKA"

Folk instrumental art, given its relatively young existence as an academic, does not have a lot of substantiated theoretical works in its field. Problems of musical communication, which are one of the central in modern musicology, has been little studied in folk instrumental performance, including domra performance. Therefore, consideration of these problems is necessary and relevant. Due to some historical reasons, the domra repertoire did not have a large number of original works. The academicization and popularization of the domra, the appearance of virtuoso performers attracted the attention of professional composers to this instrument, greatly enriching the musical repertoire of the domra. As a result, there are various performance problems that need research. There is a need to study such important problems of intra-ensemble communication as the formation of a unified thinking of the ensemble members, a close sense of musical time, similar pronunciation of notes, dynamic and timbre features, intonation, etc. Domra and piano chamber ensemble is one of the most common and popular of the domra ensembles. Problems of intra-ensemble communication are one of the most important while playing in an ensemble. «Shchedrivka» by V. Ivko is one of the brightest original works for the chamber ensemble of domra and piano. Therefore, according to the author of the article, it is interesting and useful to consider the problems of intra-ensemble musical communication in this composition. The article highlights the problems of intra-ensemble communication in the duet of domra and piano in "Shchedrivka" by Valeriy Ivko, suggests ways to achieve quality intra-ensemble communication in the ensemble, the methods of overcoming the difficulties that arise during the performance of the composition are addressed.

Key words: intra-ensemble musical communication, chamber ensemble, domra performance, Valeriy Ivko, intonation, articulation, musical structures.

Постановка проблеми. Проблема музичної комунікації – одне із ключових питань виконавства та музикознавства починаючи з кінця ХХ століття. Останні роки вивченню цього питання приділяється все більше уваги. Не стоять осторонь проблем комунікації і виконавці на народних інструментах, у тому числі і домристи. З академізацією домри з'явилася необхідність у глибокому вивченні фундаментальних питань, таких як проблеми музичної комунікації. Один із найпопулярніших різновидів домрових ансамблів – камерний ансамбль. Якісна налагоджена музична комунікація між ансамбістами є основою успішного виконання твору. Тому важливо розглянути проблеми внутрішньоансамблевої музичної комунікації у одному із найяскравіших оригінальних творів для домри та фортепіано – «Щедрівці» В. Івка.

Аналіз досліджень показує, що проблематика статті не достатньо висвітлена у теоретичних роботах. Але, роботи різних музикознавців та музикантів дають можливість виявити, дослідити, проаналізувати проблеми, які виникають під час гри в ансамблі, проблеми внутрішньоансамблевої комунікації. Таких як Б. Асаф'єв, І. Браудо, М. Аркадьєв, В. Івко, Ю. Ніколаєвська, Т. Литвинець, С. Білоусова, М. Давидов, Т. Філатова та ін.

Метою статті є розгляд проблем внутрішньоансамблевої комунікації в оригінальному творі для домри та фортепіано В. Івка «Щедрівка», та пошук шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Особливий інтерес до вивчення музичної комунікації виник у другій половині минулого століття. З'являються перші формулювання поняття комунікації. Великий внесок у вивчення музичної комунікації зробив Борис Асаф'єв. Він запропонував першу модель музичної комунікації: «композитор – виконавець – слухач». Враховуючи особливості ансамблевого музикування, в якому виконавець не один, а декілька, сформовано модель музичної комунікації в ансамблі – *внутрішньоансамблевої* комунікації. Вона має такий вигляд (в дуеті): «Композитор – (Виконавець 1 – Виконавець 2) – Слухач. Якщо в ансамблі більше учасників, то відповідно додаються Виконавець 3, Виконавець 4 і т. д. В моделі Асаф'єва зв'язок відбувається між композитором та виконавцем, виконавцем та слухачем, композитором та слухачем, а у внутрішньоансамблевій моделі «виконавець» розділяється на декількох учасників і комунікація відбувається ще й між виконавцями. Ця комунікація між ансамбістами і називається *внутрішньоансамблевою*. Саме проблеми цієї комунікації і будуть центральними у нашому дослідженні.

Один із найпопулярніших камерних домрових ансамблів – дует домри та фортепіано. З певних історичних причин домровий репертуар був досить бідним і складався, здебільшого з обробок народних пісень та танців, варіацій на народні теми.

Високий рівень виконавства, нові технічні особливості інструмента, ріст виконавської майстерності та віртуозності викликає у професійних композиторів неабиякий інтерес до домри. Митці починають писати саме для цього інструмента. Так оригінальний репертуар для домри збагачується великою кількістю високомайстерних складних цікавих творів. Це дає можливість не лише поповнити запаси оригінального нотного матеріалу, а й показати усі можливості інструмента: тембральні, штрихові, акустичні.

На відміну від перших оригінальних творів, які в більшості випадків були обробками народного мелосу, нові професійні композиції відрізняються складною музичною мовою, засобами виразності, прийомами. Це вимагає від виконавців високої майстерності, постійного удосконалення та розвитку як своїх технічних умінь так і загальному музичних.

Для домри створюють чудові твори професійні композитори: Є. Мілка, О. Некрасов, О. Зубицький, В. Рунчак, Є. Петриченко, П. Мамонов, Б. Шух В. Польовий, В. Підгорний, В. Власов, О. Циганков, В. Матряшин, Д. Клебанов, О. Скрипник, О. Рудянський, А. Нижник та інші.

Великий внесок у професійний домровий репертуар зробили українські композитори-домристи О. Олійник, Л. Матвійчук, Б. Міхєєв, В. Івко. Саме творчість цих авторів викликає особливий інтерес у виконавців, оскільки композитор-домрист може своєрідно підкреслити унікальність свого інструменту.

Новий рівень творів для домри зумовлює необхідність у постійній еволюції виконавця, удосконаленні його майстерності, зануренні у закони та принципи, на яких базується музика.

Одним із композиторів-виконавців є видатний домрист, заслужений артист України, професор, засновник донецької домрової школи, якого називають «генієм домри» Валерій Івко (Давидов, 2010: 176).

Творчий доробок Валерія Івка складає значний пласт у репертуарі домристів. Твори композитора вирізняються шаленою віртуозністю, складністю музичного тексту. Це вимагає від виконавців високого рівня професіоналізму: «... претендувати на концертне виконання цієї музики може лише професіонал високого рангу, що майстерно

володіє інструментом і вже подолав численні щаблі вдосконалення власного таланту» (Давидов, 2010: 249).

У своїх композиціях Валерій Івко використовує різні техніки та стилі. В його творчому доробку є твори, написані в техніці додекафонії, п'єси у жанрі мініатюри, глибокі ліричні кантилени, крупні форми та цикли. Але усі твори без виключення вирізняються винятковою віртуозністю. У багатьох творах Івко спирається на фольклорні витоки («Поема-концерт», «Репліки», Варіації на лемківську народну тему, «Щедрівка»). Якщо у перших двох творах використовується фольклор, характерний для Донеччини (в обох випадках присутні частівки), то в інших – народна музика, притаманна Західній Україні (Білоусова, 2015: 57). Західноукраїнські мелодії часто привертають увагу композиторів своєю самобутністю та оригінальністю. Одним із таких творів є «Щедрівка» Валерія Івко, написана у 1986 році. У творі використане пряме цитування української народної пісні. Цій п'єсі притаманний варіаційний тип викладення матеріалу. Хочеться підкреслити, що саме варіації були одним із основних жанрів перших творів для домри. «Популярність такого типу творів пояснюється можливістю демонструвати різнобічні можливості інструмента і доступність та легкість сприймання слухачем» (Білоусова, 2015: 61). Варіаційність «Щедрівки» дає можливість показати усі особливості інструмента: багатство звучання, різновиди техніки, штрихів та прийомів гри.

Твір написаний для камерного ансамблю домри та фортепіано. Такий склад обумовлює необхідність бездоганної внутрішньоансамблевої музичної комунікації. Однією із яскравих особливостей твору є чергування дводольності та тридольності. Така метрична нестійкість стає засобом художньої виразності твору. П'єса починається з невеликого вступу фортепіано, у п'ятому такті вступає тема у партії домри. Вона невагома, грайлива, проворна і в'юнка. Темп дуже швидкий – Presto. У темі звучить оригінальний мотив української календарно-обрядової пісні у характерному викладі: відповідні акценти на слабких долях та велика кількість синкоп. Мелодія стрімка і рухлива, проводиться двічі у різних октавах. Тема неквадратної побудови, складається із 7 тактів (3+2+2). Така нерівномірність поділу тактів, зміни тритакту двотактом, ставить перед виконавцями непросто завдання. І домрист і піаніст мають відчути рух часу, ієрархію сильних та слабких тактів. У першому тритакті теми перший такт має бути сильним, два інші слабкі. Для цього

на першій долі тритакту потрібно взяти мікродихання і зробити опору, а два інші такти мають бути зіграні без цезур і опор. Також в темі відбувається чергування розміру (3/4 та 2/4), що створює ускладнення.

Для календарно-обрядових пісень характерні ефекти «замовляння», багаторазового повторення однієї і тієї ж мелодії, яка як вихор кружляє і затягує у свій танок. У п'єсі, так само як і у народній щедрівці, тема неодноразово повторюється. Ці повтори, швидкий темп, стрімкий невгамовний характер музики і створюють ефект коловороту. Це враження посилюють каскади віртуозних пасажів та безперервність звучання п'єси. Одним із найбільших труднощів твору є відсутність великих пауз та зупинок. При великій кількості технічно складних віртуозних елементів та нестачі перерв створюється певна небезпека для виконавців. Так, музиканти не мають можливості перепочити і це створює вагому перешкоду виконання «Щедрівки» і для домриста, і для піаніста. Допомогти подолати цю складність можуть наступні чинники: розуміння принципів побудови твору обома ансамблістами, яке досягається шляхом музичного аналізу твору; знання і врахування складнощів партії партнера (не підганяти, тримати баланс у динаміці), дотримуватися однієї системи музичного мислення (однакові опорні такти).

В даному ансамблі динаміка відіграє важливу роль не лише як засіб музичної виразності. У зв'язку із тембровими особливостями домри, піаніст має «підлаштовуватися» під її динаміку. Оскільки інструмент не дуже гучний, фортепіано може передавати його звучання. Це може призвести до того, що домрист буде вимушений намагатися «перекрикувати» фортепіано та форсувати звук. Це призводить до псування якості звуку, затиску виконавського апарату та передчасної втоми музиканта.

Твір пронизаний постійними епізодами, коли метр та інтонація у обох ансамблістів мають протиріччя. Тому і піаніст, і домрист повинні відчувати музичний час максимально близько та установити однакове сприйняття та мислення музичного часу (з однаковими опорними тактами, агогікою, стисканням часу та його компенсацією і т. д.).

Ще однією особливістю «Щедрівки» є використання підголоскової поліфонії у партії фортепіано. Недарма твір у подальшому отримав свій оркестровий варіант (для камерного оркестру домристів).

Одним із дуже важливих моментів виконавства є інтонування. Валерій Івко, на досвід якого

я спираюся у своїх дослідженнях, сформулював, на основі вивчення трудів різних науковців, таких як І. Браудо, Б. Асаф'єв, М. Арановський та ін., ряд практичних правил, які стосуються «вимовляння» двох звуків. Ці правила мають безпосередньо практичний характер та представляють собою певну «інструкцію» з розшифровкою особливості виконавських штрихів.

Твір наповнений різноманітними синкопами. Так, перший звук розміщується на сильній долі (ікт), другий – на слабкій (постікт), але оскільки синкопа – це «зміщення акценту з сильної (або відносно сильної) долі такту на слабку» (Словник-довідник: Синкопа), то зв'язок між цими двома звуками втрачається. Таким чином відбувається протиріччя між часом та інтонацією (структурою). Виконується синкопа наступним чином: нота перед синкопою укорочується, наступна нота виконується наче із невеличким запізненням. Остання має виконуватися не акцентовано з гострою атакою, а «у вигляді *sf*, де атака тверда, але звук триває, наче в очікуванні того, що настане далі», а також з обов'язковим динамічним розвитком – *crescendo*. Таке сприйняття і виконання синкопи має бути максимально близьким у обох музикантів.

Також у «Щедрівці» часто зустрічаються різноманітні акцентування нот на різних слабких долях такту. Особливою складністю є суміщення синкоп та акцентів в різних партіях на різних долях. Наприклад, у десятому такті твору – синкопи на другій восьмушці такту у домри і акценту на високій ноті на четвертій восьмушці у фортепіано. Увесь твір пронизаний синкопами, які суміщаються із шістнадцятими, восьмими, з темою, інколи створюючи поліритмію.

Незважаючи на швидкий темп виконавці повинні «проговорити», проінтонувати усі шістнадцяті. Особливо проблематичним це являється для домриста. Тому що удар вниз фізично має більш сильне звучання, ніж удар вгору, і для рівномірного звучання вимагає певних слухових і рухових зусиль. Точна чітка артикуляція стосується і синкопованих елементів. Для того, щоб виконати

на домрі довгий звук використовується прийом гри тремоло. Тому довга синкопована нота виконується на тремоло, а за нею слідує восьма, або шістнадцяті, які граються ударом. Оскільки тремоло це дуже швидкі рухи правої руки, то виконання наступної ноти на удар у швидкому темпі може бути неточним. Це зумовлено тим, що неконтрольовані швидкі рухи правої руки складно зупинити, щоб вчасно виконати удар. У такому випадку допомагає «ритмізоване тремоло», коли на тремольовану ноту припадає конкретна чітко визначена кількість ударів.

У «Щедрівці» зустрічаються епізоди, у яких тема звучить каноном. Наприклад, у 58-му такті спочатку тема починається у фортепіано на сильному часі, як це і має бути, а з другої долі вступає тема у домри. Важливо не підкреслити початок теми у домри, почати без атаки, продовжуючи, у середній динаміці. Таке обіграння теми змушує мелодію наче переливатися, перебігати із однієї в іншу.

Висновки. «Щедрівка» Валерія Івко – один із найпопулярніших творів серед домристів, привабливий своєю вишуканістю, блискучістю та віртуозністю. Музика легка для сприйняття слухача, але досить складна для виконавців.

Насичена фортепіанна фактура, поліфонічне викладення музичного матеріалу, варіаційний принцип розгортання теми створює фантастичне звучання твору. Разом із цим ставить перед музикантами цілий комплекс труднощів. Щоб подолати усі вищеописані проблеми та вибудувати хорошу внутрішню ансамблеву комунікацію, учасники ансамблю мають виконувати обов'язкові закони, яким підпорядковується музика. Вони повинні домовитися про єдине часове мислення, з однаковими опорами, поділяти значну увагу інтонуванню та дотримуватися артикуляційної дисципліни, адже «рухова сфера виконавства на інструменті має знаходитися під скрупульозним слуховим контролем» у обох ансамблістів (Литвинець, 2012: 263), враховувати тембральні та динамічні особливості інструментів один одного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арановський М. Интонация, отношение, процесс. *Советская музыка*. 1984. № 12. С. 80–87.
2. Аркадьев М. Временные структуры новоевропейской музыки. Москва: Библос, 1993. 168 с.
3. Асафьев Б. Музыкальная форма как процесс. Изд. 2-е. Москва: Музыка, 1971. 376 с.
4. Білоусова С. Академічні жанри в домровій творчості В. Івко і Є. Мілки. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти*. 2017. Вип. 46 С. 322–332.
5. Білоусова С. Фольклорна лінія у творах для домри В. Івко, Є. Мілки, О. Некрасова. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015. Вип. 14. С. 55–62.
6. Браудо И. Артикуляция: О произношении мелодики. Москва: Музыка, 1961. 198 с.
7. Давидов М. Історія виконавства на народних інструментах (Українська академічна школа): підручник. Вид. 2-ге, допов. і випр. Київ, 2010. 592 с.

8. Калабська В. Оригінальний репертуар як складовий компонент підготовки майбутнього вчителя по класу домри. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2016. №14. URL: <http://www.journals.uran.ua/index.php/2307-4914/article/view/163658> (дата звернення 04.08.2021).
9. Литвінець Т. Концерт № 1 для скрипки с оркестром Н. Паганіні в репертуарі домриста. *Музыкальное искусство*. 2012. Вып. 12. С. 259–268.
10. Мірошніченко А. Конспект лекцій В. М. Івка з курсу методики навчання гри на струнно-щипкових інструментах та теорії виконавства : кваліфікаційна робота. Донецьк : Донецька державна музична академія імені С. С. Прокоф'єва, 2011. 67 с.
11. Москаленко В. Лекції по музикальній інтерпретації: учебное пособие. Киев : Клякса, 2013. 272 с.
12. Ніколаєвська Ю. Homo interpretatus в музичному мистецтві ХХ–початку ХХІ століть : монографія. Харків: Факт, 2020. 576 с.
13. Синкопа. *Словник-довідник музичних термінів за книгами Ю. Є. Юцевича*: веб-сайт. URL: <http://www.term.in.ua> (дата звернення 05.08.2021).
14. Харлап М. Тактовая система музыкальной ритмики. *Проблемы музыкального ритма: сборник статей* / сост. В. Н. Холопова. Москва : Музыка, 1978. С. 48–104.
15. Холопова В. Теория музыки: мелодика, ритмика, фактура, тематизм. Санкт-Петербург : Лань, 2002. 368 с.

REFERENCES

1. Aranovskij M. Intonacija, otnoshenie, process [Intonation, attitude, process]. *Sovetskaja muzyka*, No 12, 1984, Pp. 80–87. [in Russian].
2. Arkadiev M. Vremennye struktury novoevropejskoj muzyki [Temporary structures of new European music]. Moscow: Biblos, 1993, 168 p. [in Russian].
3. Asafiev B. Muzykal'naja forma kak process [Musical form as a process], 2nd ed. Moscow: Music, 1971, 376 p. [in Russian].
4. Bilousova S. Akademichni zhanri v domrovij tvorchosti V. Ivka i Ye. Milki [Academic genres in the domra's creativity of V. Ivko and E. Milka]. *The problems of interaction of art, pedagogy and theory and practice of education*. No 46, 2017, Pp. 322–332. [in Ukrainian].
5. Bilousova S. Folklorna liniia u tvorakh dlia domry V. Ivka, Ye. Milky, O. Nekrasova [The Folklore line in works for domra of V. Ivko, E. Milka, O. Nekrasov]. *Current issues of the humanities*, No 14, 2015, Pp. 55–62. [in Ukrainian].
6. Braudo I. Artikul'jacija: O proiznoshenii melodiki [Articulation: about the pronunciation of melody]. Moscow: Music, 1961, 198 p. [in Russian].
7. Davydov M. Istoriia vykonavstva na narodnykh instrumentakh (Ukrainska akademichna shkola) [History of performance on the folk instruments (Ukrainian academic school)]. Kyiv, 2010, 592 p. [in Ukrainian].
8. Kalabska V. Oryhinalnyi repertuar yak skladovyi komponent pidhotovky maibutnoho vchytelia po klasu domry [The original repertoire as a component of the preparation of the future teacher in the class of domra]. *The problems of modern teacher training*. No 14. 2016. Retrieved from: <http://www.journals.uran.ua/index.php/2307-4914/article/view/163658> [in Ukrainian].
9. Litvinets T. Koncert No 1 dlja skripki s orkestrom N. Paganini v repertuare domrista [Concerto No. 1 for violin and orchestra by N. Paganini in the repertoire of the Domrist]. *Musical art*, No 12., 2012. Pp. 259–268. [in Russian].
10. Miroshnichenko A. Konspekt lekcij V. M. Ivko po kursu metodiki obuchenija igre na strunno-shhipkovykh instrumentah i teorii ispolnitel'stva: Kvalifikacionnaja rabota [Summary of V. Ivko's lectures on the course of teaching methods on stringed instruments and the theory of performance: Qualification work], Donetsk, 2010, 67 p. [in Ukrainian].
11. Moskalenko V. Lekcii po muzykal'noj interpretacii: uchebnoe posobie [Lectures on musical interpretation: a tutorial], Kiev: Klyaksa, 2013, 272 p. [in Russian].
12. Nikolaevskaya Yu. Homo interpretatus v muzykal'nom iskusstve XX –nachala XXI vekov: monografija. [Homo interpretatus in the musical art of the XX – early XXI centuries: monograph], Kharkiv: Fact, 2020, 576 p. [in Ukrainian].
13. Synkopa [Syncopation]. Dictionary-reference book of musical terms based on the books of Yu. Yutsevich. Retrieved from: <http://www.term.in.ua> [in Ukrainian].
14. Harlap M. Taktovaja sistema muzykal'noj ritmiki. [Clock system of musical rhythm]. *Problems of musical rhythm*. Moscow: Muzyka, 1978, Pp. 48–104. [in Russian].
15. Holopova V. Teorija muzyki: melodika, ritmika, faktura, tematizm [Theory of music: melody, rhythm, texture, thematism]. SPb.: LAN, 2002, 368 p. [in Russian].

УДК 782.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-11>

Андрій ГАЛАВАЙ,

orcid.org/0000-0002-6453-5739

аспірант кафедри виконавського мистецтва

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) *andrew_ag@ukr.net*

ЕВОЛЮЦІЯ ВИКОНАВСЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КАДЕНЦІЙ БАРИТОНОВИХ АРІЙ ДЖУЗЕППЕ ВЕРДІ У XX-XXI СТ.

У статті в оглядовому характері розглядається процес становлення, розвитку та перетворень практики виконання каденцій вердіївських баритонових арій. Вердіївський репертуар прийнято загалом вважати концептуально відмінним від передуючої йому музики епохи класичного бельканто, і, як наслідок, вільного від багатьох рудиментів виконавської свободи, властивих останньому. Втім, при більш детальному вивченні питання стає зрозумілим, що традиції опери як інституту накладають відпечаток на трактування нотного тексту композитора навіть у наш час. Особливо це помітно на прикладі практики інтерпретації каденцій.

В даному дослідженні ставиться завдання розглянути проблематику інтерпретації каденцій арій як складову частину інтерпретації баритонів у опері композитора. Розглянуто доступну наукову літературу з даної проблематики. Здійснено спробу прослідкувати поступовий процес редукції вокальних прикрас у оперній практиці протягом XX-XXI століть. Наводячи деякі окремі феномени виконання каденцій відмінних від авторського оригіналу композитора, автор намагається з'ясувати генезу, причини та передумови такої заміни. Ряд досліджуваних явищ проілюстровано нотними розшифровками виконань видатних співаків різних епох, зокрема здійсненими самостійно. Досліджується ступінь співвідношення академічних скриптуальних традицій виконавства з вільною імпровізаційністю та тенденціями орнаменталізації каденцій у практиці оперного виконавства баритонових ролей з опер Дж. Верді. Піднімається питання про роль імпровізації та міру її допустимості для різних поколінь співаків та публіки.

Автор робить висновок про різну частку імпровізаційності, впливу традиції та слідування оригінальному тексту композитора в різні періоди, про періодичність змін впливу цих факторів. Втім очевидним є поступовий рух від досить значної свободи початку XX століття до більш академічно-традиційного стану справ у наш час. Але обидва підходи до інтерпретації мають свої відхилення від композиторського нотного тексту, і, відповідно, існує бачення виконання каденцій точно до написаного в нотах Дж. Верді. Стаття ставить на меті розпочати більш широкий науковий дискурс з даної тематики в світлі невеликої кількості наукових досліджень даного аспекту вивчення інтерпретації вердіївського репертуару, зокрема баритонів.

Ключові слова: каденція, вердіївський баритон, виконавська інтерпретація, імпровізація, вокальна орнаментика

Andrii HALAVAI,

orcid.org/0000-0002-6453-5739

Postgraduate at the Performance Art Department

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *andrew_ag@ukr.net*

THE EVOLUTION OF PERFORMANCE INTERPRETATION OF CADENZAS IN G. VERDI'S BARITONE ARIAS IN XX-XXI CENTURIES

The article describes in a review form the process of foundation, development and transformation of the cadenzas performance practice in Verdi baritone arias. Verdi's repertoire is generally considered to be conceptually different to the earlier music of the classic belcanto era, and as a result free of various rudimental performers' liberties. However after more detailed studying of this question it becomes clear, that opera institutional traditions put an imprint upon the interpretation of the composers score even nowadays. Especially this is noticeable with the example of cadenza interpretational practice.

Current research deals with the task of the cadenza interpretation problem as an integral part of baritone role in Italian composer's opera. The accessible scientific literature is examined in the article. The attempt of following the gradual process of vocal embellishment reduction in opera practice in XX-XXI centuries is made. By mentioning some separate phenomena of cadenzas performance, that differ from the composers original, the author tries to study out the genesis, reasons and background of such an alteration. A group of the considered facts are illustrated by musical score decoding of the great singers' performances from different époques, including those realized by the author himself. The correlation level of the academic scriptural performance traditions with the liberal improvisation and ornamentation

tendencies in G. Verdi baritone roles' performance practice is analyzed. The theme of the role of improvisation and the degree of its acceptability for various generations of singers and audiences is discussed.

The author makes the conclusion that there are different degrees of improvisation, tradition's influence and following of the original composer's musical text in various times, periodical change in their correlation. However the gradual movement from rather big singers' liberty in the early XX century to more academically traditional status nowadays is obvious. But both interpretational paradigms possess their own deviations from the composers score, therefore strict scriptural view also exists. The article sets a goal to start wider scientific discourse about current subject, acknowledging the fact of rather small quantity of researches of the mentioned aspect of Verdi repertoire study, especially baritone's one.

Key words: cadenza, Verdi baritone, performance interpretation, improvisation, vocal ornamentation

Постановка проблеми. Питання інтерпретації будь якої оперної музики в наш час, як і в будь який інший, є дуже неоднозначними. Нотний текст композитора при його прочитанні виконавцем служить достатньо приблизним орієнтиром, навіть при найретельнішому слідуванні за авторським оригіналом. Стосовно кожного структурного елементу музичного твору з плином часу встановлюються певні традиції виконавства, неписані правила, продиктовані епохою, виконавською модою тощо. Декотрі частини твору фіксовані достатньо жорстко, інші допускають значний простір для різного роду варіантів трактування. Каденція арії, як і каденції інструментальних творів, є прикладом другого.

Імпровізація в каденціях і загалом їх інтерпретація та коло проблем пов'язаних з цим, більш детально вивчено стосовно пластів інструментальної музики. У вокальному, зокрема оперному жанрі, дане питання висвітлено мало. У наукових працях з історії вокального мистецтва часто згадуються віртуозні можливості видатних вокалістів, їхні імпровізації, особливо в контексті епохи класичного бельканто. Часто така віртуозність зазнавала критики через її антихудожність та надмірне захоплення вокальною технікою, відсутність змістової глибини. На противагу цьому існує достатньо стереотипне уявлення про те, що нібито більш драматична музика оперного реалізму, зокрема Дж. Верді, вільна від вищезазначених вокальних феноменів, що характерні попередникам композитора. Втім, при більш детальному розгляді можна зауважити, що риси виконавської імпровізації в каденціях нікуди не зникли з приходом на сцену музики Дж. Верді. Релікти цієї надзвичайної виконавської свободи очевидні при прослуховуванні записів перших десятиліть ХХ століття. В подальшому процеси академізації в опері призвели до значного, якщо не повного нівелювання виконавської свободи відходу від авторського музичного тексту. Стосовно каденцій це вилилось в свого роду традиціоналізацію декотрих варіантів, їх конвенціоналізацію. Хоча завжди існують і альтернативні підходи – наприклад виконання каденцій строго за оригіналом Дж. Верді. В практиці

сучасних вокалістів ми теж іноді можемо зустріти особливі прочитання каденцій вердіївських арій. Тому стає очевидною актуальність даного питання в світлі як практично-виконавського, педагогічного, так і теоретичного аспекту.

Аналіз досліджень. Дослідження імпровізаційно-орнаментальної складової як теорії так і практики оперно-вокального репертуару присвячено ряд досліджень, зокрема в англійській науковій літературі. Багато з них стосуються орнаменталізації музики бароко, класицизму, музики епохи класичного бельканто, це зокрема роботи Е. Бріггса, Е.Моревої, К. Бриттента інш.

Втім щодо інтерпретації вердіївського репертуару, досліджень такого роду мало. Масштабним дослідженням питання орнаментування вердіївської музики є праця У. Кратчфілда «Вокальне орнаментування Верді – фонографічний доказ». У праці узагальнюються результати дослідження масштабної фонотеки виконавців ХХ століття. Автор здійснює нотні розшифровки каденцій арій для усіх голосів, зіставляє їх із авторським оригіналом, розробляє типологію каденцій вердіївських арій різних етапів творчості композитора. У Кратчфілда багато інформації стосовно ставлення Дж. Верді до багатьох виконавських вольностей, зокрема і те, що композитор не завжди критикував виконання не строго по нотах, деякі приклади виконавського прочитання каденцій ним приймалися як позитивні. Фактично робота американського музикознавця є чи не єдиним системним дослідженням орнаментування музики Дж. Верді і практики виконання каденцій зокрема.

Окрім вищезазначеної роботи мусимо відзначити статтю В. Абалада, окремі аспекти якої торкаються питання каденцій. Варто згадати роботи В. Сердюкова, А. Меркулова, С. Ходневої, котрі містять цінну інформацію по тематичі практики імпровізації каденцій. До літератури за даною тематикою можна віднести два томи Л. Річчі, в котрих зібрані варіанти виконання каденцій для різних типів голосів. Втім, це просто нотний збірник без науково-аналітичного матеріалу, хоча він ілюструє особливості традиції та практики виконання каденцій. Також джерелами для

даного дослідження послужили клавіри ряду опер Дж. Верді та записи виконань вердіївських арій провідними баритонами різних часових проміжків – М. Багтісіні, Тітта Руффо, Е. Бастіаніні, Дж. -Дж. Гуельфі, Л. Нуччі, Д. Хворостовського.

Мета статті. Прослідкувати еволюцію традицій виконання каденцій баритонових арій з опер Дж. Верді, визначити основні риси, котрі характерні виконавським інтерпретаціям в різні проміжки часу, визначити основні способи виконавської імпровізації, що вживались провідними виконавцями репертуару вердіївського баритона.

Виклад основного матеріалу. Проблема виконання каденції арії є невіддільною складовою інтерпретації оперної партії з одного боку та загальною характеристикою традиції оперного виконавства з іншого. Спочатку каденція імпровізувалась виконавцями, з кінця XVIII століття записувалась уже композиторами. В вокальних аріях каденція здебільшого позначає закінчення твору перед кодою. Під час каденції супровід може бути відсутній або витримується акорд. Для старовинної вокальної музики, епохи співаків-кастратів загалом характерна традиція додавання до оригінального музичного тексту каденції власних орнаментальних елементів, прикрас, індивідуального компонування або трактування каденції в завершенні арії. В епоху класицизму і далі каденції звично вже виписуються композитором, а їх виконання перестає бути мірилом майстерності виконавця. Відповідно в музиці Дж. Верді каденція вже є невід'ємною складовою частиною арії. Доволі складно досліджувати питання практики виконання каденцій за життя композитора. Відомо, що до багатьох постановок Дж. Верді самостійно готував співаків. У листах Дж. Верді можна зустріти багато схвальних або критичних відгуків композитора про те чи інше виконання його музики, однак до появи звукозапису тяжко дати характеристику практиці виконання каденцій, це можна робити лише гіпотетично або по дотичних матеріалах.

З появою фонографа і подальшим розвитком звукозапису з'являється можливість прослідкувати зміни у виконавстві аж до нашого часу. В цьому контексті величезне значення має дослідження У. Кратчфілда, яке фіксує стан виконавства вердіївської музики сучасниками композитора та співаків найближчих десятиліть після його смерті (Кратчфілд, 1983). Американський диригент дослідив практично весь доступний масив фонографічних записів провідних виконавців початку XX століття. Ним здійснено цілий ряд нотних розшифровок фрагментів арій та інших номерів

з опер Дж. Верді для всіх типів голосів. Шляхом зіставлення нотних розшифровок з оригінальним текстом композитора дослідник виділяє та пояснює цілий ряд феноменів виконавства тієї епохи, що відчутно контрастують із пізнішими зразками. Свідомо оминаємо питання типології вердіївських каденцій, через суто теоретичний характер його можна пропустити в контексті тематики дослідження виконавської практики.

У. Кратчфілд зазначає що «Сьогодні, коли визначений варіант каденції став стандартним і його регулярно чують в ідентичній формі, різноманітність підходів на ранніх записах може стати сюрпризом»(Crutchfield, 1983). Ранні записи вердіївської музики показують, що «...мова італійської опери зберігала словник орнаментальних довші і більш систематично ніж прийнято думати»(Crutchfield, 1983).

Зазначена вище традиція виконавства починає поступово занепадати приблизно на рубежі першої та другої чверті XX століття. У академічній музиці утверджується традиція виконувати твори максимально близько до тексту. Як зазначає А. Сердюков, «Свобода виконавця допускалась в тембровій динамічній, темповій системах в артикуляційному членуванні тексту» (Сердюков, 2017) і саме в цей час формується бачення виконавця інтерпретатора на протиположності імпровізаційності виконавців попереднього періоду. Загальномузичні тенденції скриптуального академізму поступово проникають в оперне виконавство і свобода співака обмежується з одного боку нотним текстом, з іншого деякою формою конвенційної традиції. Втім орнаментальна імпровізація не зникає повністю. Згідно з У. Кратчфілдом «Редукція вокальних прикрас – постійний процес протягом XIX-XX століть» (Crutchfield, 1983).

Сучасний етап в деякій мірі можна назвати періодом еkleктики. В виконавстві можемо простежити як стійкий досі вплив академізму, так і збільшення інтересу до автентичних інваріантів виконавства, пошук сутності цієї власне автентики. В наш час певні різновиди каденцій стали традиційними. Сучасний слухач менш звик до різноманітності в каденціях, радше певні їх інваріанти стали органічною складовою твору. Невеликі зміни, котрі вносяться співаками здебільшого стосуються вставних високих нот, тут зокрема діє принцип додавання ноти, що вища за ноти в арії. Дана традиція є дуже давньою, і проходить через усі покоління виконавців без змін.

Ситуація з практикою виконання каденцій в баритонових аріях, написаних Дж. Верді неоднозначна. В багатьох випадках традиції виконавства

співпадають з вказівками Дж. Верді. Прикладом загалом точного відтворення авторської каденції можуть послужити каденції арій Жермона, Ріголетто, Родріго, Набукко та інші. Однак з іншими аріями не все так однозначно.

Для співаків кінця XIX – початку XX століття авторський текст каденції не був строгою інструкцією до виконання, це може добре проілюструвати наступна розшифровка виконання М. Баттістіні(рис.1) арії Карла з опери «Ернані», здійснена У. Кратчфілдом (Crutchfield, 1983)

Співак розширює оригінальну доволі коротку каденцію, додає пасажі вокалізованого характеру, високу ноту під ферматою.

Каденція з арії Макбета з однойменної опери Дж. Верді в наш час виконується загалом у відповідності з авторським оригіналом(рис.2).

Втім якщо переглянути давніші інтерпретації, то можемо переконалися, що і дану арію не оминувла практика виконавців імпровізувати в каденції(рис.3,4)

В виконанні М. Баттістіні (рис. 4) знову бачимо розширення каденції, продовження пасажу, знову присутня вставна ля-бемоль (розшифровка У. Кратчфілда).

В практиці виконання аріозо Ренато з першої дії опери «Бал-маскарад» спостерігаємо тенденції до заміни вокалізованих фрагментів на декламаційні. Розспівується в пасажі не одна голосна «а» як у Дж. Верді, а ціла фраза, мелодичний малюнок дещо змінений(рис.5-8).

В наведених фрагментах бачимо закріплення традиції до заміни вокалізованого пасажу з оригіналу на декламаційні фрагменти з використанням окремих слів арії. У варіанті Л. Нуччі присутня висока нота ля, вже згадувана тенденція вставляти крайні високі ноти в арії, де вони відсутні.

Зазначений вище феномен конвенційності у виконанні каденцій найкраще демонструє кінцівка арії графа ді Луна з опери Дж. Верді «Трубадур» Оригінальний текст каденції, написаної композитором має наступний вигляд(рис.9).

Однак в практиці практично всіх більш-менш значних виконавців, як можна судити із записів, побутує зовсім інший варіант(рис.10-11).

Можемо зробити висновок, що загалом серед виконавців побутує і користується популярністю один і той самий або з невеликими, незначними змінами, варіант. Причини такого відступлення виконавців від каденції, написаної композитором, залишаються не до кінця ясними. Це схоже на дуже ранню тенденцію до заміни вокалізованих пасажів на каденції більш декламаційного характеру, яка згідно з У. Кратчфілдом просте-

жується уже в часи життя Дж. Верді. В каденції присутня вставна висока нота соль першої октави, дехто додає й вищі ноти, наприклад Д. Хворостовський(рис. 11).

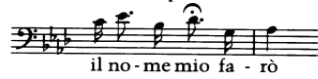
Прикметно також те, що контур вищезгаданої традиційної каденції, можна зустріти в довердівській музиці, фактично той самий мотив у каденції тенорової арії Неморіно з опери «Любовний напій» Г.Доніцетті(рис.12).

Імовірно таке наслідування – певна дань моді, котра з певних причин увійшла у виконавський канон. В. Абалада стверджує, що дана типова каденція адаптована до багатьох арій Г. Доніцетті та Дж. Верді для різних голосів(Аbalada, 2017). Також варто зауважити, що виконання авторської каденції зустрічається досить рідко, нам вдалося знайти такий прецедент в інтерпретації Л. Нуччі. І, скоріш за все, співак в даному виконанні був заготований диригентом Р. Муті, котрий диригував даною постановкою опери «Трубадур» в театрі Ла Скала в 2001 році. Останній є відомим пропагандистом «скриптуального» виконання музики Дж. Верді. Так Можна згадати коротку каденцію із монологу Ріголетто «Parì siamo». У виконавській практиці побутує в цьому місці варіант з вставною нотою соль першої октави. Р. Муті в своїй лекції про оперу «Ріголетто» критикує даний традиційний варіант як такий, що не відповідає змісту фрази і емоційній розв'язці складної психологічно складної арії.

Висновки. Підсумовуючи можемо зазначити, що традиціям виконання каденцій в опері характерне коливання між тягою до вільно-імпровізаційного та строгого академічного-текстуального полюса виконання каденцій. Перший був характерним для значного періоду історії оперного мистецтва, його в деякій мірі можна взагалі вважати іманентно властивим опері як інституту. Другий властивий періоду, що охоплював більшу частину XX століття приблизно від 30-х до 90-х років. На рубежі століть тенденції, породжені музичним автентизмом, привели до відродження імпровізаційних традицій у виконавстві, в наш час обидва підходи співіснують у практиці виконавства.

В практиці виконання вердівських баритонових оперних арій склалася доволі неоднозначна ситуація щодо виконавського прочитання каденцій. Попри риси академізму виконавства XX століття, в інтерпретації каденцій деяких арій можемо простежити значний відхід від написаного в нотах. В певній мірі таке вільне поводження з нотним текстом композитора очевидно характерне для зламу XIX-XX століть і поступово почало зникати до середини XX століття. Втім і

Ernani: "O de' verd'anni miei"
(complete cadenza shown)
a piacere

Ex. 15: Battistini

Рисунок 1. Оригінальна каденція з арії Карла та виконання М. Баттістіні

Рисунок 2. Оригінальна каденція з арія Макбета

Рисунок 3. Виконання Дж. Дж. Гуельфі

Ex. 21: Battistini

Рисунок 4. Виконання М. Баттістіні

Рисунок 5. Оригінальна каденція з аріозо Ренато

pa - tria... col suo splen di doav ve-nir col suo splen - di-do av - ve - nir?

Рисунок 6. Виконання М. Баттістіні

pa tria... a te per du to ov'-e la pat ria col - col suo splen di do - av-ve - nir? rit.

Рисунок 7. Виконання Тітта Руффо

patria... a te per-duto ov'-e la patria col suo splendi doav venir col suo splen - di - doavve - nir? _____

Рисунок 8. Виконання Л. Нуччі

Ah... _____

la tem pe stadel mio cor!

Рисунок 9. Оригінальна каденція з арії графа ді Луни

sper - dail sole d'un suo sguar - do ah - la tempe - sta, la tempe - sta del cor!

Рисунок 10. Виконання Е. Бастіаніні

sper - dail sole d'un suo sguar - do ah - la tempesta, la tempe - sta - del mio cor!

Рисунок 11. Виконання Д. Хворостовського

Рисунок 12. Виконання Л.Паваротті

в наш час можемо зустріти незначні елементи імпровізаційного характеру у вердіївських каденціях. Окремі каденції набули негласного статусу конвенційних і виконуються замість оригінальної, написаної італійським композитором. Втім, імпровізація шляхом широкого використання орнаментики в наш час загалом не характерна. Інколи в інтерпретації каденцій застосовують вставні високі ноти. В той же час існує напрям (котрий зокрема представляє Р. Муті) щодо точного слідування нотному оригіналу Дж. Верді, виконання виписаних композитором варіантів каденцій

Питання практики інтерпретації вердіївських каденцій зокрема та традиції виконання барито-

нових партій опер композитора потребує значних досліджень. Зазвичай дані питання випадають з поля зору наукового дискурсу і частіше побутують у нефіксованій формі виконавської практики на сценах театрів та репетицій в класі. Винятком у даному питанні можуть бути лише нечисленні дослідження, наприклад вищевказана робота У. Кратчфілда. Оглядовий характер статті не дає можливості глибше та ширше охопити настільки велике пласт інформації, котрим є практика виконання каденцій баритонових арій Дж. Верді. Цьому завданню повинні послужити майбутні спеціальні дослідження у сфері порівняльного аналізу виконавських інтерпретацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЖЕРЕЛ

1. Верди Дж. Ріголетто: клавір опери. *режим доступу*: <http://notes.tarakanov.net/katalog/kompozitsii/rigoletto> (дата звернення: 18.09.2020).
2. Верди Дж. Балл-Маскарад: клавір опери. *Режим доступу*: <http://notes.tarakanov.net/katalog/kompozitsii/un-ballo-in-maschera> (дата звернення: 18.09.2020).
3. Верди Дж. Макбет: клавір опери. *Режим доступу*: <http://notes.tarakanov.net/katalog/kompozitsii/magbeth> (дата звернення: 18.09.2020).
4. Верди Дж. Травіата – клавір опери. *Режим доступу*: <http://notes.tarakanov.net/katalog/kompozitsii/traviata> (дата звернення: 18.09.2020).
5. Верді Дж. Трубадур – клавір опери. *Режим доступу*: <http://notes.tarakanov.net/katalog/kompozitsii/trybadyr> (дата звернення: 18.09.2020).
6. Меркулов А. Каденция солиста в XVIII – начале XIX века. *Старинная музыка*. 2002. № 2. С. 22-24.
7. Морева Е., Пеньковская О. Сравнительно-интонационный исполнительский анализ каватины Розины из оперы Дж. Россини «Севильский цирюльник». *Таврический научный обозреватель*. 2016. №. 7 *Режим доступу*: <http://notes.tarakanov.net/katalog/kompozitsii/trybadyr> (дата звернення: 18.09.2020).
8. Сердюков А. А. Традиции импровизации в современной академической музыкальной культуре: автореферат дисс. канд. искусств. 17.00.02 «Музыкальное искусство». Ростов-на-Дону, 2017. 35 с. *Режим доступу*: https://rostcons.ru/assets/refdisser/2017/serdyukov_ref.pdf (дата звернення: 18.09.2020).
9. Abalada, V.E. (2017). “E versi melanconici un trovator cantò”: O mito da “voz verdiana” e a pluralidade interpretativa em gravações de Il Trovatore.
10. Brittain K.A.G. A Performer's guide to baroque vocal ornamentation as applied to selected works of George Frideric Handel (D.M.A. thesis, University of North Carolina, 1996). http://libres.uncg.edu/ir/uncg/f/Brittain_uncg_9632125.pdf (дата звернення: 18.09.2020)
11. Briggs A. «Largo al factotum» from Gioachino Rossini's Il barbiere di Siviglia: A Study of Ornamentation and Performance Practice. URL <https://core.ac.uk/download/pdf/79572708.pdf> (дата звернення: 18.09.202).
12. Crutchfield, W. (1983). Vocal Ornamentation in Verdi: The Phonographic Evidence. *19th-Century Music*. 7(1), 3-54. URL <https://vdocuments.mx/crutch-field-vocal-ornamentation-verdi.html> (дата звернення: 18.09.2020).
13. Ricci L. *Variazioni, cadenze, tradizioni per canto*, 2vols. Milano: Ricordi. 1937,

REFERENCES

1. Verdi G. Rigoletto: vocal score. URL <http://notes.tarakanov.net/katalog/kompozitsii/rigoletto> (Last accessed: 18.09.2020). [In Russian].
2. Verdi G. Ball-Mascharad (Un ballo in maschera): vocal score. URL <http://notes.tarakanov.net/katalog/kompozitsii/un-ballo-in-maschera> (Last accessed: 18.09.2020). [In Russian].
3. Verdi G. Macbeth: vocal score. URL <http://notes.tarakanov.net/katalog/kompozitsii/magbeth> (Last accessed: 18.09.2020) [In Russian].

4. Verdi G. Traviata (La Traviata): vocal score. URL <http://notes.tarakanov.net/katalog/kompozitsii/traviata> (Last accessed: 18.09.2020) [In Russian].
5. Verdi G. Trubadur (Il trovatore): vocal score. URL <http://notes.tarakanov.net/katalog/kompozitsii/trybadyr> (Last accessed: 18.09.2020) [In Russian].
6. Merkulov A. Cadenza solista v XVIII – nachale XIX veka. [The soloist's cadenza in XVIII – beginning of XIX century]. *Starinnaya muzyka*, 2002, 2, 22-24 [In Russian].
7. Moreva, E., Penkovskaya, O. Sravnitelno-intonazionnyi ispolnitelskiy analiz cavatiny Roziny iz opery G. Rossini Sevil'skiy tsyriulnik [The comparative intonational performance analysis of Rosina's cavatina in Rossini's Il barbiere di Sevilla]. *Tavric scientific reviewer* 2016, 7. URL (Last accessed: 18.09.2020). [In Russian].
8. Serdyukov A.A. Traditsii improvisatsii v sovremennoy akademicheskoy muzykalnoy culture. [The tradition of improvisation in contemporary academic musical culture]. Avtoref. dys. kand. Isskustvovedeniya 17.00.02 "Musical art". Rostov-na-Donu, 2017. 35 s. URL https://rostcons.ru/assets/refdisser/2017/serdyukov_ref.pdf (Last accessed: 18.09.2020) [In Russian].
9. Abalada, V.E. (2017). "E versi melanconici un trovator cantò": O mito da "voz verdiana" e a pluralidade interpretativa em gravações de Il Trovatore.
10. Brittain K.A.G. A Performer's guide to baroque vocal ornamentation as applied to selected works of George Frideric Handel (D.M.A. thesis, University of North Carolina, 1996). http://libres.uncg.edu/ir/uncg/f/Brittian_uncg_9632125.pdf (Last accessed: 18.09.2020).
11. Briggs, A. «Largo al factotum» from Gioachino Rossini's Il barbiere di Siviglia: A Study of Ornamentation and Performance Practice. URL <https://core.ac.uk/download/pdf/79572708.pdf> (Last accessed: 18.09.2020).
12. Crutchfield, W. Vocal Ornamentation in Verdi: The Phonographic Evidence. *19th Century Music*. №. 7(1), 3-54. URL <https://vdocuments.mx/crutch-field-vocal-ornamentation-verdi.html> (Last accessed: 18.09.2020).
13. Ricci, L. Variazioni, cadenze, tradizioni per canto, 2 vols. Milano: Ricordi. 1937.

Аліна ГАХОВА,

orcid.org/0000-0002-8417-1995

аспірант кафедри дизайну

Харківської державної академії дизайну і мистецтв

(Харків, Україна) gakhova.alina@gmail.com

Ірина ЄРЕМЕНКО,

orcid.org/0000-0002-3676-4892

кандидат мистецтвознавства,

доцент та зав. кафедри дизайну

Харківської державної академії дизайну і мистецтв

(Харків, Україна) ieremenko@meta.ua

АРХЕТИПИ В ЕКО-ДИЗАЙНІ ОДЯГУ

Старий споживаний та викинутий одяг завжди спонукав до думок та надавав багато значення, навіть письменникам дев'ятнадцятого століття. Звалища історичної та фінансової вартості, змучені тривалими фізичними випробуваннями та наповнені інформацією людей, яких вони прикрашали, створювали джерело постійних обговорень, до якого неодноразово посилалися соціальні діячі вікторіанської доби та епохи модерну, тому вживаний одяг був на простому стику між економікою, споживанням та пам'яттю вже задовго до виникнення екологічного дизайну. Дослідження методів повторного використання одягу та значущих відкриттів прототипів ергономічного та екологічного одягу у дев'ятнадцятому та двадцятому столітті, висвітлює прямий зв'язок із сучасними культурними розмовами, які оточують модну промисловість та виробництво одягу сьогодні. Нинішнє обговорення вирішення наслідків «швидкої моди» та сучасної культури «одноразового споживання» простежується як переслідуваний та неспинний механізм, який недостатньо вирішувати лише методами вторинного використання та уповільнення моди. В статті розглянемо взаємозв'язки соціокультурного становища з діяльністю етнографів, науковців, митців і модельєрів того часу. Вивчено хронологічну послідовність культурологічних процесів, що вплинули на діяльність як соціальних громад, так і на пошук відповідних рішень в проектуванні одягу модельєрів та дизайнерів. Виявлено ряд важливих для історії екологічного костюму розробок, а також розробок вітчизняних викладачів та студентів навчальний заклад вищої освіти ВХУТЕМАС. Дослідження довело, що закликання до збереження навколишнього середовища, виховування свідомого способу життя та вторинне використання вживаного одягу не є ефективним методом, вирішення проблеми може бути тільки за рахунок впровадження інновацій та винайдення комплексних рішень, включаючи проектний етап, виробництво, інструкції щодо правильного споживання продукту і утилізації його.

Ключові слова: *виникнення екологічного одягу, апсайклінг, безвідходний крій, історія костюму, уповільнена мода, практики дизайнерів одягу ХХ ст.*

Alina HAKHOVA,

orcid.org/0000-0002-8417-1995

Graduate Student at the Department «Design»

Kharkiv State Academy of Design and Arts

(Kharkiv, Ukraine) gakhova.alina@gmail.com

Iryna IEREMENKO,

orcid.org/0000-0002-3676-4892

Candidate of Art History,

Associate Professor and Head of the Department of Design

Kharkiv State Academy of Design and Arts

(Kharkiv, Ukraine) ieremenko@meta.ua

ARCHETYPES IN ECO-COSTUME DESIGN

Old worn-out and discarded clothing has always been thought-provoking and important, even to nineteenth-century writers. Landfills of historical and financial value, exhausted by long physical trials and filled with information about the people they adorned, created a source of constant discussion, repeatedly referred to by Victorian and modern social

figures, so used clothing was a difficult link between economy, consumption and memory long before the emergence of ecodesign. The study of clothing reuse techniques and significant discoveries of prototypes of ergonomic and ecological clothing in the nineteenth and twentieth centuries, highlights the direct connection with modern cultural conversations that surround the fashion industry and clothing production today. The current discussion of the solution of the consequences of "fast fashion" and the modern culture of "single consumption" can be traced as a persecuted and incessant mechanism, which is not enough to solve only by methods of reuse and slowing down fashion. The article examines the relationship of socio-cultural situation with the activities of ethnographers, scientists, artists and fashion designers of the time. The chronological sequence of culturological processes that influenced the activities of both social communities and the search for appropriate solutions in the design of fashion designers has been studied. A number of important developments for the history of ecological costume, as well as developments of teachers and students of the higher educational institution VKHUTEMAS have been identified. The study proves that addressing the environment, reproducing a conscious lifestyle and reusing used clothing is not an effective method, the solution can only be to innovate and implement integrated solutions, including design phase, production, instructions for proper use of products and the disposal.

Key words: *emergence of ecological clothing, up-cycling, zero-waste cut, history of costume, slow fashion, practices of clothing designers of the twentieth century.*

Постановка проблеми. Текстильна та модна індустрія – одна з найстаріших та найбільших галузей промисловості у світі. Але починаючи з 1950-х років, вона викидає величезну кількість токсичних хімічних речовин у навколишнє середовище з кожним роком та використовує у своїх виробничих процесах все більше води, ніж будь-яка інша промисловість (крім сільського господарства). Загальний обсяг текстильної промисловості та виробництва одягу оцінюється на глобальному рівні, тому вплив цих галузей на навколишнє середовище є одним з найзначних. Протягом останніх 35 років текстильна та швейна промисловість зростають з великою швидкістю та з метою доступності своєї продукції переносять свої промислові потужності у дешеві для виробництва країни Азії та Далекого Сходу, цим вони спровокували появу довгих логістичних ланцюгів та незворотне забруднення цих земель та рік. Бо така тенденція розпочалась вже у 1980-х роках, Далекий Схід мав приріст експорту текстилю приблизно у 430% за цей період. Очевидно, що стрімке зростання попиту спостережується і на стороні споживання, тому надмірне споживання одягу також спричиняє екологічні та соціальні проблеми не тільки на іншому кінці земної кулі, де вирощують волокна, виробляють, фарбують тканини та шиють одяг за поганими умовами праці, а й спричиняють величезну кількість відходів споживаного одягу у всьому світі.

Аналіз попередніх досліджень. Спираючись на ряд культурних текстів, включаючи романи дев'ятнадцятого століття, газетні доповіді та ілюстрації, виявлено циркуляцію старого одягу та наявність ринків вживаного одягу, що по собі викликало занепокоєння серед населення, соціальних та творчих діячів і також ігнорувалось верхами власті. Досліджено наукові роботи вітчизняних (Аладжанової А., Данилової О.М., Бейлах О.Д., Свірко В.О., Бойчука О.В., Голобо-

родько В.М.) і зарубіжних науковців (Battista A., Carson D., Gonzalez N., Fruth P., Niinimäki R., Burnham D., Paola Z., Papanek V., Tadrous K., Weber R.) з метою дослідити передумови виникнення екологічного дизайну одягу. Треба зазначити фундаментальність наукового внеску в дослідженні історії стійкої моди (англ. Sustainable Fashion) Niinimäki R. Але більшість наукових робіт розглядають появу екологічного одягу та мислення тільки з субкультури хіпі, та найчастіше розглядають появу прототипів екологічного одягу поза межами аналізу соціокультурного становища. Ми вважаємо, що поява та становлення еко-дизайну одягу, а саме дослідження архетипів екологічного одягу, має бути вивчена більш фундаментально, хронологічно та логічно викладена, бо виникнення термінів та їх феноменів завжди мають свій особистий історичний контекст.

Постановка завдання. Виробництво одягу не завжди було надшкідливим для навколишнього середовища. Одяг первісних поселень та племен і виготовлення традиційного вбрання більш пізніх народів залежало від розмірів матеріалів та завжди мало раціональний аспект, зумовлений високою вартістю матеріалу або вкладенням великих сил у виробництво текстилю. Тому важливо дослідити не тільки взаємозв'язок доступності матеріалів чи одягу з появою надмірного споживання, нехтуванням витрат на його виготовлення і появою глобальної світової проблеми відходів від легкої промисловості, а й дослідити перші спроби раціоналізації використання одягу та матеріалів та винайдення архетипів екологічного одягу за ергономічними, функціональними, гігієнічними та економічними ознаками.

Мета: дослідити архетипи еко-одягу та вплив історичних та культурологічних чинників на виникнення екологічного дизайну одягу.

Наукова новизна: вперше, за вітчизняну практику, було досліджено передумови становлення еко-

логічного дизайну одягу, а також проаналізовано розробки-пропозиції виготовлення одягу та вторинного використання в умовах раціонального використання матеріалів або безвідходного виготовлення одягу.

Практична значущість: дослідження може бути використано сучасними дизайнерами одягу для пошуку ефективних рішень творчої діяльності екологічної спрямованості.

Основні результати. До дев'ятнадцятого століття текстиль в основному вироблявся вручну за допомогою довготривалих та трудомістких процесів, тому мода змінювалася повільно і поступово, поширюючи свій вплив з великих міст і до сільських місцевостей. Люди переробляли свій старий одяг відповідно до модних нововведень свого часу (наприклад, шовкові сукні XVII ст., які перешивались у нові сукні XVIII ст.), виправляли його, щоб збільшити практичність, а згодом продавали одяг на ринку вживаного одягу. Раціональний підхід простежується на протязі всього історичного розвитку костюма до XX ст., у прояві бережливого використання матеріалів для одягу з причин високої його вартості. Варто також зазначити різницю між традиційним (практично незмінним) вбранням бідної частини населення, та одягом заможних. Забезпечення раціональності використання матеріалів основної частини населення відбувалось засобом безвідходного крою одягу (Рис.1-2), що склало з часом спадщину традиційних національних костюмів.

Тенденції до екологічного проектування простежуються задовго до запропонування терміну еко-дизайн. Тому дослідження архетипів еко-костюму, слід розглядати за притаманними екологічності вимогами, згідно дефініції «еко-одяг». Екологічний одяг повинен відповідати вимогам охорони довкілля, економії природних ресурсів або раціонального використання їх, безвідходним технологіям виробництва (або мінімізації їх), організації процесів розумного споживання та перероблення продукції. Вважається, що пошуки способів екологічної утилізації, повторного використання та переосмислення одягу – це «нововведення» останніх двадцяти років, запропоновані стійким та екологічним дизайном одягу, але історично ці практики були загальнопоширені і здійснювалися більшістю населення через необхідність. У вісімнадцятому столітті близько третя частина сімейного бюджету витрачалась на одяг, завдяки цьому люди мали лише кілька предметів одягу, а одяг носили поки тканина, з якого він складався, витримувала час, перешиваючи в інший одяг або модифікуючи його.

Відкриття конвеєру у другій половині XIX ст. (система безперервного й потокового виробництва

стандартизованих виробів) зумовило активний розвиток масового виробництва товарів, що було спровоковане промисловою революцією. Машина змінила характер праці і роль самої людини у такому виробництві. Час середньовічних майстрів, які неквапливо створювали одиничні вироби, віддзеркалюючи індивідуальність автора, продовжував своє існування але не зворотно втрачав свою актуальність. Технічний прогрес переважав витрати, властиві будь-яким новаціям, та у кін. XIX–поч. XX ст. було налагоджено масове виробництво не тільки автомобілів та іншої техніки, а й одягу, що призвело до споживчого суспільства 1950-х рр., завдяки активному маркетингу великих брендів і викликало поширення торгових центрів або інших місць продажі сезонних розпродажів, щоб стимулювати збільшення попиту споживання.

Активний розвиток промисловості завжди супроводжується обуренням іншої частини населення, тому деякі художники кін. XIX ст. передбачали негативний вплив нової моди та методів його виробництва, внесені індустріалізацією. Прерафаеліти у складі Вільяма Холмана Ханта, Данте Габріеля Россетті та Джона Еверета Мілле [15], виступали проти індустріалізації дизайну та мистецтва. Вони цінували природу та ремісництво та були проти розподілу праці запропонованого конвеєром. Тому прерафаеліти вплинули на визначення нової моди та розвиток стилю модерн поч. XX ст., оскільки сміливо протестували проти обтяжувальних корсетів та кринолінів, притаманних жіночому костюму того часу (Niinimäki, 2013). Цікаво, що саме в цей період Мадлен Віонне (1910-х рр.) підтримує такий самий протест у своїй діяльності та робить найважливішу революцію в моді того часу: остаточно усунувши корсет та використовуючи м'які драпірування з легких тканин (шовковий муслі, крепдешин), надаючи додаткову свободу руху завдяки косому крою. Це можна сміливо віднести до прояви перших ергономічних форм в жіночому костюмі і подальшої трансформації одягу у більш зручний та комфортний, що без сумнівів відповідає одній із вимог до екологічного одягу, а саме створенню сприятливих умов фізичного і психічного здоров'я людини. Треба зазначити, що косий крій М. Віонне часто базувався на прямокутних частинах, що також мінімізувало відходи від виготовлення одягу.

З індустріалізацією виникли і інші реформаторські рухи, які розглядали альтернативи матеріалізму та урбанізації. Метою всіх рухів було повернення взаємозв'язків «людина-природа». Окрім реформи медицини шляхом натуропатії, харчування та освіти, у центрі обговорень була і необхідність реформи одягу. З точки зору

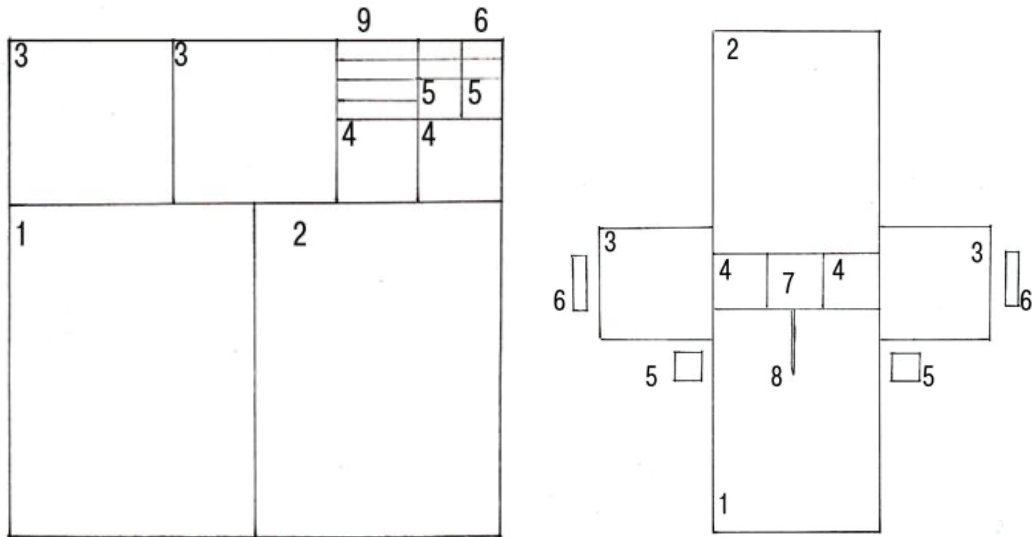

Рис. 1 – Традиційний крій української сорочки.
(1 – Перед; 2 – Спинка; 3 – Рукава; 4 – Кокетка; 5 – Ластовиці; 6 – Манжети)

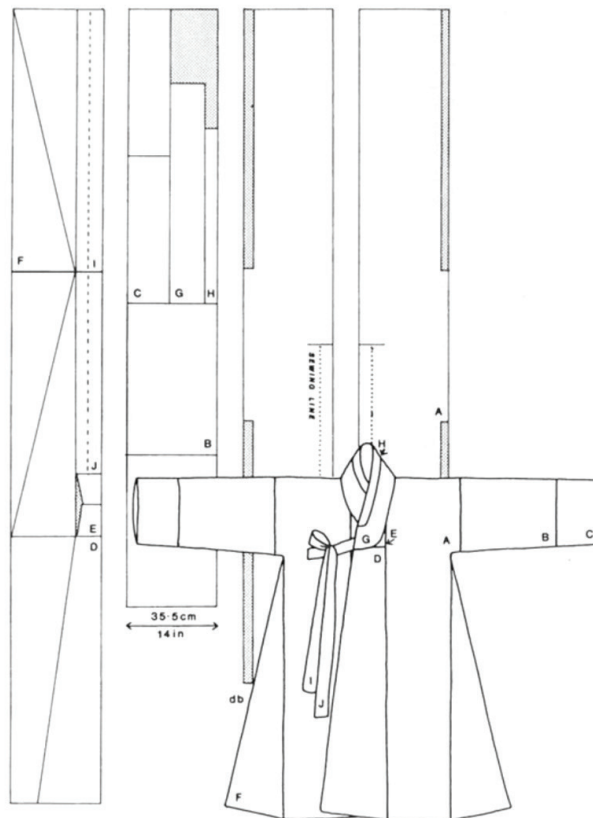

Рис. 2 – Чоловічий плащ поч. XX ст. (Корея, Сеул). Ілюстрація Дороти Бернхем з книги «Cut my cote» (1973 р.)

здоров'я, перші зусилля такого реформування стосувалися чоловічого одягу та його матеріалів. Професор Густав Сгер вивчав медицину в Тюбінгені (Німеччина), а потім він працював приватним

викладачем зоології та анатомії у Відні, поки не отримав посаду викладача в Штутгарті у 1866 р. З 1860-х років він вивчав взаємозв'язки між обміном речовин та одягом і прийшов до висновку, що

дихаючий вовняний одяг – найздоровіший спосіб одягатися (Fruth, 2019). У 1879 році він виробив вовняний одяг, виготовлений на трикотажній фабриці імені Вільгельма Бенгера Соне в Штутгарті, який став відомий у багатьох країнах як «нормальний одяг» (нім. Normal-Kleidung) і потім через рік він відкрив у Лондоні магазин здорової білизни «Єгер» (Jaeger). Свої ідеї та всі свої статті Г. Єгер зібрав у книзі «Нормальний одяг як охорона здоров'я» (нім. «Die Normalkleidung als Gesundheitsschutz», 1881 р.), що згодом зробило його відомим в Англії.

Навколо діяльності Г. Єгера розвивався міжнародний культ, серед його прихильників були письменники Джордж Бернард Шоу та Оскар Уайльд, полярні дослідники сер Ернест Шеклтон і Фрітдйоф Нансен, що носили «Нормальний одяг» у своїх експедиціях, винахідник Роберт Бош, а пізніше вюртемберзький король Вільгельм II. А у Великій Британії Jaeger Fashion стане одним з провідних брендів індустрії моди аж до 21 століття (Fruth, 2019).

Дослідити окремі прообрази розробок одягу, що вирішували задачі еко-дизайну до його появи, досить складно, наприклад, поч. ХХ ст. та безпосередньо криза після першої світової війни набули переломного моменту в історії костюму в цілому. Фінансова неможливість більшості населення забезпечити себе необхідним одягом спровокувало започаткування масштабного руху самостійного виробництва одягу («зроби сам»), що пізніше підтрималось редакцією газет та супроводжувалось розповсюдженням ідей виготовлення такого одягу, таким чином руйнуючи соціальну нерівність. Саме цей рух відзначив появу «Журналів Мод» із доданням схем із розмірами та інструкцій пошиву.

Серед таких публікацій влітку 1920 року в газеті «La Nazione» (однієї з найстаріших регіональних газет Італії) було опубліковано дизайн-пропозицію костюму «Тута» (Рис. 3) з мінімальною кількістю витрат, розробленого талановитим і космополітичним художником із Флоренції Ернесто Міхаеллесом (відомого як Таяхт, англ. «Thayaht») та його братом Руджеро Альфредо. Для виготовлення такого костюму було достатньо відрізу бавовни або коноплі розміром 70 см на 4,5 м., що було широко доступно на той час. Костюм «Тута» відповідає навіть сучасним екологічним вимогам (ефективність використання матеріалів, багатофункційність та економічність виготовлення) і був розрахований на всі випадки життя в різний час доби: на свободу руху для зайняття спорту та для роботи (Paola, 2020). Варто також зазначити, що

на творчість Е. Міхаеллеса вплинув досвід роботи з косим кроєм у модному домі Мадлен Віонне. Брючний костюм одразу мав бурхливий успіх і серед представників вищого середнього класу та аристократичного суспільства, відповідно до нетрадиційної та елегантної інтерпретації, яку запропонував сам Ернесто, а саме у поєднанні з сандалями і без шкарпеток. Згодом він розширив свою пропозицію костюму для дітей і людей похилого віку, для яких він розробив брючний костюм із двох частин. Дійсно, костюм «Тута» поєднує естетику з функціональністю, коливаючись між стилем Арт-деко та дизайн-розробками студентів «Баухауз», між майстерністю та промисловим виробництвом.

Рис. 3 – Таяхт, одягнутий в «Тута» (Флоренція, 1920 р.).

З архіву THAYAHT & RAM
(URL: <http://www.thayaht-ram.com/wp/>)

Один із найважливіших впливів на виникнення екологічного дизайну було закладено навчальними закладами ВХУТЕМАС (Вищі художньо-технічні майстерні) та Баухауз також на поч. ХХ ст., студенти шкіл вперше практикували із безвідходними технологіями, впровадженням раціональних та ергономічних модульних принципів організації навколишнього середовища, тощо (Бейлах, 2013). Розробка колекцій одягу в школі дизайну Баухауз не входила до основних задач (на відміну від дизайн текстилю), виготовлення одягу було виключно з особистих потреб або для проведення заходів, спектаклей, вечірок. Сама концепція екологічності та дизайн-відкриття серед всіх інших галузей мали безпосередній вплив на дизайн екологічного

одягу у другій половині XX ст.–поч. XXI ст. Варто зазначити «Сукню-Баухауз» від Ліс Бейер-Фольгерс 1928 р. (Рис. 4) та розробки сценічних костюмів Оскара Шлеммера до постановок його відомого тріадичного балету. Сукня-Баухауз – одна з небагатьох предметів одягу, що було розроблено в Bauhaus і збереглося до наших днів. Сукня має прямий крій у стилі маленької чорної сукні, представленої Коко Шанель у 1926 році. Для виготовлення матеріалу Ліс Бейер обрала сировину з бавовни та віскози. З точки зору кольору, блідо-блакитні відтінки нівелюють грубість матеріалу. Вольфган Джоп [7] вважає сукню Бейер-Фольгерс, виготовлену дизайнеркою в ткацькій майстерні Баухауз в Дессау, «обмеженою необхідністю» (нім. Reduzierte Notwendigkeit).

Рис. 4 – Баухауз-Сукня, дизайн сукні та тканини: Ліс Бейер-Вольгерс (Дессау, 1928 рік).

З архіву Bauhaus Kooperation
(URL: <https://www.bauhauskooperation.de/>).

Московський навчальний заклад вищої освіти ВХУТЕМАС, де не було факультету дизайну одягу, також вніс величезний внесок у розвиток радянської та світової моди 1920-х років, а головне – він цікавий своїми розробками одягу за темою дослідження. В основу ідей спроектованого радянськими авангардистами одягу були закладені функціональність, гігієнічність і естетична краса. З останньою компонентою було найскладніше, бо традиційно радянський костюм передбачався бути несхожим на буржуазний костюм, а винайти нову концепцію краси в 1920 рр. за часів демократизації

моди – було непростим завданням. Прихильниця кубізму в живописі Александра Екстер розробила багатошаровий костюм на всі випадки життя (Рис. 5). Спідню сорочку дизайнер пропонує використовувати як домашній одяг, але в поєднанні з жакетом костюм перетворюється в вуличний одяг. Якщо додати зверху кафтан з декоративною вишивкою можна використовувати наряд для візиту в театр. Одним з головних принципів моделювання А. Екстер була простота крою, заснована на геометричних формах, що також мінімізує відходи та надає змогу раціональніше використовувати матеріал (Аладжалова, 2020). Для того, щоб скроїти всі три частини комплексу, не потрібні професійні здібності з конструювання та пошиву одягу, такий одяг могла виробити будь-яка жінка.

Рис. 5 – А. Екстер. Жіночий одяг на всі випадки життя з використанням мотивів народного костюма, 1923 р.

Викладач закладу ВХУТЕМАС Володимир Татлін займався розробкою «одягу-нормаль», його акцент на гігієнічність, зручність, практичність і доступність ми спостерігаємо у спроектованому ним пальто (Рис. 6). Пальто широке в плечах (зручність руху і гігієнічність), досить вільне в талії та звужується донизу (практичність). Таким чином, забезпечується збереження тепла всередині, а вільний крій не заважає рухам. Тканина верху з непромокаючої тканини, до пальто дизайнер запропоновано дві варіації підкладки: фланелева та хутряна. Пальто збиралося як конструктор, дозволяючи замінювати зношені частини по черзі, замість утилізації всього предмета (Аладжалова, 2020). На жаль, більше даних про проекти В. Татліна практично не залишилося і також

невідомо походження назви «одяг-нормаль». За однією з версій воно походить від «універсальний стандарт», а за іншою – від німецького виразу «normal Kleidung», впровадженого Г. Єгером.

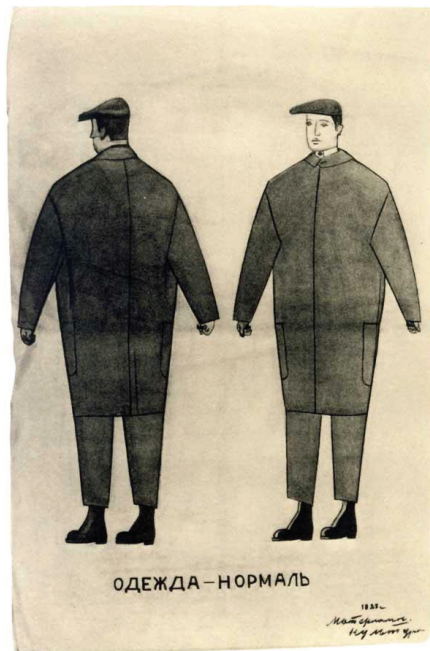

Рис. 6 – «Одяг-нормаль». Модель повсякденного чоловічого костюму за ескізом Володимира Татліна, 1923-1924 рр.

Художниця-модельєрка Надія Ламанова, широко відома пошивом суконь для членів російського імператорського дому в стилі модерн, зазнала величезні зміни своєї діяльності за часи російської революції 1917-х рр., що докорінно змінили і державний лад в країні, але ці зміни стали дуже важливі для історії моди та подальшого розвитку костюму. В 1919 році вона організувала «Майстерню сучасного костюму», засновану на нових принципах створення одягу для робочого населення, та почала розробляти численні моделі простого одягу на базі логічно обґрунтованого крою, а з середини 1920-х років переходить до моделювання одягу з кустарних тканин із застосуванням знань народного крою.

Співтворчість та дружба Н. Ламанової зі скульпторкою Вірою Мухіною надихають їх у 1925 році до створення альбому ілюстрацій «Мистецтво в побуті» (1925) за який отримують Гран-прі на Всесвітній виставці в Парижі. Серед сторінок альбому ідеї та інструкції з пошиву домашньої сукні з хустки для голови, піонерський костюм із селянського полотна, перевтілення чоловічого та жіночого робочого одягу в «буржуазний» (театральний костюм), кафтан із двох Володимирських

рушників (Рис. 7), костюм для спорту, різні сукні і чоловіча «толстовка» із суворого полотна, «одна сукня замість трьох» та пальто із солдатського сукна. В більшості ідей простежується принцип апсайклінгу та безвідходний крій (Zero-Waste), що на той час вирішувало попит одягу через фінансові проблеми більшості населення та безумовно відповідає навіть сучасним вимогам екологічного дизайну.

Рис. 7 – Модель кафтану із двох Володимирських рушників. Ілюстрація В. Мухіної, за задумом Н. Ламанової. Ілюстрація з альбому «Мистецтво в побуті», 1925 р.

Слід звернути увагу до співтворчості архітекторів Адольфа Лооса та Бернарда Рудольфскі. Значення, які вони надавали проблематиці наслідків використання одягу того часу, унікальні та є невід'ємною частиною їх міркувань. А. Лоос був категорично проти марнотратства матеріалів та зайвих декоративних елементів у виготовленні одягу – принцип, який Б. Рудольфський підтримував та розкрив у своїй виставці 1944 року під назвою «Чи сучасний одяг?» (Rudofsky, 1947). Він довів ірраціональність розташування гудзиків та кишень на чоловічому одязі (Рис. 8), наслідки від носіння не ергономічного взуття (деформації стоп), а завдяки прихильності до концепцій безвідходного виробництва згодом він створив особисту колекцію з адаптивного та універсального одягу на основі прямокутних площин з урахуванням мінімізації відходів.

В колекції були представлені: сукня-трубка, квадратна спідниця, пальто без рукавів, суцільнокроєне болеро та шорти з шнурком (Рис. 9). Його підхід випереджав більшість теоретичних знань із взаємозв'язку людини та одягу (Battista, 2020), який ми вважаємо імперативним сьогодні, а каталог до самої виставки із зображеннями – проникливим і неймовірно корис-

ним для нашого дослідження, бо на сьогодні це означає множинне перехресне розуміння одягу стосовно праці, технологій, засобів масової інформації, естетики, випробувані на різних та глобальних рисах.

більшість машинних робіт, згідно попередніх чинників одяг зменшується у собівартості; просторовість та гнучкість такого одягу виключають марнотратність розробки системи розмірів; оскільки частини крою ідеально рівні, одяг можна легко скласти, не втрачаючи форми, тому йому потрібна лише частка простору для зберігання; оскільки такий одяг може виконувати декілька функцій, це скасовує штучні категорії неформального або офіційного одягу; одяг можна часто прати в пральній машині, тоді як інший одяг, що має безліч карманів та гудзиків, піддається витиранню ними після кожного прання (Rudofsky, 1947). Тому він включив розробки функціонального та безвідходного одягу дизайнерки Клер Маккарделл до своєї книги (Рис. 10).

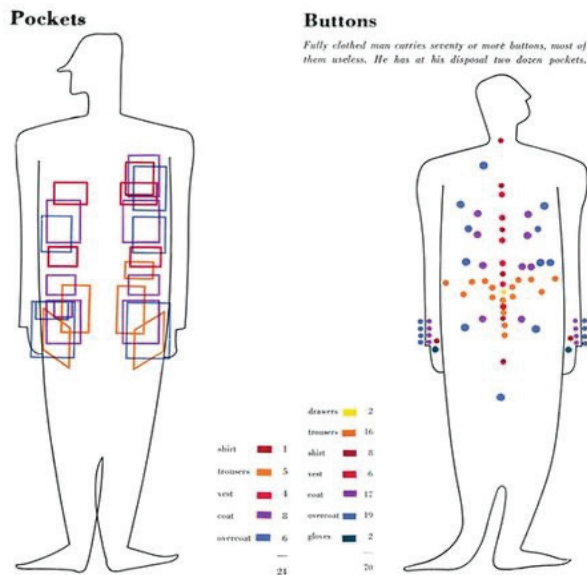

Рис. 8 – «Гудзики» та «Кишені». Ілюстрація Бернарда Рудофські із книги «Чи сучасний одяг?» (Б. Рудофські, 1944 р.).

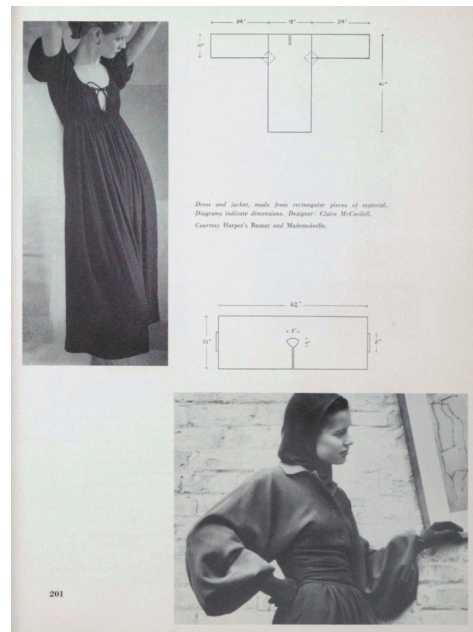

Рис. 10 – Сукня і жакет із прямокутних площин матеріалу. Схеми із розмірами. За дизайном Клер МакКардел. Ілюстрації надані Б. Рудофські редакцією Harper's Bazaar та Mademoiselle (сторінка із книги Бернарда Рудофські «Чи сучасний одяг?», 1944 р.).

Рис. 9 – Колекція одягу від Бернардо Рудофські. 1951 р.

Серед головних переваг одягу з геометричних площин Б. Рудофські зазначив наступні: одяг з простих геометричних форм уникає складного та довготривалого викроювання та шиття, усуваючи

Б. Рудофські відчував катастрофічну проблему майбутнього, досліджуючи підсвідомо методи вирішення і сміливо критикуючи «...людство робить висновки, що існування швидкозмінної моди в одязі є безпомилковим симптомом здорової економіки. Оголошуючи, що економічна та духовна стабільність вимагають стимулювання короткочасних сарторіальних мод, люди відмовляються критично оцінювати одяг, що виходить за межі їхніх ділових інтересів» (Rudofsky, 1947: 224) і зазначив, що «найяскравіший аспект моди – це

відходи» (Rudofsky, 1947: 227). Він вважав, що «...статичні країни, де вікова культура є елементом інерції, традиція досить сильна, щоб перемогти істеричні випадки моди. Країни з найвищим рівнем життя та найменшою соціальною та економічною нерівністю, такі як Швеція чи Швейцарія, були відносно несприйнятливими до просування моди. Вони досягли, принаймні частково, того, що в цій країні все ще залишається предметом оптимістичних припущень – стандартизації якості у сфері корисних об'єктів» (Rudofsky, 1947: 229). І саме в 1944 р. Б. Рудофські підняв одну з найважливіших на зараз світових тем – нелюдської організації виробництва, а саме брак найелементарніших гігієнічних умов праці, мікроскопічність заробітних плат, вік робочих, бо у 1930 роки стан працівників одягу знову стрімко погіршився, робота стала дедалі більш нерегулярною, а торгівля стала «сезонною».

Французька модна індустрія до 1940-х років, хоч і мала значний вплив на американську індустрію одяг, але залишалась демократичною, зовсім іншою. У Франції практично не було готової продукції одягу на той час і кожен одяг виготовлявся майстрами за індивідуальними замовленнями. Америка навпаки виробляла тільки готовий одяг, а одяг на замовлення становив лише десяту частину. Тому проблема відходів, надвиробництво та надспоживання з'явилося в Америці саме в цей час, коли у європейському способі виробництва відходи від виготовлення одягу були ще відсутні. Більшість закликів Б. Рудофські актуальні і в наш час, але тоді не сприймалися більшістю людства серйозно, а розробки безвідходного одягу вважалися театральними та непрактичними.

В інших містах виробництво одягу до 1950-х років в основному складалося з індивідуального пошиву, зробленого за розміром замовника. Одяг мав порівняно вищу ціну, а тривалий процес виробництва спричинив більш уповільнений цикл трендів, тому постійно тримав інтереси споживачів до нових тенденцій. А після Другої світової війни повертається знову кампанія «зроби та заладнай» (англ. «Make-do-and-mend»), як засіб раціонування одягу, а зі збільшенням повоєнної купівельної спроможності індустрія моди остаточно перейшла до масового виробництва. Розуміння людства про його планетарні наслідки дедалі поглиблювалися (Tadrous, 2020), а наслідки надспоживання, створюючи нові концепції життя, вважається, що спровокували появу культури хіпі в 1960-х роках, але перша контркультура хіпі з'явилася в Німеччині в період з 1896-1908 рр., а після цього широко з'явилася в

деяких містах Америки в 1960-х роках і з часом швидко поширилася по всьому світу. Започатківці хіпі також ідентифікували патріотичні почуття, споживацтво та капіталізм як причину найбільшого жаху людства: війн.

Ми вважаємо, що започаткування екологічного дизайну одягу (англ. sustainable fashion) відбулось одночасно з екологічним рухом 1960-х років, коли Екологічна свідомість була знову пробуджена в усіх розвинених країнах та стимульована такими основоположними публікаціями, як «Мовчазна весна» біолога Р. Карсон (Carson, 1962) та «Проектування для реального світу» промисловим дизайнером В. Папанеком (Papaneck, 1971). Книга Р. Карсон розкрила проблематику серйозності та масштабності наслідків світового забруднення, пов'язаного з використанням сільськогосподарських хімікатів, а В. Папанек на той час рішуче критикував промислове виробництво та цілі дизайну нових виробів, як задоволення апетиту людей замість реальних їх потреб. Зазначимо, що в 1970-ті роки в текстильній промисловості вже існувала проблема очищення стічних вод, особливо у процесі фарбування та друку. Екологічні діячі 1960-х років дали назву моделі промисловості того часу – «кінець труби» (англ. End-of-pipe), тобто одностороннім механізмом, а згодом у 1970 р. Уолтер Р. Стахель запропонував концепцію, засновану на ідеях безвідхідних систем виробництва, не наносячи шкоди навколишньому середовищі (Niniimäki, 2011).

Відомий рух хіпі був протестом на повоєнне становище та рефлексією на заклики екологічних спілок, їх вважають запровадниками уповільненої моди, але десятки років до них в селах уповільнена мода була саме необхідністю. Мешканці сел не мали модного одягу, лише два вбрання (святковий та повсякденний), а одяг виготовляли з вовни та льону на ткацьких станках вдома. Незважаючи на спосіб життя хіпі, вони мали глибокий та гармонійний зв'язок з планетою, яку вони назвали "Мати-Земля". Оскільки демонстрації та мітинги щодо війни у В'єтнамі та захисту навколишнього середовища були неефективними і хіпі звернулися за підтримкою до університетів та коледжів. Переробка одягу набула ще ширшої популярності за допомогою руху хіпі 1960-х років, тому побут, вживання одягу та інших продуктів були достатньо економічними, а згідно цього вважаються і екологічними, за самотутнім стилем життя. Вони купували свій одяг з блошиних ринків, шили свій одяг власноруч, перейняли техніку печворк, ручної вишивки, що на зараз свідчить про «стійкість». Несумлінно хіпі були екологічними, при-

внесли важливий вклад у розвиток майбутньої моделі екологічного способу життя та мали вплив на діяльність дизайнерів одягу, як того покоління, так і сучасного, але вони і самі надихалися різними джерелами і були не більше ніж сумою різних екологічних роздумів, тому ми вважаємо, що хіпі не були засновниками екологічного або сталого дизайну.

Рис. 11 – Сукня з колекції «The Knitted Circle collection» З. Родс. 1969 р. Ілюстрація з колекції Музею Альберта і Вікторії (Лондон, Англія).

Самим ефективним та екологічним дизайнером з 1960-х років ми вважаємо Зандра Родс (Zandra Rhodes). В своїй діяльності вона практикувала (і практикує досі) основні положення до яких закликала екологічне суспільство, а саме базуватись на максимальній економії ресурсів та матеріалів, мінімізувати відходи виробництва, враховувати співвідношення витрат і матеріалів до тривалості використання виробів, та ін. З. Родс вважають засновницею дизайну одягу без відходів, але безвідходний крій існував задовго до. Найважливіший вплив на дизайнера мали книги етнографа Макса Тілке, бо вона була небайдужа до історії костюма, тому в її колекціях завжди простежуються етнічні мотиви. Виробляючи або фарбуючи тканини для своїх колекцій, З. Родс попередньо продумувала їх згідно дизайну та майбутньому покрою. Наприклад, «Колекція в'язаних кругів» 1969 р. (англ. The Knitted Circle collection), маючи складні об'ємні форми та зберігаючи логічність та співпа-

дання орнаменту між різними конструктивними частинами (Рис. 11), викроювалась практично без відходів, усвідомлено розташовуючи елементи зображень на принті всієї тканини (Рис. 12). А в колекції 1970 р. «Україна та Шевронська шаль» (англ. The Ukraine and 'Chevron Shawl') вона експериментувала з варіаціями носінням одягу незалежного походження та використовувала попередню техніку, але на основі трикутників.

Рис. 12 – Розположення текстильного принту та деталей крою костюму. Фото з відео-туторіалу виготовлення колекції «The Knitted Circle collection»

(колекція навчальних відео від З. Родс). URL: <https://vimeo.com/58710380>

Зазначимо, що у 1973 році Дороті Бернхем (Dorothy K. Burnham) організувала низку виставок та опублікувала одну з фундаментальних праць, книгу «Cut My Cote» (Burnham, 1973), де було виявлено основний конструктивний устрій одягу та поділено по країнам всьому світу, а також вплив ткацтва на крій костюмів. Саме на цю книгу спираються практично всі сучасні дизайнери Zero-Waste і починають свій творчий шлях саме з вивчення устрою традиційних костюмів.

Висновки. 1960-1970-ті роки вирізняються найбільш ідейними концепціями у розвитку та вирішенні екологічних проблем. Такий процес можна охарактеризувати як соціально-економічний переворот, що спонукав до рухів небайдужого соціуму, а в дизайні – до радикальних проектних рішень, що виникали у професійному середовищі, як спроба здійснити прорив за межі усталених форм мислення. Важливо розуміти, що практично всі «відкриття» сьогодення мають свій хронологічний початок за декілька десятків років. Для виведення термінів та затвердження принципів і засобів екологічного дизайну завжди існувало історичне підґрунтя, яке визначило той чи

інший термін. Наприклад, принцип «від джерела до джерела» (cradle-to-cradle), започаткований Уолтером Р. Стахелем у 1970-х роках, продовжено у роботах Деніса Р. Мак-Доно та Майкла Браунгарта у 2002 році. На зараз це сучасна концепція розробки продукту с кількома життєвих циклів виробу (або матеріалів).

Вторинне використання вживаного матеріалу та одягу замість нового стало не тільки популярним на сьогодні, а й найгострішим питанням серед молодих дизайнерів, які створили власні невеликі модні компанії з дотриманням вимог об'єднань з охорони навколишнього довкілля та впроваджен-

ням засобів еко-дизайну. Вивчення архетипів в еко-дизайні костюму довело, що збільшення споживання неминуче, особливо через надзвичайно короткий термін служби одягу, що ми простежуємо на протязі останніх тисячоліть. Це досить складне питання і такими засобами, як апсайклінг або повторне використання одягу, спинити процес і вирішити його неможливо, бо воно не ефективно і вимагає від споживачів лише незначних змін, а уповільнення моди та зменшення асортименту серед всіх брендів одягу може спровокувати обурення населення, розвиток нових контркультур та пошук нових джерел задоволення свого попиту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аладжалова А. 100 лет ВХУТЕМАСУ. Как русский авангард повлиял на моду. *Buro*. 2020. URL: <https://www.buro247.ru/culture/arts/9-nov-2020-vkhutemas.html> (дата звернення: 15.06.2021).
2. Альбом Искусство в быту: 36 таблиц. Общая художественная редакция Я. А. Тугендхольда : Приложение к журналу «Красная Нива». Москва: Издание «Известий ЦИК СССР и ВЦИК», 1925. 39 с.: ил.
3. Бейлах О.Д. Особливості екологічного дизайну в проектній практиці дизайнерів 1960-70-х років ХХ століття. *Збірник наукових трудів SWorld. Сучасні проблеми та шляхи їх вирішення в науці, транспорті, виробництві та освіті 2013*. 2013. №2(39). С. 8–13.
4. Данилова О.Н. Циклическая парадигма в исследовании представлений о коэволюции этно- и экодизайна костюма. *Территория новых возможностей. Вестник ВГУЭС*. 2019. №2. С. 150–160.
5. Свірко В.О. Бойчук О.В., Голобородько В.М., Рубцов А.Л., Кардаш О.В., Чемакіна О.В. Дизайнерська діяльність: Екологічне проектування : навч. Посіб. Київ: УкрНДІ ДЕ, 2016. 196 с.
6. Battista A. Bernard Rudofsky's Architectural Ready-Made Geometries. *Irenebrination: Notes on Architecture, Art, Fashion, Fashion Law & Technology*. 2020. URL: https://www.irenebrination.com/irenebrination_notes_on_a/2020/09/bernard-rudofsky-geometries.html(дата звернення: 11.07.2021).
7. Bauhaus-Kleid. *Bauhaus Kooperation*. URL: <https://www.bauhauskooperation.de/wissen/das-bauhaus/werke/weberei/bauhaus-kleid> (дата звернення: 29.06.2021).
8. Burnham D. Cut my cote. Toronto : Royal Ontario Museum. 1973. 36 p.
9. Carson R. Silent Spring. Houghton Mifflin Company, 1962. 368 p.
10. Fruth P. Gustav Jäger – Pionier der Wollkleidung. *SWR2 Wissen*. 2019. URL: <https://www.swr.de/swr2/wissen/swr2-wissen-2019-10-15-100.html>(дата звернення: 15.07.2021).
11. Gonzalez N.A Brief History of Sustainable Fashion. *TriplePundit*. 2015. URL: <https://www.triplepundit.com/story/2015/brief-history-sustainable-fashion/58046>(дата звернення: 05.06.2021).
12. Niinimäki K. From Disposable to Sustainable: The Complex Interplay between Design and Consumption of Textiles and Clothing : Doctoral Dissertations. Finland: Aalto University, 2011, 294 p.
13. Niinimäki N. Sustainable fashion: New approaches. Finland : Aalto University publication series. 2013. 201 p.
14. Paola Z. Ernesto Michahelles in arte Thayaht, il Futurista in tuta. *Rebecchievents*. 2020. URL: <https://rebecchievents.com/2020/10/14/thayaht-il-futurista-in-tuta/>(дата звернення: 15.06.2021).
15. Papanek V. Design for the Real World: Human Ecology and Social Change. New York: Pantheon Books, 1971, 394 p.
16. Rudofsky B. Are clothes modern? An essay on contemporary apparel. Chicago: Paul Theobald., 1947, 250 p.
17. The history of eco-fashion: Founders, Past trends and More. *Eco Friend*. URL: <https://ecofriend.org/history-of-eco-fashion-founders-past-trends-and-more/>(дата звернення: 15.07.2021).
18. Tadrous K. The History of Sustainable Fashion. *Hecho x Nosotros*. 2020. URL: <https://www.hechoxnosotros.org/post/the-history-of-sustainable-fashion>(дата звернення: 05.06.2021).
19. Weber R. Herrenhemdhose aus Wolle. *LVR-Industriemuseum*. URL: https://industriemuseum.lvr.de/de/sammlung/sammlung_entdecken/alltagskleidung/hemd hose/Herrenhemdhose_aus_Wolle.html(дата звернення: 15.06.2021).

REFERENCES

1. Aladzhalova A. 100 let VKhUTEMASU. Kak russkii avangard povliyal na modu [100 years of VKHUTEMAS. How the Russian avant-garde influenced fashion]. *Buro*. 2020. URL: <https://www.buro247.ru/culture/arts/9-nov-2020-vkhutemas.html> (Last accessed: 15.06.2021). [in Russian].
2. Albom Iskusstvo v bitu: 36 tablits. Obshchaya khudozhestvennaya redaktsiya Ya. A. Tugendkholda : Prilozhenie k zhurnalu «Krasnaya Niva» [Album Art in everyday life: 36 tables. General art edition of Ya. A. Tugendhold: Supplement to the magazine «Krasnaya Niva»]. Moscow: Publication of «News of the Central Executive Committee of the USSR and the Central Executive Committee», 1925, pp. 39. [in Russian].

3. Bejlakh O.D. Osoblyvosti ekolohichnoho dyzajnu v proeknij praktytsi dyzajneriv 1960-70-kh rokiv XX stolittia [Peculiarities Of Ecological Design In The Project Activity Of Designers In The 1960s – 1970s.]. Modern problems and ways of their solution in science, transport, production and education 2013,2013, Nr 2(39). pp. 8–13.[In Ukrainian].
4. Carson R. Silent Spring. Houghton Mifflin Company, 1962. 368 p.
5. Danilova O.N. Tsiklicheskaya paradigma v issledovanii predstavlenii o koevoljutsii etno- i ekodizaina kostyuma [Cyclic paradigm in the study of ideas about coevolution ethnic- and eco-design costume]. The Territory of new opportunities. The Herald of VSUES, 2019, Nr 2, pp. 150–160.[in Russian].
6. Svirko V.O., Bojchuk O.V., Holoborod'ko V.M., Rubtsov A.L., Kardash O.V., Chemakina O.V. Dyzejners'ka diial'nist': ekolohichne proektivannia [Design activity: ecological design].Kyiv, 2016, pp. 196.[In Ukrainian].
7. Battista A. Bernard Rudofsky's Architectural Ready-Made Geometries. Irenebrination: Notes on Architecture, Art, Fashion, Fashion Law & Technology. 2020. URL: https://www.irenebrination.com/irenebrination_notes_on_a/2020/09/bernard-rudofsky-geometries.html(Last accessed:11.07.2021).
8. Bauhaus-Kleid. Bauhaus Kooperation. URL: <https://www.bauhauskooperation.de/wissen/das-bauhaus/werke/weberei/bauhaus-kleid>(Last accessed:29.06.2021).
9. BurnhamD. Cut my cote. Toronto : Royal Ontario Museum. 1973. 36 p.
10. Fruth P. Gustav Jäger – Pionier der Wollkleidung. SWR2 Wissen. 2019. URL: <https://www.swr.de/swr2/wissen/swr2-wissen-2019-10-15-100.html>(Last accessed: 15.07.2021).
11. Gonzalez N.A Brief History of Sustainable Fashion. TriplePundit. 2015. URL: <https://www.triplepundit.com/story/2015/brief-history-sustainable-fashion/58046>(Last accessed:05.06.2021).
12. Niinimäki K.From Disposable to Sustainable: The Complex Interplay between Design andConsumption of Textiles and Clothing : Doctoral Dissertations. Finland: Aalto University, 2011, 294 p.
13. Niinimäki N.Sustainable fashion: New approaches. Finland : Aalto University publication series, 2013, 201 p.
14. Paola Z. Ernesto Michahelles in arte Thayaht, il Futurista in tuta.Rebecchievents. 2020.URL: <https://rebecchievents.com/2020/10/14/thayaht-il-futurista-in-tuta/>(Last accessed: 15.06.2021).
15. PapanekV. Design for the Real World: Human Ecology and Social Change. New York: Pantheon Books, 1971, 394 p.
16. RudofskyB. Are clothes modern? An essay on contemporary apparel. Chicago: Paul Theobold, 1947, 250 p.
17. The history of eco-fashion: Founders, Past trends and More. Eco Friend. URL: <https://ecofriend.org/history-of-eco-fashion-founders-past-trends-and-more/>(Last accessed: 15.07.2021).
18. TadrousK. The History of Sustainable Fashion. Hecho x Nosotros. 2020. URL: <https://www.hechoxnosotros.org/post/the-history-of-sustainable-fashion>(Last accessed:05.06.2021).
19. Weber R. Herrenhemdhose aus Wolle.LVR-Industriemuseum.URL: https://industriemuseum.lvr.de/de/sammlung/sammlung_entdecken/alltagskleidung/hemd hose/Herrenhemdhose_aus_Wolle.html(Last accessed:15.06.2021).

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

UDC 8.81.81-13

DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-13

Iryna BASARABA,

orcid.org/0000-0002-3209-9119

*Instructor at the Department of Foreign Languages
National Academy of State Border Guard Service of Ukraine
(Khmelnyskyi, Ukraine) irynaborovyk2017@ukr.net*

METHODOLOGICAL RESEARCH APPROACHES AND METHODS OF PHRASEOLOGICAL SPACE OF ENGLISH MILITARY DISCOURSE

The article explores the basic concepts in the field of phraseology, relating to the basic methods of phraseological units research, as well as methodological approaches (variational, complicative, structural-typological). The author highlights the methods that can be used to study the main features of the formation and translation of phraseological units in English-language texts on military topics. The article covers the descriptions of methods and techniques used in philological research. The author analyzes the latest research conducted in phraseology in general and to study phraseological units in particular.

The article analyzes the existing definitions of "methodology", "method", as well as highlights the author's own approach to understanding these concepts. The general features, common and distinctive features of the methods used during the scientific research are determined and analyzed. In addition, the article raises questions of the main problems of modern methodology of linguistic research. The author describes his own approaches to the study of phraseological units of English-language military discourse, namely complicative, partial-linguistic, structural-semantic, onomasiological and cognitive. The article presents the classification of research methods, which are divided into paradigmatic (constructive, structural, functional, comparative-historical), interparadigmatic (comparative, typological) marginal (ethnolinguistic, psycholinguistic, sociolinguistic), complex (questionnaire, survey, survey, survey) contextual).

The author describes the methods used during his own research (structural, functional, typological, comparative), as well as a number of specific methods (the method of dictionary definitions, the method of phraseological description, the method of phraseological identifications). The application of these approaches and methods allowed to identify a set of phraseological units of English-language military discourse, to analyze them, to classify and highlight their structure.

Key words: methodology, methods, research, approach, linguistics.

Ірина БАСАРАБА,

orcid.org/0000-0002-3209-9119

*викладач кафедри іноземних мов
Національної академії Державної прикордонної служби України
(Хмельницький, Україна) irynaborovyk2017@ukr.net*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ АНГЛОМОВНОГО ВОЄННОГО ДИСКУРСУ

У статті досліджуються основні поняття в області фразеології, що стосуються основних методів дослідження фразеологічних одиниць, а також методологічних підходів (варіаційний, комплікативний, структурно-типологічний). Автор висвітлює методи, що можуть використовуватись для дослідження основних особливостей утворення та перекладу фразеологічних одиниць у англomовних текстах саме на військову тематику. У статті висвітлюються описи методів та методик, що застосовуються під час філологічного дослідження. Автор проводить аналіз останніх досліджень, що проведені у фразеології загалом та для вивчення фразеологічних одиниць зокрема.

В статті проаналізовано вже існуючі визначення понять «методологія», «метод», а також висвітлено власний підхід автора до розуміння зазначених понять. Визначено та проаналізовано загальні ознаки, спільні та відмінні риси методів, що використовуються під час наукового дослідження. Окрім цього, в статті піднімаються питання основних проблем сучасної методології лінгвістичних досліджень. Автор проводить опис власних підходів для вивчення фразеологічних одиниць англomовного військового дискурсу, а саме комплікативного, частинно-мовного, структурно-семантичного, ономасіологічного та когнітивного. В статті представлено класифікацію методів досліджень, що поділяються на парадигмальні (конструктивний, структурний, функціональний, порівняльно-історичний), міжпарадигмальні (зіставний, типологічний) маргінальні (етнолінгвістичні, психолінгвістичні, соціолінгвістичні), комплексні (анкетування, опитування, спостереження, дистрибутивний, компонентний, контекстологічний).

Автор описує методи, що використовувались під час проведення власного дослідження (структурний, функціональний, типологічний, зіставний), а також ряд специфічних методів (метод словникових дефініцій, метод фразеологічного опису, метод фразеологічних ідентифікацій). Застосування даних підходів та методів дозволило виділити сукупність фразеологічних одиниць англomовного військового дискурсу, здійснити їх аналіз, провести класифікацію та виділити їх структуру.

Ключові слова: методологія, методика, дослідження, підхід, лінгвістика.

Statement of problems and substantiation of urgency of its revision. At this stage of development of modern linguistics, language develops in accordance with the development of society, the characteristics of the media, culture, various types of communication. Language is a system installation in which each of the elements exists in close connection with other relevant elements. It belongs to a number of these objects, which are considered inaccessible for observation. Researchers remain accessible only to external manifestations of mobile functioning, namely human activity itself, as well as texts that demonstrate the results of this type of activity. Therefore, an extremely important issue is the development and adaptation of methods and techniques that allow to record the existing changes and predict the direction of further development of the language adequately. Such a science as "linguomethodology" is aimed at the formation of tools, various ways of cognition, vision and understanding of reality, as well as guidance and formation of reflective experience (Selivanova, 2006: 67).

One of the most common and constant problems in linguistics is the constant improvement and generalization of existing methods of linguistic research. Although most textbooks in linguistics identify this issue as the main object of research, in fact, due attention has not been paid to this issue until recently. Only since the 1990s for the first time the first manuals on the methods of linguistic research began to appear (I. Arnold, L. Ivanova, I. Tokareva) (Arnold, 1991: 208), (Ivanova, 1995: 45), (Tokareva, 2004: 83).

One of the important problems of linguistic methodology is the disorder of basic concepts. As noted in many dictionaries, linguistic methods are not a single set of ways to study and describe linguistic phenomena and entities, rather, they are a set of contradictory or complementary methods used in a variety of linguistic studies. It should be noted that such a "complex" is not permanent, it is systematically enriched. In addition, over time, the attitude to different methods changes, and allows us to state that the same method can be discredited in one linguistic practice, and in another, on the contrary, become the main and dominant. From this point of view, it is interesting to analyze and generalize the methods and techniques

of studying the phraseological space of military discourse, because it is the military sphere in the modern development of society is actively developing and reforming, and this, in turn, changes in everyday and professional speech.

Analysis of recent research and publications. Methods of linguistic research have been the subject of scientific research by a number of well-known researchers, in particular Yu. Apresian, E. Benvenist, L. Vasylieva, B. Holovin, R. Kobrin (features and content of certain methods of linguistic research); N. Ivanytska, V. Kocherhan, L. Turovska, F. Shlehel (stages of formation and features of methodological approaches in linguistics) (Ivanytska, 204: 221), (Ivashchenko, 2014: 32), (Kocherchan, 2006: 324).

A number of linguists have devoted their own research to the study of methods used in phraseology in general and methods of studying phraseological units in particular. For example, V. Arkhanhelskyi used a variational approach to the study of phraseological units, S. Gavrin applied a complicative approach, and D. Dobrovolskyi became the founder of the structural-typological method of studying phraseological units.

However, the analysis of scientific sources of domestic and foreign scholars showed the lack of a generalized and systematic approach to the use of research methods in military linguistics in general and the English-language phraseological space of military discourse in particular.

Formulation of the aim and tasks of the article. Given the above, the aim of the article is to identify and summarize the main methods and techniques that can be used to study the peculiarities of the formation and translation of phraseology in English texts on military topics, as well as a description of methods and techniques used in our study.

Presentation of main material. Methodology is considered the main way and method of cognition of reality. It participates in the formation of reflective human experience and streamlining previously acquired skills. The concept of methodology, according to some researchers, can be narrowed down to a set of techniques for the analysis of certain sciences. This approach significantly impoverishes the understanding of research methods, which, first of all, are formed on the general principles of research of

the object and awareness of its nature (Selivanova, 2006: 13). The issue of methodology and methodological approaches to research in various fields of science and technology is a very complex and controversial issue. The philosophical dictionary interprets methodology as "a system of principles and methods of organization and construction of theoretical and practical activities, as well as the doctrine of this system" (Rusanivkyi, 2004: 359).

On the contrary to this definition, O. Selivanova believes that the methodology is a way of knowing and understanding the reality and general processes involved in the formation and direct ordering of reflective human experience (Rusanivskyi, 2004: 12). In this context, the researcher O. Yefriemov emphasizes that there is a close connection of methodology with other basic sciences, including philosophy, while the methodology participates in the processes of forming the principles of worldview and cognition (Efremov, 2014: 8).

But the most successful and generalizing is the interpretation of "methodology" concept given by S. Goncharenko, in which he distinguishes several levels. In his opinion, "methodology means a system of theoretical knowledge that serves as the leading principles of scientific knowledge, ways and means of implementing scientific research" (Honcharenko, 2008: 70).

Each level of methodology has its own meaning and performs certain tasks. In particular, the first level is philosophical knowledge, which constitutes the philosophical basis and general scientific principles of research; the second – general scientific methodological approaches to conducting different types of scientific research, characteristics of these studies, their stages and elements; the third level covers research methods, principles and procedures in a specific scientific field, i.e. specific scientific methodology; fourth (according to a number of researchers) – includes methods and techniques of research (Honcharenko, 2008: 84).

If we talk about a specific scientific methodology in the relevant field, it includes both general scientific methodological approaches and specific issues (methods, techniques, etc.) typical for specific scientific knowledge, in particular in the field of linguistics.

The key problems of modern linguistics include the question of research methodology in this particular scientific field in general, as well as the main methods of studying the idiomatic space of military discourse in particular. In the course of its development, each method identifies exactly the aspect of language that is determined by its object of study. It is difficult to disagree with the opinion of some scien-

tists (A.Ierina, V.Zakhozhai, D.Ierin), who note that in conducting a particular scientific study should use only those methods that can provide a comprehensive and adequate assessment of the process or phenomenon of scientific interest, and the task of each researcher is to make the right selection of methods that will provide reliable results, based on awareness of the purpose, objectives and specifics of the study subject and its features, (Ierina, 2004: 45).

Studying the use of adequate research methods in a specific field of research, in particular linguistics, scientist V Zvehintsev interprets the method as "a set of techniques combined by some common principle and used in linguistic research to perform partial research tasks" (Zvehintsev, 1962: 90). According to the famous linguist M. Alefirenko, the method is "a set of research techniques, methods and operations used to achieve research objectives in accordance with a certain linguistic theory and principles (methodology) of cognition" (Alefirenko, 2005: 395).

In the context of our study, the most successful is the definition of "method" given by M. Alefirenko, which clearly describes the components of the method that are used to solve specific problems.

Thus, the term "method" means a set of techniques, rules, actions, principles, the main purpose of which is the focus of research on solving problems, as well as achieving goals in the linguistic field.

Researcher O. Selivanova, studying linguistic research methods, classifies them. The main methods of modern linguistics include paradigmatic, interparadigmatic, marginal and combined methods (Selivanova, 2006: 221). The scientist differentiates all existing methods of linguistics and divides them into 4 types:

- paradigmatic: functional, structural, constructive, comparative-historical;
- interparadigmatic: comparative, typological;
- marginal: ethnolinguistic, psycholinguistic, sociolinguistic;
- complex: questionnaires, surveys, observations, distributive, component, contextual, etc. (Selivanova, 2006: 214).

Researcher N.Amosova based the methods of research of phraseological units on the specifics of a concrete language and the interaction of phraseological units within a certain context, as well as the study of phraseological phenomena within the framework of use in speech. The disadvantage of the proposed approach is the lack of a clear distribution of phraseological units, taking into account their stability and system, as well as historical dynamics (Amosova, 1989: 67).

The methodology of studying phraseological units proposed by V.Arkhanshelskyi has a number of fea-

tures, including the division of a phraseological unit into constant and variable components, the study of their characteristics, taking into account the existence of a phraseological unit in a certain chronological period. This methodological approach is called variational. However, the disadvantage of this method is the lack of developed methodological procedures (Arkhanhelskyi, 1961: 211).

Taking into account the internal structure and organization of the phraseological system is realized in the structural-typological method of research, the founder of which is D. Dobrovolskyi. A characteristic feature of this approach is the analysis of this system in several languages, which allows to form a so-called typological series.

All these methods and approaches to the implementation of research methods are quite interesting and effective, but in the context of our scientific research, the closest to the realization of the research goal is a complicated approach developed by S. Havryk (Havryn, 1962: 20). It is some characteristic features of this method that have been adapted to the study and research of phraseological units of English-language military discourse. Such features are a clear identification of stable complicative phrases (phraseological units), which have the properties of stability, reproducibility and use, and the need to study the functional and semantic qualities of phraseology in close connection.

Thus, a thorough analysis of existing approaches to understanding the essence of methodology and research methods in science in general and linguistics in particular, as well as the study of methodological approaches to the study of phraseological space allowed to identify their own approaches and methods of studying phraseological units of English military discourse.

Based on the opinions and views of well-known scholars and linguists, by optimizing and reducing the necessary components and constituents to a reasonable minimum, we propose to study the phraseological units of English-language military discourse based on the following approaches:

- a complicated approach, which aims to identify the characteristics of phraseological units of English-language military discourse, patterns of their reproducibility and use in military texts, establishing dependencies and relationships between functional and semantic qualities of phraseological units;

- partial-linguistic approach, the main task of which is to identify patterns of use of phraseological units in English texts of military discourse and the peculiarities of their role in the context of the content of the sentence, role of a particular part of speech,

taking into account the structure of phraseology and grammatical structure;

- structural-semantic approach aimed at establishing the patterns of structural formation and use of phraseology of English-language military discourse, identifying their semantic load;

- onomasiological approach, which is based on the analysis of lexical forms from content to form, the study of the fixation of phraseological units by meaning, i.e. their motivation, taking into account the type of professional activity, which allows to translate certain extra-verbal content into language form;

- cognitive approach, which will identify the features of selection, perception and adequacy of translation of phraseological units of English-language military discourse.

During the study, according to the classification of O.Selivanova used paradigmatic methods, namely constructive and structural (establishing the structure-model of the phraseological unit), functional (identifying as part of the language is phraseology and what grammatical function plays in the sentence, the study of functional features as well as ways of language functions realization), and inter-paradigmatic methods, in particular comparative or typological (definition and research of phraseology by highlighting their common and distinctive features, combination of phraseological units according to their proximity by groups and types – semantic fields).

In addition, a number of specific research methods were used, such as:

- the method of dictionary definitions, which allowed us to learn the meaning of phraseological units and to form our own dictionary of phraseology of English-language military discourse;

- method of phraseological description – one of the most common methods used to identify phraseological units; its techniques (observation, classification, opposition techniques) were used to collect material from sources of English-language military discourse, their classification, interpretation of semantic features of the studied phraseological units;

- method of phraseological identification (O. Kunin) – the method serves and was used to determine the phraseological set of words and the possibility of classifying such a set as phraseological units; this method is based on the analysis of different types of phraseological meanings, the ratio of elements of phraseology and its entire structure, and also helps to distinguish phraseology among complex words and phrases.

Conclusions and prospects for further research.

Thus, the analysis allows us to draw the following conclusions:

- there are many approaches and views of foreign and domestic scientists to understand the concepts of "methodology" and "methods". Based on the analysis and taking into account the peculiarities of the study of the phraseological space of English-language military discourse, it can be stated that the most successful definition of "method" given by M. Alefirenko, according to which the method is a set of techniques, rules, methods, actions, principles. scientific research to solve the tasks, as well as achieving the goal in the linguistic field;

- based on the opinions and views of well-known scholars and linguists, by optimizing and reducing the necessary components and components to a reasonable minimum, the study of phraseological units of English-language military discourse was carried out using complicative, partial-linguistic, structural-se-

semantic, cognitive and onomasiological approaches. Each of them contributed to the achievement of certain objectives and goals of the study;

- in addition, to achieve the goal of their own research the most convenient and effective are structural, functional, typological, comparative research methods, as well as such specific methods as the method of dictionary definitions, the method of phraseological description, the method of phraseological identifications. The application of these approaches and methods allowed to identify a set of phraseological units of English-language military discourse, to analyze them, to classify and highlight their structure.

In the future, it is planned to analyze the cognitive features and patterns of discovery and adequacy of phraseological units translation, which are found in English texts on military topics.

BIBLIOGRAPHY

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке: Учеб. пособие. М., 2005. С. 395.
2. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1989. 208 с.
3. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике. – М: Высшая школа, 1991. 346 с.
4. Архангельский В.Л. О постоянных и переменных в структуре устойчивой фразы. Филологические науки, 1961. № 1. С. 210–213.
5. Гаврин С.Г. Вопросы лексико-семантического и грамматического анализа фразеологических единиц современного русского языка (на материале устойчивых метафорических сочетаний): автореф. дис. ... канд. филол. наук. М, 1962. 20 с.
6. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. 278с. С.70.
7. Ефремов О. Ю. Философия : учебник для военных вузов. Санкт-Петербург : Издательский дом "Питер". 2014. С. 8.
8. Єріна А.М., Захожай В.Б., Єрін Д.Л. Методологія наукових досліджень: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 212с.
9. Звегинцев В. А. Очерки по общему языкознанию.– М., 1962. – С. 90.
10. Иванова Л.П. Методы лингвистических исследований. – Киев: ИСНО, 1995.
11. Іваницька Н.Б. Зіставне мовознавство в системі лінгвістичних дисциплін. Нова філологія. 2014. № 64. С. 220–225.
12. Іващенко В.Л., Туровська Л.В. Слов'янське зіставне, порівняльне і типологічне термінознавство кінця ХХ – початку ХХІ століть. Мовознавство. 2014. № 2. С. 24–42
13. Кочерган М.П. Основы зіставного мовознавства. Київ : Академія, 2006. 424 с.
14. Кочерган М. Загальне мовознавство: підр. 3-тє видання. Київ: Видавничий центр «Академія», 2010. 234 с.
15. Селіванова О. С. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К. 2006. 716 с.
16. Стернин И.А., Стернина М.А. Виды и методы сопоставительных исследований лексики. Вестник ВГУ. Серия: филология. Журналистика. 2017. № 1. С. 66–68.
17. Токарева И.И. Принципы и методы исследования языка: Курс лекций / Под ред. А.П. Клименко. – Мн.: МГЛУ, 2004. – 121 с.
18. Українська мова : енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-е вид., виправл. і доп. Київ : Укр. Енциклопедія. 2004. 824 с. С. 359

REFERENCES

1. Alefirenko N. F. Sovremennyye problemy nauki o yazyike: Ucheb. posobie. [Modern problems of the science of language]. М., 2005, P.395 [in Russian].
2. Amosova N.N. Osnovy angliyskoy frazeologii. [Fundamentals of English phraseology]. L.: Izd-vo Leningradskogo universiteta, 1989, 208 p. [in Russian].
3. Arnold I.V. Osnovy nauchnyh issledovaniy v lingvistike. [Fundamentals of Scientific Research in Linguistics]. M: Vysshaya shkola, 1991, 346 p. [in Russian.]
4. Arhangel'skiy V.L. O postoyannykh i peremennykh v strukture ustoychivoy frazyi. [About constants and variables in the structure of a stable phrase]. Filologicheskie nauki, 1961. № 1. P.210–213. [in Russian].
5. Gavrin S.G. Voprosy leksiko-semanticheskogo i grammaticheskogo analiza frazeologicheskikh edinit sovremennogo russkogo yazyika (na materiale ustoychivyyih metaforicheskikh sochetaniy): avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. [Questions of

lexical-semantic and grammatical analysis of phraseological units of the modern Russian language (based on stable metaphorical combinations)]. M, 1962. P.20. [in Russian].

6. Honcharenko S.U. Pedagogichni doslidzhennia: Metodolohichni porady molodym naukovtsiam.[Pedagogical Pre-school: Methodological Pleasure for Young Science] Kyiv-Vinnytsia: DOV «Vinnytsia», 2008. P.70.

7. Efremov O. Yu. Filosofiia : uchebnik dlya voennykh vuzov. Sankt-Peterburg : Izdatelskiy dom "Piter". [Philosophy: a textbook for military universities], 2014. P.8 [in Russian].

8. Ierina A.M., Zakhozha V.B., Yerin D.L. Metodolohiia naukovykh doslidzen: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury. Research methodology: a textbook]. 2004. P.212.

9. Zvegintsev V. A. Ocherki po obschemu yazykoznaniiu. [Essays on General Linguistics] M., 1962. P.90 [in Russian].

10. Ivanova L.P. Metody lingvisticheskikh issledovaniy. [Linguistic research methods]. Kiev: ISIO. [in Russian]

11. Ivanytska N.B. Zistavne movoznavstvo v systemi lingvistychnykh dystsyplin. [Legal knowledge in the systems of linguistic disciplines] Nova filolohiia. 2014. № 64. P. 220–225.

12. Ivashchenko V.L., Turovska L.V. Slovianske zistavne, porivnialne i ty polohichne terminoznavstvo kintsia XX – pochatku XXI stolit.[Slavic comparative, comparative and typological terminology of the late XX – early XXI centuries] Movoznavstvo. 2014. № 2. P. 24–42

13. Kocherhan M.P. Osnovy zistavnoho movoznavstva.[Fundamentals of comparative linguistics]. Kyiv : Akademiia, 2006. 424 p.

14. Kocherhan M. Zahalne movoznavstvo: pidr. 3-tie vydannia. [General linguistics]. Kyiv: Vydavnychi tse ntr «Akademiia», 2010. P. 234.

15. Selivanova O. S. Suchasna lingvistyka : terminolohichna entsyklopediia. [Modern linguistics]. Poltava: Dovkillia, 2006. 716 p.

16. Sternin I.A., Sternina M.A. Vidy i metodyi sopostavitelnykh issledovaniy leksiki. [Types and methods of comparative research of vocabulary]. Vestnik VGU. Seriya: filologiya. Zhurnalistika, 2017. № 1. P.66–68. [in Russian].

17. Tokareva I.I. Printsipy i metodyi issledovaniya yazyka: Kurs lektsiy / Pod red. A.P. Klimenko. [Principles and methods of language research]. Mn.: MHLU, 2004. P.121. [in Russian].

18. Ukrainska mova : entsyklopediia / redkol.: V. M. Rusanivskiyi (spivholova), O. O. Taranenko (spivholova), M. P. Ziabliuk ta in. 2-e vyd., vypravl. i dop. Kyiv : Ukr. Entsyklopediia. [Ukrainian language: encyclopedia], 2004. P.359

УДК 811.112.2'367.624

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-14>

Валентина БЕРЕЖНЯК,

orcid.org/0000-0001-9616-9641

*студентка II курсу магістратури факультету лінгвістики
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) vberezhnyak1998@gmail.com*

Вікторія КОТВИЦЬКА,

orcid.org/0000-0003-4768-9928

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) ntuu_kpi_6@ukr.net*

ЗАГОЛОВКИ НОВИНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ НІМЕЦЬКОМОВНОГО ЩОТИЖНЕВОГО ЖУРНАЛУ «DER SPIEGEL»: ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ТА СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ

Статтю присвячено дослідженню функціонально-стилістичних та структурних особливостей заголовкових текстів новин німецькомовного онлайн-журналу «Der Spiegel». Актуальність наукової розвідки зумовлена збільшенням уваги лінгвістів до способів подання інформації у медіатекстах та особливостей її сприйняття у сучасному світі. Канали трансляції інформації змінюються з часом, результатом чого стає поява нових специфічних ознак текстів повідомлень. Відбуваються неупинний розвиток засобів масової інформації, їх інтеграція в Інтернет-технології, зміни контенту медіа, і традиційних, і електронних. Новітні технології та технічний прогрес стають підґрунтям для трансформації комунікації та змін моделей передачі інформації. Новини мають відповідати вимогам веб-сторінок як за форматом, так і за змістом. Метою статті є опис основних видів та функцій заголовків новин німецькомовного щотижневого інформаційного видання «Der Spiegel», характеристика й аналіз їх стилістичних та структурних особливостей. У роботі досліджено та прокоментовано структуру заголовкового тексту, його функції та ознаки, а також розглянуто мовні й позамовні засоби, що використовуються в сучасних німецькомовних медіатекстах. З'ясовано, що новинні повідомлення журналу «Der Spiegel» мають стійку ієрархічну послідовність елементів тексту. Заголовок покликаний лише окреслити загальну тематику повідомлення, підзаголовок же розширює головну ідею тексту, подану в заголовку, складається з більшої кількості структурних елементів. Аналізований журнал має складну рубрикаційну систему, багатоелементну заголовкову частину, дбає про чітке оформлення тексту кожної статті, органічне поєднання змісту і графічної частини. Функції заголовків тісно пов'язані одна з одною. Для ідеального заголовка характерними є такі ознаки: лаконічність, інтрига, максимальна інформативність, експресивність, оригінальність, сенсаційність, структурна завершеність. У заголовках аналізованого видання фіксуємо вживання стилістично забарвленої лексики, персоніфікації, метонімії, порівняння тощо. Вдало дібрані заголовки журналу зацікавлюють читача, вони є інформаційно місткими й структурно чіткими. Перспектива подальших наукових пошуків убачається у вивченні заголовкового дискурсу у порівняльному аспекті, дослідженні заголовкових комплексів на матеріалі німецькомовних та англійських авторитетних інформаційних журналів.

Ключові слова: заголовок, текст, медіатекст, функціонально-стилістичні особливості, структурні особливості.

Valentyna BEREZHNYAK,

orcid.org/0000-0001-9616-9641

*Second-year Master's Student at the Faculty of Linguistics
National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
(Kyiv, Ukraine) vberezhnyak1998@gmail.com*

Viktoriia KOTVYTSKA,

orcid.org/0000-0003-4768-9928

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Theory, Practice and Translation of the German Language
National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
(Kyiv, Ukraine) ntuu_kpi_6@ukr.net*

HEADLINES OF NEWS OF THE GERMAN-LANGUAGE WEEKLY MAGAZINE «DER SPIEGEL»: FUNCTIONAL-STYLISTIC AND STRUCTURAL FEATURES

The article is devoted to the study of functional-stylistic and structural features of the news headlines of the German-language online-magazine Der Spiegel. The relevance of the paper is due to the increasing attention of linguists to the ways of presenting information in media texts and the peculiarities of its perception in the modern world. The channels of information transmission change over time, resulting in the emergence of new specific features of news texts. There is a constant development of the media, their integration into Internet technology, which causes changes in media content, both traditional and electronic. The latest technologies and technical progress are becoming the basis for the transformation of communication and changes in models of information transmission. News must meet the requirements of web pages in both format and content. The aim of the article is to describe the main types and functions of news headlines of the German-language weekly magazine Der Spiegel, to characterize and analyze their stylistic and structural features. The paper investigates and comments on the structure of the headline, its functions and features, as well as linguistic and extralinguistic means used in modern German-language media texts. News reports of the magazine Der Spiegel have been found to have a stable hierarchical sequence of text elements. The headline is intended only to outline the general theme of the text, the subheading expands the main idea of the report presented in the title, consists of more structural elements. The analyzed news magazine has a complex rubrication system, a multi-element title part, takes care of the clear design of the text of each article, an organic combination of content and graphics. The functions of the headlines are closely related. For the ideal headline we consider the following features: conciseness, intrigue, maximum informativeness, expressiveness, originality, sensationalism, structural completeness. In the headlines, published in the news magazine Der Spiegel, we record the use of stylistically colored vocabulary, personification, metonymy, comparison, etc. Successfully selected headlines of the said news magazine interest the reader, they are information-intensive and are characterized by a clear structure. The prospect of further scientific research is seen in the study of title discourse in a comparative aspect, the study of title complexes on the material of German-language and English-language authoritative information journals.

Key words: headline, text, media text, functional and stylistic features, structural features.

Постановка проблеми. Мас-медіа є засобом відображення стану та векторів розвитку суспільства, це один із найпластичніших способів передачі інформації. Сучасний медіапростір представлений традиційними каналами передачі інформації: часописами, журналами, радіо, телебачення, які активно інтегруються в мережу Інтернет. Новітні технології та технічний прогрес стали підґрунтям для трансформації комунікації та зміни моделей передачі інформації. Способи презентації інформації орієнтуються на споживачів різних вікових та соціальних категорій. Роль заголовка як першого і надзвичайно важливого елементу новинного повідомлення, з яким знайомиться читач, є надзвичайно вагомою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях останніх років широко обговорюються питання типізації, структури, перекладацького аспекту, функціональності заголовків (Л. Ф. Грицюк, Е. О. Лазарева, Е. Г. Різель, А. М. Коваленко, Ю. В. Верещинська, Л. О. Ноздріна, Н. В. Іноземцева). Водночас проблема вивчення функціонально-стилістичних та структурних особливостей заголовкових текстів німецькомовних новинних повідомлень усе ще залишається недостатньо висвітленою.

Мета статті – описати основні види та функції заголовків новин німецькомовного щотижневого інформаційного видання «Der Spiegel»,

визначити і проаналізувати їх стилістичні та структурні особливості.

Виклад основного матеріалу. Сучасне життя пов'язане з розвитком засобів масової інформації, їх інтеграцією в Інтернет-технології, змінами контенту медіа, і традиційних, і цифрових, й онлайн. Попри це газети й на сьогодні не втратили свою цінність, більшість з них мають не лише друковані, а й Інтернет-видання. У ХХІ столітті інформація генерується та репрезентується в ефірному, друкованому, електронному та онлайн-форматах.

Вимоги до засобів масової інформації також збільшуються, наразі інформативність, оперативність, наочність вважаються найважливішими рисами. З цим тісно пов'язане посилення значущості текстів інформаційних жанрів, передусім новинних текстів. В умовах швидкого темпу життя реципієнти не мають достатньо часу, аби прочитати і належним чином сприйняти всі друковані матеріали, тому, перш за все, звертається увага на заголовки й підзаголовки газетних/журнальних статей, чиє завдання полягає в тому, щоб привернути увагу читача до публікації, максимально зацікавити його й викликати бажання продовжити читання.

«За кожним заголовком і текстом статті стоїть мовна особистість автора, його бачення тієї чи іншої ситуації (події не завжди висвітлюються об'єктивно), спосіб мислення, сприйняття світу, інтелектуальний рівень тощо. Заголовок – це мож-

лівість з першого погляду дати читачеві уявлення про зміст цілого тексту, про його тему і про те, чи варте подальше прочитання статті» (Цимбаліста, Котвицька, Лазебна, 2019: 102), він є тим елементом тексту, від якого залежить, чи відкладе читач текст відразу вбік, перегорне сторінку, чи негайно ж прочитає статтю.

Дослідження різних аспектів медіатексту в українських розвідках продемонстровані в роботах В. В. Різуна, Г. Є. Черемхівки, Ю. Є. Кійка, О. А. Черниш, К. С. Серажим, М. Г. Яцимирської та ін. Вони досліджують тенденції розвитку сучасних засобів масової комунікації, жанрові зміни, функції текстів, моделювання їх структури, мовне оформлення, вживання тропів та стилістичних фігур, семантико-стилістичні особливості медіатекстів тощо.

Наразі існує кілька підходів до осмислення медіадискурсу. Нами, вслід за Ю. В. Шавлач, О. А. Лазебною, О. А. Хоменко, «медіадискурс потрактовується як будь-який вид дискурсу, що знаходить своє відображення у сфері масової комунікації, котру продукують засоби масової інформації» (Шавлач, Лазебна, Хоменко, 2020: 201).

У побудові сучасного медіадискурсу заголовки посідають важливе місце. Новинні заголовки відрізняються від інших зокрема за рахунок малої кількості стилістичних прийомів. Це пояснюється жанровими особливостями текстів з нейтральним стилем подання інформації.

Особливості новин безпосередньо пов'язані з функціями, які має виконувати текст. Серед них дослідники насамперед вирізняють інформативну функцію, що включає в себе ретельний підбір фактів, об'єктивно-нейтральний опис подій. Характерним засобами, які забезпечують підтримання цієї функції, є вживання цитат, посилань та гіперпосилань, водночас автори статей уникають висновків та аналізу подій. Серед особливостей оформлення слід назвати стійку структуру, стабільний об'єм.

Заголовок є невід'ємною частиною публіцистичного тексту та першим елементом статті, з яким знайомиться адресат. Структура заголовка новинного тексту характеризується лаконічністю, оскільки його мета – узагальнити головну думку тексту.

Серед помітних рис – синтаксичне різноманіття та поліфункціональність заголовків. Над дослідженням цього аспекту працювали як українські, так і закордонні науковці. Ю. Є. Кійко у своїх дослідженнях називає такі основні функції новинного заголовку:

- інформування, коли заголовок передає основний зміст тексту – інформаційне ядро. При цьому читач вже із заголовка може зрозуміти, про що йдеться в тексті;

- функція зацікавлення, коли автор привертає увагу реципієнта неординарним «загадковим» заголовком. Тема статті залишається для реципієнта незрозумілою, що спонукає його до прочитання цілого тексту;

- функція структурування, коли за допомогою заголовків намагаються виокремити тексти, їх частини з метою полегшення сприйняття інформації.

Зазвичай заголовок виконує не одну функцію, а декілька, тобто простежуються домінуюча і другорядна функції (Кійко, 2013: 147-148).

Новинні повідомлення журналу «Der Spiegel» мають чітку структуру та стійку ієрархічну послідовність елементів тексту: «*Ministerpräsidenten ziehen ihr nächstes Treffen vor*» (заголовок); «*Eigentlich wollten die Ministerpräsidenten erst Ende August zur Coronapandemie beraten. Wegen steigender Infektionszahlen findet das Bund-Länder-Treffen nun früher statt*» (підзаголовок); «*Angesichts steigender Corona-Infektionszahlen wird die Ministerpräsidentenkonferenz (MPK) vorgezogen. Die Ministerpräsidentinnen und -präsidenten der Länder beraten am 10. August zusammen mit Bundeskanzlerin Angela Merkel (CDU). Das teilte der Vorsitzende der Ministerpräsidentenkonferenz, Berlins Regierender Bürgermeister Michael Müller (SPD), mit*» (текст) (27.07.2021) (Der Spiegel: online).

Дотримання такої структури є основною вимогою, чітка організація усіх складових статті, без сумніву, є запорукою якісного видання.

Заголовок представляє невідому інформацію, тому виконує роль реми для обраної статті. Він відзначається лаконічністю, це підтверджено й у ході нашого дослідження. З'ясовано, що заголовки в аналізованому виданні складаються в середньому з 5-6 слів. Така кількість є оптимальною для сприйняття та запам'ятовування читачем: «*Erst Schulkinder in Quarantäne, dann Bußgeld?*» (26.07.2021); «*US-Präsident Biden warnt vor «echtem Krieg*» (27.07.2021); «*Sarah Sanders bewirbt Trump-Impfstoff*» (26.07.2021); «*Seine Intelligenz kennt keine Grenzen*» (28.07.2021) (Der Spiegel: online).

У розглянутих нами матеріалах окличні речення були рідкісним явищем: «*Rettet unsere Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter in Afghanistan!*» (15.08.2021) (Der Spiegel: online). Головною функцією таких заголовків є передавання емоційності, а відмова від їх використання заперечує їх нейтральний стиль.

Використання питальних речень не є типовим для заголовків німецькомовних новинних текстів, однак їх кількість суттєво превалює над кількістю окличних речень: «*Wer ist Thomas Müller?*» (15.08.2021); «*Wie radikal sind die Taliban diesmal?*» (17.08.2021); «*Werden Schulen die neuen Impfbrennen?*» (18.08.2021); «*Laschet oder die Lokführer – wer ist unbeliebter?*» (20.08.2021); «*Ist das Kunst oder nur ein Gag?*» (20.08.2021) (Der Spiegel: online).

Заголовки-питання мають на меті не лише виділити інформацію графічним символом та привернути увагу, а й спонукати реципієнта до інтерактивності. Такі питання зазвичай є риторичними, часто несуть в собі особисту оцінку ситуації, тобто виконують комунікативно-прагматичну роль.

Еліптичні заголовки зовсім не характерні для обраного нами жанру. Такі конструкції зустрічаються надзвичайно рідко в досліджуваному джерелі.

Номінативні заголовки є поширеними, хоча й не відрізняються особливою інформативністю. Вони акцентують увагу не на всій новині, а на конкретній її частині, тобто їх вже складно назвати об'єктивними: «*Baerbocks Sehnsucht nach der Wende*» (29.07.2021); «*Neun Jahre Haft für eine Motorradfahrt*» (30.07.2021); «*Rolls-Royce-Limousinen, Paläste und Unterdrückung*» (01.08.2021); «*Neustart aus der Minijobkrise*» (17.08.2021); «*Die Umarmung der Taliban*» (17.08.2021) (Der Spiegel: online).

У переважній більшості випадків функції заголовків публіцистичних текстів впливають на їх презентацію, тож кожна синтаксична, лексична та стилістична особливість застосовується з певною прагматичною метою. Для ідеального заголовка характерними можна вважати такі ознаки: лаконічність, інтрига, максимальна інформативність, експресивність, оригінальність, сенсаційність, структурна завершеність (Цимбаліста, Котвицька, Лазебна, 2019: 104).

Що ж стосується стилістичних особливостей, вони також тісно пов'язані з вищезгаданими критеріями. Слід зауважити, що для німецькомовних новинних заголовків характерним є нейтральний стиль, що передбачає зведення до мінімуму вживання засобів стилістичної виразності, а також відсутність будь-яких спроб висловити особисте ставлення до описаного в матеріалі.

Гра слів не є розповсюдженим прийомом у матеріалі дослідження. Найпоширенішими засобами є метонімія чи персоніфікація: «*Netto ruft Salami-Käse-Baguettes zurück*» (29.07.2021); «*Deutsche Bahn erwartet Milliardenverlust*» (29.07.2021);

«*Flixbus will nach Brasilien*» (29.07.2021) (Der Spiegel: online).

У структурі заголовків новин також зустрічаються перифрази та повтори (рідко), порівняння. Перифрази використовують як для уникнення тавтології, так і для емоційного забарвлення. Повтори заголовка часто використовуються для підсилення виразності текстів та привернення уваги читача (Овсяник, Лазебна, 2021: 31): «*Wilde, wilde Wakenitz*» (29.05.2019) (Der Spiegel: online). Порівняння допомагають увиразнити текст, конкретизувати зображуване: «*Schlaganfall im Corona-Koma: Ich war wie in Beton gegossen*» (01.07.2021); «*Nika Irani nach ihren Vorwürfen gegen Berliner Rapper: Ich habe als Erotikmodel den gleichen Respekt verdient wie eine Richterin*» (15.07.2021); «*Streit zwischen Bushido und Abou-Chaker: Die beiden zanken sich – Entschuldigung – wie Mädchen*» (16.08.2021) (Der Spiegel: online).

На рівні речень досить часто читач може зустріти інверсію. Поширеним її проявом є вживання так званих «псевдопідрядних» речень. Таке речення за порядком слів нагадує підрядне (дієслово в кінці речення), однак граматично воно не залежить від головного через відсутність останнього, отже, є простим, має одну граматичну основу. Фактично це риторичні питання, але без відповідного розділового знаку. Наприклад: «*Was Studierende über ihre Lage in der Pandemie denken*» (01.08.2021); «*Was sich durch Delta auch für Geimpfte ändert*» (29.07.2021); «*Wie und wo Corona das Reisen erschwert*» (27.07.2021) (Der Spiegel: online).

Заголовки такого типу є найбільш частотними та густо майорять на сторінках досліджуваного німецькомовного журналу. Це викликано бажанням журналістів привернути увагу до певного стильового аспекту статті. Саме така проста структура заголовків найкраще сприймається читачами.

Графічна функція представлена екстралінгвальними засобами. Перш за все це шрифт та організація тексту на сторінці. На сторінках Інтернет-видання «Der Spiegel» візуальна виразність досягається за рахунок різних кольорів, завдяки написанню деяких заголовків чи їх частин курсивом, розміщенню рисунків, фотографій та відеоматеріалів, гіперпосилань, тематично пов'язаних статей тощо.

Інформативну функцію виконують усі заголовкові тексти. Вони передають стиснуту, головну інформацію читачеві. Більшість заголовків мають просту синтаксичну структуру. Найбільше інформації містять прості двоскладні розповідні речення (часто – поширені): «*Gesundheitsminister*

beschließen Impfangebot für Kinder ab 12 Jahren» (02.08.2021); «*Goldman Sachs erhöht Einstiegsgehalt für Investmentbanker auf 110.000 Dollar*» (02.08.2021); «*Elfenbeinküste meldet Ebola-Erkrankung*» (15.08.2021) (Der Spiegel: online).

Також можна виділити ще одну функцію – пошукову. Більшість статей містять в собі гіперпосилання та теги, а в заголовку можна знайти ключові слова, за якими можна легко знайти тексти певної тематики. Крім того, новинні тексти Інтернет-видання «Der Spiegel» містять підзаголовки, які подають детальніший опис статті: «*Die Flut hat uns die Chance gegeben, neu anzufangen*» (заголовок); «*Die Straßen unpassierbar, die Häuser ruiniert: Passau erlebte 2013 eine zerstörerische Hochwasserkatastrophe. Der Fall der Unternehmerin Juli Marie Vesper zeigt, wie es gelingen kann, neu anzufangen*» (підзаголовок) (02.08.2021) (Der Spiegel: online).

Заголовок тільки окреслює загальну тематику тексту, а інформація в підзаголовку вже містить конкретнішу інформацію та складається з більшої кількості структурних елементів. Можна стверджувати, що саме підзаголовок розширює головну ідею тексту, подану в заголовку.

Для текстів німецькомовних новин характерними є доступність, візуальність та інтерактивність. Підсилення візуального впливу виникає за рахунок різних графічних засобів, посилань на соціальні мережі, відкритих чатів для всіх охочих, гіперпосилань та тегів. Це спрощує пошук інформації та робить її доступнішою, адже можна знайти більше джерел на певну тематику. Більше того, це дає можливість аналізувати різні джерела як офіційні, так і ні. Ще одною перевагою є оперативність публікації таких новин, період публікації може складати від декількох годин до 1-2 днів.

Хоча роль та характеристика новин в Інтернет-виданнях еволюціонує, основні параметри та функції заголовка залишаються загалом незмінними.

Для всіх статей, незалежно від їх обсягу, способу презентації, місця публікації, характерними ознаками слід вважати лаконічність, дотримання структури та клішованість. Ступінь вираження тієї чи іншої характеристики напряму залежить від тематики публікації. Німецькомовні новинні тексти аналізованого журналу мають сталу структуру, до якої входять рубрика, підрубрика, заголовок, підзаголовок, текст. Вони різняться за шрифтом, кеглем та кольором.

Найчастіше заголовки виражені двоскладними розповідними реченнями. Така структура надає можливість чітко репрезентувати основну думку статті. Набагато рідше зустрічаються окличні та питальні речення. Використання цих

розділових знаків сприймається як інтеракція між журналістом та читачем, що сприяє зниженню об'єктивності та інформативності таких текстів. Те ж стосується еліптичних конструкцій, головним завданням яких є підкреслити виразність заголовка, що іноді не є доцільним.

Функції заголовків тісно пов'язані одна з одною. Серед типових функцій слід назвати інформативну, графічну, прагматичну та прогнозуючу. Найважливішою є інформативна, суть якої полягає в передачі основної ідеї статті. Прагматична та графічна реалізуються у впливі на читача, його емоційному стані під час читання. Під прогнозуючою функцією розуміють явище спонукання читача до сприйняття заголовку та подальшого ознайомлення і аналізу змісту тексту.

Як доцільно зауважує Ю. С. Кійко, заголовковий блок залежить від жанрової належності медіатекстів. «Зі збільшенням обсягу інформаційного медіатексту змінюється його домінуюча функція: у коротких переважає інформування, а в розлогих – привернення уваги (рекламна)» (Кійко, 2017: 32).

Висновки. Для журналу «Der Spiegel» характерними є складна рубрикаційна система, багатоелементна заголовкова частина, чітке оформлення тексту кожної статті, шрифтові виділення, органічне поєднання змісту і графічної частини, розгорнутий варіант підзаголовка у вигляді стислого вступу. Як правило, заголовковий комплекс розміщується над текстом та всередині статті.

У заголовках аналізованого видання фіксуємо вживання стилістично забарвленої лексики, персоніфікації, метонімії, порівняння. Гра слів використовується вкрай рідко, як і метафори, що можуть ускладнювати розуміння заголовка. Часто зустрічаються інверсії, що підкреслюють важливість винесеної на перше місце інформації.

Видання «Der Spiegel» має один з найбільших накладів у Європі, величезну читачську аудиторію, тож автори статей дбають про те, щоб система видання була зрозумілою для кожного читача, аби інформація сприймалась легко, оформлення структури статей було чітким і простим.

Проведений аналіз заголовкових текстів новинних повідомлень журналу «Der Spiegel» засвідчив, що вдало дібрані заголовки привертають увагу читача, характеризуються структурною завершеністю, є інформаційно місткими. Перспективу майбутніх наукових пошуків убачаємо у вивченні заголовкового дискурсу у порівняльному аспекті, дослідженні заголовкових комплексів на матеріалі різних німецькомовних та англомовних авторитетних інформаційних видань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кійко Ю. Є. Жанрові особливості заголовків у німецькому й українському газетних дискурсах / *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. Харків, 2013. Вип. 74. № 1052. С. 147-154.
2. Кійко Ю. Є. Фрактальне моделювання інваріантно-варіантної структури медіатекстів у німецькій та українській мовах : автореф. дис. ... д. філол. н. : 10.02.17, 10.02.21. Київ, 2017. 42 с.
3. Овсяник С. В., Лазебна О. А. Особливості перекладу новинних заголовків сучасної німецькомовної преси / *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2021. № 48. Том 2. С. 29-32. DOI <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.48-2.7>
4. Цимбаліста М. М., Котвицька В. А., Лазебна О. А. Структурно-семантичне наповнення й комунікативно-прагматичні характеристики новинних заголовків сучасної німецькомовної преси / *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2019. № 41. Том 2. С. 101-104. DOI <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.41.2.25>
5. Шавляч Ю. В., Лазебна О. А., Хоменко О. А. Німецькомовний ювенальний медіадискурс як фрагмент картини світу підлітка: лінгвокогнітивне дослідження / *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Том 31 (70). № 3. Ч. 1. 2020. С. 200-204. DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.3-1/36>
6. Der Spiegel. URL: <https://www.spiegel.de/> (дата звернення: 21.08.2021)

REFERENCES

1. Kiiiko Yu. Ye. (2013) Zhanrovi osoblyvosti zaholovkiv u nimetskomu y ukrainskomu hazetnykh dyskursakh / *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina*. Seriiia: Romano-hermanska filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov. Kharkiv: Vyp. 74, Nr 1052, pp. 147-154. [in Ukrainian]
2. Kiiiko Yu. Ye.(2017) Fraktalne modeliuvannia invariantno-variantnoi struktury mediatekstiv u nimetskii ta ukrainskii movakh [Fractal Modeling of the Invariant-Variant Media Text Structure in the German and Ukrainian Languages] : avtoref. dys. d. filol. n. : 10.02.17, 10.02.21. Kyiv: 42 p. [in Ukrainian]
3. Ovsianyk S. V., Lazebna O. A. (2021)Osoblyvosti perekladu novynnykh zaholovkiv suchasnoi nimetskomovnoi presy [Features of translation of news headlines of the modern German-language press] / *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser.: Filolohiia, Nr 48, Tom 2, pp. 29-32. [in Ukrainian]
4. Tsybalista M. M., Kotvytska V. A., Lazebna O. A. (2019) Strukturno-semantychne napovnennia i komunikatyvno-prahmatychni kharakterystyky novynnykh zaholovkiv suchasnoi nimetskomovnoi presy [The structural-semantic filling and communicative-pragmatic characteristics of news headlines published in the modern German press] / *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser.: Filolohiia, Nr 41, Tom 2, pp. 101-104. [in Ukrainian]
5. Shavlach Yu. V., Lazebna O. A., Khomenko O. A. (2020) Nimetskomovnyi yuvenalniy mediadyskurs yak frahment kartyny svitu pidlitka: lnhvokohnityvne doslidzhennia [German language juvenile media discourse as a fragment of a teen world's picture: linguocognitive study] / *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho*. Seriiia: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii. Tom 31 (70), Nr 3, Ch. 1, pp. 200-204. [in Ukrainian]
6. Der Spiegel. [The mirror] URL: <https://www.spiegel.de/> (Last accessed: 21.08.2021) [in German]

Роман ВАСЬКО,

orcid.org/0000-0002-6499-2972

доктор філологічних наук, професор,
ректор

Київського національного лінгвістичного університету
(Україна, Київ) dnister@ukr.net

Ян КАПРАНОВ,

orcid.org/0000-0003-2915-038X

доктор філологічних наук, доцент,

доцент кафедри англійської філології і перекладу імені професора І. В. Корунця
Київського національного лінгвістичного університету
(Україна, Київ) skinner@ukr.net

Алла КОРОЛЬОВА,

orcid.org/0000-0001-5541-5914

доктор філологічних наук, професор,
проректор з наукової роботи

Київського національного лінгвістичного університету
(Україна, Київ) allakor2008@gmail.com

ЗІСТАВНА ФОНОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ НОСТРАТИЧНОГО ЕТИМОНУ *‘WETE “ВОДА” У МОВАХ АЛТАЙСЬКОЇ, АФРАЗІЙСЬКОЇ, ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ СІМЕЙ (за версією А. Б. Долгопольського)

У статті здійснено зіставну фонологічну інтерпретацію етимону *‘wete “вода” в ностратичних мовах на двох вертикальних рівнях: вертикальному № 1 – між ностратичним етимоном *‘wete, а також алтайським *odV, афразійським *wadaʔe, індоєвропейським *‘wed- / *‘wod- / *‘ud- етимонами та вертикальному № 2 – між алтайським *odV і корейським *ɔrʌp-, тунгусо-маньчжурським *udu-n етимонами; афразійським *wadaʔe і західно-семітським *wtn, східно-кушитським *wʕ етимонами; індоєвропейським *‘wed- / *‘wod- / *‘ud- і албанським *idr-ya, давньгрецьким *id-n-tos, кельтським *iden-sk-yo-, праслов’янським *vodā, тохарським *war, умбурським *‘ud-ni етимонами.

Виявлено регулярну дію позиційних фонологічних законів у вокалізмі й консонантизмі для алтайської (Алт), афразійської (Афр) й індоєвропейської (ІЄ) мовних сімей, зокрема: 1) позиційні зсуви у вокалізмі: а) закон (давньої) моновокалічності, що відображено при переході наголошеної вокалічної *e в анлаути Ностр *‘wete у наголошену вокалічну *e в ІЄ *‘wed-; б) закон про альтернацію *e – *o – *u за ознакою “вокалічний переднього – заднього рядів” та квантитативне вирівнювання вокалічних в ІЄ прамові, що відображено при переході наголошеної вокалічної *e в анлаути Ностр *‘wet у наголошені *e, *o, *u в ІЄ *‘wed- / *‘wod- / *‘ud-; 2) позиційні зміни в консонантизмі: закон редукції, зокрема оглушення в позиції після наголошеної вокалічної *a, *e, *o, *u, а також закон кінця слова (В. Г. Таранець) (перехід слабкої Ностр *t у сильну *d в Алт, Афр, ІЄ мовах).

Установлено комбінаторні фонологічні закони у вокалізмі й консонантизмі для алтайської, афразійської й індоєвропейської мовних сімей, серед яких закони: а) регулярної дії регресивної акомодатії, що відображено в поєднанні консонантного *w і вокалічного *e у Ностр *‘wete, надаючи палатальних ознак *w у Ностр *‘wete за рахунок впливу *e; б) регулярної дії прогресивної акомодатії, що відображено при переході поєднання *w / *v + *a у Афр *wadaʔe за рахунок впливу консонантних *w / *v на наступний вокалічний *a, надаючи йому тембру /o/, зі збереженням лабіальних ознак; при переході поєднання *w + *e у ІЄ *‘wed- зі збереженням палатальних ознак за рахунок впливу *e на попередню фонему; при переході поєднання *w + *o у ІЄ *‘wod- зі збереженням лабіальних ознак за рахунок впливу вокалічної *o на попередню фонему.

Ключові слова: зіставна фонологічна інтерпретація, ностратичний етимон, алтайський етимон, афразійський етимон, індоєвропейський етимон, фонологічний закон.

Roman VASKO,
 orcid.org/0000-0002-6499-2972
 Doctor of Sciences (Philology), Professor;
 Rector
 Kyiv National Linguistic University
 (Ukraine, Kyiv) dnister@ukr.net

Yan KAPRANOV,
 orcid.org/0000-0003-2915-038X
 Doctor of Sciences (Philology), Professor;
 Associate Professor at the Korunets Department of English Philology and Translation
 Kyiv National Linguistic University
 (Ukraine, Kyiv) skinner@ukr.net

Alla KOROLYOVA,
 orcid.org/0000-0001-5541-5914
 Doctor of Sciences (Philology), Professor;
 Vice-Rector on Research
 Kyiv National Linguistic University
 (Ukraine, Kyiv) allakor2008@gmail.com

**COMPARATIVE PHONOLOGICAL INTERPRETATION
 OF NOSTRATIC ETYMON *‘WETE “WATER” IN THE LANGUAGES OF ALTAIC,
 AFRO-ASIATIC, INDO-EUROPEAN FAMILIES
 (According to Dolgopolsky’s Version)**

*The article provides comparative phonological interpretation of *‘wete “water” in Nostratic languages at two vertical levels: vertical level No. 1 – between Nostratic etymon (Nostr) *‘wete, as well as Altaic *odV, Afro-Asiatic *wadaʔe, Indo-European *‘wed- / *‘wod- / *‘ud- etymons and vertical level No. 2 – between Altaic etymon *odV, as well as Korean *ōrán-, Tunguso-Manchurian *udu-n etymons; Afro-Asiatic etymon *wadaʔe, as well as West Semitic *wtn, East Cushite *wʃ etymons; Indo-European etymon *‘wed- / *‘wod- / *‘ud-, as well as Albanian *udr-ya, Ancient Greek *ud-n-tos, Celtic *uden-sk-yo-, Proto-Slavic *vodā, Tocharian *war, Umbrian *‘ud-ni etymons.*

*The regularity among positional phonological laws in vocalism and consonantism for Altaic (Alt), Afro-Asiatic (Afr) and Indo-European (IE) language families has been revealed, in particular: 1) positional shifts in vocalism: a) the law of (ancient) monovocalism, which is reflected in the transformation of stressed vowel *e, represented in anlaut of Nostr *‘wete, into stressed vowel *e, represented in IE *‘wed-; b) the law of alternation *e – *o – *u based on the front – back vowels, as well as the provision on quantitative alignment of vowels in IE, which is reflected in the transformation of stressed vowel *e, represented in anlaut of Nostr *‘wete, into stressed vowels *e, *o, *u, represented in IE *‘wed- / *‘wod- / *‘ud-; 2) the positional changes in consonantism: the law of reduction, in particular stunning in the position after the stressed vowel *a, *e, *o, *u, as well as the law of the end of the word (V. G. Tarantets) (transformation of weak Nostr *t into strong Alt, Afr; IE *d).*

*The combinatorial phonological laws in vocalism and consonantism for Altaic, Afro-Asiatic and Indo-European language families have been established, including the laws of: a) regular regressive accommodation, which is reflected in the combination of consonant *w and vowel *e in Nostr *‘wete, giving palatal features for *w, represented in Nostr *‘wete due to the influence of *e; b) regular progressive accommodation, which is reflected in the transformation of the combination of *w / *v + *a in Afr *wadaʔe due to the influence of consonant *w / *v on the next vowel *a, giving it a timbre of /o/ and maintaining labial features; in the transformation of the combination *w + *e in IE *‘wed- with the preservation of palatal features due to the influence of *e on the previous phoneme; in the transformation of the combination *w + *o in IE *‘wod- with the preservation of labial features due to the influence of the vowel *o on the previous phoneme.*

Key words: comparative phonological interpretation, Nostratic etymon, Altaic etymon, Afro-Asiatic etymon, Indo-European etymon, phonological law.

Постановка проблеми. Макрокомпаративістика сьогодні продовжує пошуки методик, інструментарій яких був би цілком придатним для подальшого аналізу основного її об’єкта – ностратичних етимологій, що сягають спільного джерела походження – ностратичної прамови і

дають підстави припустити масову спорідненість щонайменше шести мовних сімей (за В. М. Іллічем-Світичем (1964, 1965, 1967)).

Масове споріднення мов, про яке свого часу говорив Дж. Грінберг (Greenberg 1963, 1987), є наразі предметом наукових спостережень у пра-

цях сучасних германістів (Р. В. Васько (2007) та ін.), лінгвокомпаративістів (А. В. Корольова (2014, 2020) та ін.), макрокомпаративістів (Я. В. Капранов (2020), І. М. Рассоха (2007, 2010), Г. С. Старостін (2013, 2015) та ін.), які на тлі дослідження нових гіпотез походження людської мови (Vasko, 2021) намагаються запропонувати власні версії фонологічних інтерпретацій ностратичних етимонів, які базуються на фонологічних законах, виведених для багатьох мов світу, що належать до ностратичних.

Фонологічна інтерпретація ностратичного, прамовного і мовного матеріалу ґрунтується на здобутках представників діахронійної фонології та напрацюваннях у сфері фонологічних реконструкцій, які оперують поняттям *фонем*, що відображає фонологічні зміни на певних етапах розвитку як конкретних мов, так і прамовних станів різних рівнів. Одним із інструментів доведення масового споріднення мов є встановлення “фонетичних / фонологічних законів, передовсім, в епоху, що передувала етнічному розмежуванню, коли діахронійні процеси, за спостереженням Р. В. Васька, були майже однаковими (наприклад, інтеграція фонологічної системи праіндоєвропейської мови у спільногерманську, спільногерманської – в дописемні мови окремих етносів), а також і регулярність дії цих законів у сучасних мовах, еволюційні лінії яких значно розійшлися (Васько, 2007: 120). І безперечно, що еволюція системи фонем кожної мови відображає процеси як дивергенції (фонологізації), так і конвергенції.

Аналіз досліджень. Процеси дивергенції й конвергенції у фонології продовжують розглядати з позицій діахронічної типології, зокрема типології фонологічних систем: консонантизму в давньогерманських мовах (Р. В. Васько (2007)), консонантизму й вокалізму в ностратичних мовах (Я. В. Капранов (2021)), в індоєвропейських, прагерманських і праслов'янських мовах (О. О. Черхава (2017), Н. О. Стефанова (2020) та ін.). Сучасні наукові студії послуговуються напрацюваннями, отриманими в результаті вивчення історичних змін типології окремих мов, тенденцій їх розвитку, подібності категорійно-змістових структур (М. М. Гухман (1981), Г. А. Климов (1985), Б. О. Серебренніков (1963) та ін.).

Запропонований у колективній статті матеріал є новим фрагментом уже захищеної докторської дисертації Я. В. Капранова “Діахронічна інтерпретація і верифікація ступенів споріднення ностратичних мов (на матеріалі етимонів *Huḳa, *wol[a], *wete, *p^haḥ- (~ *p^həḥ-), *marV)” (Капранов, 2021), який доопрацьований разом із профе-

сорами Р. В. Васьком та А. В. Корольовою у відповідь на рекомендації професора І. М. Рассохи.

Мета статті – здійснити зіставну фонологічну інтерпретацію ностратичного етимону *wete “вода” в мовах алтайської, афразійської, індоєвропейської сімей й аргументувати регулярність дії фонетичних / фонологічних законів у цих мовах як один із факторів доведення близького й далекого ступенів їх масового споріднення.

Завдання: 1) прокоментувати фонологічні переходи і збіги на макрокомпаративному (між Ностр *wete і відповідниками Алт *odV, Афр *wadaʔe, ІЄ *wed- / *wod- / *ud-) і лінгвокомпаративному (між Алт *odV і Кор *ḡrán-, ТМ *udu-n; Афр *wadaʔe і Зах.-Сем. *wtн, Сх.-Куш. *wʕ; ІЄ *wed- / *wod- / *ud- і Алб *udr-ya, Двн.-Грец. *ud-n-tos, Кельт *uden-sk-yo-, Слов *vodā, Тох *war, Умбурський *ud-ni) рівнях; 2) розкрити характер фонологічних законів, які відображають основні позиційні й комбінаторні зсуви і збіги у вокалізмі й консонантизмі досліджуваних мов.

Виклад основного матеріалу. *Фонологічну інтерпретацію* розглядаємо як методологічну процедуру, яку застосовуємо для виявлення регулярності дії фонетичних / фонологічних законів (В. І. Абаєв та ін.) у ностратичному матеріалі: у вокалізмі (а) за рядом, б) за піднесенням, в) лабіалізацією / делабіалізацією) і консонантизмі (а) за місцем творення, б) за способом творення, в) за участі голосу й шуму).

Ностр *wete був установлений на базі п'яти етимонів Алт *odV, Афр *wadaʔe, ІЄ *wed- / *wod- / *ud-. Спробуємо простежити переходи і збіги між ними.

Ностр *wete відображає *фонологічні показники у вокалізмі*: 1) показники за рядом: передній зсув для *e; 2) показники за піднесенням: середній зсув для *e; 3) показники лабіалізації / делабіалізації: делабіалізована *e (Ностр *wete).

Алт *odV, Афр *wadaʔe, ІЄ *wed- / *wod- / *ud-, відображають *фонологічні показники у вокалізмі*: 1) показники за рядом: V переднього ряду *e (ІЄ *wed-) / V центрального ряду *a (Афр *wadaʔe) / V заднього ряду *o (Алт *odV, ІЄ *wod-), *u (ІЄ *ud-); 2) показники за піднесенням: V верхнього піднесення *u (ІЄ *ud-) / V середнього піднесення *e (ІЄ *wed-) *o (Алт *odV, ІЄ *wod-) / V нижнього піднесення *a (Афр *wadaʔe); 3) показники лабіалізації / делабіалізації: лабіалізовані V *o (Алт *odV, ІЄ *wod-), *u (ІЄ *ud-) / делабіалізовані V *a (Афр *wadaʔe), *e (ІЄ *wed-).

При цьому ІЄ *wed- / *wod- / *ud- дає змогу зафіксувати ланцюг альтернатив *e – *o – *u з

характеристикою V переднього – заднього ряду середнього піднесення для V *e – *o і верхнього піднесення – для V *u, що засвідчує про якісний аблаут повного ступеня (Савченко, 2003: 146; Семерень, 2002: 96; Beekes, 2011: 164).

Установлені фонологічні показники у вокалізмі для Ностр **wet*, а також Алт **odV*, Афр **wadaʔe*, ІЄ **wed-* / ІЄ **wod-* / ІЄ **ud-* дають змогу простежити *діахронійні дивергентні фонологічні переходи*: 1) показники за рядом: V переднього ряду *e: Ностр **wet* трансформується в V центрального ряду *a: Афр **wadaʔe* / V заднього ряду *o: Алт **odV*, ІЄ **wod-*, *u: ІЄ **ud-*; 2) показники за піднесенням: V середнього піднесення *e: Ностр **wet* трансформується в V верхнього піднесення *u: ІЄ **ud-* / V нижнього піднесення *a: Афр **wadaʔe*; 3) показники лабіалізації / делабіалізації: делабіалізована V *e: Ностр **wet* трансформується в лабіалізовані V *o: Алт **odV*, ІЄ **wod-*, *u: ІЄ **ud-*; *діахронійні конвергентні фонологічні збіги*: 1) показники за рядом: V переднього ряду *e: Ностр **wet* зберігається як *e: ІЄ **wed-*; 2) показники за піднесенням: V середнього піднесення *e: Ностр **wet* зберігається як *e: ІЄ **wed-*, *o: Алт **odV*, ІЄ **wod-* з тими ж характеристиками; 3) показники лабіалізації / делабіалізації: делабіалізована V *e: Ностр **wet* зберігається як *a: Афр **wadaʔe*, *e: ІЄ **wed-* з тими ж характеристиками.

Ностр **wet* відображає *фонологічні показники у консонантизмі*: 1) процеси за місцем і способом творення: якщо на початку структури фіксуємо білабіальний апроксимант *w, то в кінці – альвеолярну проривну *t; 2) процеси за участю голосу й шуму: якщо на початку структури фіксуємо дзвінку *w, то в кінці – глуху *t (початок: Ностр **wet*; кінець: Ностр **wet*).

Відповідники Алт **odV*, Афр **wadaʔe*, ІЄ **wed-* / ІЄ **wod-* / ІЄ **ud-* відображають *фонологічні показники у консонантизмі*: 1) за місцем і способом творення: якщо на початку структури фіксуємо білабіальний апроксимант *w (Афр **wadaʔe*, ІЄ **wed-* / **wod-*), то в кінці – альвеолярна проривна *d (Алт **odV*, Афр **wadaʔe*, ІЄ **ud-*); 2) за участі голосу й шуму: якщо на початку структури фіксуємо дзвінку *w (Афр **wadaʔe*, ІЄ **wed-* / **wod-*), то в кінці – дзвінку *d (Алт **odV*, Афр **wadaʔe*, ІЄ **ud-*).

Установлені фонологічні показники у консонантизмі для Ностр **wet*, а також Алт **odV*, Афр **wadaʔe*, ІЄ **wed-* / ІЄ **wod-* / ІЄ **ud-* дають змогу простежити *діахронійні дивергентні фонологічні переходи*: за участі голосу й шуму: у кінці структури фіксуємо глуху *t: Ностр **wet*, яка

трансформується в дзвінку *d: Алт **odV*, Афр **wadaʔe*, ІЄ **ud-*; *діахронійні конвергентні фонологічні збіги*: 1) за місцем і способом творення: на початку структури фіксується білабіальний апроксимант *w: Ностр **wet*, який зберігається як *w: Афр **wadaʔe*, ІЄ **wed-* / **wod-*; 2) за способом творення: в кінці структури фіксується проривну *t: Ностр **wet*, яка зберігається як *d: Алт **odV*, Афр **wadaʔe*, ІЄ **ud-* з тими ж характеристиками, що і для *t; 3) за участі голосу й шуму: на початку структури фіксуємо дзвінку *w: Ностр **wet*, що зберігається як *w: Афр **wadaʔe*, ІЄ **wed-* / **wod-* з тими ж характеристиками.

На рівні **алтайської сім'ї** реконструйовано Алт **odV*, а також Кор **ɔrán-*, ТМ **udu-n*, що відображають *фонологічні показники у вокалізмі*: 1) показники за рядом: V заднього ряду *o (Кор **ɔrán-*), *u (ТМ **udu-n*); 2) показники за піднесенням: V верхнього *u (ТМ **udu-n*), середнього *o (Кор **ɔrán-*) піднесення; 3) показники лабіалізації / делабіалізації: лабіалізовані V *o (Кор **ɔrán-*), *u (ТМ **udu-n*).

Установлені фонологічні показники у вокалізмі для Алт **odV*, а також Кор **ɔrán-*, ТМ **udu-n* дають змогу простежити *діахронійні дивергентні фонологічні переходи*: показники за піднесенням: V середнього ряду *o: Алт **odV* трансформується у V верхнього ряду *u: ТМ **udu-n*; *діахронійні конвергентні фонологічні збіги*: 1) показники за рядом: V заднього ряду *o: Алт **odV* зберігається як *o: Кор **ɔrán-*, *u: ТМ **udu-n* з тими ж характеристиками; 2) показники за піднесенням: V середнього піднесення *o: Алт **odV* зберігається як *o: Кор **ɔrán-*; 3) показники лабіалізації / делабіалізації: лабіалізована V *o: Алт **odV* зберігається як *o: Кор **ɔrán-*, *u: ТМ **udu-n*.

Помічаємо, що початкова вокалічна *o в Алт **odV* зберігається в Кор **ɔrán-*, але переходить в *u в ТМ **udu-n*, що засвідчує трансформацію від V задньо-середнього піднесення до V верхньо-заднього піднесення. Зіставлення з прамовою також демонструє перехід ТМ на фонологічну систему, що розрізняє вокалічні за довжиною, а Кор – на систему, що розподіляє вокалічні за висотою їх тону (Рамстедт, 1957). До речі, перехід вокалічної *o в Алт **odV* у вокалічну *o в Кор **ɔrán-*, а також *V невідомого ступеня в Алт **odV* у вокалічну *á в Кор **ɔrán-* після консонантної фонемі є результатом **вторинної асиміляції вокалічних** (Starostin, Dybo, Mudrak, 2003: 113). Окрім того, за законом просодії, перша вокалічна вимовляється на нижньому тоні, а друга – на верхньому відповідно до системи тонів корейської мови.

Загальна тенденція у фонетичній зміні Алт – схильність до встановлення **сингармонізму**, що у ТМ керується двома критеріями: лабіалізація вокалічних та їх напруженість¹. Таким чином, спостерігаємо сингармонізм в ТМ *udu-n, де всі вокалічні є лабіалізованими, короткими та належать до заднього ряду.

В Кор алтайська інлаутна фонема *-d- в інтервокальній позиції переходить в *-r- (Старостин, 1991: 25).

Є. Д. Поліванов стверджує, що *сингармонізм* – не єдина ознака спорідненості цих мов. Варто говорити і про наголос, зокрема “двополярний наголос”. Зазвичай, в Алт наголошеним є перший склад, але іноді наголос припадає на останній склад залежно від синтаксичних умов. Корейське слово в ізоляції або в кінці фрази має наголос на першому складі, а якщо на початку фрази – то на останньому (див. пр. Є. Д. Поліванова).

Кор *òrán-, ТМ *udu-n в проєкції до Алт *odV відображають *фонологічні показники у консонантизмі*: 1) процеси за місцем і способом творення: альвеолярні проривна С *d (ТМ *udu-n), вібрант С *r (Кор *òrán-); 2) процеси за участі голосу й шуму: дзвінка С *d (ТМ *udu-n), сонорна С *r (Кор *òrán-).

Установлені фонологічні показники у консонантизмі для Алт *odV, а також Кор *òrán-, ТМ *udu-n дають змогу простежити *діахронічні дивергентні фонологічні переходи*: 1) за способом творення: проривна С *d: Алт *odV > трансформується у вібрант С *r: Кор *òrán-; 2) за участі голосу й шуму: дзвінка *d: Алт *odV трансформується у сонорну С *r: Кор *òrán-; *діахронічні конвергентні фонологічні збіги*: 1) за місцем і способом творення: альвеолярна проривна *d: Алт *odV зберігається як *d: ТМ *udu-n; 2) за місцем творення: альвеолярна С *d: Алт *odV зберігається як альвеолярна С *r: Кор *òrán- з тими ж характеристиками; 3) за участі голосу й шуму: дзвінка С *d: Алт *odV зберігається як С *d: ТМ *udu-n.

Помічаємо, що Кор *òrán- набула відмінкового нульового закінчення у вигляді кінцевої С *n, що демонструє тенденцію Кор до посилення флективності та аналітизму (Дмитриєва, 2008). Відповідно до середньокорейської морфології, у Кор *òrán- необхідно відновлювати дзвінку інлаутну фонему *d, яка в ауслауті (а також у кінці складу) давала *t, а в інтервокальній позиції *r (аналогічно *b > *p, *v). Проте, уже в середньокорейській

мові дієслівних парадигм було зовсім небагато, а в іменних парадигмах ця модель зовсім утратилася (чергування -t / -r- в іменних парадигмах відсутнє). Ймовірно, після втрати фонем *-d- (> -r-) у Кор почався активний **процес морфонолічних вирівнювань**, який призвів до змішування рефлексів -t- і -r- в інлауті (Старостин, 1991).

Зауважимо, що перехід дзвінкої С *d у Алт *odV у сонорну С *r у Кор *òrán в інтервокальній позиції є результатом пересуви С і редукції прилеглої V (Starostin, Dybo, Mudrak, 2003: 82).

Наявність в ТМ *udu-n двох V *u, що належать до третьої групи V, за теорією О. П. Суніка (1947) свідчить про гармонію V за рядом і частково за лабіалізацією. Роль ознаки ряду в гармонії є частково затемненою вторинними процесами злиття і зміни артикуляційних V фонем. Застосовуючи реконструкцію Дж. Бенцінга, помічаємо, що для ТМ *udu-n є поява назальних V в ауслауті із комбінаціями V *u з С *n.

Кінцева *n з'являється в Кор *òrán- і ТМ *udu-n, що свідчить про їх тенденцію до суфіксально-аглютинативного морфологічного типу та фузій. Але згодом *n в ТМ залишилася лише в формах непрямих відмінків (Рамстедт, 1957).

На рівні **афразійської сім'ї** реконструйовано **Афр *wadaʔe**, а також Зах.-Сем. *wtn, Сх.-Куш. *wʕ, що відображають *фонологічні показники у консонантизмі*: 1) за місцем творення: якщо на початку структури фіксуємо білабіальний апроксимант *w (Зах.-Сем. *wtn, Сх.-Куш. *wʕ), в середині структури – альвеолярну проривну *t (Зах.-Сем. *wtn), то в кінці структури – фарингальну фрикативну *ʕ (Сх.-Куш. *wʕ), альвеолярну назальну *n (Зах.-Сем. *wtn); 2) за участі голосу й шуму: на початку структури фіксується дзвінку *w (Зах.-Сем. *wtn, Сх.-Куш. *wʕ), в середині структури – глуху *t (Зах.-Сем. *wtn), то в кінці структури – дзвінку ʕ (Сх.-Куш. *wʕ), сонорну *n (Зах.-Сем. *wtn), глуху *t (Зах.-Сем. *wtn).

Установлені фонологічні показники у консонантизмі для Афр *wadaʔe, а також Зах.-Сем. *wtn, Сх.-Куш. *wʕ дають змогу простежити *діахронічні дивергентні фонологічні переходи*: 1) за місцем і способом творення: у кінці структури фіксуємо альвеолярну проривну С *d: Афр *wadaʔe, яка трансформується в фарингальну фрикативну С *ʕ: Сх.-Куш. *wʕ; 2) за способом творення: у кінці структури фіксуємо прориву С *d, яка трансформується в назальну С *n: Афр *wadaʔe > Зах.-Сем. *wtn; 3) за участі голосу й шуму: у кінці структури фіксуємо дзвінку С *d: Афр *wadaʔe, яка трансформується в сонорну С *n: Зах.-Сем.

¹ The Tungusic Research Group at Dartmouth College. URL: <http://www.dartmouth.edu/~trg/languages/section3.html>

**wtn*; *діахронічні конвергентні фонологічні збіги*: 1) за місцем і способом творення: на початку структури фіксуємо білабіальний апроксимант **w*: Афр **wadaʔe*, що зберігається як **w*: Зах.-Сем. **wtn*, Сх.-Куш. **wʕ*; 2) за місцем творення: у кінці структури фіксуємо альвеолярну С **d*: Афр **wadaʔe*, яка зберігається як альвеолярна С **n*: Зах.-Сем. **wtn*; 3) за участі голосу й шуму: на початку структури фіксуємо дзвінку **w*: Афр **wadaʔe*, яка зберігається як **w*: Зах.-Сем. **wtn*, Сх.-Куш. **wʕ* з тими ж характеристиками.

У Зах.-Сем. **wtn*, Сх.-Куш. **wʕ*, що сягають Афр **wadaʔe* простежується дзвінкий білабіальний апроксимант **w*, що засвідчує позицію В. Г. Таранця щодо артикуляційного посилення напруги на початкових С, тобто регулярність дії **закону збереження енергії** (Таранець, 2009: 44). І. М. Дьяконов запевняє, що Афр властива структура складу С + V (Дьяконов, 1975), що відображено в Афр **wadaʔe*, хоча зазнала певних змін у Зах.-Сем. **wtn*, де наявна трикомпонентна система опозиції певних С фонем: апроксимант **w*, проривна **t* і назальна **n*. Учений припускає, що спочатку структура кореня була двоскладовою, що простежується в Сх.-Куш. **wʕ*, який згодом перейшов у трискладову – Зах.-Сем. **wtn*, тобто відбувається приєднання додаткових фонем до морфеми, яку називають комплементом. Комплемент викликає зміни початкового значення кореня, що спостерігаємо в Зах.-Сем. **wtn* “текти” (Дьяконов, 1975), бо Сх.-Куш. **wʕ* відповідає значенню “вода, що тече”.

На рівні **індоєвропейської сім’ї** реконструйовано ІЄ **wed-* / **wod-* / **ud-*, а також Алб **udr-ya*, Двн.-Грец. **ud-n-tos*, Кельт **uden-sk-yo-*, Слов **vodā*, Тох **war*, Умбурський **ud-ni*, що відображають *фонологічні показники у вокалізмі*: 1) показники за рядом: V центрального ряду **a* (Тох **war*), V заднього ряду **o* (Слов **vodā*; **u*: Алб **udr-ya*, Двн.-Грец. **ud-n-tos*, Кельт **uden-sk-yo-*, Умбурський **ud-ni*); 2) показники за піднесенням: V верхнього піднесення **u* (Алб **udr-ya*, Двн.-Грец. **ud-n-tos*, Кельт **uden-sk-yo-*, Умбурський **ud-ni*), V середнього піднесення **o* (Слов **vodā*), V нижнього піднесення **a* (Тох **war*) зсув; 3) показники лабіалізації / делабіалізації: лабіалізовані V **o* (Слов **vodā*), **u*: Алб **udr-ya*, Двн.-Грец. **ud-n-tos*, Кельт **uden-sk-yo-*, Умбурський **ud-ni*), делабіалізована **a* (Тох **war*).

Установлені фонологічні показники у вокалізмі для ІЄ **wed-* / **wod-* / **ud-*, а також Алб **udr-ya*, Двн.-Грец. **ud-n-tos*, Кельт **uden-sk-yo-*, Слов **vodā*, Тох **war*, Умбурський **ud-ni* дають змогу простежити *діахронічні дивергентні фонологічні переходи*: 1) показники за рядом: V переднього

ряду **e*: ІЄ **wed-* трансформується у V центрального ряду **a*: Тох **war* / V заднього ряду **o*: Слов **vodā*, **u*: Алб **udr-ya*, Двн.-Грец. **ud-n-tos*, Кельт **uden-sk-yo-*, Умбурський **ud-ni*; 2) показники за піднесенням: V верхнього піднесення **u*: ІЄ **ud-* / V середнього піднесення **e*: ІЄ **wed-*, **o*: ІЄ **wod-* трансформуються у V нижнього піднесення **a*: Тох **war*; 3) показники лабіалізації / делабіалізації: лабіалізовані V **o*: ІЄ **wod-*, **u*: ІЄ **ud-* трансформуються у делабіалізовану V **a*: Тох **war*; делабіалізована V **e*: ІЄ **wed-* трансформується у лабіалізовані V **o*: Слов **vodā*, **u*: Алб **udr-ya*, Двн.-Грец. **ud-n-tos*, Кельт **uden-sk-yo-*, Умбурський **ud-ni*; *діахронічні конвергентні фонологічні збіги*: 1) показники за рядом: V заднього ряду **o*: ІЄ **wod-*, **u*: ІЄ **ud-* зберігаються як **o*: Слов **vodā*, **u*: Алб **udr-ya*, Двн.-Грец. **ud-n-tos*, Кельт **uden-sk-yo-*, Умбурський **ud-ni*; 2) показники за піднесенням: V верхнього піднесення **u*: ІЄ **ud-* зберігається як **u*: Алб **udr-ya*, Двн.-Грец. **ud-n-tos*, Кельт **uden-sk-yo-*, Умбурський **ud-ni* / V середнього піднесення **e*: ІЄ **wed-*, **o*: ІЄ **wod-* зберігається як **o*: Слов **vodā*; 3) показники лабіалізації / делабіалізації: лабіалізовані V **o*: ІЄ **wod-*, **u*: ІЄ **ud-* зберігається як **o*: Слов **vodā*, **u*: Алб **udr-ya*, Двн.-Грец. **ud-n-tos*, Кельт **uden-sk-yo-*, Умбурський **ud-ni* / делабіалізована V **e*: ІЄ **wed-* зберігається як **a*: Тох **wa* з тими ж характеристиками.

Звертаємо увагу, що **a* в праслов’янському **vodā* – це показник відмінкового закінчення, яке є характерним для відмінювання іменників в називному відмінку.

Алб **udr-ya*, Двн.-Грец. **ud-n-tos*, Кельт **uden-sk-yo-*, Слов **vodā*, Тох **war*, Умбурський **ud-ni* в проєкції до ІЄ **wed-* / **wod-* / **ud-* відображають *фонологічні показники у консонантизмі*: 1) за місцем і способом творення: якщо на початку структури фіксуємо лабіодентальну фрикативну **v* (Слов **vodā*), білабіальний апроксимант С **w* (Тох **war*), то в кінці структури – альвеолярні проривну С **d* (Алб **udr-ya*, Двн.-Грец. **ud-n-tos*, Кельт **uden-sk-yo-*, Слов **vodā*, Умбурський **ud-ni*), вібрант **r* (Тох **war*); 2) за участі голосу й шуму: якщо на початку структури фіксуємо дзвінку С **v* (Слов **vodā*), **w* (Тох **war*), то в кінці структури – дзвінку С **d* (Алб **udr-ya*, Двн.-Грец. **ud-n-tos*, Кельт **uden-sk-yo-*, Слов **vodā*, Умбурський **ud-ni*), сонорну С **r* (Тох **war*).

Установлені фонологічні показники у консонантизмі для ІЄ **wed-* / **wod-* / **ud-*, а також Алб **udr-ya*, Двн.-Грец. **ud-n-tos*, Кельт **uden-sk-yo-*, Слов **vodā*, Тох **war*, Умбурський **ud-ni* дають змогу простежити *діахронічні дивергентні*

фонологічні переходи: 1) за місцем і способом творення: на початку структури фіксуємо білабіальний апроксимант С *w: ІЄ **wed-* / **wod-*, що трансформується в лабіодентальну фрикативну С *v: Слов **vodā*; 2) за участі голосу й шуму: у кінці структури фіксуємо дзвінку *d: ІЄ **ud-*, щоо трансформується у сонорну С *r: Тох **war*; *діахронічні конвергентні фонологічні збіги:* 1) за місцем і способом творення: на початку структури фіксуємо білабіальний апроксимант С *w: ІЄ **wed-* / **wod-*, що зберігається як *w: Тох **war*; у кінці структури фіксуємо альвеолярну проривну С *d: ІЄ **ud-*, що зберігається як *d: Алб **udr-ya*, Двн.-Грець. **ud-n-tos*, Кельт **uden-sk-yo-*, Слов **vodā*, Умбурський **ud-ni*; 2) за місцем творення: альвеолярна С *d: ІЄ **ud-* зберігається як альвеолярна С *r: Тох **war* з характеристиками для ІЄ; 3) за участі голосу й шуму: на початку структури фіксуємо дзвінку С *w: ІЄ **wed-* / **wod-*, що зберігається як *v: Слов **vodā*, *w: Тох **war*; у кінці структури фіксуємо дзвінку *d: ІЄ **ud-*, що зберігається як *d: Алб **udr-ya*, Двн.-Грець. **ud-n-tos*, Кельт **uden-sk-yo-*, Слов **vodā*, Умбурський **ud-ni* з тими ж характеристиками.

Алб **udr-ya* зберіг *d, що був успадкований ІЄ **ud-*, трансформували його в плозивно-альвеолярну, адже середні фонемі ІЄ втратили придиховість в Алб (b, d, g замість b^h, d^h, g^h), що наближує її до німецьких, кельтських і слов'янських мов (Эйнтрей, 1982). Набуття Алб альвеолярного *r, що фіксується в етимоні, та втрата *w, який взагалі зник з алфавіту, засвідчує про відсутність в Алб консонантизму протиставлення за твердістю і м'якістю і про наявність самостійного середньопалатального ряду приголосних фонем. На окрему увагу заслуговує поява в Алб **udr-ya* відмінкового родового закінчення -ya (генітив І для середнього роду), що є показником того, що, за граматичною структурою Алб належить до мов з синтетичним флективним типом, який вона отримала від ІЄ, але елементи давньої флексії в процесі історичного розвитку зазнали значних змін. Так, в іменній системі Алб представлено 3 роди (чоловічий, жіночий, середній), 4 типи відмінювання з шести-відмінковою системою (Габинский, 1970).

За версією Р. С. Бікс, Двн.-Грець. **ud-n-tos* спричинило розвиток Грець *υδρία* “відро для води, урна” (останнє значення вживається частіше) має подібну фонетичну еволюцію з Алб **udr-ya* (Beekes). При цьому цей етимон демонструє як втрату придихання, але збереження дзвінкого проривного *d, так і об'єднання аблативу й генітиву, що виражається через появу відмінкового закінчення *-n-tos (Соболевский, 1948).

Що стосується Кельт **uden-sk-yo-*, то окремі вчені вважають, що комбінація суфіксів **sk-yo* є досить незвичною, а відтак, пропонують розглядати його як **ud-es-kyo-* (де простежується певна схожість з Грець *hydros* “вода”, а також з санскритським *utsa-* зі значенням “добре”), порівнюючи його в даному випадку з *odar* “коричневий, сірувато-бурий”, оскільки останнє слово бере за основу той самий ІЄ **ud-*, проте, на відміну від Кельт **uden-sk-yo-* має історичне чергування u – o, а також надзвичайно відрізняється семантичним наповненням. Реконструкція, яку пропонують Г. Л'юїс, Х. Педерсен, засвідчує те, що в галузі фонології Кельт відбувається протиставлення за м'якістю, а також висувається припущення, що *i та *u були можливими алофонами напівголосних *y та *w (Льюїс, Педерсен, 1954). Характерною ознакою є поява відмінкового закінчення: o вказує на флективний тип мов. За етимологічним словником, *-*udan* походить від санскриту.

Праслов'янська форма **vodā* є спорідненою з гетероклітичним іменником **uod-r-n-*, що засвідчує трансформацію початкової V *u у лабіодентальну фрикативну С *v. Схожі зміни відбувались і в інших ІЄ, наприклад, у французькій в XVI ст. Проте в даному випадку можемо бачити, що етимон не змінився відповідно до дії **закону Вінтера**, тобто “ІЄ послідовність “коротка V + дзвінка смична С” відображено “подовженою акутованою V + дзвінком смичним С” у балтослов'янських мовах, у той час як ІЄ послідовність “коротка V + дзвінка придихова смична С” відображена “короткою V + дзвінкою смичною С” (Kortland, 1988), а тому і не відбулося подовження V *o. Учені пояснюють відсутність відповідної модифікації в даному випадку тим, що V у праслов'янському **voda* слугує продовженням *(v)*undnes* (родовий відмінок однини від Балт.-Слов. **vond*), у якому знаходимо носовий інфікс, що походить від суфіксу, схожого з латинським *unda*, а, отже, консонантна комбінація **ndn* не дозволила закону Вінтера набрати сили. V **vod* з'явився у праслов'янській мові на місці **un*, яке зникло перед тавтосилабічною С. Ці модифікації призвели пізніше до дисиміляції *n. (Derksen, 2008). Звертаємо увагу, що *w трансформувалася у лабіодентальну фрикативну С *v у Слов **vodā*.

Розглядаючи Тох **war*, варто відзначити, що з фонетичної позиції, V *a на письмі передавала [ə], а *w передавалася напівголосним [w]. У цій групі мов можемо спостерігати за схожістю зі Слов та ІЄ у модифікації початкового V u. Проте на різних територіях ступінь лабіалізації відрізнявся (див. пр. С. А. Бурлак).

З огляду на особливості фонетичної системи умбурської мови, у якій не фіксувався *d, можемо зробити висновок, що в Умбурському *'ud-ni *d звучало як [t], а *u, потрапивши до цієї мови, перетворилася на V заднього ряду. Відмінкове закінчення *-ні в Умбурській *'ud-ni засвідчує про належність мови до мов флективного типу.

Висновки. Зіставна фонологічна інтерпретація *позиційних процесів вокалізму* Ностр *'wet "вода" дала змогу зафіксувати, що наголошена вокалічна *e в анлауті Ностр *'wet "вода", що відповідає *положенню про делабіалізовану вокалічну переднього ряду середнього піднесення *e*: 1) переходить в наголошену *a в Афр *wadaʔe, що відповідає *положенню про делабіалізовану вокалічну центрального ряду нижнього піднесення *a*; 2) переходить в наголошену *e в ІЄ *'wed-, що відповідає *положенню про делабіалізовану вокалічну переднього ряду середнього піднесення *e*, відображаючи регулярну дію закону (давньої) *моновокалічності* (Ф. де Соссюр); 3) переходить в наголошену *o в Алт *odV ІЄ, *'wod-, *u в ІЄ *'ud-, що відповідає *положенню про лабіалізовану вокалічну заднього ряду середнього піднесення *o / верхнього піднесення *u* в анлауті; при цьому ІЄ *'wed- / *'wod- / *'ud- засвідчує *положення закону про альтернацію *e – *o – *u* за ознакою вокалічний переднього – заднього рядів, а також *положення закону про квантитативне вирівнювання вокалічних в ІЄ* прамові.

Зіставна фонологічна інтерпретація *позиційних процесів консонантизму* Ностр *'wet дала змогу зафіксувати, що *t у Ностр *'wet, яке відповідає *положенню закону про глуху альвеолярну проривну *t* переходить у *d у Алт *odV, Афр *wadaʔe, ІЄ *'wed- / *'wod- / *'ud- і відображає регулярність дії закону *про дзвінку альвеолярну проривну *d*, засвідчуючи *процес редукції*, зокрема *оглушення* в положенні після наголошеної вокалічної *a, *e, *o, *u, а також *закон кінця слова* (В. Г. Таранець) (перехід слабкого Ностр *t у сильний Алт, Афр, ІЄ *d).

Зіставна фонологічна інтерпретація *комбінаторних процесів вокалізму і / або консонантизму* Ностр *'wet дала змогу зафіксувати, що поєднання консонантного *w + *e у Ностр *'wet, що відповідає *регресивній акомодатії*, надаючи палатальних ознак *w у Ностр *'wet за рахунок впливу *e: 1) переходить у поєднання *w / *v + *a у Афр *wadaʔe, яке відповідає дії закону *прогресивної акомодатії* за рахунок впливу консонантних *w / *v на наступний вокалічний *a, надаючи йому тембру /o/, зі збереженням лабіальних ознак; 2) переходить у поєднання *w + *e у ІЄ *'wed- зі збереженням палатальних ознак за

рахунок впливу *e на попередню фонему; 3) переходить у поєднання *w + *o у ІЄ *'wod- зі збереженням лабіальних ознак за рахунок впливу вокалічної *o на попередню фонему.

Зафіксовані фонологічні переходи і збіги на двох вертикальних рівнях, тобто на макрокомпаративному (між Ностр *'wete і відповідниками Алт *odV, Афр *wadaʔe, ІЄ *'wed- / *'wod- / *'ud-) і лінгвокомпаративному (між Алт *odV і Кор *òrán-, ТМ *udu-n; Афр *wadaʔe і Зах.-Сем. *wtn, Сх.-Куш. *wʃ; ІЄ *'wed- / *'wod- / *'ud- і Алб *udr-ya, Двн.-Грец. *ud-n-tos, Кельт *uden-sk-yo-, Слов *vodā, Тох *war, Умбурській *'ud-ni) рівнях, засвідчують близький ступінь споріднення між алтайською й афразійською сім'ями і віддалений ступінь споріднення між індоєвропейською й алтайською та індоєвропейською й афразійською сім'ями. Таке припущення підтверджується регулярністю, по-перше, *позиційних процесів у вокалізмі* (закон (давньої) моновокалічності, закон альтернації) і *консонантизмі* (закон редукції); по-друге, *комбінаторних процесів* (регресивної акомодатії з фіксацією палатальних ознак, прогресивної акомодатії з фіксацією як лабіальних, так і палатальних ознак), які є показниками беззаперечного факту генетичного споріднення мов, які мають статус ностратичних.

Умовні скорочення

Алт – алтайська сім'я, алтайські мови, алтайська прामова, алтайський архетип / етимон

Афр – афразійська сім'я, афразійські мови, афразійська прамова, афразійський архетип / етимон

Двн.-грец. – давньогрецька мова, давньогрецький архетип / етимон

Зах.-Сем. – західно-семітська група, західно-семітські мови, західно-семітська прамова, західно-семітський архетип / етимон

ІЄ – індоєвропейська сім'я, індоєвропейські мови, індоєвропейська прамова, індоєвропейський архетип / етимон

Кор – корейська мова, корейська прамова, корейський архетип / етимон

Ностр – ностратична сім'я / макросім'я, ностратичні мови, ностратична прамова, ностратичний архетип / етимон

Сем – семітська прамова, семітський архетип / етимон

Слов – слов'янська група, слов'янські мови, слов'янська прамова, слов'янський архетип / етимон

Сх.-Куш. – східно-кушитська група, східно-кушитські мови, східно-кушитська прамова, східно-кушитський архетип / етимон

ТМ – тенгусо-маньчжурська група, тенгусо-маньчжурські мови, тенгусо-маньчжурська прамова, тенгусо-маньчжурський архетип / етимон

Тох – тохарська група, тохарські мови, тохарська прамова, тохарський архетип / етимон
С – консонантизм, консонантна фонема
V – вокалізм, вокалічна фонема

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Васько Р. В. Первинні фонологічні одиниці в системі консонантизму давньогерманських мов: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.04. К., 2007. 480 с.
2. Габинский М. А. Появление и утрата первичного албанского инфинитива (к проблеме инфинитивности в балканских языках). Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1970. С. 4–89.
3. Гухман М. М. Историческая типология и проблема диахронических констант. М.: Наука, 1981. 248 с.
4. Дмитриева В. Н. Корейский язык: практический курс. Москва: МГИМО (У) МИД России, 2008. 254 с.
5. Дьяконов И. М. Лингвистические данные к истории древнейших носителей афразийских языков. *Africana. Африканский этнографический сборник*. Л., 1975. Вып. 10. С. 117–130.
6. Иллич-Свитыч В. М. Алтайские гуттуральные *k', *k, *g. *Этимология* 1964. Москва : Наука, 1965. С. 338–343.
7. Иллич-Свитыч В. М. Генезис индоевропейских рядов гуттуральных в свете данных внешнего сравнения. *Проблемы сравнительной грамматики индоевропейских языков*. Москва, 1964.
8. Иллич-Свитыч, В. М. Материалы к сравнительному словарю ностратических языков. *Этимология* 1965. Москва : Наука, 1967. С. 321–373.
9. Капранов Я. В. Діахронічна інтерпретація і верифікація ступенів споріднення ностратичних мов (на матеріалі етимонів *NuKa, *wol[a], *wete, *p^hah- (~ *p^həh-), *marV): дис. ... докт. філол. наук: 10.02.17. К., 2021. 530 с.
10. Климов Г. А. Ещё одна индоевропейско-семитско-картвельская лексическая параллель. *Этимология*. Москва: Наука, 1985. С. 156–159.
11. Корольова А. В. Когнітивна лінгвокомпаративістика : від реконструкції прамовних форм до реконструкції структур свідомості. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія : зб. наук. пр. / гол. ред. А. В. Корольова*. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2014. С. 94–101.
12. Льюис Г., Педерсен Х. Краткая сравнительная грамматика кельтских языков : пер. с англ. Москва, 1954.
13. Рамстедт Г. И. Введение в алтайское языкознание. *Морфология*. Москва : Изд-во иностр. лит., 1957. 255 с.
14. Рассоха И. Н. Исследования по ностратической проблеме: ЮжноУкраинский центр неолитической революции. *Методика выявления древнейшего родства языков путем сравнения их базовой лексики с ностратической и синокавказской реконструкциями : монография*. Харьков: ХНАМГ, 2010. 400 с.
15. Рассоха И. Н. Украинская прародина индоевропейцев. Харьков: ХНАМГ, 2007. 392 с.
16. Савченко А. Н. Сравнительная грамматика индоевропейских языков. 3-е изд. Москва : УРСС, 2010. 416 с.
17. Семереньи О. Введение в сравнительное языкознание. Москва: Едиториал УРСС, 2002. 400 с.
18. Серебренников Б. А. О причинах устойчивости агглютинативного строя. *Вопросы языкознания*. 1963. № 1. С. 46–56.
19. Соболевский С. И. Древнегреческий язык. СПб.: Летний Сад, 2000. 616 с.
20. Старостин Г. С. и др. К истокам языкового разнообразия. Десять бесед о сравнительно-историческом языкознании с Е. Я. Сатановским. Москва: Издательский дом “Дело” РАНХиГС, 2015. 584 с.
21. Старостин Г. С. Языки Африки: Опыт построения лексикостатистической классификации. Т. 1: Методология. *Койсанские языки*. Москва: Языки славянской культуры, 2013. 511 с.
22. Старостин С. А. Алтайская проблема и происхождение японского языка. Москва: Наука, 1991. 298 с.
23. Стефанова Н. О. Етносеміометрична параметризація аксіоконцептосфер у британській та українській лінгвокультурах: автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.17, 10.02.21. К., 2020. 38 с.
24. Суник О. П. Очерки по синтаксису тунгусо-маньчжурских языков. Л.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1947. 202 с.
25. Таранець В. Г. Трипільський субстрат: Походження давньоєвропейських мов : монографія. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2009. 276 с.
26. Черхавя О. О. Реконструкція теолінгвістичної матриці релігійно-популярного дискурсу (на матеріалі англійської, німецької та української мов): монографія. К.: Вид. центр КНЛУ, 2017. 400 с.
27. Эйнтрей Г. И. Албанский язык (грамматический очерк с текстами и комментариями). Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1982. 192 с.
28. Beekes R. S. P. *Comparative Indo-European linguistics: an introduction*. 2 ed. Amsterdam Philadelphia : John Benjamin's Publishing Company, 2011. xxiv + 415 p.
29. Derksen R. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden / Boston : Brill, 2008. 726 p. (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 4).
30. Greenberg J. H. Author's precis and reply to review of *Language in the Americas*. *Current Anthropology*. 1987. Vol. 28. P. 647–652, 664–666.
31. Greenberg J. *The Languages of Africa*. The Hague: Mouton; IJAL 29.1; Bloomington: Indiana University Press, 1963. vi + 171 p.

32. Kapranov Y., Korolyova A., Tolcheyeva T., Vasko R. Human Language as a Natural Artifact of Planetary-Noospheric Mind: Coevolutionary-Macromutational Reinterpretation. Amazonia Investiga / ed. D. F. A. Campillo. Colombia: Universidad de la Amazonia, 2020. Vol. 9(34). P. 17–23.
33. Kortland F. Remarks on Winer's law. Dutch Contributions to the Tenth international Congress of Slavists. Sofia. Linguistics (Studies in Slavic and General Linguistics). Amsterdam: RODOPI, 1988. P. 387–396.
34. Starostin S. A., Dybo A. V., Mudrak O. A. Etymological Dictionary of the Altaic Languages: in 3 Vols. Leiden; Boston: Brill Academic Pub, 2003. Vol. 1: A–K. vi + 852 p.; Vol. 2: L–Z. iv + 700 p.; Vol. 3: Indices. iv + 540 p.
35. Vasko R. The Idea of Harmonising Hypotheses about the Origin of Life on Earth: The Rational Principle – Human Being and His Language. Logos. Vilnius, 2021. No. 106. P. 80–91.

REFERENCES

1. Vasko R. V. Pervynni fonolohichni odynytsi v systemi konsonantyzmu davnohermanskyykh mov [Primary phonological units in the system of consonantism of Old Germanic languages]: dys. ... dokt. filol. nauk: 10.02.04. K., 2007. 480 s. [in Ukrainian].
2. Gabinskiy M. A. Poyavleniye i utrata pervichnogo albanskogo infinitiva (k probleme infinitivnosti v balkanskikh yazykakh) [The emergence and loss of the primary Albanian infinitive (to the problem of infinitiveness in the Balkan languages)]. L.: Nauka, Leningradskoye otdeleniye, 1970. S. 4–89. [in Russian].
3. Gukhman M. M. Istoricheskaya tipologiya i problema diakhronicheskikh konstant [Historical typology and the problem of diachronic constants]. M.: Nauka, 1981. 248 s. [in Russian].
4. Dmitriyeva V. N. Koreyskiy yazyk: prakticheskiy kurs [The Korean language: practical course]. Moskva: MGIMO (U) MID Rossii, 2008. 254 s. [in Russian].
5. Dyakonov I. M. Lingvisticheskiye dannyye k istoriya drevneyshikh nositeley afraziyskikh yazykov [Linguistic data on the history of the most ancient speakers of the Afriatic languages]. Africana. Afrikiyskiy etnograficheskiy sbornik. L., 1975. Vyp. 10. S. 117–130. [in Russian].
6. Illich-Svitych V. M. Altayskiye gutturalnyye *k', *k, *g [Altaic guttural *k', *k, *g]. Etimologiya 1964. Moskva: Nauka, 1965. S. 338–343. [in Russian].
7. Illich-Svitych V. M. Ġenezis indoyevropeyskikh ryadov gutturalnykh v svete dannyykh vneshnego sravneniya [Genesis of Indo-European guttural series in the light of external comparison data]. Problemy sravnitel'noy grammatiki indoyevropeyskikh yazykov. Moskva, 1964. [in Russian].
8. Illich-Svitych, V. M. Materialy k sravnitel'nomu slovaryu nostraticheskikh yazykov [Data materials for a comparative dictionary of the Nostratic languages]. Etimologiya 1965. Moskva : Nauka, 1967. S. 321–373. [in Russian].
9. Kapranov Y. V. Diakhronichna interpretatsiya i veryfikatsiya stupeniv sporidnennyya nostratychnykh mov (na materialy etymoniv *HuḲa, *wol[a], *wete, *p^haḥ- (~ *p^həḥ-), *marV) [Diachronic Interpretation and Verification of Degrees of Nostratic Languages Relationship (Case Study of Etymons *HuḲa, *wol[a], *wete, *p^haḥ- (~ *p^həḥ-), *marV)]: dys. ... dokt. filol. nauk: 10.02.17. K., 2021. 530 s. [in Ukrainian].
10. Klimov G. A. Yeshcho odna indoyevropeysko-semitsko-kartvelskaya leksicheskaya parallel [Another Indo-European-Semitic-Kartvelian lexical parallel]. Etimologiya. Moskva: Nauka, 1985. S. 156–159. [in Russian].
11. Korolova A. V. Kohnityvna linhvokomparatyvistyka: vid rekonstruktsiyi pramovnykh form do rekonstruktsiyi struktur svidomosti [Cognitive Linguocomparative Studies: from the reconstruction of language forms to the reconstruction of structures of consciousness]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Seriya Filolohiya : zb. nauk. pr. / hol. red. A. V. Korolova. Kyiv : Vyd. tsentr KNLU, 2014. S. 94–101. [in Ukrainian].
12. Lyuis G., Pedersen H. Kratkaya sravnitel'naya grammatika keltskikh yazykov [Brief comparative grammar of the Celtic languages]: per. s angl. Moskva, 1954. [in Russian].
13. Ramstedt G. I. Vvedeniye v altayskoye yazykoznanie. Morfologiya [Introduction to Altaic linguistics. Morphology]. Moskva: Izd-vo inostr. lit., 1957. 255 s. [in Russian].
14. Rassokha I. N. Issledovaniya po nostraticheskoy probleme: YuzhnoUkrainskiy tsentr neoliticheskoy revolyutsii. Metodika vyyavleniya drevneyshogo rodstva yazykov putem sravneniya ikh bazovoy leksiki s nostraticheskoy i sinokavkazskoy rekonstruktsiyami: monografiya [Research on the Nostratic problem: South Ukrainian center of the Neolithic revolution. Methods for identifying the most ancient relationship of languages by comparing their basic vocabulary with the Nostratic and Sino-Caucasian reconstructions: monograph]. Kharkov: KHNAMG, 2010. 400 s. [in Russian].
15. Rassokha I. N. Ukrainskaya prarodina indoyevropeytssev [Ukrainian ancestral home of the Indo-Europeans]. Kharkov: KHNAMG, 2007. 392 s. [in Russian].
16. Savchenko A. N. Sravnitel'naya grammatika indoyevropeyskikh yazykov [Comparative grammar of the Indo-European languages]. 3-ye izd. Moskva: URSS, 2010. 416 s. [in Russian].
17. Szemerényi O. Vvedeniye v sravnitel'noye yazykoznanie [Introduction to Comparative Linguistics]. Moskva: Yeditorial URSS, 2002. 400 s. [in Russian].
18. Serebrennikov B. A. O prichinakh ustoychivosti agglutinativnogo stroya [On the reasons for the stability of the agglutinative system]. Voprosy yazykoznanija. 1963. № 1. S. 46–56. [in Russian].
19. Sobolevskiy S. I. Drevnegrecheskiy yazyk [The Ancient Greek language]. SPb.: Letniy Sad, 2000. 616 s. [in Russian].
20. Starostin G. S. i dr. K istokam yazykovogo raznoobraziya. Desyat besed o sravnitel'no-istoricheskom yazykoznanii s Ye. Ya. Satanovskim [To the origins of linguistic diversity. Ten conversations about comparative historical linguistics with E. Ya. Satanovskiy]. Moskva: Izdatelskiy dom "Delo" RANKhiGS, 2015. 584 s. [in Russian].

21. Starostin G. S. *Yazyki Afriki: Opyt postroyeniya leksikostaticheskoy klassifikatsii*. T. 1: Metodologiya. Koysanskiye yazyki [The languages of Africa: Experience in constructing a lexicostatic classification. Volume 1: Methodology. The Khoisan languages]. Moskva: Yazyki slavyanskoy kul'tury, 2013. 511 s. [in Russian].
22. Starostin S. A. *Altayskaya problema i proiskhozhdeniye yaponskogo yazyka* [The Altaic problem and the origin of the Japanese language]. Moskva: Nauka, 1991. 298 s. [in Russian].
23. Stefanova N. O. *Etnosemiometrychna parametryzatsiya aksiokontseptosfer u brytanskiy ta ukrayinskiy linhvokulturakh* [Ethnosemiometric parameterization of axioconceptospheres in British and Ukrainian language cultures]: avtoref. dys. ... dokt. filol. nauk: 10.02.17, 10.02.21. K., 2020. 38 s. [in Ukrainian].
24. Sunik O. P. *Ocherki po sintaksisu tunguso-man'chzhurskikh yazykov* [Essays on the syntax of the Tungus-Manchu languages]. L.: Gosudarstvennoye uchebno-pedagogicheskoye izdatelstvo Ministerstva prosveshcheniya RSFSR, 1947. 202 s. [in Russian].
25. Taranets V. H. *Trypils'kyy substrat: Pokhodzhennya davnoyevropeys'kykh mov: monohrafiya* [Trypillya substrate: the origin of the ancient European languages: monograph]. Odesa: ORIDU NADU, 2009. 276 c. [in Ukrainian].
26. Cherkhava O. O. *Rekonstruktsiya teolinhvistychnoyi matrytsi relihiyno-populyarnoho dyskursu (na materialy anhliyskoyi, nimetskoyi ta ukrayinskoyi mov): monohrafiya* [Reconstruction of the theolinguistic matrix of religious-popular discourse (based on the English, German and Ukrainian languages): monograph]. K.: Vyd. tsentr KNLU, 2017. 400 s. [in Ukrainian].
27. Eyntrey G. I. *Albanskiy yazyk (grammaticheskyy ocherk s tekstami i kommentariyami)* [The Albanian language (grammatical sketch with texts and comments)]. L.: Izd-vo Leningradskogo universiteta, 1982. 192 s. [in Russian].
28. Beekes R. S. P. *Comparative Indo-European linguistics: an introduction*. 2 ed. Amsterdam Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company, 2011. xxiv + 415 p.
29. Derksen R. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden / Boston : Brill, 2008. 726 p. (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 4).
30. Greenberg J. H. Author's precis and reply to review of *Language in the Americas*. *Current Anthropology*. 1987. Vol. 28. P. 647–652, 664–666.
31. Greenberg J. *The Languages of Africa*. The Hague: Mouton; IJAL 29.1; Bloomington: Indiana University Press, 1963. vi + 171 p.
32. Kapranov Y., Korolyova A., Tolcheyeva T., Vasko R. *Human Language as a Natural Artifact of Planetary-Noospheric Mind: Coevolutionary-Macromutational Reinterpretation*. Amazonia Investiga / ed. D. F. A. Campillo. Colombia: Universidad de la Amazonia, 2020. Vol. 9(34). P. 17–23.
33. Kortland F. *Remarks on Winer's law*. *Dutch Contributions to the Tenth international Congress of Slavists*. Sofia. Linguistics (Studies in Slavic and General Linguistics). Amsterdam: RODOPI, 1988. P. 387–396.
34. Starostin S. A., Dybo A. V., Mudrak O. A. *Etymological Dictionary of the Altaic Languages: in 3 Vols*. Leiden; Boston: Brill Academic Pub, 2003. Vol. 1 : A–K. vi + 852 p.; Vol. 2 : L–Z. iv + 700 p.; Vol. 3 : Indices. iv + 540 p.
35. Vasko R. *The Idea of Harmonising Hypotheses about the Origin of Life on Earth: The Rational Principle – Human Being and His Language*. *Logos*. Vilnius, 2021. No. 106. P. 80–91.

УДК 81.133.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-16>

Рената ВЕСЕЛЬСЬКА,

orcid.org/0000/0002-5992-544

*студентка I курсу магістратури кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) rweselka@gmail.com*

Микола ТИЩЕНКО,

orcid.org/0000/0001-8390-7350

*викладач кафедри англійської мови гуманітарного спрямування № 3
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) marabota@i.ua*

ЛІНГВІСТИЧНА СПЕЦИФІКА ТА КОРЕЛЯЦІЯ МОВЛЕННЄВИХ СКЛАДОВИХ ЕКОДИСКУРСУ

Статтю присвячено дослідженню лінгвістичної специфіки та кореляції мовленнєвих складових екодискурсу. Обґрунтовано актуальність та практичну цінність обраної теми, окреслено мету і завдання дослідження, зазначено методи та висунуто об'єкт та предмет роботи. Надано рекомендації для подальшого дослідження запропонованої тематики.

Наукове дослідження полягає у виявленні, систематизації, аналізі та порівнянні мовних особливостей німецького та українського екомаркетингу. На початку розглядається взаємовплив економічних та мовних явищ, описуються його причини та наслідки. Далі у роботі дефінується поняття екомаркетингу, розглядається історія виникнення та розвитку цієї концепції, визначаються її цілі та засоби досягнення цілей на сучасному етапі.

Усе частіше проблеми навколишнього середовища виходять на перший план. Це спричинило формування екологічного аспекту як суттєвої конкурентної переваги товарів та послуг на ринку. Значну роль почав відігравати екомаркетинг, який володіє значним прагматичним потенціалом. З огляду на це дослідження лінгвоспецифіки екомаркетингу та особливостей її відтворення у іншій мові є актуальним.

У роботі визначено особливості німецького та українського екодискурсу у сфері маркетингу. До них належать використання слів з позитивною конотацією, термінів, англіцизмів, неологізмів, прийомів мовної гри тощо. Також виявлено слова-маркери для кожної з мов та описано мотивацію їх використання і прагматичний потенціал.

Виявлені специфічні мовленнєві риси текстів німецької та української «зеленої» реклами дозволяють окреслити основні подібності та відмінності між екодискурсами відповідних мов та сформулювати перспективні віхи подальших досліджень з цієї тематики. Встановлено, що відмінності використання мовних та мовленнєвих засобів можуть спричинити часткову або повну втрату прагматичного потенціалу при відтворенні рекламного повідомлення засобами іншої мови. З огляду на це результати досліджень можуть знайти практичне застосування у перекладі.

Ключові слова: *реклама, екодискурс, мовленнєвий вплив, частини мови, кореляція, рекламні тексти*

Renata VESELSKA,

orcid.org/0000/0002-5992-5441

*First-year Master's Degree Student at the Department of Theory, Practice and Translation of German
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) rweselka@gmail.com*

Mykola TYSHCHENKO,

orcid.org/0000/0001-8390-7350

*Teacher at the Department of English for Humanities № 3
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) marabota@i.ua*

LINGUISTIC SPECIFICITY AND CORRELATION OF THE SPEECH ECODISCOURSE COMPONENTS

The article is devoted to the study of linguistic specificity and correlation of the ecodecourse speech components. The relevance and practical value of the chosen topic are substantiated, the purpose and tasks of the research are outlined, the methods are indicated and the object and subject of the work are put forward. Recommendations for further research of the proposed topic are given.

The aim of the research is to identify, systematize, analyze and compare the language features of German and Ukrainian ecomarketing. At the beginning the interaction of economic and linguistic phenomena is considered, its causes and consequences are described. Further in the work the concept of ecomarketing is defined, the origin and development of this concept are considered, its purposes and means of achievement of the purposes at the present stage are defined.

Increasingly, environmental issues are coming to the fore. This led to the formation of the environmental aspect as a significant competitive advantage of goods and services in the market. Ecomarketing, which has significant pragmatic potential, has begun to play an important role. The study of the linguistic specifics of ecomarketing and the peculiarities of its reproduction in another language is relevant.

The peculiarities of German and Ukrainian ecodecourse in the field of marketing are determined in the paper. These include the use of words with a positive connotation, terms, neologisms, language game techniques, etc. Marker words for each of the languages were also identified and the motivation for their use and pragmatic potential was described.

The identified specific speech features of the texts of German and Ukrainian "green" advertising allow us to outline the main similarities and differences between the ecodecourses of the respective languages and to form promising milestones for further research of this topic. It has been identified that differences in the use of language and speech means can cause partial or complete loss of pragmatic potential when reproducing an advertising message by means of another language. The results of research can find practical application in translation.

Key words: advertising, ecodecourse, speech influence, parts of speech, correlation, advertising texts

Постановка проблеми. Реклама є одним з найважливіших інструментів забезпечення покупців інформацією про певний товар. Вона повинна впливати на потенційних споживачів, для того щоб підвищити їхню обізнаність та збільшити продажі компанії, адже у решті-решт еко-товари – це лише товари, які повинні потрапити в кошик для покупок якомога більшої кількості людей (Gebhardt, 2018: 54). Реклама визначається як «процес комунікативного впливу за допомогою засобів масової комунікації в різних засобах масової інформації з метою змінити ставлення адресата до ринку та його поведінку в контексті цілей компанії» (Meffert, 2020: 213). Мету впливу в рекламі вважають основною. Однак реклама може також представляти конкретну інформацію та емоційні переживання (Felser, 2019: 146). Також вона демонструє колективні ідеї та цінності суспільства.

Аналіз дослідження. Є багато функцій, які реклама повинна виконувати за допомогою мовних та мовленнєвих засобів. Вона повинна бути зрозумілою, привабливою та чіткою, щоб викликати увагу та інтерес. Найбільш яскравою характеристикою рекламної мови є її характерний лексичний склад, який постійно формується і розширюється за допомогою композит, неологізмів та okazіоналізмів.

Різні аспекти рекламного дискурсу досліджувала низка представників українського (О. І. Зелінська, О. В. Анопіна, В. І. Охріменко, Н. Т. Гуменюк) та зарубіжного (К. Бове,

М. М. Кохтєв, Дж. Н. Ліч) мовознавства. Проблемами перекладу рекламних текстів займалися М. Апетян, Т. Бандуля, У. Кирмач, М. Литвінова та ін., зокрема на матеріалі німецької мови – Ю. Ніколащенко, К. Венер, З. Фізер, С. Фрідріх. На мовні особливості саме екологічної реклами звернули увагу такі українські мовознавці, як І. М. Калиновська, С. М. Кушнерук, але більшість їхніх робіт зосереджені на дослідженні термінології у цій сфері, таким чином у них відсутнє цілісне уявлення про лінгвоспецифіку еко-маркетингу. Екодискурсу німецького маркетингу присвячені роботи таких вчених як Б. Гібгардт, І. Міклаус, М. Марко. Лексика реклами включає як стилістично-нейтральні слова, так і емоційно забарвлені. У той час як перші виконують функцію інформування, другі діють не стільки на розум, скільки на почуття реципієнта. Це слова з позитивною оцінкою (наприклад, perfekt, super, cool). Провідну роль відіграють так звані ключові слова. Вони вказують на цінності, які займають важливе місце в рекламі, і є загально визнаними (такі як Geschmack, Genuss, Gesundheit, Glück), і звучать універсально, а часто також і емоційно. Також значний прагматичний потенціал мають дієслова у формі наказового способу, які прямо спонукають споживачів до певних дій. Дуже часто у рекламній лексиці можна зустріти запозичення. У сучасній рекламі це переважно слова з англійської мови (англіцизми). Вони сигналізують про сучасність, привабливість та/або міжнародне визнання. Окрім англіцизмів та слів з позитивною

оцінкою, використовують неологізми та окаяоналізми. Неологізми – це словесні новоутворення, нові лексичні вислови, нові денотати (Warnke, 2016: 57). Окаіоналізмом у «Словнику лінгвістичних термінів» Д. І. Ганич та І. С. Олійник називають слово, утворене за непродуктивною моделлю, що не відповідає загальноприйнятому вживанню, має індивідуальний, зумовлений специфічним контекстом характер (Ганич, 1985: 165). Більшість з них швидко забуваються, однак є ті, які закріплюються у мові, зберігаючи свою асоціативність з певним продуктом, і таким чином здійснюють помітний вплив на свідомість та підсвідомість споживачів.

Виклад основного матеріалу. Оскільки Німеччина та Україна активно співпрацюють, діляться досвідом, а також обмінюються товарами, з'являється потреба перекладу рекламних текстів, зокрема текстів екомаркетингу. Для адекватного відтворення рекламного повідомлення перекладачу теж важливо знати особливості екодискурсу обох мов і враховувати їх під час перекладу. Усе вище назване і визначає актуальність дослідження. Мета дослідження полягає у виявленні, систематизації, аналізі та порівнянні мовних особливостей німецьких та українських текстів екомаркетингу. Об'єктом дослідження є сучасні німецькомовний і українськомовний екодискурси у сфері маркетингу, предметом дослідження – їхні особливості у перекладацькому та компаративному аспектах. Матеріалом дослідження слугували німецькі та українські рекламні тексти екологічної спрямованості, розміщені у мережі Інтернет протягом 2016-2021 років.

Важливою особливістю рекламної лексики, і зокрема лексики екомаркетингу, є терміни, які повинні сприяти підвищенню обізнаності та зміцненню довіри покупця. Наприклад, Pestiziden, Dieseltechnologie, Stickdioxide. Вони покликані певною мірою навчати споживача та заохочувати його брати участь у різних наукових процесах, незалежно від того, розуміє це споживач чи ні. Це особливо актуально для екомаркетингу, адже однією з його цілей є інформування споживача про актуальний стан та проблеми екології і залучення його до вирішення цих проблем через використання певних продуктів. Часто рекламні тексти спираються на висловлювання відомих вчених або спеціалістів, які підтримують рекламну кампанію додатковими раціональними аргументами. Для привертання уваги також використовуються синтаксичні засоби. Для цього використовуються окличні, питальні та неповні речення. Реклама спрямована безпосередньо на споживача. Однак

залежно від цільової групи вона використовує різні лексичні засоби і різні елементи стилю. До таких особливостей рекламних текстів відносять різноманітні прийоми мовної гри: каламбури, метафори, алюзії тощо. До так званої «зеленої» реклами ми відносимо будь-який рекламний матеріал, який прямо чи опосередковано надсилає повідомлення про те, що те, що рекламується, позитивно впливає на збереження навколишнього середовища. Ми розрізняємо такі види «зеленої» реклами, слідом за Костроміною О.:

1) коли сам товар/послуга позиціонується як безпечний/безпечна для навколишнього середовища;

2) коли певні заходи та процеси в компанії представлені як безпечні для навколишнього середовища, наприклад, екологічно чисті виробничі процеси;

3) коли рекламодавець представляє себе як екологічно відповідальну особу за допомогою окремих від компанії заходів, наприклад, посадка лісу або акції збору коштів для екологічних цілей (Костромина, 2017: 103).

При цьому ми не акцентуємо увагу на тому, чи представлене «зелене» повідомлення відповідає дійсності, чи ні.

Крім цього, ми розрізняємо назву продукту, бренду чи компанії, рекламний слоган та інформаційно-рекламне повідомлення. Під поняттям «слоган» ми розуміємо «комунікативне повідомлення, що має прагматичну настанову передати відносно правдиву інформацію про предмет реклами найбільшій кількості людей з метою спонукання їх до активної дії – скористатися і придбати рекламований товар/послугу» (Ковальчук, 2015: 71). Слоган повинен привертати увагу споживача до продукту, формувати конкретний емоційний образ, пов'язаний з продуктом, легко запам'ятовуватися і при цьому він має обмежену кількість символів. У цьому контексті для здійснення прагматичної функції особливе значення має вибір лексичних одиниць.

Щоб підкреслити екологічність продукту/послуги і таким чином продемонструвати конкурентні переваги, закликати до свідомості споживача, використовують спеціальні слова-маркери. В екодискурсі німецького маркетингу такими словами є: Natur, Umwelt, Nachhaltigkeit, включаючи утворені від них композити та прикметники, а також слова bio та öko. Особливо останні часто використовують у слоганах та назвах завдяки їхній змістовності, короткості та інтернаціональності. Наприклад: молоко «EDEKA Bio Frische Vollmilch», слогани «Kraft der Natur»

(Thüringen Waldquell), «Machen Sie mit – werden Sie öko»; «Liebe ist bio». Однак слова bio та öko можуть виступати і у ролі префіксів, легко поєднуючись з найрізноманітнішими словами. У більшості випадків ці префікси пишуть через дефіс: компанія «2G Bio-Energietechnik», слоган «Jetzt kann jeder Bio-Gärtner sein» (Ja! Natürlich). Для полегшення сприйняття та запам'ятовування у слоганах часто використовують різні лексичні та фонетичні прийоми: співзвуччя, рими, епітети, порівняння чи протиставлення, метафори, уособлення, гіперболи, повтори, каламбури, цитати та алюзії, сленг та жаргонізми тощо. Наприклад, використання повторів, щоб підкреслити ключове слово і викликати приємні асоціації: Natürliche Schönheit – gesunde Schönheit (Melvita). Або співзвуччя: Ökonomisch. Ökologisch. Effizient. Einfach (AC-Rädler). Використання англіцизмів та інших запозичень у назвах та слоганах є не дуже поширеним. Одним з небагатьох прикладів нашої вибірки є слоган компанії «A.W. Schultze»: Unser Know-how für eine saubere Umwelt. Такі цілі екомаркетингу як виховання споживача, демонстрація не лише індивідуальної, але й суспільної вигоди від купівлі та використання продукту теж знаходять відображення у слоганах: Global denken, regional trinken (Thüringen Waldquell), Gut für mich. Gut für die Umwelt (SodaStream).

У той же час для інформаційно-реklamних текстів характерне вживання термінів та професіоналізмів, що ми не спостерігали у випадку слоганів. Адже в той час як слогани призначені привертати увагу споживача, метою інформаційно-реklamних повідомлень є підвищення довіри, а у випадку «зеленої» реклами – ще й інформування споживача про стан та проблеми навколишнього середовища, сприяння його обізнаності та прагненню стати активним учасником у вирішенні індивідуальних і глобальних проблем. Наприклад: Pasteurisiert, nicht homogenisiert (Molkerei Schlozberg). Mit hochwirksamen Pflanzenstoffen aktiv den Cholesterinspiegel senken (Becel). Die [Produkte von Ja!Natürlich] enthalten weder künstliche Aromen noch chemische Zusatzstoffe (BILLA). Такі повідомлення завжди описують конкретні переваги продукту/послуги з точки зору збереження навколишнього середовища, наприклад, демонструють екологічно чисті способи виробництва: Unsere Bio-Milchprodukte garantieren den Einsatz von Futtermitteln aus ökologischer Landwirtschaft ohne Einsatz von Pestiziden und Kunstdünger (Edeka). Vom Kugelschreiber bis zum Bleistift. Sie haben's in der Hand, welches Schreibgerät der neue Lieblingsstift Ihres Kunden wird. Aber egal ob es

ein Bleistift, Touchpen mit Kugelschreiber, Fineliner oder Textmarker ist – alle Stifte sind aus nachhaltigen Materialien hergestellt und unterstreichen somit auch die Umweltfreundlichkeit Ihres Unternehmens. Або підкреслюють те, що продукт підлягає переробці: Unsere Produkte kommen ganz ohne Plastik, Mikroplastik, Silikone, Chemie und bedenkliche Inhaltsstoffe aus und können recycelt werden (Erdenfreund). Іноді це подають досить креативно, пропонуючи споживачу вторинне використання продукту, так зване «друге життя». Наприклад, олівець, який можна посадити у горщик і виростити певну рослину, або папір для конфеті, у якому міститься насіння, здатне прорости: Ein Stift, der wächst. Ist er zum Schreiben zu kurz, pflanzen Sie ihn ein und züchten frische Kräuter für ihre Küche (Sprout). Karneval ist zwar vorbei, aber von unserem Samenpapier Konfetti habt ihr noch länger was. Wenn Sie das Papier in einem Topf mit Erde oder draußen im Garten pflanzen, keimen die Samen des Papiers und wachsen zu Pflanzen heran (Amkreativfabrik). Домінуючою частиною мови у німецькому рекламному дискурсі в цілому, і в дискурсі екомаркетингу зокрема, є іменники. Це відповідає загальній тенденції німецької мови, яка у економічній сфері прагне до номінального стилю. Однак не останню роль виконують дієслова, переважно у наказовій формі, яким належить функція спонування. При цьому має значення, чи до споживача звертаються на «Ви» чи на «ти». Звертання на «ти» виглядає більш доброзичливо і звично, і з'являється здебільшого в тих рекламних оголошеннях, цільовою аудиторією яких є молодь та підлітки, тоді як звертання на «Ви» навпаки, демонструє певну дистанцію і водночас ввічливість, воно сприймається більш серйозно, тому частіше використовується у текстах німецької «зеленої» реклами (Mahovský, 2017: 34).

В Україні тенденції до екомаркетингу, сталого розвитку і підвищення екологічної свідомості споживача лише набувають поширення. Раніше екологічна продукція була дорожчою за звичайну, а оскільки купівельна спроможність споживачів в Україні була невисокою, то фактор екологічності не вважався вирішальним при споживчому виборі (Домброван, 2020: 144). Однак протягом останніх десятиліть у зв'язку з глобалізацією та орієнтацією України на західноєвропейське суспільство ситуація почала змінюватися, екопродукція поступово зайняла своє місце на українському ринку, а виробники зрозуміли, що екомаркетингові стратегії є вигідними і для них. При цьому основною причиною того, що українці обирають екопродукти є незадоволення якістю звичайних

продуктів, а часто навіть їхній шкідливий вплив на здоров'я (Зіновчук, 2015: 63). Це зумовило певні мовленнєві особливості українського еко-дискурсу у сфері маркетингу. В українській «зеленій» рекламі теж представлені слова-маркери, які викликають позитивні асоціації і таким чином впливають на споживача.

Поширеними є також екоакції, які підтримують імідж виробника як «еко» і водночас підвищують екологічну свідомість споживачів. Наприклад, акція з озеленення Києва, організована компанією «Тойота-Україна» під слоганом «Купив машину? Посади дерево!», або послуга обміну старих телефонів на знижку на новий: Поміняй свій старий телефон на новий! (Алло.ua), Принеси старий – отримай знижку на новий! (Цифровий Світ Nympha) Не консервуй гаджети. Обмінюй вигідно! (Цитрус). У слоганах екоакцій частіше використовують дієслова у формі 2-ої особи однини наказового способу. Рекламний текст має нормативний характер, тобто конструюється відповідно до багаторівневих норм: мовних, стильових та композиційних. Тому при перекладі необхідно враховувати як композиційну структуру, так і психологію сприйняття реклами, національно-культурні чинники, лексичне наповнення рекламного тексту тощо (Ковальчук, 2015: 70).

Висновки. Німеччина стала однією з перших країн, які почали впроваджувати принципи еко-маркетингу ще у 70-х роках минулого століття. Вона пройшла етап максимальної популярності екореклами, етап спаду популярності у зв'язку

з поширенням такого явища як «greenwashing», і знову етап зростання. Зараз «зелена» реклама широко розповсюджена по всій території Німеччини, її предметом є найрізноманітніші товари та послуги – від продуктів харчування до автомобілів. Цілями німецького еко-маркетингу є не тільки підвищення продажів і популярності компанії, а й виховання у споживача екологічної свідомості, залучення його до вирішення глобальних екологічних проблем. В Україні еко-маркетинг почав поширюватися лише протягом останніх десятиліть і є відносно новим явищем. У зв'язку з цим українські споживачі ще не повністю усвідомлюють його значення. Цим користуються недобросовісні виробники, створюючи собі екологічний імідж, коли насправді їхній вплив на навколишнє середовище лишається згубним. Найпростішим прикладом є, коли на пакунках написано щось на зразок «органічно», «біо» чи «еко», але виробник не має відповідних сертифікатів, які могли б це підтвердити. Або використання в рекламних текстах розмитих понять: «безпечний для природи», «100% натуральний», які покупець приймає за докази того, що продукт виробника дійсно корисний і екологічний (Чабанюк, 2018: 303). Можна припустити, що при перекладі німецькою прагматичний вплив таких слів та словосполучень буде втраченим. Більше того, вони можуть викликати навіть негативне сприйняття у німецькому суспільстві, яке є більш екологічно свідомим і більш знайоме зі «зеленою» і «псевдозеленою» рекламою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Banikarim M. Seeing Shades in Green Consumers. *MediaWeek*. 2020. 78 p. URL: <http://www.ecoamerica.typepad.com/blog/2010/04/seeing-shades-in-green-consumers.html> (дата звернення 15.03.2021).
2. Bobakova H. *Anglizismen im Marketingbereich*. *Revista de Filologie Alemana*, Anejo II. 2020, 182 p.
3. Felsler G. *Werbe- und Konsumentenpsychologie*. 4. Auflage. Berlin, Heidelberg: Springer, 2019, 487 p.
4. Mahovský M. *Sprachliche Ausdrucksmittel der Werbung in der Lebensmittelindustrie*. *Diplomová práce*. Brno, 2017, 187 s.
5. Mautner G. *Sprache macht wirtschaft: Perspektiven und Impulse aus der Linguistik*. Wiener Vorlesung, 26. November 2017. 21 S. URL: https://www.wu.ac.at/fileadmin/wu/d/i/ebc/pdf/mautner_wiener_vorlesung.pdf (дата звернення 15.03.2021).
6. Meffert H., Burmann C., Kirchgeorg M. *Marketing*. 13. Auflage. Wiesbaden: Gabler, 2020, 485 p.
7. Moss C. *Sprache der Wirtschaftskrise oder Krise der Wirtschaftssprache? Über das besondere Verhältnis von Ökonomie zu Linguistik*. *Die Sprache der Wirtschaft*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2019 S. 9-10.
8. Warnke S. *Veränderungen im Wortschatz der deutschen Sprache*. München: GRIN Verlag, 2016, 283 p.
9. Watt J. *Agricultural Production Survey Frames: Changes over time, issues, and challenges* New Zealand Agricultural and Resource Economics Society 2020 Conference, August 26-27. Nelson, New Zealand, 2020. URL: <http://purl.umn.edu/96951> (дата звернення 15.03.2021).
10. Бабан Т.О., Антощенкова В.В. Екологічний маркетинг як концепція розвитку суспільних відносин. Сучасний маркетинг: стратегічне управління та інноваційний розвиток: матеріали II Міжнар. наук.- практ. конф. до 90-річ. заснув. ХНТУСГ/ Харків. нац. техн. ун-т сіл. госп-ва ім. П. Василенка. Харків: ХНТУСГ, 2020, 187 с.
11. Велика І. О. Англоамериканізм в лексико-семантичній системі сучасної німецької мови (на матеріалі економічної лексики). Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 15–19 квітня 2013 р./ Редкол.: Ю. М. Внуков (відпов. ред.) та ін. Запоріжжя: ЗНТУ, 2013, 216 с.

12. Домброван Т. И. Развитие языка как информационной синергетической системы. Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи / НАН України, Центр наукових досліджень і викладання іноземних мов. Київ, 2020, 247 с.
13. Зіновчук Н. В. Ращенко А. В. Екологічний маркетинг: навч. посібник. Житомир, 2015, 190 с.
14. Кійко С. В. Синергетика в контексті лінгвістичних досліджень. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. № 25 том 1. 2016, 247 с.
15. Ковальчук М. С. Алексеев В. С. Лексичні особливості рекламних текстів. Дослідження з лексикології і граматики української мови. Вип. 16. 2015, 183 с.
16. Костромина Е. А. Экомаркетинг – концепция 21 века. Экологические и природоохранные проблемы современного общества и пути их решения. Материалы XIII международной научной конференции. В 2-х частях. Под редакцией А.В. Семенова, Н.Г. Малышева, Ю.С. Руденко. 2017, 273 с.
17. Навальна М. Економічна лексика: семантичні зміни та нові вияви в публіцистиці на початку ХХІ ст. Економічна лексика: семантичні зміни та нові вияви в публіцистиці на початку ХХІ ст. Економічний вісник університету: Збірник наукових праць учених та аспірантів. Випуск 20/4. Переяслав-Хмельницький, 2013, 194 с.
18. Словник лінгвістичних термінів / укл. Д. І. Ганич, І. С. Олійник. Київ : Вища шк., 1985, 360 с.
19. Чабанюк А. С. Використання "greenwashing" як форми псевдо екологічного маркетингу / Наукові розробки молоді на сучасному етапі : тези доповідей XVII Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених та студентів (26-27 квітня 2018 р., Київ). – К. : КНУТД, 2018, 392 с.

REFERENCES

1. Banikarim M. Seeing Shades in Green Consumers. MediaWeek. 2020. 78 p. URL: <http://www.ecoamerica.typepad.com/blog/2010/04/seeing-shades-in-green-consumers.html> [in English].
2. Bobakova H. Anglizismen im Marketingbereich. [Anglicisms in marketing]. Revista de Filología Alemana, Anejo II. 2020, 182 p. [in German].
3. Felser G. Werbe- und Konsumentenpsychologie. [Advertising and consumer psychology]. Auflage. Berlin, Heidelberg: Springer, 2019, 487 p. [in German].
4. Mahovský M. Sprachliche Ausdrucksmittel der Werbung in der Lebensmittelindustrie. [Linguistic means of expression for advertising in the food industry]. Diploma work. Břeclav, 2017, 187 p. [in German].
5. Mautner G. Sprache macht wirtschaft: Perspektiven und Impulse aus der Linguistik. [Language makes business: perspectives and impulses from linguistics]. Vienna lecture, 26. November 2017. 21 S. URL: https://www.wu.ac.at/fileadmin/wu/d/i/ebc/pdf/mautner_wiener_vorlesung.pdf, 2017, 238 p. [in German].
6. Meffert H., Burmann C., Kirchgeorg M. Marketing. 13. Auflage. Wiesbaden: Gabler, 2020, 485 p. [in German].
7. Moss C. Sprache der Wirtschaftskrise oder Krise der Wirtschaftssprache? Über das besondere Verhältnis von Ökonomie zu Linguistik. Die Sprache der Wirtschaft. VS Verlag für Sozialwissenschaften [The language of the economic crisis or the crisis of the economic language? About the special relationship between economics and linguistics. The language of business. VS publishing house for social sciences], 2019, 283 p. [in German].
8. Warnke S. Veränderungen im Wortschatz der deutschen Sprache. [Changes in the vocabulary of the German language]. München : GRIN Verlag, 2016, 223 p. [in German].
9. Watt J. Agricultural Production Survey Frames: Changes over time, issues, and challenges New Zealand Agricultural and Resource Economics Society 2020 Conference, August 26-27. Nelson, New Zealand, 2020. URL: <http://purl.umn.edu/96951>, 2020, 193 p. [in English].
10. Baban T.O. Antoshchenkova V.V. Ekolohichniy marketynh yak kontseptsiiia rozvytku suspilnykh vidnosyn. [Ecological marketing as a concept of development of public relations]. Suchasnyi marketynh: stratehichne upravlinnia ta innovatsiyni rozvytok : materialy II Mizhnar. nauk.- prakt. konf. do 90-rich. zasnov. KhNTUSH/ Kharkiv. nats. tekhn. un-t sil. hosp-va im. P. Vasylenka. Kharkiv : KhNTUSH, 2020, 187 p. [in Ukrainian].
11. Velyka I. O. Anhloamerykanizmy v leksyko-semantychnii systemi suchasnoi nimetskoï movy (na materialii ekonomichnoi leksyky) [Anglo-Americanisms in the lexical-semantic system of modern German (based on economic vocabulary)]. Abstracts of reports of the scientific-practical conference, Zaporizhia, April 15–19, 2013 / Editor: Yu. M. Vnukov (ed.) And others. Zaporozhye: ZNTU, 2013, 216 p. [in Ukrainian].
12. Dombrovan T. Y. Razvytye yazyka kak ynformatsyonnoi synerhetycheskoi systemy [Development of language as an information synergetic system]. Linguistics of the XXI century: new research and prospects / NAS of Ukraine, Center for Scientific Research and Teaching of Foreign Languages. Kyiv, 2020, 247 p. [in Russian].
13. Zinovchuk N. V. Rashchenko A. V. Ekolohichniy marketynh [Ecological marketing]. textbook manual. Zhytomyr, 2015, 190 p. [in Ukrainian].
14. Kiiiko S. V. Synerhetyka v konteksti linhvistychnykh doslidzhen [Synergetics in the context of linguistic research]. Scientific Bulletin of the International Humanities University. Ser. : Philology. № 25 vol. 1, 2016, 247 p. [in Ukrainian].
15. Kovalchuk M. S. Aleksieiev V. S. Leksychni osoblyvosti reklamnykh tekstiv [Lexical features of advertising texts]. Research in lexicology and grammar of the Ukrainian language. Ed. 16. 2015, 183 p. [in Ukrainian].
16. Kostromyna E. A. Ekomarketynh – kontseptsyia 21 veka. Ekolohicheskyye y pryrodookhrannyye problemy sovremennoho obshchestva y puty ykh resheniya. [Eco-marketing is a 21st century concept. Ecological and environmental problems of modern society and ways to solve them]. Materials of the XIII international scientific conference. In 2 parts. Edited by A.V. Semenova, N.G. Malysheva, Yu.S. Rudenko, 2017, 273 p. [in Russian].

17. Navalna M. Ekonomichna leksyka: semantychni zminy ta novi vyiavy v publitsystytsi na pochatku XXI st. [Economic vocabulary: semantic changes and new manifestations in journalism at the beginning of the XXI century]. Economic Bulletin of the University: Collection of scientific works of scientists and graduate students. Issue 20/4. Pereyaslav-Khmelnytsky, 2013, 194 p. [in Ukrainian].
18. Slovnyk lnhvistychnykh terminiv [Dictionary of linguistic terms]. / authors D.I. Ganich, I.S. Oliynyk. Kyiv: Higher school, 1985, 360 p. [in Ukrainian].
19. Chabaniuk A. S. Vykorystannia "greenwashing" yak formy psevido ekolohichnoho marketynhu [Using "greenwashing" as a form of pseudo-environmental marketing] / Scientific developments of youth at the present stage: abstracts of the XVII All-Ukrainian scientific conference of young scientists and students (April 26-27, 2018, Kyiv). – К.: КНУТД, 2018, 392 p. [in Ukrainian].

УДК 821.161.1-31.09 Степнова

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-17>

Наталія ВОЛІК,

orcid.org/0000-0002-7175-944X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри слов'янської філології та перекладу

Маріупольського державного університету

(Маріуполь, Донецька область, Україна) 1978natty@gmail.com

Олена ПЕДЧЕНКО,

orcid.org/0000-0001-7456-7040

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри слов'янської філології та перекладу

Маріупольського державного університету

(Маріуполь, Донецька область, Україна) lyolya0211@gmail.com

ОБРАЗ НІМЦЯ В АСПЕКТІ ІМАГОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ В РОМАНІ М. СТЕПНОЇ «САД»

Тема статті водночас пов'язана з двома актуальними для сучасної філології проблемами та розкривається на їхньому перетині: особливості відтворення в художньому тексті так званого образу «чужинця» і дискурсивні механізми, що забезпечують сприйняття цього образу реципієнтом. Новітні тенденції аналізу імагологічних стереотипів у літературних творах переважно акцентують увагу не на відповідності авторських та читачьких поглядів, а на дискурсивному підґрунті, заздалегідь створеному автором та спрямованому на відповідну читачьку реценцію. Для дослідження було обрано історичний роман Марини Степної «Сад», надрукований у 2020 році.

Концентрація уваги навколо героя саме німецького походження, імагологічний образ якого склався декілька століть назад, частково пояснюється тим, що в російській історії німецька нація відіграла досить велику роль під час державотворення. Герой-лікар Мейзель має безпосереднє відношення до історичних подій 1831 року. Жанр історичного роману в розрізі імагології активізує читачьке сприйняття та надає відповідні консультації, що допомагають зрозуміти характери персонажів. Серед комунікативних стратегій, що використовує М. Степнова, необхідно зазначити безліч натуралістичних епізодів, об'єктивний наратив (від третьої особи), ретроспективу, інтертекстуальні посилання, підкреслено емоційне ставлення письменниці до героя та інтерсуб'єктивність сприйняття. Через поліфонічну реценцію Мейзеля спостерігається руйнування імагологічного стереотипу та переосмислення його поведінки, вчинків, світосприйняття. Німець-чужинець викликає справжні повагу, співчуття та захоплення незважаючи на своє соціальне відсторонення, напади жорстокості, занадто захопливі почуття, злочинне боягузтво. Мейзель є взірцевим прикладом справжнього лікаря та вправного батька, який заперечує будь-які вади власної вихованки.

Ключові слова: художня імагологія, дискурс, інтерсуб'єктивність, об'єктивний наратив, комунікативні стратегії

Nataliia VOLIK,

orcid.org/0000-0002-7175-944X

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Slavonic Philology and Translation

Mariupol State University

(Mariupol, Donetsk region, Ukraine) 1978natty@gmail.com

Olena PEDCHENKO,

orcid.org/0000-0001-7456-7040

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Slavonic Philology and Translation

Mariupol State University

(Mariupol, Donetsk region, Ukraine) lyolya0211@gmail.com

THE GERMAN'S IMAGE IN THE ASPECT OF IMAGOLOGICAL DISCOURSE IN THE NOVEL "GARDEN" BY M. STEPNOVA

The topic of the article is simultaneously includes two relevant problems of modern philology and is revealed at their intersection. The first topic consist features of reproducing the so-called image of a "stranger" in literary texts. The

second topic includes discursive mechanisms that ensure the perception of this image by the recipient. The latest literary researches in the analysis of imagological stereotypes focus our attention not on the correspondence of author's and reader's views. It is study of discursive background that aimed at the appropriate reader's reception. Marina Stepnova's historical novel : "The Garden", published in 2020, was chosen for the study.

In Russian history the German nation played a fairly large role during the creation of the state. That fact is explained by the concentration of attention around the hero of German origin. This imagological image was formed several centuries ago. In the novel doctor Maisel also takes part in the Russian history during the cholera epidemic of 1831. The genre of a historical novel in the context of imagology activates the reader's perception and provides appropriate advice that helps to understand the hero's characters. M. Stepnova use a number of communication strategies. Among these is necessary to note a lot of naturalistic episodes, an objective narrative (from the third person), a retrospective, intertextual references, the emotional attitude of the writer to the hero and intersubjectivity of perception are emphasized.

"The Garden" demonstrates the polyphonic reception of Meisel. There is a destruction of the imagological German stereotype in the novel. We have rethinking of his behavior, actions, and worldview. The German Stranger evokes true respect, sympathy and admiration despite his social detachment, attacks of cruelty, too exciting feelings, criminal cowardice. Maisel is an exemplary example of a true doctor and a skilled Father who denies any shortcomings of his own pupil.

Key words: artistic imagology, discourse, intersubjectivity, objective narrative, communication strategies.

Постановка проблеми. Споконвічна проблема національної самоідентифікації майже завжди пов'язана з опозицією «свій – чужий» і вирішити це питання з точки зору науки дозволяє саме компаративістика. Зіставляючи та розрізняючи культурні, психологічні, мовні, етнічні особливості з близькоспорідненими характеристиками, ми підкреслюємо приналежність об'єкта дослідження до певного типу мислення або до тієї чи іншої поведінкової моделі, що найяскравіше втілюється саме у сфері мистецтва (живопис, література). Імагологія, що досліджує сприйняття «образів «чужого», способів і особливостей їхньої репрезентації та аналізу», виявляється не аналогом порівняльного літературознавства, а одним з його розділів (Томберг, 2015: 255).

Аналіз досліджень. Як складовий напрям компаративістики імагологія концентрує свою увагу не на співвіднесеності образу з дійсністю, а на способах створення його стереотипного іміджу, оскільки, на думку С. Філюшкіної «стереотип, у тому числі національний, тісно пов'язаний з мовним фактором і, подібно до національної ідентичності, має дискурсивну природу» (Філюшкіна, 2015: 255). Про не завжди релевантну співвіднесеність створюваного іміджу зазначає В. Триков: «Акцент переноситься на виявлення джерел образу Іншого, дискурси, що його конструюють, засоби і механізми його трансляції в суспільну свідомість, тобто на перетворення художнього образу (у тих випадках, коли об'єктом дослідження стає художній твір) в імідж-стереотип Іншого» (Триков, 2015: 122–124).

Широкий спектр імагологічних досліджень у філології надає вченим підстави щодо її методологічної типізації. О. Томберг, наприклад, у межах філологічної імагології вирізняє низку дисциплінарних напрямів «художню та фольклорну імаго-

логію, літературознавчу і лінгвістичну», що безперечно дозволяє конкретизувати дослідницький інструментарій і обмежитися дискурсивним аналізом образів за допомогою комунікативних стратегій (Томберг, 2015: 10).

Про підвищений інтерес вчених-філологів до так званих німецько маркованих образів у російській культурі свідчить низка досліджень (С. Жданов, О. Зеленін, Г. Гачев, Н. Константинова, А. Забровський, С. Філюшкіна), посилюючись на які, можна стверджувати про існування у слов'янській свідомості національного німецького стереотипу.

Мета статті. Основною метою нашого дослідження є дискурсивний аналіз наративної авторської манери щодо зображення образів героїв німецького походження, на підставі якого можна зробити висновки про традиційний або винятковий характер стереотипного німецького іміджу в романі.

Виклад основного матеріалу. Однією з головних причин актуальності образу німця в російській літературі є соціально-історична ситуація, що склалася на межі XVII – XVIII століть. Активне економічне, політичне і культурне спілкування Росії з Німеччиною та іншими європейськими державами призвело до зближення слов'янської та «іншої» дійсностей. Історія XVIII, а потім і XIX століть демонструє численні приклади німецького впливу і навіть переважаючого в державному управлінні. Крім того, невідступне наслідування династіями Романових шлюбних відносин із представниками німецьких аристократичних родин сприяло культурному взаємопроникненню та формуванню певних уявлень щодо німецьких імідж-стереотипів. Відповідну тенденцію у середовищі російського дворянства констатує авторка роману «Сад» М. Степнова, характеризуючи роди-

чів княгині Борятинської, уродженої німкені: «... семья была громадно большая, громадно богатая, пронизавшая полнокровной кровеносной сетью родни всё тогдашнее российское мироустройство» (Степнова, 2020).

«Сад» М. Степної позиціонується як жанр історичного роману, оскільки досить детально відтворює дійсність другої половини XIX століття, і відноситься до його авантюрно-психологічного різновиду (Тамарченко, 2008: 88). На користь того, що перед нами жанр історичного роману свідчать наступні аргументи. По-перше, епоха, обрана автором, є підкреслено кризовою в історії Росії: соціально-економічні реформи, політичні зіткнення, перехід від патріархального до капіталістичного ладу і т. д. По-друге, історизм, що демонструється на прикладі світоглядних та життєвих метаморфоз німецького роду Мейзелів, лаконічно представлений у романі, починаючи з епохи правління Івана Грозного та майже до кінця XIX століття з усіма його катаклізмами. По-третє, образ лікаря-німця, який виходить на перший план частково авантюрного оповідання, виявляється залученим до подій історичного масштабу (холерна епідемія 1831 р.), а його життєвий шлях перетинається з історичними особами.

Особливий інтерес викликає комунікативна стратегія М. Степної: ціла низка натуралістичних сцен, пов'язаних переважно з фізіологічним життям героїв, націлена на створення у читачів яскравих, нестандартних, іноді шокуючих своєю деталізацією, вражень, що не складаються у цілісну картину ані сюжетно, ані композиційно. Використовуючи об'єктивну манеру оповідання (від третьої особи), письменниця занурює читачку аудиторію в незалежні оціночні характеристики: репліки персонажів розчиняються в авторському тексті, підкоряючись його волі, а читач, який отримав неабияку кількість коментарів про героїв, часто відчуває труднощі під час аналізу. Однією з головних властивостей такого наративу є одночасні об'єктивність розповіді та інтерсуб'єктивність сприйняття, коли читач-реципієнт сприймає персонажа відсторонено через його спогади, репліки та буквально вживається в його образ.

«Інший» німецький образ представлений у романі переважно за допомогою авторського тексту, реплік персонажів, наявності історичного та соціокультурного контексту, а також різних інтертекстуальних кодів. Так, на початку роману, під час знайомства з Надією Олександрівною Борятинською, ми стикаємося відразу з двома стереотипними німецькими якостями (скнарністю та емо-

ційною стриманістю), які зовсім не притаманні героїні за її походженням: «Хозяйка она была прекрасная, дом, несмотря на сухую свою высокую иноземную родовитость (Надежда Александровна была урожденная фон Стенбок), *вела на широкую русскую ногу* и – главное – на двадцать пятом году супружества всё еще *смеялась над шутками мужа*». Проте в її манерах проглядається німецька вимогливість: «Совсем нет? – уточнила Надежда Александровна, и в голосе ее, на самом дне, зазвенела, отливая в синеву, *тонкая немецкая сталь*» (Степнова, 2020).

Княгиня Борятинська, не байдужа до читання та утримання бібліотеки, наймає невідомого «*скудного*» німецького юношу с созвездием крошечных ярких прыщей на лбу», який «два раза в месяц появлялся в доме, тихо поскрипывая подошвами и далеко, на отлете, держа красноватые, *лютеранские, до глупости честные руки*» (Степнова, 2020). Саме цей по-німецьки релігійний і порядний бібліотекар утілює в собі образ справжнього німецького романтика, який був закоханий у княгиню та згодом помер від сухот. Його внутрішній світ було зашифровано в романі за допомогою трьох слів: «Росія, Лета, Лорелея». Вони містять у собі своєрідні культурні коди, що розкривають історію його короткого, сповненого муками, життя в Росії, забуття в потойбічному світі завдяки водам Лети і щастя позбавлення від страждань в обіймах німецької феї Лорелеї.

Центральним імагологічним образом, який відрізняється амбівалентністю сприйняття, в романі є Григорій Іванович Мейзель. У властивій письменниці дискурсивній манері М. Степнова знайомить читача з лікарем, при цьому, не втрачаючи можливості розставити необхідні акценти. У тому, що перед нами образ «іншого», сумнівів не виникає, оскільки авторка за допомогою низки реакцій різних героїв створює готову модель читачького сприйняття. Наприклад, уперше зустрівшись з Мейзелем князь Борятинський спочатку дивується «невідомому» для нього спокою лікаря, а потім помічає щось дивне навіть у його манері говорити: «...Борятинский впервые услышал в голосе доктора, не в голосе даже – в интонации – что-то раздражающе нерусское. Словно Мейзель ставил привычные слова в чуть-чуть непривычном порядке, и выходило слишком спокойно, слишком непогрешимо. Слишком уверенно. Русские так не говорят. Они или молчат, или орут» (Степнова, 2020). Радович, якому пощастило оселитися в Анні, взагалі уявляє Мейзеля демонічною особистістю: «Еще был какой-то немец, которого, судя по всему, не любили еще сильнее, чем его, и

Радович все пытался высчитать, кто же это, пока не выяснил почти случайно, что Григорий Иванович, о котором Борятинская то и дело говорила с таким лицом, будто прикладывалась к святым мощам (и которого Радович принимал за ее покойного супруга), и есть тот самый мистический злодей, подлинный властитель здешних мест» (Степнова, 2020).

Дуже яскравою національною ремаркою виявляється сприйняття Мейзеля простими людьми: якщо для Борятинського він занадто впевнений у собі, надмірно спокійний і знає собі ціну, то для баб, які працювали в маєтку, він – абсолютний чужинець: «Мейзель был им никто, немчура, даром что ученый. *Отставной козы барабаничик*. Не сама коза даже» (Степнова, 2020). Використання авторкою фразеологізму – це приклад відтворення соціокультурного контексту. Не менш яскравим доказом національної самоідентифікації є епізод із селянкою, яку Мейзель мало не задушив. Випадок, що вражає своєю жорстокістю, був викликаний безмежною любов'ю до Тусі та став причиною закінчення кар'єри повітового лікаря, який так і не дочекався покарання за свій злочин: «Это не принесло Мейзелю ни радости, ни облегчения – только окончательное и угрюмое понимание того, что он – не русский и никогда русским не будет. Немец не поступил бы так. Он сам бы – не поступил. Он преступил закон – и божеский, и человеческий» (Степнова, 2020). Виникає резонний сумнів щодо національної самоідентифікації лікаря насправді. Починаючи з перших сторінок роману він не вписується у звичне місцеве оточення, вирізняючись своїм обходженням і поглядами на життя. В Анні герой-німець близько сходиться тільки з Надією Олександрівною та Тусею, генетично теж німкенями на відміну від Володимира Анатолійовича, якого було фактично витиснуто лікарем з маєтку і власної родини.

Ретроспективна стратегія М. Степнкової у межах жанрової специфіки історичного роману розкриває психологічні особливості характеру Мейзеля та підкреслює його унікальність. З одного боку, він вирізняється спокоєм і професійною впевненістю: мейзелевська лікарська практика майже завжди приносить позитивний результат (вагітність Надії Олександрівни, здоров'я Тусі, народження Нюточки). При цьому на перший план виступають його німецька передбачливість і розрахунок: спираючись на досвід пологів Арбузики, він змоделював крісло, яке могло б допомогти княгині Борятинській; оселившись у маєтку, він активно допомагає займатися благоустроєм садиби Борятинських: «Мейзель был рядом, помогал, сове-

товал, глазами показывал – когда кивнуть, когда отказать. Иной раз просто распоряжался сам – и всегда толково, не просто с умом, а с выгодой для усадьбы» (Степнова, 2020).

З іншого боку, в тексті роману неодноразово наводяться приклади емоційної неспроможності героя, агресії, що межує з почуттями страху та задоволення: «...Мейзель все давил и давил, трясясь от ненависти и счастья. Давно забытое возбуждение, дикое, грубое, залило ему поясницу, пах, низ живота, забилося, запульсировало в такт с чужим горлом, так что Мейзель сам едва не вскрикнул – и вдруг понял, что сейчас обмочится». «Мейзель вскинул голову и прислушался, чувствуя, как непроизвольно сжимается *musculus cremaster*, вздергивая сразу оцетинившуюся мошонку. Унизительно одинаковый мужской ответ и на страх, и на страсть» (Степнова, 2020).

Використання фізіологічних деталей і медичної термінології як способів характеристики образу поєднується в романі з історичними ілюстраціями та епізодами з життя роду Мейзелів, що відкривають читачеві завісу минулого, частково пояснюють причини його теперішньої поведінки. Наприклад, історія одного з пращурів Мейзеля, який страх як заїкався, проте з легкістю лявся російським матом, і якого в дитинстві було вивезено з Росії для порятунку життя, демонструє регламентовану асиміляцію німців з російською дійсністю: «Но Мейзели были упрямы, потому и две с лишним сотни лет спустя оставались немцами, не смешиваясь с русским миром, как не смешиваются уксус и масло» (Степнова, 2020).

У середині XIX століття потомствений лікар Мейзель також залишає слід у російській історії та проходить низку фізичних і моральних випробувань під час холерної епідемії 1831 року. М. Степнова зображає молодого героя у складній ситуації вибору, коли побоюючись холерного бунту, він буквально просить лікаря Мудрова взяти його з собою на виклик, а Дмитро Бланк, який залишається у лікарні, стає жертвою розлюченого натовпу: «Мейзель подскочил к Мудрову, вцепился в раззявивший пасть саквояж, потянул на себя – и понял, что не выдержит больше, завизжит в голос, упадет, забьется – среди мертвой жары, среди чужой крови и чужой рвоты. Нет! Нет! Нет! Не хочу умирать! Не хочу не хочу не хочу не хочу не хочу не хочу!» (Степнова, 2020). Двотижневий запій зробить Мейзеля зрадником удруге, тому що за цей час від холери помирає лікар Мудров. Це страшне боягузтво коштувало йому довічних мук совісті та врешті-решт зробило з нього справжнього лікаря, зі своїм кодек-

сом і правилами. Слід зазначити, що реалістично відтворені картини холерних епідемії та бунту, сповнені натуралістичними, огидними, несамовитими сценами, викликають у читачів жах, співчуття і страх. М. Степнова своїм надривним дискурсом приголомшує реципієнтів, викликає співчуття, та в такій комунікативній атмосфері формується «інший» образ обрусілого Мейзеля з його незаперечним авторитетом у різних життєвих сферах і унікальним німецьким характером.

Поряд з об'єктивними ситуаціями, в яких розкривається характер героя, у тексті роману ще існує інтертекстуальний простір, сповнений соціокультурними кодами. Близькість до образів та ідей чеховської комедії особливо яскраво помітна в символічній інтерпретації образу саду, як епохи, що минає. У романі М. Степної сад теж втрачає свою колишню цінність і стає марним для Тусі, яка потребує нових територій для кінських пасовищ. Княгиня Борятинська помирає під звуки сокири, а Мейзель взагалі ніколи не любив сад, оскільки ставився до нього з усією своєю німецькою прагматичністю: «Сад Мейзель признавал, но не любил – единственный, пожалуй, во всей усадьбе. Сад был нужен Тусе – для развития, для игр. Сад давал тень и прохладу, яблоки для любимого Тусиноного пирога и сливу для ее же примерного пищеварения. Сад катал их зимой на специально залитой горке, весной встряхивал в кулаке шумных, веселых скворцов» (Степнова, 2020).

Німецькі акуратність і охайність не тільки врятували молодого Мейзеля від самогубства, але й залишили його в історії медицини як першого користувача антисептиком. Він був передбачливим ще за часів студентства, коли відвідував Кароліну в публічному будинку: «И все время боялся, что она заразится. Не за себя боялся – за нее. И потому всегда, прежде чем сделать то, зачем пришел, осматривал ее – быстро, внимательно, нежно, стараясь не сделать больно. Дышал на холодные руки, чтобы ей не было неприятно» (Степнова, 2020). Мешкаючи у сільській провінції Росії, Григорій Іванович прекрасно усвідомлював її соціальні пороки, у тому числі рівень дитячої смертності серед селян через голод, бруд і хвороби. При цьому в нього склалася власна теорія, щось на зразок кодексу: «У взрослых был выбор, и не важно, как они им воспользовались. Выбор – был. Бог дал, Бог взял – это было про них. Про взрослых. Детям Бог не дал ничего, значит, не смел и отбирать. Поэтому каждую смерть ребенка Мейзель считал личным вызовом, прицельным, мстительным плевок в собственное лицо» (Степнова, 2020). Саме тому він так болісно сприймає

неправильний догляд за новонародженою Тусею, що мало не коштував їй життя, і з німецьким педантизмом докладає зусиль, щоб налагодити княжні харчування та здоровий спосіб життя, чому майже не приділяють уваги російські провінціали.

Значну роль у сприйнятті психології образу «іншого» в романі відіграють прихильність і любов Мейзеля до Тусі, якій належать всі його думки, надії, почуття. Автор не просто позиціонує героя-німця як володаря дум Борятинських, все його існування сповнене ними: він стає Тусиним вихователем, учителем, близьким другом і, дивлячись на його поведінку, ми вже без сумніву впевнені, що перед нами відданий і пристрасно люблячий батько. У «Саді» представлена цікава модель сімейного жіночого виховання XIX століття, в межах якої дитина дорослішає в атмосфері повної свободи, вільнотумства та у пошуках свого призначення, при цьому відчуває можливість покарання за провину. Реалізацію цього педагогічного проекту М. Степнова надає саме імагологічному Мейзелю, який у не характерному для російського дворянського середовища раціонально-філософському стилі демонструє свою квінтесенцію духовності: «Я же воспитывал ее в полной свободе, умственной и физической, вне сословных условностей, в совершенной и все приемлющей любви. Не позволял уродовать ее разум и душу правилами, которые сам считал нелепыми. <...> Учил естественным наукам и естественным чувствам. Никогда не лгать. Ничего не скрывать. Смотреть людям прямо в глаза и самой отвечать и за мысли свои, и за поступки. А мысли и поступки должны быть чистыми – как шея и ноги. Ежевечернее купание в ледяной воде. Ежеутренние упражнения в саду. Арифметика. Астрономия. Астролябия...» (Степнова, 2020).

З усією німецькою скрупульозністю і наполегливістю він йде до того, щоб княжна нарешті в п'ять років почала розмовляти: «Бесслухий, он вместо колыбельных приладил читать Тусе статьи из старых книжек Военно-медицинского журнала за 1857 год» (Степнова, 2020). Так, молодша Борятинська стає володаркою незвичайного російсько-німецького лексикону: «смеси медицинской латыни и московско-посадского суржика», обтяженого матюками справжніх конюхів.

Туся, яка була абсолютно не придатна для дворянського світського життя, так і не навчиться вписуватися в петербурзьке суспільство, проте знайде своє призначення в іншому і при цьому буде володаркою рідкісного вміння стримувати себе, вихованого болісними тренуваннями.

Мейзель зумів наполягти на своєму і позбавив дев'ятирічну княжну звички брудно лаятися, не обираючи слів. Твердість німця та невідступне слідування меті зробили свою справу, а дотримання умов договору про повагу навчили Тусю силою фізичного болю тримати себе в руках: «Боль – твой лучший друг, Туся. Твой советчик. Боль кричит тебе, что надо остановиться. Что ты не права. Отрезвляет. Делай так всякий раз – и сама не заметишь, как перестанешь говорить мерзости» (Степнова, 2020). Система виховання Мейзеля привчила Тусю методично йти до своєї мети: любов до коней з дитячих років переростає у професійні приватні заняття ветеринарією і закінчується відкриттям заводу для їхнього розведення; пристрасть до Радовича підштовхує переступити через Нюточку з її почуттями; в кінці роману заради кінного господарства вона повністю вирубує родовий сад.

Мейзель вирізняється яскравими протиріччями, закладеними у глибині його душі, особливо це помітно по відношенню до княжни: він є осередком незвичайної ніжності, любові, турботи і разом з тим ненависті, заздрості та жорстокості. Авторка наводить незаперечливі факти того, що означає Грива для маленької Тусі, характеризуючи його почуттями, які він у неї викликає: «Она любила его больше матери, и уж точно не меньше лошадей. Грива тоже был – она сама, только большей, взрослой. Он был ее руками, если она не могла дотянуться до желаемого. Ее ногами, если она уставала. Грива выпутывал ее из ночного кошмара, потного, горячего, цепкого, высвобождал сперва ручки, потом ножки. Целовал горькими табачными губами в темечко и висок. На Гривиных оранжевых йодистых пальцах она училась считать. Под его рассказы засыпала вечером» (Степнова, 2020).

Так само як він любить Тусю, він ненавидить усіх, хто міг засумніватися в її досконалості або зацьмарити її чимось. Випадок невинуватої агресії по відношенню до селянки, яка назвала

дівчинку німою, підкреслює внутрішній страх і слабкість Мейзеля: «он уже ненавидел крестьянских детей – всех, скопом, лепечущих, балабонящих, припевающих, свиристящих – потому что они говорили, а Туся нет» (Степнова, 2020). Заздрість і нездатність змиритися з перевагами звичайної міщанки Нюточки над родовитою Тусею змусили німця спробувати позбутися сироти, яку він сам же прийняв на світ. «Он ее возненавидел. Сразу, как только она вошла. Нет, как только вошла Туся и они встали рядом – всё понял сразу, и задохнулся даже, от ненависти, от стыда» (Степнова, 2020). Ті ж ревності охоплюють Мейзеля, коли його улюблениця тайкома виходить заміж за Радовича, нікчемного боягуза й утриманця.

Педантизм Мейзеля помітний наприкінці його життя при складанні заповіту, коли ощадливий і економний старий вирішує залишити Наталії Володимирівні Радович усі накопичені грошові кошти. Навіть дату та час свого самогубства він обирає особливі: «Казнь была назначена на пятницу, 4 мая 1894 года. На четыре часа дня. Красивые цифры. Ровные» (Степнова, 2020).

Висновки. Таким чином, авторка роману, використовуючи різні дискурсивні прийоми в межах жанру історичного авантюрно-психологічного роману (ретроспективу, історичні ілюстрації, інтертекстуальні посилання, засоби емоційного впливу та ін.), досягає ефекту поліфонічного сприйняття образу «іншого» героя. Відбувається деформація імагологічного стереотипу: російський читач, розуміючи всю відстороненість і своєрідність Мейзеля, не може не віддати належне його працьовитості, охайності, моральності, відданості та починає сприймати його як справжнього героя. Мейзель – німець, який мешкає в Росії, але не вміє відчувати по-російськи; сприймає її дійсність та обурливо опирається їй у професійному відношенні; самотній на Батьківщині, що колись прихистила його пращурів; складна суперечлива натура, яка прожила цікаве та довге життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий / под ред. Н. Тмарченко. М.: Intrada, 2008. 358 с.
2. Степнова М. Сад. М.: Издательство АСТ, 2020, 330 с. URL: http://loveread.me/read_book.php?id=90087&p=1 (дата звернення: 20.05.2021)
3. Томберг О.В. Изучение литературы в контексте филологической имагологии. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2015. № 2 (2). С. 255–259.
4. Трыков В.П. Имагология и имагопоэтика. Знание. Понимание. Умение. 2015. № 3. С. 120–129.
5. Филюшкина С.Н. Национальный стереотип в массовом сознании и литературе (опыт исследовательского подхода). Логос, 2005. № 4 (49). С.141–155.

REFERENCES

1. Poetika: slovar' aktual'nykh terminov i ponyatii. [Poetics: a dictionary of current terms and concepts]. M.: Intrada, 2008. 358 p. [in Russian].

2. Stepnova M. Sad. [The Garden]. M.: AST, 2020, 330 p. URL: http://loveread.me/read_book.php?id=90087&p=1 (data zvernennya: 20.05.2021) [in Russian].
3. Tomberg O.V. Izuchenie literatury v kontekste filologicheskoi imagologii. [The study of literature in the context of philological imagology]. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo, 2015. № 2 (2). pp. 255–259. [in Russian].
4. Trykov, V.P. Imagologiya i imagopoetika. Znanie. Ponimanie. Umenie. [Imagology and imago poetics. Knowledge. Understanding. Skill]. 2015. № 3. pp. 120–129. [in Russian].
5. Filyushkina S.N. Natsional'nyi stereotip v massovom soznanii i literature (opyt issledovatel'skogo podkhoda). [National stereotype in mass consciousness and literature (experience of the research approach)]. Logos, 2005. № 4 (49). pp.141–155. [in Russian].

УДК 81`25

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-18>**Ірина ГАВРИЛОВА,***orcid.org/0000-0003-2322-8051**старший викладач кафедри ділової іноземної мови та перекладу
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
(Харків, Україна) havrylovairyna@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ТА ІДИОМ

У статті описуються і визначаються поняття «фразеологізм» та «ідіома», наводяться відомі класифікації фразеологічних одиниць. Мовлення будь-якої мови складається з висловлювань або фраз, які характеризуються відносною самостійністю та єдністю структури, лексичним наповненням. В даній роботі розглядаються особливості перекладу фразеологізмів та ідіом, пропонуються способи усунення можливих проблем перекладу шляхом застосування різних прийомів: описовий переклад, калькування, лексичний переклад, антонімічний переклад; та перекладацьких трансформацій, таких як заміна (форми слова, членів речення, частини мови), перестановка, вилучення, додавання. Розглядаються, зокрема, проблеми перекладу фразеологічних єдностей, фразеологічних сполучень, фразеологічних зрощень і аналізуються способи подолання цих проблем. Виокремлено також дослівний (передача структури фразеологізму засобами мови перекладу) тип перекладу. В статті зазначається, що експресивна функція фразеологізмів завдячує такому художньому засобу як метафора. Саме вона формує конотативне значення ідіоми і метафоризація розглядається як універсальний засіб поповнення фразеологічної системи мови.

В статті описані причини виникнення проблем перекладу фразеологізмів з німецької мови українською, серед яких: культурна особливість мови, невідповідність у перекладі фразеологізмів, схожість фразеологізму із звичайним словосполученням, асоціативна схожість фразеологізмів, стилістична багатозначність фразеологізмів.

Дослідження проводилось із застосуванням порівняльного, аналітичного і статистичного методів, встановлюється наявність еквівалентів у цільовій мові та пропонуються деякі шляхи полегшення перекладацької роботи з фразеологізмами. Дослідження поданої теми є дуже актуальним і, безперечно, потребує подальшого вивчення. У перспективі необхідно приділити увагу особливостям перекладу авторських ідіом, культурологічних ідіом та локальних ідіом.

Ключові слова: фразеологізм, ідіома, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, фразеологічні зрощення

Iryna HAVRYLOVA,*orcid.org/0000-0003-2322-8051**Senior Lecturer at the Business Foreign Language and Translation Department
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"
(Kharkiv, Ukraine) havrylovairyna@gmail.com*

SPECIFICS OF TRANSLATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS AND IDIOMS

The article describes and gives definitions of such concepts: "phraseology" and "idiom", as well as provides known classifications of phraseological units. Speech of any language consists of utterances or phrases that are characterized by relative independence and unity of structure, lexical content. This article describes the features of translation of phraseology and idioms and proposes ways to eliminate possible translation problems by using different techniques: descriptive translation, lexical translation, antonym translation. It also describes known translational transformations, such as replacement, permutation, removal, addition. This article considers the problems of translation of phraseological units, phraseological combinations, phraseological merging and analyzes the ways of overcoming of these problems. It is also distinguished the literal translation. The article notes that the expressive function of phraseology is due to the metaphor. It forms the connotative meaning of the idiom and metaphorization is an universal way of replenishing of the phraseological system. The article describes the causes of translation problems of phraseology from German into Ukrainian, they are: cultural peculiarity of language, inconsistency in translation of phraseology, similarity of phraseology with ordinary phrase, associative similarity of phraseology, stylistic ambiguity of phraseology. The study uses comparative, analytical and statistical methods, analyzes the presence of equivalents in the target language and offers some ways to facilitate the translation work. Phraseology is very interesting and important to study. In the future it is necessary to pay attention to the peculiarities of the translation of author's idioms, culturological idioms and local idioms.

Key words: phraseologism, idiom, phraseological units, phraseological combinations, phraseological merging

Постановка проблеми.

Найважливіші проблеми фразеології – вміння відрізнити фразеологізми серед поєднань слів, утворених в мові, і визначитися з перекладом. Фразеологізм – фразеологічна одиниця, ідіома, стійке поєднання слів, яке характеризується постійним лексичним складом, граматичною будовою і зрозумілим значенням для носіїв даної мови (в більшості випадків – переносним значенням), що не виводиться з значення окремих складових фразеологічних компонентів.

Мовознавці активно досліджують різні аспекти фразеології, але до сьогодні немає єдиної думки з питання про обсяг фразеології, немає єдиної класифікації фразеологізмів як в німецькій, так і в українській мовах.

Аналіз досліджень.

В різний час дослідженням німецької фразеології займалися Кунін О.В., Ярцева В.Н., Шанський М.М., Виноградов В.В. та багато інших видатних мовознавців.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити вивчення фразеологізмів та ідіом сучасної німецької мови, обґрунтувати специфіку їх класифікації, а також особливості та методи їх перекладу.

Виклад основного матеріалу.

Сукупність різних за характером значення і структури фразеологізмів утворює фразеологічний склад мови. Фразеологічні звороти різноманітні за своїм походженням. Зокрема, багато з них перейшло в літературну мову з мовного середовища представників професій, Так вирази *halbe Arbeit*(неповноцінна робота), *jdm auf den Nägeln brennen*(робота кипить) – прийшли з мови столярів; *die Flotentone beibringen*(задавати тон/вправляти мізки), – з мови музикантів.

Існують різноманітні трактування, які застосовують відомі лінгвісти для пояснення такого терміна як фразеологізм/ідіома. Ми виділили декілька визначень, які повнозначно, доречно та водночас по-різному описують ці одиниці мови.

За Куніним О.В. фразеологізм – це стійке поєднання слів, тобто окреме утворення з повністю або частково переосмисленими компонентами (Кунін, 1996).

За визначенням лінгвістичного енциклопедичного словника під редакцією Ярцевої В.Н., фразеологізм (фразеологічна одиниця) – загальна назва семантично пов'язаних словосполучень і речень, які на відміну від схожих до них за формою синтаксичних структур, неможливо побудувати звичайним вибором чи комбінацією слів (Рецкер, 2010).

Німецькі дослідники (Burger H., Henschel H., Gondek A. і Szczek J., Duhme M.) дотримуються

терміна «Einwortidiom» (однослівна, або ж односкладова ідіома) – словосполучення, значення якого неможливо почерпнути зі значення його компонента (Панкратова, 2001).

Ідіома – це поєднання мовних одиниць, значення якого не збігається зі значенням складових його елементів. Ця невідповідність може бути наслідком зміни значення елементів в складі цілого сполучення (Винарева, 2008).

На нашу думку, найбільш чітке, доречно та повнозначне визначення належить Куніну О.В., оскільки саме воно окреслює ідіому як сполучення слів, яке є переосмисленим.

Шанський М.М. та Виноградов В.В. пропонують дуже схожі класифікації фразеологізмів з точки зору їх семантичної неподільності:

1.Фразеологічні зрощення – фразеологізми з повністю переосмисленим складом і невмотивованим значенням. У фразеологічних зрощеннях компоненти не мають самостійних значень, тому загальне тлумачення фразеологізму не впливає зі значень окремих компонентів.

• *Durch dick und dünn gehen* – *крізь вогонь і воду*;

• *Da liegt der Hase im Pfeffer* – *ось де собака зарита*.

2.Фразеологічні єдності – фразеологізми з умотивованим значенням. Це семантично неподільний і цілісний фразеологічний зворот, значення якого вмотивоване значеннями складових компонентів. Загальне значення фразеологічної єдності впливає в результаті поєднання значень компонентів в єдине переносне значення:

• *Den Stier bei den Hörnern packen* – *брати бика за роги*;

• *Wie Gott in Frankreich leben* – *як сир у маслі кататися*.

3.Фразеологічні сполучення – це фразеологічні звороти, в яких є слова як з окремим значенням, так і з фразеологічно-вмотивованим.

Das gelbe Fieber – *тропічна хвороба*;

Die silberne Hochzeit – *срібне весілля(річниця 25 років)*.

4.Фразеологічні вирази – це стійкі в своєму складі і вживанні фразеологічні звороти, які складаються цілком із слів з самостійним значенням. Фразеологічні вирази відтворюються як готові одиниці з постійним значенням і складом:

Wie die Saat, so die Ernte – *що посієш, те й пожнеш*;

Mit Ach und Krach – *з гріхом навпіл* (Шанський, 1985), (Виноградов, 1962).

Щукіна І.А. і Різель Е. розглянули німецьку фразеологію з точки зору функціональності.

Таким чином, вони виділили такі типи фразеологізмів:

1. Фразеологізми, що виконують номінативну функцію в мові. Номінативні фразеологічні одиниці вчені розділили на сполучення термінологічного: *zerstreute Wellen* (спуistoшений колодязь) та нетермінологічного характеру: *wilde Rose* (дика троянда), *saure Sahne* (сметана).

2. Фразеологізми з номінативно-експресивною функцією: *an jdm einen Narren gefressen haben* (втратити розум через когось), *bei jdm in der Kreide stehen* (бути перед кимось у боргу) (Щукина, 1953).

Очевидно, що система образів, закріплених у фразеологічному складі мови, служить свого роду «нішею» для акумуляції світобачення і пов'язана з матеріальною, соціальною або духовною культурою відповідного мовного середовища. Якщо одиниці мови володіють культурно-національною специфікою, то безумовно існують методи її відображення.

Певні труднощі при перекладі викликає схожість фразеологізму на вільне словосполучення, наприклад: *dicke Ohren haben* (досл. мати товсті вуха) – погано щось сприймати (Бинович, 1995)

Дмитрієва Л.Ф., Кунцевич С.Е., Мартінкевіч Е.А., Смирнова Н.Ф. відзначають, що дуже часто при повній схожості форми української та німецької ідіоми їх значення можуть не збігатися (Дмитрієва та ін., 2008)

Farbe bekommen (одужувати, закохатися) – українською мовою цей вираз можна помилково перекласти як «червоніти з сорому».

Певні складнощі при перекладі стилістична недиференційованість та багатозначність фразеологізмів: *jdm im Stich lassen* – 1) залишити в біді (людину); 2) не надати послугу; 3) бути в аварійному стані (про прилад) (Бинович, 1995)

Таким чином, стилістична недиференційованість і багатозначність фразеологізмів, а також їх схожість з вільним словосполученням та асоціативна схожість представляють основні труднощі при перекладі українською мовою (Дмитрієва та ін., 2008).

Особливе місце в створенні загального фразеологічного значення має метафора, яка є формою прояву прихованого значення. В основі метафори лежить порівняння. Як відзначав Гак В.Г., порівнювати людина може невідоме з відомим, і в цьому проявляється ставлення до об'єктивної реальності. Метафоризація охоплює також слова, що позначають найбільш відомі поняття і предмети з найближчого оточення людини, вірогідно тому вона є універсальним засобом поповнення

фразеологічної системи і грає велику роль в утворенні фразеологізмів, коли мова йде про переосмислення певного поняття на основі тих або інших асоціацій (Телия, 1998)

Метафора і метонімія виступають не тільки як стилістичні прийоми, а як важливі механізми сприйняття і пізнання, які також служать рушійною силою у створенні фразеологічних одиниць:

Ein lustiger Vogel – веселун, пустун (переосмислення тварини);

Hans Huckebein – бідолога, сіромаха (Гавриць, 1981).

Фразеологічна картина світу є невід'ємною частиною мовної системи, та важливою для вивчення семантичних процесів, пов'язаних з розвитком системи значень слів. Все більш затребуваними стають порівняльні дослідження в сфері фразеології, які зокрема стосуються перекладу художнього твору з німецької українською.

Існує три загальні вимоги до еквівалентного перекладу фразеологізмів: а) відсутність вилучень б) відсутність додавань в) відсутність заміни. Однак враховуючи факт, що перекладачі відмовилися від буквального перекладу, ці вимоги здаються нам неповністю доречними. Сучасна теорія перекладацьких трансформацій в якості не лише припустимих, а й в деяких випадках навіть необхідних перетворень звертає увагу саме на контекстуальні заміни, перmutації, додавання-вилучення. Вищеперераховані трансформації видозмінюють не лише форму, а й семантичний характер мовної одиниці (Ольшанский, 2005)

Основні перекладацькі прийоми також включають: конкретизацію, генералізацію, синтаксичне уподібнення, лексичні заміни, антонімічний переклад (Рецкер, 2010).

Виокремлюють такі загальноприйняті способи перекладу фразеологічних одиниць:

1. Фразеологічний переклад.

Застосовується при перекладі фразеологізму рівноцінним ідіоматичним еквівалентом. Зазвичай еквівалент має той самий зміст, стилістичну спрямованість та емоційну експресивність.

2. Фразеологічний еквівалент – це фразеологізм мови перекладу, за всіма показниками рівноцінний до вихідної лексичної одиниці. Як правило, незалежно від контексту він повинен володіти тим же денотативним і конотативним значенням.

es ist nicht alles Gold, was glenzt – не все золото, що блищить;

auf alle Knöpfe drücken – тиснути на всі кнопки (Бинович, 1995).

3. Відносний фразеологічний еквівалент – аналог перекладу, що поступається абсолютному еквіваленту лише у відмінностях від вихідної форми еквіваленту: зміни синонімічних компонентів, синтаксичної будови, морфологічною складовою і т.п.

da lachen ja die Hühner(досл. лише курки сміються) – куркам на сміх;

an einem seidenen Faden hängen(досл. висіти на шовковій нитці) – висіти на волосинці (Бинович, 1995).

4. Нефразеологічний переклад.

За допомогою даного прийому можна передати сенс фразеологізму нефразеологічними засобами мови перекладу. До нього вдаються зазвичай лише в тому випадку, якщо неможливо використати жоден з загальновідомих фразеологічних еквівалентів. Такий переклад складно вважати повноцінним, враховуючи навіть можливості компенсації контексту, так як завжди має місце певна втрата експресивності, образності. Відповідно перекладачі вдаються до такого прийому тільки в разі крайньої необхідності. Нефразеологічний переклад має такі підвиди:

Лексичний переклад.

Цей спосіб перекладу застосовується лише у випадку, якщо фразеологічна одиниця мови оригіналу в цільовій мові має перекладатися одним словом(поняттям).

in Armut geraten – збідніти (Бинович, 1995).

Калькування.

Обирають тоді, коли інші способи не здатні передати експресивно-емоційне, семантичне або стилістичне значення фразеологічної одиниці.

eine schone Geste – красивий жест.

Описовий переклад.

Цей спосіб спрямований не лише виключно на переклад ідіоми, а ще й на тлумачення фразеологічної одиниці, яка не має еквіваленту в мові перекладу.

Daumen drehen(досл. вертити великим пальцем) – байдикувати, нічого не робити (Бинович, 1995).

В даній статті проведено аналіз методів перекладу різних типів фразеологізмів, узятих із твору Ремарк Е.М. «Три товариші», що який полягає у визначенні методу перекладання фразеологізму і ступеня адекватності перекладу у поданому контексті.

Фразеологічні єдності: *jdm. eins auswischen* – залишити в дурнях, підколоти, посадити в калюжу.

Ідіома перекладається лексичним способом, тобто за допомогою дієслова, вживаного в переносному значенні.

«Es wäre mir auch ganz egal», sagte ich. Мені було байдуже, – сказав я.

У даному випадку можна застосувати описовий переклад, який цілком органічно передає зміст ідіоми в контексті.

Hals über Kopf – стрімголов, *jdm. einfallen* – спадати на думку.

Im Frühjahr 1924 bin ich einmal Hals über Kopf aus Rio de Janeiro abgereist, nur weil mir einfiel, daß hier der Flieder blühen nur weil mir einfiel, daß hier der Flieder blühen müsse.

Навесні 1924 року я стрімголов поспішив сюди з Ріо-де-Жанейро бо мені спало на думку, що тут розцвітає бузок (Гаврись, 1981, Duden, 1992).

Обидва фразеологізми, що зустрічаються в наведеному прикладі перекладаються фразеологічним способом завдяки наявності в українській мові ідіоматичних відповідників, які доречно вписуються в контекст.

Die Sache ist erledigt – питання вичерпане(вирішено), «своє вже відіграв».

Damit wäre die Sache für mich erledigt gewesen.

На цьому питанні було повністю вирішено.

Переклад цієї ідіоми було доречно здійснити описовим методом задля збереження стилю мовлення; описовий еквівалент рівноцінно передає значення ідіоми. Переклад можемо вважати адекватним.

sich in der Gewalt haben – взяти себе в руки; зібратися з духом.

Gottfried hatte sich rasch wieder in der Gewalt. (Duden, 1992).

Готфрід швидко взяв себе в руки.

Подану вище ідіому було перекладено фразеологічним еквівалентом шляхом вибору найбільш доречного аналогу в українській мові.

jdm. nicht aus den Augen lassen – не зводити з когось очей;

verrückt werden – втрачати голову через когось.

Der war völlig verrückt geworden und ließ sie nicht aus den Augen.

Той ніби втратив голову і не зводив з неї очей (Duden, 1992).

Поданий уривок містить 2 фразеологізми, які перекладені фразеологічними еквівалентами. Лексична структура обох фразеологічних одиниць збережена, стилістика при перекладі також залишається без змін.

Geld wie Heu haben – кури не клюють, валява грошей, до лиха.

Auf einmal rauchte er. Sogar Corona-Coronas – er mußte Geld wie Heu haben.

Раптом він запалив. І, до того ж, «Корону» – певно, що в нього грошей кури не клюють (Duden, 1992).

У цьому уривку ми застосовуємо фразеологічний переклад, при цьому бачимо, що при перекладі зовсім змінилась ідіоматична образність. *Sino (Heu)* українською було заміщено власним образом «кури».

bis in die Knochen – до самих кісток, довіку, до кінця світу.

«So was lebt natürlich», sagte ich. «Lebt und ist gesund bis in die Knochen. Zum Kotzen!» «Так і живуть собі, звісно», – сказав я. – «Живуть і здорові до кінця світу. Як же нестерпно!» (Duden, 1992).

У поданому уривку застосовується фразеологічний переклад, який найбільш точно передає специфіку розмовного стилю, як в оригіналі.

Фразеологічні сполучення.

sich bemerkbar machen – давати про себе знати, подати про себе звістку, об'явитися, нагадувати про своє існування.

Ich saß nur so dabei und konnte mich wenig bemerkbar machen; höchstens einmal eine Schüssel reichen oder Zigaretten anbieten.

Я ж сидів мовчки і лише зрідка нагадував про своє існування, передаючи тарілку чи пропонуючи цигарку (Duden, 1992) Поданий уривок демонструє, що описовий переклад фразеологізму «sich bemerkbar machen» має характер невдоволення головного героя, і дуже добре підходить до перекладу.

in Gottes willen – заради Бога, «благаю».

Holen Sie Eis, um Gottes willen, schicken Sie zur nächsten Kneipe, und telefonieren Sie sofort dem Arzt!

Заради Бога, дістаньте лід, відишліть у найближчий кабак та негайно подзвоніть лікарю! (Duden, 1992)

Як ми бачимо з прикладу вище, описовий еквівалент є дуже влучним та чітко передає зміст вихідного фразеологізму.

Radau machen – здійсмати галас, зачиняти гвалт, сваритися.

Der Schmied wollte Radau machen; er hatte gesehen, daß hier Bierflaschen erstritten werden konnten.

Коваль, побачивши, що можна виграти пляшки пива, хотів-було зачинити галас. (Duden, 1992)

При перекладі цього уривку ми вдаємося до фразеологічного способу, тим самим зберігаємо стиль мовлення та вихідний фразеологізм.

Фразеологічні вирази.

aufs Geratewohl – навмання, на відчай, аби-як, сьак-так.

Es blieb mir nichts übrig, ich mußte aufs Geratewohl vom Leder ziehen.

Мені не залишалося нічого іншого, як пустити все навмання. (Duden, 1992)

У поданому уривку продемонстровано застосування лексичного однослівного перекладу: приїменниково-іменникова конструкція перекладається за допомогою прислівника.

in tausend Scherben – вщент, на тисячі уламків.

So was Ungeschicktes. Fällt mir einfach aus der Hand und ist auch gleich in tausend Scherben.

Який же я незграбний. Ось випало з рук, і все – на тисячі уламків. (Duden, 1992)

Незважаючи на те, що фразеологічну одиницю було перекладено послівно, ми можемо зробити висновки, що все ж нам вдалося і зберегти фразеологізм, і дуже чітко передати експресивний відтінок обурення.

wie eine flügelahme Krähe auf ein Rudel hungriger Katzen – як підбита ворона для зграї голодних котів.

Er brauchte nur auf der Straße zu erscheinen – sofort versuchte jemand, ihn abzuhängen. Auf andere Wagen wirkte er wie eine flügelahme Krähe auf ein Rudel hungriger Katzen. Warte nur ihm wurde z'wungen auf der Straße, xтось відразу намагався його обігнати. Для інших машин він був, як підбита ворона для зграї голодних котів. (Duden, 1992)

Аналізуючи фразеологізм, можемо зробити висновки, що послівний переклад у поданому контексті є найбільш доречним. Перекладаючи послівно, ми максимально близько дублюємо оригінальний зміст у мові перекладу та зберігаємо фразеологізм з образами та структурою вихідного варіанту.

Es ist zum Kotzen! – огидно, нестерпно, паскудно.

«So was lebt natürlich», sagte ich. «Lebt und ist gesund bis in die Knochen. Zum Kotzen!» «Так і живуть собі, звісно», – сказав я. – «Живуть і здорові до кінця світу. Як же нестерпно!» (Duden, 1992) У цьому перекладі застосовано лексичний відповідник. Багатослівна конструкція у перекладі українською перетворюється на прислівник, який дуже лаконічно та водночас чітко передає семантику вихідного фразеологізму.

wie vor den Kopf geschlagen sein – як сніг на голову, наче(немов) обухом по голові.

Ich war wie vor den Kopf geschlagen. Mit allem hatte ich gerechnet, nur damit nicht.

Мене наче гепнули обухом по голові. Все, я передбачив все, окрім цього. (Duden, 1992) Фразеологізм з поданого уривку перекладається фразеологічним еквівалентом.

es faustdick hinter den Ohren haben – своє думає, мати свою приховану думку.

Doch, die triumphiert, diese falsche Säuglingsschwester, dieses stille Wasser, die es faustdick hinter den Ohren hat! Und nebenan dazu noch diese Kokotte, diese Erna Bönig!

Тим не менш вона тріумфує, ця нібито піклувальниця. Ця тихоня, що постійно думає своє! І ще поряд оця кокотка, Ерна Беніг. (Duden, 1992)

Вищеподаний уривок демонструє, що фразеологізм було перекладено описово, для збереження стилю мовлення та збереження вихідного зна-

чення (з негативним відтінком) ідіоматичної одиниці.

Висновки. Переклад фразеологічних одиниць здійснено в основному шляхом логічного підбору еквівалентного фразеологізму в українській мові. Приклади підтверджують, що також враховуючи стилістичну структуру та експресивність образів і знаючи повну форму фразеологічної одиниці в мові перекладу можна по одному її компоненту зрозуміти, який саме фразеологізм мався на увазі в оригіналі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баран Я. Фразеологія: знакові величини: навч. пос.(для студ. фак. іноземн. мов). Вінниця: Нова Книга, 2008. 256 с.
2. Баран Я., Зимомря М. Теоретичні основи фразеології: Навчальний посібник. Івано-Франківськ: НБ ПНУС, 1999.
3. Бинович Л. Э. Немецко-русский фразеологический словарь. Аквариум, 1995. 766 с.
4. Винарева Л.А. English idioms: Учебное пособие. Москва: Славянский дом книги, 2008.
5. Виноградов, В. В. Об основных типах ФЕ в русском языке. Сб. Академик А. А. Шахматов. М., 1962. 570 с.
6. Гончар, Н. Г. Этнолингвистическое исследование фразеологизмов в немецком и русском языках. Казань: Изд-во Казанского университета, 2006. 364 с.
7. Дмитриева Л.Ф., Кунцевич С.Е., Мартинкевич Е.А., Смирнова Н.Ф. Английский язык: Курс перевода. Ростов-на-Дону: Март, 2008 г.
8. Ремарк Е.М. Три товарища. KARO, 2017.
9. Ковшова М.Л. Вопросы филологии. М: Макс-пресс, 2009.
10. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. 2-е изд., перераб. М.: Высшая школа, Дубна: Феникс, 1996. 381 с.
11. Німецько-український фразеологічний словник: У 2-х т.(уклад. В.І. Гаврись, О.П. Пророченко). К.: Рад. школа, 1981.
12. Ольшанский И. Г., Гусева А. Е. Лексикология. Современный немецкий язык. М.: Академия, 2005. 416 с.
13. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. М., 2010. 240 с.
14. Телия В.Н. Метафора в языке и тексте. М.: Наука, 1988. 176 с.
15. Чернышева И. И. Фразеология современного немецкого языка. М. Высшая школа, 1970. 200 с.
16. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. М: Высшая школа, 1985. 115 с.
17. Щукина И. А. Стилистическая дифференциация словосочетаний и их использование в современной художественной литературе: Автореф. дис. канд. филол. наук. М. 1953;
18. Панкратова С. М. О грамматической фразеологии. Теоретические проблемы функциональной грамматики. Мат-лы Всероссийской научн. конф. СПб., 2001.
19. Burger H. Phraseologie, Ein internationales Handbuch der zeitgenossischen Forschung. Berlin : Walter de Gruyter, 2007.2. Halbband. 1183 S.
20. Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. Hrsg. und bearb. von G. Drosdowski und W. Scholze-Stubenrecht. Bd. 11. Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1992. 864 S.
21. Erich Maria Remarque. Drei Kameraden. Roman. Bonn, VG-Bild-Kunst_ 1997.

REFERENCES

1. Baran YA. Frazeologiya: znakovi velichini: navch. pos.(dlya stud. fak. inozemn. mov). [Phraseology: symbolic quantities]. Vinnitsya: Nova Kniga, 2008. 256 s. [in Russian]
2. Baran YA., Zimomrya M. Teoretichni osnovi frazeologii [Theoretical foundations of phraseology]. Navchal'nij posibnik. Ivano-Frankiv'sk: NB PNUS, 1999. [in Ukrainian]
3. Binovich L E. Nemecko-russkij frazeologicheskij slovar'[German-Russian phraseological dictionary]. M.: Akvarium, 1995. 766 s. [in Russian]
4. Vinareva L.A. English idioms: Uchebnoe posobie/Vinareva L.A. Moskva: Slavyanskij dom knigi, 2008.[in Russian]
5. Vinogradov, V. V. Ob osnovnyh tipah FE v russkom yazyke. [On the main types of phraseological units in Russian.] Sb. Akademik A. A. SHahmatov. M.1962. 570 s. [in Russian]
6. Honchar, N. G. Etnolingvisticheskoe issledovanie frazeologizmov v nemeckom i russkom yazykah [Ethnolinguistic study of phraseological units in German and Russian].Kazan': Izd-vo Kazanskogo universiteta, 2006. 364 s. [in Russian]
7. Dmitrieva L.F., Kuncovich S.E., Martinkevich E.A., Smirnova N.F. Anglijskij yazyk: Kurs perevoda. [English: Translation Course]. Rostov-na-Donu: Mart, 2008. [in Russian]
8. Remark E.M.Tri tovarisha. [Three comrades] KARO, 2017. [in German]
9. Kovshova M.L. Voprosy filologii. [Philology issues] M: Maks-press, 2009. [in Russian]

10. Kunin A.V. Kurs frazeologii sovremennogo anglijskogo yazyka. [Modern English phraseology course] Ucheb. dlya in-tov i fak. inostr. yaz. 2-e izd., pererab. M.: Vysshaya shkola, Dubna: Feniks, 1996. 381 s. [in Russian]
11. Nimec'ko-ukraïns'kij frazeologichnij slovník. [German-Ukrainian phraseological dictionary] U 2-h t. (uklad. V.I. Gavris', O.P. Prorochenko). K.: Rad. shkola, 1981. [in Ukrainian]
12. Ol'shanskij I. G., Guseva A. E. Leksikologiya. Sovremennyy nemeckij yazyk. [Modern German.] M.: Akademiya, 2005. 416 c. [in Russian]
13. Recker YA. I. Teoriya perevoda i perevodcheskaya praktika. [Translation theory and translation practice.] M., 2010. 240 s. [in Russian]
14. Teliya V.N. Metafora v yazyke i tekste. [Metaphor in language and text] M.: Nauka, 1988. 176 s. [in Russian]
15. Chernysheva I. I. Frazeologiya sovremennogo nemeckogo yazyka. [Phraseology of the modern German language] M. Vysshaya shkola, 1970. 200 s. [in Russian]
16. Shanskij N.M. Frazeologiya sovremennogo russkogo yazika [Phraseology of the modern Russian language]. M: Vysshaya shkola, 1985. 115 s. [in Russian]
17. Shchukina I. A. Stilisticheskaya differenciatsiya slovosochetaniy i ih is- pol'zovanie v sovremennoj hhdzhzhestvennoj literature. [Stylistic differentiation of phrases and their use in modern khdzhy literature] Avtoref. dis. kand. filol. nauk. M. 1953 [in Russian]
18. Pankratova S. M. O grammaticheskoy frazeologii. Teoreticheskie problemy funkcional'noj grammatiki. [On grammatical phraseology. Theoretical problems of functional grammar] Mat-ly Vserossijskoj nauchn. konf. SPb., 2001. [in Russian]
19. Burger H. Phraseologie, Ein internationales Handbuch der zeitgenossischen Forschung. Berlin : [An international handbook of contemporary research] Berlin : Walter de Gruyter, 2007.2. Halbband. 1183 S. [in German]
20. Duden – Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. [Idioms and proverbial idioms. Dictionary of German idioms] Hrsg. und bearb. von G. Drosdowski und W. Scholze-Stubenrecht. Bd. 11. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1992. 864 S. [in German]
22. Erich Maria Remarque. Drei Kameraden. [Three Comrades] Roman. Bonn, VG-Bild-Kunst, 1997. [in German]

УДК 811.112.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-19>

Марина ГЛАДКА,

orcid.org/0000-0002-7511-0795

викладач кафедри романо-германської філології

Українського гуманітарного інституту

(Буча, Київська область, Україна) *m.hladka@ugi.edu.ua*

ВИКОРИСТАННЯ МНЕМОТЕХНІКИ ПРИ НАВЧАННІ ЛЕКСИКИ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

Протягом всієї людської історії люди намагалися вигадати способи, за допомогою яких вони могли б по можливості міцно засвоїти будь-які знання. З найдавніших часів тема і техніка запам'ятовування займала допитливих, розглядалася і систематизувалася великими людьми минулого. З'явився спеціальний термін, запозичений з грецької «Мнемоніка» – мистецтво запам'ятовування. Процесом запам'ятовування і розвитку мови можна керувати свідомо. Запис образів в пам'ять реалізується за допомогою простої розумової операції «Поєднання образів». Мнемотехніка призначена для запам'ятовування точної інформації, економії часу при запам'ятовуванні, збереження інформації в пам'яті, тренування уваги й мислення. Суть проблеми полягає в тому, що ця техніка застосовується давно і в багатьох сферах, але в плані методології іноземної мови вона гостро потребує вивчення. У статті розглядається питання про ефективність використання мнемотехніки для вивчення лексики англійської мови. Мнемотехніка – одна з технологій активного навчання, яка ґрунтується на лексико-семантичних зв'язках та асоціативному мисленні. Існує кілька видів мнемотехніки, так виділяють класичну, педагогічну, циркову (естрадну), спортивну і сучасну мнемотехніку. У центрі уваги статті знаходиться педагогічна мнемотехніка. Вивчення іноземної мови, з точки зору автора, представлять собою благодатний ґрунт для застосування мнемотехнічних прийомів, відмінних від загальновідомих способів запам'ятовування, традиційно застосовуваних в університетах. Сучасні психологи і педагоги сходяться на думці, що кодування інформації за допомогою образів і асоціацій прискорюють процес запам'ятовування. У статті розглядаються різні методи мнемотехніки, що допомагають сприймати і відтворювати іноземні слова і словосполучення: асоціації, римізація, ключові слова, метод Цицерона, символізація, картина із слів. Наводяться приклади використання прийомів мнемотехніки.

Ключові слова: мнемотехніка, асоціації, запам'ятовування, лексика, навчання, методи, інформація.

Marina GLADKA,

orcid.org/0000-0002-7511-0795

Lecturer at the Department of Romano-Germanic Philology

Ukrainian Institute of Arts and Sciences

(Bucha, Kyiv region, Ukraine) *m.hladka@ugi.edu.ua*

THE USE OF MNEMOTECHNIQUE IN TEACHING GERMAN VOCABULARY TO STUDENTS-PHILOLOGISTS

Throughout human history, people have tried to invent ways in which they could master any knowledge as firmly as possible. From time immemorial, the curious minds were occupied with the subject and technique of memorization, considered and systematized by the great men of the past. There was a special term borrowed from the Greek «Mnemonics» – the art of memorization. The process of memorization and language development can be controlled consciously. Recording images in memory is realized using a simple mental operation «Combination of images». Mnemonics is designed to memorize accurate information, save time when memorizing, storing information in memory, training learning and thinking. The essence of the problem is that this technique has been used for a long time in many areas, but in terms of foreign language methodology, it is in dire need of study. The article considers the question of the effectiveness of the use of mnemonics to study the vocabulary of the English language. Mnemonics is one of the technologies of active learning, which is based on lexical-semantic connections and associative thinking. There are several types of mnemonics, so there are classical, pedagogical, circus (pop), sports and modern mnemonics. The focus of the article is pedagogical mnemonics. The study of a foreign language, from the point of view of the author, will be a fertile ground for the application of mnemonic techniques, different from the well-known methods of memorization, traditionally used in universities. Modern psychologists and educators agree that the encoding of information through images and associations accelerates the process of memorization. The article considers various methods of mnemonics that help to perceive and reproduce foreign words and phrases: associations, rhyming, keywords, Cicero's method, symbolization, picture of words. Examples of the use of mnemonics are given.

Key words: mnemonics, associations, memorization, vocabulary, learning, methods, information.

Постановка проблеми. До недавнього часу автори навчальних посібників з іноземних мов до проблеми збагачення словникового запасу ставилися найчастіше без належної уваги. Причиною цього були наступні фактори: по-перше, автори програм вважали, що в процесі навчання граматиці потрібно приділяти більшу увагу; по-друге, вчені дотримувалися точки зору, що учні та студенти будуть робити помилки при побудові речень, якщо їм доведеться заучувати занадто багато слів, перш ніж вони оволодіють базовою граматиною; по-третє, вважалося, що значення слів запам'ятовується тільки за допомогою досвіду, а не на занятті. Однак, не так давно, знову зріс інтерес до проблеми навчання лексики, і з'ясувалося, що вона є важливим аспектом у вивченні мови, і заслуговує як прикладених зусиль при оволодінні нею, так і нових досліджень. З'явилася навіть думка, що лексика – це центр комунікативної компетенції. Разом з тим, як показує досвід викладання, головна трудність при вивченні іноземних мов полягає в запам'ятовуванні іноземних слів та виразів. Студенти витрачають багато часу на їх запам'ятовування, але не досягають бажаних результатів.

Мета: дослідити прийоми мнемотехніки, розробити вправи на матеріалі підручника Themen Neu 1 та Begegnungen A1 та використати їх для кращого запам'ятовування іноземних (німецьких) слів студентами, підвищити ефективність і мотивацію вивчення іноземної мови.

Вступ. Вивченню лексики приділяється особлива увага в методиці викладання іноземних мов, оскільки більшість студентів стикаються з проблемою запам'ятовування і відтворення іншомовних слів. Основна трудність для багатьох студентів – це запам'ятовування великої кількості нових слів, тепер уже двох мов (англійської та німецької). Вивчаючи мови, вони докладають великих зусиль, витрачають багато часу, але часто результати залишають бажати кращого. Рішенням даної проблеми може слугувати застосування активних освітніх технологій і різних ефективних прийомів запам'ятовування, збереження і відтворення інформації. В останні роки все більшої значущості набувають технології активного навчання, які спираються на творче, продуктивне мислення і комунікацію. Їх поява пов'язана з прагненням викладачів активізувати пізнавальну діяльність студентів, спонукати їх до самостійного отримання знань.

У сучасній методиці навчання іноземних мов існують такі методи вивчення лексики. Традиційні методи – це записування слів у зошит в два

стовпчики (слово – переклад), метод карток (з одного боку картки – слово, з іншого – переклад), метод прописування (багато разів прописуєш слово), багаторазове повторення та інші, подібні цим методам.

Метод оптимізації – метод групування: за граматичними ознаками (наприклад, дієслова з відокремлюваними префіксами: ankommen, mitmachen, fernsehen), за змістом (синоніми – антоніми: groß- klein) і т.д. Метод вивчення однокореневих слів (наприклад: die Schule, die Schulsachen, die Sculfächer, der Schüler). Етимологічний метод (вчити відразу два слова – англійське і німецьке, blue – blau). Метод вивчення за допомогою додатків, наприклад: Quizlet.com (Тут можна створювати свої списки слів і різні способи їх перевірки (тести, вибір правильного варіанту відповіді, написати по буквах і т.д.)).

Мнемотехніка – одна з технологій активного навчання, яка ґрунтується на лексико-семантичних зв'язках і асоціативному мисленні. Сучасні психологи і педагоги вважають, що кодування інформації за допомогою образів і асоціацій прискорюють процес її запам'ятовування, допомагають перевести інформацію в довгострокову пам'ять. Розглянемо цей метод більш детально.

Аналіз наукових джерел та літератури. Перші відомі нам мнемонічні тексти створювали давні греки. Мистецтво запам'ятовування також розвивалося середньовічними ченцями, яким потрібно було запам'ятати величезну кількість текстів для богослужінь. В епоху Відродження, коли знання стали вважатися силою, здатність тримати знання в голові також дуже високо цінувалася (Ассорова). Писемність значно полегшила оперування інформацією в усіх країнах світу. Серед найбільш відомих учених, які працювали над цим питанням, – Джордано Бруно (XVI століття). Остання серйозна віха історії мнемотехніки – створення двох найавторитетніших на даний момент систем – візуальної методики «Джордано», автор Володимир Козаренко і метод мовних засобів Самвела Гаріб'яна (Історія мнемотехніки). У радянський період цю тему вивчали лише окремі вчені-психологи: А. Р. Лурія, Л. С. Виготський, А. Н. Леонтьєв, П. І. Зінченко. Причому, їх наукові роботи вийшли в світ в 30-і роки, а потім тільки в 60-і роки. На жаль, у радянських методистів, дидактів, вчителів мнemo-прийоми належали до розряду «суперечать усвідомленому науковому освоєнню навчально матеріалу». Тому вчителі не афішували свої «штучні запам'ятовування», можливо, з цієї причини до сих пір немає хорошої мнемонічної скарбнички «класичних прийомів».

В кінці 90-х тільки деякі автори вже усвідомлено стали виділяти мнемоматеріал поряд з іншими. І ці унікальні знахідки по крихтах розкидані в книгах, журналах, на уроках вчителів-словесників. Як правило, це невеликі за обсягом книги або статті в методичних виданнях.

Виклад основного матеріалу. Що ж таке мнемотехніка? Звернемося до поняття «мнемотехніка». Слова «мнемотехніка» і «мнемоніка» означають одне і те ж – техніка запам'ятовування. Вони походять від грецького «μνημονικόν» – мистецтво запам'ятовування. Сучасні енциклопедичні словники, довідники, глосарії дають такі визначення мнемотехніки. У психологічному словнику І. Кондакова і в статті «Поняття мнемотехніка і різні її значення» мнемотехніка розглядається як мистецтво запам'ятовування з її широким спектром використання, аж до циркового та естрадного номера, а також як запам'ятовування на основі візуального мислення.

Кожен вчитель незалежно від стажу і досвіду може використовувати прийом мнемотехніки в своїй роботі. Відомий психолог А.Н. Леонтьєв ще в 1931 році писав, що ми повинні переглянути питання про роль мнемотехніки. У більшості випадків вона явно недооцінюється. Безсумнівно, могутньому педагогічному засобу необхідно знайти адекватне застосування (Леонтьєв, 1979).

Прийом мнемотехніки розширює уяву, зміцнює пам'ять. Студенти відчують задоволення від роботи, на парі не виникають стресові ситуації, студенти впевнені в тому, що вони можуть запам'ятати матеріал будь-якого ступеня складності. Мнемоніка – мистецтво запам'ятовування, сукупність прийомів і способів, що полегшують запам'ятовування і збільшують обсяг пам'яті шляхом утворення штучних асоціацій. Мнемотехніка: 1) те саме, що мнемоніка; 2) цирковий і естрадний номер, заснований на мистецтві запам'ятовування («відгадування» чисел, предметів, дат і імен). Мнемотехніка – система різних прийомів, що полегшують запам'ятовування і збільшують обсяг пам'яті шляхом утворення штучних асоціацій (Большой психологический словарь, 2004). Практичне застосування мнемотехніки в системі освіти – це засвоєння текстової інформації, алгоритм по засвоєнню віршів, скоромовок та іншої римованої інформації; методика вивчення словникових слів і правил; алгоритм по засвоєнню іноземних слів, складних для сприйняття термінів і правил; ігрові методики і вправи на розвиток уваги, логіки, пам'яті (Чепурний, 2014).

Метод асоціацій для запам'ятовування іноземних слів все більше й більше поширюється серед

педагогів-лінгвістів і вважається одним з найефективніших. Він полягає у виборі українського слова (словосполучення), максимально співзвучного іноземному слову. Згадуючи рідною мовою слово, яке вивчається, у студента автоматично відтворюється асоціативний зв'язок і згадується ключове слово. Зараз у вільному доступі можна знайти достатню кількість різних словників з асоціаціями. (М.Р. Ванягіна Застосування мнемотехніки).

Для того щоб навчитися використовувати мнемотехніку необхідно знати основні правила створення асоціацій: образи повинні бути великими, якщо образ буде маленький, то асоціативні зв'язки будуть фіксуватися дуже погано; образи повинні бути об'ємними, щоб їх можна було обертати і розглядати з усіх боків; образи повинні бути яскравими і кольоровими; образи повинні бути детальними; образи мають бути парадоксальними або абсурдними, тобто важливо застосовувати прийоми гіперболізації (зменшення або збільшення предмета, або окремих його частин) або аглютизації (комбінування або з'єднання об'єктів).

Застосування цих правил і прийомів при створенні образу гарантуватиме міцні асоціативні зв'язки між запам'ятовуваною інформацією (Мнемотехніка и изучение иностранного языка). Ця техніка вважається ефективною, тому що у багатьох людей добре розвинена асоціативна пам'ять, творча уява, на чому і заснована мнемотехніка. Можна привести в приклад твердження В.А. Козаренко, що «мозок не вмє запам'ятовувати нічого, крім зорових образів» (Козаренко, 2015). Швидкість запам'ятовування залежить не тільки від складності самої інформації, але також і від умінь і тренуваності людини застосовувати цю техніку.

При використанні цього методу необхідно пам'ятати, що міцність запам'ятовування залежить від того, наскільки близький студенту той чи інший образ. Тому необхідно навчити студентів користуватися цим методом для того, щоб вони могли самостійно придумувати образи до слів, спираючись на свій особистий досвід, свої почуття і емоції. Саме особистісно або емоційно забарвлений матеріал запам'ятовується набагато міцніше і зберігається в пам'яті набагато довше (История мнемотехники).

Існує велика кількість методів для запам'ятовування інформації. Кожен прийом мнемотехніки носить індивідуальний характер, і вибір методики запам'ятовування повинен залежати від віку і психічних особливостей особистості. Розглянемо деякі з прийомів, які дозволяють враховувати вікові особливості студентів: асоціації,

римізація, ключові слова, метод Цицерона, символізація, картина із слів (Козаренко, 2004).

Метод асоціацій. Суть методу полягає в утворенні асоціацій. Головне в цьому методі – яскравість образу. Асоціації повинні бути незвичайними, нестандартними, може навіть абсурдними. Наприклад, у німецькій мові для визначення роду іменника є три артикля. Для іменників чоловічого роду – це *der*, для жіночого роду це *die*, для середнього це *das*. Головна складність полягає в тому, що рід іменників в німецькій мові не завжди відповідає роду іменника в українській (наприклад, укр. *дівчинка* (жіночий рід) – нім. *das Mädchen* (середній рід). А значить, іменники в німецькій мові потрібно вчити з артикля. Як це зробити за допомогою методу асоціацій?

Припустимо, для іменників чоловічого роду головним чином буде – Крокодил Гена, для іменників жіночого роду – Стара Шапокляк, для іменників середнього роду – Чебурашка. Наприклад, потрібно запам'ятати, що слово дзеркало – *der Spiegel* в німецькій мові чоловічого роду, ми уявляємо собі, як Крокодил Гена красується перед дзеркалом. Або те, що слово ножиці – *die Schere* в німецькій мові жіночого роду. Тоді можна уявити, як Старенька Шапокляк цими ножицями робить собі манікюр. Якщо потрібно запам'ятати, що іменник кінь – *das Pferd* в німецькій мові середнього роду, в голові спливає картинка як Чебурашка, весело скаче на коні.

Римізація. Даний спосіб заснований на підборі рими до слова: *Tisch – Fisch* (стіл – риба); *heiß – weiß* (гарячий – білий). Прийом римізації можна посилити, якщо з'єднати з прийомом асоціації. Можна уявити як риба лежить на столі; який в пустелі гарячий пісок (до речі, можна буде заглянути в словник, щоб дізнатися як буде по-німецьки слово «пустеля»).

Метод ключового слова. Спосіб цей дуже простий і полягає він в наступному: до німецького слова потрібно підібрати ключове слово з рідної мови, яке буде схоже на нього за звучанням. Наприклад, потрібно запам'ятати слово *Der Busch* – кущ. Уявляємо яскраву галявину з великим кущем, з якого виглядає веселий Джордж Буш.

Метод Цицерона. Давньоримський оратор Цицерон виголошував довгі промови з іменами, датами і фактами. Щоб запам'ятувати інформацію, він розміщував її в добре знайомій будівлі або кімнаті. Як? Уявляв добре знайоме приміщення. Потім уявляв потрібну інформацію і прив'язував її до певного місця. Якщо він хотів щось пригадати, то просто подумки обходив кімнату. Те ж саме можна робити зі словами.

Прийом символізації. Метод полягає у зображенні загальноприйнятих символів поряд зі словом, наприклад: *Ich mag* (слово *mag* написано всередині серця) – Я люблю; *Ich hasse* (слово *hasse* перчеркнuto стрілою) – Я ненавиджу. Або, щоб запам'ятати, що *die Sonne* означає «сонце» можна зобразити літеру «o» у вигляді сонечка

Картини із слів. З слів, які необхідно вивчити, можна малювати цілі картини. Приведемо власні приклади запам'ятовування лексики, які були розроблені на основі підручників *Themen Neu 1* та *Begegnungen A1+*. Тема «*Essen und Trinken*» (*Themen Neu 1*). Розповідаємо історію, щоб запам'ятати рід іменників. Чоловік, жінка та дитина подорожували на кораблі. У кожного була валіза з провіантом та іншими необхідними речами. Домовимось, що в чоловіка – продукти чоловічого роду, у жінки – жіночого та множини, у дитини – середнього. Показуємо фото сім'ї з валізами. А на валізі чіпляємо картинки з продуктами і речами відповідного роду. Наприклад, у валізі чоловіка: *der Salat, der Kuchen, der Käse, der Fisch, der Reis, der Löffel, der Teller*. У валізі жінки: *die Milch, die Gabel, die Butter, die Wurst, die Butter, die Kartoffeln*. У валізі дитини: трішки *das Obst*, трішки *das Gemüse, das Brot, das Wasser, i das Fleisch. Die Bratkartoffeln* (смажена картопля) – уявляємо брата, який смачно жує смажену картоплю. *Die Gabel* (вилка) – за звучанням схоже на *граблі*. Для кращого запам'ятовування прийменників, які вимагають після себе давального відмінка (Dativ) використовуємо римівку: *mit, nach, aus, zu, von, bei – dativ ti ne забудвай, seit, außer, gegenüber – після них накож, мій друже*.

Тема «*Die Reise*» (*Begegnungen A1+*). *Das Bett* (ліжка) – дівчинка на ім'я Бет (Елізабет) лежить у ліжку. *Berühmt* (відомий) – корінь цього слова співзвучний з коренем українського слова *рюмсаати*. Уявляємо відому акторку, яка *рюмсає*. Запам'ятовуємо слова за допомогою римівки: *за готель плачу – bezahlen, в вільний час маюю – malen. ще музеї я besuchen – всі відвідав я щодуху*.

Висновки. При вивченні німецької мови, студенти стикаються з труднощами запам'ятовування слів. Але існує багато способів вирішення цієї проблеми. І один з найцікавіших і ефективних – мнемотехніка. Однак хотілося б відзначити важливість застосування і інших способів: як традиційних, так і сучасних. Всі способи доповнюють один одного. А значить, поєднання всіх методів – найкращий спосіб запам'ятовування, однак потрібно експериментувати, щоб знайти свій метод вивчення іноземної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ассорова А. Мнемонические правила или как запомнить, чтобы вспомнить. URL: <https://vm.ru/technology/466222-mnemonicheskie-pravila-ili-kak-zapomnit-htoby-vspomnit> (дата звернення: 10.06.2021).
2. Большой психологический словарь. / сост.: Мещеряков Б., Зинченко В.: Олма-пресс, 2004. 666 с.
3. Возникновение и развитие мнемоники. URL: <http://ped.bobrodobro.ru/36209> (дата звернення: 12.06.2021).
4. История мнемотехники. URL: <http://mnemotehnik.blogspot.com/> (дата звернення: 11.06.2021).
5. Козаренко В.А. Все о памяти и способах запоминания. Москва, 2015. С. 130-132.
6. Козаренко В.А. Учебник мнемотехники. Система запоминания «Джордано». Москва, 2004. 85 с.
7. Леонтьев А. Н. Развитие высших форм запоминания. Хрестоматия по общей психологии / ред.: Ю. Б. Гиппенрейтер, М. Блауг. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1979. 386 с.
8. Мнемотехника и изучение иностранного языка несовместимые понятия?! Давайте разберемся! URL: <https://habrahabr.ru/post/156599> (дата звернення: 10.06.2021).
9. Чепурний Г. А. Мнемотехніка. Технологія ефективного засвоєння інформації в умовах сучасної освіти: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 152 с.
10. Понятие «мнемотехника» и различные ее значения. URL: https://studwood.ru/1840072/psihologiya/ponyatie_mnemotehnika_razlichnye_znacheniya (дата звернення: 11.06.2021).

REFERENCES

1. Anastasiya Assorova. Mnemonicheskie pravila ili kak zapomnit', chtoby vspomnit' [Mnemonic rules or how to remember to remember]. URL: <https://vm.ru/technology/466222-mnemonicheskie-pravila-ili-kak-zapomnit-htoby-vspomnit> (data zvernennya: 10.06.2021). [in Russian].
2. Bol'shoj psihologicheskij slovar' [Large psychological dictionary]. / cost.: Meshcheryakov B., Zinchenko V.: Olma-press, 2004. 666 p. [in Russian].
3. Vozniknovenie i razvitie mnemoniki [The emergence and development of mnemonics]. URL: <http://ped.bobrodobro.ru/36209> (data zvernennya: 12.06.2021). [in Russian].
4. Istoriya mnemotekhniki [History of mnemonics]. URL: <http://mnemotehnik.blogspot.com/> (data zvernennya: 11.06.2021). [in Russian].
5. Kozarenko V.A. Vse o pamyati i sposobah zapominaniya [All about memory and ways of memorizing]. Moskva, 2015. pp. 130-132 [in Russian].
6. Kozarenko V.A. Uchebnik mnemotekhniki. Sistema zapominaniya «Dzhordano» [Textbook of mnemonics. Memorization system «Giordano»]. Moskva, 2004. 85 p. [in Russian].
7. Leont'ev A. N. Razvitie vysshih form zapominaniya [Development of higher forms of memorization]. Hrestomatiya po obshchej psihologii / red.: YU. B. Gippenrejter, M. Blaug. Moskva: Izd-vo Mock. un-ta, 1979. 386 p. [in Russian].
8. Mnemotekhnika i izuchenie inostrannogo yazyka nesovmestimye ponyatiya?! Davajte razberemysya! [Mnemonics and foreign language learning are incompatible concepts?! Let's figure it out!] URL: <https://habrahabr.ru/post/156599> (data zvernennya: 10.06.2021). [in Russian].
9. Chepurnyy H. A. Mnemotekhnika. Tekhnolohiya efektyvnoho zasvoyennya informatsiyi v umovakh suchasnoyi osvity [Mnemonics. Technology of effective assimilation of information in the conditions of modern education]: navchal'no-metodychnyy posibnyk. Ternopil': Mandrivets', 2014. 152 p. [in Ukrainian].
10. Ponyatie «mnemotekhnika» i razlichnye ee znacheniya [The concept of «mnemonics» and its various meanings]. URL: https://studwood.ru/1840072/psihologiya/ponyatie_mnemotehnika_razlichnye_znacheniya (data zvernennya: 11.06.2021). [in Russian].

УДК 801.671.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-20>**Сергій ГНАТЕНКО,**

orcid.org/0000-0002-9904-1341

*аспірант кафедри історії української літератури та компаративістики
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна) dar17y@gmail.com*

РІЗНОВЕЛИКІ ПРОБІЛИ ЯК ГРАФІЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ЦЕЗУРИ В ПОЕЗІЇ ТРЕЙСІ М. АТСІТТІ

У запропонованій статті висвітлюється проблема експериментального використання різновеликих пробілів у поетичному доробку молодої американської поетеси індіанського походження Трейсі М. Атсітті. У низці поетичних текстів, які увійшли до першої збірки поетеси, однією з основних особливостей організації поетичного тексту є наявність різних на розміром, але значних за обсягом пробілів між словами у вірші. Ми розглядаємо таку організацію тексту як аналог потоку свідомості із застосуванням як горизонтальної, так і вертикальної площини поетичного тексту.

Аналіз попередніх досліджень поетичних експериментів у поезії 21-го століття показав, що палітра художніх засобів і архітектонічних прийомів, застосовуваних сучасними поетами, постійно збагачується. Нами не було виявлено досліджень феномену застосування різновеликих пробілів як архітектонічного експерименту з метою наближення тексту до потоку свідомості, чим і визначено актуальність даного дослідження.

У поезіях Трейсі М. Атсітті «A Blood Letting» («Кровопускання»), «Into Rain» («У дощ»), «Sang Over» («Заглушено пісню») і «Rain Scald» («Скальд дощу») розглянуто особливості застосування низки прийомів, зокрема зміщення логічного наголосу, ембіжману, double-rejet, цезури. На нашу думку, усі вищезгадані засоби виразності спрямовані на формування фрагментарного тексту із можливістю множинних прочитань й інтерпретацій. Таким чином читач завдяки особливостям графічної репрезентації тексту та його організації під час реценції може долучитися до формування смислів, що співзвучно техніці потоку свідомості, який у прозі визначається уривчастістю, імітацією мінімальної лексичної обробки, відсутністю пунктуаційних знаків. Завдяки експерименту з різновеликими пробілами Трейсі М. Атсітті увиразнила власну версію потоку свідомості у поетичному тексті, застосувавши графічну репрезентацію для поглиблення фрагментації тексту і використавши як горизонтальні, так і вертикальні вектори прочитання поетичного тексту для створення множинності смислів.

Ключові слова: пробіл, цезура, ембажман, потік свідомості, Трейсі М. Атсітті.

Serhiy HNATENKO,

orcid.org/0000-0002-9904-1341

*Postgraduate Student at the Department of the History of Ukrainian Literature and Comparative Studies
Kamianets-Podilskii Ivan Ohiienko National University
(Kamianets-Podilskii, Khmelnytsky region, Ukraine) dar17y@gmail.com*

VARIED-SIZED GAPS AS GRAPHIC PRESENTATION OF CAESURA IN TRACY M. ATSITTI'S POETRY

The research paper highlights the problem of experimental use of gaps of varied sizes in the poetic texts by a young American poet of Native American descent Tracy M. Atsitti. We have underscored one essential feature of the organization of the poetic texts in the analysed poems, which have been ultimately published in her first collection, namely the text gaps of varying but significantly large sizes between the words in the poems. We consider such organization of the text an analogue of the flow of consciousness technique with the use of both horizontal and vertical planes of the poetic text.

Our analysis of the previous studies of poetic experiments in the poetry of the 21st century has shown that the spectrum of artistic means and text architecture techniques, used by contemporary poets, is constantly being enriched. We did not find studies of the phenomenon of using gaps of varying sizes as an architectural experiment aimed at approximation of the poetic text to the flow of consciousness technique, which determined the topicality of this research.

Tracy M. Atsitti's poems «A Blood Letting», «Into Rain», «Sang Over» and «Rain Scald» are the material of this research. The functions and features of application of a number of techniques, such as the shift of logical emphasis, embyeman, double-rejet, caesura in these poems have been analysed. In our opinion, all the above-mentioned expressive means are aimed at forming text fragmentation which opens rich possibilities for multiple different senses and interpretations. Thus, due to the specific implementation of the text graphic representation features and text organization the reader is welcomed into the active receptive process leading to participation in creating senses. This approach correlates well with the flow of consciousness technique, which in prose is characterised with fragmentary nature of the text, imitation of minimal lexical processing, lack of punctuation. Due to her experiments with gaps of varying sizes, Tracy M. Atsitti enhanced her own

version of the flow of consciousness technique in a poetic text, using graphical representation to deepen the fragmentation of the text and using both horizontal and vertical vectors of reading the poetic text to create multiple meanings.

Key words: *space, caesura, embyeman, flow of consciousness technique, Tracy M. Atsitty.*

Постановка проблеми. Сучасну молоду американську поезію неможливо уявити без поетів, які за культурним походженням належать до корінних народів Америки. Ціла низка антологій і спеціальних випусків сучасних журналів присвячені їх доробку (Belin, 2001; Diaz, 2018; Erdrich, 2018; Narjo, 2020), оскільки їхні голоси збагачують палітру поетичної творчості сучасних США.

Сучасна поетична творчість є значною мірою експериментальним майданчиком, який містить компоненти не лише різних текстових формацій, а й інтермедіальні включення на зразок аудіальної поезії Трейсі Морріс «Africa(n)», яка існує виключно у вигляді записів авторського прочитання. У зв'язку з таким різноманіттям нових технік та експериментальними поєднаннями традиційних, особливо важливим є вивчення архітектонічних особливостей поетичних текстів.

Аналіз досліджень. Дослідження архітекtonіки сучасної поезії здійснюється як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Серед вітчизняних літературознавців, вартим уваги є доробок Ю. Починок, яка детально проаналізувала експериментальну поезію в історичному контексті та в українській літературі ХХІ століття (Починок, 2015), дослідження природи поетичного експерименту Б. Сорохи (Стороха, 2010). Серед закордонних авторів відзначимо Ю. Орлицького, який розробляє поняття гетероморфної поезії як метатерміну для позначення поетичних експериментів сучасності (Орлицкий, 2005; Орлицкий, 2015), С. Бірюкова, який вивчає графічні експерименти у сучасній поезії (Бірюков, 2001). Англomовна традиція вивчення архітекtonіки поезії пов'язана з поняттям «close reading», яке включає її компоненти. Наразі популяризацією аналізу окремих поетичних творів активно займається PoetryFoundation.org. Це сайт Американської поетичної асоціації, запрошується до аналізу низка дослідників поезії.

Мета статті – аналіз ролі різновеликих пробілів у поезії Трейсі М. Атсітті, молоді поетеси з Аризони. З цієї метою проаналізовано низку її поезій, у яких застосований цей метод: «A Blood Letting» («Кровопускання») (Atsitty 'Blood Letting', 2019), «Into Rain» («У дощ») (Atsitty, 2018), «Sang Over» («Заглушено пісню») (Atsitty 'Sang Over', 2019) та титульний віршований твір її книги, що скоро буде видана, «Rain Scald» («Скальд дощу») (Atsitty, 2012).

Виклад основного матеріалу. За власним визначенням авторки, яке вона часто повторює у подкастах, її поезія є автобіографічною. Саме тому на нашу думку її поезія являє собою поетичну версію потоку свідомості з відповідною уривчастістю і особливостями впорядкованості.

За власним визначенням авторки, яке вона часто повторює у подкастах, її поезія є автобіографічною. Саме тому, на нашу думку, її поезія являє собою поетичну версію потоку свідомості з відповідною уривчастістю і особливостями впорядкованості.

Ця уривчастість поетичного тексту досягається деякими засобами організації, притаманними прозовим творам «потіку свідомості», насамперед його невпорядкованістю, відсутністю чіткої логіки, на відміну від внутрішнього монологу, який логічно вербально організований. За визначенням В. Кухаренко «потік свідомості» є однією з «форм внутрішнього мовлення персонажу, яка дає змогу автору (і читачам) зазирнути у внутрішній світ персонажа, спостерігати за його думками і поглядами у процесі формування останніх. І як віддзеркалення ментальних процесів, представлене у формі внутрішньої мови, що не пройшло лінгвістичної обробки, яка б зробила це внутрішнє висловлювання зрозумілим для читачів» (Кухаренко, 2003: 10). З цією метою у текстах поезій відсутні або поодинокі розділові знаки, відсутність капіталізації, а також графічно збільшені пробіли між словами у вірші.

Пауза на місці такого графічно збільшеного пробілу є цезурою. Тут чітко простежується етимологічне значення цього слова «рубка, розсічення». Згідно класичного визначення, цезура – це «ритмічно-інтонаційна пауза в середині віршового рядка, яка розтинає його на дві, іноді три частини» (Літературознавчий словник-довідник, 2007: 720). За визначенням О. Квятковського, «вільна цезура» (Квятковский, 1966) не має чіткого місця у рядку і призводить до ритмічно-інтонаційної розкутості поетичного тексту.

У поезії «Into Rain» аномально великий пробіл застосовано лише раз, наприкінці поетичного тексту, щоб акцентувати третій з кінця й останній рядки, графічно створивши їхню єдність:

on a side creek. Just when I came
to drip–

*He takes the Valerian blossom then left
just as we began to slide* (Atsitty, 2018).

Дві дії ліричної героїні «капати» і «почали зісковзувати» розірвані дією «доша», який «зриває квітку валеріани». Така графічна організація дає змогу читати ці рядки як одночасні дії у потоку свідомості у його неупорядкованості та фрагментарності.

У цих поетичних текстах не зважаючи на відсутність розділових знаків та завдяки таким паузам має місце енжамбеман – «віршовий прийом, який полягає у перенесенні фрази або частини

слова з попереднього рядка у наступний, зумовлений незбіжністю ритмічної паузи зі смисловою, хоч рядок при цьому втрачає свою інтонаційну викінченість» (Літературознавчий словник-довідник, 2007: 530). Зауважимо, що у поезії «A Blood Letting» він часто присутній у варіанті double-rejet, тобто «фраза, яка починається в кінці першого рядка і завершується на початку наступного, посилюючи експресію поетичного мовлення» (Літературознавчий словник-довідник, 2007: 530):

she shoots right through
me, I saw from overpass
from mountains arches & rocks slats I've come to know

У цьому випадку double-rejet посилюється «through / me,» (Atsitty 'A Blood Letting', 2019) посилюється емпатично, оскільки перенесено до нового рядка лише одне слово – «мене» – яке у прозовому мовленні не є наголошеним у цій позиції.

На прикладі цього уривку покажемо, як різновеликі пробіли також збагачують можливості інтерпретацій тексту поезії. Поетичний текст, на відміну від прозового, організований як горизонтально, так і вертикально. Й у випадку різновеликих пробілів, які є достатнього розміру, щоб умістити фразу у вірші вище або нижче, існує також можливість прочитання тексту різними методами, наприклад: «she shoots right through» «arches & rocks», «she shoots right through» «from

overpass» «slats I've come to know» (Atsitty 'A Blood Letting', 2019). Такі варіанти просторового різночитання акцентують різні аспекти тексту – вона долає арки й скелі, вона пронизує просто з траси відомі мені уступи. Такі різночитання створюють множинний простір у поетичному тексті, сприяючи заглибленню до потоку свідомості ліричної героїні. Така фрагментарність, увізразнена графічно, дає підстави для множинних різночитань і збагачує змістовий план віршованого тексту.

Також маємо кілька випадків складового перенесення, яке здійснюється на межі збільшеної графічно паузи, що дає змогу віднайти нові семантичні нюанси:

me, kneeling roadside graveling, our veins no longer held together, when I see bypass

Цей вірш містить низку різновеликих пробілів, і оскільки це найдовший вірш у поезії тут їх семантичну функцію розкрито найбільш повно. Частина подовжених пробілів співпадають з логічними паузами. Логічні паузи можуть використовуватися як засоби передавання: а) незакінченої, обірваної мови; б) хвилювання; в) несподіваного змістового переходу (Логічна пауза). Наприклад, пауза між «roadside» і «graveling» (Atsitty 'A Blood Letting', 2019) очікувана, вона розділяє дві окремих дії ліричної героїні. А пауза між «held» і «together» (Atsitty 'A Blood Letting', 2019) – неочікувана, оскільки розриває фразове дієслово, створюючи тим самим подвійний смисл: наші жили більше не тримають кров і наші жили більше нічим не стримувані, коли разом. Така гра на фразовому й покомпонентному значенні дієслівної групи збагачує смислове поле поетичного тексту, дає читачу більшу кількість потенційних контекстів.

Ще яскравіше цей прийом застосовано у тексті «Sang Over», де в кінці вірша, у сильній позиції, відбувається смислова гра зі словами «for ever» – навічно чи більше ніколи, залежно від написання разом чи окремо:

dive and no more debris for ever (Atsitty 'Sang Over', 2019).

Така подвійність залишає за читачем право різночитання, що дуже важливо в поетичних експериментах М. Трейсі.

Висновки. Можна стверджувати, що поетичний експеримент Трейсі М. Атсітті з різновеликими пробілами, який ми простежили у низці текстів молодої поетеси, має на меті створення множинності смислів за допомогою графічного розташування тексту. Завдяки сполученню вертикальних і горизонтальних векторів прочитання поезії створюється її багатозначність, свобода комбінування при читанні фрагмен-

тів тексту. Утворена різновеликими пробілами уривчастість тексту, особливо у випадку поезії «A Blood Letting», наближує монолог ліричної героїні до прийому потоку свідомості як внутрішнього мовлення у процесі формування самої думки. Можливість різночитання поезії

посилює цей ефект. У розглянутих поетичних текстах Трейсі М. Атсітті завдяки різновеликим пробілам та графічному розташуванню уривків вірш формує поетичний аналог потоку свідомості, який заглиблює читача у переживання ліричної героїні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бiryukov С. Целое и дроби в современной экспериментальной поэзии *Вариант доклада на конференции «Литературное произведение как литературное произведение», посвященной 60-летию выдающегося польского русиста Ежи Фарыно*. Польша, Быдгощ, 2001. URL: www.netslova.ru/biryukov/drobi.html.
2. Квятковский А. П. Поэтический словарь. М.: Сов. Энцикл., 1966. 376 с.
3. Кухаренко В. Практикум з стилістики англійської мови. Вінниця, 2003. 160 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. К: Академія, 2007. 752 с.
5. Логічна пауза. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 1 : А. Л. С. 584.
6. Орлицкий Ю. Гетероморфный (неупорядоченный) стих в русской поэзии. *Новое литературное обозрение*. № 3, 2005. URL: <https://magazines.gorky.media/nlo/2005/3/geteromorfnyj-neuporyadochennyj%20-stih-v-russkoj-poezii.html>
7. Починок Ю. Українська експериментальна поезія кінця ХХ – початку ХХІ століття: текст, контекст, інтертекст. Спеціальність 10.01.06 – теорія літератури. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2015.
8. Поэзия : опыт междисциплинарного анализа / под редакцией Г.В. Иванченко, Д.А. Леонтьева, Ю.Б. Орлицкого. Иванченко, Г. В. Леонтьев, Д. А., Орлицкий, Ю. Б. Смысл, Москва : 2015.
9. Стороха Б. В. Сутність художнього експерименту і специфіка поезики конкретної поезії Ернста Яндля : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн» / Б.В. Стороха. К. : Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка, 2010. 20 с.
10. Atsitty T. M. A Blood Letting. *Thalia Magazine*. Issue 3, January/February 2019. https://docs.wixstatic.com/ugd/8ae098_5928411c4f4645e19653c0d14410995b.pdf
11. Atsitty T. M. Into Rain. *Literary Hub*. July 21, 2018. <https://lithub.com/new-poetry-by-indigenous-women-2/>
12. Atsitty T. M. Rain Scald. *Drunken Boat*. Issue 15; Native American Women's Poetry; May 2012. <http://d7.drunkenboat.com/db15/tacey-atsitty.html>
13. Atsitty T. M. Sang Over. *The Rumpus*. April 9, 2019. https://therumpus.net/2019/04/national-poetry-month-day-9-tacey-m-atsitty/?fbclid=IwAR2U2r3XMoM8VprxbansQI-DTS0wkQoqY9Oix7f57Fsn5qx0N_nKoNBhSE
14. Belin E. G. The Diné Reader: An Anthology of Navajo Literature. 2021. 409 p.
15. Diaz N. New Poetry by Indigenous Women / A Series Curated by Natalie Diaz. June 21, 2018. <https://lithub.com/new-poetry-by-indigenous-women-2/>
16. Erdrich, Heid E. New Poets of Native Nations. 2018. 284 p.
17. When the Light of the World Was Subdued, Our Songs Came Through: A Norton Anthology of Native Nations Poetry. Harjo J. et al., 2020. 458 p.

REFERENCES

1. Biryukov S. Celoe i drobi v sovremennoj ehksperimentalnoj poehzii [Whole and fractions in contemporary experimental poetry]. *Variants doklada na konferencii «Literaturnoe proizvedenie kak literaturnoe proizvedenie», posvyashchennoj 60-letiyu vydayushchegosya polskogo rusista Ezhi Faryno*. Polsha, Bydgoszcz, 2001. URL: www.netslova.ru/biryukov/drobi.html [in Russian].
2. Kvyatkovskij A. P. Poeticheskij slovar [Poetic Dictionary]. M.: Sov. Ehncikl., 1966. 376 s [in Russian].
3. Kukharenko V. Praktikum z stilistiki anglijskoi movi [Introduction into the Stylistics of the English Language]. Vinnicya, 2003. 160 s [in Ukrainian].
4. Literaturoznavchij slovník-dovidnik [Literary Dictionary and Guide] / Redkol.: R.T. Gromyak, Y. I. Kovaliv, V.I. Teremko. Kyiv: Akademiya, 2007. 749 s [in Ukrainian].
5. Logichna pauza. *Literaturoznavcha enciklopediya: u 2 t.* [Literary Encyclopaedia in 2 volumes] / avt.-uklad. Y. I. Kovaliv. Kyiv: VC «AkademiYA», 2007. T. 1 : A. L. S. 584 [in Ukrainian].
6. Orlickij Y. Geteromorfnyj (neuporyadochennyj) stikh v russkoj poehzii [Heteromorphous (Unordered) Poem in Russian Poetry]. *Novoe literaturnoe obozrenie*. № 3, 2005. URL: <https://magazines.gorky.media/nlo/2005/3/geteromorfnyj-neuporyadochennyj%20-stih-v-russkoj-poezii.html> [in Russian].
7. Pochinok Y. Ukrainska eksperimentalna poeziya kincy XX – pochatku XXI stolittya: tekst, kontekst, intertekst [Ukrainian Experimental Poetry of the Late 20th – Early 21st Century: Text, Context, Intertext]. Specialnist 10.01.06 – teoriya literaturi. Lvivskij nacionalnij universitet imeni Ivana Franka. Lviv, 2015 [in Ukrainian].
8. Poehziya: opyt mezhdisciplinarnogo analiza [Poetry: the Case of Interdisciplinary Analysis] / pod redakciej G.V. Ivanchenko, D.A. Leonteva, Y.B. Orlickogo. Moskva : Smysl, 2015 [in Russian].

9. Storokha B. V. Sutnist khudozhnogo eksperimentu i specifika poetiki konkretnoi poezii Ernsta Yandlya [The Nature of Literary Experiment and Features of Definitive Poetry by Ernst Yandl]. Avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk : spec. 10.01.04 «Literatura zarubizhnikh krain». K. : Int l-ri im. T.G. Shevchenka, 2010. 20 s [in Ukrainian].
10. Atsitty T. M. A Blood Letting. *Thalia Magazine*. Issue 3, January/February 2019. https://docs.wixstatic.com/ugd/8ae098_5928411c4f4645e19653c0d14410995b.pdf
11. Atsitty T. M. Into Rain. *Literary Hub*. July 21, 2018. <https://lithub.com/new-poetry-by-indigenous-women-2/>
12. Atsitty T. M. Rain Scald. *Drunken Boat*. Issue 15; Native American Women's Poetry; May 2012. URL: <http://d7.drunkenboat.com/db15/tacey-atsitty.html>
13. Atsitty T. M. Sang Over. *The Rumpus*. April 9, 2019. URL: https://therumpus.net/2019/04/national-poetry-month-day-9-tacey-m-atsitty/?fbclid=IwAR2U2r3XMoM8VprxbansQI-DTS0wkQoqY9Oix7f57Fsn5qx0N_nKoNBhSE
14. Belin E. G. *The Diné Reader: An Anthology of Navajo Literature*. University of Arizona Press, 2021. 409 p.
15. Diaz N. *New Poetry by Indigenous Women / A Series Curated by Natalie Diaz*. June 21, 2018. URL: <https://lithub.com/new-poetry-by-indigenous-women-2/>
16. Erdrich, Heid E. *New Poets of Native Nations*. Graywolf Press, 2018. 284 p.
17. *When the Light of the World Was Subdued, Our Songs Came Through: A Norton Anthology of Native Nations Poetry*. Harjo J. et al. W. W. Norton & Company, 2020. 458 p.

UDC: 821.111(410) Literature in English, of Britain
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-21>

Sevda HUSEYNOVA,
orcid.org/0000-0002-5526-0147
Candidate of Philological Sciences,
Lecturer, Academic advisor
Baku Engineering University
(Sumgait, Azerbaijan) shuseynova@beu.edu.az

CREATIVE CHARACTERS IN MAUGHAM'S STYLE

The main focus of this article is to study the image and character of the creative and artistic personalities in modern English literature. "The Moon and Sixpence" and "Theatre" by the English playwright, novelist, and short-story writer William Somerset Maugham are used to analyze creative personalities. The ideas and content of the works are comprehensively explained, and the creative characters are presented in contrast with other characters. Thus, the research focuses on clarifying the image of creative personality, their creativity, and creative identity, identifying the ideological and aesthetic position of the analyzed character and its relationship to art and life.

Somerset Maugham's style is notable for its high professionalism, clarity of language, interesting plot choice, and harmony of words and thoughts. In all the works of the writer, the reader feels the power of professionalism in every word, in every sentence. Author wrote: "After much thought, I decided that a creative person should strive only for clarity, simplicity and good intentions in his works." According to Somerset Maugham, if a creative personality is unique and original, his/her mistakes can be forgiven. Whether they are actors, artists, poets, or musicians, if they can meet our aesthetic needs with their works of art, they are creative, because revealing the secret and inner feelings of the heart is equated with physiological instinct.

Based on the conclusions derived from the research, it can be noted that human creativity, in any form, is full of strong emotions, wild romances, and storms of powerful passions. Because some things that are as inaccessible and inexhaustible as the mysteries of the universe are hidden in them. The artistic effects to describe the characters are prepared in precisely the right way and occur with the utmost naturalness, the timing is sure, dialogues are superb. Structurally and thematically Maugham manipulates the readers with a disciplined suavity.

Key words: Modern English Literature, creative character, artistic personality, creativity, aesthetic features

Севда ГУСЕЙНОВА,
orcid.org/0000-0002-5526-0147
кандидат філологічних наук,
викладач, академічний радник
Бакінського інженерного університету
(Сумгаїт, Азербайджан) shuseynova@beu.edu.az

ТВОРЧІ ПЕРСОНАЖІ В СТИЛІ МОЕМА

Основна увага в даній статті приділяється вивченню образу і характеру творчих і артистичних особистостей в сучасній англійській літературі. «Місяць і шість пенсів» і «Театр» англійського драматурга, романіста і письменника Вільяма Сомерсета Моєма використовуються для аналізу творчих особистостей. Детально роз'яснено ідеї і зміст творів, а творчі персонажі представлені на контрасті з іншими персонажами. Таким чином, дослідження спрямоване на прояснення образу творчої особистості, її творчості і творчої ідентичності, виявлення ідейно-естетичної позиції аналізованого персонажа і його відношення до мистецтва і життя.

Стиль Сомерсета Моєма відрізняється високим професіоналізмом, ясністю мови, цікавим вибором сюжету, гармонією слів і думок. У всіх творах письменника читач відчуває силу професіоналізму в кожному слові, в кожному реченні. Автор писав: «Після довгих роздумів я вирішив, що творча людина повинна прагнути тільки до ясності, простоти і добрим намірам в своїх творах». За словами Сомерсета Моєма, якщо творча особистість унікальна і оригінальна, його помилки можна пробачити. Будь то актори, художники, поети чи музиканти, якщо вони можуть задовольнити наші естетичні потреби своїми творами мистецтва, вони творчі, тому що розкриття таємних і внутрішніх почуттів серця прирівнюється до фізіологічного інстинкту.

Грунтуючись на висновках, зроблених в результаті дослідження, можна відзначити, що людська творчість в будь-якій формі повно сильних емоцій, бурхливих романів і бур сильних пристрастей. Тому що в них приховано те, що недоступно і невичерпний, як таємниці світобудови. Художні ефекти для опису персонажів підготовлені точно і з максимальною природністю, точний час, діалоги чудові. Структурно і тематично Моєм маніпулює читачами з дисциплінованою чемністю.

Ключові слова: Сучасна англійська література, творчий характер, художня особистість, творчість, естетичні особливості

Introduction

In English society, there has always been a great love and affection for the creative persons and characters. Queen Elizabeth once told Shakespeare, "If I had the power to address the generations to come, I would heartily advise them to realize your present dreams. Because, as one Scottish poet said, the creators of folk songs are more powerful than the makers of the laws of the country (Zeydulla, 2007: 36)".

Individuals who contribute to the progress of human life through their services and activities, people who occupy a certain position in the development of society, who accelerate this development with their intellectual and spiritual advantages, have always been the special targets of fiction. The famous British philosopher and historian Thomas Carlyle (1795-1881) in his book "Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History" written in 1840 called the personalities who made great contributions to human history such as the Prophet Muhammad, the 17th-century British military, and political leader, Oliver Cromwell, the 19th-century French emperor Napoleon, the great English writer, poet, and playwright William Shakespeare, the Italian poet Dante, the English poet, playwright, biographer and literary critic Samuel Johnson, the Scottish poet Robert Burns, the Scottish writer, theologian, John Knox, and others "the spirit of world history." According to the philosopher, the greatest lesson of history is that only persons with a great personality can influence history and create a great history of their own free will, and those who think of themselves will disappear in the vortex of history (Thomas, 2009: 270).

If we look at the literature of different nations, we will inevitably come across images of creative persons – artists, actors or actresses, writers, etc. The works of Stephanie Barron, Kate Moses, Irving Stone, Samuel Johnson, Jeffrey Morgan, Romain Roland, Henri Troyat, Max Brod, Ted Morgan, Alberthiene Endah, Meriol Trevor, John Maxwell Coetzee, etc. are good examples.

William Somerset Maugham (1874-1965), an English writer, playwright, and literary critic, is best known for his numerous novels, short stories, plays, and articles, and his works have been translated into many languages. He is well known in Azerbaijan as well, the author's novel "The Moon and Sixpence" was translated into the Azerbaijani language and published in 1993 and 2012.

The images he created and the events he wrote are convincing and real. He used the element of suddenness and unpredictability to show how unstable socio-political values and psychological frameworks are. Maugham would never have dared to reveal

an article that did not satisfy him. He adhered to his principles of writing. The writer believed that the plot narrated by the author should be clear and convincing, the events should go their own way, the character's actions and speech should be "filtered" from the character. In one of his latest works, the autobiographical novel "At the End of My Life", the writer shared this judgment with his readers. Probably, it is the result of these logical thoughts that Somerset Maugham's works are as original as life itself (Moem, 2016: 6-7).

He was a creative man and a genius. However, Maugham humbly did not consider writing to be a separate art and the writer a special art. The writer wrote: "An artist cannot look down on other people for any reason. If he considers himself more important, if he distinguishes himself from others, then he has no place in society. He believed that the goal of a creative person should be to shed light on the fate of people. But in contrast to his position, in most of Maugham's works, in all senses, the creative person, the creative personality, is preferred over the ordinary person. The author's "Lisa of Lambeth" (1897), "The Moon and Sixpence" (1919), "Theatre" (1937), "Lady Frederick" (1907), "The Constant Wife" (1927), "The Circle" (1921), "The Painted Veil" (1925), "Cakes and Ale, or, The Skeleton in the Cupboard" (1930) are the embodiment of perfection (4).

Somerset Maugham's novel "The Moon and Sixpence" was first published in 1919. In this work, the creative personality is artistically reflected in the image of Charles Strickland, a prototype of the French artist Paul Gauguin (1848-1903), a representative of post-impressionism and primitivism. Eugene Henry Paul Gauguin was born on June 7, 1848, and is known as a post-impressionist artist. In 1871 he worked at the stock exchange in Paris. He painted together with artists such as Camille Pizarro, Paul Cézanne in the summer, and his works were exhibited at the Impressionism Exhibition of 1881-1882. He moved to Copenhagen with his family in 1884, where he focused on painting after his failures and returned to Paris with his eldest son. Meanwhile, Van Gogh invited Gauguin to Arla, and they spent nine weeks painting together. Gauguin was unable to get what he wanted from Impressionism, so he turned to African and Asian art, especially Japanese folklore, culture, and art. He lived in Tahiti for a short time.

The narrator of the events in the novel is a prototype of the author. Excluding some minor differences, the parallel events, details, and elements in the life of Charles Strickland and Paul Gauguin once again prove that the character of Charles Strickland is a prototype of a real creative personality, Paul Gauguin.

The protagonist, Charles Strickland, is a stockbroker in *City*, a quiet, dark-skinned man with a sixteen-year-old son and a fourteen-year-old daughter. The author describes Strickland as follows:

"He is a tall, broad-shouldered man. He has long arms and legs. He is forty years old, not handsome, and not so ugly. The features of his large, broad face are honest, but strangely large and rough, and do not make a good impression. His blonde hair is cut short. He has gray eyes that look up at the sky. There are no signs of an aristocratic society in them. In short, he is an ordinary man with no abnormalities. Some of his qualities may indeed be commendable, but it is impossible to communicate with him. It is not worth spending time on (Moem, 2012: 7)".

But despite all this, his inner world is as attractive as adventure novels. Even Strickland's seemingly insignificant work is a testament to his unique, complex, painful personality. Because of these characteristics, even those who do not like Strickland can not ignore him. He is a man of art with free passion. Writers who met him while living in London, and even artists who spent time with him in the Montmartre cafe in Paris and considered him a loser, can understand that he was a genius. He could create myths. Strickland was indifferent to fame and fortune, more of an enemy than a friend, and a romantic rebel in the ordinary course of life. The inner world, desires, place in society was a paradox. His position did not satisfy him.

In the example of Charles Strickland, Maugham wanted to show that being a genius does not mean being a good person. Although Strickland was a genius as an artist, he was a useless man in the eyes of society as he sacrificed everything- his family, his comfortable life, his earnings (Discussions in PEN CLUB, 2013:106).

At the beginning of the novel, Strickland gives the reader the impression of a stranger. The reader recognizes him as a man far removed from art from the following dialogue between Mrs. Waterford and the author.

"Does Mrs. Strickland have a husband?" I asked.

- Yes, of course, he must be a stockbroker in *City*. He is one of those who do not get along with people.

-How is he going well with his wife?

-They love each other very much. If Mrs. Strickland invites you to dinner, you will meet her husband. But few people go to them. Mr. Strickland is a quiet man. He is not interested in literature or art. "

The dialogue between Mrs. Strickland and the author gives the reader a similar impression of Charles Strickland.

-You didn't introduce me to your husband?

- He is completely far from literature. It is a real narrow-minded. He works in the stock exchange and is an ordinary stockbroker. If you know him, you will get rid of him (Moem, 2012: 20-22-39).

But Charles had a strong desire to become an artist. This desire, which he had curbed and suppressed as a child, had now arisen at the age of forty. He was very confident. The demands of ordinary life – family care, children – were no longer important to him. Public condemnation did not matter. In his inner world, there was a deep passion for creativity, an invincible force. This force controlled him as well. It is as if a second "self" – the "creative self" – appeared inside him and pushed out the first "self".

He did not look for a comfortable place to live, he did not bother to live in an old room, he did not want a chair to sit on. Food was a means of killing his hunger, he did not care what he ate, but he ate with appetite. Strickland was a sensitive man, but now he was indifferent to anything that aroused his feelings. When he stood face to face with the canvas, he forgot everything in the world, drawing only what he saw with the eyes of his heart. He was never satisfied with what he was doing, it seemed to him that what his drawing was nothing compared to what was reflected in the mirror of his intellect.

It is clear from the content of the novel that Strickland's irony is harsh and deadly. It is impossible to tolerate his sarcastic smile, indifference, and slander. Strickland is also a creator of beauty. However, he does not want to understand that this beauty should serve only and only man, humanity. The tragedy of Strickland is that he does not understand that true beauty is the union of truth and goodness.

But Strickland was a real genius. He goes in search of creativity, which is full of hardships, surprises, and all sorts of surprises, and this path is full of coincidences, despair, and suffering. But despite all this, no matter how painful the search for creativity is, Strickland gets the highest pleasure and enjoyment from life. He has broken all the strings of real life but is busy creating new paintings and miracles with incredible power. The rich, unusual features of the artist's personality, created by him, are not just for display, but in this work of art, which finds an honest expression of nature, drawn with high passion and sensitivity, which attracts attention with its magic and charm. Strickland's paintings evoke grandeur, lust, and passion. His works are revolutionizing art. Strickland's works give man strength and spirit, and his brush directs the imagination of the reader, who longs for the infinite expanses of the stars, to unimaginable paths. It is as if the artist has found a completely new form of expression in the chaos of the

universe, and has recreated it with all his emotions and sufferings.

American philosopher Engelhardt said: "Creativity in any form, whether it is the work of a master of words or a brush, whether it is an artist or a scientist, is the highest manifestation of the human spirit. Creativity is the greatest gift of nature to man in the development of an infinitely long evolution (Tofiq, 1976: 11-12)". These words of the great professor prove themselves in the face of Strickland. Strickland's works were a manifestation of his inner creative spirit, and this creative spirit was a gift of nature to him.

"The Moon and Sixpence" is a competition between beauty and materialism. The moon is huge, bright, eternal, and the penny is small, mortal, and material. This novel is a synthesis of literature and art. In the novel, the material world and bourgeois philosophy are opposed to real art. There is an opinion in the work: "Do you think that beauty is like a stone on the river bank that everyone can take it? Beauty is inaccessible, the artist creates it in the chaos of the world in agony. And when beauty is created, not everyone understands it, to understand it, you have to understand the passion of the artist (Nuredin, 1961: 3-5)".

On May 17, 1919, the Saturday Review, pressed in London, published the following unsigned opinion of the novel:

"This book is so purely a study in psychology that we doubt whether it deserves to be classed as a novel. Of plot, incident, or love, there is none, and the psychological problem is not new; it is the analysis of the naked soul of the barbarous or natural man. The question which Mr. Maugham asks and answers in these pages is how would the primitive man, who acknowledges no obligation to God or man or woman, who accepts no creed or code of ethics, bear himself to his fellows in his passage through life? We must here observe that if Mr. Maugham is bent on analyzing the genius whose art forces him to break with society, it is unlikely, if not impossible, that he could have suppressed himself until forty. Painting like poetry breaks out early, and though we do not say (not knowing) that all painters do their best work before forty, as all poets certainly do, we are skeptical about the crypto-Monet living the stockbroker's life till that age. We suppose the meaning of the title to be that they who try to realize impossible ideals get sixpence for their trouble. The artist tried to live for his brush and canvas alone and to leave the world an image of the truth. Mr. Maugham tells us the price he had to pay: but he might have tried for the moon, surely, without being a beastly lunatic (Curtis, Whitehead, 1997: 139-147)".

Somerset Maugham's other famous novel about the art world and the lives of creative people is "Theatre". The work was written in 1937. The events revolve around Michael Gosselyn and Julia Lambert. The main line of the novel is based on the formation of Julia as an actress, her life, and her work. The writer chose the theme of theatre to convey his thoughts and ideas to the reader, to influence their spirituality, artistic and aesthetic tastes, because he was convinced that cultural societies, peoples, and nations showed great interest in other fields of science and art, as well as the theatre. He knew that the novel, its essence, the moral values that the writer wanted to convey, could find its way into the hearts of thousands of spectators, and "Theatre" could create a vivid picture of contradictions and achievements in human relations. While reading "Theatre", the reader is amazed by Julia's creative ability on stage, her ability to move from character to character. The writer has chosen the words so vividly and accurately to enliven the life of the theatre that the love and inclination for the theatre grow stronger in the human heart. The reader gets acquainted with the theatrical society. The reader learns that the world of theatre is an attractive, definite world with spacious bright halls, velvet lodges, foyers full of a sense of beauty, intermissions, solemn disputes, discussions. This is a cultural society where there is no place for those who want to be famous for their meaningless speeches, for those who want to present their futile existence lightly, for those who are not ambitious, for those who do not have a creative spirit.

Julia is a creative character in the novel. The harmony and naturalness of her voice and actions amaze everyone. She plays each role with her heart, articulating the words as if you were listening to beautiful music. Julia's articulation is so clear that every word she utters can be heard even from the top tier of the theatre. Julia can adapt to the nature and mood of her role. She is natural and convincing on stage. In her monologues, Julia has the power and talent to play passion and fire with great skill, she is a creative character who goes through a complicated psychological struggle on stage, loves, is loved, is happy, thinks, is sad, does not lose her balance when faced with difficulties. This 46-year-old lady is the most famous actress in England.

The dialogue between Jimmie Langton and Julia gives the reader an idea of this lady's successful, bright future as an actress:

- "You have ideal indicators, your height, body, and face are very suitable for the stage.
- It was very nice to hear it from you.
- I can assure you that you have the face of the famous Italian actress Eleonora Duse. The actress

needs just such a face. A face that can be read aloud, read through all the thoughts that pass through the brain. You have a very unusual, soul-stirring voice. Your sense of rhythm is invaluable. It's not a matter of learning later, it's a birth gift.

- It is great praise (Moem, 2016: 27-29)".

Thanks to her fantastic energy and enthusiasm, she further improves her acting skills, and one after another successfully plays other roles of Magda (G. Zuderman's drama "Homeland"), Nora (H. Ibsen's "A Doll's House"), Ann (B. Shaw's "Man and Superman"). The people of Middlepool were pleased to see such a star on stage and flocked to the theatre to see her performance. Her husband Michael used to say:

"Julia is a woman who touches souls, but she is also smart. When you are with her, you can talk about everything in the world. I admit without hesitation that I would rather spend my day with Julia than play a round of golf (Moem, 2016: 32,77)".

Julia created a miracle on stage due to her delicate sense of rhythm, beautiful voice, colorful shades, masterful subjugation of her feelings, and brilliant acting technique. She could turn her monologue into an effective, captivating culmination of the play. Julia's creative personality was such a spiritual world, such a divine space, such a spiritual light that flowed through her that she could do what she was not capable of. In this case, she had no equal, in short, she was unique. It seemed to Julia that there were two people in it: one was a famous actress, everyone's favorite, the best-dressed woman in London, and the other was the heroine she portrayed on stage every night. The first was an illusion. Julia didn't just play for two or three hours on stage, the character she created lived with her all day – even when she was doing something or talking to someone. She is fascinated by her creative work and has high aesthetic feelings.

Successful as a creative person, Julia did not seem to be able to cope with the image of a mother in real life. Her son Roger was an intelligent, educated young man, but unlike his parents, he did not see the world of theatre as the real world. The reader can easily understand this from the dialogue between Julia and Roger:

- You know, mother, I have lived in your fictional world since I opened my eyes. The air of this world, which you and my father have built together, suffocates me. You always perform a role. You perform a role with servants, with my father, and with me. You are in front of me in the image of a noble, compromising mother. You are not yourself. You are a collection of countless roles that you play. I often ask myself, has my mother ever been herself, or has she been a tool to give real life to the characters she has

performed from the beginning? When you go into an empty room, sometimes I want to open the door, but I'm afraid, I'm afraid I won't find anyone there.

- So you think I'm a fake, right?

- Not at all. Because falsehood is the truth for you.

- How cruel you are! You don't love me at all.

- Mom, if I could find you, I would love you. But where are you? If they take your creative personality away from you, if they take away your imagery from you, all that remains on earth will be dryness, insincerity, quotes from old roles, and remnants of false feelings (Moem, 2016: 262-265).

The image of Julia is so vividly depicted in the play that the reader believes that she is a prototype of some real creative person. Julia features characters from the famous London Theatres of the 1930s, such as Nancy Lovat, Helen Haye, Evelyn Laye, Margaret Carlyle, Dorothy Dickson, Adele Dixon, and Victoria Hopper. When writing about Julia Lambert, the author admits that when he created this character, he knew many famous actresses of that time and went to the theatre to watch their performances. However, the writer said that none of these actresses could pity his creative heart. In other words, Julia is not an artistic portrait of any of the famous actresses of that time. It is a living image that contains the harmony of individual lines taken from different characters. Somerset Maugham wrote: "The image of Julia in the play "Theatre" is the face of real-life realities. I have great sympathy for this woman, I am not surprised by her whims, I am not intimidated by her foolish actions, because she is life itself (Moem, 2016: 9).

As we get to know the image of Julia, we learn that this woman embodies some of the ten paradoxes identified by the famous Hungarian researcher-psychologist Mihaly Csikszentmihalyi for creative personality. Julia, who is known for her intelligence and understanding, is also naive. Then it is possible to see a combination of lightness and seriousness, responsibility and irresponsibility at the same time. However, the manifestation of these qualities does not prevent the opposite image of the creative Julia – the opposite, endurance, conviction. It is these qualities that help Julia when she has to work hard to cope with the inevitable challenges she faces as she tries to bring her new ideas to fruition (Semed, 2013: 131-134).

Somerset Maugham's "Theatre" was published in 1937, and in the same year Bernard DeVoto (1897-1955) the American critic, historian, writer, publicist, educator, and the editor of the New York-based Saturday Review of Literature published his comments on the novel in the 15th issue of the magazine:

"Mr. Maugham's new novel is well named. Quite apart from the fact that its principal characters are actors, it has the speed, smoothness, and entertainment of an expert theatre piece. One reads it with complete absorption, surrendered to the skill of a novelist who has mastered his trade. Structurally and thematically it is journeyman work without a flaw, as fine a specimen of the well-made novel as this generation has seen. His heroine, Julia Gosse-lynn, the great actress who projects into her own life the emotions, attitudes, and effects she has learned in the theatre, belongs to a type long exploited even by the popular magazines; and though Mr. Maugham refines the type and fluffs it up with his magnificent dialogue, he neither adds to it nor gives it life. The result is excellent entertainment, a skillful and self-conscious fantasia on vanity, cupidity, jealousy, spite, stupidity, histrionism, minor brutalities, sexual possessiveness, and the no longer secret power of personal odors to inspire passion-in short, Noel Coward without tears. Theatre is first-rate hammock reading for people with high I.Q. (Curtis, Whitehead, 1997: 305-306)".

The English writer Elizabeth Bowen (1899-1973) praised the work in the 13th issue of the British magazine "The New Statesman", published on March 27, 1937, with the following comments:

"Mr. Somerset Maugham's novel "Theatre" embodies the unity of love and art. There is no writer's cunning and juggling in this work. The author analyzes the feelings by presenting the ideas in full. There are no unnecessary interferences in the dialogues. Each expression was purposefully used by the author. Characteristic features of the protagonist Julia Lambert and the author's satirical approach to the image created by the author give importance to the subject. Julia Lambert has sincerity and good character, adorned with betrayals. She is a strong and amazing woman. Her monologues and conversations

are full of life, her love relationships and behavior in society are constantly under control. There is no barrier between her real and stage life. Julia lives both lives at the same time. Julia's simplicity, ruthlessness, cruelty, and impatience, together with all her sufferings, form a great creative person: She loves to love. Her dual identity is natural – she is two people, but rarely they both do exist. The actress may inspire a woman with fraud, intolerable monomania, inhuman futility, but in any case, the image of Julia is one of the most relevant heroes of Mr. Maugham (Curtis, Whitehead, 1997: 307-310)".

Conclusion

The struggle between the old and the new, exploitation of freedom, selfishness, and altruism, artistic and aesthetic depiction of this struggle with various human characters, life situations, natural details, and strokes are the features that ensure the longevity of Somerset Maugham's works. The main concept of these novels is love. But this love is not only love for the opposite gender, but love for freedom, youth and art. Through the creative characters, the writer tried to convey the feeling of high freedom of artists, actors and actresses to recreate their lives with personal experiences, to feel the spirit of life with all their beings, to search for themselves, and to find their place in the world.

In fact, there is a lot to be said about these works. The language of these novels, their artistic quality, the uniqueness of the characters, the originality, the contradictions... All these could come out of the pen of a really talented writer with such full and beautiful imagination of life.

As is stated in the novels, follow your dreams, your desires that bind you to life, motivate you to find yourself, your path, no matter how old you are, no matter what your status is, no matter what position you are in, no matter how many difficulties you face along the way, it's never late to start. Otherwise, the feeling of incompleteness will never leave you.

BIBLIOGRAPHY

1. Zeydulla A. Ingilis Edebiyyati Antologiyasi. Baku. East-West, Vol. 2, 2007, pp. 320.
2. Thomas C. "Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History." New York, Cosimo, Inc, 2009, pp. 424.
3. Moem U.S. Teatr. Sechilmish eserleri. Azerbaijan Translation Center, Baku-2016, pp. 563.
4. List of works by W. Somerset Maugham. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_works_by_W._Somerset_Maugham
5. Moem U.S. Ay ve qara qepik. Baku: Qanun Publishing House, 2012, pp. 256.
6. Tofiq A. Yaradiji emeyin estetikasi. Baku, 1976, pp. 33.
7. Nureddin H. Tesviri senet haqqında. Baku: Child and Youth Literature Publisher, 1961, pp. 160.
8. Curtis A. and Whitehead J. "W. Somerset Maugham". Routledge, The Critical Heritage Series, 1997, pp. 489.
9. Semed S. Yaradiciligin fenomenologiyasi. Baku, Qanun Publishing House, 2013, pp. 288.

REFERENCES

1. Zeydulla A. Ingilis Edebiyyati Antologiyasi. [English Literature Anthology]. Baku. East-West, Vol. 2, 2007, pp. 320. [in Azerbaijani]

2. Thomas C. "Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History." New York, Cosimo.Inc, 2009, pp. 424.
3. Moem U.S. Teatr. Sechilmish eserleri. [Theatre. Selected works]. Azerbaijan Translation Center, Baku-2016, pp. 563. [in Azerbaijani]
4. List of works by W. Somerset Maugham. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_works_by_W._Somerset_Maugham
5. Moem U.S. Ay ve qara qepik. [The Moon and Sixpence]. Baku: Qanun Publishing House, 2012, pp. 256. [in Azerbaijani]
6. Tofiq A. Yaradiji emeyin estetikasi. [Aesthetics of creative work]. Baku, 1976, pp. 33. [in Azerbaijani]
7. Nureddin H. Tesviri senet haqqinda. [Talks about paintings]. Baku: Child and Youth Literature Publisher, 1961, pp. 160. [in Azerbaijani]
8. Curtis A. and Whitehead J. "W. Somerset Maugham". Routledge, The Critical Heritage Series, 1997, pp. 489.
9. Semed S. Yaradiciligin fenomenologiyasi. [Phenomenology of creativity]. Baku, Qanun Publishing House, 2013, pp. 288. [in Azerbaijani]

УДК 811.111.656.7.052.4

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-22>

Інга ДЕМЧЕНКО,

orcid.org/0000-0002-6155-9065

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри іноземних мов

Льотної академії Національного авіаційного університету

(Кропивницький, Україна) ingademchenko1976@gmail.com

Лілія ХАРЛАМОВА,

orcid.org/0000-0002-1892-1815

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри іноземних мов

Льотної академії Національного авіаційного університету

(Кропивницький, Україна) lilyakh@ukr.net

ВЕДЕННЯ РАДІООБМІНУ В РЕЖИМІ СПІЛКУВАННЯ «ПОВІТРЯ – ЗЕМЛЯ» ЯК РІЗНОВИД ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ФАХІВЦІВ АВІАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ

У статті автори розглянули та проаналізували різновид професійного мовлення авіаційних фахівців. Дослідниками зазначено, володіння англійською мовою є першочерговим завданням професійної підготовки льотно-диспетчерського складу, оскільки від надійності ведення радіообміну залежить не лише діяльність та життя учасників комунікації, а й безпека польоту. Питання організації мовленнєвої комунікації «повітря – земля» розглядається в документах: «Керівництво з радіотелефонного зв'язку»; «Правила аеронавігаційного обслуговування «Організація повітряного руху» (PANS-ATM)»; «Авіаційний електрозв'язок», «Керівництво із запровадження вимог ICAO щодо мовної відповідності». Вимоги, які вказані в документах ICAO, набувають особливої значимості щодо професійної підготовки майбутніх фахівців авіаційної галузі, оскільки професійна діяльність цих фахівців характеризується швидкоплинністю, мінливістю та нетиповістю ситуацій, які виникають у професійно-виробничих процесах. Відповідно до «Правил ведення радіотелефонного зв'язку та фразеології в повітряному просторі України», існують певні категорії повідомлень: аварійні виклики, повідомлення про «лихо» та аварійний рух; термінові повідомлення, у тому числі повідомлення, яким передував сигнал медико-санітарного транспорту; повідомлення щодо пеленгації; повідомлення щодо безпеки польотів; метеорологічні повідомлення; повідомлення щодо регулярності польотів.

Авторами зазначено, що радіообмін відіграє провідну роль у професійному мовленні авіафахівців. Науковці розглядають радіообмін як процес складного взаємного впливу людей, що забезпечує організацію взаємозв'язку, а також являє собою сукупність фонетичних, граматичних та лексичних одиниць мови, що обслуговують мовленнєве спілкування учасників повітряного руху (авіадиспетчера й пілота) під час виконання польоту. В процесі взаємодії повітряного судна з органами диспетчерського управління порушується тематика: інформація про місцезнаходження повітряного судна, ешелон польоту, входження / вихід / перетинання повітряного судна повітряних трас, політ з чеканням на маршруті, керування польотами над океаном.

Ключові слова: авіаційний фахівець, авіаційна галузь, документи ICAO, повітряне судно, професійне мовлення, радіообмін, професійна підготовка.

Inha DEMCHENKO,

orcid.org/0000-0002-6155-9065

Candidate of Pedagogical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages

Flight Academy of National Aviation University

(Kropyvnytskyi, Ukraine) ingademchenko1976@gmail.com

Liliia KHARLAMOVA,

orcid.org/0000-0002-1892-1815

Candidate of Pedagogical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages

Flight Academy of National Aviation University

(Kropyvnytskyi, Ukraine) lilyakh@ukr.net

CONDUCTING RADIO EXCHANGE «AIR-GROUND» AS A KIND OF PROFESSIONAL COMMUNICATION OF AVIATION INDUSTRY SPECIALISTS

In the article the type of professional speech of aviation specialists was considered and analyzed by the authors. The researchers mentioned that proficiency in English is a priority for the professional training of aviation specialists, as the reliability of radio communication depends not only on the activities and lives of communication participants, but also flight safety. The issue of organization of air-to-ground speech communication is considered in the documents: «Manual of Radiotelephony Communication»; «Rules of air navigation services» «Organization of air traffic» (PANS-ATM); «Aviation Telecommunications», «ICAO Language Compliance Guidelines». The requirements which are indicated in the ICAO documents, they are of vital importance for the training of future specialists in the aviation industry, as the professional activity of these specialists is characterized by transience, variability and non-typical situations that appear in the professional aviation processes. According to the Rules of Radiotelephony and Phraseology in the Airspace of Ukraine, there are certain categories of messages: emergency calls, «disaster» messages and emergency traffic; urgent messages, including messages which are preceded by a medical transport signal; flight safety messages; meteorological reports; regularity notifications.

It was indicated that radio exchange plays a leading role in the professional speech of aviation specialists. Scientists consider that radio exchange as a process of complex mutual influence of people, providing the organization of communication and a set of phonetic, grammatical and lexical units of language that serves the speech communication of air traffic participants (air traffic controller and pilot) during the flight. During the interaction of the aircraft with the authorities of air traffic control, the following issues are indicted: information about the location of the aircraft, flight level, entry / exit / crossing of the aircraft routes, etc.

Key words: aviation specialist, aviation industry, ICAO documents, aircraft, professional communication, radio exchange, professional training.

Постановка проблеми. Специфічним різновидом професійного мовлення авіаційних фахівців є ведення комунікації «повітря – земля». Професійною мовою для виконання польотів є англійська. Тому, її опанування є першочерговим завданням професійної підготовки льотно-диспетчерського складу, оскільки від надійності ведення радіообміну англійською мовою залежить не лише діяльність та життя учасників комунікації, а й безпека польоту.

Аналіз досліджень. Оскільки безпека в авіації безпосередньо залежить від якісної мовленнєвої взаємодії льотного складу та диспетчерів управління повітряним рухом, значна увага питанням комунікації в авіації приділяється не лише науковцями й авіаційними-практиками, але й світовими авіаційними організаціями та насамперед Міжнародною організацією цивільної авіації (ICAO). Питанням організації мовленнєвої комунікації «повітря – земля» розглянуто в наступних документах: «Керівництво з радіотелефонного зв'язку»; «Правила аеронавігаційного обслуговування «Організація повітряного руху» (PANS-ATM)»; «Авіаційний електрозв'язок», «Керівництво із запровадження вимог ICAO щодо мовної відповідності».

Мета статті. Вимоги, зазначені в документах ICAO, набувають особливої актуальності щодо професійної підготовки майбутніх фахівців авіаційної галузі, оскільки професійна діяльність цих фахівців характеризується швидкоплинністю, мінливістю й нетиповістю ситуацій, які виникають у професійно-виробничих процесах. Мета

наукового дослідження є професійна підготовка майбутніх авіафахівців, а саме: мовна складова викликає особливий інтерес та увагу.

Виклад основного матеріалу. «Правила ведення радіотелефонного зв'язку та фразеології в повітряному просторі України», існують певні категорії повідомлень: аварійні виклики, повідомлення про «лихо» та аварійний рух; термінові повідомлення, у тому числі повідомлення, яким передував сигнал медико-санітарного транспорту; повідомлення щодо пеленгації; повідомлення щодо безпеки польотів; метеорологічні повідомлення; повідомлення щодо регулярності польотів (Правила ведення радіотелефонного зв'язку та фразеології радіообміну, 2004).

Українське законодавство чітко визначає процедури радіотелефонного зв'язку:

1) повідомлення передаються у стислій формі, звичайним розмовним тоном із використанням стандартної фразеології;

2) для забезпечення чіткого та задовільного зв'язку, авіаційний персонал повинен: вимовляти кожне слово виразно та зрозуміло; дотримуватися такої швидкості мовлення, яка б не перевищувала 100 слів за хвилину; повідомлення, що передається на борт повітряного судна, потребує запису, швидкість мовлення необхідно знизити для того, щоб таке повідомлення можна було записати. Необхідно зробити невелику паузу перед або після цифр, що дає змогу легше зрозуміти; зберігати гучність мовлення на постійному рівні;

3) під час передачі довгих повідомлень необхідно робити короткі зупинки для того, щоб пере-

конатися, що частота, на якій ведеться передача повідомлення, не зайнята, та надати змогу оператору станції, який приймає повідомлення, при потребі, зробити запит на повторення неприйнятних частин повідомлення;

4) повідомлення, які обробляються в авіаційному мобільному зв'язку, складаються з відповідних частин, що передаються в такому порядку: а) виклик з указівкою адресата і відправника; б) текст (Правила ведення радіотелефонного зв'язку та фразеології радіообміну, 2004).

Радіообмін відіграє провідну роль у професійному мовленні авіафахівців. Його можна розглядати як процес та як продукт діалогового спілкування. О. Акімова розглядає радіообмін як дискурс (процес). Діалог, як форма мовленнєвого спілкування, являє собою форми взаємодії, що зазнають швидку зміну акцій та реакцій комунікантів, постійних чергувань. Особливістю діалогів є їх цілеспрямованість, швидкий темп, що пов'язано з лімітом часу на спілкування (Акімова, 2004). Т. Мальковська розглядає радіообмін як «сукупність фонетичних, граматичних і лексичних одиниць мови, що обслуговують мовленнєве спілкування учасників повітряного руху (авіадиспетчера й пілота) під час виконання польоту і представлену в діалогах «пілот – авіадиспетчер» (Мальковська, 2004: 15).

Для ведення надійного радіообміну важливим є знання англійської мови, вибір якої не був випадковим. Згідно з дослідженнями, при використанні англійської мови під час ведення радіообміну відбулося значно менше авіаційних пригод, ніж при застосуванні будь-якої іншої мови. Для фахівців авіаційної галузі безпечний зв'язок – це знання стандартної фразеології. На нашу думку, необхідне також використання авіаційної англійської та розмовної мов, залежно від ситуацій польоту.

За визначенням А. Пчелінова, комунікація в авіаційному середовищі – процес складного взаємного впливу людей, що забезпечує організацію взаємозв'язку. Відбувається це спілкування мовленнєвими та немовленнєвими засобами та їх комбінаціями (Пчелінов, 1982: 127). Мовлення членів екіпажу, зазначає В. Колосов, є складовою зв'язковою частиною спільної діяльності членів екіпажу на всіх етапах польоту, а також основним компонентом взаємодії та взаємовідносин екіпажу з диспетчерами управління повітряним рухом (Колосов, 2000: 85). Учена Т. Іванова вважає, що «важливим елементом безпечної системи керування повітряним рухом є ефективний, чіткий і надійний зв'язок між повітряним судном та диспетчером управління повітряним рухом» (Іванова, 2000: 90).

Під час взаємодії повітряного судна з органами диспетчерського управління порушується тематика: інформація про місцезнаходження повітряного судна, ешелон польоту, входження / вихід / перетинання повітряного судна повітряних трас, політ з чеканням на маршруті, керування польотами над океаном.

Радіообмін, С. Тимченко розглядає як систему запитань та відповідей, дана система представляє собою один з найпоширеніших типів комунікативного зв'язку, яка є характерною для діалогічної форми мови, так як окремо поставлене питання не містить закінченого судження. Варто врахувати, що тільки тоді, коли смисловий зв'язок між питанням і відповіддю доповнений граматичними та інтонаційними зв'язками, поєднання двох реплік утворює діалогічну єдність. У рамках одної діалогічної єдності у радіообміні науковцем виокремлено такі моделі взаємодії реплік:

I. питання - відповідь;

ACC: Air France 848. Front thunderstorm in the vicinity of SH crossing the airway west to east. Top cloud 8000 metres. Are you able to climb to FL 330 to avoid thunderstorm on top?

ACFT: Air France 848. Affirm. Front thunderstorm observed. Accept FL 300.

II. пропозиція - прийняття;

ACC: Tarom 207, be advised CB 30 km southwest of SH, moving north. Recommend avoid CB east of the airway on your radar.

ACFT: Tarom 207. Radar indicates weather. Will avoid CB east of the airway on my radar.

III. команда / наказ - відповідь на команду / наказ;

TWR: Speedbird 702, take-off immediately or vacate runway.

ACFT: Taking off, Speedbird 702.

IV. затвердження / заява - підтвердження;

APP: Air India 116, contact Newtown control 129.1.

ACFT: Newtown control 129.1, Air India 116 [9].

Виокремлено також наступні пари діалогічних єдностей:

I. оклик (оклик / початок розмови) - реакція на оклик;

ACC: Ariana 626. Newtown Control.

ACFT: Ariana 626. Newtown Control. Go ahead.

II. вітання (вітання / початок розмови) - реакція на привітання (привітання / підхоплення розмови);

PIL: Rexbury Ground, Sunair 670, good morning, request start up.

CTL: Sunair 670, expect departure 50. Start up at own discretion.

III. вигук (реакція / початок розмови) - реакція на вигук (реакція / підхоплення розмови);

CTL: Sunair 596, Stop immediately. Sunair 596, stop immediately, flames coming from left main gear.

PIL: Sunair 596, stopping.

PIL: Sunair 596, activating escape slides, request emergency services.

IV. пропозиція (обмін інформацією / пропозиція послуг) - прийняття пропозиції (обмін інформацією / прийняття пропозиції послуг);

ACC: Lot 345. Be advised. Thunderstorm southwest of DN, 30 km, moving to the north. Recommend fly heading 105 to avoid the thunderstorm. Maintain FL 230.

ACFT: Lot 345. Thunderstorm observed. Maintaining FL 230. Will fly heading 105 to avoid the thunderstorm.

V. наказ / команда (вимога) - відповідь на наказ / команду (підхоплення розмови);

ACC: KLM 127. Newtown Control. Cancel offset. Rejoin route by Bravo.

ACFT: KLM 127. Rejoining the route by Bravo.

VI. твердження (обмін інформацією / початок розмови) - підтвердження (обмін інформацією / підтримання розмови);

TWR: Finnair 1704, cleared for take-off.

ACFT: Cleared for take-off, Finnair 1704 (Тимченко, 2015: 147-150). Погоджуємося з С. Тимченко, що радіообмін як процес і як продукт

діалогового спілкування складається в обміні висловлюваннями-репліками, на мовний склад яких впливає безпосереднє сприйняття, що активізує роль адресата (диспетчера) у мовленнєвій діяльності адресанта (пілота).

Висновки. Можемо констатувати, що знання та навички фахівців авіаційної галузі формуються під час виконання практичних завдань в межах відповідних професійних завдань, а саме: навички адекватної вимови, багатого словникового запасу, знань граматичних конструкцій, а також уміння їх використовувати відповідно до ситуації, здатності розуміти висловлювання, робити висловлювання спонтанно, уміння успішно здійснювати професійно-діалогічне спілкування між пілотом та диспетчером УПР.

У документах ІКАО зазначається, що інформація та вказівки, які передаються в радіообміні, «мають важливе значення для забезпечення безпечної та швидкої експлуатації повітряного судна» (Doc 9432, 2007). Таким чином, радіообмін – усне спілкування, яке здійснюється на базі лексико-термінологічних «заготовок», мовленнєвих кліше, застосування яких є обов'язковим відповідно до вимог ведення радіообміну. Означені правила визначають порядок ведення радіозв'язку, характер та стиль комунікації, особливості використання спеціальної й неспеціальної лексики, специфіку побудови висловлювань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акимова О. В. Термин как единица терминологического поля и профессионального дискурса в разноструктурных языках: дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Казань, 2004. 254 с.
2. Иванова Т. А. Анализ ошибок речевого взаимодействия экипажей и диспетчеров УВД. Психологические проблемы повышения работоспособности летного и диспетчерского состава гражданской авиации: межвуз. темат. сб. научн. труд. СПб., 2000. С. 90 – 101.
3. Колосов В. А. Организация речевого взаимодействия экипажей и диспетчеров УВД при совместной деятельности. Психологические проблемы повышения работоспособности летного и диспетчерского состава гражданской авиации: межвуз. темат. сб. научн. труд. СПб., 2000. С. 83 – 90
4. Мальковская Т. А. Англо-русские соответствия в языковой структуре радиообмена в режиме общения пилот-авиадиспетчер: дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Пятигорск, 2004. 163 с.
5. Про затвердження Правил ведення радіотелефонного зв'язку та фразеології радіообміну в повітряному просторі України / Наказ Міністерства транспорту України № 486 від 10.06.2004 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0844-04>
6. Пчелинов А. Ф. Профессиональное общение и безопасность полетов. Вопросы психологии. 1982. № 6. С. 127 – 128.
7. Тимченко С. В. Діалогічні єдності як одиниці діалогічного мовлення англійської мови у фразеології радіообміну для диспетчерського складу. Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки, 2015. Вип. 138. С 147 – 150
8. Doc 9432 Manual of Radiotelephony URL: <http://dcaa.slv.dk:8000/icaodocs/>

REFERENCES

1. Akymova O. V. Termin kak edenitsa termynolohyeheskogo polia professyonalnoho diskursa v raznostruktornykh yazykakh [The term as a unit of the terminological field and professional discourse in multi-structured languages]: dyss. ... kand. fylol. nauk: 10.02.20., Kazan, 2004. pp. 254. [in Russian]
2. Ivanova T. A. Analiz oshybok rechevogo vzaymodeistvia ekypazhei dyspetcherov UVD [Analysis of errors in speech interaction between crews and air traffic controllers]. Psykhofyzyolohyeheskie problemy povysheniya rabotosposobnosti

.....
letnoho y dyspetcherskoho sostava hrazhdanskoi aviatsii: mezhvuz. temat. sb. nauchn. trud, SPb., 2000, pp. 90 – 101. [in Russian]

3. Kolosov V. A. Organizatsiia rechevoho vzaymodeistvia ekypazhei i dyspetcherov UVD pry sovmestnoi deiatelnosti [Organization of voice interaction between crews and air traffic controllers during cooperative activities] *Psikhofyziologicheskiye problemy povysheniya rabotosposobnosti letnoho i dyspetcherskoho sostava hrazhdanskoi aviatsii: mezhvuz. temat. sb. nauchn. trud, SPb., 2000, pp. 83 – 90* [in Russian]

4. Malkovskaia T. A. Anglo-russkie sootvetstviya v yazykovoii strukture radioobmena v rezhyme obshchenia pilot-avia-dispatcher [English-Russian correspondences in the language structure of radio exchange in the mode of communication between pilot and air traffic controller]: dyss. ... kand. fylol. nauk: 10.02.20., Piatygorsk, 2004, pp. 163 [in Russian]

5. Pro zatverdzhennia Pravyl vedennia radiotelefonnoho zviazku ta frazeolohii radioobminu v povitriianomu prostori Ukrainy [About the statement of rules of conducting radiotelephone communication and phraseology of radio exchange in airspace of Ukraine] / Nakaz Ministerstva transportu Ukrainy Nr 486 vid 10.06.2004 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0844-04> [in Ukrainian]

6. Pchelynov A. F. Professyonalnoe obshchenye y bezopasnost poletov [Professional communication and flight safety]. *Voprosy psikhologii*, 1982, Nr 6, pp. 127 – 128 [in Russian]

7. Tymchenko S. V. Dialohichni iednosti iak odyntsi dialohichnoho movlennia anhliiskoi movy frazeolohii radioobminu dlia dyspetcherskoho skladu [Dialogic units as units of dialogic speech of the English language in the phraseology of radio exchange for the dispatching staff]. *Naukovi zapysky KDPU im. V. Vynnychenka. Seriia: Filolohichni nauky*, 2015, Vyp. 138, pp. 147-150 [in Ukrainian]

8. Doc 9432 Manual of Radiotelephony URL: <http://dcaa.slv.dk:8000/icaodocs/>

УДК 342.722

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-23>

Лариса ЄВДОКИМОВА,

orcid.org/0000-0002-7075-9114

викладач кафедри романо-германської філології
Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська область, Україна) *loraine@ukr.net*

Богдана ВАЩИШИН,

orcid.org/0000-0003-4803-1212

студентка II курсу
Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська область, Україна) *loraine@ukr.net*

КЛАСИЧНІ ТВОРИ ЛІТЕРАТУРИ НА СТРАЖІ СІМЕЙНИХ ТА МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

У статті проаналізовано стан виховання морально-етичних цінностей у дітей та молоді, а також роль класичної літератури у даному процесі на прикладі твору Ч. Діккенса «Різдвяна пісня у прозі». Розглянуто стан моральних та духовних цінностей у сучасному світі. Виховання за допомогою класичних літературних творів представлено як невід'ємний компонент соціального виховання особистості. Соціальне виховання розглядається як зростання людини, набуття досвіду спілкування та взаємодії з іншими індивідами, досягнення життєвого успіху, формування необхідної компетентності, соціального самовизначення та конкурентоспроможності, що надзвичайно важливо в умовах швидкого та глобалізованого світу. З'ясовано, що на сьогодні існує потреба у фундаментальному науковому обґрунтуванні ролі та методів ефективного соціального виховання, яке змогло б захистити молодих людей від різних проблем та кризових явищ. Авторка статті зазначає, що соціальне виховання є найважливішим компонентом освіти, адже воно необхідне на всіх рівнях суспільного життя. У статті наголошено на тому, що сім'я була і залишається основним інститутом виховання майбутніх поколінь, адже саме у сім'ї закладається фундамент та основа моральних цінностей майбутніх поколінь. З'ясовано, що батьки повинні також сприяти соціальному розвитку дитини, почуття патріотизму та любові до своєї країни та поваги до співгромадян. Дитина, яка має тверду основу складену з цінностей отриманих у сім'ї здатна протистояти злу, що зустрічається на її шляху та відповідати добром. Визначено, що на сьогодні поняття «родина» втрачає свою важливість та часом зовсім знецінюється. З'ясовано, що класична література містить набір фундаментальних цінностей, важливих для успішного та чесного життя, тож надзвичайно важливо розвиватися не тільки засвоюючи знання, але й за допомогою читання, що розвиває уяву та емоційне сприйняття.

Ключові слова: моральні цінності, виховання, індивідуальність, доброта, милосердя, класичні літературні твори.

Larysa EVDOKIMOVA,

orcid.org/0000-0002-7075-9114

Lecturer at the Department of Romano-Germanic Philology
Ukrainian Institute of Arts and Sciences
(Bucha, Kyiv region, Ukraine) *loraine@ukr.net*

Bogdana VASHCHISHYN,

Second-year Student

Ukrainian Institute of Arts and Sciences
(Bucha, Kyiv region, Ukraine) *loraine@ukr.net*

CLASSICAL WORKS OF LITERATURE ON GUARD OF FAMILY AND MORAL VALUES

The article analyzes the state of education of moral and ethical values in children and youth, as well as the role of classical literature in this process on the example of the work of Charles Dickens «Christmas song in prose». The state of moral and spiritual values in the modern world is considered. Education with the help of classical literary works is presented as an integral component of social education of the individual. Social education is seen as human growth, gaining experience in communicating and interacting with other individuals, achieving success in life, forming

the necessary competence, social self-determination and competitiveness, which is extremely important in a fast and globalized world. It was found that today there is a need for a fundamental scientific substantiation of the role and methods of effective social education, which could protect young people from various problems and crises. The author of the article notes that social education is the most important component of education, because it is necessary at all levels of public life. The article emphasizes that the family was and remains the main institution of education of future generations, because it is in the family that the foundation and foundation of moral values of future generations are laid. It was found that parents should also promote the social development of the child, a sense of patriotism and love for their country and respect for fellow citizens. A child who has a solid foundation of family values is able to resist the evil that comes his way and respond to good. It is determined that today the concept of "family" loses its importance and sometimes completely devalued. Classical literature has been found to contain a set of fundamental values that are important for a successful and honest life, so it is extremely important to develop not only by acquiring knowledge, but also through reading, which develops imagination and emotional perception.

Key words: moral values, upbringing, individuality, kindness, mercy, classical literary works.

Постановка проблеми. Проблема формування духовних та моральних цінностей дітей та молоді завжди найактуальніша і з теоретичного і з практичного погляду. В умовах становлення і розбудови незалежної української держави духовна культура є основою життя суспільства, вона вбирає в себе традиції, цінності, досягнення попередніх поколінь і передає наступним. Особливої актуальності це питання набуває саме у наш час, коли ми спостерігаємо, як серед дітей і молоді різко знизився рівень духовності і досить швидко зростає злочинність, наркотична залежність, самогубство. Це пояснюється насамперед відсутністю соціальної захищеності, прогресуючим безробіттям, невизначеністю моральних орієнтирів у політиці держави і повсякденному житті. Низку статей присвячено таким темам як «глобалізація», «технічний прогрес та сучасні технології». Сучасний світ має тенденцію до постійного розвитку. XXI століття завдає свій темп розвитку, встановлює нові правила поведінки. Саме він впливає на кожен аспект нашого життя. Тож, щоб не залишитись десь на узбіччі, не загубитись в цьому постійно мінливому світі, людина має приймати ці правила.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основним джерелом для аналізу у даній статті є твір Ч. Діккенса «Різдвяна пісня». Стан моральних та духовних цінностей в сучасному світі охарактеризований у працях Д.Ж. Валєєва, О.А. Стасєвської, О.В. Алейнікової, І.Л. Сіданіч, Т.І. Бурлаєнко. Завдання соціального виховання та проблеми виховання у світлі християнської антропології висвітлені у працях В.В. Зеньковського. Вивчення творчості Ч. Діккенса у духовно-моральному аспекті освіти вищої школи досліджено Т.Н. Шевельовою. Художня класика як засіб духовного відродження представлена у працях В.А. Левидов, Н.Ю. Куценко, В.Ю. Ісак, Н.Ю. Костюріна. Роль літератури в освіті і православному вихованні представлена у дослідженнях В.Г. Распутіна, О.С. Капінус, Г.В. Зарідзе, А.Е. Вайц та ін.

Мета статті розглянути стан моральних та духовних цінностей в сучасному світі. А також дослідити теорію виховання моральних цінностей у молоді за допомогою класичної літератури на прикладі твору Ч. Діккенса «Різдвяна пісня».

Виклад основного матеріалу. Тож якою має бути сучасна людина? Засоби масової інформації, телебачення, Інтернет, література по психології можуть надати вам безліч корисної інформації на цю тему. Вам порадять який одяг краще носити, як себе поводити, найкращі шляхи розвитку бізнесу. Література по психології рясніє заголовками «Шлях до багатства», «Бідний тато, Багатий тато» та інш. Головна ціль усіх тих порад зробити людину успішною, багатою а відтак і щасливою. На перший погляд наче все добре, і ціль корисна. Але тут ми стикаємось з іншою проблемою. Надмірна пропаганда багатства і успіху у житті, призводить до того, що слабшає сила моральних та духовних норм та цінностей.

Надмірна жага досягти успіху, розбагатіти будь яким шляхом, отримати великий прибуток в бізнесі призводить до руйнування людських відносин. Жага наживи призводить до жадібності і підштовхує людину на лихі вчинки і злочин. Зростає прірва між багатими і бідними, а на першому місці посідають накопичування багатства і перевага над конкурентами. Заради цього людина готова відкинути мораль. Правові норми ще можуть стримувати людину в рамках закону, але вони ніколи не стануть гарантом моральності. Отже, сучасне суспільство стрімко втрачає моральні та духовні цінності, що в свою чергу веде людство до моральної і духовної деградації.

Соціологи після проведеного дослідження серед молоді, констатують факт зниження важливості морально – духовних цінностей і зріст прагматизму. Перше місце посідають «впливові зв'язки та гроші», в той час як «чесність», «принциповість», «чуйність», «милосердя», «духовність» поступово відходять на останню ступень. Особливість моральних норм базується

на уявленні людини про самого себе, а також на оцінюванні людської поведінки іншими (осуд чи підтримка). Суспільство не може існувати без моральних норм. Але якщо світ і суспільство мають здатність змінюватись, чи можливо припустити, що й моральні принципи також можливо змінити? Тут ми можемо умовно поділити цінності на дві категорії «змінні» і «постійні». До першої категорії «змінні» можемо віднести ті що входять до так званого «конфлікту поколінь». Тобто різниця між культурно історичними проміжками часу зумовило формування різного світогляду. Таким чином те, що було сприятливим для людини старшого віку, не зрозуміле для людини молодшого віку. І досить часто люди старшого віку не в змозі прийняти ті правила, за якими живуть їх діти та онуки. Як приклад, ось короткий опис характеристика так званого останнього покоління «Z»: «... Особливість цього покоління полягає у тому, що діти краще за все володіють гаджетами, ніж розуміються в людських відносинах. У сучасних дітей в пріоритеті спілкування у соціальних мережах. Їм краще подивитись відеоролик, аніж прочитати книжку. Короткі письмові послання досягнуть їх розуму скоріше, ніж довгі нудні промови і бесіди. Покоління «Z» виключно технологічне. ...».

Таким чином бачимо, що цінності категорії «змінні» сформовані більш історичними чинниками. Крім того в нас завжди є вибір прийняти їх або ні. Наявність або відсутність таких цінностей не спричиняє шкоди самій людині та її оточенню. І з подальшим розвитком людства цінності, що панують зараз, можуть застаріти і поступитись місцем іншим.

Тепер перейдемо до тих, що можна віднести до категорії «постійні». Це саме ті морально – релігійні норми поведінки людини, що пройшли випробування часом. Саме такі цінності допомагали вижити людству у скрутні часи (війна, голод, природне лихо тощо). І саме вони допомагають людині залишатись людиною. Мова йде про доброту, співчуття, щедрість, любов, милосердя та інше. Якщо зникнуть саме ці цінності, то людство може опинитись на межі зникнення. Тож передати їх нашим нащадкам, навчити їх наш святий обов'язок. Але де ж у нас час можливо отримати такі знання? Протягом часу ця місія була покладена на сім'ю, церкву і школу

Сім'я завжди була і залишається головним інститутом виховання підростаючого покоління. Саме родина з раннього дитинства покликана закласти в дитину моральні цінності, орієнтири на побудову розумного способу життя. Але сім'я,

виховуючи дитину не повинна забувати, що вона готує його для життя, а це означає, що батьки повинні сприяти розвитку соціальних сил в дитині, розвиваючи в ньому почуття солідарності. У ранньому дитинстві сім'я є єдиним соціальним середовищем, близькою, потрібною і дорогою для дитини, яка сприймає весь світ через сім'ю. Дитина, що отримала в родині духовні сили, здатна протистояти соціальному злу, яке зустрічається в його житті (Зеньковський, 2002).

У наш час саме поняття «родина», «сім'я» втрачає свою важливість, а часом і зовсім знецінюється. В силу вступають такі поняття як «громадянський шлюб», «вільне кохання» і як наслідок відмічаємо високий зріст розлучення та покинутих дітей. Залишаються церква і школа. Безумовно церква є головним носієм релігійно – моральних цінностей, але не всі люди надають перевагу релігії та вихованню за її принципами. Таким чином школа і навчальні заклади приймають на себе велику відповідальність за виховання у дітей і молоді високих моральних якостей. «... Головне завдання для педагога полягає у тому, щоб учень зміг самостійно знайти свій шлях у житті, звичайно керуючись настановами вчителів, а основний напрям педагогічних зусиль спрямовується на пошук шляхів поєднання в душі дитини свободи з добром, з духовно-моральними цінностями людства».

Звісно, існує багато шляхів для виконання цього завдання, але хотілося би розглянути роль класичної літератури як засобу, що допомагає у вихованні моральних цінностей. Науковці багатьох країн присвячують цьому питанню безліч досліджень та статей. Загальновідомим є ствердження, що «читання найкращих творів класичної літератури – це найбільш ефективний засіб формування особистості». До речі, це ствердження і досі викликає багато суперечок і має як прихильників так і супротивників цієї теорії. Саме в класичній літературі в творах славетних авторів у повному обсязі ми можемо знайти: духовні цінності, норми поведінки, корисні навички і знання. Класична література вільна від расових упереджень і зрозуміла кожному народу, бо вчить любові, співчуттю, відповідальності. Саме ці якості, які так необхідні людству.

Роль класичної літератури в сучасних умовах розглянув у своїй книзі «Художественная классика как средство духовного возрождения» В. А. Левидов. Автор акцентує увагу читача на могутній силі художньої літератури, що здатна впливати і змінювати моральні принципи людей. Ця сила не поступається іншим раціональним та дидактичним методам (Левидов, 1996).

Тож, дуже важливо давати можливість особистості розвиватися не тільки шляхом засвоєння знань, а й за допомогою читання надавати можливість розвиватися і через емоційне сприйняття. Як приклад для наслідування і виховання моральних якостей, звернемо увагу на творчість Ч. Діккенса, який залишив багатий літературний спадок. Унікальність його творів зумовлює той факт, що автор освітлює нагальні потреби у морально – етичному світі. Багато пізнавальний зміст творів Діккенса базується на доступності, глибокої психології, затвердженні людських принципів існування і саме це сприяє розвитку молодого покоління. Діккенс зображує просвітницький ідеал людини з високими моральними якостями.

Вікторіанська доба, – доба розвитку англійського реалізму, – мала свою ідеологію, спосіб життя та духовну атмосферу. Християнські цілі цієї доби були прозорі і зрозумілі: сім'я та національні ідеали. Діккенс вірив, що проповідуючи добро та «сімейне виховання» можна подолати зло. Нажаль не існує якогось певного засобу змінити суспільство в цілому, але на його думку потрібно зробити все можливе, щоб покращити людство. Віра у можливість виправлення людини, перемогу добра над злом – ось головний лейтмотив його творчості. Крім того, Діккенс вірив у силу слова і морального прикладу, тому створював ідеальні образи «доброчесної особистості» як зразок для наслідування (Шевелева, 2014).

Як взірць цієї віри розглянемо більш детально його твір «Різдвяна пісня в прозі». Хто з нас не читав в дитинстві, або не бачив екранізації цього твору. Цей персонаж не втрачає своєї актуальності і сьогодні. Сам Діккенс казав, що «... це твір про повне переродження людини, яка понад усе цінувала дзвін монет». «Різдвяна пісня в прозі» висвітлює дві найактуальніші проблеми: кар'єра або сімейне вогнище. Саме ці проблеми панують і в наш час, як ми зазначали на початку цієї статті. В нескінченній гонитві за грошима ми втрачаємо найвищу цінність нашого життя – це тепло родинного вогнища.

Діккенс створив образ досить успішного комерсанта, людини, яка вміє тільки заробляти гроші і більше для неї не існує нічого. Основний сюжет цієї різдвяної казки – є диво святкової ночі, з якої і починається духовне відродження людини, яка зовсім забула за чийм образом і подобою вона була створена. Навіть зовнішність Скруджа може багато розповісти читачеві про його занедбаний внутрішній світ. *«Постать його немов заморозилась. Хода стала скутою. Голос хитрий та прикрий скрипів. Холодний іній лежав в нього на голові, на бровах і на сухім підборідді»...*

Він постійно живе в колі інтересів своєї контори і грошових справ. Його існування проходить в абсолютній самоті, проте він зовсім не страждає від цього. Потаїливий, замкнений у собі, самотній – він ховався як устриця у свою раковину. Він проводив дні в самотній, крижаній конторі, а вечора у своєму холодному будинку. І скільки людей у світі наслідують цей сумний приклад. Скільки людей заробивши мільйони залишаються під кінець свого життя в холодному будинку без друзів та сім'ї.

Герою Діккенса пощастило. Він зміг збагнути свою помилку завдяки різдвяним дивам і зрозумів, що гроші – не є сенсом життя.

«... Звичайно, добре слово, привітний усміх грошей не коштує; але часом добре слово – дорожче нам від усіх великих коштів».

Його думки і сам світ змінилися. Він почав бачити своїх ближніх навіть у тих, хто не має ні долі ні грошей. З подивом він збагнув, що всі вони такі ж самі люди як і він сам.

«Я почуваво себе легким, як пушинка; щасливим, як янгол, веселим, як школяр; у мене голова обертом наче у п'яного... Ой який же я щасливий!»

Скрудж нарешті зрозумів, що щастя полягає в тому, щоб приносити добро людям. А на думку письменника, справжній душевний комфорт може принести людині лише щирість та сердечний спокій, невичерпним джерелом яких є сімейне вогнище. Внутрішні зміни, що відбуваються у свідомості героя, сприяють просвітленню читача, закликають дорожити вірою в добро та справедливість.

Звідси випливає висновок «... правильний моральний розвиток передбачає не егоїстичну замкненість у собі, а одушевлене служіння іншим людям, суспільству» (Зеньковський, 1996). Тільки «лише прилученням до загальнолюдської скарбниці розумного, доброго, прекрасного ми знаходимо свою індивідуальність» (Зеньковський, 2002). Причому виховання повинно бути національним, «воно має залучати людину до історичної роботи її країни... розвивати усвідомлення її обов'язку перед своєю батьківщиною» (Зеньковський, 2002).

Вивчення кращих творів класичної літератури вносить неоцінний внесок в процес виховання дітей та молоді. «Ми повинні прагнути до істини, до добра, до прекрасного, і, втрачаючи себе в цьому універсальному змісті, ми знаходимо себе... Глибокий заповіт християнства говорить словами Спасителя: лише той збереже свою душу, хто втратить її заради Спасителя; тобто втратить

себе в істині, в добрі, в прекрасному» (Зеньковський, 2002).

Висновок. Отже, ознайомлення школярів із кращими творами класичної літератури вносить величезний вклад у формування системи цінностей дітей та молоді. У стандартному переліку творів присутніх у шкільній програмі зачіпається велика кількість філософських та моральних принципів, які покликані закарбуватися у свідомості дітей та стати їх власними цінностями.

Художня література висвітлює життя фантастичних чи списаних з реальності персонажів, що дає можливість учням оцінити їх сильні якості та засудити негативні сторони. Ці твори здатні впливати на світогляд та змінювати моральні принципи. Важливо набувати власного досвіду, але корисно також аналізувати досвід інших, щоб уникнути багатьох помилок, у чому може допомогти читання художніх творів, цікавих та легких для сприйняття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Валеев Д. Ж. Происхождение морали. Саратов: Изд-во Саратовского. ун-та, 1981. 171 с. – С. 138.
2. Діккенс Ч. Різдвяні повісті. Тернопіль, Київ: Навчальна кн. – Богдан, Веселк., 2012.
3. Зеньковський В. В. Соціальне виховання, його завдання та шляхи. Москва: Вид. центр «Акад.», 1996.
4. Зеньковський В. В. Проблеми виховання в світлі християнської антропології. Клин: Фонд «Християнське життя», 2002.
5. Шевелева Т. Н. Изучение творчества Ч. Диккенса в духовно-нравственном аспекте образования высшей школы. *Вестник Минского университета*. 2014. № 4. С. 22–27.
6. Леvidов В. А. Художественная классика как средство духовного возрождения. СПб.: Петрополис, 1996. 184 с.
7. Распутин В. Г. Роль литературы в образовании и православном воспитании. *Alma Mater: Вестник высшей школы*. 2006. № 3. С. 34–39.
8. Конфликт поколений – что за этим стоит?. *KIBiT*. URL: <https://kibit.edu.ua/ru/konflikt-pokolenij/> (дата звернення: 13.07.2021).

REFERENCES

1. Valeev D. Zh. Proiskhozhdenie morali [The origin of morality]. Saratov: Izd-vo Saratovskogo. un-ta, 1981. 171 p. [in Russian].
2. Dickens Ch. Rizdvyani povisti [Christmas stories]. Ternopil', Kyiv: Navchal'na kn. – Bohdan, Veselk., 2012. [in Ukrainian].
3. Zen'kov's'kyi V. V. Sotsial'ne vykhovannya, yoho zavdannya ta shlyakhy [Social education, its tasks and ways]. Moskva: Vyd. tsentr «Akad», 1996. [in Ukrainian].
4. Zen'kov's'kyi V. V. Problemy vykhovannya v svitli khrystyians'koyi antropolohiyi [Problems of education in the light of Christian anthropology]. Klyn: Fond «Khrystyians'ke zhyttya», 2002. [in Ukrainian].
5. SHeveleva T. N. Izuchenie tvorchestva CH. Dikkensa v duhovno-nravstvennom aspekte obrazovaniya vysshej shkoly [Study of the creativity of Charles Dickens in the spiritual and moral aspect of higher education]. *Minsk University Bulletin*. 2014. Nr 4. pp. 22–27. [in Russian].
6. Levidov V. A. Hudozhestvennaya klassika kak sredstvo duhovno go vozrozhdeniya [Art classics as a means of spiritual revival]. SPb.: Petropolis, 1996. 184 p. [in Russian].
7. Rasputin V. G. Rol' literatury v obrazovanii i pravoslavnom vospitanii [The role of literature in education and Orthodox upbringing]. *Alma Mater: High School Bulletin*. 2006. Nr 3. pp. 34–39. [in Russian].
8. Konflikt pokolenij – chto za etim stoit?. [Generational conflict – what is behind it?] *KIBiT*. URL: <https://kibit.edu.ua/ru/konflikt-pokolenij/> (data application: 13.07.2021). [in Russian].

УДК 81'42

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-24>**Наталія ЄЛЬНІКОВА,**

orcid.org/0000-0002-5061-8226

старша викладачка кафедри українознавства факультету № 2

Харківського національного університету внутрішніх справ

(Харків, Україна) elnikova_n_i@ukr.net**ІРОНІЯ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ТРОЛІНГУ**

Статтю присвячено дослідженню іронії як одного із засобів реалізації тролінгу на матеріалі коментарів до стрічки новин, аналітичної статті, ток-шоу, залишених на сторінках сучасних газет, телевізійних і радіопрোগрам українськомовного медіапростору. Зацентовано увагу на тому, що становлення культури мережі «Інтернет» прямо пов'язано з реалізаціями різноманітних іронічних інтенцій, а успішність віртуального спілкування залежить від гумористичної складової. Схарактеризовано активне та пасивне спілкування в інтернеті. Підкреслено, що інтернет-комунікація реалізується здебільшого у формі діалогу, що надає змогу створити динамічний комунікативний простір, у межах якого співіснують комунікатори.

У дослідженні проаналізовано природу інтернет-комунікації, що може бути як конструктивною, так і деструктивною. Зауважено, що явище тролінгу як одного з проявів девіантної комунікації носить амбівалентний характер. Зазначено, що пересічні громадяни вважають тролінг проявом іронії, чорним гумором, сарказмом. Проаналізовано появу іронії як мовного та культурного феномену, що може виступати риторичною фігурою та філософською категорією. Наведено трактування іронії як стилістичного засобу, що ґрунтується на взаємодії предметно-логічного й контекстуального лексичних значень.

Проведено мовностилістичний аналіз тролінг-коментарів в українськомовному медіапросторі. Спираючись на лінгвістичні дослідження, присвячені мовним засобам реалізації іронії, а також на власний аналіз, встановлено, що іронія як засіб реалізації тролінгу простежується на різних мовних рівнях, реалізується через риторичні фігури: звертання, запитання, оклики. Зауважено, що на лексичному рівні іронія виявляється за допомогою різноманітних тропів: метафори, уособлення, алюзії, фразеологічних одиниць. Відзначено, що явище тролінгу сьогодні трансформується та застосовується з метою отримання задоволення від інтелектуальної гри та креативних реакцій реципієнтів на провокації тролів.

Ключові слова: іронія, тролінг, віртуальний простір, інтернет-коментар, інтернет-комунікація, девіантна комунікація.

Nataliia YELNIKOVA,

Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Studies Faculty № 2

Kharkiv National University of Internal Affairs

(Kharkiv, Ukraine) elnikova_n_i@ukr.net

orcid.org/0000-0002-5061-8226

IRONY AS A MEANS OF TROLLING

The article is devoted to the study of irony as one of the means of trolling on the basis of comments to news feeds, analytical articles, talk shows left on the pages of modern newspapers, television and radio programs of the Ukrainian-language media space. Emphasis is placed on the fact that the formation of the culture of the Internet is directly related to the realization of various ironic intentions, and the success of virtual communication depends on the humorous component. Active and passive communication on the Internet is characterized. It is emphasized that Internet communication is realized mostly in the form of dialogue, which allows to create a dynamic communicative space within which communicators coexist.

The study analyzes the nature of Internet communication, which can be both constructive and destructive. It is noted that the phenomenon of trolling as one of the manifestations of deviant communication is ambivalent. It is noted that ordinary citizens consider trolling a manifestation of irony, black humor, sarcasm. The appearance of irony as a linguistic and cultural phenomenon that can act as a rhetorical figure and a philosophical category is analyzed. The interpretation of irony as a stylistic tool based on the interaction of subject-logical and contextual lexical meanings is given.

Linguistic and stylistic analysis of trolling comments in the Ukrainian-language media space was conducted. Based on linguistic research on the linguistic means of realization of irony, as well as on their own analysis, it is established that irony as a means of trolling can be traced at different language levels, realized through rhetorical figures: appeals, questions, exclamations. It is noted that at the lexical level, irony is manifested through various paths: metaphors, personifications, allusions, phraseological units. It is noted that the phenomenon of trolling today is being transformed and used in order to enjoy the intellectual game and creative reactions of recipients to the provocations of trolls.

Key words: irony, trolling, cyberspace, internet commentary, internet communication, deviant communication.

Постановка проблеми. Інтернет за останні десятиліття не лише став засобом зв'язку людей у найвіддаленіших куточках планети, а й трансформувався у першорядний інструмент комунікації, розваг і пошуку інформації. Віртуальний простір вирізняється власною спільнотою, особистою культурою та дискурсом. Безумовно, становлення культури мережі «Інтернет» корелюється втіленням різноманітних іронічних інтенцій, гумористична складова яких підвищує успішність віртуального спілкування. Усі зміни, що відбуваються в сучасному інформаційному просторі, медіатизують суспільство, безпосередньо впливаючи на інтелект й емоції соціуму (Калита, 2006: 59). Іронія як аспект реалізації девіантної комунікації створює як гумористичний ефект, так і прямий вплив на реципієнта. Актуальність цієї наукової розвідки зумовлена зростанням зацікавленості до вивчення мовних засобів іронічної експресії, зокрема тролінгу, на різноманітних лінгвістичних рівнях інтернет-тексту.

Аналіз досліджень. Науковий інтерес у галузі вивчення іронії знайшов відображення у чималій кількості праць вітчизняних і зарубіжних учених. Іронію як філософсько-культурологічний феномен студіювали такі науковці: Ф. Ніцше, В. Півоев, В. Тугаринов, М. Каган, М. Бахтін, Б. Дземідок, І. Пасі, О. Білецька, С. Гейко, А. Вереш, О. Лосєв, Л. Мирська й ін. На лінгвістичному рівні до питань іронії зверталися І. Білодід, Ю. Лотман, О. Калита, О. Тараненко, С. Походня, Ю. Гарюнова, Р. Семків, О. Дойчик, І. Лесик та ін. Так, Т. Палей розглядає іронію як засіб політичної маніпуляції, урахувуючи соціокультурні, прагматичні та позамовні чинники. Науковиця І. Блинова досліджувала каламбур як провідний засіб репрезентації іронії в художньому прозовому дискурсі. Мовні засоби вираження іронії в кінокритичних текстах у своїх дослідженнях вивчала дослідниця Ю. Гарюнова. І. Шкіцька присвятила наукову розвідку способам і засобам вербалізації іронії в маніпулятивному дискурсі позитиву. Учена І. Циркунова досліджувала засоби реалізації іронії у творах іспанськомовних авторів і їхніх українськомовних перекладах. Об'єктом дослідження цієї статті є жанр інтернет-коментарю, який актуалізується тролями в медійному дискурсі. Сьогодні всі сучасні газети, телевізійні та радіопроекти мають свої сторінки на різних медіаплатформах, що надає можливість залишити свою думку під постом блогера, у коментарях до стрічки новин, аналітичної статті, ток-шоу тощо.

Мета статті – дослідити іронію як один із аспектів тролінгу, сформувати теоретичну базу

подальших розвідок і провести лінгвістичний аналіз тролінг-коментарів.

Виклад основного матеріалу. Інтернет-комунікація на сьогодні є новим медійним простором інтерпретації мови, що зумовлює появу нових мовленнєвих жанрів, спричинену модифікацією позицій комунікантів мовленнєвого акту та змінами сутності часопростору комунікації. Віртуальне спілкування актуалізувало коло проблем щодо розмаїття форм мовного відображення: поєднання вербальних моделей з іншими семіотичними системами. Таким чином, інтернет акумулює всі типи, жанри та стилі мовлення, постійно змішуючись у комунікативній практиці в різноманітні форми. Загалом будь-яка активність особи в інтернеті безпосередньо пов'язана з її мовленнєвою діяльністю, а також бажанням маніпулювати свідомістю потенційного чи безпосереднього співрозмовника за допомогою цієї комунікаційної мобільності.

Як відомо, спілкування в інтернеті може бути активним і пасивним. Під час пасивної комунікації людина працює над програмним забезпеченням або займається пошуком інформації. Активна комунікація реалізується в електронному листуванні, інтерактивному спілкуванні в соціальних мережах, на форумах, у блогах й інших медійних платформах. В комунікативному інтернет-акті учасники водночас є як об'єктами, так і суб'єктами мовленнєвої взаємодії, продуктом якої стає текст.

Інтернет-комунікація реалізується здебільшого у формі діалогу, створюючи динамічний комунікативний простір, у межах якого співіснують співрозмовники та створені ними тексти. Як зауважує Є. Сидоров, за допомогою інтерактивної функції текст надає можливість адресантові «знаково регулювати діяльність реципієнта (адресата) відповідно до діяльності автора» (Сидоров, 2009: 138). Тобто інтерактивна функція тексту залежить від позицій співрозмовників та їхніх контактів у тексті.

За своєю природою інтернет-комунікація може бути як конструктивною, так і деструктивною. Девіантна комунікація виявляється у висловленнях, які є аномальними щодо нормативної активності мовної системи. Усі мовні похибки, неточності, огріхи, неправильності тощо, слідом за Ф. Бацевичем, вважаємо проявами аномативної комунікації, що може бути зумовлена низьким ступенем сформованості комунікативної компетенції. Таким чином, якщо мовленнєва поведінка порушує норми, установлені в певному комунікативному просторі, її можна вважати девіантною.

Явище девіації потрібно розглядати у полі нормативності / анормативності, водночас норма є відправною точкою у вивченні будь-яких девіацій, адже для розуміння девіації потрібно встановити, що є нормою, а що похибкою. Девіантна поведінка у віртуальному просторі здебільшого має провокативний характер, виявляючись у таких формах, як тролінг, флейм, флуд, холівар, хейтинг, кібербулінг, ельфінг тощо.

Зупиняючись на тролінгу як одному з проявів девіантної комунікації, слід зазначити, що це явище носить амбівалентний характер. Деякі науковці, серед яких Р. Внебрачних, М. Акуліч, Д. Семенов та ін., акцентують увагу на агресивній складовій тролінгу, підкреслюючи, що анонімність (використання нікнеймів, аватарок) сприяє «прояву різноманітних форм агресивної й образливої поведінки, різновидам віртуального натиску» (Внебрачних, 2012: 48). Дослідники вважають, що тролінг можна застосовувати під час інформаційних війн як спосіб порушення конструктивної дискусії, а перехід на словесну перепалку.

Натомість пересічні громадяни сприймають тролінг як прояв іронії, чорний гумор, сарказм. Як зауважує Л. Синельнікова, «амбівалентність розуміння й оцінки тролінгу пояснюється різноманітністю цілей учасників віртуального спілкування» (Синельнікова, 2016: 272). Фундаментом тролінгу є провокація, проте застосовуватися вона може, на думку дослідниці, із метою поживлення дискусії, інтелектуальної гри, розвитку креативності та збільшення відвідування певних сайтів.

Іронія як мовний і культурний феномен з'явилася ще за часів античності. Іронія у вузькому розумінні може сприйматися як риторична фігура і метод виразності, а в широкому – це філософська категорія. Енциклопедія «Українська мова» визначає іронію як «різновид антифразису; троп, де з метою прихованого глузування або для легкого, добродушного жарту мовна одиниця з позитивно-стверджувальними (в широкому розумінні) значенням, конотацією або модальністю вживається з прямо протилежними характеристиками» (Українська мова: Енциклопедія, 2000). О. Калита трактує іронію як форму комізму, яка «виражається в емоційно-оцінному естетичному суб'єктивованому ставленні до дійсності, характеризується багатоплановою структурою вираження, за відносної рівноправності цих планів, амбівалентності, здатності до двонаправленості й специфічності емоційного переживання... Вона виступає опозиційною категорією до піднесеного й модифікації патетичного. Патетика пов'язана

з маніфестуванням упевненості, переконаності у своїй правоті, з претензіями на репрезентацію вищих соціальних і навіть божественних сил, присвоєнням імперативно-примусових функцій. У боротьбі з нею іронія набула антиінформативної функції» (Калита, 2006: 69).

Отже, науковці пропонують різні підходи до вивчення іронії та її особливостей: з одного боку, її можна досліджувати як троп, з іншого – як концептуальну категорію, за допомогою якої комунікатор у прихованій формі просуває свою суб'єктивну думку про об'єкт висміювання.

Іронія як засіб реалізації тролінгу простежується на різних мовних рівнях. Вона може реалізуватися через риторичні фігури: звертання, запитання, оклики. Наприклад: «*Я точно каналом не помилюся? Доволі екстраординарно 😊*» (<https://www.youtube.com/watch?v=uRm2do1XXHA> (дата звернення 10.09.2019)).

На лексичному рівні іронія реалізується різноманітними тропами: метафорою, уособленням, гіперболою, алюзією, гротеском, фразеологічними одиницями. «*Парочка! Джон та Одарочка!!!*» (<https://tabloid.pravda.com.ua/focus/60f15933019d8/> (дата звернення 16.07.2021)). У цьому прикладі іронія передається не лише риторичною фігурою, а й відсиланням до української приказки «Парочка – Семен та Одарочка». Фразеологічна одиниця з цими іменами викликає певну іронію і в першоджерелі, а у коментарі троля іронічний ефект підсилюється тим, що у статті, до якої було залишене це висловлення, ідеться про українську спортсменку Еліну Світліну, яка вийшла заміж за французького тенісиста Гаеля Монфіса.

Із метою створення іронічного ефекту автори тролінг-коментарів уживають розмовно-просторічну лексику: «*Але їхні губені – це саркастичні шедеври злого косметолога*» (<https://tabloid.pravda.com.ua/lounge/60f7d6ba2bc91/> (дата звернення 21.07.21)). Лексема «*губені*» має знижену конотацію, але в поєднанні з винятковим витвором мистецтва спрацьовує механізм антитези, що підсилює гумористичний ефект.

Також іронія в українськомовному медіадискурсі здійснюється за допомогою мовної гри – стилістичного засобу, що вимагає від реципієнта високого мовного рівня й ерудиції. Кмітливий співрозмовник відреагує на коментар троля сміхом і продовжить із ним гру:

- Денис Фейнман: *Це повний підпис здесь!*
- Pan Gutovskiy: *Під пиздесць.*
- ChitckinsS: *Piece death.*

– Юлія Михайленко: *підпис здесь, але чується саме так, як написали Ви, Пане Гутовський.*

– Pan Gutovskiy: *Дякую, Юліє Михайленко, до мене ще так ніхто не звертався (☹•••☹)*

– Юлія Петрова: *Да, это точный підпэдэць* (https://www.youtube.com/watch?v=sFjOAA2CEtQ (дата звернення 20.03.18)).

Ці коментарі тролів були залишені під відеороликом, у якому виступав Геннадій Мінаєв, який, порушуючи мовні норми сучасної української літературної мови, повідомив про колізію, що виникла в нього. Реакція тролів на цю репліку була миттєвою та проявилася на різних мовностилістичних рівнях.

Іронізуючи у своїх коментарях, тролі часто вдаються до інтертекстуальності:

– *_yulia_*: *Руки базуки, очі ліхтарі* (☹♥♥♥♥)

– *chernyavskii1912*: *Руки літрухи* (☹)

– *ol_eg1558*: *Після таких «базук» ноги перетворюються в «кряки»...* (☹☹☹☹☹☹☹☹☹)

– *sergey.eliseev.20.06*: *Руки Ткачуки* (☹)

– *kirillzhabotinsky*: *Руки-чикухи* (☹)

– *kolyasik888*: *руки-самогонюки* (☹)

– *vadym_srdk*: *Бутильмен*

(https://www.instagram.com/p/CRE2cJHhIo/ (дата звернення 08.07.21)).

Наведені коментарі, що залишені під фотом Ю. Ткача в інстаграмі, на якому він зображений із двома пляшками так, що у тролів виникла асоціація із К. Терешиним, що здобув прізвисько «Руки-Базуки» через роздуті біцепси. Окрім мов-

ної гри, автори іронічних висловлень вдалися до словотвірного способу реалізації іронії: застосовуючи в іменниках суфікси –ух–, –юк–, що, зазвичай, мають негативне значення, у цьому випадку створюють комічний ефект. Лексема «Бутильмен», імовірно, інтертекстуально відсилає нас до кінострічки «Аквамен». Іронічний ефект досягається за рахунок того, що головний персонаж американського фільму є супергероєм, натомість Ю. Ткач – актор комедійний, що дозволяє говорити про прийом антитези для вираження іронії як засобу реалізації тролінгу.

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що тролінг можна досліджувати не лише як вияв агресії, а й як іронію на адресу реципієнта, яка є однією з популярних форм комічного інтернет-комунікації. Проведений аналіз доводить, що застосування іронії троями подекуди має на меті отримання задоволення від інтелектуальної гри, креативності, рефлексій над переосмисленням проблемних питань. Для реалізації іронії можуть бути застосовані засоби всіх мовностилістичних рівнів, серед яких виокремлюємо риторичні фігури, художні тропи, мовну гру, як у випадку окремого методу, так і комплексно – на рівні стилю. Перспектива подальших наукових розвідок пов'язані з дослідженням різних форм комічного як засобів реалізації, зокрема тролінгу. Актуальним питанням залишається вивчення мовних стратегій і тактик, які сприяють утіленню мовної агресії в інтернет-спілкуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генології : [навч. посіб.]. Київ: «Академія», 2006. 248 с.
2. Внебрачных Р. А. Троллинг как форма социальной агрессии в виртуальных сообществах. Вестн. Удмурт. ун-та. Серия 3: Философия. Социология. Психология. Педагогика. 2012. Вып. 1. С. 48–51.
3. Гарюнова Ю. О. Мовні засоби вираження іронії в кінокритичних текстах. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Філологія. 2011. № 936. Вип. 61. С. 33–37.
4. Калита О. М. Лінгвістична сутність іронії та семантичні механізми формування іронічного смислу. Українська мова. 2006. № 2. С. 67–74.
5. Сидоров Е. В. Онтология дискурса. Москва: Издательство ЛКИ, 2009. 232 с.
6. Синельникова Л. Н. Дискурс троллинга. Дискурс-Пи, Энциклопедия «Дискурсология». 2016. С. 271–279.
7. Українська мова: Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с. URL: http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm (дата звернення 15.07.21).

REFERENCES

1. Batsevych F. S. Vstup do lnhvistychnoi henolohii [Introduction to linguistic genealogy]: navch. posib. Kyiv: «Akademiya», 2006. 248 p. [in Ukrainian].
2. Vnebrachnyih R. A. Trolling kak forma sotsialnoy agresii v virtualnyih soobshchestvah [Trolling as a form of social aggression in virtual communities]. Vestn. Udmurt. un-ta. Seriya 3: Filosofiya. Sotsiologiya. Psihologiya. Pedagogika, 2012, Vyip. 1, pp. 48–51 [in Russian].
3. Garyunova Yu. O. Movni zasoby vyrazhennia ironii v kinokrytychnykh tekstakh [Linguistic means of expressing irony in film critical texts]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu im. V. N. Karazina. Ser. : Filolohiia, 2011, № 936. Vyp. 61, pp. 33–37 [in Ukrainian].
4. Kalyta O. M. Lnhvistychna sutnist ironii ta semantychni mekhanizmy formuvannia ironichnoho smyslu [The linguistic essence of irony and semantic mechanisms of ironic meaning formation]. Ukrainiska mova, 2006, № 2, pp. 67–74 [in Ukrainian].

5. Sidorov E. V. Ontologiya diskursa [Ontology of discourse]. Moskva: Izdatel'stvo LKI, 2009, 232 pp. [in Russian].
6. Sinel'nikova L. N. Diskurs trollinga [Trolling discourse]. Diskurs-Pi, Entsiklopediya «Diskursologiya», 2016, pp. 271–279 [in Russian].
7. Ukrainska mova: Entsyklopediia. [Ukrainian language: Encyclopedia] [Elektronni resurs]. Kyiv : Ukraïns'ka entsiklopediya im. M. P. Bazhana, 2000, 752 p. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm> (Last accessed: 15.07.2021) [in Ukrainian].

УДК [811.161.2+811.111+811.112.2]:[164.2:159.937]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-25>

Анастасія КІНАЩУК,
orcid.org/0000-0002-5675-240X
аспірантка кафедри романо-германської філології
Рівненського державного гуманітарного університету
(Рівне, Україна) nastia.kinash@gmail.com

АКТАНТИ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ ПРЕДИКАТІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ІРРАЦІОНАЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ)

У дослідженні розглянуто предикатно-актантні моделі, що представлені як один із способів презентувати семантичну структуру лексичних одиниць з позиції функціонального синтаксису. У розвідці досліджено тематичну групу предикатів на позначення ірраціонального сприйняття в українській, англійській та німецькій мовах. У статті описано центральні елементи ядерної семантичної структури. У розвідці уточнено поняття предиката й актанта з позиції функціонального синтаксису. У дослідженні проаналізовано семантичні ролі учасників ірраціональної ситуації, серед яких виокремлено учасників Експерієнцер та Стимул. У статті схарактеризовано актанти Експерієнцер і Стимул відповідно до наведених прикладів в українській, англійській та німецькій мовах для досліджуваної тематичної групи предикатів у зіставному аспекті. Актанти Експерієнцер і Стимул проаналізовано відповідно до їхнього синтаксичного вираження, комунікативного рангу і таксономічного класу у семантичній структурі ірраціональної лексики української, англійської та німецької мов. Відзначено, що семантичні ролі учасників Експерієнцер і Стимул представлені у кожній з обраних мов. Визначено, що актанти Експерієнцер та Стимул відрізняються своїм синтаксичним вираженням (приналежністю до різних частин мов або поєднанням різних частин мов в одному словосполученні чи різними видами синтаксичного зв'язку у реченні), комунікативним рангом і таксономічним класом в українській, англійській та німецькій мовах. Встановлено та проаналізовано особливості реалізації предикатно-актантних відношень для тематичної групи предикатів на позначення ірраціонального сприйняття у межах ірраціональної ситуації в українській, англійській та німецькій мовах. Визначено перспективи подальших досліджень семантичних структур ірраціональної лексики на предмет вивчення специфікаторів названої тематичної групи ірраціональних предикатів в українській, англійській та німецькій мовах.

Ключові слова: предикатно-актантне моделювання, функціональний синтаксис, семантична роль, синтаксична роль, синтаксичне вираження, комунікативний ранг, таксономічний клас.

Anastasiia KINASHCHUK,
orcid.org/0000-0002-5675-240X
Postgraduate student at the Department of Romance and Germanic Philology
Rivne State University for the Humanities
(Rivne, Ukraine) nastia.kinash@gmail.com

ACTANTS OF THE THEMATIC GROUP OF PREDICATES TO DEFINE IRRATIONAL PERCEPTION (BASING ON THE UKRAINIAN, ENGLISH AND GERMAN LANGUAGES)

The research deals with predicate-actant models that are interpreted as one of the means to present semantic structure of lexical units in the aspect of functional syntax. The study researches the thematic group of predicates to define irrational perception in the Ukrainian, English and German languages. It has been described central elements of the core semantic structure. The research specifies the notion of predicate and actant in the aspect of functional syntax. The paper analyzes semantic roles of the participants of irrational situation. The author singles out such participants as Experiencer and Stimulus. The study characterizes the actants Experiencer and Stimulus according to the given examples in the Ukrainian, English and German languages for researched thematic group of predicates in a comparative aspect. It has been analyzed actants Experiencer and Stimulus according to their syntactical expression, communicative rank and taxonomic class in semantic structure of irrational vocabulary in the Ukrainian, English and German languages in the comparative aspect. It is stated and analyzed specific characteristics of the implementation of predicate-actant relations for thematic group of predicates to define the irrational perception within the irrational situation in the Ukrainian, English and German languages. The paper defines following research of semantic structures of irrational vocabulary to analyze specifiers of the mentioned thematic group of irrational predicates in the Ukrainian, English and German languages.

Key words: predicate-actant modeling, functional syntax, semantic role, syntactical role, syntactical expression, communicative rank, taxonomic class.

Постановка проблеми. Сьогоднішній етап розвитку лінгвістичної науки охоплює не лише когнітивний аспект дослідження мови, а й функціональний. У руслі функціонального синтаксису здійснювали свої розвідки іноземні (Ю. Апресян, О. Падучева) та вітчизняні (О. Деменчук) науковці. Зіставний аспект таких досліджень має на меті визначити подібності та відмінності у споріднених та неспоріднених мовах на предмет презентації особливостей світосприйняття представниками різних народів. Актуальність розвідки полягає в антропоцентричній тенденції мовознавчих досліджень споріднених та неспоріднених мов у сучасному мовознавстві.

Аналіз досліджень. До питання функціонального синтаксису у своїх напрацюваннях зверталися Н. Бондар (структурно-семантична характеристика речень з предикатами лексико-семантичної групи змін), О. Десюкевич (внутрішня і зовнішня семантика дієслів соціальних відносин), Т. Андрєєва (змістовий аспект предикативних відношень), А. Залізняк (дослідження предикатів внутрішнього стану), Р. Костіцина (класифікація дієслівних предикатів) та ін. У поле зору науковців потрапляли і специфічні лексико-семантичні групи, досліджувані у зіставному аспекті на матеріалі різних мов: предикати знання у російській, англійській та французькій мовах (Г. Аллагулова), позиційні предикати на матеріалі англійської та російської мов (О. Артемова), бестіальні дієслова російської та англійської мов у зіставно-типологічному та лексикографічному аспектах (О. Брагарник-Станкевич) та ін.

Напрацювання науковців цього напрямку засвідчують актуальність розвідок з функціонального синтаксису не лише на предмет дослідження предикатів всередині однієї мови, а й у зіставному аспекті.

У розвідці представлено зіставний аналіз актантів предикатів тематичної групи на позначення ірраціонального сприйняття в українській, англійській та німецькій мовах. Об'єктом дослідження слугують предикати названої тематичної групи у зіставлюваних мовах, пор. : укр. *маячити, видітисся, фантазувати*; англ. *daydream, hallucinate, fantasize*; нім. *erträumen, erscheinen, phantasieren, fantasieren*.

Мета статті – схарактеризувати актанти тематичної групи предикатів ірраціонального сприйняття в українській, англійській та німецькій мовах.

Поставлена мета досягається через розв'язання таких конкретних завдань:

- уточнити поняття предиката та актантів з позиції функціонального синтаксису;

- схарактеризувати актанти досліджуваної тематичної групи предикатів у зіставному аспекті;

- описати особливості предикатно-актантних відношень ірраціональних предикатів у досліджуваних мовах;

- визначити перспективи подальших досліджень ірраціональної лексики.

Предмет та об'єкт дослідження. Предметом дослідження є предикатно-актантні відношення тематичної групи предикатів ірраціонального сприйняття в українській, англійській та німецькій мовах. Об'єктом дослідження слугували дібрані методом суцільної вибірки 16 дієслів (5 з української мови, 5 з англійської мови, 6 з німецької), що належать до семантичного класу ірраціональної лексики.

Основними у дослідженні обрано описовий, зіставний методи та метод моделювання. Описовий метод уможливорює систематизацію та узагальнення зібраної інформації і фактичного матеріалу. За допомогою зіставного методу проаналізовано специфіку представлення предикатно-актантних відношень в українській, англійській та німецькій мовах. Для формування предикатно-актантних моделей застосовано метод моделювання. Сукупність вказаних методів забезпечують достовірність висновків та об'єктивність отриманих результатів.

Виклад основного матеріалу. Опис моделі функціонального синтаксису складається з певних семантичних структур, що презентують стан справ і коментарі того, хто говорить про цей стан справ. Складовими моделі функціонального синтаксису, за А. Мустайокі, є ядро семантичної структури, яке у свою чергу складається з предиката і актанта (Мустайокі, 2006: 412).

У розвідці предикат тлумачимо як логічну складову висловлювання, що наділена істинним значенням цього висловлювання та визначає відношення суб'єкта з іншими складовими семантичної структури. Разом із предикатами у дослідженні представлений й аналіз актантів, які трактуємо як таких учасників ситуації, що заповнюють валентність предиката за певною семантичною роллю та вступають у відповідні цій ролі відношення з предикатом. Для тематичної групи предикатів на позначення ірраціонального сприйняття основними є учасники Експерієнцер та Стимул. Під Експерієнцером розуміємо такого учасника ситуації, який сприймає певну інформацію та у певний спосіб опрацьовує її, пор. : укр. *І Лима-реві марилося, що його тіло стає легесеньким і він уже не пливе по воді, а пурхає в повітрі* (10); англ. *If we daydream while going through the motions*

of reading we can still recognise words, and perhaps (20); нім. *Kredenz mir wein, auf das berauscht wie Hafis ich phantasie wild von deiner schönheit* (16).

Учасника Стимул представлений різними типами інтелектуальних об'єктів, пор. : укр. *Лучче б ти, сину, був зогнив у божевільні, куди тебе засадили розумні люди, що передбачали все це страхіння* (10); англ. *More difficult illusions require the subject to hallucinate objects or people into or out of existence with his eyes open* (20); нім. *Im «Traumstück» fantasiert sich der gereifte Dichter in allerhand Bilder unserer aufgewählten Zeit hinein* (16). Характеризуємо кожну із семантичних ролей ситуації, послуговуючись відповідними прикладами.

В українській мові у ситуації «ірраціональне сприйняття» актант Експерієнцер займає позицію підмета або прямого додатка: укр. *Всі ці приченки редактора я передбачив, знаючи його погляди на газету і відносини до мене* (14). Синтаксично Експерієнцер може бути виражений:

- іменником: укр. *Колись Мумі (це один приятель батька) постійно марилася пожеже* (10);

- особовим займенником: укр. *Йому лишень походи маряться* (10).

За комунікативним рангом Експерієнцер належить до Центру уваги. Цього учасника ситуації характеризуємо за такими таксономічними класами:

- ЛЮДИНА: укр. *Син того панства, пан Вацлав, часто заглядав до Солецьких, і люди передбачали, що це закінчиться маріяшом [шлюбом]* (14);

- ТВАРИНА: укр. *Отже свій виступ перед шановною аудиторією я почну з того, що нагадаю досить банальну істину: тварина, керована здебільшого інстинктом, майже не передбачає майбутнього* (10).

В англійській мові у ситуації «ірраціональне сприйняття» учасник ситуації Експерієнцер також займає позицію підмета: англ. *Sylvia had started to hallucinate, seeing creepy-crawlies on her bed, and the houseman had to come and sort her out* (20). Синтаксично такий учасник може бути виражений:

- іменником: англ. *Yes, people did foresee this pandemic happening* (15);

- особовим займенником: англ. *She wondered if she really could hallucinate a walking, talking nightmare. It couldn't really be him* (20).

За комунікативним рангом Експерієнцер належить до Центру уваги. Цього учасника ситуації характеризуємо за такими таксономічними класами:

- ЛЮДИНА: англ. *Look, may – maybe I did hallucinate the phone call* (18);

- ЧАСТИНА ТІЛА: англ. *The old hands were less excited and settled down to daydream the time away until supper* (20).

У німецькій мові у ситуації «ірраціональне сприйняття» актант Експерієнцер також займає позицію підмета: нім. *Kredenz mir wein, auf das berauscht wie Hafis ich phantasie wild von deiner schönheit* (16). Синтаксично Експерієнцер може бути виражений:

- іменником: нім. *Etwa eine Frau, die im Kopf ständig von einem Schauspieler fantasiert* (17);

- означеним та неозначеним артиклем: нім. *Der eine phantasierte sich in seinen Romanen zum omnipotenten Helden und betrog Generationen von Lesern, der andere ist gleich Casanova der Inbegriff leibhaftiger Omnipotenz, der viele Menschen seiner Zeit um Gut und Leben betrog* (16);

- особовим займенником: нім. *...wir endlich sehen, schauen, denken, erinnern, phantasieren oder glauben* (16);

- неозначено-особовим займенником: нім. *Man soll ja nicht über sich spintisieren, und daß an mir kein übermäßig großes Talent verlorengegangen ist* (19).

За комунікативним рангом учасник Експерієнцер належить до Центру уваги. Учасника Експерієнцер характеризуємо за такими таксономічними класами:

- ЛЮДИНА: нім. *In einer anderen Schule wäre dabei schwerlich etwas Brauchbares herausgekommen; die Sechsjährigen fantasierten munter und gar nicht töricht darauflos, und bewiesen, in welcher Art hier bei Gaudig die kleinsten Geister zum Arbeiten vorgebildet wurden* (16).

В українській мові у ситуації «ірраціональне сприйняття» учасник Стимул займає або позицію прямого додатка, або підмета: укр. *...він незбагненим чином міг зазирати в чужі душі й передбачати події близького майбутнього* (10); *А Яремкові все виділася далека Ганя* (10). Синтаксично такий учасник ситуації може бути виражений:

- іменником: укр. *Передбачив зміни* [автор.];

- неозначеним займенником: укр. *Можє, щось подібне марилося мені тоді, коли я втікав зі Львова* (10);

- з'ясувальною підрядною частиною зі сполучниками *що* та *як*: *І Лимареві марилося, що його тіло стає легесеньким і він уже не пливе по воді, а пурхає в повітрі* (10); *Травіаті мариться, як досхочу їсть диню* (10);

- безсполучниковою частиною: укр. *Так вона й передбачала – сприймуть як цирковий номер* (10).

За комунікативним рангом актант Стимул належить до Центру уваги. Такого учасника ситуації характеризуємо за такими таксономічними класами:

- ПОДІЯ: укр. *...коли він незбагненним чином міг зазирати в чужі душі й передбачати події близького майбутнього* (10);

- ДІЯ: *Погано без годинника: цілу ніч мариться, що пора вставати* (10);

- ОБРАЗ: укр. *Маячили в уяві образи якоїсь чудної природи та життя, сум погаслого дня, тихих міст з білими тужно-пустельними стінами* (10);

- АРТЕФАКТ: укр. *Згадався вчорашній сон – рік від року однаково мариться купальський під льодом вінок, що б'ється, шукаючи ополонку, волошки й рум'янок вплетені між вербових гілок, мляво хилитаються течією, «напевно, від матері лист надійде* (10);

- ТВАРИНА: укр. *А радше йому просто марилася потворна істота, зображена на килимі у верхівці «піраміди мертвих»* (10).

В англійській мові у ситуації «іраціональне сприйняття» Стимул займає позицію прямого додатка: англ. *She wondered if she really could hallucinate a walking, talking nightmare. It couldn't really be him* (20). Синтаксично такий учасник може бути виражений:

- іменником: англ. *The old hands were less excited and settled down to daydream the time away until supper* (20).

За комунікативним рангом актант Стимул належить до Центру уваги. Цього учасника ситуації характеризуємо за такими таксономічними класами:

- ОБРАЗ: англ. *She wondered if she really could hallucinate a walking, talking nightmare. It couldn't really be him* (20);

- ЛЮДИНА: англ. *Luke Parker has been feeding Elena some concoction that allows her to hallucinate Damon* (18);

- ДІЯ: англ. *Look, maybe I did hallucinate the phone call* (18);

- ЧАС: англ. *The old hands were less excited and settled down to daydream the time away until supper* (20);

- ПОДІЯ: англ. *Almost everyone would like to have more money and many people daydream of being millionaires* (20).

У німецькій мові у ситуації «іраціональне сприйняття» учасник Стимул займає позицію прямого додатка: нім. *Die Eltern fantasierten ihre Kinder als engelhafte Unschuldswesen* (21). Синтаксично такий актант може бути виражений:

- іменником: нім. *Die ganze Nacht über hätte ich irre phantasiert – von «Einsatzkräften» und «erhöhter Wachsamkeit»* (16);

- підрядною означальною частиною: нім. *Und wenn Sie das feststellen, werden Sie darüber phantasieren, daß früher die Preise stimmten und die Politiker integer waren* (22);

- часткою *da* та відповідним прийменником: нім. *Im Innersten denkt sie anders (als sie einmal zusammenbricht, fantasiert sie davon), doch infolge ihrer Pflegeabhängigkeit gibt es keine Möglichkeit, aus dem «Kindspielen» auszubrechen* (16);

- сполученням прийменника та займенника: нім. *An seiner Drehbank phantasierte er von ihr; erinnerte er sich der mit ihr verlebten Stunden und fieberte neuen entgegen* (16).

За комунікативним рангом учасник Стимул належить до Центру уваги. Актанта Стимул характеризуємо за такими таксономічними класами:

- ЛЮДИНА: нім. *Glaubst du vielleicht, was ein doofer Schwärmer von dir phantasiert?* (16);

- ПОДІЯ: нім. *Und wenn Sie das feststellen, werden Sie darüber phantasieren, daß früher die Preise stimmten und die Politiker integer waren* (16);

- ОБРАЗ: нім. *Kredenz mir wein, auf das berauscht wie Hafis ich phantasie wild von deiner Schönheit* (16);

- ТВІР: нім. *Ich wendete mich an die Nibelungen..ich fand die Stelle, wo die Meerfrauen dem kühnen Helden weissagen..ich phantasirte mir..eine für sich bestehende Ballade..die mich in der Einbildungskraft oft beschäftigte, obschon ich es nicht dazu brachte sie abzuschließen* (16).

Висновки та перспективи подальших пошуків. Таким чином, у розвідці уточнено поняття предиката (як складової, що визначає відношення суб'єкта з іншими складовими семантичної структури) та актанта (учасник, що заповнює валентність предиката за певною семантичною роллю). В українській, англійській та німецькій мовах предикатно-актантні моделі тематичної групи предикатів на позначення ситуації «іраціональне сприйняття» презентують учасників Експерієнцер та Стимул. Предикатно-актантні відношення досліджуваної тематичної групи засвідчують явище іраціональності як таке, що виявляється як певний інтелектуальний об'єкт (Стимул), який сприймає учасник Експерієнцер.

Перспективи подальших розвідок на предмет дослідження іраціональної лексики вбачаємо у зіставному вивченні специфікаторів для досліджуваної тематичної групи предикатів в українській, англійській та німецькій мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аллагулова Г. Р. Предикаты знания в русском, английском и французском языках: дис. ...канд. филол. наук: 10.02.19. Уфа, 2004. 216 с.
2. Андреева Т. Н. Содержательный аспект предикативных отношений. URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/256635/1/55-58.pdf>.
3. Апресян Ю. Д. Фундаментальная классификация предикатов и системная лексикография. URL: https://iling.spb.ru/typo/materials/gc03pdf/apresjan_spb2003.pdf.
4. Артемова О. А. Позиционные предикаты в английском и русском языках: сравнительно-сопоставительный аспект. URL: <https://www.alba-translating.ru/ru/articles/2015/artemova-o-a.html>.
5. Бондарь Н. О. Структурно-семантическая характеристика предложений с предикатами лексико-семантической группы глаголов изменения: автореф. ... дис. канд. филол. наук: 10.02.01. Киев, 1990. 27 с.
6. Брагарник-Станкевич О. С. Бестиальные глаголы русского и английского языков: сопоставительно-типологический и лексикографический аспекты : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Минск, 2017. 29 с.
7. Деменчук О. В. Динамічні моделі перцептивної лексики (на матеріалі української, польської та англійської мов). *Філологічні студії*. 2014. Випуск 11. С. 39-46.
8. Десюкевич О. И. Внутренняя и внешняя семантика глаголов социальных отношений (на материале русских глаголов победы и поражения). *Acta Universitatis Lodzianensis*. 2019. № 18. С. 71-83.
9. Зализняк А. А. Исследования по семантике предикатов внутреннего состояния. Мюнхен: Verlag Otto, 1992. 203 с.
10. Корпус української мови. URL: <http://www.mova.info/corpus.aspx>.
11. Костицина Р. В. К вопросу о классификации глагольных предикатов. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-klassifikatsii-glagolnyh-predikatov>.
12. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса. Москва: Языки славянской культуры. 2006. 512 с.
13. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 608 с.
14. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/>.
15. Dale D. Yes, people did foresee this pandemic happening. URL: <https://www.mercurynews.com/2020/03/16/analysis-yes-people-did-foresee-this-pandemic-happening/>.
16. Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache. URL: <https://www.dwds.de/>
17. Huber S. Die Fantasie darf nicht der Masstab sein für die Realität. URL: <https://www.schweizer-illustrierte.ch/people/swiss-stars/die-fantasie-darf-nicht-der-masstab-sein-fur-die-realitat>.
18. Reverso.Context. URL: <https://context.reverso.net>.
19. Tausende Träumen von diesem Mann: Wer ist er? URL: <https://www.merkur.de/multimedia/tausende-traeumen-die-sem-mann-zr-505007.html>.
20. The British National Corpus. Electronic resource: <https://www.english-corpora.org/bnc/>.
21. Die deutsche Rechtschreibung. URL: <https://www.duden.de/>.
22. Wörterbuchnetz. URL: <http://www.woerterbuchnetz.de/>.

REFERENCES

1. Allagulova G. R. Predikaty znaniya v russkom, anglijskom i francuzskom jazykah: dis. ...kand. filol. nauk: 10.02.19 [Predicates of knowledge in the Russian, English and French languages: thesis ...for cand. of philol. sciences: 10.02.19], Ufa, 2004, 216 s. [in Russian].
2. Andreeva T. N. Soderzhatel'nyj aspekt predikativnyh otnoshenij [Content aspect of predicates' relations], URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/256635/1/55-58.pdf> [in Russian].
3. Apresjan Ju. D. Fundamental'naja klassifikacija predikatov i sistemnaja leksikografija [Fundamental classification of predicates and system lexicography], URL: https://iling.spb.ru/typo/materials/gc03pdf/apresjan_spb2003.pdf [in Russian].
4. Artemova O. A. Pozicionnye predikaty v anglijskom i russkom jazykah: sravnitel'no-sopostavitel'nyj aspekt [Positional predicates in the English and Russian languages: comparative aspect], URL: <https://www.alba-translating.ru/ru/articles/2015/artemova-o-a.html> [in Russian].
5. Bondar' N. O. Strukturno-semanticheskaja harakteristika predlozhenij s predikatami leksiko-semanticheskoy grupy glagolov izmenenija: avtoref. ... dis. kand. filol. nauk: 10.02.01, Kiev, 1990, 27 s. [in Russian].
6. Bragar'nik-Stankevich O. S. Bestial'nye glagoly russkogo i anglijskogo jazykov: sopostavitel'no-tipologicheskij i leksikograficheskij aspekty : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.20 [Bestial verbs of the Russian and English languages: comparative and typological and lexicographical aspects: abstract of thesis for cand. of philol. sciences: 10.02.20], Minsk, 2017, 29 s. [in Russian].
7. Demenchuk O. V. Dynamichni modeli pertseptyvnoi leksyky (na materialy ukrainiskoi, polskoi ta anhliiskoi mov) [Dynamic models of perceptive vocabulary (basing on the Ukrainian, Polish and English languages)], *Filolohichni studii*, 2014, Vypusk 11, S. 39-46 [in Ukrainian].
8. Desjukevich O. I. Vnutrennjaja i vneshnjaja semantika glagolov social'nyh otnoshenij (na materiale russkikh glagolov pobyedy i porazhenija) [Internal and external semantics of the verbs of social relations (basing on Russian verbs of the victory and lose)], *Acta Universitatis Lodzianensis*, 2019, № 18, S. 71-83 [in Russian].
9. Zaliznjak A. A. Issledovanija po semantike predikatov vnutrennego sostojanija [Research in semantics of predicates of inner state], Mjunhen: Verlag Otto, 1992, 203 s. [in Russian].
10. Korpus ukrainiskoi movy [The Ukrainian language corpus], URL: <http://www.mova.info/corpus.aspx> [in Ukrainian].

11. Kosticina R. V. K voprosu o klassifikacii glagol'nyh predikatov [More on a classification of verb predicates], URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-klassifikatsii-glagolnyh-predikatov> [in Russian].
12. Mustajoki A. Teorija funkcinal'nogo sintaksisa [Theory of functional syntax], Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury, 2006, 512 s. [in Russian].
13. Paduceva E. V. Dinamicheskie modeli v semantike leksiki [Dynamic models in vocabulary semantics], Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury, 2004, 608 s. [in Russian].
14. Clovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language], URL: <http://sum.in.ua/> [in Ukrainian].
15. Dale D. Yes, people did foresee this pandemic happening, URL: <https://www.mercurynews.com/2020/03/16/analysis-yes-people-did-foresee-this-pandemic-happening/>
16. Digitales Wörterbucher der Deutschen Sprache [German language dictionary] URL: <https://www.dwds.de/> [in German].
17. Huber S. Die Fantasie darf nicht der Masstab sein für die Realität [Fantasy should not be the yardstick for reality] URL: <https://www.schweizer-illustrierte.ch/people/swiss-stars/die-fantasie-darf-nicht-der-masstab-sein-fur-die-realitat> [in German].
18. Reverso. Context, URL: <https://context.reverso.net>
19. Tausende Träumen von diesem Mann: Wer ist er? [Thousands of dreams about this man: who is he?] URL: <https://www.merkur.de/multimedia/tausende-traeumen-diesem-mann-zr-505007.html> [in German].
20. The British National Corpus. Electronic resource: <https://www.english-corpora.org/bnc/>
21. Die deutsche Rechtschreibung [The German spelling] URL: <https://www.duden.de/> [in German].
22. Wörterbuchnetz [Dictionary network] URL: <http://www.woerterbuchnetz.de/> [in German].

ПЕДАГОГІКА

УДК 376:016:811.111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-26>

Ірина АНІЩЕНКО,
orcid.org/0000-0002-3839-651X
викладач кафедри іноземних мов
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
(Хмельницький, Україна) iryna.anishchenko@ukr.net

СИСТЕМА ПРИРОДОВІДПОВІДНОГО КОМУНІКАТИВНОГО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ КЛАСІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

У статті обґрунтовано сутність інклюзивної освіти в загальноосвітньому навчальному закладі та проаналізовано дидактичні передумови навчання іноземної мови учнів з особливими освітніми потребами. Було з'ясовано, що інклюзивне навчання – це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах. Автор обґрунтувала важливість вивчення іноземної мови учнями з особливими освітніми потребами, оскільки це матиме позитивний вплив на їх загальний розвиток та забезпечуватиме її особистісні та соціальні потреби. Автором виокремлені організаційно-педагогічні основи викладання англійської мови в інклюзивному класі загальноосвітньої школи. Зокрема, було проаналізовано існуючий досвід особливостей викладання англійської мови в інклюзивних класах загальноосвітніх шкіл та виявлено проблему відсутності інформації щодо змістових, методичних, психологічних, навчально-виховних аспектів роботи. Для результативного й технологічного навчання іноземної мови в інклюзивному класі закладу загальної середньої освіти, необхідно, щоб зазначені вище аспекти були чітко зорієнтовані на розвиток конкретної особистості учня, що здійснює навчальну діяльність у розвиваючому середовищі. Саме тому автором була розроблена та експериментально перевірена система природовідповідного комунікативного навчання іноземної мови учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі загальноосвітньої школи. Система передбачає наступні етапи: ввідно-мотиваційний етап (аналіз стану навчально-виховного процесу в закладі); інформаційно-забезпечувальний етап (створення ініціативної групи та формулювання банку ідей); проєктивний етап (складання програми роботи); організаційний етап (забезпечення матеріальних аспектів); технологічний етап (реалізація запланованого); узагальнюючий етап (аналіз досягнутого).

Ключові слова: дитина з особливими освітніми потребами, інклюзивний клас, інклюзивна освіта, природовідповідне комунікативне навчання, іноземна комунікативна компетентність.

Iryna ANISHCHENKO,
orcid.org/0000-0002-3839-651X
Teacher at the Department of Foreign Languages
Khmelnytskyi Humanitarian Pedagogical Academy
(Khmelnytskyi, Ukraine) iryna.anishchenko@ukr.net

SYSTEM OF NATURAL COMMUNICATIVE FOREIGN LANGUAGE TEACHING OF STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN AN INCLUSIVE CLASS OF A GENERAL SECONDARY SCHOOL

The article describes the essence of inclusive education in a secondary school as well as analyzes didactic conditions for teaching a foreign language to students with special educational needs. It was found out that inclusive education is a complex process of ensuring equal access to quality education for children with special educational needs by organizing their education in secondary schools.

The author proves the importance of learning a foreign language by students with special educational needs, as it has a positive impact on their general development and satisfies personal and social needs of students. The author points out some organizational and pedagogical procedures of teaching English in an inclusive classroom of a secondary school. In particular, the experience of teaching English in inclusive classes of secondary schools was analyzed and the problem of the lack of information on methodological, psychological, educational aspects of the educational process was stated. For effective and technological teaching foreign languages in an inclusive classroom, it is necessary that the above aspects are clearly focused on the development of a specific personality of the student. That is why the author has developed and experimentally tested the system of natural communicative foreign language learning for students with

special educational needs in an inclusive classroom of a secondary school. The system provides the following stages: introductory-motivational stage (analysis of the educational process in the institution); information and support stage (creation of an initiative group and formulation of a bank of ideas); projective stage (drawing up a work program); organizational stage (providing material aspects); technological stage (realization of the planned); generalizing stage (analysis of achievements).

Key words: *child with special educational needs, inclusive class, inclusive education, natural communicative teaching, foreign language communicative competence.*

Постановка проблеми. Володіння іноземними мовами є пріоритетним на сучасному етапі розвитку суспільства. Особливої ваги набуває проблема вивчення іноземних мов в умовах інклюзивного навчання. Згідно концепції Нової української школи, усім дітям має бути забезпечено однакове право на здобуття якісної освіти, особливо дітям з особливими освітніми потребами. Сучасне законодавство України дозволяє учням з особливими освітніми потребами навчатись у загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладах або класах. Так, у «Концепції Нової української школи» зазначено: «Держава створює умови для забезпечення прав і можливостей осіб з особливими освітніми потребами для здобуття ними освіти на усіх її рівнях з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів» (Нова українська школа, 2020: 2).

В умовах інклюзивного навчання досить гостро відчувається потреба удосконалення процесу вивчення іноземних мов, враховуючи те, що англійська мова розглядається не як навчальний предмет, а як життєве вміння, навичка ХХІ сторіччя. Ми переконані, що вивчення іноземної мови матиме лише позитивний вплив на загальний розвиток дитини з особливими потребами, адже, окрім того, що забезпечує її особисті та соціальні потреби, водночас сприяє розвитку психічних процесів дитини, тобто уваги, сприйняття, мислення, уяви тощо. Оволодіваючи іншомовною комунікативною компетентністю, дитина пізнає себе, а разом і долучається до міжкультурної комунікації. Сучасне законодавство України дозволяє учням з особливими освітніми потребами навчатись у загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладах або класах. Відповідно до ряду документів, зокрема: статуту Організації Об'єднаних Націй, Всесвітньої декларації про права людини, Конвенції про права дитини та Декларації про права, діти-інваліди мають рівні права і можливості з іншими людьми. Також згадані документи визначають першочерговість у правах дітей з особливими потребами на освітні послуги. У статті 53 Конституції України, законах «Про освіту», «Про основи соціальної захищеності інвалідів України», «Про охорону дитинства» зазначено, що діти з особливостями

розвитку мають право на відповідні соціально-економічні умови. Також варто згадати Закон України «Про загальну середню освіту», згідно якого учні з інвалідністю можуть отримувати повну середню освіту як у загальноосвітніх школах, так і у спеціальних школах, а також у навчально-реабілітаційних центрах (Про загальну середню освіту: Закон України, 1999: 4).

Актуальність теми дослідження зумовлена також тим, що сучасна система мовної освіти в Україні спрямована на вдосконалення системи навчання іноземних мов, де відбувається сприяння рівним можливостям для учнів з особливими потребами, з обмеженими можливостями здоров'я. Сучасний світ вимагає, щоб діти з особливими потребами вивчали іноземну мову, використовували її у житті. Заразом, вивчення іноземної мови допомагає учням соціалізуватися в суспільстві, долучитись до загальноосвітньої системи України, здобути нові знання, сформувати соціокультурну компетенцію, поряд із загальними компетенціями. Отже, процеси реформування освітньої системи, шляхом створення інклюзивного навчального середовища, вимагають нових підходів до навчання іноземної мови. Отож проблема спеціальної системи роботи для вчителів іноземної мови в інклюзивних класах потребує вирішення.

Аналіз досліджень. Сучасна педагогічна наука активно займається питаннями реформування освіти, зокрема в сфері поширення та імплементації ідей інклюзії (Інклюзивна освіта в Україні, 2021: 2). Особливості, аспекти й проблеми реформування національної освіти висвітлюються в працях Л. Гриневич, В. Громова, В. Кременя, Н. Ничкало, О. Топузова, В. Радкевич, С. Сисоєвої та ін. Ці роботи свідчать про те, що науково-педагогічна думка поступово іде шляхом розробки та стимулювання розвитку освіти. Питаннями інклюзивної освіти займаються вітчизняні теоретики й практики: А. Колупаєва, С. Миронова, О. Будник, Н. Матвеева, О. Волошина, Н. Дмитренко. На сьогоднішній день іноземну мову вивчають у дошкільних навчальних закладах, загальноосвітніх та інклюзивних класах, а також у спеціальних навчальних закладах, класах корекції. Як показують дослідження про-

відних дефектологів (Р. М. Боскіс, К. Г. Корвін, А. Г. Зікєєв, Р. Е. Левіна, В. І. Лубовський, С. П. Миронова, Н. А. Нікашина, В. Г. Петрова, Т. В. Розанова, Т. В. Сак, Є. Соботович, Ж. І. Шиф та ін.) практично при будь-яких відхиленнях у розвитку тією чи іншою мірою страждає мовна й пов'язана з нею пізнавальна діяльність дітей. Аналіз наукових досліджень свідчить, що різноманітні аспекти інклюзивного навчання іноземної мови висвітлено здебільшого зарубіжними вченими (Loreman T, 2010: 25-26). Це пояснюється тим, що інклюзивна форма навчання дітей з особливими освітніми потребами в багатьох країнах світу, зокрема в Канаді, Великобританії, США, Данії, Італії, Бельгії, Швеції, є досить розвинутою та функціонує ще з кінця ХХ століття (Бех І.Д., 2003:176). В Україні питання навчання іноземної мови дітей з особливостями психофізичного розвитку досліджено у працях О. Волошиної, Н. Дмитренко, О. Казанічер, І. Каминіна, Н. Тучиної, К. Шапочкіної, Н. Щерби та інших науковців. Проблеми обґрунтування організаційно-педагогічних основ навчання іноземної мови дітей з особливими потребами, конкретного визначення змісту і напрямів роботи вчителя в інклюзивному класі із врахуванням вимог сучасних законодавчих та нормативних актів з питань освіти в Україні ще не знайшли достатньої розробки та висвітлення.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні і експериментальній перевірці системи природовідповідного комунікативного навчання іноземної мови учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі загальноосвітньої школи.

Виклад основного матеріалу. В результаті аналізу вітчизняної та зарубіжної літератури, нами виявлено, що, відповідно до законодавства, дитина з особливими освітніми потребами – це особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту (Адаптована конвенція ООН щодо осіб з особливими потребами, 2006: 5). Загальноприйнятий термін «діти з особливими освітніми потребами» робить наголос на необхідності забезпечення додаткової підтримки в навчанні дітей, які мають певні особливості розвитку. Діти, які потребують інклюзивної освіти, можуть і не мати інвалідності, але вони мають особливі освітні потреби. Відтак законодавче визначення терміну передбачає зміщення акцентів з недоліків і порушень у дитини до фіксації її особливих потреб (Гевко І., 2019:52).

Інклюзивне навчання ми розуміємо як комплексний процес, де діти з особливими потребами

мають доступ до якісної освіти у загальноосвітніх навчальних закладах. Навчання організовано на основі дитиноцентризму, тобто особистісно-орієнтоване навчання з урахуванням індивідуальних особливостей школярів. Інклюзивна освіта надає кожній дитині право на самореалізацію, через розкриття своїх природних задатків, а також на соціалізацію, шляхом отримання необхідної допомоги та підтримки з боку однолітків, педагогічного колективу школи та відповідних спеціалістів (Управління педагогічними інноваціями в інклюзивній освіті, 2014:68).

Інклюзивний клас – це загальноосвітній клас, де учні з різницею в навчанні та без неї навчаються разом. Інклюзивні класи вітають та підтримують різноманітні академічні, соціальні, емоційні та комунікативні потреби всіх учнів (Управління педагогічними інноваціями в інклюзивній освіті, 2014: 103). Особливі освітні потреби можуть проявлятися у таких дітей: сліпих чи слабозорих, глухих чи зі зниженим слухом, з тяжкими порушеннями мовлення, із затримкою психічного розвитку, із порушенням опорно-рухового апарату. Наголошуємо, що термін «діти з особливими потребами» стосується всіх учнів, які і силу певних фізичних чи розумових вад, мають труднощі та потреби, пов'язані з навчанням, тобто спеціальні освітні потреби.

В результаті аналізу психолого-педагогічної літератури (Данієлс Е., 2000:73], ми можемо виокремити наступні психологічні чинники для вивчення іноземної мови для дітей з особливими освітніми потребами: вікові психофізіологічні характеристики учнів; досвід дітей у рідній мові; відчуття ними новизни предмета; наявність в учнів досить сильної комунікативної мотивації, зумовленої співпадінням навчання іноземної мови з періодом інтенсивної соціалізації учнів початкових класів; потенційні можливості предмета для успішного розв'язання головних завдань початкової школи: стимуляції пізнавальної мотивації дітей, максимальної соціалізації кожної дитини, розвитку її особистості, підготовки до діалогу культур.

Як ми уже зазначали, інклюзивна освіта сьогодні є одним із пріоритетів державної освітньої політики України. Водночас відмітимо, що масовий процес зумовлює деяку стихійність, безсистемність і часто недостатню наукову обґрунтованість реалізації і втілення ідей інклюзивного навчання. Практика свідчить, що багато шкіл активно включились в процес реформування освітньої системи та створення інклюзивних. На жаль, багаточисельні спроби швидко впровадити

той чи інший метод роботи в інклюзивному класі не дали очікуваного результату. Причин багато, але найголовніша – нерозуміння того, що вибір, застосування методів та прийомів роботи в інклюзивному класі має бути свідомим і керованим процесом.

Для результативного, технологічного й кваліфікованого навчання іноземної мови в інклюзивному класі закладу загальної середньої освіти, необхідно, щоб змістовий, психологічний, методичний, навчально-виховні аспекти були чітко зорієнтовані на розвиток конкретної особистості учня, що здійснює діяльність у розвиваючо-збагаченому середовищі. Втілення такого складного завдання вимагає розробки науково обґрунтованої системи природовідповідного комунікативного навчання іноземної мови учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі загальноосвітньої школи.

Розробляючи систему природовідповідного комунікативного навчання іноземної мови учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі, ми вважали за необхідне пам'ятати: щоб одержати позитивний результат, необхідно вірно обрати ідеї та шляхи їх здійснення, вміло спланувати та організувати роботу всього колективу.

На основі аналізу наукової літератури з проблем моделювання (Ю.Е.Смирнова, І.І.Січов), ми розробили цілісну систему роботи та спробували представити її у вигляді алгоритму, сукупності етапів, дотримання яких сприятиме запобіганню сумбурності та стихійності, дозволить оптимізувати діяльність по досягненню визначених цілей:

- ввідно-мотиваційний етап (передбачає проблемний аналіз стану навчально-виховного процесу в закладі);
- інформаційно-забезпечувальний етап (передбачає створення ініціативної групи та формування інноваційного банку ідей);
- проєктивний етап (передбачає складання програми роботи);
- організаційний етап (передбачає забезпечення матеріальних, науково-методичних аспектів);
- технологічний етап (передбачає реалізацію запланованого);
- узагальнюючий етап (передбачає аналіз досягнутого)

Маємо відмітити, що дана система роботи може стати ефективною за умов і в межах дитиноцентричної парадигми освіти, що передбачає переорієнтацію стратегії навчання на здібності, інтереси і нахили дитини. Означена система відмовляється від пошуку універсальної педагогіч-

ної технології, вимагаючи від них варіативності, залежно від особливостей конкретного інклюзивного класу, індивідуальних та особистісних якостей учнів.

При застосуванні запропонованої нами системи важливо дотримуватись таких принципів:

- принцип науковості – передбачає реалізацію системи на науковій основі;
- принцип демократизації – розширення прав вчителів, відмова від надмірної регламентації їх діяльності та освітньо-виховного процесу взагалі, стимулювання творчих пошуків;
- принцип гуманізації – вимагає створення атмосфери в закладі, де стосунки будуються на турботі, взаємодії, повазі один до одного;
- антропологічний принцип – розвиток особистості учня є найвищою цінністю;
- принцип наступності і перспективності навчально-виховного процесу: педагог має бачити не лише сьогоднішній, а й завтрашній день і відповідно діяти; вчитель є фасилітатором, здатним розуміти дитину.

Впровадження запропонованої нами системи мусить ввібрати в себе реальне життя, а не бути чимось зовнішнім, нав'язливим. Саме за цієї умови вона принесе заплановані результати, дасть можливість для розвитку інклюзивного класу в цілому і кожного учня окремо.

З метою реалізації першого, ввідно-мотиваційного етапу, що передбачає проблемний аналіз стану навчально-виховного процесу в закладі, нами було проведено онлайн-опитування вчителів англійської мови. Питання опитування стосувались інклюзивного навчання і ставлення вчителів до такого виду навчання. В результаті, нами було зроблено висновки, що більшість вчителів вважають, що учням з особливими освітніми потребами потрібно більше часу для засвоєння навчального матеріалу. Таким учням потрібно більше пояснень, а також для них мають використовуватись не такі вправи як для звичайних дітей. Вчителі зійшлись у тому, що вони не завжди готові до роботи з учнями з особливими освітніми потребами, тому кращим варіантом для них є відвідування різних курсів. Паралельно нами уточнювалися педагогічні рекомендації, усвідомлювалися ідеї і суть того, що впроваджуватиметься нова система роботи.

Наступний етап – інформаційно-забезпечувальний, що передбачає створення ініціативної групи та формування інноваційного банку ідей. Нами було обрано інклюзивний клас як базу для здійснення нашого експерименту, а також визначено педагога-наставника, готового супроводжувати та

забезпечувати систему роботи щодо навчання іноземної мови учнів з особливими освітніми потребами за інклюзивної форми навчання. Нами було узгоджено дотримання правил роботи в інклюзивному класі, згідно розробленої нами системи. Зокрема, ми наголосили на важливості дотримання принцип диференціації та індивідуалізації на уроці іноземної мови. Принцип диференціації в умовах інклюзивного навчання передбачає диференціацію змісту завдання, способів його виконання та контролю. Тобто завдання має бути представлено різними способами: усним, письмовим, зоровим, слуховим, кінестетичним, комбінованим, вербальним, невербальним. Тут цінними є поради Говарда Гарднера, розробника теорії множинного інтелекту, який ми беремо за основу (Gardner Howard, 1990, 25). Завдання мають мати різну складність: одні учні писатимуть твір про відпочинок, іншим дітям ми надаємо план цього твору, ще іншим – даємо завдання на заповнення пропусків в тексті, також можна намалювати подорож, скласти опитувальник тощо. Завдання визначаємо, виходячи із сильних сторін учня та його інтересів, типу інтелекту, що переважає. Оцінювання завдань також диференціюємо: школяр може відповідати письмово чи усно, повними відповідями в завданнях множинного вибору, вибору малюнка, розташуванням малюнків чи слів, речень у певній послідовності, аудіозапис, відеозапис, презентація тощо. Для виконання тесту учням з особливими освітніми потребами може надаватися більше часу. Індивідуалізація освітнього процесу з іноземної мови в умовах інклюзивної освіти вимагає розуміння можливих відмінностей у поведінці дітей тієї чи іншої категорії.

А також теоретично й експериментально було підтверджено факт необхідності вдосконалення та здійснення такого напрямку роботи, як корекція наявної дислексії в учнів на уроках іноземної мови. В процесі ми обговорили та уточнили вправи для усунення проблеми дислексії в учнів загальноосвітньої школи. Дислексія у дітей визначається як частковий розлад процесу оволодіння читанням, обумовлене несформованістю вищих психічних функцій, що беруть участь в процесі читання. Порушення читання у школярів є найбільш характерними і яскраво вираженими розладами.

На етапі проєктивного етапу нами було складено програму роботи. Проаналізувавши зібрану нами інформацію, ми помітили, що традиційна програма, за якою працюють вчителі, не завжди задовольняє їх потреби у самореалізації, творчих можливостей, а також не створює необхідних

умов для всебічного, творчого, самостійного розвитку учнів. Ми продумали особливості організації навчального процесу з англійської мови для дітей з порушенням слуху та виокремили певні методичні прийоми, які застосовували у роботі з такими дітьми. Передусім, ми пам'ятали, що такі діти вимагають візуалізації в навчанні, використання образів. Тому на етапі введення іншомовного матеріалу (лексики, граматики) ми використовували наочність (роздатковий матеріал, реалія, малюнки, відеопрезентації, схеми, діаграми, фото тощо). Окрім розвинутої зорової пам'яті, ми помітили ще одну особливість школярів із порушенням слуху: зниження переробки, зберігання та використання іншомовного матеріалу. В даному випадку доцільно використовувати велику кількість повторів, вивчати слова у реченнях, фразах, римівках, текстах. При аудіюванні школярам з порушенням слуху надважливо є спостерігати за артикуляцією мовця. Тому ми широко використовували відеоматеріали з великою кількістю повторів. А ось писемне мовлення є сильною стороною дітей із порушеннями слуху. Щодо читання, ми звертали увагу на корекцію звуко-буквеного складу слів, ділили текст на частини, аби краще зрозуміти його зміст. При усному спілкуванні, ми використовували вербальні опори та візуальні символи.

Описані вище методичні прийоми варто застосовувати й під час навчання іноземної мови дітей з мовленнєвими порушеннями, адже вони зазвичай є наслідком порушень слуху. Ця категорія дітей теж має труднощі у сприйманні думок інших людей, а також у вираженні власної думки. Тобто у рецепції та продукції.

Далі – організаційний етап, що передбачає забезпечення матеріальних, науково-методичних аспектів. Для ефективної роботи з дітьми, що мають порушення слуху та мовлення важливе значення має наочність: роздатковий матеріал, відеопрезентації, реалії, малюнки, фото. При чому ключовий принцип тут – різноманітність, що полегшує сприймання інформації та підвищує мотивацію до навчання. Особливу увагу на цьому етапі варто приділити обладнанню робочого місця учні, що має бути розташоване так, щоб школяр мав можливість бачити вчителя та інших учнів в момент мовлення. Отже, нами був підібраний необхідний наочний матеріал, диференційовано кількість мовного матеріалу у програмових умовах відповідно до індивідуальних особливостей учнів, підібрано комплекс ігрових комунікативних та некомунікативних вправ відповідно до індивідуальних особливостей учнів.

На технологічному етапі системи роботи ми реалізовували заплановані заходи та фіксували досягнення учнів. Найбільш складним аспектом оволодіння мовою цією категорією учнів виявився розвиток фонематичного слуху й артикуляційних навичок. Ми виконували вправи в парах, вимовляли звуки, використовуючи дзеркальця, вчилися диференціювати фонемі. Для учнів з порушенням слухом характерними були фонетичні помилки, але їх можна пояснити наявністю в них дефектів у рідній мові. Вчителю важливо розмовляти дещо уповільнено, короткими реченнями. Добре використовувати зорові опори, зрозумілі дітям (піднята рука, малюнки-режими). Це допомагає дитині зрозуміти та усвідомити інструкції вчителя.

Щодо роботи з дітьми з порушенням мовлення, маємо відмітити деякі проблеми під час сприймання іноземної мови, що виявлялися в тому, як діти чули та розуміли мовлення. Ці особливості часто призводили до незрозуміння думок інших дітей, а тому й до дивно поведінки. Не секрет, що діти з порушеннями мовлення часто бояться відповідати перед класом, оскільки почуваються невпевнено. Але ми все ж спробували долучити їх до спілкування, дозволяючи їм використовувати інші способи комунікації (невербальні та письмові). Ми також завжди зосереджували учня на змісті повідомлення, а не на граматиці, намагалися не змушувати повторно вимовляти слово, якщо воно було вимовлено неправильно. Адже це б знизило впевненість дитини в собі, а відтак і мотивацію. Натомість, усі ці моменти пропрацьовували індивідуально.

Підводячи підсумки нашої роботи на загальноючому етапі, ми сформулювали загальні поради щодо інклюзивного навчання іноземної мови:

- орієнтація на зону найближчого розвитку дитини;
- застосування основних положень теорії множинного інтелекту;
- диференціація освітнього процесу з іноземної мови;
- індивідуалізація освітнього процесу з іноземної мови;
- використання завдань для багаторазового повторення лексичних, граматичних, фонетичних одиниць;
- орієнтація на здоров'язберігаючі технології;
- чітка послідовність вправ: рецепція – репродукція – продукція;

- використання казкотерапії, музикотерапії; образотворчої діяльності; логопедичної ритміки; роботи з інтерактивною книгою;

- формування ситуації успіху, мотивація, розвиток впевненості учнів в собі;

- створення сприятливого психологічного клімату на уроці;

- виховання толерантності, встановлення стосунків взаємодопомоги між дітьми; мовлення вчителя – засіб навчання. Це зразок для наслідування: чітке, емоційне, виразне;

- візуалізація навчання, встановлення зорових опор;

- командна робота, співпраця з спеціалістами та батьками.

Висновки. Дослідження дійшло висновку, що англійську мову можна викладати дітям із особливими освітніми потребами, не поміщаючи їх у спеціальні школи. Хоча деякі вчителі вважають, що іноземну мову не слід вчити дітям які все ще мають труднощі з рідною мовою. Вчителі англійської мови повинні адаптувати свої уроки до дітей з особливими освітніми потребами, повинні залучати їх до занять у класі та використовувати інтерактивні методи. Варто зазначити, що сучасний вчитель, який працює з учнями з особливими освітніми потребами, повинен оволодіти спеціальними професійними вміннями щодо навчання іноземної мови таких учнів для того, щоб забезпечити їхній максимальний соціальний, мовний, когнітивний та емоційний розвиток.

Можемо зробити висновок, що застосування підходу, орієнтованого на освітні потреби дитини, є надзвичайно ефективним у роботі з учнями з особливими освітніми потребами та є одним із чинників підвищення їхньої соціальної та навчальної успішності. Хочемо зауважити, що інклюзивне навчання не може бути впроваджене та реалізовано прискорено та інтенсивно. Небхідний певний час, зусилля, кошти для того, аби забезпечити належні матеріальні умови, підібрати персонал, а також аби подолати незрозуміння та несприйняття інклюзії в умовах масової загальноосвітньої школи частиною нашого суспільства.

Ефективності результатів при використанні педагогічної системи ми досягли завдяки цілеспрямованій, спланованій, науково-обґрунтованій роботі, тобто завдяки реалізації розробленої нами системи природовідповідного комунікативного навчання іноземної мови учнів з особливими освітніми потребами. Вивчення іноземної мови учням і з особливими освітніми процесами впливатиме на

розвиток психіки учнів, збагачуватиме інтелект, буде розвивати увагу, пам'ять та мислення.

Отже, така педагогічна система сприятиме розвитку інтелектуальних здібностей учнів. Також вивчення іноземної мови сприяє включенню дитини в соціум та суспільне життя, допомагає їй користуватись усіма можливостями, які є у су-

пільстві, формує етичне ставлення до оточуючого світу і самої себе.

В цьому сенсі подальші дослідження методики застосування природовідповідних прийомів у навчанні іноземної мови учнів загальноосвітньої школи вважаємо досить перспективними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаптована конвенція ООН щодо осіб з особливими потребами. Нью Йорк 13 грудня 2006 р. URL: www.osmhi.org/index.php?page=200&news=401&pages (дата звернення: 29.01.2021)
2. Бех І.Д. Виховання особистості. Особистісно орієнтований підхід К. Либідь, 2003. 280 с.
3. Гевко І. Інклюзивна освіта в Україні: сучасний стан та проблеми розвитку. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2019. № 1. С. 52.
4. Даниєлс Е., Стаффорд К. Залучення дітей з особливими потребами до загальноосвітніх класів. Львів. Т-во «Надія», 2000. 255 с.
5. Інклюзивна освіта в Україні. URL: <https://dederkalyotg.gov.ua/news/1542204443/> (дата звернення 17.02.2021)
6. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи. Монографія. К.САММІТ. Книга, 2008.
7. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 21.05.2021)
8. Про загальну середню освіту: Закон України № 651-ХІV. Верховна Рада України. 1999. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/651-14> (дата звернення: 18.01.2021)
9. Управління педагогічними інноваціями в інклюзивній освіті: навч. посіб. А. М. Ананьєв, С. В. Воронова, М. В. Малік, О. О. Сакалюк, М. М. Тодорова, М. М. Торган, Н. М. Черненко [та ін.]; за заг. наук. ред. С. К. Хаджирадевої. К. Освіта України, 2014. 244 с.
10. Loreman T., Deppeler J., Harvey D. H. P. Inclusive Education: Supporting diversity in the classroom. Sydney: Allen & Unwin, 2010. 301 p.
11. Gardner Howard. The Theory of Multiple Intelligences: As Psychology, As Education, As Social Science URL: <https://howardgardner01.files.wordpress.com/2012/06/473-madrid-oct-22-2011.pdf> (дата звернення 12.07.2021)

REFERENCES

1. Adaptovana konvenciya OON shshodo osib z osoblyvymy potrebamy [Adapted conception UNO for people with special educational needs]. New York. 13 December 2006 URL: www.osmhi.org/index.php?page=200&news=401&pages [in Ukrainian]
2. Beh I.D. Vykhovannya osobystosti [Personality education] K. Lybid, 2003. 280p. [in Ukrainian]
3. Hevko I. Inklusyivna osvita v Ukrayini: suchasnyi stan ta problemy rozvytku [Inclusive education in Ukraine: modern state and problems of development]. *Naukovyi visnyk MNU imeni V.O.Sukhomlynskoho. Pedagogichni nauky*. 2019. #1. P.52 [in Ukrainian]
4. Daniels E., Stafford K. Zaluchennya ditej z osoblyvymy potrebamy do zahalnoosvitnikh klasiv [Engaging of children with special educational needs to general secondary classroom]. Lviv. T-vo "Nadiya", 2000. 255p. [in Ukrainian]
5. Inklusyivna osvita v Ukrayini [Inclusive education in Ukraine]. URL: <https://dederkalyotg.gov.ua/news/1542204443/> [in Ukrainian]
6. Kolupayeva A.A. Inklusyvna osvita: realiyi ta perspektiv [Inclusive education: real atate and perspectives]. Monographiya. K. SAMMIT. Knyha, 2008. [in Ukrainian]
7. Nova ukrayinska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannya serednoyi shkoly [New Ukrainian School. Conceptual basis of general secondary school reformation]. Ministry of Education and Science of Ukraine. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian]
8. Pro zahalnu serednyu osvitu: Zakon Ukrayiny # 651-XIV. Verhovna Rada Ukrayiny [Law on General Secondary Education]. 1999. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/651-14> [in Ukrainian]
9. Upravlinnya pedahohichnymy innovatsiyamy v inklusyvniy osviti: navch.posib. za zah.red. S.K.Khadzhyradyevoyi [Management pf pedagogical innovations in inclusive education]. K. Osvita Ukrayiny, 2014. 244p. [in Ukrainian]
10. Loreman T., Deppeler J., Harvey D. H. P. Inclusive Education: Supporting diversity in the classroom. Sydney: Allen & Unwin, 2010. 301 p.
11. Gardner Howard. The Theory of Multiple Intelligences: As Psychology, As Education, As Social Science URL: <https://howardgardner01.files.wordpress.com/2012/06/473-madrid-oct-22-2011.pdf>

УДК 378

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-27>**Олександр БАЛАНУЦА,**
*orcid.org/0000-0002-3470-9486*кандидат економічних наук,
Надзвичайний і Повноважний Посол України в Кувейті
(Ель-Кувейт, Кувейт) *balanutsa.alex@gmail.com*

БАЗОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МАЙБУТНЬОГО ДИПЛОМАТА

Одною з головних ланок урядової структури в Україні є розбудова та удосконалення дипломатичної служби, оскільки дипломатія є дуже важливою складовою кожної сучасної розвиненої держави, якою прагне стати і Україна.

Загальновідомо, що підготовка і виховання кадрового дипломата є складним і тривалим процесом, який не зводиться лише до здобуття спеціальних знань в період отримання освіти і професійних навичок в процесі проходження служби. Важливу роль грають також практика відбору дипломатичних кадрів, створення належних умов для розкриття їх особистих здібностей.

У статті на основі проведеного аналізу визначаються особистісні якості, які повинен мати майбутній дипломатичний працівник. Значна увага в статті приділена професійним характеристикам дипломата. Разом із традиційними методами комплексного аналізу явищ використана сучасна методологія вивчення зовнішньої політики і дипломатії, що вимагає уваги до особистісних аспектів дипломатичної діяльності, таким, як ціннісна орієнтація і політична культура дипломатів, розуміння ними своїх професійних завдань.

Данне дослідження покликане стати підґрунтям для побудови моделі майбутнього дипломата. Ми вважаємо, що дипломат нової формації повинен проявити себе передусім як досвідчений аналітик, менеджер і координатор. У зв'язку з розвитком нової форми міжнародної діяльності – *citizen diplomacy*, йому потрібно мати риси, що наближають дипломата до політичного діяча: бути хорошим оратором, володіти мистецтвом переконання, освоїти техніку PR. До цього, затребувані і традиційні якості дипломата: бути хорошим парламентарем, мати великий запас терпіння, наполегливості й у той же час мати гнучкість.

Ми вважаємо, що поява нових технологій поставила питання про підготовку дипломатів, покликаних працювати в умовах інформаційної революції, що підвищує значення та роль інформаційної культури майбутнього фахівця.

Ключові слова: дипломат, базові характеристики, підготовка майбутнього дипломата, особистісні якості, професійні характеристики.

Oleksandr BALANUTSA,*orcid.org/0000-0002-3470-9486*

Candidate of Economical Sciences,

Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine to the State of Kuwait
(Kuwait, Kuwait) *balanutsa.alex@gmail.com*

BASIC CHARACTERISTICS OF THE FUTURE DIPLOMAT

One of the main links in the government structure in Ukraine is the development and improvement of the diplomatic service, as diplomacy is a very important component of every modern developed country, which Ukraine seeks to become.

It is well known that the training and education of a staff diplomat is a complex and long process, which is not limited to the obtaining of special knowledge during education and professional skills in the process of service. The practice of selecting diplomatic personnel and creating appropriate conditions for the disclosure of their personal abilities also plays an important role.

The article, based on the analysis, determines the personal qualities that a future diplomat should have. Much attention in the article is paid to the professional characteristics of the diplomat. Along with traditional methods of comprehensive analysis of phenomena, a modern methodology of studying foreign policy and diplomacy is used, which requires attention to personal aspects of diplomatic activity, such as value orientation and political culture of diplomats, their understanding of their professional tasks.

This study is intended to serve as a basis for building a model of a future diplomat. We believe that the diplomat of the new formation should prove himself first of all as an experienced analyst, manager and coordinator. In connection with the development of a new form of international activity – *citizen diplomacy*, he needs to have features that bring the diplomat closer to a politician: to be a good speaker, to have the art of persuasion, to master the technique of PR. In addition, the traditional qualities of a diplomat are in demand: to be a good parliamentarian, to have a great deal of patience, perseverance and at the same time to have flexibility.

We believe that the appearance of new technologies has raised the question of training diplomats to work in the information revolution, which increases the importance and role of information culture of the future specialist.

Key words: *diplomat, basic characteristics, preparation of future diplomat, personal qualities, professional characteristics.*

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Сучасна політична і соціально-економічна ситуація у світі припускає необхідність підготовки конкурентоздатних, освічених фахівців-міжнародників.

Від професіоналізму і компетентності фахівців-міжнародників багато в чому залежить успішність вирішення зовнішньополітичних і економічних завдань, що стоять перед країною. Професійна підготовка студентів-міжнародників має на увазі не лише оволодіння набором знань у галузі міжнародних відносин і зарубіжного регіоноведення, але і спеціальну підготовку до професійної діяльності. До специфіки професійної підготовки вказаних осіб можна віднести такі чинники, як готовність приймати рішення, брати на себе відповідальність за ці рішення, здійснювати професійну діяльність на іноземній мові країни перебування з урахуванням контекстуальної значущості ситуації.

Як відмічають фахівці, в сучасній науковій літературі спостерігається недостатня кількість досліджень щодо ролі й значення дипломатичної служби в цілому і про діяльність Міністерства закордонних справ зокрема. Тому необхідно розуміти, що є професія «дипломат» та які професійні вимоги пред'являються до особистості дипломата, якими якостями він повинен володіти.

Підготовку сучасного фахівця міжнародного профілю неможливо здійснити без цілого ряду нових напрямів, таких як вивчення психології лідерства, конфліктології, етики професійного спілкування. Важливим завданням університетської освіти, окрім передачі знань і умінь, є також формування особистості професіонала в процесі навчання, сприяння його самоідентифікації з обраною професією.

Передусім, ця професія узагальнює в собі досвід людської діяльності за тривалий історичний період, а також є квінтесенцією великої кількості таких спеціальних наук, як історія, економіка, міжнародні відносини і право, соціологія, екологія, країнознавство й мовознавство. Характеристики професії дипломата різноманітні, крім того, в сучасних умовах, на думку деяких західних і українських дипломатів, пріоритет щодо призначення на певні посади повинен віддаватися претендентам з урахуванням особистісних якостей майбутніх дипломатів.

Аналізуючи детальніше окремі напрями підготовки майбутніх дипломатів, фахівців-міжнародників у навчальному процесі необхідно мати на увазі, що традиційні вимоги до особистісних й ділових якостей фахівця-міжнародника ніким не відмінюються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні питання вищої професійної освіти досліджуються в працях О. Асмолова, О. Панфілової, М. Віленського, В. Сластьоніна, О. Лейбовича та ін. Особливостям підготовки і виховання дипломатів присвячені роботи В. Віноградова, Ю. Караулова, О. Сніговської, М. Вудвока, Д. Френсіса, П. Колетт, А. Піз.

Мета статті полягає у визначенні основних особистісних та професійних характеристик майбутнього дипломата.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чи народжується людина з певним характером або він є результатом виховання? Єдиної точки зору у науковців немає. Найбільш поширеною думкою є те, що вплив на характер людини здійснюють різні чинники – спадковість, виховання і, нарешті, її діяльність, коли сама професія примушує виробляти ті або інші риси характеру.

Так, наприклад, стриманість і уміння володіти собою, не проявляти свій поганий настрій або роздратування від зауважень співрозмовника, якщо навіть ви не маєте цих якостей, поступово виробляються у вас. Ж. Камбон відмічав, що стриманість – це обов'язкова якість дипломатів, що ведуть перемовини (Попов, 2010). Шарль-Моріс де Талейран-Перігор радив молодим дипломатам «передусім не приходити у збудження від своєї роботи (Талейран, 1959).

І ще кілька порад, які дають досвідчені дипломати, першокласні майстри своєї справи, що стосується як характеру, так і норм поведінки. Дипломат має бути скромним, чуйним, а не сухим, повинен викликати прихильність до себе. Кальєр радив дипломатові бути з впливовими особами шанобливим, з рівними собі – люб'язним, з нижчими – ласкавим, з усіма без виключення м'яким, чемним і чесним (Попов, 2010). Він не повинен вважати свою роботу центром всесвіту, а основним правилом вважати, що краще непомітні особисті успіхи, чим підкреслення своїх досягнень.

Досягнення залежать від самого дипломата, від його діяльності, але не слід ставити перед собою завдання щоб то не було добитися особистого успіху. Американські дипломати, які навчають студентів в університеті Джорджтауна, підкреслюють, що успіх залежить від особистих рис дипломата, над виробленням яких він і повинен працювати. Продовжуючи цю тему, слід сказати про таку рису характеру, як марнославство. Г. Нікольсон пише про це так: «Марнославство сприяє виробленню занадто суб'єктивних поглядів. Воно спонукає (дипломата) хизуватися перемогами і цим викликає ненависть переможених. Марнославство може навіть завадити йому в критичний момент зізнатися своєму уряду, що його прирідбачення й інформація були невірними. Марнославство корінь необережних вчинків і нетактовності. З усіх недоліків дипломатів, а їх багато, марнославство – найбільш поширений і найбільш шкідливий недолік» (Нікольсон, 1941).

І, мабуть, ще одне застереження, але дуже важливе. Дипломатам особливо важливо знати міру, міру в усьому: в розмовах, зверненнях, документах, у вчинках. Дипломатові зайві крайнощі (без абсолютної необхідності) в характері, в темпераменті, словах.

Отже, рівень підготовленості до професійної діяльності майбутнього дипломата залежить як від особистісних якостей фахівця, так і від рівня сформованості в нього професійно важливих здатностей, зокрема, вміння спілкуватися, взаємодіяти з колегами дипломатичного корпусу країни та колегами-дипломатами зарубіжжя, очільниками країн перебування.

Зважаючи на те, що сьогодні підготовка майбутніх фахівців до професійної діяльності оцінюється не лише результативністю фахового становлення, а й ефективністю особистісного зростання студента під час освітнього процесу в закладах вищої освіти, важливим у їхній підготовці є зміст підготовки та педагогічний інструментарій.

Є. Манузина відмічає, що «головна мета педагогічного супроводу студента пов'язана з перспективним напрямом його діяльності, орієнтованою на максимальне сприяння особовому і професійному розвитку» (Манузина, 2010: 110).

Індивідуально-особистісні якості дипломатичного працівника, як, втім, і будь-якого індивіда, можна розділити на вроджені, вроджено-набуті та набуті.

Вроджено-набуті якості є комбінованою характеристикою. З одного боку, вони мають спочатку ці властивості, з іншої – вони можуть розвиватися

і удосконалюватися у міру трудової діяльності індивіда. Дотого потенціал вдосконалення тієї або іншої якості може бути дуже значним. Дослідники теми дипломатії незмінно вказували на те, що дипломат повинен мати «розум», бути «розумною людиною».

Дипломатія – сфера діяльності передусім розумних, інтелектуальних людей. Але навіть і в цій високоосвіченій сфері у всі часи був елітарний прошарок, який вирішував найбільш складні завдання, генерував ідеї, вигравав дипломатичні «змагання». Кмітливість – дуже корисна якість дипломатичного працівника, яка виявляється у швидкості роботи брозуму, до того, розуміючи, що знаходиться вірне або оптимальне рішення. З набуттям життєвого і службового досвіду ця якість може зростати. Кмітливість особливо потрібна за умови виникнення позаштатних ситуацій, під час важливих переговорів, розв'язанні складних проблем, коли потрібно неординарний хід думки. Для успішної дипломатичної роботи необхідно мати неабияку пам'ять в усіх її проявах. Для дипломата особливо затребуваними є за сенсорною модальністю і за змістом моторна, візуальна, семантична і образна пам'ять, за тимчасовими характеристиками – довготривала пам'ять.

На відміну від вроджених і вроджено-набутих якостей власне набуті якості не мають відношення до генетики і спадковості, а є соціальними характеристиками, які виробляються у людей під час їх взаємодії в конкретних історичних, соціально-економічних, політичних, духовних і культурних умовах. Важливою інструментальною властивістю дипломатичного працівника є також організованість. Усвідомлення організованості розуміється як прояв пунктуальності і старанності, забезпечує впорядкованість і необхідну планованість у роботі, характеризується раціональністю, акуратністю, зібраністю.

Ознакою професіоналізму дипломатичного працівника є відповідальність. Ця якість реалізується в здатності навмисно, добровільно виконувати цивільні, етичні, службові норми і вимоги, що пред'являються, здійснювати вірний вибір у ситуаціях, що виникають досягати оптимального результату у своїй діяльності. За своїм сенсом відповідальність поєднується з розумінням боргу – такої моральної вимоги, яка перетворюється на особисте завдання працівника стосовно його службових функцій в конкретній ситуації (Мелихов, 2012).

Останнім часом все частіше говорять про нову форму міжнародної діяльності – citizen

діпломасу, оскільки трансформація державного суверенітету і нові технології дозволяють непрофесійним дипломатам – неурядовим організаціям, групам і індивідуумам виходити на міжнародну арену, минувши держпарат. Дж. Розенау пропонує розглядати сучасну міжнародну політику як «два світи» – світ, де панують суверенні держави, і світ, де є безліч інших центрів влади. Обое розвиваються паралельно і взаємодіють один з одним. С. Браун розглядає сучасну світову систему як «глобальну поліархію», пронизану складними зв'язками. Дослідниками розроблені численні сценарії, що передбачають перетин офіційної і неофіційної дипломатичної діяльності. «За логікою речей дипломатія не є більше традиційним веденням державної політики. Вона є комплексом взаємовідносин, що встановлюються як між державними, так і недержавними акторами, результатом чого стає постійний переговорний процес і створення нових інститутів», – відмічають Т. Принсен та М. Фигнер (Princen, Finger, 1994).

У цьому контексті видозмінюються традиційні форми і характер дипломатичної діяльності.

Життя вимагає від дипломата, який діє у межах багатосторонньої дипломатії, якісно нового рівня. Йому потрібно мати риси, що наближають дипломата до політичного діяча: бути хорошим оратором, володіти мистецтвом переконання, освоїти техніку PR. Окрім цього, він повинен уміти грамотно редагувати проекти документів, бути в змозі винайти таке формулювання, яке під час голосування забезпечить найбільшу кількість

прибічників. В той же час, дипломат є членом делегації своєї країни і йому слід досягати плідної співпраці з усіма членами делегації, враховуючи інтереси різних груп і відомств, що мають відношення до дискутованих питань. До цього, затребувані і традиційні якості дипломата: бути хорошим парламентарем, мати великий запас терпіння, наполегливості й у той же час мати гнучкість.

Майбутнє дипломатичної служби багато в чому залежить від того, наскільки вона зможе пристосуватися до вимог революції в засобах масової комунікації, роботи дипломатів, що змінює сам її характер. Завдяки сучасним технологіям участь зарубіжних представництв у виробленні політичного курсу і його проведенні в життя може здійснюватися за допомогою постійного обміну між центром і посольством, яке раніше тільки отримувало інструкції і посилало в центр звіти. Електронні засоби роблять можливим моментальний зв'язок з урядом і його реакцію на події, що негайно стає надбанням громадської думки як в країні, так і за кордоном. До цього швидкість реакції на події набуває не меншого значення, ніж вони самі. Поява нових технологій поставила питання про підготовку дипломатів, покликаних працювати в умовах інформаційної революції, що відповідає сучасним вимогам.

Очевидно, що в XXI столітті вимоги до дипломата значно зростуть. Будучи позбавленим від рутинної діяльності зі збору інформації, дипломат нової формації повинен проявити себе передусім як досвідчений аналітик, менеджер і координатор.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Манузина Е.Б. Педагогическое сопровождение студентов в образовательных учреждениях высшего профессионального образования. *Вестник ТГПУ*. 2011. Выпуск № 1 (103). С. 109-112.
2. Мелихов И.А. Индивидуально-личностные качества и профессиональные компетенции дипломатического работника. *Право и управление. XXI век*. 2012. №2. С.119-124
3. Никольсон Г.Н. Дипломатия. М. : ОГИЗ, 1941. 154 с.
4. Попов В.И. Современная дипломатия : теория и практика. Дипломатия – наука и искусство. М. : Международные отношения, 2010. 576 с.
5. Талейран Ш.-М. Мемуары. М.: Издательство института международных отношений, 1959. 440 с.
6. Princen T. and Finger M. (eds) *Environmental NGO's in World Politics : Linking the Local and the Global*. London: Routledge, 1994.

REFERENCES

1. Manuzina E.B. Pedagogicheskoe soprovozhdenie studentov v obrazovatel'nyh uchrezhdeniyah vysshego professional'nogo obrazovaniya [Pedagogical accompaniment of students in educational establishments of higher professional education]. *Vestnik TGPU*. 2011. Vypusk № 1 (103). S. 109-112 [in Russian].
2. Melihov I.A. Individual'no-lichnostnye kachestva i professional'nye kompetencii diplomaticheskogo rabotnika [Individually-personality internalss and professional competences of diplomatic worker]. *Pravo i upravlenie. XXI vek*. 2012. №2. S. 119-124 [in Russian].
3. Nikol'son G.N. Diplomatiya [Diplomacy]. M. : OGIZ, 1941. 154 s. [in Russian].
4. Popov V.I. Sovremennaya diplomatiya : teoriya i praktika. Diplomatiya – nauka i iskusstvo [Modern diplomacy: theory and practice. Diplomacy is science and art]. M. : Mezhdunarodnye otnosheniya, 2010. 576 s. [in Russian].

5. Talejran SH.-M. Memuary [Memoirs]. M.: Izdatel'stvo instituta mezhdunarodnyh otnoshenij, 1959. 440 s. [in Russian].
6. Princen T. and Finger M. (eds) Environmental NGO's in World Politics : Linking the Local and the Global. London: Routledge, 1994.

УДК 615.825:616.710

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-28>

Володимир БЕСЄДА,
orcid.org/0000-0003-4262-6629

*кандидат педагогічних наук,
докторант кафедри ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна) doctorbeseda@gmail.com*

МОЖЛИВОСТІ БОДИНАМІКИ ЛІЗБЕТ МАРЧЕР В ДІАГНОСТИЦІ ТА КОРЕКЦІЇ ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ПСИХОМОТОРИКИ

Актуальність дослідження полягає в тому, що сьогодні в закладах дошкільної освіти перебуває достатньо велика кількість дітей раннього і молодшого дошкільного віку з різними порушеннями психомоторики, які потребують спеціальної корекційної роботи з боку педагогів для нормалізації їхнього загального психофізичного розвитку або окремих його складових. На думку автора статті, технологія бодинамічного аналізу, розроблена Лізбет Марчер, в значній мірі надає такі можливості. Тому що це орієнтована на ресурс тілесна психотерапія, заснована на детальній моделі моторного, соціального і психологічного розвитку, що робить акцент на пробудженні тілесного еґо дитини через активацію його моторних і психологічних ресурсів. Головною особливістю технології бодинамічного аналізу, що робить її актуальною в контексті нашого загального дослідження, є робота з м'язами дитини і дослідження варіантів відгуку м'язів. Виокремлюються три основні варіанти: гіповідгук, гіпервідгук і нейтральний відгук. В залежності від варіанту відгуку діагност з'ясовує причини виникнення саме такої, а не іншої м'язової реакції. Саме тонічний стан і специфіка реагування м'язів впливають на сучасну поведінку дитини, на її відношення до своїх бажань і на побудову відносин зі своїми однолітками, стратегічну і тактичну реалізацію поведінки тощо.

На думку автора статті цей підхід, прийнятий у бодинамічному аналізі Лізбет Марчер, можна використати у педагогічному напрямі корекції фізичного розвитку дітей раннього і молодшого дошкільного віку з порушеннями психомоторики. Зробити це можливо завдяки використанню різних технік нормалізації м'язового відгуку до здорової реакції м'язів, до формування їхньої ресурсності. Такий підхід передбачає корекційну роботу з двох паралельних напрямів: пробудження самого м'язового відгуку безпосередньою роботою з проблемними м'язами і за допомогою психологічних технік корекції поведінки дитини, її ставлення до себе, своїх бажань, цілей, стосунків з однолітками.

Ключові слова: бодинаміка, м'язова система, фізичний розвиток, корекція, порушення психомоторики.

Volodymyr BIESIEDA,
orcid.org/0000-0003-4262-6629

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Doctoral Candidate at the Department of Orthopedagogy, Orthopsychology and Rehabilitation
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine) doctorbeseda@gmail.com*

LISBETH MARCHER'S BODY DYNAMICS POSSIBILITIES IN DIAGNOSIS AND CORRECTION OF PHYSICAL DEVELOPMENT OF CHILDREN WITH PSYCHOMOTOR DISORDERS

The relevance of the study is that today in preschool institutions there is a large number of children of early and primary school age with various psychomotor disorders, which require special correctional work by teachers to normalize their overall psychophysical development or its individual components. According to the author of the article, the technology of body dynamic analysis, developed by Lisbeth Marcher, largely provides such opportunities. This technology is a resource-oriented physical psychotherapy, based on a detailed model of motor, social and psychological development, which emphasizes the awakening of the child's physical ego through the activation of his motor and psychological resources. The main feature of the technology of body dynamic analysis, which makes it relevant in the context of our overall study, is work with the child's muscles and the study of muscle response options. There are three main options: hypospense, hyperresponse and neutral response. Depending on the response, the diagnostician finds out the reasons for this and not another muscle reaction. It is the tonic state and the specificity of the muscle response that influence the modern behavior of the child, on it's attitude to the desires and on building relationships with it's peers, strategic and tactical implementation of behavior, etc.

According to the author of this article, this approach adopted in the body-dynamic analysis of Lisbeth Marcher, can be used in the pedagogical direction of correction of physical development of children of early and younger preschool age with psychomotor disorders. This can be done by using various techniques to normalize the muscular response to a healthy muscle response, to the formation of their resourcefulness. This approach involves corrective work in two parallel areas: awakening of the muscular response by direct work with problem muscles and by means of psychological techniques of correction of behavior of the child, it's attitude to itself, it's desires, goals, relationships with peers.

Key words: body dynamics, muscular system, physical development, correction, psychomotor disorders.

Постановка проблеми. В другій половині двадцятого століття ціла низка дослідників вивчала можливості саме тілесно орієнтованої психотерапії (Березкіна-Орлова, 2010; Бернхард, 2010; Lowen, 2012; Bernhardt & alt., 2015; Macnaughton, 1997; Stern, 1985; Maslow, 1992; Holle, 1976). Серед них слід особливо зазначити датського психотерапевта Лізбет Марчер та її колеги, які зробили великий внесок у створення нової мови тілесної психотерапії, заснованої на більш детальному, ніж у Райха і Лоуена, психодинамічному знанні тіла. Базуючись на 25-річному клінічному досвіді та дослідженні розвитку дитини та функціонування дорослого, вони створили детальну, членороздільну, структуровану теорію.

Аналіз досліджень. Аналіз динаміки тіла – або Бодинамічний аналіз, або просто Бодинаміка) – це переконлива теорія соматичної психології розвитку, що інтегрує сучасні дослідження *психомоторного розвитку дитини* (виділено мною. – Б. В.), анатомії, фізіології та соціальної психології з глибиною психотерапевтичних систем. Це орієнтована на ресурс тілесна психотерапія, заснована на детальній моделі моторного, соціального і психологічного розвитку, що робить акцент на *пробудженні тілесного его клієнта через активацію його моторних і психологічних ресурсів* (виділено мною. – Б. В.).

Мета статті – визначити можливості бодинаміки Лізбет Марчер в діагностиці та корекції фізичного розвитку дітей із порушеннями психомоторики.

Виклад основного матеріалу. Ключовими аспектами бодинамічної моделі є:

1. **Концепція взаємного зв'язку**, яка полягає в тому, що рушійною силою розвитку дитини є його прагнення до встановлення обопільного зв'язку і більшої єдності з іншими людьми і світом.

2. Гіпотеза, що м'язи реагують на стрес одним з двох способів: *смирненням і відмовою від дії (так званий гіповідгук) або сверхконтролем (так званий гіпервідгук)*.

3. Теорія про *зв'язок психічного і моторного розвитку*; виділення семи стадій розвитку і «картування» цих стадій.

4. **Модель структур характерів**, відповідних семи стадіям розвитку. Усередині кожної ста-

дії виділяються три позиції: переважання гіпо-, гіпер- або збалансованої реакції м'язів, що співвідноситься з певними психологічними паттернами взаємодії зі світом.

5. **Модель аспектів і функцій его.**

6. **Робота з травмами розвитку та шокowymi травмами.**

Традиційні тілесні психотерапевти в основному працюють безпосередньо з емоційними та енергетичними процесами в тілі людини. Особливістю бодинамічної терапії є те, що вона зазвичай починається з *докладного аналізу стану м'язів підлеглого, точніше, з їх вимірюваної відповіді*. Тільки на основі отриманої від м'язів інформації починається робота зі структурами його характеру, шоккової травмою, що мала місце, і функціями его, і тим, як вони впливають на якість реального життя.

Основою філософської концепції бодинаміки є дуальна пара – **взаємний зв'язок і гідність**. Поняття «**взаємний зв'язок**» визначається в бодинаміці як дуже *близькі відносини, що виникають між двома або більше людьми, в яких кожна людина зберігає свою індивідуальність*. На думку дослідників, перебуваючи у взаєминах, заснованих на взаємному зв'язку, партнери приносять в них вербально і/або невербально свій досвід і емоції; вони розуміють і приймають, що їх переживання і емоції можуть відрізнитися; у цьому обміні вони піднімаються на новий рівень досвіду, набувають нових знань про себе та іншу людину (Lisbeth Marcher, Sonja Fich, 2010).

Методологічною основою бодинаміки є наступні дослідження:

- теорія Л. Виготського і М. Лісіної про розвиток дитини;
- теорія прихильності Д. Боулбі;
- концепція М. Малер про процеси сепарації / індивідуалізації;
- теорії К. Лоренца про особливості встановлення зв'язків у тварин і їх вирішальне значення для існування і виживання;
- теорія Нільса Бора про пов'язаність частинок, що рухаються в протилежних напрямках зі швидкістю світла при розподілі ядра.

Лізбет Марчер вважає **взаємозв'язок** головною потребою людини і основним завданням

його розвитку. Коли взаємозв'язок переривається, розвиток сповільнюється, загальмовується і, врешті-решт, виявляється блокованим. Ключовим завданням бодинамічної терапії є допомога підлеглому зцілити вимушене переривання і відновити динаміку його розвитку. На думку автора технології бодинаміки, **зворотний зв'язок** вважається однією з базових мотивацій людини, що в значній мірі визначає її розвиток.

Іншою базовою мотивацією людини є збереження контакту з власними природними імпульсами і своїм ядром, в зв'язку з чим бодинаміки вводять поняття **гідності**. «Ми використовуємо термін гідність для опису *внутрішнього почуття визнання і поваги людиною власних цінностей і глибоких етичних принципів, і відчуття здатності жити відповідно до них. Гідність також означає справжнє прийняття певних зобов'язань, прав і дій...* (виділено мною. – Б. В.). Гідність має на увазі справжність, автентичність, воно породжує прагнення людини до самопізнання і саморозвитку, які є результатом його взаємин з іншими людьми» (Lisbeth Marcher, Sonja Fich, 2010).

Фахівці бодинаміки вважають, що при виникненні сильного або тривалого в часі внутрішнього конфлікту між потребою встановлення взаємного зв'язку і збереженням гідності відбувається зупинка в розвитку, фіксація на певному способі співволодіння з конфліктною ситуацією, що призводить до формування характеру.

На перших порах своєї діяльності Л. Марчер, як і більшість психотерапевтів того часу, в основному працювала з руйнуванням панцира (броні) клієнта і гіпертонусом його м'язів. Однак в процесі своєї практики вона помітила, що такий прямолінійний підхід міг іноді вводити деяких клієнтів в психотичний стан, особливо, якщо вони в минулому переживали посттравматичний стресовий розлад. Пошуки нових підходів до вирішення проблеми привели її до досвіду Ліллемор Джонсон, яка, навпаки, працювала з гіпотонусом м'язів, в результаті чого її пацієнти почали заново набувати життєвий імпульс. Таким чином Л. Марчер поступово відійшла від поширеного в ті роки підходу позбавлення від захисних систем, на досвіді переконавшись, що система захисту – це відповідь на труднощі, що виникли в ході розвитку, і що ця відповідь сам по собі не є негативною, хоча і може вести до невідповідної багатьом ситуаціям поведінки.

У своїй подальшій роботі Л. Марчер сконцентрувалася на ригідності захисних систем, яка проявляється в одному єдиному способі реагу-

вання на різні ситуації, і побачила, що саме при «розм'якшенні», а не знищенні захистів у клієнта з'являється більше можливостей адекватного реагування на те, що відбувається.

Замість загальноприйнятого слова «тонус» Л. Марчер запропонувала термін «**відгук**» («**реакція**» або «**чуйність**») і стала створювати свою «Карту тіла», яка продовжує уточнюватися до сьогодення.

Далі Л. Марчер відштовхнулася від досліджень Френка Лейка, який вивчав «шизоїдну» і «истеричну» структури характеру. Він стверджував, що ці структури, що абсолютно по-різному проявляються, формуються в результаті протилежних реакцій на події одного і того ж вікового періоду. Лізбет, у свою чергу, виявила, що ці дві структури пов'язані відповідно із загальною гіпо- або гіперреакцією (гіпо- або гіпервідгуком) на події, з якими стикається людина в певний період часу. Її заслуга полягає в тому, що вона змогла поширити цю можливість двоїстого реагування на всі структури характеру. Крім того, що особливо важливо, Л. Марчер розуміла, що на кожній віковій стадії розвитку може бути отриманий досить хороший досвід, що веде до третьої можливості: здорової або ресурсної позиції.

Згідно бодинаміці найважливішою гіпотезою для розуміння поведінки людини є ідея про основну мотивацію його розвитку, яка виражається через внутрішню потребу досягти багатих, складних і пристрасних відносин з собою, батьками, однолітками, спільнотою, тваринами, природою, навколишнім і духовним світом. Л. Марчер назвала це «прагненням до встановлення взаємного зв'язку».

Величезне значення в концепції Л. Марчер займає **руховий розвиток дитини** і цим дана концепція дуже приваблює також фахівців з корекційного фізичного виховання. Саме тут можуть бути встановлені зв'язки між корекцією моторної сфери дитини та її психічним розвитком. Новонароджене дитя в основному управляється руховими рефлексами, і довільного контролю поведінки у неї ще не існує. У міру зростання, певні м'язи починають підкорятися довільній регуляції. Придбані здатності піднімати і повертати голову, смоктання, перевертання, рух, повзання, і хапання, вимагають контролю над новими м'язами. Все більш і більш складна і тонка діяльність дитини – рухова, соціальна, психологічна, когнітивна і вербальна – виражається через його **зростаючий контроль над рухами**.

Особливо слід відзначити такий аспект теорії Л. Марчер, як **м'язовий відгук і функція**, оскільки

ще одна важлива гіпотеза бодинаміки стосується тимчасового періоду, коли м'язи індивіда починають підкорятися довільному контролю. Було емпірично встановлено, що існує критичний період, в якому в них закарбовується певний досвід, або, кажучи іншими словами, утворюється якийсь *імпринт*. Цей імпринт відноситься не тільки до фізичної сили або кінестетичної здатності. Він стосується психологічного змісту або моменту, пов'язаного з діяльністю або функцією цього м'яза. Таким чином м'яз кодує або «запам'ятовує» те, що трапляється в емоційному/психологічному середовищі того часового періоду, коли вона починає підкорятися свідомому контролю.

У той час, коли м'яз вперше починає підкорятися довільному контролю, а також починає використовуватися в своїй психомоторній функції, дитина стає дуже чуйною до того, як навколишнє середовище приймає і відповідає на її дану конкретну дію. Якщо використання м'язу в самовираженні зустрічає відповідне позитивне підтвердження і підкріплення, в ній буде розвиватися *нейтральна чуйність*. М'яз буде гнучким, пружним, «ідеальним», імпульс в ньому буде добре відчуватися, і рух у відповідних обставинах легко здійснюватися. Одночасно, такий м'яз буде залишатися розслабленим, або не функціональним, коли його активності не потрібно. Коли у м'язи є можливість вибору, відповідати, чи ні, діяти, чи ні, так, як диктує ситуація, він на мові бодинаміки називається *м'язом, що має ресурс*.

Реалізація психологічної функції його залежить від того, який стан м'язу, яка його гра інтегрована в свідомості. Наприклад, коли м'язи ніг, що підтримують позу, мають ресурс, суб'єктивно переживання людини полягає в тому, що він може наполягати на своєму.

Імпульси і емоційне забарвлення життєвих моментів, пов'язаних з цими ресурсними м'язами, легко доступні усвідомленню, на противагу тому, щоб залишатися в передсвідомості або в несвідомому. У фізичних термінах бодинаміки цей м'яз описують, як такий, що має нейтральну еластичність, або нейтральну чуйність.

Важливо робити відмінність між еластичністю і тонусом м'язу. Тонус м'язу обумовлений використанням її в життєвих ситуаціях або вправою. М'яз може бути добре вибудований, сильний, але тим не менш не бути чуйним і бути відсутнім з точки зору виконання психологічної функції. Про такий м'яз в бодинаміці кажуть, що він, незважаючи на хороший тонус (силу), проявляє гіповідгук.

Якщо дитина багаторазово або повторно піддається фрустрації на початку часового періоду,

в якому психомоторна дія вперше підпадає під довільний контроль, м'яз може стати слабким в плані чуйності. Цей ослаблений відгук може також виникнути, якщо дитина стикається з нездійсненими завданнями, або сильно напружується в цьому аспекті розвитку, не маючи достатньо сил і підтримки, щоб впоратися з конкретним стресом. Надалі використання цього м'язу може супроводжуватися різними ступенями відмови, загальмованості або втрати імпульсу. У бодинаміці цю тенденцію називають *гіповідгуком*, а м'яз – **таким, що демонструє гіповідгук**. Ставши дорослою, така особистість, образно висловлюючись, не відчуває достатнього імпульсу в м'язах, і тому психологічна функція не так доступна. Коли активізується м'яз із гіповідгуком, людина може відчути себе втомленою, рухи можуть відчуватися занадто важкими або болючими, її можна легко привести в зам'янення, у неї виникне бажання здатися. Часом можуть виникати відчай, смуток і безпорадність. Ці почуття відображають ті почуття, які мали місце в момент м'язового імпринтингу.

Якщо дитину під час періоду імпринтингу фруструвати не надто рано і часто, а дещо пізніше, коли вона вже сформувала деякі фізичні і психічні здібності, пов'язані з м'язом та його дією, вона буде в різному ступені стримуватися або боротися за своє право самовираження. У цьому випадку розвинеться інший імпринт, який бодинаміці називають *гіпервідгуком* – це в деякому сенсі те, що називається «тілесною бронєю» в концепції Райха, що визнається більшістю сучасних психотерапевтів. Коли задіяний гіпертонічний м'яз, людина може відчувати різний ступінь контролю, тяжкості, напруженості, ригідності, і/або занадто великого зусилля. Маючи високий ступінь контролю, людина може відчувати себе «відрізаною» від інших і від власної енергії, а також відчувати брак гнучкості і пружності. Вона втрачає повноту своєї енергії. Цікаво, що в стресогенній культурі нашого часу, деяка ступінь гіперчутливості в певних м'язах необхідна для того, щоб протистояти стресам навколишнього світу. Особистість, у якій гіперчутливість відсутня, дуже вразлива і може бути легко збита з пантелику.

«**Структура характеру**» – термін, який використовується в психології для позначення типових паттернів поведінки людини, особливо в стресових ситуаціях.

Ці паттерни створюються, коли рання поведінка дитини стикається з неадекватною реакцією ззовні. З психологічної точки зору в основі кожного характеру міститься неусвідомлене або

передсвідоме рішення, ким і яким постає людина перед обличчям світу.

У бодинамічному аналізі структура характеру також розглядається як набір особливих паттернів, який з'явився в результаті спроб дитини впоратися з різними завданнями розвитку. У той час як ідея характерології йде від раннього психоаналізу, складання карти тіла йде далі, ніж просто створення психологічних описів. Завдяки картам тіла різні типи характеру стають більш конкретними і менш метафоричними.

З соматичної точки зору бодинамічний аналіз встановив зв'язки між послідовними стадіями розвитку, специфічними м'язами і пов'язаними з ними психомоторними функціями. Таким чином, паттерни гіпо-, гіпер- і нейтрального реагування підгруп м'язів, співвіднесені з відповідними стадіями розвитку характеру, дають нам точний опис цих стадій. Емпіричне виділення психомоторних функцій м'язів на кожній стадії розвитку, дозволяє описувати ці стадії в термінах виконуваних ними завдань розвитку і пов'язаної з ними моторної активності. Все це дає можливість виділити основні діяльності різних стадій, які частково перекриваються хронологічно, і побачити, як недолік ресурсів більш ранньої стадії впливає на більш пізні. Це емпіричне знання веде нас до розуміння і опису стадій розвитку, відмінного від того, як це робили Райх і Лоуен. У той час, коли Фрейд і Еріксон характеризували вік від 5 до 12 років як латентний період, бодинамічний аналіз розбиває його на два періоди з абсолютно різними завданнями розвитку.

Після розгляду величезної кількості інформації про моторний розвиток, а також після вивчення психологічних і емоційних особливостей різних вікових етапів, бодинаміки виділили **сім стадій розвитку або сім структур характеру**:

- Існування (внутрішньоутробний період – 3 місяці після народження);
- Потреби (1 – 18 місяців);
- Автономія (8 місяців – 2,5 роки);
- Воля (2 – 4 роки);
- Любов/Сексуальність (3 – 6 років);
- Думки (5 – 9 років);
- Солідарність / представлення своїх інтересів (7 – 12 років).

Кожна структура характеру має три можливих «позицій». Вони називаються «рання», «пізня» і «ресурсна» (остання раніше називалася «здоровою»). Для людини в ранній позиції структури характерні паттерни покірності, смирення, відмови. Для людини в пізній позиції – паттерни стримування, боротьби, контролю. У кожній позиції переважає один з трьох типів м'язового реа-

гування (відповідно гіпо-, гіпер- або нейтральна чуйність більшості м'язів, пов'язаних з даним віковим періодом). Зазвичай люди мають змішану позицію, що говорить про різний досвід, різні реакції і різні завдання. Наприклад, карта тіла людини може відображати ранню позицію структури існування, пізню позицію структури потреб і ресурсну структуру автономії, та ін. Можлива 21 позиція, пов'язана (математично) більш, ніж з двома тисячами різних можливих комбінацій.

Назви періодів відображають їх екзистенціальні теми – теми, до яких дитина доростає в зазначений період розвитку. Кожна з цих тем починається в цей період, але не закінчується в ньому.

Наприклад, тема існування починається у внутрішньоутробному періоді і триває все життя. У цьому періоді не виникає проблем з проявом волі і сили. Але в 2 – 4 роки людину все ще може мучити питання, чи має вона право на існування.

Всі люди мають елементи всіх структур, це нормальні стадії розвитку. При цьому в деяких з них люди «живуть» довше, в деяких менше. У якихось структурах більше виражені пізні позиції, в якихось ранні, якісь знаходяться в ресурсному стані. При цьому у 99% людей є стабільні паттерни.

Мета бодинамічної терапії – допомогти підлеглому перейти від патологічних, ригідних, жорстких паттернів (контролю і капітуляції), до більш гнучких, пом'якшених способів взаємодії з собою і світом.

Крім поняття «структури характеру» тілесні психотерапевти використовують для опису функціонування клієнта й інші характеристики. Йдеться про такі поняття, як заземлення (термін вперше введений Лоуеном), центрування, межі, здатності до контакту та ін. Бодинамічний аналіз у зв'язку з цим говорить про одинадцять «функцій его». Ці поняття пов'язані з тілом навіть більше, ніж структури характерів.

Одинадцять функцій его:

1. **ЗДАТНІСТЬ ДО КОНТАКТУ:** прийняття; зв'язування; серцева відкритість; прийняття підтримки; відчуття «прикритості»; душевний контакт/відкритість.

2. **МІСЦЕ В ЖИТТІ («ПОЗИЦІОНУВАННЯ»):** екзистенціальна позиція; ставлення до життя; готовність до дії; особиста думка; вміння наполягати на своєму; ставлення до цінностей і норм; вміння правильно орієнтуватися (здатність зберегти або втратити голову).

3. **ЦЕНТРУВАННЯ:** наповненість (внутрішня); здатність бути самим собою в різних ситуаціях; почуття власної гідності.

4. **НАЯВНІСТЬ КОРДОНІВ:** межі особистого простору (межі енергії); самоствердження (здатність знайти для себе місце в соціумі).

5. **ЗАЗЕМЛЕННЯ ТА ТЕСТУВАННЯ РЕАЛЬНОСТІ:** здатність твердо стояти на землі, відчувати своє коріння і бути підтримуваним ними; ставлення до реальності; ставлення до духовності.

6. **СОЦІАЛЬНИЙ БАЛАНС:** співвіднесення власних можливостей, почуттів і бажань з очікуваннями інших; врівноваження тягіння і відчуження; баланс між необхідністю «виглядати» і бути відкритим; врівноваження необхідності бути самим собою і бути членом групи; баланс між управлінням стресом і його дозволом.

7. **ПІЗНАВАЛЬНІ НАВИЧКИ («ДУМАННЯ»):** орієнтація на когнітивне впізнавання; розуміння (прийняття чогось, досить хорошого для того, щоб поруч з цим можна було досить довго перебувати); розпізнавання дійсності; здатність застосувати когнітивне впізнавання до різних ситуацій; планування; розглядання/міркування.

8. **УПРАВЛІННЯ ЕНЕРГІЄЮ:** створення зарядженості, її утримання і розрядка; управління емоціями; управління стресом; внутрішній зміст; усвідомлення власних почуттів і володіння ними.

9. **САМОВИРАЖЕННЯ:** відстоювання своїх прав; оцінка чиєїсь поведінки; рушійна сила і керівні якості.

10. **НАВИЧКИ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПЛКУВАННЯ:** патерни закритості і дистанціювання; (не)досяжність; вміння заволодіти увагою і утримати її; зближення з кимось і збереження відносин; співпереживання; відштовхування когось (вміння говорити «Ні») і збереження дистанції; здатність «відпустити» людину, надати їй свободу.

11. **ГЕНДЕРНІ НАВИЧКИ** (Bernhardt, MFCC, and Isaacs).

Кожна его-функція розвивається і розкривається в свій власний час. Наприклад, дитина в матці дуже слабо відчуває свої межі і зовсім не може їх захищати. Дорослішаючи, вона набуває нових можливостей. З кожною успішно пройденою стадією розвитку дитина все більш і більш здатна відчувати і утримувати межі.

Бодинамічний аналіз і карти тіла. Карта тіла може допомогти людині зрозуміти вплив його історії на функціонування в сьогоднішньому дні, в міжособистісних відносинах, на роботі і при досягненні своїх власних цілей, на тенденції реагування на стрес. Як вже говорилося вище, емпіричні дослідження Лізбет Марчер і її колег з Бодинамічного інституту в Данії показали, що кожен м'яз пов'язаний зі специфічним психологічним змістом. За допомогою знання цих зв'язків і карт

тіла бодинамічний аналітик виділяє релевантні м'язи для роботи з ними. Карта тіла імпліцитно містить припис для терапевта «встановити зв'язок між цими м'язами (вони вказані темним кольором на карті) і ресурсом». Це досягається в роботі з психологічним матеріалом або зі створенням ресурсу. Створення ресурсу часто допомагає психологічному матеріалу стати більш усвідомленим. Простіше кажучи, тіло використовується для того, щоб привнести усвідомлення реакцій людини, що йдуть з його минулого, в роботу з поточним матеріалом. Стимулюючи відповідні м'язи, або через специфічний дотик (при спеціальній настройці), або якимось по-іншому використовуючи їх, терапевт допомагає клієнту відчути свої імпульси, установки, відчуття, емоції і навіть рішення. В результаті клієнти можуть по-іншому подивитися на проблему і на свої реакції. Таким чином, безпосередньо адресуючись до тілесного ядра психологічного матеріалу, часто можна досягти швидких рішень і більш повної інтеграції.

У кожної людини відповідно до її історії є набір з нейтральних, гіпер- і гіпорагуючих м'язів. Карта точно показує, на якій стадії і всередині якої его-функції є ресурси або недолік їх. Карта може, наприклад, показати, що добре функціонуюча людина має здібності, що розвинулися на пізніх стадіях, а під ними – «дірки», відсутність ресурсів. У такої людини може бути почуття безпеки і поваги до своїх достоїнств і, при цьому, неусвідомлена і невизнана тривога і депресивні почуття. Розпізнавання терапевтом цих почуттів дуже полегшить становище. У цій ситуації до зіткнення із захистами більш пізніх стадій і до регресивної роботи повинні бути побудовані відсутні ресурси більш раннього віку.

Прямо протилежний випадок: людина з величезною кількістю щоденних труднощів, може мати ресурси на ранніх стадіях. В цілому карта допомагає нам побачити протиріччя і відповідності.

Важливий принцип бодинамічного аналізу – люди починають жити більш повним життям, коли можуть пробудити свої внутрішні ресурси. У терапії це означає, що робота з областями ресурсів і більш гнучкого функціонування починає спонтанно мобілізувати області функціонування зниженого. Тобто спочатку терапевт зазвичай працює на ресурсних областях, пов'язаних з м'язами, пофарбованими на карті в світлі кольори. Новий позитивний фізичний, когнітивний та емоційний досвід сьогодення веде до зміни реагування відповідних м'язів у бік більшого контакту з ресурсом. Іноді це відбувається негайно, а іноді більш поступово з повторенням позитивного досвіду. Ця

зміна в м'язовому реагуванні дуже сильно відрізняється від ситуації, в якій було досягнуто тільки нове усвідомлення. Пізніше людина зрозуміє, що вона тепер більше не хоче йти старим шляхом, а хоче діяти в новому напрямку. Коли досвід віддрукується в м'язах, людина не тільки йде до нового усвідомлення, а й починає по-новому реагувати.

Робота з гіпореагуючими м'язами: пробудження імпульсу. Розпізнавання моделей смирення, відмови від діяльності, що виражається в гіпоглікемії м'язів, дає терапевту дуже потужний інструмент для розуміння поведінки людей. Коли людина перебуває в стані відмови від діяльності або гіпореакції, вона може не відчувати своїх імпульсів. З часом вона може визнати, що не відчуває певних імпульсів або відчуває біль від відсутності імпульсів, а не самі імпульси. При глибоких формах відмови людина втрачає навіть відчуття болю, всі імпульси стають несвідомими. Ресурси відсутні, і вона ніби знаходиться в стані забуття. Гіпореагування (гіпоглікемія) накладає великі обмеження на поведінку і сильно ускладнює життя в цьому стресовому світі. Воно є видом захисту, і такий захист часто має величезну екзистенціальну ціну.

Працюючи з гіпореакцією, терапевти часто виступають в ролі вчителів і нерідко вчать самі. Пов'язана з роботою цих м'язів, відсутня здатність або не була розвинена, або була загублена, або не відчувалася в достатній мірі і не викликала довіри. Терапевт повинен забезпечити розуміння, підтримку, контакт, дати відповідну інформацію, допомагаючи клієнту в просуванні до нового досвіду. Завдання терапевта – пробудити імпульс в м'язах клієнта через підтримку, м'який, делікатний дотик або м'які рухи. І, чим більше гіпореактивні м'язи, тим більш м'яким має бути їх пробудження. Те ж саме відбувається і на психологічному рівні. У відповідь на пропозиції терапевта людина часто говорить (або відчуває): «я не можу», «я не хочу цього робити», «це занадто важко», «це занадто страшно» і т. д. В якості підтримки терапевт може допомогти клієнту, самостійно приводячи в рух певні ділянки тіла клієнта або просто торкаючись до них до тих пір, поки той не відчує імпульс. У цьому виді захистів (гіпореагування) менше ресурсів, ніж в протилежному (за гіпер-типом). Гіповідповідь може викликати у клієнта почуття перевантаженості, пригніченості або відчуття, що його просять зробити щось нездійсненне. Занадто напористе протистояння може вести клієнта до почуттів дезінтеграції, фрагментації, втрати довіри.

Робота з гіперреагуючими м'язами: виклик захистам. Гіперреагуючі м'язи надконтролюють і утримують імпульс, що в них міститься. Свого

часу людина змушена була навчитися утримувати і/або контролювати енергію. Працюючи з такими м'язами, людина підходить до своїх кордонів, образно кажучи, твердо, але з повагою стукає в двері, сигналізуючи: «я тут», «я тебе бачу», «я впораюся», «піді геть», «я наполягаю».

Коли це можливо, терапевт намагається залишатися в роботі в межах змісту одного вікового рівня до тих пір, поки проблема не буде вирішена. У бодинаміці вважається, що такий підхід сильно збільшує ймовірність того, що знайдене вирішення проблемної ситуації буде інтегровано і в тілі, і в свідомості.

Працюючи з психологічним змістом, пов'язаним з гіперчутливими м'язами, терапевт може бути більш конфронтуючим, тому що у людини достатньо енергії, щоб впоратися з цим. Часто конфронтація – це саме те, чого потребує така людина, щоб відчути себе. Терапевтичне завдання тут – вивільнити енергію захисту способом, який не сприймається, як небезпечний. Занадто м'яка робота в таких випадках може бути не особливо корисною.

Після курсу бодинамічного аналізу або в дослідницьких цілях можна провести повторне картування (часткове або повне), щоб подивитися, що змінилося. Часто карта стає світлішою. Багато м'язів, які мали тенденцію до гіпореагування в цілому, починають реагувати по гіпертипу (в легкій формі). Люди отримують більше захисту і більше структури. Вони стають більш здатними протистояти стресу на роботі, більш інтенсивно проявлятися у взаєминах і т. д. іноді м'язи, ставши більш гіпо- або гіперреактивними, виглядають, як менш функціональними. Або можуть навіть поміняти тип реагування (були гіпер-, стали гіпо-, і навпаки). Спочатку це дивувало дослідників і творців карт тіла. Але потім вони стали розглядати таке явище як вказівку на прояв систем захистів на інших рівнях, в інших контекстах.

Нова карта тіла або часткова карта окремих м'язів може також допомогти терапевту побачити, де терапія спрацювала, а де ні, і як слід поміняти фокус роботи. Можливо, тепер інші аспекти «себе» (self) потребують уваги.

Карта тіла. Марчер та її колеги довгий час шукали, яким чином вони могли б зробити більш доступною для себе і для інших клініцистів інформацію, що міститься в тілі клієнта. Їм була потрібна форма представлення чуйності м'язів. Вирішенням питання про зручність викладу (форматі) стало створення карти тіла. **Карта тіла – це візуальне уявлення еластичності або чуйності м'язів** (рис. 1).

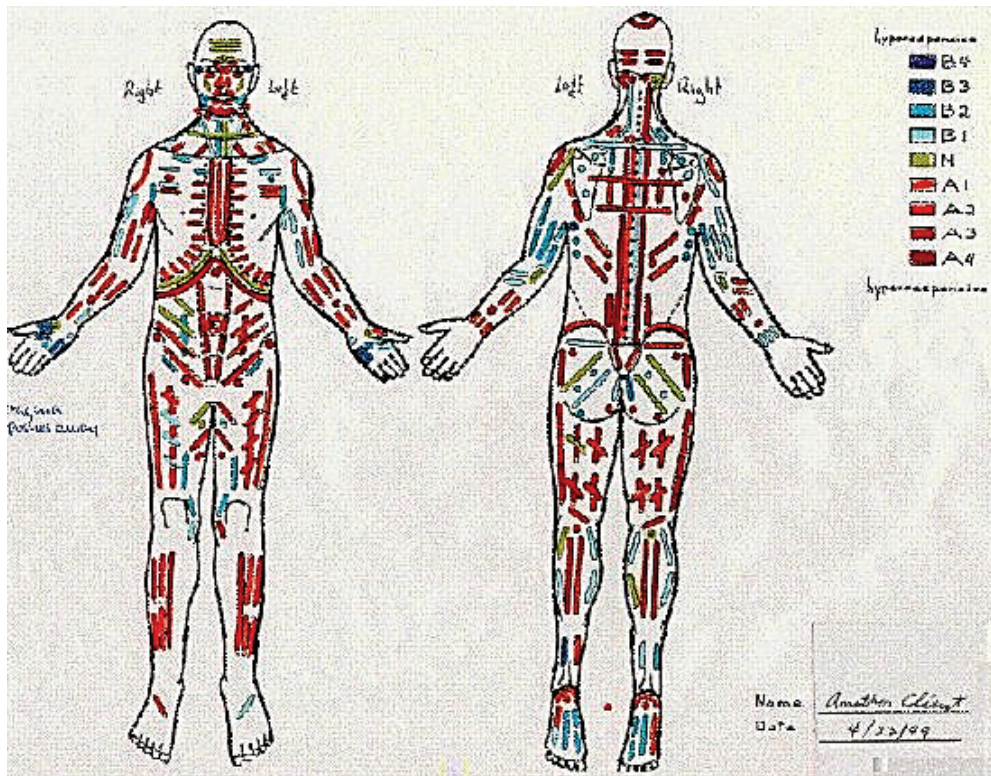

Рис. 1. Зразок карти тіла в бодинамічному аналізі Л. Марчер.

Картування робиться для кожного клієнта. Кожен м'язовий відгук фіксується на формі карти тіла, яка є контуром людського тіла. Відмінності у чуйності вказуються різними кольорами (табл. 1).

Отримана карта тіла вирішила проблему того, як представляти багату інформацію в корисній формі. Треноване око може відновити щільно упаковану інформацію дуже швидко. Карта тіла також виявилася відтворюваною на 95% надійності між різними виробниками карт.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, необхідно зробити попередні висновки:

1. Для отримання більш об'єктивної інформації про стан психомоторики у дітей необхідно використовувати метод, яким передбачається тісний

взаємозв'язок і взаємовплив моторної і психічної сфер. Таким методом слід вважати бодинамічний аналіз Лізбет Марчер.

2. Особливо цікавою представляється робота з дослідження м'язів на предмет їхнього відгуку. В бодинамічному аналізі виділяють три варіанти відгуку: гіповідгук, нормальний відгук і гіпервідгук.

3. Нормалізацію різними техніками відгуку м'язів до здорової (ресурсної) відповіді можна взяти як напрям в корекції фізичного розвитку дітей із порушеннями психомоторики.

Перспективи подальших досліджень в цьому напрямі вбачаємо в адаптації можливостей бодинамічного аналізу до колекційної роботи з дітьми саме раннього і молодшого дошкільного віку.

Таблиця 1

Дев'ять рівнів шкали карти тіла

Гіповідгук (Синій)				Нейтральний відгук (Зелений)		Гіпервідгук (Червоний)		
B4	B3	B2	B1	N	A1	A2	A3	A4
Від редуційованої чуйності (B1 и B2) до нефункціональності				Область ресурсів		Від редуційованої чуйності A1 и A2) до нефункціональності		
глибоке підсвідоме		пред-свідомість		свідомість	пред-свідомість		глибоке підсвідоме	

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Телесная психотерапия. Бодинамика: [пер. с англ.] / Ред.-сост. В. Б. Березкина-Орлова. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2010. – 409 с.
2. Bernhardt P. & Bentzen M., Isaacs J. Waking the Body Ego, Part 1 and Part 2, in Energy and Character Vol. 26, #1; Vol. 27 #1; Vol. 27 #2. 2015.
3. Holle B. Motor Development in Children: Normal and Retarded. Blackwell Scientific Publication, Oxford, 1976. 240 p.
4. Lowen A. The Language of the Body, Collier Books, 2012. 380 p.
5. Macnaughton I. Embodying the Mind and Minding the Body. Integral Press, N. Vancouver, BC. 1997. 214 p.
6. Marcher L., Fich S. Basic concepts of the Bodydynamic system in the Body Encyclopedia: A Guide to the Psychological Functions of the Muscular System. North Atlantic Books, 2010. 568 p.
7. Maslow A., Marcher L. See, for example: Bernhardt P. Individuation, Mutual Connection, and the Body's resources; Pre- and Peri-Natal Psychology Journal 6 (4), 1992. 262 p.
8. Stern D. The Interpersonal World of the Infant, Basic Books, 1985. 352 p.
9. The bodymap: a precise diagnostic tool for psychotherapy by Peter Bernhardt, MFCC, and Joel Isaacs PhD <http://www.bodydynamicusa.com/theory/the-bodymap/>

REFERENCES

1. Telesnaya psihoterapiya. Bodinamika: [Body psychotherapy. Bodydynamics] [per. s angl.] / Red.-sost. V. B. Berezkina-Orlova. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2010. – 409 с. [in Russian].
2. Bernhardt P. & Bentzen M., Isaacs J. Waking the Body Ego, Part 1 and Part 2, in Energy and Character Vol. 26, #1; Vol. 27 #1; Vol. 27 #2. 2015.
3. Holle B. Motor Development in Children: Normal and Retarded. Blackwell Scientific Publication, Oxford, 1976. 240 p.
4. Lowen A. The Language of the Body, Collier Books, 2012. 380 p.
5. Macnaughton I. Embodying the Mind and Minding the Body. Integral Press, N. Vancouver, BC. 1997. 214 p.
6. Marcher L., Fich S. Basic concepts of the Bodydynamic system in the Body Encyclopedia: A Guide to the Psychological Functions of the Muscular System. North Atlantic Books, 2010. 568 p.
7. Maslow A., Marcher L. See, for example: Bernhardt P. Individuation, Mutual Connection, and the Body's resources; Pre- and Peri-Natal Psychology Journal 6 (4), 1992. 262 p.
8. Stern D. The Interpersonal World of the Infant, Basic Books, 1985. 352 p.
9. The bodymap: a precise diagnostic tool for psychotherapy by Peter Bernhardt, MFCC, and Joel Isaacs PhD <http://www.bodydynamicusa.com/theory/the-bodymap/>

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-29>**Ірина ВАСИЛЕНКО,**

orcid.org/0000-0001-8327-5613

аспірантка кафедри освіти дорослих
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна) irene.vasylenko@gmail.com**Катерина БАЛАБАН,**

orcid.org/0000-0002-8974-4801

студентка III курсу
ПВНЗ «Український гуманітарний інститут»
(Київ, Україна) k.balaban@ugi.edu.ua

ГРА ЯК ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ

В статті розглядається вплив ігрового методу на вивчення іноземної мови. Проаналізовано думку вітчизняних вчених щодо поняття і значення гри в процесі вивчення іноземної мови, особливо на початковому етапі. Висвітлено ставлення різних науковців та дослідників до ігрового аспекту при вивченні іноземної мови. Визначено, що правильно організована гра підвищує рівень засвоєння мови, а також урізноманітнює та робить цікавішим навчальний процес. Досліджено вплив ігрового методу на вивчення іноземної мови серед студентів та викладачів Українського гуманітарного інституту, а також серед вивчаючих мову різних вікових категорій шляхом усного опитування та анкетування. Встановлено, що сучасний світ потребує знань іноземної мови майже що не в кожній сфері життя, тому якісне та довгострокове вивчення мови зараз дуже актуальне і водночас непросте завдання. За допомогою анкетування ми встановили, що 92,5% студентів вважають, що вивчення іноземної мови за допомогою ігор є важливим аспектом, 2,5% зазначають, що ця методика не потрібна при вивченні іноземної мови, і 5% студентів нейтрально ставляться до вивчення іноземної мови за допомогою ігор. За результатами усного опитування різних вікових категорій щодо більш вужчого впливу ігрового методу на вивчення іноземної мови, ми виявили, що не усі вікові категорії віддають перевагу ігровому аспекту, а більше схильються до отримання якісних знань, чергуючи різноманітні методи, а не використовуючи лише один. Запропоновані практичні поради, а саме використання різноманітних ігрових матеріалів при вивченні іноземної мови та врахування індивідуальних особливостей кожного учня, студента при підбиранні ігрових методів. Представлено низку ігрових методів, які використовуються при вивченні мови. Встановлено, що найбільш використовувані та ефективні ігрові методи – гра-дискусія та гра-ситуація, інші ігрові методи також застосовуються, але не мають такого ефективного впливу. Зроблено висновок про те, що ігровий метод вивчення іноземної мови є важливим та необхідним аспектом на початковому етапі вивчення іноземної мови.

Ключові слова: ігровий метод, гра, вивчення іноземної мови, класифікація ігрових методів.

Iryna VASYLENKO,

orcid.org/0000-0001-8327-5613

Postgraduate Student at the Department of Adult Education
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine) irene.vasylenko@gmail.com**Kateryna BALABAN,**

orcid.org/0000-0002-8974-4801

Third-year Student
Ukrainian Institute of Arts and Sciences
(Kyiv, Ukraine) k.balaban@ugi.edu.ua

GAME AS AN IMPORTANT ASPECT OF LEARNING FOREIGN LANGUAGE AT THE INITIAL STAGE

The article considers the influence of the game method on learning a foreign language. The opinion of scientists on the concept and significance of the game in the process of learning a foreign language, especially at the initial stage, is analyzed. The attitude of various scientists and researchers to the game aspect in learning a foreign language is

highlighted. It is determined that a properly organized game increases the level of language acquisition, as well as diversifies and makes the learning process more interesting. The influence of the game method on the study of a foreign language among students and teachers of the Ukrainian Institute of Arts and Sciences, as well as among language learners of different age categories through oral interviews and questionnaires has been studied. It is established that the modern world requires knowledge of a foreign language in almost every sphere of life, so high-quality and long-term language learning is a very important and at the same time difficult task. We found that 92.5% of students believe that learning a foreign language through games is an important aspect, 2.5% say that this technique is not needed during learning a foreign language, and 5% of students are neutral in learning a foreign languages through games. According to the results of an oral survey of different age categories on the narrower influence of the game method on learning a foreign language, we found that not all age categories prefer the game aspect, but are more inclined to acquire quality knowledge, alternating different methods rather than using only one. Practical advice is offered, namely the use of various game materials in learning a foreign language and taking into account the individual characteristics of each student in the selection of game methods. A number of game methods used in language learning are presented. It is established that the most used and effective game methods are game-discussion and game-situation. Other game methods are also used, but do not have such an effective influence. It is concluded that the game method of learning a foreign language is an important and necessary aspect at the initial stage of learning a foreign language.

Key words: game method, game, learning a foreign language, classification of game methods.

Постановка проблеми. Мова завжди була основним засобом комунікації в суспільстві. Не виникає сумнівів, що вона необхідна для спілкування та передачі інформації. Сучасний світ потребує знань іноземних мов у будь-якій сфері. В умовах глобалізації та стрімкого розвитку інформаційних технологій знання іноземної мови стало нагальною потребою кожного. Це не лише корисна навичка, а обов'язковий атрибут кожної успішної людини. Науковці стверджують, що в ранньому віці діти краще засвоюють іноземну мову, ніж дорослі. Однак постає проблематика вивчення мови в дорослому віці з початкового рівня. В сучасній педагогіці існує багато методів викладання та вивчення іноземної мови, але виникає питання того, яка саме методика допоможе ефективно вивчити іноземну мову залишається відкритим. Вважається, що саме за допомогою гри будь-який матеріал засвоюється краще і швидше, що стосується і вивчення іноземних мов. Відтак, пропонуємо дослідження на тему гри, як методу вивчення іноземної мови на початковому етапі, яке допоможе знайти відповідь на питання, чому саме цей метод вивчення мови є найефективнішим.

Аналіз досліджень. Дослідженням теми вивчення нових іноземних слів за допомогою ігор займалися багато вчених. Наприклад, дослідниця О. Чернякова зазначає, що метод вивчення іноземної мови за допомогою ігор дуже важливий і ефективний, адже це підвищує мотивацію учнів. Вона вважає, що ігри викликають інтерес викладачів своєю розважальністю, можливістю використання як засобу емоційної розрядки, з метою тренування, для контролю знань та навичок (Чернякова, 2014). Але, дослідники в галузі психології уточнюють, що гра, при надмірному її застосуванні, швидко стає неефективною і не дає жодних

результатів, тому що на постійній основі вимагає від учнів повної активізації фізичних, розумових та пізнавальних процесів. Педагоги О. Савченко, І. Школьна та психологи Л. Артемова, Д. Ельконін дійшли до висновку, що гра безрезультатна, якщо застосовується епізодично. Однак психологи називають гру «вагомим заняттям», тому що це надзвичайно важливий і невід'ємний аспект у вивченні іноземної мови: під час гри дитина формується як свідомо особистість, а гра її формує і розвиває. Водночас, дослідниця О. Чернякова підкреслює, що ігри не можуть замінити традиційних методів викладання, вони лиш доповнюють процес вивчення і роблять його цікавішим (Чернякова, 2014). Отже, аналіз наукової літератури за темою гри як методу вивчення іноземної мови на початковому етапі показав, що ця тема недостатньо досліджена у працях вітчизняних авторів, тому потребує глибшого опрацювання.

Ігровий метод займає важливе місце у вивченні іноземної мови. Цей метод застосовується для кращого сприймання, засвоєння та закріплення матеріалу. Науковці цей метод описують як той, що допомагає в корекції мовлення. Гра – це важливий метод навчання, який не можна відділяти від процесу навчання, тому що він допомагає краще закріпити вивчений матеріал. Дослідник Б. Анан'єв зазначає: «правильно організоване навчання у вигляді ігрової діяльності не тільки забезпечує засвоєння знань та навичок, але й удосконалює нервову систему» (Сайко, 2017). Також не можна не зазначити, що гра позитивно позначається на розумовому, сенсорному, фізичному розвитку. При вивченні іноземної мови варто звернути увагу на правильний підбір матеріалу і його співставлення з ігровою частиною, враховуючи безпосередньо індивідуальні особливості початківця. Дослідження В.І. Сельвестрова пока-

зують, що у людей з недорозвиненим мовленням або мисленням гра сприяє їх активізації. У вітчизняній педагогіці існують цілі класифікації ігор для покращення засвоєння вивчення мови. Це можуть бути ігри у вигляді карток, наявних прикладів: іграшок, предметів тощо. О.П. Усова, радянська вчена в галузі педагогіки, у своїх дослідженнях зазначила, що метод гри підвищує рівень засвоєння іноземної мови, урізноманітнює навчальний процес, роблячи його цікавим і простішим для засвоєння (Сайко, 2017). Метод ігор застосовують при вивченні граматичних конструкцій, для їх кращого запам'ятовування, для розвитку правильного мовлення. Дослідниця А.К. Бондаренко зазначає, що словесні ігри, направлені на вивчення теоретичного матеріалу, при вивченні слів, граматичних конструкцій, розвивають інтелектуальні здібності особистості та розумову діяльність (Сайко, 2017). Тому, метою статті є визначення рівня впливу ігрового методу на засвоєння іноземної мови на початковому етапі.

Виклад основних матеріалів дослідження.

Вивчення іноземної мови за допомогою ігрової форми є надзвичайно актуальним не тільки на початковому етапі, але й для тих, хто на постійній основі вивчає мову. При застосуванні ігрової методики активуються сенсорні, фізичні, розумові та емоційні функції особистості. Анкетування показало, що ігровий метод є дуже важливим і невід'ємним для студентів при вивченні іноземної мови, оскільки за допомогою цього новий матеріал, а саме слова та граматичні конструкції, запам'ятовуються краще. Існують різноманітні ігрові методи, які використовуються у навчанні. Нижче представлений перелік ігрових методів, та визначено, які найбільш допомагають у вивченні іноземної мови, і які найменш використовуються при її вивченні:

- *Гра-дискусія.* Даний ігровий метод має на меті обговорення спірних питань, вимагає участі усієї групи. Цей метод сприяє активізації розумового процесу, вмінню висловлювати свою думку;

- *Гра-ситуація.* Цей ігровий метод представляє проблемну ситуацію, яка активізує емоційно-психологічний стан і спонукає всю групу дорослих чи підлітків до спільної діяльності;

- *Ігрові вправи.* До цього ігрового методу належать різноманітні ігри, спрямовані на інтелектуальний розвиток в процесі вивчення іноземної мови чи інших спеціальностей: ребуси, кросворди, вікторини. Цей метод найкраще допомагає закріпити отримані знання і його зазвичай застосовують в домашніх чи класних завданнях;

- *Рольова гра.* Цей ігровий метод характеризується тим, що студенти, дорослі чи діти пере-

лаштовуються на конкретні ролі. Даний метод допомагає також подолати бар'єри спілкування та посилює інтелектуальну та творчу діяльність.

- *Асоціації.* Даний ігровий метод як і вище представлений активує творчу та розумову діяльність. Направлений на колективну діяльність. Шляхом асоціацій, кожен учасник, студент, учень придумує власну асоціацію до слова чи фрази (Венгер, 2008).

Описані вище ігрові методи застосовують зазвичай на різноманітних заходах, в процесі становлення особистості як лідера. Загалом, такі методи направлені на професійний розвиток, але їх застосовують також при вивченні іноземної мови. Більше того, ці методи є необхідними не лише в процесі становлення особистості, але й при вивченні мови, так як розвивають мовленнєві та інтелектуальні здібності. Застосовуючи дані методи, людина, яка активно вивчає іноземну мову, може таким чином її практикувати та ще більше запам'ятовувати.

Студенти Українського гуманітарного інституту, зокрема кафедри романо-германської філології, мають справу з вивченням іноземної мови практично кожен день. І є велика необхідність у використанні ігрових методів задля більш ефективного вивчення мови. Тому, серед вище запропонованих ігрових методів, ми виокремили саме ті, які найчастіше використовуються студентами при вивченні іноземної мови. Найчастіше викладачі в процесі викладання використовують метод гри-дискусії, гри-ситуації. Кожен студент застосовує на практиці вивчені слова або фрази конкретної тематики, демонструючи при цьому також свої інтелектуальні, розумові та творчі здібності. Звичайно, інші ігрові методи також застосовуються, але, аналізуючи вплив та результати вищеописаних методів на засвоєння вивченого матеріалу, ми встановили, що саме ці два методи найкраще допомагають засвоїти матеріал.

Однак, слід зазначити, що не всі викладачі підтримують ігровий метод вивчення іноземної мови. Згідно анкетування, більшість викладачів у процесі викладання не використовують ігровий матеріал, що, очевидно, відображається на середній або низькій успішності студентів. Ігровий аспект позитивно впливає на засвоєння нового матеріалу, оскільки легко і якісно запам'ятовується при використанні ігрових методів (карток, предметів, асоціацій тощо). Проблему покращення вивчення іноземної мови за допомогою ігрового методу можна вирішити, зазначивши головною умовою проведення уроків з вивчення іноземної мови на початковому етапі наявність у викладача різнома-

нітних ігрових методів, враховуючи індивідуальні особливості кожного учня, студента. Якщо кожен викладач буде викладати іноземну мову за допомогою ігрових методів, то не лише люди з початковим рівнем знання мови, але й ті, хто протягом довгого періоду вивчають іноземну мову, будуть краще засвоювати вивчений матеріал. Було сформовано також наступні поради: використовувати різноманітні ігрові методики в процесі вивчення мови та враховувати особливість кожного учня/студента при вивченні іноземної мови за допомогою ігрового аспекту.

Отже, ігровий метод спрощує, урізноманітнює і робить процес вивчення іноземної мови цікавішим, результативнішим і перспективнішим. Якщо кожен викладач буде впроваджувати в процес викладання мови ігровий аспект, то ті, хто тільки починають вчити іноземну мову, зможуть вивчити її набагато швидше і результативніше, ніж просто вивчаючи теорію.

Для визначення рівня впливу ігрового методу на вивчення іноземної мови, студентам було запропоновано опитування, у якому вони оцінювали значимість ігрового аспекту у вивченні мови. В опитуванні взяло участь 40 осіб. В результаті дослідження було визначено, що 92,5% студентів віддають перевагу вивченню іноземної мови за допомогою ігрового аспекту та вважають його важливим і потрібним в процесі навчання; 2,5% студентів зазначають, що ігровий аспект не відіграє важливої ролі і не потрібен при вивченні іноземної мови і 5% студентів дотрималися нейтралітету в даному питанні, вважаючи, що немає різниці у вивченні іноземної мови за допомогою ігор чи без, рис. 1.

Однак, з результатів даного опитування ми побачили загалом позитивне ставлення саме студентів до даного методу вивчення іноземної мови. Тому, для більш широкого аналізу впливу ігрового методу на вивчення іноземної мови було запропоновано опитування для викладачів Українського гуманітарного інституту та учнів загальноосвітніх шкіл, у якому вони детальніше мали змогу висловити негативні сторони застосування ігрового методу при вивченні мови. Багато викладачів вважають ігровий метод достатньо ефективним, але не усі його застосовують на практиці. Опитування для викладачів пройшли 8 осіб, після чого були сформовані результати впливу ігрового аспекту на вивчення іноземної мови. Так, викладачі Українського гуманітарного інституту виділили негативні моменти застосування такого методу при вивченні мови. В даному опитуванні викладачі неодноразово зазначали, що ігровий метод порушує дисципліну, формує несерйозне ставлення до предмета, відволікає увагу студентів. Такому викладачу, який звик до ігрової форми взаємодії зі студентами буде важко дисциплінувати, стримувати аудиторію та керувати процесом. Але все ж менша частина викладачів відстоюють позицію, що немає нічого негативного в ігровому аспекті і зауважують, що гра завжди цікава та ефективна, якщо правильно сформулювати мету. Такі результати очевидно сформовані на основі власного досвіду викладання та використання на практиці ігрового аспекту у вивченні іноземної мови.

Учні ж загальноосвітніх шкіл, шляхом усного опитування визначили загалом позитивне ставлення до ігрового методу. Загалом, учнів влаштовує така ігрова атмосфера при вивченні іноземної

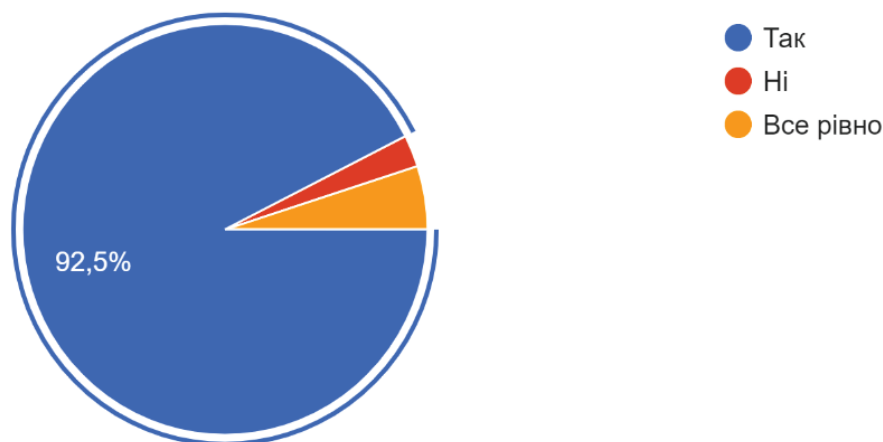

Рисунок 1. Результати опитування студентів щодо важливості ігрового аспекту при вивченні іноземної мови

мови, негативних моментів вони не бачать в цьому. Для більш вужчого значення ігрового методу при вивченні іноземної мови, ми провели опитування серед людей наступних вікових категорій, які активно вивчають іноземну мову: 16-23 роки, 23-35 років, 35-45 років та 45-60 років, і визначили, що саме важливо для них при вивченні іноземної мови та їх ставлення до ігрового методу. Ми опитали представників даних вікових категорій і дійшли таких результатів:

16-23 роки. Людям даної категорії важливий ігровий метод вивчення іноземної мови, тому що таким чином можна вчити мову, не напружуючись.

23-35 років. Для даної вікової категорії перш за все важливо вивчити іноземну мову, роблячи акцент на якості. Ігровий метод може їм завадити якісно вчити іноземну мову.

35-45 років. Представники даної вікової категорії підтримують ігровий метод при вивченні іноземної мови. Також для них важливо чергування ігрового методу з іншими методами. Лише за цієї умови даний метод вони вважають корисним та ефективним при вивченні мови.

45-60 років. Дана категорії цінує якісні знання, і переживає, що ігровий метод може відволікти і перетворити навчання в гру. Хоча до самого ігрового методу вони ставляться позитивно.

Отже, згідно з результатами опитування ми виявили, що ігровий метод важливий, але не для всіх вікових категорій. Для вікової категорії 25-35 років важливо отримати якісні знання, без використання ігрових методів. А для категорії 34-45 років важливо поєднувати різні методи при вивченні іноземної мови, не використовуючи лише один.

Висновок. В результаті проведеного дослідження на тему ігрового аспекту при вивченні іноземної мови на початковому етапі, можемо

сформувані висновки, виходячи із мети дослідження. Оскільки мета дослідження полягала у визначенні рівня впливу ігрового аспекту на початковому етапі вивчення іноземної мови, в результаті вдалося встановити наступне: сучасний світ потребує знань іноземної мови майже що не в кожній сфері життя. Якісне та довгострокове вивчення мови зараз дуже актуальне і водночас непросте завдання. За допомогою анкетування ми встановили, що 92,5% студентів вважають, що вивчення іноземної мови за допомогою ігор є важливим аспектом, 2,5% зазначають, що ця методика не потрібна при вивченні іноземної мови, і 5% студентів нейтрально ставляться до вивчення іноземної мови за допомогою ігор. Також за результатами усного опитування різних вікових категорій щодо більш вужчого впливу ігрового методу на вивчення іноземної мови, ми виявили, що не усі вікові категорії віддають перевагу ігровому аспекту, а більше схиляються до отримання якісних знань, чергуючи різноманітні методи, а не використовуючи лише один. Ігровий аспект має дуже вагомий вплив при вивченні іноземної мови, оскільки за допомогою цього людина засвоює матеріал набагато швидше, ніж за допомогою лише теорії і книг. Також у дослідженні було представлено ігрові методи вивчення іноземної мови як ті, що покращать якість вивчення мови, його класифікації, переваги та недоліки, з точки зору науковців. Тому ми можемо зробити наступний висновок: ігровий метод вивчення іноземної мови є важливим і надзвичайно необхідним аспектом на початковому етапі вивчення іноземної мови. Для подолання цієї проблеми нами запропоновані наступні практичні поради: використовувати різноманітні ігрові матеріали при вивченні іноземної мови та враховувати індивідуальні особливості кожного учня, студента.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Венгер Л. А. Гра як вид діяльності. *Запитання психології*. 2008. № 3.
2. Казакова Н. Використання ігрових технологій у позакласній роботі початкової школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. № 9. С. 76–86.
3. Кравець Н. М., Гречановська О. В. Ігрові технології навчання як одна з інноваційних форм навчально-виховного процесу ВНЗ. *Матеріали XLVI науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ*, м. Вінниця, 22 берез. 2017 р. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2017/paper/view/2013> (дата звернення: 13.07.2021).
4. Кравчина Т. В. Методичні аспекти використання рольових ігор на уроках іноземної мови. *Педагогіка. Соціальна робота*. 2016. № 2. С. 114–116.
5. Сайко Х. Я., Шаблінська Ю. В. Особливості застосування гри в системі формування лексичної компетентності дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. *Молодий вчений*. 2017. № 3. С. 466–470.
6. Чернякова О. І. Ігрові методи як основа здійснення навчального процесу вивчення іноземної мови. *Психолінгвістика*. 2014. № 15. С. 193–202. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2014_15_16 (дата звернення: 12.07.2021).

REFERENCES

1. Venher L. A. Hra yak vyd diyal'nosti [Game as an activity]. *Questions of psychology*. 2008. Nr 3. [in Ukrainian].
2. Kazakova N. Vykorystannya ihrovykh tekhnolohiy u pozaklasniy roboti pochatkovoyi shkoly [The use of game technologies in extracurricular activities of primary school]. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*. 2019. Nr 9. pp. 76–86. [in Ukrainian].
3. Kravets' N. M., Hrechanovs'ka O. V. Ihrovi tekhnolohiyi navchannya yak odna z innovatsiynykh form navchal'no-vykhovnoho protsesu VNZ [Game learning technologies as one of the innovative forms of educational process of higher education]. *Proceedings of the XLVI scientific and technical conference of VNTU departments*, m. Vinnytsya, 22 berez. 2017 r. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2017/paper/view/2013> (data zvernennya: 13.07.2021). [in Ukrainian].
4. Kravchyna T. V. Metodichni aspekty vykorystannya rol'ovykh ihor na urokakh inozemnoyi movy [Methodical aspects of using role-playing games in foreign language lessons]. *Pedagogy. Social work*. 2016. Nr 2. pp. 114–116. [in Ukrainian].
5. Sayko Kh. Ya., Shablins'ka Yu. V. Osoblyvosti zastosuvannya hry v systemi formuvannya leksychnoyi kompetentnosti ditey doshkil'noho viku iz zahal'nym nedorozvynennyam movlennya [Peculiarities of game application in the system of formation of lexical competence of preschool children with general speech underdevelopment]. *A young scientist*. 2017. Nr 3. pp. 466–470. [in Ukrainian].
6. Chernyakova O. I. Ihrovi metody yak osnova zdiysnennya navchal'noho protsesu vyvchennya inozemnoyi movy [Game methods as a basis for the implementation of the educational process of learning a foreign language]. *Psycholinguistics*. 2014. Nr 15. pp. 193–202. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2014_15_16 (data zvernennya: 12.07.2021). [in Ukrainian].

УДК 378.16

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-30>**Арифа Гаджибаба гызы ГАРИБОВА,***orcid.org/0000-0001-8059-5566*

доктор философии по педагогике,

доцент кафедры музыки и технологии ее преподавания

Азербайджанский государственный педагогический университет

(Баку, Азербайджан) *arifa.qaribova@bk.ru***СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К УЧИТЕЛЮ МУЗЫКИ**

В статье анализируются знания, умения, навыки и качества, которыми должен обладать современный учитель музыки. В свете значительных изменений, происходящих в мировом образовательном пространстве по самым разным причинам, выделяется ряд умений и качеств, которыми должен обладать современный учитель музыки, как то: обладание высоким профессионализмом, коммуникабельностью, глубокими знаниями по специальности и владение инновационными технологиями. Общеобразовательной школе нужны специалисты высокого класса, умеющие не только творчески вести урок музыки, но и самим воспитывать и развивать творческое начало у подрастающего поколения. В статье также рассматриваются вопросы профессиональной компетенции учителя музыки. Профессиональная компетенция учителя музыки – это его квалификационная характеристика, которая является главным показателем, требованием и руководством в работе учителя. От выполнения этого руководства будет зависеть уровень деятельности учителя музыки в школе. На характер педагогической подготовки учителя музыки влияет характер предмета, который осваивают учащиеся. Это различные музыкальные дисциплины, игра на музыкальных инструментах, общение на музыкальных мероприятиях самого разного уровня. Важным приоритетом в работе учителя музыки является преемственность поколений. Каждый учитель в идеале должен быть представителем той или иной музыкальной школы, основы которой заложены предыдущими поколениями исполнителей и талантливых педагогов. Связь музыкальных поколений – одно из преимуществ в преподавании музыкальных дисциплин. Постоянная работа над собой способствует развитию профессиональных умений и навыков, которые передаются новому поколению музыкантов. Отношение к искусству, эстетическое сознание членов общества, исторические условия, в которых происходит развитие музыкального образования, также отражаются на качестве подготовки учителей музыки.

Ключевые слова: образование, школа, учитель музыки, педагогическое творчество, гармоническое развитие личности, инновационные технологии.

Арифа Гаджибаба ГАРИБОВА,*orcid.org/0000-0001-8059-5566*

доктор філософських наук,

доцент кафедри музики та технологій її викладання

Азербайджанський державний педагогічний університет

(Баку, Азербайджан) *arifa.qaribova@bk.ru***СУЧАСНІ ВИМОГИ ДО ВЧИТЕЛІВ МУЗЫКИ**

У статті аналізуються знання, вміння, навички та якості, якими повинен володіти сучасний вчитель музики. У світлі значних змін, що відбуваються у світі освітнього простору з найрізноманітніших причин, існує низка навичок та якостей, якими повинен володіти сучасний вчитель музики, такі як: володіння високим професіоналізмом, професіоналізмом. Загальноосвітня школа потребує фахівців вищого класу, які не лише здатні творчо викладати уроки музики, а й виховувати та розвивати творчий початок підростаючого покоління. У статті також розглядаються питання професійної компетентності вчителя музики. Професійна компетентність вчителя музики – це його кваліфікаційна характеристика, яка є основним показником, вимогами та керівництвом у роботі вчителя. Виконання цього керівництва буде залежати від рівня активності вчителя музики в школі. Характер педагогічної підготовки вчителя музики впливає на характер предмета, яким оволодівають учні. Це різні музичні дисципліни, гра на музичних інструментах, спілкування на музичних заходах найвищого рівня. Важливим пріоритетом у роботі вчителя музики є спадкоємність поколінь. В ідеалі кожен вчитель повинен бути представником тієї чи іншої музичної школи, яка базується на попередніх поколіннях виконавців та талановитих викладачів. Зв'язок музичних поколінь – одна з переваг у викладанні музичної дисципліни. Постійна робота над цим сприяє розвитку професійних умінь і навичок, які передаються новому поколінню музикантів. Ставлення до мистецтва, естетична свідомість членів суспільства, історичні умови, в яких відбувається розвиток музичної освіти, також відображаються на якості підготовки вчителів музики.

Ключові слова: освіта, школа, вчитель музики, педагогічна творчість, гармонійний особистісний розвиток, інноваційні технології.

Arifa Hajibaba GARIBOVA,
orcid.org/0000-0001-8059-5566

*Doctor of Philosophy in Pedagogy,
Associate Professor at the Department of Music and Technology of Its Teaching
Azerbaijan State Pedagogical University
(Baku, Azerbaijan) arifa.qaribova@bk.ru*

MODERN REQUIREMENTS FOR A MUSIC TEACHER

The article analyzes the knowledge, abilities, skills and qualities that a modern music teacher should possess. In light of the significant changes taking place in the world educational space for a variety of reasons, a number of skills and qualities that a modern music teacher should have, such as high professionalism, communication skills, deep knowledge of the specialty and possession of innovative technologies, stand out. A general education school needs high-class specialists who are able not only to creatively conduct a music lesson, but also to educate and develop the creativity of the younger generation themselves. The article also examines the issues of professional competence of a music teacher. The professional competence of a music teacher is his qualification characteristic, which are the main indicator, requirement and guidance in the teacher's work. The level of performance of the music teacher in the school will depend on the implementation of this guide. The nature of the subject taught by the students affects the nature of the pedagogical preparation of a music teacher. These are various musical disciplines, playing musical instruments, communication at musical events of various levels. An important priority in the work of a music teacher is the continuity of generations. Each teacher, ideally, should be a representative of one or another music school, the foundations of which were laid by previous generations of performers and talented teachers. Connecting music generations is one of the benefits of teaching music disciplines. Constant self-improvement contributes to the development of professional skills and abilities that are passed on to the new generation of musicians. The attitude towards art, the aesthetic consciousness of members of society, the historical conditions in which the development of music education takes place, also affect the quality of the training of music teachers.

Key words: *education, school, music teacher, pedagogical creativity, harmonious development of personality, innovative technologies.*

Актуальность проблемы. Начало XXI века отмечено небывалыми изменениями в мировом образовательном пространстве. Вхождение Азербайджанской Республики в Болонскую конвенцию предполагает принципиальный пересмотр существующих подходов в подготовке специалистов различных отраслей, в том числе и учителей музыки. В обществе уже сложилось понимание того, что основным капиталом является человек, способный к творческому поиску и освоению новых знаний. Это отражено в «Законе об образовании» Азербайджанской Республики, где в главе I, пункт 4. «Об основных целях образования», как основная задача, указано следующее: «Подготовка свободной и творчески мыслящей личности, понимающей свою ответственность перед государством, уважающей национальные традиции, принципы демократии, прав и свобод человека и верной идеям патриотизма» (Закон, 2010, с.5).

Общеобразовательной школе нужны специалисты высокого класса, умеющие не только творчески вести урок музыки, но и самим воспитывать и развивать творческое начало у подрастающего поколения. О воспитательной роли музыки знали еще древние мыслители. Так, великий азербайджанский поэт и философ XII века Низами Гянджеви в своей поэме «Игбалнаме» высказывал об

этом актуальные и в наше время мысли: «Музыка должна иметь общественно-воспитательный характер, должна быть действенной и должна трогать своим звучанием душу человека, будить в ней отклик и облагораживать ее» (А. Маковельский, 1947, с.19).

Учитель музыки должен быть не только носителем культуры, но и ее пропагандистом. Как справедливо указывает Т.Ф. Кенгерлинская, «Музыкальное искусство полифункционально, но главная его роль в том, что оно призвано сделать свой существенный вклад в формирование всесторонне и гармонически развитой личности...» (Т.Ф. Кенгерлинская, с.218).

Цель настоящей статьи – рассмотреть основные качества и навыки учителя музыки в рамках современного состояния музыкального образования и общего образования в целом, на основе мнения исследователей, а также фактического положения дел в организации музыкального обучения и воспитания подрастающего поколения.

Современные требования к организации музыкального образования. Сегодня задачи образования – это не только давать знания, навыки и умения, а что гораздо важнее – пробудить интерес к познанию. Как отмечает Ж.Г. Кадымова, «обновление содержания музыкального образования, сегодня выступает как «первостепенная

задача музыкальной педагогики в Азербайджане» (Ж.Кадымова, 2007, с.31). Сегодня важно научить будущих учителей музыки самостоятельно приобретать знания, критически мыслить, ориентироваться в огромном количестве информации, использовать современные технологии, иметь свою точку зрения и уметь ее обосновать, т.е. необходимо научить их учиться. Сегодня в любой ситуации применительно к любому вопросу в области педагогики от учителя требуется не только владение знаниями, но также и умение творчески применять свои знания на практике.

От того, как мы воспитаем будущего учителя музыки, зависит во многом уровень образованности, воспитанности и духовной культуры наших школьников. О.А.Апраксина пишет по этому поводу: «Сложность этой профессии определяется необходимостью тесной взаимосвязи элементов, входящих и в понятие «учитель», и в понятие «музыкант», причем каждое из них в свою очередь многогранно. Учитель музыки ведет учебно-воспитательную работу, формирует взгляды, убеждения, потребности, вкусы, идеалы детей» (Музыкальное воспитание, 1982, с.43).

Формирование творческой личности становится одной из важнейших задач, стоящих перед музыкальной педагогией. В процессе формирования личности человека происходит последовательное изменение и усложнение системы мировоззрения. Причем, происходит это на протяжении всей жизни человека. По этому поводу А.А. Агаев пишет: «Сколько бы человек не совершенствовался, сколько бы не расширял свои теоретические знания и практическую подготовку, на каком бы этапе своей жизни не находился, он все равно каждый день учится, каждый день развивается, а это значит, что формирование личности является постоянным процессом» (А. Агаев, 2005, с.37).

На формирование личности влияют три фактора: воспитание, социальная среда и наследственные задатки. На основе задатков в процессе воспитания, обучения, усвоения знаний и умений у человека формируются способности. «У каждого человека от рождения имеются предпосылки к различным способностям. Однако превращение этих предпосылок в способности происходит под внешним педагогическим влиянием», – пишет О.М. Раджабов (О. Раджабов, Ф. Хидаятова, 2013, с.14).

Воспитание будущего учителя музыки – это тяжёлая и кропотливая работа, требующая напряжения всех психических и интеллектуальных сил человека. Как отмечает А.М. Новиков, «...взлеты творчества являются результатом длительного

кропотливого труда по накоплению впечатлений и материала» (А.М. Новиков, 2009, с.11). Ученый-психолог Самед Сеидов считает, что творческая личность «отличается от окружающих его людей по богатству внутреннего мира. Он находится всегда в поисках нового, необычного» (С. Сеидов, 2009, с.206). Примечательна его мысль о том, что даже самую обычную, рутинную работу такая личность преобразует в творческую.

В самом характере педагогического творчества учителя музыки есть своя особенность. Она заключается в потребности отдавать другим то, что узнал сам. Учитель музыки – это «человек отдачи», в котором живет неистребимое желание просветительства: получая – отдавать, то есть потребность к «лицедействию» и просветительству. На концерте симфонической музыки, в театре, во время чтения литературы у каждого учителя происходит процесс духовного накопления. Без каких-либо внутренних команд, так же естественно, как дыхание, идет непрерывная работа музыкальной памяти, внимания, воли для того, чтобы привнести в урок что-то новое, актуальное, заинтересовывающее. Вечно изобретать, совершенствоваться – вот единственная цель учительской творческой жизни. И эту цель он реализует, прежде всего, в процессе создания урока музыки, когда урок возникает в воображении, насыщаясь конкретным содержанием, исходя из задач, актуальных именно сегодня.

Профессиональные качества учителя музыки. Современный учитель музыки должен обладать многими качествами. Так, он должен обладать высоким уровнем музыкально-педагогического мастерства, как то: обладать общекультурными, музыкально-педагогическими, музыкально-теоретическими, музыкально-психологическими и музыкально-исполнительскими знаниями, умениями и навыками. Учитель музыки должен уметь играть на инструменте, обладать хорошим голосом и дирижерскими навыками. Также он должен обладать такими качествами как артистизм, музыкальность, интуиция, даром педагогического общения. Вся его профессиональная деятельность должна быть направлена на практическую реализацию воспитательного потенциала музыкального искусства, на просвещение и музыкальное воспитание детей, на привитие детям любви к музыке.

Помимо выше перечисленных сугубо профессиональных знаний, умений и качеств учитель музыки также должен иметь высокую гражданскую активность и социальную ответственность, инновационный стиль научно-педагогического

мышления, постоянную потребность в самообразовании, желание и умение работать с другими, любовь к детям, умение отдавать им всего себя и т.д. (В.А. Славенкин).

Но какими бы высокими и глубокими не были профессиональные музыкальные и педагогические знания, умения, навыки и качества личности учителя музыки без владения современными компьютерными и мультимедиа технологиями представить современного учителя музыки не возможно. Это показала также пандемия коронавируса, потрясая весь мир. Всем образовательным учреждениям пришлось срочно переходить на онлайн режим обучения. Но сложность педагогов-музыкантов состояла ещё и в том, что при обучении музыки происходит не только передача знаний, но и формирование музыкальной культуры, эстетического вкуса и духовности учащихся, что требует «живого» соприкосновения с музыкальным искусством и личностью педагога. Конечно же, онлайн обучение не может решать задачи такого характера.

Однако такой режим обучения подстегнул многих педагогов традиционного толка, а также учащихся к быстрому освоению компьютерных технологий, что, несомненно, явилось положительным моментом. Программы для создания компьютерных презентаций (например, «Power Point») очень эффективны для наглядного представления материала: иллюстраций (графических, текстовых, видео, аудио). На школьных лекториях, проведении открытых уроков, конференций с помощью графических редакторов появляется возможность создавать анимации или видеоклипы в программе «Movie Maker». Учитель может проектировать компьютерные модели, иллюстрирующие различные музыкальные произведения. Такая работа не только дает дополнительный демонстрационный материал педагогу, но и полезна для самих обучаемых, поскольку кроме владения компьютерной программой требует глубокого понимания сути изображаемого.

Из всего вышесказанного видно, какими многочисленными важными способностями должен обладать современный учитель музыки для профессиональной деятельности в школе. Кратко изложим требования к современному учителю музыки:

– способность к отбору музыкального репертуара, проектированию учебно-воспитательного материала, разработке планов уроков музыки и внеклассных форм работы;

– способность к эмоциональной заразительности, яркости и направленности эмоций, владение

интонационной палитрой речи, мимикой, жестом, пластикой;

– способность включать учащихся в различные виды музыкальной деятельности, вызывать стойкий интерес у детей к высокохудожественному музыкальному искусству, объединять учащихся посредством коллективных форм деятельности (хорового пения, игры в оркестр) и направлять их интересы на реализацию поставленных целей;

– способность к общению с учащимися, сотрудничеству;

– способность к познанию специфики организации музыкально-эстетического воспитания школьников;

– способность объяснять, передавать знания, обучать;

– способность осуществлять педагогическое предвидение, прогнозирование результатов взаимодействия в педагогической деятельности;

– способность к творчеству, импровизации;

– способность проникать во внутренний мир ребенка, понимать его состояние, способность к эстетической эмпатии.

Все вышеуказанные качества формирования личности учителя, составляющие его музыкально-педагогическое мастерство, представляют систему, в которую укладываются все вопросы профессиональной компетенции. Профессиональная компетенция должна помочь учителю-практику определить оптимальный круг знаний, навыков и умений, способностей и качеств, необходимых для музыкального воспитания детей, должна стать руководством в его классной и внеклассной работе, будет способствовать развитию самообразования и творческого роста учителя.

Деятельность учителя музыки сродни актёрской деятельности. Труд учителя музыки и актёра подвижен, изменчив, тот и другой работают с людьми, имеют общую задачу: посредством занятий художественным творчеством разбудить чувства и мысли других людей. Работа того и другого – творческий акт, искусство. Однако труд учителя музыки намного тяжелее, ибо учитель – и автор сценария, и режиссер, и главный исполнитель. Актёр играет в день один спектакль, учитель же дает в день три-четыре «постановки», т.к. ежедневная норма учительского труда – минимум 3-4 урока. На практике же она перекрывается во много раз. Причем уроки проводятся с разным контингентом учащихся: вопросы музыкального самообразования девятиклассников, приобщение к высшим музыкальным достижениям человечества перемежаются в работе учителя музыки с первыми шагами перво-

классников в хоровом пении. Кроме того, во всех классах своя специфика проведения урока, свои виды деятельности. Сюда добавляется ещё внеклассная работа по организации самодеятельных школьных музыкальных коллективов, помощь в организации музыкальных праздников в классах, то получается не менее 6-7 часов в день. Причём труд учителя музыки – ещё и низкооплачиваемый по сравнению с актёром.

При этом учитель-музыкант должен:

- умело приобщать школьников к музыкальному искусству, делая это в интересной для них форме;
- быть осведомленным о характере музыкальных запросов учеников, об их жизни вообще;
- учитывать особенности музыкального и психологического восприятия детей различного возраста;
- быть организатором, обеспечить свою оптимальную и ученическую музыкальную деятельность, оборудовать кабинет музыки, оснастив его всем необходимым;
- хорошо играть на инструменте, чутко аккомпанировать, уметь пользоваться современной аудио- и видеовоспроизводящей техникой;
- отличаться энергией;
- проявлять внимание и чуткость;
- сопереживать учащимся на уроке.

Все это и многое другое лежит в основе работы учителя музыки. И со всем этим он должен справиться, если обладает актерскими задатками, а также если у него хорошее самочувствие, рабочее и творческое настроение. Для этого необходимо овладеть актуальной совокупностью психологических умений, позволяющих вести занятия с наименьшими нервными потерями и получать наивысшую педагогическую отдачу.

В арсенале необходимых профессиональных качеств учителя имеются: педагогический такт, скрытая педагогическая позиция, сочетание требовательности и уважения к личности воспитанника, опора на положительное и создание ситуации успеха, учет уровня общей воспитанности личности и уровня развития коллектива, динамика и диалектика педагогического требования, развитие творческого потенциала личности воспитанника (Г.М. Коджаспирова).

В создании полноценных уроков музыки крайне важно такое психологическое качество, как учительская зоркость, которая сродни зоркости актёрского взаимодействия. Будет прекрасно, если учитель музыки сумеет увидеть всех и каждого, но как бы изнутри; тогда в его сознании

словно открывается экран, на котором пульсируют мысли и чувства ученика. Зорко наблюдая за учащимися, изучая особенности их восприятия и поведения, можно научиться получать достаточную информацию об исполняемой песне, о предлагаемом для слушания музыкальном произведении, о конкретном методе работы, виде музыкальной деятельности.

Готовя уроки музыки, учителю следует учитывать, прежде всего, свои возможности, потому что каждый человек хорошо представляет, что ему удастся лучше, где он сильнее. Это личностное «примеривание» – весьма положительное качество учительского менталитета, профессиональной подготовки, физического состояния, уровня педагогической талантливости. Совокупность личностных и профессиональных данных характеризует каждого из нас, обуславливая необходимость индивидуально подбирать ключи к самому себе. Педагог, масштабы его личности и профессиональной подготовки – это по своему значению огромный активизирующий (или тормозящий) фактор в школьном деле.

Кроме того, важен самоанализ учительских действий: полезно бывает время от времени записывать несколько своих полных уроков на видео и затем анализировать весь полученный материал от начала до конца.

Важны на уроке музыки и оптимизм и доброта учителя. Если учитель музыки доброжелателен и готов помочь ученику, то требования его спеть соло или сравнить одно сочинение с другим не разъединяют, а объединяют учителя и ученика, превращают пение, ответ у доски как бы в совместное творчество. Надо контролировать свое настроение, быть приветливым. Приветливость как черта характера сохраняет учителю музыкальные резервы душевных сил, обеспечивает оптимистическую трезвость, доброжелательность в тоне, поведении и взгляде.

Выводы. Из всего вышесказанного следует, что сегодня современная система высшего профессионального образования призвана «формировать у выпускников вузов целый ряд вне профессиональных компонентов знаниевого и профессионально-деятельного характера» (А.В. Коржуев, В.А. Попков, 2003, с.8). Методические пособия и монографии ученых последних лет подтверждают необходимость нового взгляда на учебный процесс, творческого подхода в соответствии с новейшими программами ведущих учебных заведений западных стран.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Закон «Об образовании» Азербайджанской Республики, Баку: 2010, 15 с.
2. Маковельский А.О. Мысли Низами о силе и задачах художественного творчества. / Низами Гянджеви. Баку: АН Азерб.ССР, 1947, с. 13-34.
3. Кенгерлинская Т.Ф. Интегративный принцип построения системы специальной педагогической подготовки студентов. Дис. на соиск. уч. ст. доктора пед. наук, Баку, 2007. – 307 с.
4. Кадымова Ж. Г. Методика преподавания музыки. Баку : типография АГПУ, 2007, 323 с.
5. Музыкальное воспитание в школе, вып.15, Сборник статей. / Сост. О.А. Апраксина, М.: Музыка, 1982. с. 32-43
6. А. Агаев. Проблема формирования личности в общественно-педагогической мысли Азербайджана. Баку: Европа, 2005. – 288 с.
7. О.Раджабов, Ф.Хидаятава. Методика музыкального воспитания и обучения в общеобразовательной школе, Баку: Мутарджим, 2013. – 256 с.
8. Новиков А.М. Профессиональная педагогика. М.: «Эгвес», 2009, 456 с.
9. Сеидов С.И. Феноменология творчества. Баку: Чашыюглу, 2009. – 301 с.
10. Сластенин В.А. и др. Педагогика Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / М.: Издательский центр «Академия», 2013. – 576 с.
11. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании. Уч. пособ., М.: Академия, 2003. – 192 с.
12. Кабалевский Д.Б. Воспитание ума и сердца: Кн. для учителя.- 2-е изд., испр. и доп., М.: Просвещение, 1984. – 206 с.
13. Алиев Ю.Б. Настольная книга школьного учителя-музыканта. М.: Владос, 2000. – 336 с.
14. Коджаспирова, Г.М. Педагогика: учебник для академического бакалавриата / 4-е изд., перераб. и доп., М.: Издательство «Юрайт», 2019. – 719 с.
15. Коржув А.В., Попков В.А. Традиции и инновации в высшем профессиональном образовании. М.: изд. МГУ, 2003. – 300 с.

REFERENCES

1. Zakon «Ob obrazovanii» Azerbajdzhanskoj Respubliki [Law "On Education" of the Republic of Azerbaijan], Baku: 2010, 15 s. [in Russian].
2. Makovel'skij A.O. Mysli Nizami o sile i zadachah hudozhestvennogo tvorchestva [Nizami's thoughts on the power and tasks of artistic creativity]. / Nizami Gyandzhevi. Baku: AN Azerb.SSR, 1947, s.13-34. [in Russian].
3. Kengerlinskaya T.F. Integrativnyj princip postroeniya sistemy special'noj pedagogicheskoy podgotovki studentov [An integrative principle of building a system of special pedagogical training of students]. Dis. na soisk. uch. st. doktora ped. nauk, Baku, 2007. – 307 s. [in Russian].
4. Kadyмова ZH.G. Metodika prepodavaniya muzyki [Music teaching method]. Baku: tipografiya AGPU, 2007. – 323 s. [in Russian].
5. Muzykal'noe vospitanie v shkole [Musical education at school], vyp.15, Sbornik statej. / Sost. O.A. Apraksina, M.: Muzyka, 1982. s.32-43[in Russian].
6. A.Agaev. Problema formirovaniya lichnosti v obshchestvenno-pedagogicheskoy mysli Azerbajdzhana [The problem of personality formation in the socio-pedagogical thought of Azerbaijan]. Baku: Evropa, 2005. – 288 s. [in Russian].
7. O. Radzhabov, F. Hidayatova. Metodika muzykal'nogo vospitaniya i obucheniya v obshcheobrazovatel'noj shkole [Methods of musical education and training in a secondary school]. Baku: Mutardzhim, 2013. – 256 s. [in Russian].
8. Novikov A.M. Professional'naya pedagogika [Professional pedagogy]. M.: «Egves», 2009, 456 s. [in Russian].
9. Seidov S.I. Fenomenologiya tvorchestva [The phenomenology of creativity]. Baku: CHashyoglu, 2009. – 301 s. [in Russian].
10. Slastenin V.A. i dr. Pedagogika Ucheb. posobie dlya stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenij [Pedagogy Textbook. manual for stud. higher. ped. study. institutions] / M.: Izdatel'skij centr «Akademiya», 2013. – 576 s. [in Russian].
11. Zaharova I.G. Informacionnye tekhnologii v obrazovanii [Information technologies in education]. Uch. posob., M.: Akademiya, 2003. – 192 s.
12. Kabalevskij D.B. Vospitanie uma i serdca: Kn. dlya uchitelya [Education of the mind and heart: Book for the teacher].- 2-e izd., ispr. i dop., M.: Prosveshchenie, 1984. – 206 s. [in Russian].
13. Aliev YU.B. Nastol'naya kniga shkol'nogo uchitelya-muzykanta [Handbook of a school musician teacher]. M.: Vlados, 2000. – 336 s. [in Russian].
14. Kodzhaspirova, G.M. Pedagogika: uchebnik dlya akademicheskogo bakalavriata [Pedagogy: Textbook for Academic Bachelor's Degree] / 4-e izd., pererab. i dop., M.: Izdatel'stvo «YUrajt», 2019. – 719 s. [in Russian].
15. Korzhuev A.V., Popkov V.A. Tradicii i innovacii v vysshem professional'nom obrazovanii [Traditions and innovations in higher professional education]. M.: izd. MGU, 2003. – 300 s. [in Russian].

УДК 378.011.3-051:316.61]:005.336.2:004]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-31>

Віталій ГОНЧАРУК,
orcid.org/0000-0002-3977-3612
кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри хімії, екології та методики їх навчання
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) gvitalii1975@gmail.com

Валентина ГОНЧАРУК,
orcid.org/0000-0002-7323-0590
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) goncharuk424@ukr.net

ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СКЛАДНИК ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГА

Важливим завданням освіти у ХХІ ст. є формування цифрової компетентності педагога закладу вищої освіти, що безпосередньо пов'язано зі стрімким розвитком інформаційно орієнтованого суспільства. Педагогу для успішної освітньої діяльності необхідно опанувати новітні комп'ютерні інформаційні технології. Вільне володіння ними забезпечує високий рівень професійної культури педагога закладу вищої освіти, дає можливість застосовувати їх для очного або дистанційного денного чи заочного навчального процесу. У статті запропоновано таке визначення поняття «цифрова компетентність»: складник професійної культури педагога, який ґрунтується на особистісних здібностях та набутих у процесі професійного становлення вмінь і навичок, спрямованих на ефективну та якісну організацію освітнього процесу з вільним і грамотним застосуванням інноваційних комп'ютерних, мобільних та телекомунікаційних технологій для підготовки фахівців згідно з вимогами цифрового соціуму. Також визначено провідне місце цифрової компетентності у професійній культурі педагога та її складники.

Значну роботу з питань створення рамкових документів у сфері освіти та працевлаштування здійснюють міжнародні організації, з-поміж яких Європейський дослідницький центр Європейської комісії, який організував робочу групу, розробив та представив Рамку цифрової компетентності громадянина. У процесі продовження цієї розробки представлена Рамка цифрової компетентності для освітян. Вона окреслила основні форми та методи розвитку цифрової компетентності педагога та здобувачів закладів вищої освіти, а також засади створення цифрового освітнього середовища у таких закладах. Рамку цифрової компетентності для суспільства та Рамку цифрової компетентності для педагогів використовують більшість країн Європи для перегляду та створення відповідних навчальних програм, постійного вдосконалення цифрової компетентності педагогів і підтримки можливостей працевлаштування майбутніх фахівців.

Ключові слова: компетентність, цифрова компетентність, професійна культура, ІК-компетентність, комп'ютерні інформаційні технології.

Vitalii HONCHARUK,
orcid.org/0000-0002-3977-3612
PhD in Pedagogical Sciences,
Lecturer at the Department of Chemistry, Ecology and Relevant Teaching Methodologies
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) gvitalii1975@gmail.com

Valentyna HONCHARUK,
orcid.org/0000-0002-7323-0590
PhD in Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature, Ukrainian Studies and Methods of Teaching
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) goncharuk424@ukr.net

DIGITAL COMPETENCE AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL CULTURE OF TEACHER

An important task of education in the XXI century is the formation of digital competence of the teacher of the institution of higher education, directly due to the rapid development of an information oriented society. Teacher for successful professional educational activities It is necessary to master the latest computer information technology. Free possession of them provides a high level of professional culture of the teacher of the institution of higher education, makes it possible to apply them for a full-time or remote day or absentee educational process. The article proposes the following definition of the concept of «digital competence»: the component of the professional culture of the teacher, based on personal abilities and acquired in the process of professional development of skills and skills aimed at the effective and high-quality organization of the educational process with the free and competent use of innovative computer, mobile and telecommunication technologies To prepare specialists in accordance with the requirements of digital society. Also identified the leading place of digital competence in the professional culture of the teacher and its components. Significant work on the creation of framework documents in the field of education and employment is carried out by international organizations, including the European Research Center of the European Commission, which organized the Working Group, developed and presented a framework for a citizen's digital competence. In the process of continuing this design, a frame of digital competence for teachers is presented. She identified the main forms and methods of developing the digital competence of the teacher and applicants for higher educational institutions, as well as the principles of creating a digital educational environment in such establishments. Frame of digital competence for society and the Digital Competence Frame for teachers use most European countries to view and create appropriate training programs, continuously improve the digital competence of teachers and supporting employment opportunities for future specialists.

Key words: competence, digital competence, professional culture, IR-competence, computer information technology.

Постановка проблеми. Соціум на сучасному етапі характеризується прискореним прогресом інформаційно-цифрових комп'ютерних, мобільних і телекомунікаційних технологій, що зумовлює закономірні зміни в житті людства і впливає на всі сфери діяльності, зокрема й освітньої. Тому важливим завданням освіти у XXI ст. є формування цифрової компетентності педагога закладу вищої освіти, що безпосередньо пов'язано зі стрімким розвитком інформаційно орієнтованого суспільства. Безумовно, вільне володіння сучасними інформаційними комп'ютерними технологіями забезпечує високий рівень професійної культури педагога закладу вищої освіти, дає можливість застосовувати їх для очного або дистанційного денного чи заочного навчального процесу та постійної роботи щодо підвищення рівня своєї компетентності.

Формування цифрової компетентності педагога сьогодні визначено пріоритетним завданням у Законі України «Про Національну програму інформатизації» (Закон України, 1998), Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр.» (п. 3: «надання кожній людині можливості для здобуття знань, умінь і навичок з використанням ІКТ під час навчання, виховання та професійної підготовки») (Закон України, 2007). Проєкт «Цифровий порядок денний України 2020» пропонує поняття цифрової грамотності, цифрової компетентності та цифрового інтелекту, також у ньому йдеться про формування наскрізної (кросплатформової) цифрової компетентності, тобто

у процесі вивчення дисциплін слід використовувати «цифрові» технології (Цифрова адженда України – 2020: 22). У Концепції нової української школи (2016 р.) вживається термін «цифрова компетентність», який передбачає впевнене, і, водночас, критичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією на роботі, в публічному просторі та приватному спілкуванні; інформаційну й медіаграмотність, основи програмування, алгоритмічне мислення, роботу з базами даних, навички безпеки в Інтернеті та кібербезпеку; розуміння етики роботи з інформацією (авторське право, інтелектуальна власність тощо) (Нова українська школа, 2016: 12).

Аналіз досліджень. Аналіз науково-педагогічних джерел за темою дослідження показує, що вивчення шляхів формування цифрової компетентності педагогів проводиться у різних напрямках. Більшість наукових публікацій присвячена виокремленню й обґрунтуванню структурних компонентів, змісту та засобів формування цифрової компетентності педагога (М. Бовтенко, Л. Бочарова, Л. Горбунова, Р. Гуревич, І. Єрміна, Гончарук В., та ін.). На думку вітчизняних і зарубіжних дослідників В. Бикова, Н. Гендиної, С. Зайцевої, Н. Морзе, Ф. Уварова, Р. Райса, М. Мак-Креді, Ш. Чанга та ін., питання виокремлення ІК-компетентності як ключового складника цифрової компетентності педагога стало предметом наукових дискусій. Ще й до цього часу маємо різні думки, як саме має називатися компетентність, пов'язана з галуззю інформаційних

комп'ютерних технологій: цифрова грамотність, електронна компетентність (е-компетентність) (Дж. Романі) та ін. Завдяки різним підходам до визначення цього поняття, слід зазначити, що це поняття перебуває у стані розробки й удосконалення (Морзе, 2010: 12).

Питаннями ефективного використання інформаційних комп'ютерних технологій у освітньому процесі закладів вищої освіти в Україні займаються такі вітчизняні дослідники, як: В. Биков, Ю. Жук, Н. Морзе, О. Співаковський, М. Жалдак, М. Шут, С. Каракозов, С. Литвинова та ін. Безпосередньо питання цифрової компетентності суб'єктів освітнього процесу у ЗВО торкалися В. Биков (інформаційно-комунікаційне середовище), С. Литвинова, Н. Морзе (вимоги та комп'ютерно орієнтоване середовище), О. Спірін (інформативна та інформаційно-комунікаційна компетентність вчителя), Н. Сороко, О. Білоус (цифрова компетентність вчителів, що викладають предмети гуманітарного напрямку), І. Іванюк (комп'ютерно орієнтоване середовище розвитку інформаційно-комунікаційної компетентності вчителів та учнів) та ін. (Биков; Гуревич; Каракозов; Литвинова; Морзе).

Мета статті – розкрити сутність поняття «цифрова компетентність» як складника професійної культури педагога закладу вищої освіти та висвітлити шляхи застосування ІК-технологій у освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу. Для України за проведення освітньої реформи особливо важливим є використання інформаційних комп'ютерних, мобільних та телекомунікаційних технологій у закладах вищої освіти, зокрема у процесі розвитку цифрової компетентності педагогів. Ось чому актуальності набуває розроблена та представлена у країнах Європейського Союзу Рамка цифрової компетентності для громадян з описом дескрипторів та моделлю поступу (Digital Competence Framework for Citizens (DigComp 2.0 та DigComp 2.1) (Карташова, Бахмат, Пліш, 2018: 195; Carretero, Vuorikari, Punie, 2017). У визначенні поняття цифрової компетентності в Україні та світі досі триває дискусія. Серед науковців до набору однакових характеристик застосовують різні поняття – інформаційно-комунікаційна компетентність, інформаційно-цифрова компетентність, цифрова компетентність. Серед основних міжнародних організацій, великих корпорацій та проєктів, що підтримують формування та розвиток здатності людини застосовувати сучасні інформаційні комп'ютерні технології – Європейський фонд освіти (ЄФО), Організація Об'єднаних Націй з

питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Європейська сертифікація комп'ютерних користувачів (ECDL), Корпорація Майкрософт (MICROSOFT), Корпорація «Integrated Electronics» (INTEL) та ін.). Поняття «цифрова компетентність» з'явилося у міжнародних рекомендаціях та дослідженнях експертів країн Європейського Союзу. Вже у 2013 р. Об'єднаним дослідницьким центром (ОДЦ) Європейської Комісії було започатковано науковий проєкт з розроблення та оприлюднення системи цифрової компетентності громадян DigComp, а в 2016 році опубліковано Рамку цифрової компетентності 2.0. (англ., DigComp 2.0: The Digital Competence Framework for Citizens). Цифрова компетентність визначається у цьому документі як впевнене та ґрунтовне користування засобами інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у таких сферах, як робота, можливість працевлаштування, освіта, дозвілля, залучення та участь у житті суспільства, що є життєво необхідними для участі у щоденному соціально-економічному житті (Карташова, Бахмат, Пліш, 2018: 195; Селевко, 1998). Міжнародними колами було проголошено навички ХХІ сторіччя, серед яких цифрову компетентність виділено Європейською комісією, як важливу складову інформаційної та професійної культури педагога для розвитку інновацій, участі у цифровому соціумі та розбудові економіки країни (Carretero, Vuorikari, Punie, 2017).

Враховуючи необхідність володіння педагогом цифровою компетентністю Об'єднаний дослідницький центр (ОДЦ) Європейської Комісії здійснив науковий проєкт з розроблення та оприлюднення у 2013 р. системи цифрової компетентності громадян DigComp. Проєкт розроблявся на основі консультацій та активної співпраці з широким колом зацікавлених сторін й у 2016 р. ОДЦ оприлюднив Рамку цифрової компетентності 2.0. (англ., DigComp 2.0: The Digital Competence Framework for Citizens), (далі Рамка) (Carretero, Vuorikari, Punie, 2017). Це був перший рівень показу оновленої Рамки 2013 р. як концептуальної еталонної моделі, орієнтує, що надає можливість зрозуміти поняття «цифрова компетентність», визначити її складники та дескриптори. Зазначений вище документ показує приклади застосування Рамки на європейському, національному та регіональному рівнях. Рамка є продуктом спільної діяльності міжнародних організацій та різних авторів – експертів, науковців, педагогів, представників громадянського суспільства. Підґрунтям створення цього документу стали консультації та досвід освітніх систем багатьох країн, де

зібрано навчальні практики з питань формування цифрових навичок та компетентності сучасної людини для їхнього застосування в сфері цифрових інформаційних технологій. Автори Рамки зазначають, що після першого оприлюднення у 2013 р. системи DigComp у процесі еволюції цифрових технологій відбулися докорінні зміни, виникли нові потреби та вимоги, які знайшли відображення у словнику системи DigComp 2.0, що стосуються питання динамічного застосування цифрової компетентності. Словник описує такі терміни, як: «контент», «дані», «цифровий зв'язок», «цифровий контент», «цифрове середовище», «цифрові послуги», «цифрова технологія», «цифрові засоби», «правила дотримання приватності», «розв'язання проблем», «благополуччя», «соціальна інтеграція», «структуроване середовище», «технологічне реагування / рішення» (Redecker, 2017). Рамка 2016 р. була оновлена та представлена у 2017 р. (англ., DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens with eight proficiency levels and examples of use) (Carretero, Vuorikari, Punie, 2017).

Система цифрової компетентності громадян побудована у п'яти вимірах. Виміри 1 і 2 були оприлюднені у 2016 р. і є концептуальною еталонною моделлю DigComp (вимір 1 – галузі компетентності, визначені як частини цифрової компетентності; вимір 2 – дескриптори компетентності та назви, що відповідають областям. Вимір 3 охоплює 8 рівнів результатів навчання (рівні майстерності за кожною компетентністю), вимір 4 – приклади знань, вмінь і ставлень, вимір 5 – приклади використання, застосування компетентності для різних цілей. 3-й, 4-й та 5-й виміри були оновлені та представлені у 2017 р. Також розробниками рамки було наведено низку прикладів застосування компетентності для різних цілей у освітньому процесі та для працевлаштування.

До галузей цифрової компетентності належать такі: 1) інформація та уміння працювати з даними; 2) комунікація та співпраця; 3) створення цифрового контенту; 4) безпека; 5) розв'язання проблем. Рамка містить 21 дескриптор за кожною галуззю (Carretero, Vuorikari, Punie, 2017 – Redecker, 2016). У розробленому документі (DigComp 2.1) надано опис восьми рівнів майстерності оволодіння кожною галуззю цифрової компетентності педагога за чотирма узагальненими рівнями: базовий (прості задачі – 2 підрівня), середній (1 – чітко визначені, рутинні задачі; 2 – прямолінійні проблеми, задачі та чітко визначені й нерутинні проблеми), вищий (1 – різні задачі та проблеми; 2 – найбільш відповідні задачі), експертний (1 – вирішення

складних проблем із обмеженими розв'язками; 2 – вирішення складних проблем з багатьма взаємодіючими факторами) (Карташова, Бахмат, Пліш, 2018: 195).

У 2017 р. Європейським дослідницьким центром ЄС була оприлюднена Рамка цифрової компетентності для освітян (DigCompEdu), що надає інструменти для розвитку цифрової компетентності педагога, починаючи з раннього дитинства до вищої освіти та освіти дорослих (післядипломної освіти), включає професійну освіту, освіту людей з особливими потребами, неформальні форми освіти (Carretero, Vuorikari, Punie, 2017). Ця рамка охоплює цифрову компетентність педагога та окреслює шість галузей та 22 складових. Серед галузей, що окреслила рамка, є такі: галузь 1 – спрямована на професійне середовище та використання освітянами цифрових технологій у професійній взаємодії з колегами, учнями, батьками та іншими зацікавленими сторонами для професійного розвитку та створення колективних здобутків закладу освіти; галузь 2 – компетентності та якості, необхідні для ефективного та відповідального використання, створення та обміну цифровими ресурсами для освітнього процесу; галузь 3 присвячена управлінню використанням цифрових технологій в освітньому процесі; галузь 4 – використання цифрових стратегій для оцінювання; галузь 5 – орієнтована на можливості цифрових технологій для удосконалення стратегій викладання та навчання; галузь 6 – детально подає опис конкретних компетентностей педагога, якими необхідно володіти для формування цифрової компетентності учнів (Carretero, Vuorikari, Punie, 2017).

Слід зазначити, що вищерозглянуті рамки активно вивчають українські педагоги, частина рекомендацій, які подані в них, взята до уваги розробниками сучасних стандартів і навчальних програм для початкової, основної та вищої школи та використовується сьогодні у розробленні навчальних програм для вищої освіти (Основи стандартизації інформаційно-комунікаційних технологій, 2010; Пензай, 2012; Петухова, 2008).

Поняття «цифрова компетентність» вчені-педагоги визначають як: динамічну комбінацію знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних якостей, що визначає здатність педагога успішно провадити професійну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти (Основи стандартизації інформаційно-комунікаційних технологій, 2010; Пензай, 2012); «навички роботи в інформаційно-комунікаційному (цифровому) серед-

овищі як провідна ознака цифрової грамотності, соціокультурна складова (нові артефакти, нові практики цифрової культури з відповідними ціннісними орієнтирами та особистісним досвідом)» (Гаврілова, Топольник, 2017). Поняття цифрової компетентності, згідно з сучасними законодавчими документами, включає в себе інформаційну й медіа-грамотність, основи програмування, алгоритмічне мислення, уміння працювати з базами даних, навички безпеки в Інтернеті та кібербезпеки, а також розуміння етики роботи з інформацією (авторське право, інтелектуальна власність тощо) Vuorikari, R., Punie, Y., Carretero Gomez S., Van den Brande, 2018).

Вчені-педагоги стверджують, що сукупність усіх знань, умінь і навичок відкриває перед педагогом закладу вищої освіти такі можливості, як: здатність здійснювати веб-дизайн, розробляти презентації, використовувати графічні програми, доступність користування відомостями он-лайнних бібліотек, веб-браузерів, програми Word, застосування віртуальних дослідних лабораторій тощо (Селевко, 1998). Р. Гуревич (Гуревич, 2007) та Л. Пензай (Пензай, 2012), досліджуючи розвиток інформаційно-комунікаційних і медіа-компетентностей педагогів у міжнародному освітньому просторі, інформаційно-комунікаційну компетентність розглядають як комплексне поняття, а саме: сукупність знань і розуміння, умінь і навичок, а також особистісних ставлень і ціннісних орієнтацій людини в галузі ІКТ та здатність автономно й відповідально демонструвати їх для практичної, професійної діяльності та навчання впродовж життя (Гуревич, 2007; Пензай, 2012).

В Основах стандартизації інформаційно-комунікаційних компетентностей у системі освіти України визначено, що інформаційно-комунікаційна компетентність є результатом здатності й уміння здобувати інформацію з різних джерел у зрозумілому вигляді; працювати з різними відомостями та критично їх оцінювати; використовувати у професійній діяльності інформаційно-комунікаційні технології; знань особливостей інформаційних потоків у своїй галузі, основ ергономіки й інформаційної безпеки, функціональних можливостей ІКТ; конкретних навичок із використання комп'ютерної техніки та ІКТ; ставлення особистості до застосування ІКТ для відповідальної соціальної взаємодії й поведінки (Основи стандартизації інформаційно-комунікаційних компетентностей, 2010: 26).

Інформаційно-комунікаційна компетентність педагога, на думку вчених-педагогів, є сукуп-

ністю таких компетентностей: технологічної (усвідомлення комп'ютера як універсального автоматизованого робочого місця для будь-якої професії); алгоритмічної (усвідомлення комп'ютера як універсального виконавця алгоритмів і універсального засобу конструювання алгоритмів); модельної (усвідомлення комп'ютера як універсального засобу інформаційного моделювання); дослідницької (усвідомлення комп'ютера як універсального технічного засобу автоматизації навчальних досліджень); методологічної (усвідомлення комп'ютера як основи інтелектуального технологічного середовища) (Основи стандартизації інформаційно-комунікаційних компетентностей, 2010). Нині показниками інформаційної компетентності педагога прийнято вважати такі компетентності: наявність загальних уявлень у сфері розвитку та використання ІКТ; наявність уявлень про електронні освітні ресурси; налаштування інтерфейсу та встановлення відповідного програмного забезпечення; уміння створювати мультимедійні засоби навчання в середовищі програми PowerPoint; застосування можливостей пакету Microsoft Office для розробки дидактичних матеріалів з предметної області та робочих документів; уміння обробляти графічні зображення; володіння базовими Internet-сервісами, технологіями та основами технології побудови web-сайтів (Каракозов, 2000: Нова українська школа, 2016).

Виходячи із вище зазначених думок учених щодо цифрової компетентності педагога, пропонуємо трактувати це поняття так: складник професійної культури педагога, який ґрунтується на особистісних здібностях та набутих у процесі професійного становлення вмінь і навичок, спрямованих на ефективну та якісну організацію освітнього процесу з вільним і грамотним застосуванням інноваційних комп'ютерних, мобільних та телекомунікаційних технологій для підготовки фахівців згідно з вимогами цифрового соціуму.

Покажемо місце цифрової компетентності у структурі професійної культури педагога (див. рис. 1).

Вважаємо за необхідне відобразити структуру цифрової компетентності як складника професійної культури педагога у вигляді схеми (рис. 2).

Висновки. У результаті аналізу наукових досліджень необхідно зауважити, що не існує єдиного підходу до визначення цифрової компетентності як складника професійної культури педагога щодо використання інноваційних комп'ютерних, мобільних та телекомунікаційних технологій у професійній діяльності. Водночас, визначення інформаційно-цифрової компетентності сучас-

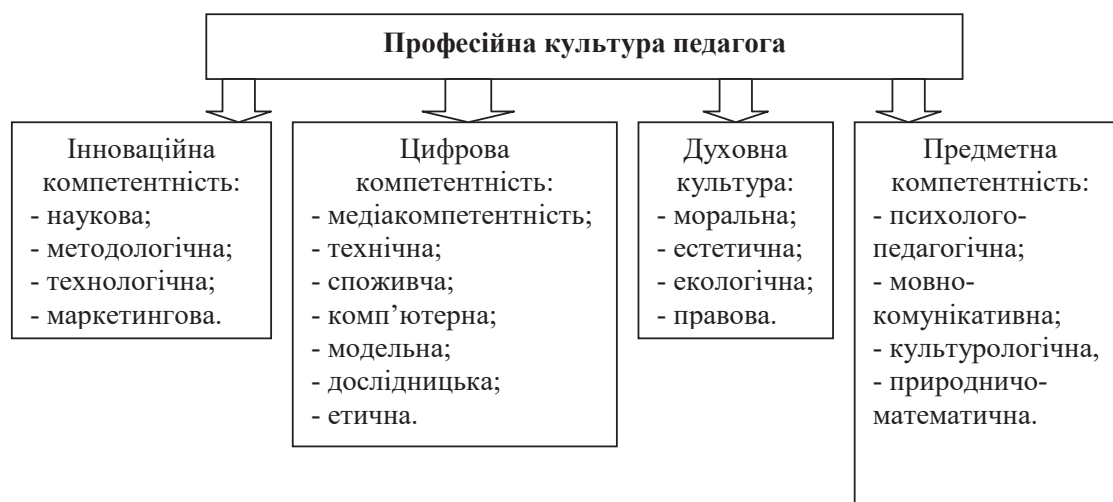

Рис. 1. Структура професійної культури педагога

Рис. 2. Складники цифрової компетентності педагога

них педагогів, що сформульовані зарубіжними й вітчизняними науковцями, є типологічно спорідненими та відрізняються лише компонентною структурою.

Задля того, щоб ІКТ дійсно були корисними у педагогічній діяльності, необхідно враховувати такі умови, а саме: професійна готовність педагогів до використання комп'ютерних технологій, їхня грамотність у застосуванні програмних засобів для роботи з інформацією; врахування впливу комп'ютера на здоров'я педагога і студентів; наявність якісного технічного й програмного забезпечення; розуміння проблем у цьому й підтримка керівництва закладів освіти.

Готовність до оволодіння й застосування інформаційних технологій належить до психологічної передумови формування цифрової компетентності педагогів і потребує спеціально організованої якісної мотиваційно-просвітницької діяльності серед освітян вищої школи, покращення матеріально-технічної бази закладів вищої освіти, організації відповідної професійної підготовки з використання ІКТ. Модифікація професійної підготовки педагогів, розробка норм ІКТ-компетентності відповідно до державних освітніх

стандартів вищої школи є завданням закладів вищої освіти України.

Перспективи подальшого впровадження ІКТ в педагогічній діяльності полягають у вивченні вітчизняного та зарубіжного досвіду з розвитку цифрової компетентності як складової професійної культури педагогів. Зростання ролі ІКТ в системі освіти та повсякденному житті людини потребує формування цифрової компетентності з початку формування професійних знань майбутніх фахівців. Цей процес покладений на педагога як основного агента дій та рушійної сили сучасних освітніх реформ. Він передбачає чітке усвідомлення не тільки складників і характеристик цієї категорії, а й форм, методів та засобів, що сприяють набуттю та подальшому розвитку цифрової компетентності педагогів. Рамка цифрової компетентності для суспільства та Рамка цифрової компетентності для педагогів виступають сьогодні еталонними моделями, розробленими країнами Європи з метою створення єдиної мови, наукової термінології та освітніх стандартів до формування цифрової компетентності педагогів України. Їх використовують більшість країн Європи для розроблення стратегії формування цифрової компе-

тентності, перегляду та створення відповідних навчальних програм, постійного розвитку і удосконалення цифрової компетентності педагогів та підтримки можливостей працевлаштування майбутніх фахівців. Основні підходи, що окреслені у Рамці, покладено в основу концепції та стандартів нової української школи. Перспективи подальших досліджень у формуванні цифрової

компетентності за вимогами цифрового соціуму, на нашу думку, полягають у подальшому вивченні міжнародного досвіду практичного впровадження Рамки цифрової компетентності для громадян та рамки для педагогів, аналізі можливостей для розвитку цифрової компетентності педагогів та здобувачів вищої освіти, що надає сучасна реформа нової української школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Биков В. Ю., Спірін О. М., Пінчук О. П. Проблеми та завдання сучасного етапу інформатизації освіти. *Наукове забезпечення розвитку освіти в Україні: актуальні проблеми теорії і практики (до 25-річчя НАПН України)*, 2017. С. 191–198. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/709026> (дата звернення: 11.08.2021).
2. Boichuk, P., Honcharuk, V., Redko, O., Dziubyshyna, N., Vlasiuk, O. and Tiuska, V. (2020). Pedagogical Conditions for Ensuring the Formation of Information and Communication Competences of Higher Education Applicants. *SRP*, 11 (11), 1130–1134. doi:10.31838/srp.2020.11.162. URL: <http://www.sysrevpharm.org/fulltext/196-1607440379.pdf?1608618185> (data zvernennya 08.08.2021)
3. Гаврілова Л. Г., Топольник Я. В. Цифрова культура, цифрова грамотність, цифрова компетентність як сучасні освітні феномени. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:30SmhK8VVkQJ:https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/download/1744/1243+&cd=3&hl=ru&ct=clnk&gl=ua.2> (дата звернення: 11.08.2021).
4. Гончарук В. В., Гончарук В. А., Макаревич І. М., Чистякова Л. О. Інноваційна підготовка майбутніх учителів у закладах вищої освіти в умовах дистанційного навчання. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2020. № 2 (35). С. 88–94
5. Гуревич Р. С. Формування інформаційної компетентності майбутніх вчителів засобами мультимедіа-технологій. *Наукові записки. Серія: Педагогіка*. 2007. № 3. С. 38–41.
6. Каракозов С. Д. Информационная культура в контексте общей теории культуры личности. *Педагогическая информатика*. 2000. С. 41–55.
7. Карташова Л. А., Бахмат Н. В., Пліш І. В. Розвиток цифрової компетентності педагога в інформаційно-освітньому середовищі закладу загальної середньої освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 2018, Том 68, № 6. С. 193–205. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:30SmhK8VVkQJ:https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/download/1744/1243+&cd=3&hl=ru&ct=clnk&gl=ua.2> (дата звернення 08.08.2021).
8. Литвинова С. Г. Методика використання технологій віртуального класу вчителем в організації індивідуального навчання учнів: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.10. Київ, 2011. 22 с.
9. Морзе Н. В. Як навчати вчителів, щоб комп'ютерні технології перестали бути дивом у навчанні? *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2010. № 6 (86). С. 10–14.
10. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти. Міністерство освіти і науки України, 2016. С. 11–12. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення 08.08.2021).
11. Основи стандартизації інформаційно-комунікаційних компетентностей в системі освіти України: метод. реком. [В. Ю. Биков, О. В. Білоус, Ю. М. Богачков та ін.]. Київ: Атіка, 2010. 88 с.
12. Пензай Л. І. Інформаційна компетентність як вагома складова фахової компетентності вчителя. *Освіта UA. Методика і технологія*. 2012. URL: http://ru.osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/32355/
13. Петухова Л. Є. Інформаційна компетентність майбутнього фахівця як педагогічна проблема. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2008. С. 3–5.
14. Селевко Г. К. Сучасні педагогічні технології: навч. посібн. Москва: Народна освіта, 1998. 256 с.
15. Carretero, S.; Vuorikari, R. and Punie, Y. (2017). DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens with eight proficiency levels and examples of use, EUR 28558 EN, doi: 10.2760/38842, 48 p.
16. Learning and Skills for the Digital Era. URL: <https://ec.europa.eu/jrc/en/research-topic/learning-and-skills> (дата звернення 08.08.2021).
17. Redecker, C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Punie, Y. (ed). EUR 28775 EN. Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2017, ISBN 978-92-79-73494-6, doi:10.2760/159770, JRC107466.
18. Vuorikari, R., Punie, Y., Carretero Gomez S., Van den Brande, G. (2016). DigComp 2.0: The Digital Competence Framework for Citizens. Update Phase I: The Conceptual Reference Model. Luxembourg Publication Office of the European Union. EUR 27948 EN. doi:10.2791/11517/, 44 p.
19. Закон України «Про Національну програму інформатизації». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 27–28, ст. 181. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 08.08.2021).
20. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2007. № 12, ст. 102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text> (дата звернення 08.08.2021).

21. Проект Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020) Концептуальні засади (версія 1.0) (2016, Груд.). URL: <https://ucsi.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (дата звернення 08.08.2021).

REFERENCES

1. Bikov V. YU., Spirin O. M., Pinchuk O. P. (2017) Problemi ta zavdannya suchasnogo etapu informatizacii osviti [Problems and tasks of the modern stage of education informatization]. *Scientific support of education development in Ukraine: current issues of theory and practice (to the 25th anniversary of the NAPS of Ukraine)*, pp. 191–198. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/709026> (data zvernennya: 11.08.2021) [in Ukrainian].
2. Boichuk, P., Honcharuk, V., Redko, O., Dziubyshyna, N., Vlasiuk, O. and Tiaska, V. (2020). Pedagogical Conditions for Ensuring the Formation of Information and Communication Competences of Higher Education Applicants. SRP, 11 (11), 1130-1134. doi:10.31838/srp.2020.11.162. URL: <http://www.sysrevpharm.org/fulltext/196-1607440379.pdf?1608618185> (data zvernennya 08.08.2021)
3. Ghavrilo, L. G., Topolnik Ya. V. Digital Culture, Digital Literacy, Digital Competence as Modern Educational Phenomena. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:30SmhK8VVkQJ:https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/download/1744/1243+&cd=3&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (data zvernennya 11.08.2021) (in Ukrainian)
4. Goncharuk V. V., Goncharuk V. A., Makarevich I. M., Chistyakova L. O. Innovacijna pidgotovka majbutnix uchyteliv u zakladax vyshhoyi osvity v umovax dystancijnogo navchannja [Innovative training of future teachers in higher education institutions in the conditions of distance learning]. *Bulletin of Zaporizhzhia National University. Collection of scientific works. Pedagogical Sciences*: Zaporizhzhya: Zaporizhzhia National University, 2020, № 2 (35), p. 88–94.
5. Gurevich R. S. Formuvannya informacijnoi kompetentnosti majbutnix vchiteliv zasobami mul'timedia-tehnologij [Formation of information competence of future teachers by means of multimedia technologies]. *Naukovi zapiski. Seriya: Pedagogika*, 2007, № 3, p. 38–41 [in Ukrainian].
6. Karakozov S. D. Informacionnaya kul'tura v kontekste obshchej teorii kul'tury lichnosti [Information culture in the context of the general theory of personality culture]. *Pedagogicheskaya informatika*. 2000, № 2, pp. 41–55 . [in Russian].
7. Kartashova L. A., Baxmat N. V., Plish I. V. Rozvytok cyfrovoyi kompetentnosti pedagoga v informacijno-osvithomu seredovysshhi zakladu zagal'noyi seredn'oyi osvity [Development of digital competence of a teacher in the information and educational environment of general secondary education]. *Information technologies and teaching aids*, 2018, Tom 68, № 6, pp. 193–205. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:30SmhK8VVkQJ:https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/download/1744/1243+&cd=3&hl=ru&ct=clnk&gl=ua.2> (data zvernennya 08.08.2021) [in Ukrainian].
8. Litvinova S. G. Metodika vikoristannya tehnologij virtual'nogo klasu vchitelem v organizacii individual'nogo navchannja uchniv [Methods of using virtual classroom technologies by the teacher in the organization of individual learning of pupils]: avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenya kand. ped. nauk: spec. 13.00.10. Kiev, 2011. 22 p. [in Ukrainian].
9. Morze N. V. Yak navchati vchiteliv, shchob komp'yuterni tehnologii perestali buti divom u navchanni? [How to teach teachers to stop computer technology as a miracle in learning?]. *Computer at school and family*, 2010, № 6 (86), p. 10–14. [in Ukrainian].
10. Nova ukrains'ka shkola. Konceptual'ni zasadi reformuvannya seredn'oi osviti [New Ukrainian school. Conceptual principles of secondary education reform]. Ministry of Education and Science of Ukraine, 2016, pp. 11–12. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (data zvernennya 08.08.2021) [in Ukrainian].
11. Osnovi standartizacii informacijno-komunikacijnih kompetentnostej v sistemi osviti Ukraini [Fundamentals of standardization of information and communication competencies in the education system of Ukraine]: metod. rekomendacii / [V. YU. Bikov, O. V. Bilous, YU. M. Bogachkov ta in.]. Kiev: Atika, 2010. 88 p. [in Ukrainian].
12. Penzaj L. I. Informacijna kompetentnist' yak vagona skladova fahovoї kompetentnosti vchitelya [Information competence as an important component of a teacher's professional competence]. *Education UA. Methodology and technology*, 2012. URL: http://ru.osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/32355/ (data zvernennya 08.08.2021) [in Ukrainian].
13. Petukhova L. Ye. Informatichna kompetentnist' majbut'nogo fahivcya yak pedagogichna problema [Computer competence of the future specialist as a pedagogical problem]. *Computer at school and family*, 2008, pp. 3–5 [in Ukrainian].
14. Selevko G. K. Suchasni pedagogichni tehnologii [Modern pedagogical technologies]: navch. posibn. Moscow: Narodna osvita, 1998. 256 p. [in Ukrainian].
15. Carretero, S.; Vuorikari, R. and Punie, Y. (2017). DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens with eight proficiency levels and examples of use, EUR 28558 EN, doi: 10.2760/38842, 48 p.
16. Learning and Skills for the Digital Era. URL: <https://ec.europa.eu/jrc/en/research-topic/learning-and-skills> (дата звернення 08.08.2021).
17. Redecker, C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Punie, Y. (ed). EUR 28775 EN. Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2017, ISBN 978-92-79-73494-6, doi:10.2760/159770, JRC107466 (data zvernennya 08.08.2021)
18. Vuorikari, R., Punie, Y., Carretero Gomez S., Van den Brande, G. (2016). DigComp 2.0: The Digital Competence Framework for Citizens. Update Phase 1: The Conceptual Reference Model. Luxembourg Publication Office of the European Union. EUR 27948 EN. doi:10.2791/11517/, 44 p. (data zvernennya 08.08.2021)

19. Zakon Ukrainy` «Pro Nacional`nu programu informaty`zaciji» [Law of Ukraine «On the National Informatization Program»]. Vidomosti Verxovnoyi Rady` (VVR), 1998, № 27–28, st. 181. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennya 08.08.2021) [in Ukrainian].

20. Zakon Ukrainy` «Pro osnovni zasady rozvitku informacijnogo suspil'stva v Ukraїni na 2007–2015 roki» [Law of Ukraine «On the basic principles of information society development in Ukraine for 2007–2015»]. *Information of the Verkhovna Rada (VVR)*, 2007, № 12, pp. 102 (data zvernennya 08.08.2021) [in Ukrainian].

21. Digital Agenda of Ukraine Project – 2020 (Digital Agenda – 2020) Conceptual Principles (version 1.0) (2016, December). URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (data zvernennya 08.08.2021)

УДК 37.035.5:811.161.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-32>

Олена ГОРДІЄНКО,

orcid.org/0000-003-3384-3656

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри початкової освіти та культури фахової мови

Житомирського державного університету імені Івана Франка

(Житомир, Україна) yelenagord110@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

Питання становлення громадянської самосвідомості та високої духовності особистості є вкрай актуальним. Неабияке значення для реалізації професійної діяльності, для вирішення організаційних питань має загальнокультурна компетенція, яка базується на загальнолюдських цінностях. Ця компетенція формується на заняттях з освітніх компонентів гуманітарного спрямування, серед яких провідна роль належить мовним дисциплінам. Статтю присвячено актуальним питанням навчально-виховних завдань занять з української мови для студентів вишів. Рідна мова є унікальним засобом виховання людини, формування її ціннісних орієнтацій. Мета статті – висвітлити питання використання ситуативних вправ як засобу формування ціннісних орієнтацій особистості здобувача вищої освіти на заняттях з української мови за професійним спрямуванням. У статті з'ясовано роль ситуативних вправ у формуванні мовно-комунікативної компетентності особистості здобувача освіти та формування її ціннісних орієнтацій, розглядається питання про використання ситуативних вправ на заняттях з української мови за професійним спрямуванням, аналізується поняття «мовленнєва ситуація», «ситуативна вправа». Дана характеристика особливостям використання ситуативних вправ на заняттях та наведено конкретні приклади. Результати дослідження показали, що заняття з використанням ситуативних вправ сприяють формуванню особистості студента, її ціннісних орієнтирів, покращення комунікативних якостей мовлення, підвищення загальної культури, формування моральних чинників, небайдужості до історії та мови рідного народу. Визначено наукову новизну та практичну значимість дослідження: науково обґрунтовано методичні засади використання ситуативних вправ на заняттях з української мови за професійним спрямуванням; розроблено й перевірено методику використання таких вправ під час роботи над мовним матеріалом, проведено перевірку запропонованої методики, яка сприяє свідомому засвоєнню студентами навчального матеріалу, може бути впроваджена в навчально-виховний процес, використана для вдосконалення програм і підручників. Окреслено перспективи подальших досліджень в означеній галузі.

Ключові слова: *здобувач вищої освіти, українська мова за професійним спрямуванням, ціннісні орієнтації, ситуативні вправи.*

Olena HORDIENKO,

orcid.org/0000-003-3384-3656

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Primary Education and Culture of Professional Speech

Zhytomyr Ivan Franco State University

(Zhytomyr, Ukraine) yelenagord110@gmail.com

FORMATION OF VALUE ORIENTATIONS OF FUTURE SPECIALISTS IN CLASSES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE BY PROFESSIONAL ORIENTATION

A question of becoming of civil consciousness and high spirituality of personality is extremely actual. Outstanding value for realization of professional activity, a general culture competence that is based on common to all mankind values has for the decision of organizational questions. This competence is formed on employments after the educational components of humanitarian aspiration, among that a leading role belongs to language disciplines. The article is sanctified to the pressing questions of educational-educator tasks of employments after Ukrainian for the students of establishments of higher education. The mother language is the unique means of education of man, forming of her the valued orientations. Aim of the article – to light up the question of the use of situation exercises as to the means of forming of the valued orientations of personality of bread-winner of higher education on employments after Ukrainian after professional aspiration. In the article the role of situation exercises is found out in forming of lingually-communicative competence of personality of bread-winner of education and forming of her the valued orientations, a question is examined about the use of situation exercises on employments after Ukrainian after professional aspiration, a concept "speech situation", "situation exercise", is analysed. Description is given to the features of the use of situation exercises

on employments and certain examples are made. Research results showed that employments with the use of situation exercises assisted forming of personality of student, her the valued reference-points, improvement of communicative qualities of broadcasting, increase of general culture, forming of moral factors, unindifference to history and language of native people. A scientific novelty and practical meaningfulness of research are certain: scientifically reasonable methodical principles of the use of situation exercises on employments after Ukrainian after professional aspiration; methodology of the use of such exercises is worked out and tested during the prosecution of language material, verification of the offered methodology, that assists the conscious mastering the students of educational material, is conducted, can be inculcated in an educational-educator process, used for perfection of the programs and textbooks. The prospects of further researches are outlined in the marked industry.

Key words: bread-winner of higher education, Ukrainian after professional aspiration, valued orientations, situation exercises.

Постановка проблеми. Питання підвищення якості вищої освіти в Україні тісно пов'язана з проблемами переоцінки світоглядних цінностей, з непростими поступовими кроками на шляху демократизації суспільства. Процеси становлення високих моральних цінностей особистості виявляються вкрай складними в контексті тих соціально-політичних та економічних реформ, які відбуваються в нашій країні на початку ХХІ століття. Ці вкрай важливі проблеми покликані вирішити заклади вищої освіти. Саме тут викарбовується нова українська інтелігенція, готуються майбутні фахівці у галузі виробництва, науки, освіти. Саме вони покликані сприяти розвитку держави, прогресу в розвитку суспільства, адже повинні бути готові до прийняття самостійних рішень у різних сферах діяльності, до творчого мислення, здатні невтомно працювати заради майбутнього держави. Для реалізації професійної діяльності першочергову роль відіграють спеціальні фахові компетенції, які формуються на заняттях з професійно спрямованих освітніх компонент. Водночас важливу роль відіграє загальнокультурна компетенція, що базується на загальнолюдських цінностях, які складають основу етики та духовності. Саме на її формування спрямовані заняття з освітніх компонент гуманітарного спрямування, серед яких провідну роль відіграють мовні дисципліни. Адже мова – могутній засіб комунікації, психічних і пізнавальних процесів, передачі знань і досвіду, а, отже, засіб формування компетенцій та ціннісних орієнтацій особистості здобувача освіти. Добре знання мови та високий рівень культури мовлення свідчить про розвинене мислення, сформовану комунікативну компетентність та високий рівень загальної культури людини. Як основний засіб спілкування мова виступає дієвим механізмом усебічного впливу на особистість, вона також є унікальним засобом виховання людини, формування її ціннісних орієнтацій. Тому заняття з української мови за професійним спрямуванням зосереджують увагу здобувачів освіти на взаємо-

дії з іншими членами суспільства, налагодження контактів і розвитку співробітництва.

Система ціннісних орієнтацій виражає відношення людини до дійсності, визначає мотивацію її поведінки, тому істотно впливає на її діяльність. Цей складний соціально-психологічний феномен характеризує спрямованість і зміст активності особи, визначає загальний підхід людини до світу, до себе, надаючи сенс і напрям особистим позиціям, поведінці, вчинкам. Як елемент структури особистості, ціннісні орієнтації характеризують внутрішню готовність до здійснення певного виду діяльності для задоволення потреб, указують на спрямованість її поведінки. Набір цінностей, які засвоює індивід у процесі соціалізації, йому «транслиє» саме суспільство, тому дослідження засобів формування ціннісних орієнтацій молоді бачиться особливо актуальною проблемою.

Аналіз досліджень. До вивчення поняття «цінність» та «ціннісні орієнтації» долучилися дослідники різних галузей знання: соціології, філософії, психології, педагогіки, політології. Ця проблема не залишилася поза увагою у працях вітчизняних науковців, серед яких В. Андрущенко, Л. Божович, Л. Виготський, М. Головатий, Г. Дубчак, В. Козаков, О. Леонт'єв, М. Пірен, С. Рубінштейн, М. Савчин, В. Тугарінов, П. Таланчук, В. Хмелько, Я. Щепанський, В. Ядов та інші. Роль і вплив цінностей та ціннісних орієнтацій на становлення особистості розкрито в працях Є. Барбіної, В. Вербець, В. Гриньової, В. Леонт'єва, С. Рубінштейна, І. Зязюна, Л. Хомич, Є. Шиянова тощо. Зарубіжні науковці І. Бех, Р. Дарендорф, Т. Парсонс, П. Сорокін, Д. Узнадзе, І. Кон, А. Ребер, М. Рокич та ін. розглядали їх як соціальну настанову, що регулює поведінку індивіда.

Важливі питання формування особистості й становлення нації мовними засобами досліджували в своїх працях Г. Ващенко, М. Грушевський, І. Огієнко, К. Ушинський, Г. Сковорода, В. Сухомлинський. Ідеї загальнонаціонального значення мови розвинули сучасні науковці Л. Єршова, Л. Масенко, Л. Плотникова. Заслужують на

увагу праці дослідників загальнокультурної компетенції особистості К. Кучиної, О. Столяренко. У галузі національно-патріотичного виховання важливими є доробки відомих сучасних учених О. Вишневського, М. Євтуха, В. Кузя, Ю. Руденка, П. Селігея З. Сергійчук, Б. Ступарика. Науковці О. Абрамчук, Т. Гриценко, Т. Іванець, В. Кульчицький, дослідили вплив засобів рідної мови на процес усебічного розвитку особистості. Дослідники звертають увагу, що в періоди суспільних трансформацій сприяння розвитку моральності, керування становленням ціннісних орієнтацій, стає найактуальнішим завданням. Вчені визначають ціннісні орієнтації як компоненти особистості, що є визначальними для визначення мети активності (Масенко, 2008: 4).

Ефективним засобом виховання особистості, підвищення загальної культури, формування ціннісних орієнтирів, небайдужості до мови рідного народу може виступити використання ситуативних вправ. Крім того, заняття з використанням ситуативних вправ сприяють опануванню мовних норм, розвитку мовлення та мислення. Проблемам використання ситуативних вправ присвячені дослідження Н. Голуб, Л. Глазової, О. Горошкіної, Т. Донченко, С. Омельчука, Л. Шевцової, Г. Шелехової та інших вітчизняних лінгводидактів. Вони визначають дидактичну сутність ситуативних вправ, їх місце в системі завдань з мови та кваліфікують їх як засіб формування вмінь та навичок монологічного і діалогічного мовлення, проте й досі залишаються недостатньо висвітленими питання можливостей використання ситуативних вправ у закладах вищої освіти.

Мета статті – висвітлити питання використання ситуативних вправ як засобу формування ціннісних орієнтацій особистості здобувача вищої освіти на заняттях з української мови за професійним спрямуванням.

Виклад основного матеріалу. Поняття ціннісних орієнтацій є об'єктом дослідження багатьох наук, зокрема філософії, психології, соціології, що говорить про їхню складність та багатоплановість. Ціннісні орієнтації – це сукупність ієрархічно пов'язаних між собою цінностей, яка визначає для людини спрямованість її життєдіяльності. Більшістю науковців вони розглядаються як один із складових структури особистості. Це складне утворення, яке вбирає в себе різноманітні форми взаємодії суспільного та індивідуального, різні форми усвідомлення особистістю навколишнього, свого минулого, теперішнього і майбутнього, сутності власного «Я». Сформована система ціннісних орієнтацій забезпечує гармонію внутрішнього

світу, сприяє систематизації знань, стереотипів поведінки та самоствердженню особистості, реалізації соціальних очікувань (Єршова Л. М., 2013: 2).

Джерелом формування ціннісних орієнтацій виступає сенсожиттєва активність особистості, що визначає її орієнтацію у процесі діяльності на досягнення цілей. За визначенням більшості учених, це важливі елементи внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом індивіда й усією сукупністю його переживань. Вони відокремлюють важливе від несуттєвого (Гриценко Т., 2009: 1). Л. Савченко вказує на фактори, що впливають на формування ціннісних орієнтацій: ідеологічні установки, якості особистості, життєві цілі, релігійні переконання, матеріальне забезпечення тощо (Савченко Л., 2005: 5).

Найважливіше місце в цьому процесі належить спілкуванню: «Наймогутнішим засобом виховання є спілкування, взаємодія з іншими. Для індивіда воно є надзвичайно важливою потребою» (Селігей П. О., 2012: 6). Виявленням небайдужого ставлення до мови є мовна свідомість, яку П. Селігей трактує як таку, що «обіймає знання, почуття, оцінки й настанови щодо мови та мовної дійсності» (Селігей П. О., 2012: 6). Мовна свідомість передбачає мовні знання (уявлення про мову, її нормативно-граматичні закономірності); мовні почуття (емоційні реакції щодо мови: цікавість і байдужість, повага й зневага, любов і відраза, гордість за рідну мову, обурення у випадку утисків мови, відчуття відповідальності за долю мови тощо); мовні оцінки (судження про стан і статус мови, шляхи її розвитку, правильну або неправильну мовну поведінку); мовні настанови (бажання вживати або опановувати мову, вдосконалювати свої знання, культуру мовлення, дбати про розвиток мови, розширювати сферу її застосування).

Велику роль у формуванні рідномовної компетенції задля громадського самоутвердження й самовизначення особистості відзначає В. Кульчицький: «Завдяки знанню мови усвідомлюється зв'язок із традиціями свого народу, глибшає розуміння історії рідного краю, розкривається зміст духовної культури соціуму» (Кульчицький В. І., 2011: 3). Погоджуємося з думкою, що культура мовлення всього нашого суспільства і культура мовлення студентів зокрема – показник стану їх моральності, духовності, культури взагалі (Гриценко Т., 2009: 1).

На жаль, трапляються такі ознаки низької культури мовлення студентів, як суржик, слова-паразити, сленг, надмірне захоплення запозичен-

нями, недостатній словниковий запас. Заняття з української мови, консультаційна та індивідуальна робота спрямовані на подолання недоліків мовлення, а виконання творчих робіт, проведення студентських конференцій, вікторин, турнірів, свят, присвячених проблемам культури мови, лексичного і фразеологічного багатства рідної мови, проблемам професійного спілкування сприяють усвідомленню студентами багатства і краси рідної мови. Ефективним засобом формування мовного чуття є виконання різноманітних завдань та вправ, спрямованих на виправлення мовних недоліків: русизмів, тавтології, порожніх слів, неточностей у використанні синонімів, паронімів, запозичених назв, неправильного перекладу, порушення логічної послідовності викладу.

Важливо підготувати комунікантів, спроможних спілкуватися в різних життєвих ситуаціях, а також формування таких мовленнєво-комунікативних умінь, як уміння формувати задум майбутнього висловлювання, використовувати зібраний для цього матеріал, планувати висловлювання, уміння користуватися різними стилями й типами мовлення відповідно до задуму, добирати мовні засоби з урахуванням усіх компонентів мовленнєвої ситуації. Система роботи повинна містити вправи і завдання, розраховані на постійне залучення студентів до активних форм спілкування, сприяти розвитку їхньої мовленнєвої компетентності.

Ефективна робота з вдосконалення мовлення студентів, необхідність якої гостро відчувається, можлива, на наш погляд, за умови глибокого і послідовного розуміння специфіки мовлення як особливого виду діяльності. Маємо враховувати важливі положення психолінгвістики як особливої галузі науки. По-перше, як і будь-який інший вид діяльності, мовлення може бути успішним, якщо спрямоване на досягнення певних цілей, які добре обмірковані мовцем. По-друге, мовлення є засобом спілкування та пізнання, тому має цінність тільки в них. По-третє, мовлення завжди спрямоване до певного адресата, без якого воно не може відбутися. Тому успіх мовного акту залежить також від того, наскільки мовець враховує особливості адресата мовлення. Отже, цілі спілкування та адресат мовлення є важливими чинниками, які визначають характер мовної діяльності та цінність мовного продукту. До таких чинників відносимо також тему і основну думку висловлювання, місце спілкування, певні обмеження у часі для спілкування та відповідний цьому обсяг висловлювання. Сукупність усіх перерахованих чинників, що визначають

мовлення, складає ситуацію спілкування, або мовленнєву ситуацію. Якщо мовець не вміє враховувати ситуацію спілкування, його мовленнєва діяльність не буде продуктивною. Саме тому підвищення рівня мовленнєвої культури молодого покоління неможливе без формування в кожного студента не тільки вміння, але й звички, перш ніж заговорити або щось написати, продумати: з якою метою, кому, про що, де і наскільки тривало він буде говорити або писати. Аналізуючи процес продукування мовлення, психологами виділяються такі фази створення висловлювання: 1) орієнтування в ситуації спілкування; 2) планування змісту майбутнього висловлювання. 3) реалізація задуму в зовнішньому мовленні; 4) контроль результатів. Наголосимо, що не можна оминати хоча б одну з перерахованих фаз, адже в такому разі мовна діяльність не буде успішною, тому важливими є вміння, які забезпечують усі зазначені фази висловлювання. Розглянемо мовні уміння у відповідності з кожною фазою створення висловлювання.

Перша фаза (орієнтування в ситуації висловлювання): вміння обмірковувати та добре уявити ситуацію спілкування – мету мовлення, тему та основну думку висловлювання, адресата, обсяг висловлювання, тобто сформувати задум майбутнього мовленнєвого твору.

Друга фаза (планування змісту висловлювання) – уміння у відповідності з задумом збирати матеріал для висловлювання, використовуючи різні джерела інформації (особистий досвід, повідомлення інших людей, наукові та публіцистичні матеріали, твори мистецтва, зокрема й художньої літератури, радіо- та телепередачі, інтернет-джерела), систематизувати його, скласти план майбутнього висловлювання з орієнтацією на задум.

Третя фаза (реалізація задуму у зовнішньому мовленні): уміння у відповідності до задуму користуватися різними типами та стилями мовлення, різноманітними мовними засобами, добирати їх із врахуванням усіх компонентів ситуації спілкування.

Четверта фаза (контроль за результатами мовної діяльності): уміння бачити реакцію слухачів під час усного мовлення, співвідносити висловлене з задумом та корегувати своє мовлення, уміння вдосконалювати (редагувати) написане відповідно до задуму.

Щоб сформувати вказані уміння, необхідно, на наш погляд, якомога частіше пропонувати студентам такі види завдань, які вимагають не лише складання тексту (переказ, твір, доповідь, повідомлення тощо), але й містять опис умов, ситуації

спілкування, природної або штучної (навчальної). Такі вправи й будемо називати ситуативними.

Досвід показує, що ситуативні завдання допомагають активізувати студентів, підвищити їх інтерес до навчання, адже вони мають багато спільного з грою, тому ми їх зараховуємо до інтерактивного навчання. Методика застосування мовленнєво-ситуативних завдань є варіативною. У системі комунікативних завдань домінує спосіб словесного опису мовленнєвої ситуації, за якого можна окреслити всі необхідні компоненти, окрім того, він не потребує спеціальної матеріальної бази, оскільки легко реалізовується.

Основна мета ситуативних вправ – за допомогою зазначених у завданні умов відтворити природну комунікативну ситуацію, в якій може опинитись студент. Цікавими для студентів виявились такі ситуативні вправи, які можуть виконуватись не лише як індивідуальні завдання, але й для роботи в групі і парі.

1) Уявіть, що Ви повернулись із турпоходу та хочете поділитися своїми враженнями з одногрупниками. Запишіть можливий варіант своєї розповіді. За необхідністю використовуйте подані слова та словосполучення (*визначити маршрут, орієнтуватися на місцевості, скласти план, поставити намет, розпалити багаття, техніка безпеки, звуки природи, гірська місцевість, спів птахів, рослини, цілюще повітря, екосистема, місцева флора, фауна, біорозмаїття, дослідити зразки ґрунту та води*).

2) Уявіть, що Ви маєте розповісти своїм дітям про те, як потрібно берегти книги. Складіть та запишіть можливий варіант свого діалогу з дитиною. Які види речень Ви використовували?

3) Уявіть, що Ви відвідуєте гурток за інтересами або спортивну секцію і хочете розповісти про це своїм друзям у соціальних інтернет-мережах. Складіть текст, наголошуючи на цікавих моментах роботи гуртка або секції та можливостях розвитку і становлення Вас як особистості на заняттях.

4) Уявіть, що Вам терміново знадобилась книга, і ви прийшли до бібліотеки, але потрапили у перерву. Незважаючи на це, бібліотекар Вам допоміг. Складіть та запишіть діалог, який відбувся між Вами та бібліотекарем, правильно розставляючи розділові знаки. Які слова та вирази з мовного етикету Ви використали?

5) Ви учасник сходження на Говерлу, тільки що повернулись додому, у Вас чудові враження. Ви бажаєте поділитись ними зі своїм другом, який живе в іншому місті. Опишіть у листі до друга свою подорож так, щоб йому захотілось піти в

таку ж подорож. Перевірте всі слова зі складними орфограмами за словником так, щоб не припустились помилок.

6) Уявіть, що Ви спустились у батискафі на морське дно. Опишіть свої враження у репортажі до студентської університетської газети. Використовуйте, за бажанням, слова: ілюмінатор, батискаф, панцир, водорості, чудернацький, дивний. Які ще слова Ви використали для опису морських глибин?

7) Уявіть, що Ви загубили свого чотирилапого друга. Напишіть про це оголошення в соціальних інтернет-мережах. Як Ви опишете свого собаку? Які типи речень використаєте?

8) Уявіть, що Ви запрошені у гості, Вам потрібно купити квіти. Складіть діалог між покупцем та продавцем, де продавець має з'ясувати, з якого приводу йому потрібні квіти, допоможе вибрати найбільш привабливі та скласти букет. Використайте слова – назви квітів.

9) Уявіть, що Ви професіонал своєї справи, і Вас запросили в одну з місцевих шкіл виступити перед дітьми з розповіддю про Вашу професію. Доведіть, що Ваша професія – одна з найцікавіших та найнеобхідніших у сучасному суспільстві. Підготуйтеся (письмово) до виступу. Які терміни Ви використаєте? Поясніть їх правопис.

10) Ви обрали професію, яка Вам найбільше подобається. Уявіть, що ви отримали освіту і перший раз вийшли на роботу. Повертаючись додому, Ви зустріли свого улюбленого вчителя. Опишіть свій робочий день так, щоб учитель порадив за Вас. Розкажіть, що сподобалось на роботі, а що можна було б змінити за Вашою участю. В розповіді використовуйте слова з професійної лексики.

Бажано, щоб подібні ситуативні вправи частіше включалися в структуру заняття. Зауважимо, що викладач може залучити студентів до складання таких завдань, використовуючи умови, з якими вони зустрічались у житті.

Висновки. Як показали результати досліджень комунікативних умінь здобувачів освіти, важливою перевагою використання ситуативних вправ є їх потужні виховні можливості, сприятливі для формування соціально важливих характеристик студента, здатності шукати вихід із складних ситуацій і приймати у таких умовах самостійне рішення. Основу ситуаційності становить розповідь про реальну життєву проблему (ситуацію), що може виникнути у різних сферах життя й діяльності. Результати проведеного експериментального дослідження показали, що використання ситуативних вправ значно підвищує практичну спрямованість занять з української мови за про-

фесійним спрямуванням та інтерес до них з боку здобувачів освіти, є ефективним засобом виховання у студентів небайдужого ставлення до мови і одним із напрямів виховання їх національної свідомості, відчуття етнічної належності, поваги до культурних надбань і традицій українського народу.

Сучасне навчання повинне мати ситуаційний характер, адже таким чином ми маємо можливість занурити навчальний матеріал у штучно створене соціальне середовище і забезпечити здобувачам освіти можливість відчуття користь знань та вмінь за межами навчального закладу. Адже здобувачі освіти, які незабаром поповнять лави української інтелігенції, мають дбати про культуру мовлення, вдосконалювати й збагачувати його, адже культура мови – показник загальної культури і освіченості особистості.

Отже, ситуативні вправи, спрямовані на формування і вдосконалення комунікативних умінь,

відповідає психологічним властивостям поетапного вироблення стійких умінь, створення установки і спрямованості мислення на певні операції, показує шляхи роботи у формуванні в здобувачів освіти умінь розв'язувати проблеми, що виникли в різноманітних ситуаціях, наближених до реальних умов спілкування. Безперечно, обсяг статті не дозволяє розкрити проблему повною мірою. Багато аспектів її потребують ретельної уваги з боку дослідників. Наприклад, потребують подальшого дослідження такі аспекти проблеми, як удосконалення методів і форм дистанційного навчання української мови у вишах, використання сучасних комп'ютерних технологій в умовах навчального середовища, формування креативності майбутніх спеціалістів на заняттях з української мови, пошук оптимальних засобів українськомовного навчання і самонавчання. Ці проблеми зумовлені розвитком сучасного глобалізованого освітнього простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гриценко Т. Розвиток мовної особистості у технічних ВНЗ. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*: Зб. наук. пр. Національного авіаційного університету. 2009. Вип. 17. С. 162–172.
2. Єршова Л. М. Мовний патріотизм у змісті українського виховного ідеалу. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2013. № 69. С. 79–83.
3. Кульчицький В. І. Проблема рідномовної компетенції в структурі духовно-практичної діяльності особистості. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2011. № 59. С. 68–71.
4. Масенко Л. Т. Мова і свідомість. *Український смисл: науково-популярний лінгвокультурологічний щоквартальник*. 2008. № 1–2. С. 38–54.
5. Савченко Л. Вивчення ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді. *Рідна школа*. 2005. № 8. С. 39–41.
6. Селігей П. О. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання. К.: Києво-Могилянська академія, 2012. 118 с.
7. Столяренко О. В. Пошук шляхів підвищення ефективності гуманістичного виховання молоді. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Педагогіка і психологія*. 2014. Вип. 42. Ч. 2. С. 43–47.

REFERENCES

1. Hrytsenko T. (2009) Rozvytok movnoi osobystosti u tekhnichnykh VNZ [Development of language personality in technical Institutions of higher learning] *Humanitarna osvita u tekhnichnykh vyshchyykh navchalnykh zakladakh: Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu* [Humanities education in technical higher educational institutions: Coll. Science. etc. of the National Aviation University], vol. 17, pp. 162–172. [in Ukrainian]
2. Yershova L. M. (2013) Movnyi patriotyzm u zmisti ukrainskoho vykhovnoho idealu [Language patriotism is in maintenance of the Ukrainian educator ideal]. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal*, no. 69, pp. 79–83. [in Ukrainian]
3. Kulchytskyi V. Y. (2011) Problema ridnomovnoi kompetentsii v strukturі dukhovno-praktychnoi diialnosti osobystosti [A problem of mother Language competence is in the structure of spiritually-practical activity of personality]. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal*, no. 59, pp. 68–71. [in Ukrainian]
4. Masenko L. T. (2008) Mova i svidomist [Language and consciousness] *Ukrainian meaning: popular science linguistic and cultural quarterly*, no 1–2, pp. 38–54. [in Ukrainian]
5. Savchenko L. (2005) Vyvchennia tsinnisnykh oriantatsii suchasnoi studentskoi molodi [Ukrainian as one of main factors of construction of the civilized state]. *Native school*, no. 8. pp. 39–41 [in Ukrainian]
6. Selihei P. O. (2012) Movna svidomist: struktura, typolohiia, vykhovannia [Language consciousness: structure, typology, education]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia. [in Ukrainian]
7. Stoliarenko O. V. (2014) Poshuk shliakhiv pidvyshchennia efektyvnosti humanistychnoho vykhovannia molodi [Search of ways of increase of efficiency of humanistic education of young people] *Scientific issues of Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University*, Vol. 42, p. 2, pp. 43–47. [in Ukrainian]

УДК: 373.31

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-33>

Ірина ГРИЦЕНКО,

orcid.org/0000-0003-2653-6113

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки та психології дошкільної та початкової освіти

Херсонського державного університету

(Херсон, Україна) grytsenko62@gmail.com

Вероніка ДЕНИСЕНКО,

orcid.org/0000-0002-5461-6914

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки та психології дошкільної та початкової освіти

Херсонського державного університету

(Херсон, Україна) veronikaden@ukr.net

СУЧАСНИЙ УРОК У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ В КОНТЕКСТІ АКСІОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

Цілісний педагогічний процес розвитку молодших школярів пов'язує системно-розвиваючий, естетичний та аксіологічний компоненти. Фундаментальним є аксіологічний або ціннісно-змістовий компонент, зміст якого полягає у спрямованості навчального процесу на формування в учнів системи ціннісних орієнтацій, що відповідають гуманістичній парадигмі освіти та адекватні потребам сьогодення. Метою статті є аналіз теоретичних аспектів сучасного уроку в початковій школі у контексті аксіологічного підходу. З'ясовано, що реалізація аксіологічного підходу передбачає виховання у молодших школярів позитивного ставлення до нових ідей і можливостей; толерантності до існування протилежних думок і уявлень; прагнення до самоосвіти впродовж життя; до оптимістичного сприйняття об'єктивної реальності. Акцентовано увагу, що для гармонійного розвитку учня необхідно, щоб партнерські взаємовідносини між усіма учасниками освітнього процесу були направлені на відкрите та щире спілкування, яке утверджує морально-етичні, соціально-правові та особистісно-орієнтовані цінності. Зазначено, що на практиці існує аксіологічне «ядро» кожної навчальної дисципліни, в якому загальнолюдські цінності пов'язані із предметним аспектом із урахуванням його місця в навчальному процесі. Обґрунтовано, що сучасний урок характеризується підвищеною мовною активністю учнів, а не вчителів. Виділено низку продуктивних завдань, які стимулюють пізнавальну діяльність учнів і фактично підтверджують їх в якості суб'єктів власної діяльності: формулювання питань за темою уроку; складання завдань на обрану тему; вибір завдань із низки запропонованих для практики розвитку навичок чи вмінь. З'ясовано, що початковий процес у початковій школі здійснюється завдяки спільній діяльності дітей і вчителів, що дає дитині досвід моральної поведінки в групі і самостійної інтелектуальної діяльності, безцінний досвід самовизначення, вибору і самореалізації. У цьому контексті сучасний урок розглядається як пошук нового змісту та способів його розуміння, самопізнання цього нового, його розуміння і практичне застосування.

Ключові слова: початкова школа, сучасний урок, освітній процес, аксіологічний підхід.

Iryna GRYTSENKO,

orcid.org/0000-0003-2653-6113

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool and Primary Education

Kherson State University

(Kherson, Ukraine) grytsenko62@gmail.com

Veronika DENYSENKO,

orcid.org/0000-0002-5461-6914

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool and Primary Education

Kherson State University

(Kherson, Ukraine) veronikaden@ukr.net

MODERN LESSON IN PRIMARY SCHOOL IN THE CONTEXT OF THE AXIOLOGICAL APPROACH

The integral pedagogical process of development of junior schoolchildren connects system-developing, aesthetic and axiological components. Fundamental is the axiological or value-content component, the content of which is the focus of the educational process on the formation of students' value orientations that meet the humanistic paradigm of education and adequate to the needs of today. The aim of the article is to analyze the theoretical aspects of the modern lesson in primary school in the context of the axiological approach. It was found that the implementation of the axiological approach involves the education of younger students a positive attitude to new ideas and opportunities; tolerance for the existence of opposing opinions and ideas; desire for lifelong self-education; to an optimistic perception of objective reality. Emphasis is placed on the fact that for the harmonious development of the student it is necessary that the partnership between all participants in the educational process be aimed at open and sincere communication, which affirms the moral and ethical, social and legal and personality-oriented values. It is noted that in practice there is an axiological «core» of each discipline, in which universal values are related to the subject aspect, taking into account its place in the educational process. It is substantiated that the modern lesson is characterized by increased language activity of students, not teachers. There are a number of productive tasks that stimulate the cognitive activity of students and actually confirm them as subjects of their own activities: formulation of questions on the topic of the lesson; drawing up tasks on the chosen topic; selection of tasks from a number of skills or abilities proposed for practice. It was found that the initial process in primary school is carried out through the joint activities of children and teachers, which gives the child the experience of moral behavior in a group and independent intellectual activity, invaluable experience of self-determination, choice and self-realization. In this context, the modern lesson is seen as a search for new content and ways to understand it, self-knowledge of this new, its understanding and practical application.

Key words: primary school, modern lesson, educational process axiological approach.

Постановка проблеми. Протягом останніх двох десятиліть у вітчизняній освіті і, зокрема, у початковій освіті, відбувається перехід від знаннєвої до розвиваючої парадигми, що передбачає зміну всієї освітньої системи як на регулятивному, так і на змістовному рівнях. У початковій школі більшість предметів викладає один вчитель, який одночасно є і класним керівником, і забезпечує близько 70-80 % загальної погодинної навчальної діяльності. Саме тому основне навантаження на ціннісну освіту дітей несе вчитель початкових класів.

Сучасна школа потребує вчителів із нестандартним мисленням, здатних експериментувати, досліджувати, здійснювати творчий розвиток здобувачів початкової освіти (Нестеренко, 2020 : 60).

Перед учителями початкових класів постають нові завдання, які потребують умінь аналізувати великий обсяг фактичного матеріалу, узагальнювати тенденції, прогнозувати розвиток цілісного педагогічного процесу навчального закладу, приймати рішення, організовувати їх виконання, оцінювати отримані результати.

Сучасний педагогічний процес у початковій школі є не лише багатокомпонентним, а й таким, що забезпечує всебічний розвиток молодших школярів. Використання аксіологічного підходу до педагогічного процесу є основою для розвитку методології сучасної педагогіки та передумовою гуманістичної ідеології виховання. На основі ціннісно-орієнтованого змісту гуманістично спрямованої освіти формуються її цілі, які трансформуються у конкретні педагогічні

завдання. Відповідно до аксіологічного підходу найскладнішим питанням залишається трансформація уроку як основної організаційної форми навчання. Згідно з новою освітньою парадигмою вчителю початкової школи необхідно не лише змінити структуру уроку, а й забезпечити партнерські взаємовідносини з учнями, що надасть процесу учіння суб'єктивності, дозволить учням оволодіти способами самостійної навчальної діяльності, сформує практичний досвід взаємодії у суспільстві.

Аналіз досліджень. У науковій літературі з педагогіки широко вивчаються різні підходи до організації освітнього процесу у початковій школі. Зокрема, Митник О.Я. розглядає загальні теоретико-методологічні засади побудови навчання у ЗНЗ, Савченко О.Я. досліджує початкову освіту в контексті ідей Нової української школи, Василюва Д.В. вивчає методологічні засади реалізації аксіологічного підходу, Михайлова Л.М. – естетично ціннісний розвиток особистості учня в навчально-виховному просторі школи, К.М. Гнезділова – проблему варіативності уроку. Проте незважаючи на численні дослідження, проблема модернізації сучасного уроку у початковій школі в контексті аксіологічного підходу залишається актуальною і потребує подальших наукових досліджень.

Метою статті є аналіз теоретичних аспектів сучасного уроку в початковій школі у контексті аксіологічного підходу.

Виклад основного матеріалу. Сучасні освітні тенденції у контексті вимог концепції «Нова

українська школа» (НУШ) зумовлюють модернізацію процесу організації освітньої діяльності у закладах загальної середньої освіти І ступеня (ЗЗСО І ст.). У світлі даної концепції початкова освіта набуває дитиноцентрованої, особистісно-орієнтованої спрямованості. Відповідно, метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь у відповідності з віковими та індивідуальними психофізіологічними особливостями і потребами, а також формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості (Савченко, 2018 : 3).

Ідея Нової української школи серед засадничих стовпів освіти майбутнього, а, отже, й України майбутнього, передбачає виховання учнів, що ґрунтується на цінностях (Ціннісні орієнтири, 2019).

Організація педагогічного процесу розвитку молодших школярів в умовах сучасних глобалізаційних освітніх процесів стає провідним орієнтиром сучасної освіти. Враховуючи індивідуальні вікові особливості дітей молодшого шкільного віку, цей процес є досить складним та передбачає всебічний, а не лише виключно комунікативний, моральний, естетичний та інші види розвитку. Цілісний педагогічний процес розвитку молодших школярів пов'язує системно-розвиваючий, естетичний та аксіологічний компоненти. Фундаментальним є аксіологічний або ціннісно-змістовий компоненти.

Зміст аксіологічного підходу полягає у спрямованості навчального процесу на формування в учнів системи ціннісних орієнтацій, що відповідають гуманістичній парадигмі освіти та адекватні потребам сьогодення (Васильєва, 2016: 43).

Реалізація даного підходу передбачає виховання у молодших школярів позитивного ставлення до нових ідей і можливостей; толерантності до існування протилежних думок і уявлень; прагнення до самоосвіти впродовж життя; до оптимістичного сприйняття об'єктивної реальності (Митник, 2012).

Для гармонійного розвитку учня необхідно, щоб партнерські взаємовідносини між усіма учасниками освітнього процесу були направлені на відкрите та щире спілкування, яке утворює морально-етичні (гідність, рівність, справедливість, толерантність, культурне різноманіття, турбота, чесність, довіра), соціально-правові (верховенство права, нетерпимість до корупції та фаворитизму, патріотизм, екологічно-етична цінність, соціальна відповідальність) та особистісно-орієнтовані цінності (самореалізація, лідерство, свобода) (Ціннісні орієнтири, 2019).

Ціннісний вакуум, який збільшує розрив між поколіннями, зростаючий ціннісний релятивізм вимагають вжиття заходів для вирішення проблеми переходу до нової парадигми розвитку, збагачення цінності шкільного педагогічного процесу. Це, в свою чергу, передбачає ціннісну політику школи, спрямовану на виховання, навчання та забезпечення всебічного розвитку учнів початкових класів. У зв'язку з цим педагогічний процес розвитку дітей молодшого шкільного віку повинен базуватися на аксіологічному підході.

Аксіосфера загальноосвітнього навчального закладу інтегрує ціннісні системи усіх суб'єктів навчально-виховного процесу (вчителів, учнів, батьків), які кожен на своєму рівні формують своєрідні ціннісні кола, які в освітньому просторі школи перетинаються і формують ціннісний простір (Михайлова, 2018 : 15).

На практиці існує аксіологічне «ядро» кожної навчальної дисципліни, особливо це стосується гуманітарних дисциплін, в якому загальнолюдські цінності пов'язані із предметним аспектом із урахуванням його місця в навчальному процесі.

Першочергового значення у сучасній системі початкової освіти набуває суб'єктивність процесу учіння, оволодіння учнями способами самостійної навчальної діяльності, формування практичного досвіду взаємодії у суспільстві. Впровадження педагогіки партнерства забезпечує більш широкі та досконалі можливості використання системно-діяльнісного підходу в освітньому процесі. Саме завдяки даному підходу відбувається взаємодія між учителем, учнями та батьками на умовах співробітництва. Основними принципами партнерських взаємовідносин виступають гуманізм та творчий підхід до формування особистості молодшого школяра.

Метою педагогіки партнерства є створення принципово нового гуманістичного суспільства, члени якого матимуть власні погляди, будуть незалежним, висловлюватимуть власну точку зору. Головне завдання педагогіки партнерства – подолання інертності мислення, перехід на якісно новий рівень побудови взаємовідносин між учасниками освітнього процесу. Це завдання реалізується у спільній діяльності учителя й учнів, учителя й батьків, що передбачає взаєморозуміння, єдність інтересів і прагнень з метою особистісного розвитку школярів.

Отже, нові вимоги до системи початкової освіти, закріплені у концепції «Нова українська школа», передбачають переосмислення вчителем початкових класів свого педагогічного досвіду. Найскладнішим у цьому процесі є перебудова

власного досвіду з точки зору проектування та проведення уроку як основної організаційної форми навчання. Згідно з новою освітньою парадигмою вчитель початкової школи повинен відходити від звичного, розміреного уроку із суворим порядком, від перевірених правил з акцентуванням на дисципліні і успішності учнів.

Аналіз нових тенденцій оптимізації навчального процесу в початковій школі дозволяє говорити, в першу чергу, про зміну загальної парадигми початкової освіти, яка орієнтована на досягнення мети навчання, що включає: перехід до стратегії цілеспрямованого формування навчальної діяльності школяра; реалізацію «екологічної парадигми», яка передбачає включення змісту освіти у контекст вирішення життєвих проблем; розуміння навчального процесу як змістовного. Початкова школа стає не стільки джерелом інформації, скільки місцем, де школярі вчать вчитися, де учитель не інформатор чи диригент знань, а людина, яка створює умови для навчання творчій діяльності, спрямованій на самонабуття та здобуття нових знань. Системно-діяльнісний підхід, як основа нової парадигми навчання, передбачає, що знання не даються учням, а набуваються ними самостійно у процесі пошукової діяльності.

Вищезазначені тенденції сучасного освітнього процесу актуалізують деякі форми поведінки та методи роботи вчителя, які були бажаними, але не обов'язковими. Наприклад, суб'єктивізація навчального процесу передбачає, що учень, як рівноправний учасник навчального процесу, виконує частину функцій вчителя, а саме:

- визначення та формулювання теми та цілей уроку;
- визначення меж своїх знань та виявлення, яких знань недостатньо для вирішення проблеми;
- самостійний пошук відсутньої інформації;
- визначення та формулювання цілей навчального матеріалу, планування виконання завдань;
- участь в оцінці своїх знань та досягнень однолітків;
- пояснення власних помилок та вибір завдань для їх усунення;
- обґрунтування своїх дій у процесі виконання завдань та спостереження за діями однокласників (Пехота, 2001).

Природно, що вчитель повинен створити для цього умови і в процесі діалогу та реалізації певних завдань підвести учнів до роботи над такими важливими елементами уроку як постановка цілей, контроль та оцінка, пояснення, передача інформації тощо.

Для молодшого школяра вчитель – зразок для наслідування, а організація уроку, відносини на уроці – модель життя в суспільстві. Ця банальна істина є найважливішим засобом досягнення високих результатів у розвитку особистості. У зв'язку з цим, доречно повторити, що урок є частиною життя дитини та вчителя, і проживання цього життя має бути демонстрацією високого рівня загальнолюдської культури, формування ціннісних орієнтацій. Правильно організоване ділове спілкування серед однолітків дозволяє закріпити: володіння моральними нормами і вміння їх дотримуватися (взаємодопомога, правдивість, відповідальність); здатність пов'язувати свої дії з етичними почуттями (провина, совість, сором); бажання і здатність бачити моральний аспект своїх вчинків; розуміння учнем змісту і значення тих чи інших знань.

Сучасний учитель на уроці є організатором, а не інформатором та керівником. Тому йому необхідно шукати шляхи включення кожної дитини в роботу, надавати адресну допомогу у подоланні труднощів, ініціювати та демонструвати дитині приклади дій (предмет, оцінка, контроль), передбачати дії учнів. Останнє особливо актуально в умовах, коли необхідно побудувати діалог. Це вимагає від вчителя формулювання мети роботи, планування дій, залучення дітей, коли це потрібно, до оціночної діяльності і лише керування їх діяльністю без виконання низки раніше унікальних для вчителя функцій (Гнезділова, 2007).

Саме тому сучасний урок характеризується підвищеною мовною активністю учнів, а не вчителів. Вчитель не повинен бути надто активним та багатослівним. Набагато важливіше чітко задавати питання і вимагати повних, вичерпних відповідей, якомога частіше залучати дітей до ролі помічника вчителя, тренера, не повторювати відповідь учня, а залучати дітей до оцінки відповіді однокласника.

Розвиваючи планово-регулятивні функції мови, необхідно вислуховувати всі точки зору на вирішення навчальної задачі, будувати діалог для пошуку правильного рішення, стимулювати обґрунтування своєї точки зору на основі теоретичних положень (правил), вчити школярів домовлятися, приймати точку зору іншої людини тощо. Можна виділити низку продуктивних завдань, які стимулюють пізнавальну діяльність учнів і фактично підтверджують їх в якості суб'єктів власної діяльності. Серед таких завдань доцільно виділити:

- формулювання питань за темою уроку;
- складання завдань на обрану тему;

- вибір завдань із низки запропонованих для практики розвитку навичок чи вмій.

Подібні навчальні завдання ще не отримали широкого застосування в педагогічній практиці, але вони суттєво стимулюють пізнавальну діяльність учнів і цілком доступні для учнів початкової школи. Потрібно наголосити на суттєвих перевагах підручника нового типу при використанні його для відбору навчального матеріалу до уроку, створення проблемних ситуацій при вивченні нового матеріалу, формуванні пізнавальної мотивації молодших школярів у виборі форм організації пізнавальної діяльності на уроці (Чекіна, 2005).

Новітні підручники для початкової школи, що є взірцем сучасної технології навчання і розвитку, дають можливість учителю побудувати індивідуальний сценарій організації педагогіки партнерства на уроці. Враховуючи вищесказане, можна стверджувати, що сучасний урок у початковій школі будується не за задалегідь визначеною схемою, а має гнучку структуру. Тому підручник прогнозує діяльність учнів, спрямовану на розв'язування певних навчальних завдань.

За системно-діяльнісним підходом процес побудови уроку має суттєві відмінні ознаки щодо типології та структури навчального заняття. Зокрема, повинні бути такі структурні компоненти сучасного уроку:

- існування проблеми в подачі нового матеріалу (освітній процес шляхом відкриття нових знань);
- створення ситуацій, коли дитина усвідомлює нестачу знань, задля самостійного пошуку нових знань;
- формулювання мети і завдань уроку за схемою: згадати – дізнатись – вивчити;

- моделювання досліджуваного процесу;
- комунікація з іншими учнями з метою вирішення існуючої проблеми, яку неможливо досягти самостійно (Пехота, 2001).

Узагальнюючи характеристики сучасного уроку в початковій школі, слід зазначити, що урок у сучасній інтерпретації – це пошук нового (як нового змісту, так і нових способів його розуміння), самопізнання нового, його розуміння і практичне застосування. Начальний процес у початковій школі здійснюється завдяки спільній діяльності дітей і вчителів, що дає дитині досвід моральної поведінки в групі і самостійної інтелектуальної діяльності, безцінний досвід самовизначення, вибору і самореалізації.

Висновки. Трансформація сучасного освітнього процесу у контексті вимог концепції «Нова українська школа» зумовлює модернізацію освітньої діяльності у закладах загальної середньої освіти I ступеня (ЗЗСО I ст.). Процес всебічного розвитку молодших школярів реалізується завдяки застосуванню системно-розвиваючого, естетичного та аксіологічного компонентів. Фундаментальним серед них є аксіологічний або ціннісно-змістовий компонент, що пов'язано зі зміною ставлення до знань та до навчального процесу загалом. Начальний процес у початковій школі здійснюється завдяки спільній діяльності дітей і вчителів, що дає дитині безцінний досвід моральної поведінки в групі, самостійної інтелектуальної діяльності, самовизначення, вибору і самореалізації. Сучасний урок розглядається як пошук нового змісту, самопізнання нового, його розуміння і практичне застосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варіативність уроку в сучасній школі: навч. посіб. / К.М. Гнездлова та ін. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2007. 188 с.
2. Васильєва Д.В. Методологічні засади реалізації аксіологічного підходу до навчання математики в школі. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 2. С. 42-49.
3. Митник О.Я. Теоретико-методологічні засади побудови навчання у ЗНЗ як цілісного творчого процесу. *Рідна школа*. 2012. № 10. С. 56-60.
4. Михайлова Л.М. Естетично ціннісний розвиток особистості в навчально-виховному просторі закладу освіти: теорія і практика. Харків: «Точка», 2018. 248 с.
5. Нестеренко М.М. Теоретичні засади професійної підготовки майбутніх учителів до моделювання уроку в умовах реформування початкової освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 69. Т. 3. С. 59-64.
6. Пехота О.М. Освітні технології: навчально-методичний посібник. К.: А.С.К., 2001. 256 с.
7. Савченко О.Я. Початкова освіта в контексті ідей нової української школи. *Рідна школа*. 2018. № 1-2. С. 3-7.
8. Ціннісні орієнтири сучасної української школи. *Міністерство освіти і науки України*: веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva%20conferentcia/2019/Presentasia-Roman-Stesichin.pdf> (дата звернення: 26.07.2021).
9. Чекіна О.Ю. Нестандартні уроки у початковій школі: методичний посібник для вчителів. Х.: «Скорпіон», 2005. 96 с.

REFERENCES

1. Variatyvnist' uroku v suchasniy shkoli [Lesson variability in a modern school]: navch. posib (2007). / K.M. Hnezdilova ta in. Cherkasy: CHNU imeni Bohdana Khmel'nyts'koho, 188 p. [in Ukrainian].
2. Vasyl'yeva D.V. (2016). Metodolohichni zasady realizatsiyi aksiolohichnoho pidkходу do navchannya matematyky v shkoli [Methodological bases of realization of the axiological approach to teaching mathematics at school]. Ukrayins'kyu pedahohichnyy zhurnal, Nr 2, pp. 42-49. [in Ukrainian].
3. Mytnyk O.YA. (2012). Teoretyko-metodolohichni zasady pobudovy navchannya u ZNZ yak tsilisnoho tvorchoho protsesu [Theoretical and methodological principles of building education in CEE as a holistic creative process]. Ridna shkola, Nr 10, pp. 56-60 [in Ukrainian].
4. Mykhaylova L.M. (2018). Estetychno tsinnisnyy rozvytok osobystosti v navchal'no-vykhovnomu prostori zakladu osvity: teoriya i praktyka [Aesthetically valuable development of personality in the educational space of an educational institution: theory and practice]. Kharkiv: «Tochka», 248 p. [in Ukrainian].
5. Nesterenko M.M. (2020). Teoretychni zasady profesynoyi pidhotovky maybutnikh uchyteliv do modelyuvannya uroku v umovakh reformuvannya pochatkovoyi osvity [Theoretical bases of professional preparation of future teachers for modeling of a lesson in the conditions of reforming of primary education]. Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchiy i zahal'noosvitniy shkolakh, Nr 69, pp. 59-64 [in Ukrainian].
6. Pyekhota O.M. (2001). Osvitni tekhnolohiyi [Educational technologies]: navchal'no-metodychnyy posibnyk. K.: A.S.K. 256 p. [in Ukrainian].
7. Savchenko O.YA. (2018). Pochatkova osvita v konteksti idey novoyi ukrayins'koyi shkoly [Primary education in the context of the ideas of the new Ukrainian school]. Ridna shkola, Nr 1-2, pp. 3-7 [in Ukrainian].
8. Tsinnisni oriyentyry suchasnoyi ukrayins'koyi shkoly [Values of the modern Ukrainian school] (2019). Ministerstvo osvity i nauky Ukrayiny: veb-sayt. URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva%20conferentcia/2019/Presentasia-Roman-Stesichin.pdf> [in Ukrainian].
9. Chekina O.YU. (2005). Nestandardni uroky u pochatkoviy shkoli [Non-standard lessons in primary school]: metodychnyy posibnyk dlya vchyteliv. KH.: «Skorpion», 96 p. [in Ukrainian].

Юлія ДЕНИСЯК,

orcid.org/0000-0002-3111-1753

*аспірант кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) ulya_denisyak@ukr.net*

ПРОБЛЕМА ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

У статті проаналізовано сутність та зміст проблеми збереження і зміцнення здоров'я особистості. В умовах сьогодення питання поліпшення стану здоров'я людини і формування здоров'язберезувальних компетенцій розглядаються на найвищих державних рівнях. Особлива велика частина відповідальності за життя та здоров'я дітей та молоді покладається на освіту, особливо первинну її ланку – дошкільну.

Перед педагогічною наукою та практикою стоять завдання дієвої і результативної турботи про дитину – її фізичне, психічне, духовне здоров'я; внутрішній комфорт і відчуття безпеки; гармонійний і природовідповідний розвиток тощо. Це є запорукою не лише її успішного розвитку й освіти, але й відчуття щастя, гармонії з оточенням, душевної рівноваги тощо.

У новій редакції Базового компонента дошкільної освіти визначені цінності дошкільної освіти, які свідчать про пріоритети здоров'я дитини. Проблема формування здоров'язберезувальних компетенцій дітей дошкільного віку розглядаємо як міжпредметну, оскільки її глибина і багатоаспектність вимагає симбіозу знань з різних галузей науки: педагогіки, психології, медицини, філософії, демографії тощо.

Метою статті є аналіз процесу формування здоров'язберезувальних компетенцій дітей дошкільного віку як запоруки збереження і зміцнення здоров'я особистості; визначення місця та ролі закладу дошкільної освіти в означеному процесі.

Державні документи у царині дошкільної освіти визначають ключові компетентності дитини, сутність яких тим чи іншим чином пов'язана із питаннями здоров'я людини. Серед них найважливішими визначено: рухова і здоров'язберезувальна, особистісна, сенсорно-пізнавальна, природничо-екологічна, ігрова тощо.

З огляду на це в умовах сьогодення є потреба розробки спеціальних методів, механізмів та здоров'язберігаючих технологій, які б реалізувалися у сім'ї та закладі дошкільної освіти, як найперших інституціях становлення особистості.

Ключові слова: *здоров'язберезувальні компетенції, заклад дошкільної освіти, дитина, природовідповідний розвиток, цінності дошкільної освіти.*

Yuliia DENYSIAK,

orcid.org/0000-0002-3111-1753

*Postgraduate Student at the General Pedagogy and Preschool Education Department
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) ulya_denisyak@ukr.net*

THE PROBLEM OF CHILDREN'S HEALTHCARE IN UKRAINE: TRADITIONS AND INNOVATIONS

The essence and content of the problem of preserving and strengthening the health of an individual is analyzed in the article. In modern world, the issues of improving human health and the formation of healthcare competencies are considered at the highest levels of government. A special part of the responsibility for the life and health of children and young people is put on education, especially its primary level – preschool education.

Pedagogical science and practice face the task of effective and efficient care for the child – his physical, mental and spiritual health; inner comfort and sense of security; harmonious and nature-based development, etc. This is the key not only to its successful development and education, but also a sense of happiness, harmony with the environment, mental balance, etc.

The new version of the Basic component of preschool education defines the values of preschool education, which indicate the priorities of the child's health. We consider the problem of formation of health-preserving competencies of preschool children as interdisciplinary, as its depth and multifacetedness requires a symbiosis of knowledge from different branches of science: pedagogy, psychology, medicine, philosophy, demography, etc.

The purpose of the article is to analyze the process of formation of health-preserving competencies of preschool children as a guarantee of preserving and strengthening the health of the individual; to determine the place and role of the preschool institution in this process.

State documents in the field of preschool education define the key competencies of the child, the essence of which is more or less related to human health. Among them, the most important are: motor and health, personal, sensory-cognitive, natural-ecological, game competence, etc.

All things considered, in today's conditions there is a need to develop special methods, mechanisms and healthcare technologies that would be implemented in the family and preschool establishment as the first institutions of personality development.

Key words: health-preserving competencies, preschool education institution, child, nature-based development, values of preschool education.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. В умовах сьогодення проблема збереження і зміцнення здоров'я особистості стала особливо актуальною з огляду на ті екологічні обставини, які складаються у всьому світі. Питання поліпшення стану здоров'я людини і формування здоров'язберезувальних компетенцій розглядаються на найвищих державних рівнях. Особливо велика частина відповідальності за життя та здоров'я дітей і молоді покладається на освіту, особливо первинну її ланку – дошкільну.

Перед педагогічною наукою та практикою стоять завдання дієвої і результативної турботи про дитину – її фізичне, психічне, духовне здоров'я; внутрішній комфорт і відчуття безпеки; гармонійний і природовідповідний розвиток тощо. Це є запорукою не лише її успішного розвитку й освіти, але й відчуття щастя, гармонії з оточенням, душевної рівноваги, повноцінного розвитку тощо.

Сім'я, родина, заклади дошкільної освіти, школа, громадські організації, різноманітні навчально-виховні заклади усіх типів та форм власності ставлять перед собою завдання збереження, зміцнення та поліпшення стану здоров'я дітей в складних екологічних обставинах сьогодення. Особливе місце у цьому сенсі відводиться закладам дошкільної освіти, як першій системній і високо кваліфікованій інституції, що одним із найважливіших завдань має формування здоров'язберезувальних компетенцій дітей. У новій редакції Базового компонента дошкільної освіти визначені цінності дошкільної освіти, які свідчать про пріоритет здоров'я дитини:

«– визнання самоцінності дошкільного дитинства, його потенціалу та особливої ролі в розвитку особистості;

– щасливе проживання дитиною дошкільного дитинства як передумова її повноцінного розвитку та подальшої самореалізації у житті;

– повага до дитини, особливостей її розвитку та індивідуального досвіду;

– зміцнення фізичного, психічного та соціального здоров'я дитини;

– цінувати життя і благополуччя як вміння плекати, підтримувати та створювати сприятливі

умови для себе та інших у безпечному середовищі в природному, предметному та соціальному оточенні;

– розвиток творчих задатків, здібностей, талантів дітей;

– збереження традицій національного досвіду сімейного та суспільного виховання для збагачення культурного потенціалу взаємодії між поколіннями (Базовий компонент дошкільної освіти, 2021).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні та зарубіжні учені відповідально ставляться до питань дослідження проблем здоров'я дітей та молоді. Сьогодні у педагогічній науці існує низка досліджень, що торкаються означеної проблеми. Їх автори вивчають глобальні проблеми, що мають вплив на здоров'я людини; актуальний стан навколишнього середовища та його кореляцію зі здоров'ям дітей; обґрунтовують проблему формування здорового способу життя різних вікових категорій людей; визначають роль окремих чинників способу життя на здоров'я особистості: фізичної культури, спорту, ігрової діяльності, гармонійного співіснування з природою, нових методик та технологій фізичного виховання тощо (Бойченко, 1994; Оржеховська, 2006; Лях, 2002; Яременко, 2000).

Проблему формування здоров'язберезувальних компетенцій дітей дошкільного віку розглядаємо як міжпредметну, оскільки її глибина і багатоаспектність вимагає симбіозу знань з різних галузей науки: педагогіки, психології, медицини, філософії, демографії тощо. Зокрема, Л. Сущенко визначає теоретико-методологічні засади проблеми здорового способу життя; пропонує характеристику складових здорового способу життя; акцентує увагу на необхідності широкого використання здоров'язберігаючих методик та технологій; формулює завдання закладів освіти у царині збереження здоров'я дітей та молоді (Формування, збереження і зміцнення здоров'я підростаючого покоління, 1997).

Психолого-педагогічні аспекти виховання здорового способу життя дітей і молоді розглянуто в дослідженнях В. Оржеховської (Валеологічна освіта та виховання, 1999). Автор характеризує

проблеми сучасного суспільства у сфері здоров'я дітей та молоді у широкому сенсі цих понять; розглядає можливості освітніх закладів щодо формування здоров'язбережувальних компетенцій особистості; аналізує зарубіжний досвід пропагування здорового способу життя тощо.

Метою статті є аналіз процесу формування здоров'язбережувальних компетенцій дітей дошкільного віку як запоруки збереження і зміцнення здоров'я особистості; визначення місця та ролі закладу дошкільної освіти в означеному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У сучасних умовах існування людської цивілізації у широкому і глобальному сенсі цього слова, локальних суспільних криз, пандемій, порушенні кліматичного балансу спостерігається погіршення стану здоров'я особистості та якості життя тощо. Вчені чи не усіх наук, широка громадськість, відповідні державні інституції висловлюють серйозне занепокоєння таким станом речей у державі та здійснюють низку заходів для поліпшення стану здоров'я громадян з раннього віку.

Проблема формування адекватних поглядів на здоров'я у широкому сенсі цього слова та власне здоров'язбережувальних компетенцій має глибоке філософське підґрунтя і залежить від способу життя та мислення людини. Зокрема А. Шопенгауер зазначає: "Перша й найважливіша умова для нашого здоров'я полягає ... в благородній вдачі, здібній голові, щасливому праві, доброму настрої і добре влаштованому цілком здоровому тілі, і тому ми значно більше повинні турбуватися про розвиток цих якостей" (Шопенгауер, 1992).

Важливим завданням сучасного дошкільця є виховання дитини з усвідомленням відповідального і діяльного ставлення до власного здоров'я і здоров'я оточуючих як до найвищої індивідуальної і суспільної цінності. Діяльним це ставлення стає тоді, коли освітня діяльність спрямовується не лише на екологічні та валеологічні знання дитини, а, передовсім, на формування здоров'язбережувальних компетенцій особистості.

Найсистемнішими та найдієвішими інституціями щодо розвитку у дітей уявлень про формування здоров'язбережувальних компетенцій є сім'я, заклади дошкільної освіти, школа, громадські організації. Вони, зазвичай, пріоритетними визначають завдання збереження та поліпшення стану здоров'я людини в складних соціальних обставинах, що склалися.

В Україні склалася досконала історична традиція про здоров'я дітей. Сюди відносимо народні традиції здоров'язбереження, народну медицину, успішне функціонування протягом багатьох років громадських організацій та об'єднань, які мали головною своєю метою збереження здоров'я та гігієну дитини («Січі», «Соколи», «Пласт» «Луг» та ін.), науково-практичний доробок українських учених, який має світове визнання (К. Ушинський, М. Пирогов, О. Духнович, О. Суховерська, С. Русова, А. Животко, І. Боберський та інші).

Проблема здоров'я у широкому його сенсі та формування поглядів на здоровий спосіб життя глибоко і фахово обґрунтована у педагогічному доробку К. Ушинського. Він не лише аналізує її окремі аспекти, але й дає конкретні рекомендації педагогам і батькам, що стосуються фізичного і психічного здоров'я особистості: «На основі фізіологічно-психічної причини... розумна педагогіка –

1) забороняє давати дітям чай, каву, ваніль, усякі прянощі; словом все, що специфічно подразнює нерви;

2) забороняє ігри, що роздратовують нерви, як, наприклад, усякі азартні ігри, яких розвелось тепер для дітей так багато; забороняє дитячі бали тощо;

3) забороняє ранне і надмірне читання романів, повістей, і особливо на ніч;

4) забороняє діяльність дитини або гру її, якщо помічає, що дитина виходить з нормального стану;

5) забороняє взагалі будь-чим збуджувати сильно почуття дітей;

6) вимагає педантично суворого розподілу дитячого дня, бо ніщо так не заспокоює нерви, як суворий порядок у діяльності, й ніщо так не розладнує нерви, як безладне життя;

7) вимагає постійної зміни розумових вправ тілесними, – прогулянок, купань тощо" (Ушинський, 1954).

З цього можна зробити висновок про те, що засадничі принципи здоров'я не змінилися, відбулася лише корекція форм та способів їх реалізації.

Умови сьогодення вимагають перегляду і переосмислення поглядів на здоров'язбереження, проте, як свідчить наше дослідження, гармонія людини з природою і собою залишаються незмінними атрибутами міцного здоров'я усіх поколінь. Сучасна наука визначає кілька моделей здоров'я:

медичну (визначення здоров'я лише за медичними ознаками і характеристиками здоров'я);

біомедичну (розглядає здоров'я як відсутність у людини органічних порушень і суб'єктивних відчуттів нездоров'я);

біосоціальну (розуміння здоров'я в його біологічних і соціальних ознаках, які розглядаються в єдності);

соціально-психологічну (здоров'я є цінністю для людини, необхідною передумовою для повноцінного життя, задоволення її матеріальних і духовних потреб, участі у праці і соціальному житті) (Нестеренко, 2003).

Отже, здоров'я трактується фахівцями різних галузей науки як складний феномен глобального значення; як філософська, соціальна, економічна, біологічна, медична категорія; як об'єкт споживання, додатковий капітал, як мета і ресурс життя (Бойченко, 1994; Оржеховська, 2006, 1997).

Дошкільний вік визначається вченими як найважливіший у житті людини з позицій зміцнення здоров'я, формування здоров'язбережувальних компетенцій, реалізації принципу природовідповідності тощо.

У дошкільному віці дитина без особливих зусиль реалізує завдання здоров'язбереження, а фахово організований діяльнісний підхід допомагає просто і результативно підтримувати дитячий організм у доброму стані здоров'я: психічного і фізичного.

Державні документи у царині дошкільної визначають ключові компетентності дитини, сутність яких тим чи іншим чином пов'язана із питаннями здоров'я людини. Серед них найважливішими визначено:

рухова і здоров'язбережувальна, особистісна, предметно-практична та технологічна, сенсорно-пізнавальна, логіко-математична та дослідницька, природничо-екологічна та навички, орієнтовані на сталий розвиток, ігрова, соціально-громадянська, мовленнєва, художньо-мовленнєва, мистецько-творча (художньо-продуктивна, музична, театралізована) (Базовий компонент, 2021).

Висновки. Проведене дослідження дає підстави зробити висновок про те, що проблеми виховання здорового способу життя та питання формування здоров'язбережувальних компетенцій були і залишаються актуальними для становлення особистості з раннього віку. Вони актуалізуються з огляду на виклики сучасного суспільства і відсутності загальної культури здоров'язбереження громадян. З огляду на це в умовах сьогодення є потреба розробки спеціальних методів, механізмів та здоров'язберігаючих технологій, які б реалізувалися у сім'ї та закладі дошкільної освіти, як найперших інституціях становлення особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu (дата затвердження: 20.01.2021)
2. Бойченко Т. С. Формування в учнів середньої школи системи знань про здоров'я людини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Київ, 1994. 24 с.
3. Валеологічна освіта та виховання: сучасні підходи, доступність і шляхи їх розвитку в Україні: Зб. науково-практичних статей / За ред. В.М. Оржеховської. К.: Магістр-S, 1999. 118 с.
4. Лях В.В., Лях Т.Л. Моделювання та впровадження програм щодо формування здорового способу життя (робочі матеріали для тренера). *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. № 5. С. 32-33.
5. Нестеренко В. В. Підготовка майбутніх педагогів до виховання у дошкільників навичок здорового способу життя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04. Одеса, 2003. 20 с.
6. Оржеховська В. М. Педагогіка здорового способу життя. *Проблеми освіти* : [наук.-метод. зб.] / кол. авт. – К. : Ін-т інновац. технологій і змісту освіти, 2006. Вип. 48. С. 3-7.
7. Оржеховська В.М. Здоровий спосіб життя як пріоритетна цінність у вихованні підлітків. *Наук.-метод. зб. Цінності освіти і виховання* / За заг. ред. О.В. Сухомлинської. К., ІЗМН, 1997. С. 188–191.
8. Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения. М.: Издательство академии пед. наук РСФСР, 1952. 702 с.
9. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Твори в 6-ти томах. К.: Державне учбово-пед. Вид-во "Радянська школа". 1954. Т. 4. 429 с.
10. Формування здорового способу життя молоді: проблеми і перспективи / О. Яременко, О. Балакірева, О. Вакуленко та ін. – К.: Український інститут соціальних досліджень, 2000. 207 с.
11. Формування, збереження і зміцнення здоров'я підростаючого покоління як обов'язковий компонент системи національної освіти: *Матеріали Міжнар. науково-практ. конф. з валеології*. За заг. ред. С.В. Кириленко. К.: ІЗМН, 1997. 296 с.
12. Шопенгауэр А. Афоризмы житейской мудрости. *Избранные произведения*. М.: Просвещение, 1992. С. 198.

REFERENCES

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity) nova redaktsiia [Basic component of preschool education (State standard of preschool education) new edition]. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu [in Ukrainian]

2. Boichenko T. Ye. Formuvannia v uchniv serednoi shkoly systemy znan pro zdorovia liudyny [Formation of secondary school knowledge of human health] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.01 / Kyiv, 1994. 24 s. [in Ukrainian]
3. Valeolohichna osvita ta vykhovannia: suchasni pidkhody, dostupnist i shliakhy yikh rozvytku v Ukraini: Zb. naukovopraktychnykh statei [Valeological education and upbringing: modern approaches, accessibility and ways of their development in Ukraine: Coll. scientific and practical articles] / Za red. V.M. Orzhekhovskoi. K.: Mahistr-S, 1999. 118 s. [in Ukrainian]
4. Liakh V.V., Liakh T.L. Modeliuvannia ta vprovadzhennia prohram shchodo formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia (robochi materialy dlia trenera) [Modeling and implementation of programs for the formation of a healthy lifestyle (working materials for the coach)]. Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota. 2002. № 5. S. 32-33. [in Ukrainian]
5. Nesterenko V. V. Pidhotovka maibutnykh pedahohiv do vykhovannia u doshkilnykiv navychok zdorovoho sposobu zhyttia [Preparation of future teachers for the education of preschoolers skills of a healthy lifestyle]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.04. Odesa, 2003. 20 s. [in Ukrainian]
6. Orzhekhovska V. M. Pedahohika zdorovoho sposobu zhyttia [Pedagogy of a healthy lifestyle]. Problemy osvity : [nauk.-metod. zb.] / kol. avt. – K. : In-t innovats. tekhnolohii i zmistu osvity, 2006. Vyp. 48. S. 3-7. [in Ukrainian]
7. Orzhekhovska V.M. Zdorovyi sposib zhyttia yak priorityetna tsinnist u vykhovanni pidlitkiv [Healthy lifestyle as a priority in the education of adolescents]. Nauk.-metod. zb. Tsinnosti osvity i vykhovannia / Za zah. red. O.V. Sukhomlynskoï. K., IZMN, 1997. S. 188–191. [in Ukrainian]
8. Pirogov N.I. Izbrannyie pedagogicheskie sochineniya [Selected pedagogical works]. M.: Izdatelstvo akademii ped. nauk RSFSR, 1952. 702 s. [in Russian]
9. Ushynskiy K.D. Liudyna yak predmet vykhovannia [Man as a subject of education]. Tvory v 6-ty tomakh. K.: Derzhavne uchbovo-ped. Vyd-vo "Radianska shkola". 1954. T. 4. 429 s. [in Ukrainian]
10. Formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia molodi: problemy i perspektyvy [Formation of a healthy way of life of youth: problems and prospects] / O. Yaremenko, O. Balakirjeva, O. Vakulenko ta in. – K.: Ukrainskiyi instytut sotsialnykh doslidzhen, 2000. 207 s. [in Ukrainian]
11. Formuvannia, zberezhennia i zmitsnennia zdorovia pidrostaiuchoho pokolinnia yak oboviazkovyi komponent systemy natsionalnoi osvity [Formation, preservation and strengthening of health of the younger generation as a mandatory component of the national education system]: Materialy Mizhnar. naukovoprakt. konf. z valeolohii. Za zah. red. S.V. Kyrylenko. K.: IZMN, 1997. 296 s. [in Ukrainian]
12. Shopengauer A. Aforizmyi zHITEYSKOY mudrosti [Aphorisms of worldly wisdom]. Izbrannyie proizvedeniya. M.: Prosveschenie, 1992. S. 198. [in Russian]

УДК 378.14

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-35>**Наталія ДЗЮБИШИНА,***orcid.org/0000-0002-2704-8157**кандидат педагогічних наук, доцент,
декан художньо-педагогічного факультету
Рівненського державного гуманітарного університету
(Рівне, Україна) dzubisinanatalia@gmail.com***Лариса КОСТЮК,***orcid.org/0000-0003-2379-2883**кандидат філософських наук,
доцент кафедри культурології та мистецької освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) larisakostyuk@ukr.net*

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИ КОМПЕТЕНТІСНІЙ МОДЕЛІ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ МИСТЕЦЬКИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті висвітлено сутність понять «компетентність», «формування професійної компетентності майбутніх фахівців у сфері мистецтва». Здійснено порівняння компетентнісної моделі підготовки здобувачів мистецьких спеціальностей із традиційною. Відмічено, що компетентність майбутнього фахівця мистецької галузі формує такі якості, як здатність реалізувати свої знання, вміння, досвід у творчій діяльності і професійній сфері, одночасно усвідомлюючи свою соціальну значимість і особисту відповідальність за результати цієї діяльності і необхідність її постійного вдосконалення. На основі системного, особистісного, діяльнісного і компетентнісного підходів, прийнятих у сучасній педагогіці, розроблено компетентнісну модель підготовки здобувачів мистецьких спеціальностей. Зауважено, що науково-дослідницький компонент розробленої моделі визначає здатність здобувача використовувати сучасні наукові методи досліджень, добирати, аналізувати, систематизувати й синтезувати фактичний літературний чи методичний матеріал; узагальнювати підсумки виконаного дослідження та формулювати його новизну; оформляти відповідно до сучасних вимог й презентувати результати наукового дослідження в усній чи письмовій формі, послуговуючись відповідним термінологічним апаратом. У свою чергу, наукові методи дослідження при підготовці фахівців мистецьких спеціальностей являють собою організацію пошукової, пізнавальної діяльності здобувачів, що здійснюється шляхом постановки викладачем пізнавальних і практичних завдань, які вимагають самостійного творчого вирішення. Наведено схему підготовки здобувачів мистецьких спеціальностей через наукові дослідження. Здійснено класифікацію наукового дослідження здобувачів мистецьких спеціальностей за основними видами. Сформовано основні наукові методи пошуково-дослідницької роботи при підготовці фахівців в галузі мистецтва в рамках вивчення дисципліни «Соціокультурна сфера в умовах трансформації». Встановлено, що впровадження в освітній процес сучасних наукових методів дослідження є необхідною умовою підвищення якості освіти і підготовки фахівців у сфері мистецтва на високому професійному рівні.

Ключові слова: освіта, мистецтво, здобувач, педагог, компетентність, метод, наукове дослідження.

Natalia DZYUBYSHYNA,*orcid.org/0000-0002-2704-8157**Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Dean of the Artistic Pedagogical Faculty
Rivne State University of the Humanities
(Rivne, Ukraine), dzubisinanatalia@gmail.com***Larysa KOSTIUK,***orcid.org/0000-0003-2379-2883**Associate Professor at the Department of Cultural Studies and Art Education
Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko
(Drohobych, Lviv region, Ukraine), larisakostyuk@ukr.net*

APPLICATION OF SCIENTIFIC RESEARCH METHODS IN THE COMPETENCE MODEL OF TRAINING DEGREE-SEEKING STUDENTS OF ARTISTIC SPECIALTIES

The academic paper is concerned with the essence of the concepts of «competence», «professional competence formation of future professionals in the sphere of art». A comparison of the competence-based model of training degree-seeking students of artistic specialties with the traditional one has been conducted. It has been revealed that the competence of a future specialist in the artistic sphere forms such qualities as the ability to implement the knowledge gained, skills, experience in creative activity and professional sphere, while recognizing one's social significance and personal responsibility for the results of this activity and the need for its constant improvement. Through the prism of the systemic, personal, activity-based and competence-based approaches adopted in modern pedagogy, a competence-based model of training degree-seeking students of artistic specialties has been developed. It has been emphasized that the scientific-research component of the developed model determines the ability of the degree-seeking student to use modern scientific research methods, select, analyze, systematize and synthesize the actual literary or methodological material; summarize the results of the research performed and formulate its novelty; draw up the results of scientific research in accordance with modern requirements and present it in oral or written form, using the appropriate terminological tool. At another point, scientific research methods applied in training specialists of artistic specialties are the organization of search, cognitive activity of degree-seeking students, carried out by the teacher setting cognitive and practical tasks that require independent creative solution. The scheme of training degree-seeking students of artistic specialties through scientific research has been presented. The classification of scientific studies of degree-seeking students of artistic specialties by basic types has been carried out. The core scientific methods of search and research activities have been formed in the course of training specialists in art sphere in the framework of the studying the discipline «Social-cultural sphere in the context of transformation». It has been established that the introduction of modern scientific research methods into the educational process is a necessary condition for improving the quality of education and training specialists in the sphere of art at a high professional level.

Key words: education, art, a degree-seeking student, teacher, competence, method, scientific research.

Постановка проблеми. У сучасній вітчизняній професійній освіті реалізуються завдання щодо інтеграції системи навчання в європейський освітній простір, вводиться дворівнева система у вищу професійну освіту (бакалаврат і магістратура); впроваджується система кредитних (зліткових) одиниць; поліпшується система контролю якості освіти.

У цьому контексті актуальною проблемою є необхідність підвищення ефективності підготовки здобувачів мистецьких спеціальностей, що можливо при використанні компетентнісної моделі, яка передбачає комплексний і всебічний розвиток особистості, формування креативного, аналітичного та інноваційного типу мислення, розширення і посилення міжпредметних зв'язків, практико-орієнтованість, вміння застосовувати отримані в процесі навчання знання і навички в житті. Однією з ключових проблем здійснення переходу від раніше існуючої предметно-знанцевої моделі до компетентнісної є доповнення поняття «кваліфікація» компетентнісними ознаками, внаслідок чого виникає необхідність розробки нових критеріїв оцінювання якості навчання – кластерів компетенцій і субкомпетенцій для кожного конкретного модуля.

За умови застосування в навчанні на мистецьких спеціальностях компетентнісної моделі особливу роль відіграє розвиток професійних, спеціальних компетенцій, активізація творчих

здібностей. Тому компетенції, отримані при грамотно організованому процесі навчання мистецтву, дозволять поліпшити професійну підготовленість здобувачів мистецьких факультетів.

Аналіз досліджень. Проблема формування компетентнісної моделі та процес фахової мистецької підготовки є предметом дослідницької уваги таких учених, як Е.Б. Абдулін, Л.В. Беземчук, Ю.Д. Бойчук, Ю.А. Галімов, П.О. Завгородній, О.О. Ільченко, Н.В. Кобзар, О.А. Комаровська, В.А. Лісовий, В. І. Самохвалов, Л. Овсієнко, Т.М. Руденька, Я.В. Сверлюк, О.Л. Ходань та ін.

Мета статті – визначити основні методи наукового дослідження при компетентнісній моделі підготовки здобувачів мистецьких спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку гуманітарної освіти важливу роль відіграє одна з її складових – це мистецька освіта, метою якої є виховання духовно-цілісної особистості, покликаної розуміти і осмислювати світ, суспільство, людину з позиції естетичних, моральних цінностей, історичного та культурного практичного досвіду.

Модернізація системи вищої освіти в сфері мистецтва спрямована на вирішення складних завдань реалізації компетентнісно-орієнтованих основ сучасного процесу педагогічної підготовки здобувачів. Компетентнісна парадигма націлює на представлення результатів освітнього процесу у

вигляді системи професійних та освітніх компетентностей здобувачів мистецьких спеціальностей.

На початку XXI ст. деякі автори компетентнісних моделей підготовки фахівців звернулися до інструментарію модульного підходу, що в сукупності з методологією компетентнісного, а також контекстного підходу дозволило отримати нові науково-практичні результати, які значно підвищують якість методичної реалізації освітнього процесу у закладі вищої освіти (Галімов, 2011; Ходань, 2013).

Однією з найважливіших особливостей професійної підготовки фахівця у сфері мистецтва є зростання значення його компетентності. Дослідник Ю.Д. Бойчук під компетентністю розуміє спеціальну здатність людини, необхідну для виконання конкретної дії в конкретній предметній галузі, що включає вузькоспеціальні знання, навички, способи мислення і готовність нести відповідальність за свої дії (Бойчук, 2013: 132). На думку дослідниці Т.М. Руденької, компетентність – це системна єдність, що інтегрує особистісні, предметні й інструментальні особливості та засоби. Автор вважає, що компетентність – це не просто володіння знаннями, а постійне прагнення до їх оновлення та використання в конкретних умовах, тобто володіння оперативними й мобільними знаннями; це гнучкість і критичність мислення, що припускає здатність вибирати найбільш оптимальні та ефективні рішення і відкидати помилкові (Руденька, 2017: 34). Науковець Н.В. Кобзар вказує, що компетентність, яка спрямована на професійну діяльність, є здатністю застосовувати свої знання та вміння в науковій і дослідницькій практиці, використовуючи при цьому всі свої розумові, психологічні й навіть фізичні можливості (Кобзар, 2010: 36). У своїх працях зарубіжний вчений К. Крістенсен зазначає, що компетентність характеризує суб'єкта діяльності й означає володіння відповідними знаннями та здібностями, що дозволяють людині обґрунтовано судити про певну сферу діяльності й ефективно в ній діяти (Christensen, 2003).

У сучасних дослідженнях відзначається, що просте засвоєння знань з мистецтва і володіння технічними (виконавськими) навичками не приводить безпосередньо до накопичення художнього і творчого потенціалів особистості, до розвитку здібностей самовираження і самоствердження, збагачення досвіду ставлення особистості до життя. Рішення проблеми якісної підготовки майбутнього фахівця у сфері мистецтва пов'язано сьогодні з формуванням компетентнісної моделі

освіти (В. Болотов, І. О. Зимня, Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, А.В. Хуторський, і ін.).

Дана модель, що висуває в центр освітнього процесу поняття компетенції, розглядає її як здатність суб'єкта належно застосовувати знання і вміння, які у нього формуються, в конкретній ситуації для ефективного вирішення поставленого завдання. Сьогодні модель, яка реалізує інноваційний процес в освіті, відповідає загальній концепції освітнього стандарту, прийнятій в більшості розвинених країн. Вибір цього шляху в підготовці фахівців обумовлюється низкою причинно-наслідкових чинників у сфері мистецької освіти. У традиційній системі мистецької освіти у ЗВО проблеми розвитку в основному були пов'язані з поліпшенням якості і вдосконаленням навчання, де здобувач є виконавцем планів викладача. Розглядаючи проблеми в сфері мистецької освіти, ми бачимо, що однієї теоретичної підготовки тут недостатньо. Необхідна активізація здобувача на саморозвиток, що дає можливість прояву творчого потенціалу всіх суб'єктів освітнього процесу: і здобувачів, і педагогів. Пріоритет тут повинен бути за практичною діяльністю, яка вимагає від особистості активної творчої позиції.

Тому порівняння компетентнісної моделі підготовки здобувачів мистецьких спеціальностей із традиційною можна побачити в табл. 1.

Досліджуючи вплив даної моделі на організацію освітнього простору мистецьких спеціальностей, потрібно відзначити її особливості, які полягають в об'єднанні практичної і творчої сторін освітнього процесу, що включає когнітивну, операційно-технологічну, мотиваційну, етичну, соціальну та інші складові, а також її результати, систему ціннісних орієнтацій та ін.

Таким чином, компетентнісна модель організації освітнього процесу мистецького ЗВО орієнтує його на практичні результати, що актуалізує появу в теорії навчання і виховання поняття «компетентність», яке означає здатність мобілізувати отримані вміння, знання, досвід, способи поведінки в умовах конкретної діяльності.

Аналіз наукової літератури дозволяє у якості методологічної основи для побудови компетентнісної моделі підготовки здобувачів мистецьких спеціальностей використати системний, особистісний, діяльнісний і компетентнісний підходи, прийняті в сучасній педагогіці: компетентнісний (В.А. Адольф, А.В. Хуторський, В.І. Байденко, Ю.Т. Татур); діяльнісний (В.Г. Іванов, М.Н. Берулава, І.Д. Зверев, В.Н. Максимова та ін.); системний (В.Г. Афанасьєв, В.П. Беспалько, Г.М. Ільмуш-

Порівняння компетентнісної моделі підготовки здобувачів мистецьких спеціальностей із традиційною

Традиційна модель	Компетентнісна модель
<p>Мета: ознайомлення з основними принципами роботи в мистецькій сфері</p>	<p>Мета: формування компетенцій, підвищення рівня підготовки з професійно орієнтованих дисциплін за допомогою навчання мистецьким технікам</p>
<p>Завдання: - розширення кола інтересів здобувачів, виховання у них естетичних потреб і емоційного ставлення до дійсності; - розвиток творчих здібностей та уяви; - розвиток професійних навичок через формування практичних умінь.</p>	<p>Завдання: - розвиток професійних навичок через формування практичних умінь; - отримання необхідних практико-орієнтованих знань всередині взаємоінтегрованих дисциплін; - активізація творчо-інформаційного пошуку; - розвиток аналітичного, образного, абстрактного, критичного мислення; - розвиток комунікативних навичок, виховання почуття відповідальності; - розвиток вміння адаптуватися до мінливих умов; - розвиток навичок роботи в колективі; - формування інноваційного типу мислення з прагненням до знаходження оптимальних рішень.</p>
<p>Науково-теоретичний базис: переважно іноземна література за методиками навчання мистецьким технікам. Характеризується організацією дослідно-експериментальної роботи з урахуванням творчого досвіду викладачів від кафедр, факультету, на яких проводиться дослідження.</p>	<p>Науково-теоретичний базис: ґрунтується на принципах наукового підходу, використанні комплексу взаємопов'язаних методів дослідження, базування на останні досягнення вітчизняної та світової науки (педагогіки, психофізіології, мистецтвознавства і естетики, теорії та практики естетичного виховання і художньої освіти, філософії, методики викладання фахових дисциплін). Характеризується системною організацією дослідно-експериментальної роботи з урахуванням апробованого творчого досвіду педагогів, в тому числі від кафедр, факультету, на яких проводиться дослідження.</p>
<p>Методичні засади викладання: навчання містить малу кількість теоретичного і наочного матеріалу, здобувачі знайомляться з мистецькими техніками на прикладі майстер-класів, методу наочного виправлення помилок і роз'яснення помилок викладачем, від професіоналізму якого залежить ефективність викладання при наявності слабо розробленої системи.</p>	<p>Методичні засади викладання: відбувається наочне і теоретичне ознайомлення з принципами роботи у формі майстер-класів, методу наочного виправлення помилок і роз'яснення помилок викладачем (поетапність виконання завдання, знайомство з різними техніками і манерами виконання), матеріально-технічними аспектами (захист, зберігання, оформлення, реставрація), в тому числі з демонстрацією робіт майстрів як вітчизняної, так і зарубіжної школи (можливо відвідування музеїв, виставок відповідних тематики). Розвиток творчих здібностей передбачає відносну самостійність здобувача у виборі змішаних технік, освоєння динамічних прийомів роботи. Розглядаються прийоми роботи в суміжних техніках.</p>
<p>Засоби навчання: спеціальна наукова і навчальна література (книги, альбоми, каталоги виставок), ізоматеріали (репродукції, фотографії, ілюстрації і т. п.), схеми.</p>	<p>Засоби навчання: розроблені поетапні наочні посібники з описом методики роботи, схеми. Спеціальна наукова і навчальна література (книги, альбоми, каталоги виставок), ізоматеріали (репродукції, фотографії, ілюстрації і т.п.)</p>
<p>Форми проведення занять: лекції, практикуми (лабораторні роботи)</p>	<p>Форми проведення занять: лекції, практикуми (лабораторні роботи), активні та інтерактивні: проблемні ситуації, майстер-класи, зустрічі з експертами і фахівцями</p>

Джерело: складено автором на основі (Беземчук, 2014; Комаровська, 2016).

кін, Н.В. Кузьміна); особистісно-орієнтований (В.І. Загвязинский, Е.Ф. Зеєр, І. С. Якиманська).

У структуру розробленої моделі (на прикладі спеціальності 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності») увійшли вхідний, змістовний, організаційно-діяльнісний, критеріально-оціночний і вихідний блоки (рис. 1).

Вхідний блок розроблений з урахуванням вимог стандарту вищої освіти за спеціальністю 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності» (Наказ Міністерства освіти і науки України, 2020), кваліфікаційних характеристик магістрів, а також потреб ринку праці і соціальних замовлень на підготовку фахівців, здатних вирішувати творчі професійні завдання відповідно до вимог сучасного розвитку суспільства. Він представлений метою – формуванням професійної компетентності майбутніх магістрів мистецьких спеціальностей, і завданнями, що забезпечують її досягнення.

Змістовний блок відображає сутність, структуру і зміст професійної компетентності магістрів, тому в нього включені: засвоєння системи професійних знань в частині проєктної діяльності, формування готовності і здатності реалізовувати отримані знання, а також підвищення мотивації до отримання знань та їх використання у професійній діяльності.

Виходячи з вимог до змісту і рівня підготовки випускника, викладених у стандарті вищої освіти за спеціальністю 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності», даний блок представлений дисциплінами «Соціокультурна сфера в умовах трансформації», «Стратегія культурної політики України» та ін. та їх дидактичним забезпеченням.

В організаційно-діялісному блоці розкриваються методи підготовки здобувачів (науково-дослідні), а також характеризується їх діяльність. Важливою сполучною ланкою між навчальною та майбутньою професійною діяльністю є квазіпрофесіональна діяльність здобувачів. Такою є створення соціокультурних проєктів та їх подання на конкурсах.

Критеріально-оціночний блок включає критерії, показники і рівні сформованості професійної компетентності майбутніх магістрів з менеджменту соціокультурної діяльності. Мотиваційний критерій відображає емоційно-чуттєві прояви особистості по відношенню до майбутньої професійної діяльності, дозволяє виявляти мотивацію до отримання професійних знань і професійного становлення. Когнітивний критерій характеризує засвоєння професійних знань у сфері професійної діяльності. Діялісний критерій відображає вміння застосовувати отримані знання на практиці, здійснювати професійну діяльність, воло-

діти методами соціокультурного проєктування. Науково-дослідницький критерій виявляється в готовності і здатності здійснювати дослідницьку діяльність з метою отримання нових знань шляхом використання методів наукового пізнання, застосування творчого підходу в цілепокладанні, плануванні, прийнятті рішень, аналізі та оцінці результатів дослідницької діяльності. Даний блок дозволяє здійснювати діагностику рівнів сформованості професійної компетентності на всіх етапах навчання, проводити корекцію процесу формування даної компетентності у здобувачів.

Результативний блок відображає ефективність формування професійної компетентності майбутніх магістрів з менеджменту соціокультурної діяльності.

Зауважимо, що науково-дослідницький компонент у компетентнісній моделі визначає здатність здобувача використовувати сучасні наукові методи досліджень, добирати, аналізувати, систематизувати й синтезувати фактичний літературний чи методичний матеріал; узагальнювати підсумки виконаного дослідження та формулювати його новизну; оформляти відповідно до сучасних вимог й презентувати результати наукового дослідження в усній чи письмовій формі, послуговуючись відповідним термінологічним апаратом. У свою чергу, наукові методи дослідження при підготовці фахівців мистецьких спеціальностей являють собою організацію пошукової, пізнавальної діяльності здобувачів, що здійснюється шляхом постановки викладачем пізнавальних і практичних завдань, які вимагають самостійного творчого вирішення. Методологічна специфіка визначається тим, що вона орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта і забезпечує його механізми, на виявлення різноманітних типів зв'язків об'єкта і зведення їх в єдину теоретичну картину.

Інструментом такого дослідження є системний аналіз, що представляє собою сукупність методів і прийомів для вивчення складних об'єктів, до якого входять методи проєктування, евристичні методи та інші. Їх сутність обумовлена специфічними функціями. Вони організують творчий пошук і застосування знань, є умовою формування інтересу, потреби у творчій діяльності, в самоосвіті та включають в себе (рис. 2): систематизацію наукової інформації; аналіз наукової інформації (виявлення наукової проблеми; побудова теоретичної моделі цієї проблеми; методика вирішення проблеми; вирішення проблеми на основі її моделі з використанням одного або декількох методів системного аналізу); лабораторні дослідження; узагальнення отриманих результатів.

Рис. 1 – Компетентнісна модель підготовки здобувачів мистецьких спеціальностей (на прикладі спеціальності 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності»)

Джерело: авторська розробка

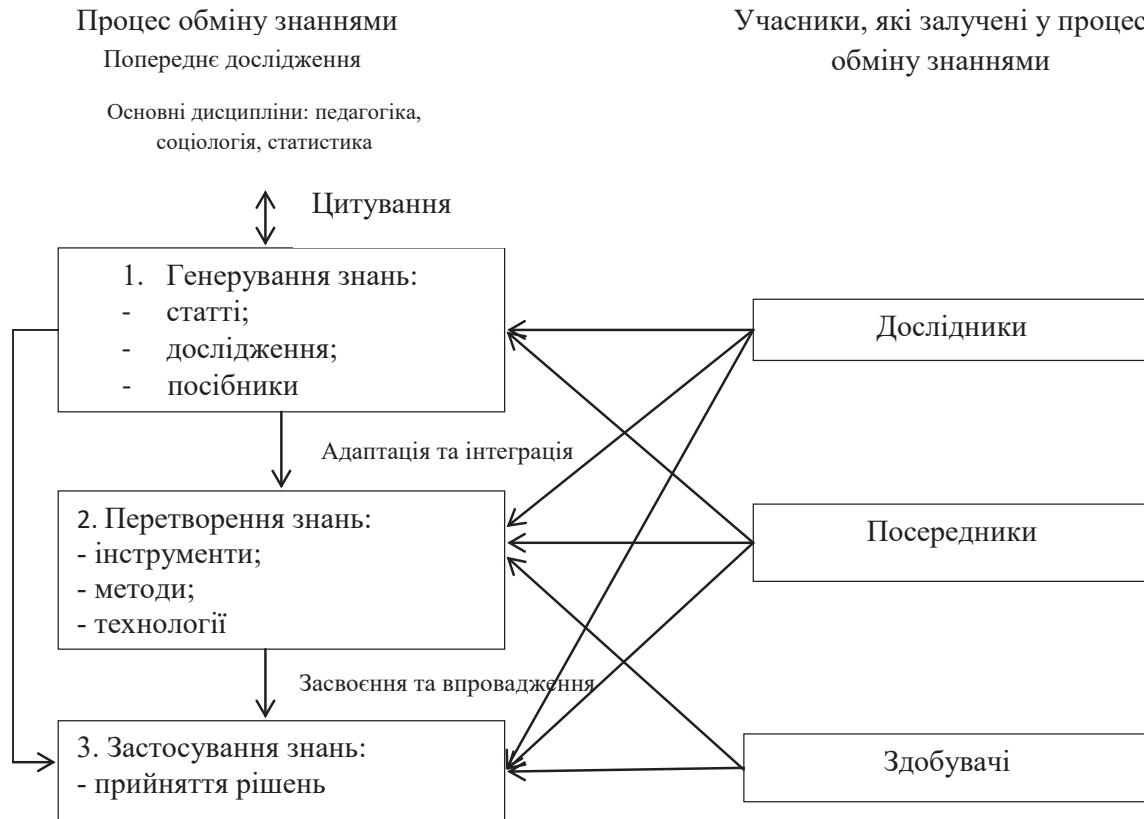

Рис. 2 – Схема підготовки здобувачів мистецьких спеціальностей через наукові дослідження

Джерело: складено автором на основі (Комаровська, 2016; Овсієнко, 2017).

На даний час наукове дослідження в освіті є активно розвиваючою пізнавальною системою, що забезпечує функціонування інноваційного соціуму. Так, залежно від змісту і порядку здійснення все різноманіття наукових досліджень здобувачів мистецьких спеціальностей по їх відношенню до навчального процесу освоєння освітніх програм вищої професійної освіти може бути класифіковано за такими основними видами: наукове дослідження, вбудоване в освітній процес; наукове дослідження, яке доповнює освітній процес; наукове дослідження, паралельне освітньому процесу.

Для формування дослідницьких навичок здобувачів мистецьких спеціальностей, а саме магістрів з менеджменту соціокультурної діяльності, пропонуємо використовувати такі організаційні форми пошуково-дослідницької роботи.

1. Включення елементів наукового дослідження в навчальні заняття. На семінарських заняттях викладачем ставиться проблемне завдання, вирішення якого проводиться в кілька етапів: усвідомлення і прийняття проблемної ситуації, формулювання послідовності вирішення проблемного завдання, питання, що впливають з проблемної ситуації; рішення проблемної задачі, в процесі

якого організується розумова діяльність і висувуються нові ідеї. У методичній літературі наводяться прийоми для створення проблемних ситуацій: викладач пропонує здобувачам розглянути проблему з різних позицій (наприклад, педагога); спонукає здобувачів робити порівняння, узагальнення, висновки із ситуації, зіставляти різні факти; ставить конкретні питання (на узагальнення, обґрунтування, конкретизацію, логіку). Після прийняття проблеми до вирішення і оформлення її в словесну форму, яка відокремлює відоме від невідомого, проблемна ситуація перетворюється в проблемну задачу. Проблемна задача – задача, яка не має стандартного вирішення, тобто не за схемою, алгоритмом, за зразком. Проблемне питання відрізняється від звичайного тим, що воно відкриває можливість неоднозначного вирішення, орієнтованого на суперечливу ситуацію і спонукає здобувача до пошуку невідомого, нового знання. Це сприяє формуванню спеціальних дослідницьких навичок, розвитку творчого підходу до вирішення конкретних завдань, вміння самостійно приймати і реалізовувати рішення.

У підготовці здобувачів мистецьких спеціальностей виділяється декілька основних наукових

методів пошуку і формування нових ідей: *методи мозкового штурму, інверсії, аналогії, емпатії, «вживання в роль», асоціації, фантазії, нових комбінацій і т.д.* Перший метод розглядається як надзвичайно швидкий шлях генерування необхідної різноманітності ідей в якості основи для пошуку рішення. Виявити практично ідеї, які втілюються, з безлічі пропозицій можна після того, як проєктна сторона буде детально досліджена. Метод інверсії, або відсторонення, служить для отримання нової точки зору або нового підходу до вирішення завдання. Плідним представляється метод асоціацій. Одним із способів формування ідеї є пошук асоціацій, що мають відношення до проєктної задачі. Асоціації за суміжністю, схожістю і контрастом, почерпнуті з асоціативного фонду, що зберігається в пам'яті здобувача, зв'язуються між собою відповідно до логіки даної предметної системи. Ця логіка робить асоціації опорою продуктивної перетворювальної діяльності, призводить до відкриття нового ставлення до проєкту. Для стимулювання нових ідей з успіхом можна застосовувати метод аналогії, тобто використовувати аналогічні рішення, почерпнуті з інших сфер, для отримання нових мистецьких рішень. Метод емпатії будується на основі отождолення особистості однієї людини з особистістю іншого. У нашому випадку здобувач бере на себе роль майбутнього споживача, прогнозуючи його можливу реакцію на соціокультурний проєкт.

Викладач може використовувати також *метод спостереження за навчальною, науковою творчою діяльністю здобувачів, аналіз проєктів.*

Розглянемо докладніше можливості одного з креативних методів евристичного навчання – *методу «мозкового штурму»* для формування дослідницьких умінь здобувачів на семінарських заняттях з дисципліни «Соціокультурна сфера в умовах трансформації».

Основне завдання методу – збір якомога більшої кількості ідей в результаті звільнення учасників обговорення від інерції мислення і стереотипів.

Процедура «мозкового штурму» складається з наступних етапів: 1) формулювання навчальної проблеми, формування робочих груп і експертної групи, яка буде відбирати найкращі ідеї; 2) розминка – швидкий пошук відповідей на питання і завдання тренувального характеру; 3) «штурм» поставленої проблеми (10-15 хв); фіксування експертами висунутих ідей; 4) оцінка і відбір найкращих ідей групою експертів; 5) обговорення підсумків роботи груп, оцінка найкращих ідей, їх публічний захист. В якості «мозкового штурму»

на заняттях із соціокультурної сфери в умовах трансформації можуть використовуватися такі проблемні питання: *Яка специфіка сучасного українського соціокультурного простору та його характерні риси? Які етнонаціональні особливості притаманні українському народу та вкажіть їх прояви в умовах творення нової соціокультурної реальності? Назвіть принципи гуманізації українського соціокультурного простору? Які соціально-політичні підвалини формування сучасної української соціокультурної ситуації? Наведіть соціокультурні пріоритети сучасної вищої освіти в Україні? і т.д.*

Застосування методів проблемного навчання дозволяє викладачу будувати заняття таким чином, щоб здобувачі не тільки могли вчитися знаходити різноманітні методи вирішення проблемних завдань, а й отримувати досвід, який вони зможуть використовувати в подальшій професійній діяльності, застосовуючи логіку, дослідні вміння та здібності, нестандартні підходи.

2. Індивідуальні наукові дослідження здобувачів, тобто їх участь у розробці певної проблеми в рамках наукових гуртків. У результаті відбувається формування у здобувачів перспективних навичок, умінь і отримання найпростіших знань, необхідних для виконання наукової роботи, навчання основам самостійної роботи, розвиток нестандартного мислення. Також в рамках наукового гуртка важливою складовою цієї роботи є участь в круглих столах, конкурсах.

3. Виконання наукового дослідження на практиці: у вигляді підготовки наукових рефератів на задану тему (*наприклад, «Функціоналістська парадигма дослідження сучасних соціокультурних процесів», «Соціальна система як система відносин у соціокультурній сфері», «Сучасна футурологія про соціокультурні перспективи людини і людства» та ін.*) або організації дослідницької роботи здобувачів в процесі підготовки до наукових конференцій. Наукове дослідження здобувачів мистецьких спеціальностей дозволяє не тільки сформувати дослідницькі навички, виробити основи наукового підходу (об'єктивність, доказовість положень, достовірність тверджень), але і розвиває, удосконалює здатність послідовно і логічно викладати напрацьований матеріал, формулювати отримані висновки.

Завдання викладача – організувати здобувачу наукове дослідження, допомогти йому пройти всі етапи дослідницької роботи, сприяти успіху самостійної дослідницької діяльності.

Дослідницька робота здійснюється в кілька етапів:

1) Вибір теми. Тематику дослідних робіт здобувач може вибрати самостійно або вибрати з викладачем, який виступає в ролі наукового керівника (наприклад, «Моделювання процесу управління у соціокультурній діяльності», «Технологія апробаційно-пошукових ділових ігор при розробці соціокультурних програм», «Основні напрями організаційної діяльності соціокультурних закладів»).

2) Вхідження в тему. Здобувач займається пошуком джерел за темою дослідження. *Застосовується структурно-функціональний і ретроспективний аналіз літератури відповідної тематики.*

3) Складання плану роботи. Визначивши коло питань і послідовність їх висвітлення в дослідженні, здобувач вибирає методи дослідження для проведення експерименту; формулює мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, гіпотезу, планує етапи роботи. На цьому етапі основна робота керівника – допомога у визначенні проблеми дослідження, формулюванні завдань, побудові алгоритму роботи. *Серед основних методів можна виділити: діалектичний, узагальнення, моделювання, індукції, дедукції, метод висування і перевірки гіпотез, емпіричні методи (анкетування, експертних оцінок, тестування, проведення експерименту – включаючи констатуючий, пошуковий і формуючий етапи експериментального дослідження), методи обробки даних з використанням сучасних інформаційних технологій.*

4) Аналіз результатів теоретичного і експериментального дослідження, формулювання висновків і рекомендацій. Мета даної роботи – вироблення у здобувачів навичок приводити у відповідність форму і зміст роботи. *Робота керівника на цьому етапі полягає в застосуванні методу системного аналізу виконаної роботи, конструктивної, об'єктивної і аргументованої критики, надання зауважень.*

5) Оформлення результатів дослідницької роботи.

6) Виступ здобувача з доповіддю про проведене дослідження. Завдання керівника на даному етапі – допомогти відібрати найбільш важливі тези для виступу, не перевантажуючи його другорядними відомостями, дати необхідні рекоменда-

ції в підготовці презентації, яка дозволить акцентувати увагу слухачів на найбільш ключових моментах проведеної роботи.

Таким чином, підвищення рівня професійних компетенцій у спеціалістів галузі мистецтва необхідно починати з першого курсу. Важливо навчити здобувача вибирати і аналізувати інформацію, розподіляти обсяг часу на проєкт, використовувати технологічні сучасні прийоми, що дозволить йому стати конкурентоспроможними на ринку праці. Впровадження в навчальний процес сучасних методів дослідження є необхідною умовою підвищення якості освіти і підготовки фахівців у сфері мистецтва на високому професійному рівні.

Висновки. За результатами аналізу наукових праць, власного теоретичного пошуку розглядаємо компетентність здобувачів мистецьких спеціальностей як інтегровану властивість особистості, що характеризується наявністю професійних знань, умінь, навичок, цінностей і особистісних якостей, які обумовлюють здатність особистості ефективно здійснювати професійну діяльність, об'єктивно оцінювати завдання, ефективно їх виконувати у вказаний термін і необхідної якості.

У свою чергу, поняття «формування професійної компетентності майбутніх фахівців у сфері мистецтва» визначаємо як цілеспрямований процес набуття здобувачами комплексу професійних знань, умінь, навичок і особистісних якостей, що в ході навчання в освітній організації інтегруються у властивість особистості, необхідну для виконання професійних функцій у сфері мистецтва.

Практичний досвід викладання у ЗВО підтверджує необхідність та важливість формування науково-дослідницького компоненту у моделі професійної компетентності здобувачів у процесі навчання. Включення здобувачів у дослідну діяльність і застосування наукових методів дозволяє перетворювати теоретичні знання в професійний досвід і створює умови для саморозвитку особистості, дозволяє реалізовувати творчий потенціал, самовизначитися і самореалізуватися, що, в кінцевому підсумку, формує загальні та професійні компетентності фахівців мистецьких спеціальностей, які забезпечують конкурентоспроможність і затребуваність їх на ринку праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беземчук Л. В. Структура підготовки майбутнього викладача музичного мистецтва до професійної діяльності в умовах ВНЗ. *Молодь і ринок*. 2014. № 10. С. 66-70.
2. Бойчук Ю. Д. Компетентнісний підхід як основа модернізації сучасної освіти. *Освітній простір. Глобальні, регіональні та інформаційні аспекти*. 2013. Вип. 13. С. 130–135.
3. Галімов Ю. А. Комплексний підхід до забезпечення якості підготовки фахівців. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2011. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/ (дата звернення 14.07.2021).

4. Кобзар Н.В. Поняття «компетентність», «компетенція», «готовність до діяльності» в сучасній освітній парадигмі. *Науковий вісник Донбасу*. Вип. 2010. № 3(11). С. 35–38.
5. Комаровська О. А. Мистецька освіта: глибина й багатогранність. *Мистецтво та освіта*. 2016. № 1 (79). С. 6-9.
6. Наказ Міністерства освіти і науки України від 08.01.2020 р. № 14 «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності» для другого (магістерського) рівня вищої освіти. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS34080.html (дата звернення 14.07.2021).
7. Овсієнко Л. Компетентнісний підхід до навчання: теоретичний аналіз. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2017. № 2(57). С. 82–87.
8. Руденька Т.М. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей засобами арт-педагогіки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2017. 237 с.
9. Ходань О. Л. Компетентнісний підхід до підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2013. Вип. 29. С. 232–235.
10. Christensen C. The innovator's solution: creating and sustaining successful growth. *Harvard Business Press*. 2003.

REFERENCES

1. Bezemchuk L.V. Struktura pidhotovky maibutnoho vykladacha muzychnoho mystetstva do profesiinoi diialnosti v umovakh VNZ [The structure of preparation of the future teacher of musical art for professional activity in the conditions of high school]. *Youth and the market*, 2014, Nr 10, pp.66–70 [in Ukrainian].
2. Boychuk Y.D. Kompetentnisnyi pidkhid yak osnova modernizatsii suchasnoi osvity [Competence approach as a basis for modernization of modern education]. *Educational space. Global, regional and information aspects*, 2013, Nr 13, pp. 130–135 [in Ukrainian].
3. Galimov Y.A. Kompleksnyi pidkhid do zabezpechennia yakosti pidhotovky fakhivtsiv [A comprehensive approach to ensuring the quality of training]. *Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*, 2011. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/ (access date 14.07.2021) [in Ukrainian].
4. Kobzar N.V. Poniattia «kompetentnist», «kompetentsiia», «hotovnist do diialnosti» v suchasni osvitni paradigmati [The concept of «competence», «competence», «readiness for action» in the modern educational paradigm]. *Scientific Bulletin of Donbass*, 2010, Nr 3 (11), pp. 35–38 [in Ukrainian].
5. Komarovskaya O.A. Mystetska osvita: hlybyna y bahatohrannist [Art education: depth and versatility]. *Art and education*, 2016, Nr 1 (79), pp. 6–9 [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia standartu vyshchoi osvity za spetsialnistiu 023 «Obrazotvorche mystetstvo, prykladne mystetstvo, restavratsiia» dlia drugoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 24.05.2019 Nr 726 «On approval of the standard of higher education in the specialty 023" Fine arts, applied arts, restoration "for the second (master's) level of higher education»]. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/ (access date 14.07.2021) [in Ukrainian].
7. Ovsienko L. Kompetentnisnyi pidkhid do navchannia: teoretychnyi analiz. [Competence approach to learning: theoretical analysis]. *Pedagogical process: theory and practice*, 2017, Nr 2 (57), pp. 82–87 [in Ukrainian].
8. Rudenka T.M. Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv mystetskykh spetsialnostei zasobamy art-pedahohiky [Formation of professional competence of future specialists of art specialties by means of art pedagogy]: dis. ... cand. ped. science: 13.00.04. Zhytomyr, 2017, 237 p. [in Ukrainian].
9. Khodan O.L. Kompetentnisnyi pidkhid do pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv u VNZ [Competence approach to the training of future professionals in higher education]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University*, 2013, Nr 29, 232–235 [in Ukrainian].
10. Christensen C. The innovator's solution: creating and sustaining successful growth. *Harvard Business Press*, 2003.

UDC: 378:005.6

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-36>**Veronika DMYTRUK,***orcid.org/0000-0002-3692-7110**Candidate of Technical Sciences,**Associate Professor at the Department of Foreign Languages**Lviv Polytechnic National University.**(Lviv, Ukraine) dmytruk15@gmail.com***Halyna SHEVCHYK,***orcid.org/0000-0003-2581-0352**Master of Philology at the Faculty of Applied Linguistics**Lviv Polytechnic National University.**(Lviv, Ukraine) halyna.shevchuk.pm.2020@lpnu.ua*

STUDYING A FOREIGN LANGUAGE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: ISSUES AND DECISIONS

The article is devoted to the psychological and pedagogical issues of learning a foreign language by students while studying at a higher educational institution. It is well known that the problems associated with the study of foreign languages are widely covered in methodological research in the context of modern pedagogical technologies. It has been found that at present very little attention has been paid to the difficulties that students experience in learning a foreign language while mastering the compulsory program of a higher education institution. The authors analyze the current realities of the educational process in higher education institutions of Ukraine, where we have to make conditions for the growing generation for its maximal self-determination and self-expression. The main purposes of higher education are training competitive graduates, adapted to information society that is improving rapidly, providing a high level of knowledge, skills for further professional growth of students. The authors identify the most important factors that undoubtedly influence the formation of future qualified and competent professionals in a particular field and establish the role of foreign language knowledge in each of these factors. It was found that with the help of learning a foreign language, the learning process in higher education institutions can be significantly intensified. In particular, it was found that a foreign (English) language helps future qualified professionals in finding information, its analysis, processing and transmission. A foreign language is recommended to be added to the list of subjects that students need to study during their studies in higher education, as learning a foreign language is one of the factors ensuring the development of one of the parts of the brain that is responsible for communication skills. Finally, it was found that the study of foreign languages increases a person's ability to acquire learning skills and develop intellectual abilities.

Key words: *foreign language, institution of higher education, information management, communication skills, development of intellectual abilities..*

Вероніка ДМИТРУК,*orcid.org/0000-0002-3692-7110**кандидат технічних наук,**доцент кафедри іноземних мов**Національного університету «Львівська політехніка»**(Львів, Україна) dmytruk15@gmail.com***Галина ШЕВЧИК,***магістр факультету прикладної лінгвістики**Національного університету «Львівська політехніка»**(Львів, Україна) halyna.shevchuk.pm.2020@lpnu.ua*

ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВУЗАХ: ПИТАННЯ ТА ВІДПОВІДІ

Стаття присвячена психолого-педагогічній проблематиці вивчення іноземної мови студентами під час навчання у вищому навчальному закладі. Загальновідомо, що проблеми, пов'язані з вивченням іноземних мов є широко висвітлені в методологічних дослідженнях в контексті сучасних педагогічних технологій. З'ясовано, що наразі проблематиці труднощів, яких зазнають студенти під час вивчення іноземної мови при опануванні обов'язкової програми закладу вищої освіти приділено зовсім мало уваги. Авторами проаналізовано в теперішніх

реаліях навчальний процес у закладах вищої освіти України, де викладачі повинні створити умови для підростаючого покоління для його максимального самовизначення та самовираження. Основними цілями вищої освіти на даному етапі є підготовка конкурентоспроможних випускників, адаптованих до інформаційного суспільства, яке швидко вдосконалюється, забезпечуючи високий рівень знань, умінь для подальшого професійного зростання. Визначено чинники, які мають безперечний вплив на формування майбутніх кваліфікованих та компетентних спеціалістів з певної галузі та встановлено, яку роль відіграють знання іноземної мови для кожного з них. Виявлено, що за допомогою вивчення іноземної мови процес навчання у закладах вищої освіти може бути помітно активізований. Зокрема виявлено, що іноземна (англійська) мова допомагає майбутнім кваліфікованим спеціалістам в пошуку інформації, її аналізі, опрацюванні та передачі. Іноземна мова є рекомендованою для додавання її до переліку предметів, які необхідно вивчати студентам протягом їхнього навчання у закладі вищої освіти, оскільки вивчення іноземної мови є одним із факторів забезпечення розвитку однієї з частин мозку, яка є відповідальною за комунікативні вміння. Врешті виявлено, що внаслідок вивчення іноземних мов збільшується здатність людини до набуття навичок навчання та розвитку інтелектуальних здібностей.

Ключові слова: іноземна мова, заклад вищої освіти, управління інформацією, комунікативні вміння, розвиток інтелектуальних здібностей.

Problem Statement

Information technology is updated in nowadays world every year. Therefore, the educational process should be directed both to acquiring basic knowledge on this new information and to gaining needs, skills, and abilities to acquire new knowledge and information throughout life and use them effectively in practice.

To be able to exchange information, ideas, problems, and ways to solve them, a student must have developed competence in "oral communication." In many kinds of research, it has been shown that learning foreign languages generally increases the communicative abilities of a person, but the issue of the influence of foreign language study on their intellectual development and how the process of mastering a foreign language influence the general progress of students in their studies remains insufficiently investigated.

Analysis of recent research and publications

The problem of psychological difficulties associated with the study of foreign languages is widely presented from the point of view of educational psychology, the methodology of higher education in the studies of modern researchers (Stengel, 1939; Gass, 1989; Tsai-Yu Chen et al., 2004; Bley-Vroman, 1989). But at the same time, very little attention is devoted to the problems of psychological and pedagogical problems of the parallel development of the compulsory program of the institution of higher education and the study of a foreign language by students. A need arises for such investigation, which is very actual and topical.

Purpose of the article

In society, it is believed that education being undergone simultaneously with learning foreign languages interferes and complicates the process of becoming a professionally competent personality in a particular sphere. The aim of this investigation is to explore psychological and pedagogical factors of for-

eign language learning and their impact on the general progress of a personality obtaining an education at an institution of higher education.

Presenting main material

Training of competitive, professionally competent experts is a vital task of the Ukrainian educational system, the mission of resistant economic growth, and improving the country's wealth (Kuzmin et al., 2020: 284). Knowledge today is a capability that a specialist should have.

The main goal of higher education is to teach how to study, to teach in a way that graduates can get a job and adapt to new requirements.

Competence determines the capability to make rational decisions in complicated difficulties using knowledge, skills, and techniques acquired during studying. The competence method is essential because it converts the process of gathering certain knowledge, skills, and techniques into forming and developing a student's ability to act practically in different situations by applying the acquired knowledge and experience (Mokin et al., 2011: 201).

Information managing

Nowadays, one of the most important competencies of a specialist in any field is managing information. It means the ability to find, choose, and evaluate information from different resources and to link it to other information, critically evaluate its actuality and quality.

In general, all information is processed by a series of processing systems, for example, perception from the environment, attention (ability to focus), short-term memory. For instance, the human eye receives visual information and codes information, like a computer, into electric neural activity. Then it is fed back to the brain where it is stored. This coded and stored information can be used by brain parts relating to mental activities such as attention, perception, and memory. As a result, the output behavior might be, for example, to read what you can see on a printed

page. Therefore, behavioral responses result from using “mental programs,” which store, retrieve, and transform information.

Attention concentration

Nowadays, psychologists are into investigations about phenomenon of focusing on to one thing rather than another, as known as selective attention. When people selectively attend to one activity, they tend to ignore other stimulation. Curiously, why sometimes we switch our attention to something unattended previously, or, it is also interesting so called an attention capacity, i.e. the number of things which we can attend to at the same time. In the 1950s, Broadbent adopted a model of the brain to be a limited capacity information processing system (Broadbent, 1957). So, one way to make sense of attention is to think of people as information processors who can only process a limited amount of information at a time without overloading it.

Information processing

Information processing means the detectable change of information, the process that describes everything that happens in the environment. According to McLeod, the principle of representation of the individual as a processor of information lies in the basis of cognitive psychology (McLeod, 2008). Sometimes, an information processor changes the form of presenting the inputted information. We have another definition, made by Claude E. Shannon, who defined processing of information as conversion of latent information into manifest information - clear, understandable to all (Shannon, Weaver, 1971: 25).

There are five sensory registers: tactile, visual, auditory, taste, and olfactory. These senses are all present since birth and are able to be engaged simultaneously. Behavioral response of the sensory register is very short (around 1–3 seconds), but it has a large capacity. This phenomenon is compared by R. Sternberg to taking a photo with a flash. After the flash goes off, for a few brief moments it seems to still be there. Nevertheless, the flash is soon gone and there is no opportunity to know was it there or not. Images or information based on meaning are stored in short-term memory as well, but it decays without rehearsal or repetition of such information. On the other hand, long-term memory has indefinite duration and an unlimited capacity. Despite the fact, sometimes it is difficult to access some information; it might become forgetful or feel as if the information is on the tip of the tongue (Kaufman, 2008: 50).

Information gathering

Let us define what information gathering is. Information gathering helps the individual and the organization to undertake complicated tasks that would

otherwise be extremely hard to accomplish, if not outrightly impossible, without the benefit of gathered information. As defined in the dictionary (Proydanov, Teplitsky, 2005: 271), information gathering is the act of collecting information from various sources through various means.

In the literal sense, information gathering is a basic human skill necessary for undertaking basic human activities such as eating, sleeping, working, etc. To eat, one must know if the food is edible or not; to sleep, one must know if the sleeping place is comfortable.

However, being applied to business and other specialized organizations (scientific, military, academic), information gathering is an advanced skill that requires the training and education of personnel in the procedures and methods of gathering information from sources that are of a higher level than ordinary sources. In the case of interviewing personalities, for example, a researcher usually gets to interview authorities and proper officials. Thus, he must know the proper ways to address distinguished personalities of the community and society in general.

In general practice, information gathering is collecting data for dealing with the individual's or the organization's current situation. More data means more and better ways of dealing with the current situation. More data broadens the minds of those who will use the data to solve current organizational problems. New ideas come more easily if there are lots of facts to be used as bases.

There are two main types of sources in the field of information gathering. They are existing sources and natural sources. Existing sources are those sources of information that can be found in the printed, in video, in audio and other materials that are available to the public or upon request to proper bureaucracy. Natural sources are natural sources are first hand sources such as those who have tried products, services and methods, and expressing their experience and opinions to the researcher.

How to undertake information gathering

In order to implement a good information gathering design, a step-by-step approach is advisable for any researcher to follow. It occurs in six steps.

1. Analyzing the problem. The researcher needs to identify the purpose and the process of the research he is doing. For who is he doing it and why? These questions and more need to be answered right at the start of the research.

2. Identifying the sections of the information gathering. Before going through with the process of information gathering, a sectioning of the general outline of the task can be helpful. Sections such as

those classifying the recipients of the data, the detailing of the specific questions that need to be answered, and also the setting of the knowledge levels of the team members involved facilitates an easier to follow research program.

3. After the outline of the research task, the researcher may then set the actual plan of activities needed to carry out the information gathering tasks. Questions such as: Where to go to for the research? What materials need to be invested in? What skills are needed to be implemented?

4. The gathering methods and tools. The tools that are involved in information gathering such as data storage devices and publications have their own set of required skills that the researcher must readily possess or is capable of having. Languages contained in publications could pose a problem and data storage devices could have proprietary names. And names, as we all know in the computer industry means lots of adjustments.

5. Begin the gathering. During the gathering of the data, the researcher encounters various relevant or non relevant to the present subject information. He must sift through all of these carefully.

6. Review and record the data obtained. A recording that includes everything from the start to the end of the gathering process must be set in writing to provide all the information that the organization needs.

Foreign language

The process of learning a language is already a creative stage of personal development and it contributes to the cultural and professional development of each member of society because the principle of comparing cultures and professional achievements of different peoples contributes to an analytical understanding of the role and place of each member of society intercultural/interethnic communication.

Positive impact of learning foreign language

To be able to transfer information, ideas, problems, and ways to solve them, a student must have developed competence in "oral communication." Learning foreign languages generally increases the ability of a person to study and intellectually develop. It has been experimentally proven that developing analytical abilities while mastering a foreign language positively affects mathematical and communicative abilities.

According to the latest research of British scientists, learning the second language provides development of the part of the brain that is responsible for speech speed. The student not only tells about something, but he also expresses and argues his opinion and his attitude to the subject of communication (Kennedy, 2006: 475).

The main is that you have not so many articles, books, and other theoretical resources in the native language during your study, for example, in Ukrainian. In contrast with, for instance, English, because the English language is common worldwide. Thus if you know this foreign language, you have access to an inexhaustible source of information.

How to learn language quickly and effectively

Adequacy of exercises means observing that type of speech activity that a student is developing at a certain lesson. The search and research exercises take a leading place. Expressing the opinion on a certain topic positively impacts the development of student skills to conduct a dialogue: the volume and the pace of speech are increasing, the student initiative and their emotional response of their expressing, etc.

While someone is expressing their opinion on a certain topic, it is good to allow other participants to express themselves. Any listener may comment on the papers after the first speaker's speech to supplement or deny the speech or voice their opinion on the problem under consideration. If they are against the ideas presented by a speaker or think that they are mistaken, they can ask the chairman (if it is) to give them the floor to clarify their point of view or express their disagreement offering convincing arguments.

In addition, ways of learning such as crossword puzzles, where students find hidden words and terms; questions and answers with elements of discussion; activation of students' communication skills by substantiating their own opinion; presentation of own scientific and creative searches as reports at conferences and other events helps in learning a foreign language.

Privileges of knowing foreign languages

Therefore, if you defend your diploma in English, it is a great privilege because then, if you enter the master's degree, you will get extra points while entering the Ukrainian university. Moreover, diplomas of almost all Ukrainian universities defended in English are also legally recognized abroad. Therefore, if there is a goal to study abroad, then defending a diploma in English will be a good practice in this foreign language and give more chances for successful entry abroad.

Importance of the person who is fluent in a foreign language

Nowadays, there is a need for effective study and perfect mastery of foreign languages due to many factors, including partnership and interactions with other states, socio-economic transformations, rapid scientific and technological progress, travel to different countries, etc. Undoubtedly, knowing a foreign language is a necessary component of human success both in the professional sphere and in terms of their intellectual and cultural development.

The role of the teacher

The training of a prospective expert who can carry out successfully professional and further study process after graduation and who has the competencies in a certain area of knowledge for a certain qualification and ideological, moral, and ethical qualities as well as social qualities largely depends on professional teacher's competence.

Teachers have a task to make conditions for the growing generation for its maximal self-determination and self-expression. The main purposes of our teachers are training competitive graduates, adapted to information society that is improving rapidly, providing a high level of knowledge, skills for further professional grows of students.

The language teacher promotes personal examples in intercultural/interethnic communication by presenting an appropriate speech culture to improve speech competence in native and foreign languages and helps students overcome difficulties in mastering a foreign language skillfully and unobtrusively. Language learning is a continuous creative process reflected in the student's ability to communicate with native speakers and contributes to the mutual satisfaction of recipients.

The main tasks of teachers

The main goal of the teacher is not only to provide students with quality knowledge but also to create the necessary conditions to enhance students' cognitive activity, to arouse interest in learning a foreign language, motivate them to be modern, competent, and knowledgeable because it will promote intercultural communication and open good prospects for employment. The teacher should use the following methods for achieving this goal:

1. Meetings with graduates who can prove by example that knowledge of a foreign language is critical in today's world and contribute to success in the professional field.

2. Creating an environment where foreign language proficiency is greatly appreciated and considered a prestigious prerogative and students would have real opportunities to improve their knowledge.

This can be achieved through, for example, the presence of volunteers from foreign countries, with whom students would be able to communicate and spend time, perhaps even outside the school. Such a situation would show the need for a foreign language in practice, would arouse the thirst for knowledge and the desire to master the language at a high level.

3. Involve students in educational conferences with representatives of other countries so that children have the opportunity to learn about cultural differences and living conditions of different nations,

compare their views and attitudes to certain issues, create dialogue and discuss issues, learn to lead discussions, be aware of the latest developments in the world, science, economy, etc.

For example, the latter method in the educational process requires the use of information technology. Indeed, it is not easy to imagine a modern lesson without the use of computers, laptops, or a multimedia board, as well as a modern teenager without a mobile phone in hand. So, without a doubt, a lesson accompanied by the latest technology will interest the student more than a lesson with the usual traditional forms of teaching (Williamson, 2016: 37).

Additional learning tools

For effective teaching of a foreign language, teachers try to use the latest methods. We will divide the means of teaching a foreign language into tangible and intangible. Intangibles include the teacher's word and tangible ones: technical teaching aids (TV, computer, film, and slide projectors, multimedia board, video and audio recordings, movies, etc.); electronic textbooks; computer programs; literary sources (educational, methodical, and reference literature); Internet resources (training and search programs) and visual material (illustrations, drawings, reproductions of paintings, diagrams, tables, cards for individual work, posters, handouts, etc.). Foreign language teaching aids do not contradict, closely complement each other, and are used together with other components of the learning process (Panova et al., 2010: 23).

The use of such an additional teaching tool as a computer makes it possible to create an information environment that motivates students to master a foreign language and maintain the interest and activity of students throughout the learning period. However, such an option is unrealistic to be realized in the absence of access of the device to the Internet. The Internet is a global computer network that operates on standardized protocols and connects more than 50,000 networks (Dmytruk, 2021: 101).

Today, thanks to the global network, both students and teachers can use this or that necessary educational resource anytime and anywhere on the planet. Learning can be mobile, as a form of distance education has emerged. There are also many online courses from the world's leading universities that are open and accessible to users. Typically, educational sites offer training in four types of speech activities, namely: writing, listening, reading, speaking, and also include exercises on grammar, phonetics, and vocabulary of a foreign language. Prospective teachers make full use of the latest educational tools, such as blogs, Wikipedia, podcasts, various learning platforms, audio, and

video materials, because they understand their effectiveness and ease of use. With the help of these interactive tools, the educational process becomes up-to-date (Kostenko, 2013: 173).

Additional teaching aids also include electronic textbooks (Williamson, 2016: 35), which systematically contain a large amount of theoretical and illustrative material, and audio books, which can be listened to at any convenient time on a mobile phone or portable mp3 player. Nowadays, you can find many sites full of useful information for teachers. There are actually educational and information sites. Special educational sites teach different levels of exercises and tasks to develop any learning skills of students. Thanks to information sites, you can find interesting information, creative tasks; find additional material that students would love to work with in class (Kostenko, 2013: 176).

The first includes educational and methodological complexes (EMC). The EMC contains a set of the following components: a book for teachers, a book for students, a workbook, program, audio, and video materials (Williamson, 2016: 41), the second contains various aids such as handouts, special audio, and video materials, games, cards, illustrations, songs, poems, etc. Teaching aids help students to perceive, memorize new material, train and apply it. They facilitate the teacher's activities, for example, the explanation of a new topic, its consolidation, systematization, revision, and control. In other words, they contribute to the effective conduct of the educational process.

Practical skills application

In the pedagogical activity process, teachers have concluded that brainstorming, business games, disputing, pieces of training, analysis of concrete situations, independent study, and participation in seminars contribute to forming a creative personality. Intellectual student activity teaches to predict, research, and check the correctness of made decisions and hypotheses, educate culture of communication, form the skill to work in a team and with a team.

It should be mentioned that a vital skill for today's professional activity is the ability to cooperate in a team (form the skill to work in a team and with a team), coordinate solving of tasks and problems. So, it will be relevant to create own projects, hold conferences, round tables, debates. Professional confidence and student competence should be formed with the help of project education, making up real situations, holding excursion on production.

Practical training creates conditions for the enrichment of life experience, expansion of social contacts of the graduate, formation of skills of self-management. The professional competencies of the future

specialist should be formed in a university. However, their further level can rise only in the process of professional activity.

Motivation

The success or failure of students in learning a foreign language depends not only on the means of learning but also on their motivation. The problem of learning motivation is considered one of the main in pedagogy because the effectiveness of learning depends on the interest and involvement of students in the learning process. According to the American scientist R. Gardner, motivation is one of the most important factors influencing mastering a foreign language. He believes that language learning strategies are unlikely to work if a person is not motivated to learn a language (Gardner, 2010).

Thus, learning motivation is a complex system of motivations (motives) that force to act on somebody to achieve their aims. Distinguish between integrated and instrumental, relevant and irrelevant, positive and negative motivation. In pedagogy, there is also the concept of motive. Motives answer the question: "why study?". We found that the most productive are internal motives, which reflect the personal level of regulation of educational activities (self-regulation), and professional motives, which create a relationship between educational activities and future professional activities (Panova et al., 2010).

Conclusions

To sum up, we refute completely some existing beliefs that parallel education and learning a foreign language complicate study and becoming a professionally competent personality. Moreover, we have proved by facts that the process of education can be enormously enhanced by learning a foreign language. We have identified some of the most important factors that affect the formation of prospective qualified specialists and the role of knowing a foreign language in each of those factors. They are the following: professional competence of teachers; cognitive interest and special abilities of the student; practical training; forms and methods of teaching (material and technical base of the university), motivation.

Learning foreign languages generally increases the ability person to studying and intellectual development. Studying a foreign language provides development of the part of the brain that is responsible for mathematical and communicative abilities.

An issue that greatly contributes to students' desire to learn foreign languages is the availability of information sources. For example, during a pandemic, when there is limited access to libraries, students do not have so many articles, books, and other sources in the native language (for example, in Ukrainian)

being provided on the Internet on the contrary with the English language. The reason is that English is one of the topmost common languages all over the world. Therefore, if you know at least English, you have access to an inexhaustible source of information, and this reason contributes to your success in education. Moreover, these opportunities expand when you know more foreign languages. And also, we should not forget about employment opportunities, which grow significantly when you have a good command of foreign languages. As a result, the knowledge of a foreign language also contributes to the personal

cultural development of each member of society. Furthermore, the principle of comparative cultures and the professional achievements of various peoples contribute to understanding the role and place of each member of society.

We have a good recommendation for those students who may not believe in all of the above-mentioned. Test yourself learning a foreign language simultaneously with studying and you will personally receive proof of the effectiveness of this method of development of your professional competencies by yourself and get many pros.

BIBLIOGRAPHY

1. Stengel E. On Learning a New Language. *International Journal of Psycho-Analysis*, 1939. Issue 20. P. 471-479.
2. Linguistic Perspectives on Second Language Acquisition. S.M. Gass (Ed.) et al. Cambridge University Press, 1989.
3. Tsai-Yu Chen M.A, Goretti B.Y., Chang M.A. The Relationship between Foreign Language Anxiety and Learning Difficulties. *Foreign Language Annals*, 2004. Issue 37 (2). P. 279-289.
4. Bley-Vroman R. What is the logical problem of foreign language learning? *Linguistic Perspectives on Second Language Acquisition*. S.M. Gass (Ed.). Cambridge University Press, 1989. Chapter 2. P. 41-68.
5. Kuzmin O.Y., Tsehelyk G.G., Yastrubskyy M.Y., Stanasiuk N.S., Synyutka N.G. Economic and mathematical modeling of management processes and financing the training of specialists by higher educational institutions. *Mathematical Modeling and Computing*, 2020. Issue 7(2). P. 278–284.
6. Мокін Б.І., Мізерний В.М., Мензул О.М. Формування професійної компетентності студентів в умовах професійно-практичної підготовки. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*, 2011. № 5. С. 199-203.
7. Broadbent D.E. A mechanical model for human attention and immediate memory. *Psychological Review*, 1957. Issue 64 (3). P. 205-215.
8. McLeod S.A. Bruner, 2008. Retrieved from www.simplypsychology.org/bruner.html
9. Shannon C.E., Weaver W. The Mathematical Theory of Communication. 16th Printing Edition. The University of Illinois Press, 1971. 132 p.
10. Kaufman J.C. The Essential Sternberg: Essays on Intelligence, Psychology, and Education. E.L. Grigorenko (Ed.). Springer; 1st edition, 2008. 512 p.
11. Англо-український тлумачний словник з обчислюваної техніки, Інтернету і програмування. / під ред. Е.М. Проїдакова, Л.А. Теплицького. 1-е вид. Київ : Видавничий дім «Софт Прес», 2005. 756 с.
12. Kennedy T.J. Language Learning and Its Impact on the Brain: Connecting Language Learning with the Mind Through Content-Based Instruction. *Foreign Language Annals*, 2006. Issue 39 (3). P. 471-486.
13. Williamson B. Digital methodologies of education governance: Pearson plc and the remediation of methods. *European Educational Research Journal*, 2016. Issue 15(1).
14. Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах : підручник / Л.С. Панова та ін. Київ : Академія, 2010. 328 с.
15. Дмитрук В.А. Розвиток творчих задаток молоді в навчальному процесі шляхом вивчення іноземних мов. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 2021. Вип. 76. Том 1. С. 100-104.
16. Костенко І.Г. Використання Інтернет-ресурсів на уроках англійської мови. *На допомогу педагогу : Таврійський вісник освіти*, 2013. Вип. 1. Том 41. С. 170–176.
17. Gardner R.C. Motivation and second language acquisition: The socioeducational model. New York: Peter Lang, 2010. URL: <https://doi.org/10.14746/sslft.2012.2.2.5>.

REFERENCES

1. Stengel E. On Learning a New Language. *International Journal of Psycho-Analysis*, 1939. Issue 20. P. 471-479.
2. Linguistic Perspectives on Second Language Acquisition. S.M. Gass (Ed.) et al. Cambridge University Press, 1989. DOI: 10.1017/CBO9781139524544
3. Tsai-Yu Chen M.A, Goretti B.Y., Chang M.A. The Relationship between Foreign Language Anxiety and Learning Difficulties. *Foreign Language Annals*, 2004. Issue 37 (2). P. 279-289. DOI: 10.1111/j.1944-9720.2004.tb02200.x
4. Bley-Vroman R. What is the logical problem of foreign language learning? *Linguistic Perspectives on Second Language Acquisition*. S.M. Gass (Ed.). Cambridge University Press, 1989. Chapter 2. P. 41-68.
5. Kuzmin O.Y., Tsehelyk G.G., Yastrubskyy M.Y., Stanasiuk N.S., Synyutka N.G. Economic and mathematical modeling of management processes and financing the training of specialists by higher educational institutions. *Mathematical Modeling and Computing*, 2020. Issue 7(2). P. 278–284. DOI: 10.23939/mmc2020.02.278
6. Mokin B.I., Mizernyi V.M., Menzul O.L. Formuvannia profesiinoi kompetentnosti studentiv v umovakh profesiino-praktychnoi pidhotovky. [Formation of professional competence of students in terms of professional and practical training]. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu [Bulletin of Vinnytsia Polytechnic Institute]*, 2011. № 5. P. 199-203. [in Ukrainian].

7. Broadbent D.E. A mechanical model for human attention and immediate memory. *Psychological Review*, 1957. Issue 64 (3). P. 205-215.
8. McLeod S.A. Bruner, 2008. Retrieved from www.simplypsychology.org/bruner.html
9. Shannon C.E., Weaver W. *The Mathematical Theory of Communication*. 16th Printing Edition. The University of Illinois Press, 1971. 132 p.
10. Kaufman J.C. *The Essential Sternberg: Essays on Intelligence, Psychology, and Education*. E.L. Grigorenko (Ed.). Springer; 1st edition, 2008. 512 p.
11. Anhlo-ukrainskyi tlumachnyi slovnyk z obchysliuvanoi tekhniki, Internetu i prohramuvannia. [English-Ukrainian explanatory dictionary on computing, Internet and programming] / eds. E.T. Proydakov, L.A. Teplitsky. Vyd.1. Kyiv : Vydavnychiy dim «Soft Pres», 2005. 756 p. [in Ukrainian].
12. Kennedy T.J. Language Learning and Its Impact on the Brain: Connecting Language Learning with the Mind Through Content-Based Instruction. *Foreign Language Annals*, 2006. Issue 39 (3). P. 471-486. DOI: 10.1111/j.1944-9720.2006.tb02900.x
13. Williamson B. Digital methodologies of education governance: Pearson plc and the remediation of methods. *European Educational Research Journal*, 2016. Issue 15(1). P. 34–53. DOI:10.1177/1474904115612485
14. *Metodyka navchannia inozemnykh mov u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh*. [Methods of foreign language teaching in secondary schools] : pidruchnyk. L. Panova (Ed.) et al. Kyiv : Akademiia, 2010. 328 p. [in Ukrainian].
15. Dmytruk V.A. Rozvytok tvorchykh zdatok molodi v navchalnomu protsesi shliakhom vyvchennia inozemnykh mov. [Development of creative talents of youth in the educational process through the study of foreign languages]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh* [Pedagogy of formation of creative personality in higher and secondary schools]. 2021. Issue 76 (1). P. 100-104. DOI: 10.32840/1992-5786.2021.76-1.18. [in Ukrainian].
16. Kostenko I.H. Vykorystannia Internet-resursiv na urokakh anhliiskoi movy. [Use of Internet resources in English lessons]. *Na dopomohu pedahohu : Tavriiskyi visnyk osvity* [To help the teacher: Tavriya Bulletin of Education], 2013. Вип. 1. Том 41. pp. 170–176. [in Ukrainian].
17. Gardner R.C. *Motivation and second language acquisition: The socioeducational model*. New York: Peter Lang, 2010. URL: <https://doi.org/10.14746/ssllt.2012.2.2.5>.

УДК 376.3.02:613(043.3)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-37>**Сергій ДУДКО,***orcid.org/0000-0002-2560-0825*

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри філософії та економіки освіти

Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського

(Полтава, Україна) *dydco-s@i.ua*

АКТУАЛЬНІСТЬ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ТА ЗДОРОВ'ЯРОЗВИВАЮЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ 5-6 КЛАСІВ

У статті розкривається актуальність проблеми формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей учнів 5-6 класів. Проаналізовано нормативно-правові документи в галузі освіти, які спрямовують освітній процес на необхідність цілісного підходу до продукування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей саме в учнів 5-6 класів. Потрібність здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої діяльності в закладах загальної середньої освіти підтверджується статистичними даними медичних установ. На необхідність формування таких компетентностей вказують також дослідження зарубіжних і вітчизняних педагогів та вчених, власний педагогічний досвід та досвід педагогів-практиків. Для формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей учнів пропонується розробити дидактичну систему набуття таких компетентностей та звернути увагу на їхню сформованість саме в учнів 5-6 класів, оскільки цей цикл навчання є адаптаційним при переході школярів із початкової школи в основну. Наголошується на відкритості сьогоденних закладів середньої освіти для творчості, у педагогічних колективів є свобода вибору, у вчителя з'явилось право на пошук, заклади загальної середньої освіти напроцьовують теоретичні та практичні положення з питань формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей. Зазначається, що процес формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей учнів 5-6 класів має реалізовуватися системно, планово, цілеспрямовано, поетапно з урахуванням особливостей психічного, фізіологічного та соціального розвитку кожної дитини. Зосереджується увага на тому, що однією з умов розвитку здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей є наявність у закладах сучасної дидактизованої матеріально-технічної бази. У межах дослідження конкретизовано, що в учнів 5-6 класів мають формувати здоров'язбережувальну та здоров'ярозвиваючу компетентності щодо стану власного фізичного, психічного, соціального та духовно-морального здоров'я.

Ключові слова: Дидактична система, здоров'язбережувальна компетентність, здоров'ярозвиваюча компетентність, освітній процес, стан здоров'я, основна школа.

Sergiy DUDKO,*orcid.org/0000-0002-2560-0825*

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Philosophy and Economics of Education

Poltava Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education named M. V. Ostrogradsky

(Poltava, Ukraine) *dydco-s@i.ua*

ACTUALITY OF FORMATION OF HEALTH AND HEALTH-DEVELOPING COMPETENCES OF STUDENTS 5-6 CLASSES

The article reveals the urgency of the problem of forming health-preserving and health-developing competence of students of 5-6 grades. The normative-legal documents in the field of education are analyzed, which direct the educational process to the need for a holistic approach to the formation of health-preserving and health-developing competencies in students of 5-6 grades. The need for health-preserving and health-promoting activities in general secondary education institutions is confirmed by the statistical data of medical institutions. The need for the formation of such competencies is also indicated by the research of foreign and domestic teachers and scientists, their own pedagogical experience and the experience of practicing teachers. To form health-preserving and health-developing competence of students, it is proposed to develop a didactic system of acquiring such competencies, and pay attention to the formation of these competencies in students of 5-6 grades, as this learning cycle is adaptive in the transition from primary to primary school. Emphasis is placed on the openness of today's secondary schools for creativity, pedagogical teams have freedom of choice, teachers have the right to search, general secondary schools are developing theoretical and practical provisions on the formation of health and health competencies. It is noted that the process of formation of health-preserving and health-developing competencies of students of 5-6 grades should be implemented systematically, planned, purposefully, step by step, taking into account the peculiarities of mental, physiological and social development of each child. Attention is focused on the fact

that one of the conditions for the formation of health and health competencies is the presence of modern didactic material and technical base in institutions. The study specifies that students in grades 5-6 should develop health-preserving and health-developing competencies regarding the state of their own physical, mental, social and spiritual and moral health.

Key words: didactic system, health-preserving competence, health-developing competence, educational process, state of health, primary school.

Постановка проблеми. Розвиток України як демократичної, правової, спрямованої на євроінтеграцію держави, впроваджуючи в сфері освіти Нову українську школу, створює умови для наукового обґрунтування підходів для вдосконалення системи освіти щодо здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої діяльності освітніх закладів. Проблема здоров'я дітей у нашій країні на сьогодні залишається не вирішеною (Ващенко, 2006: 2; Поліщук, 2012: 3; Указ Президента України, 2020: 4; Рибалко, 2019: 6). В українському суспільстві, як і в інших сучасних демократичних державах міжнародної спільноти, життя та здоров'я людей визнаються вищими соціальними цінностями, тому розв'язання питання формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей учнів закладів загальної середньої освіти є надзвичайно актуальним. Для формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей учнів необхідно розробити дидактичну систему набуття таких компетентностей та звернути увагу на їхню сформованість в учнів 5-6 класів, оскільки саме цей цикл навчання є адаптаційним при переході школярів з початкової школи в основну.

Аналіз досліджень і публікацій. Вітчизняні та зарубіжні науковці й педагоги надають значну увагу питанням здоров'язбереження школярів. Так, проблемі, що сприяє збереженню та зміцненню здоров'я дітей в освітньому середовищі, торкаються наукові праці М. Башмакова, С. Позднякова, Я. Берегового, Н. Луценка, Г. Спіченка, В. Шипка, В. Ковалько, М. Малашенка, медико-педагогічні дослідження В. Базарного. У працях Н. Гундарова, В. Крюкова, О. Сахно, Л. Сущенко розглядаються філософські та соціальні аспекти здорового способу життя як основної умови збереження здоров'я людини. Також науковці досліджували педагогічні умови оздоровлення учнів ліцею (А. Каташов); формування здоров'язбережувального освітнього середовища в початковій школі (А. Цимбалару); ведення здорового способу життя підлітками в дитячо-юнацьких спортивних школах (С. Свириденко); вплив фізкультурно-оздоровчої діяльності на стан здоров'я дітей (Л. Рибалко); теорію та практику проєктування діяльності дитячого закладу з оздоровлення та відпочинку дітей (М. Наказ-

ний); роль цілісності знань та проведення занять поза шкільним приміщенням як умов підвищення ефективності здоров'язбережувального середовища (К. Гуз, В. Ільченко), формування поняття здорового способу життя в учнів основної школи (Г. Голобородько); гігієнічне обґрунтування заходів із оптимізації здоров'я міських школярів молодшого віку (В. Ніколаєнко). Теоретико-методологічні засади та психолого-педагогічні аспекти питань збереження здоров'я і здорового способу життя учнівської молоді та умов їх оптимізації сформульовані в працях О. Балакіревої, О. Ващенко, О. Сакович, Т. Андреевої, О. Артюх, П. Дупленко, Г. Ковганич, Н. Погорілої, С. Свириденко, Т. Бойченко, В. Оржеховської, О. Єжової та інших. Проблема формування валеологічної компетентності в учнівської молоді знайшла своє відображення у працях В. Азаренко, В. Бобрицької, В. Нестеренко, В. Сидоренко. Вагомий внесок у оздоровлення школярів зробили педагоги-практики Т. Фільчук (м. Житомир), Л. Дудко (м. Полтава), В. Дорош (м. Черкаси).

Мета статті – розкрити актуальність упровадження дидактичної системи формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей у освітньому процесі учнів 5-6 класів.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на активний інтерес учених до проблеми розвитку здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей учнів, у теорії та практиці це питання залишається недостатньо вивченим, особливо щодо формування таких компетентностей в учнів 5-6 класів. Слід зазначити, що ця проблема поки не стала предметом розгорнутих наукових досліджень, особливо щодо формування здоров'ярозвиваючої компетентності, що спонукало нас до творчого пошуку, адже здоров'я необхідно не тільки зберігати протягом усього життя, а й прагнути до його розвитку.

Стан розробки стратегії формування здоров'язбережувальних та здоров'ярозвиваючих компетентностей школярів також знаходиться у площині активного наукового дослідження сучасних проблем інноваційного розвитку та перебуває у просторі підвищеної уваги вітчизняних і зарубіжних учених. Аналіз наукових джерел засвідчив, що дослідження компетентнісного підходу у своїх працях здійснювали європейські вчені Ф. Вейнерт,

Дж. Гуді, Ж. Делор, Дж. Карсон, Р. Кеган, Дж. Консант, Дж. Куллахан, У. Мозер, Т. Оатс, Ж. Перре, Дж. Равен, Д. Райхен, Л. Салганк, Г. Халлаш та ін. Серед вітчизняних науковців та вчених близького зарубіжжя щодо питання компетентності знаходимо дослідження О. Антонова, Л. Маслак, Н. Бібік, С. Бондар, С. Вітвицької, Н. Волкова, М. Головань, О. Дубасенюк, І. Зимня, О. Пометун, Н. Сидорчук, Ю. Татур. Теоретичні засади, які розкривають дидактичну сутність понять «компетентність» висвітлені в публікаціях науковців Т. Байбари, Н. Бібік, О. Ващенко, Я. Кодлюк, О. Локшина, О. Пометун, О. Савченко та інших.

Вагомий внесок у розгляд змісту здоров'язбережувальної компетентності, на наш погляд, зробили О. Топузов, А. Цимбалару, Л. Рибалко, М. Гриньова, Т. Засекіна, В. Ільченко, К. Гуз, Т. Байбара, О. Ващенко, В. Зелюк, М. Лимар, О. Дзятковська.

На необхідності формування здоров'язбережувальної складової освіти наголошується в законодавчо-нормативних документах, зокрема в Національній стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища в Новій українській школі (Указ Президента України, 2020: 4), затвердженої Указом Президента України від 25 травня 2020 року № 195/2020, де зазначається, що зміст освіти та методики навчання мають формувати в учнів компетентності, необхідні для здорового та безпечного життя, сприяти ухваленню рішень учнями щодо власного здоров'я, його збереження та дотримання здорового способу життя тощо. Діючий Державний стандарт основної та старшої школи спрямований на формування здоров'язбережувальної компетентності як ключової. Новий Державний стандарт початкової та основної школи розвиває знання, вміння, ставлення щодо власного здоров'я, його збереження, дотримання здорового способу життя під час засвоєння ключових компетентностей та наскрізних вмінь таких освітніх галузей як соціальна і здоров'язбережувальна, фізкультурна, природнича. Відповідно в загальноосвітніх закладах України особливого значення набуває проблема формування здоров'язбережувальних та здоров'язрозвиваючих компетентностей школярів, оскільки під час освітнього процесу продовжується погіршення стану здоров'я учнів. Це підтверджується статистичними даними медичних закладів. Так, відповідно звіту про стан здоров'я дітей, за результатами поглибленого медичного огляду школярів амбулаторії загальної практики сімейної медицини № 10 та 11 КП «ЦПМСД» № 1 Полтавської міської ради» за шість місяців

2020 року оглянуто 2683 школяра та виявлено під час огляду 5009 патологій, що складає 1,75 патологій на кожну дитину. Вперше, порівняно з попереднім звітним періодом, виявлено патології у 5,1% школярів. Найбільш розповсюдженими є такі захворювання: хвороби ока 18,8%; хвороби органів травлення 5,5%; кістково-м'язової системи 14,7%; ЛОР органів 3,8%; хвороби органів кровообігу 4,9%. Слід відмітити, що дітей із вродженими патологіями всього 0,08%, усі інші є набутими протягом життя. Можна констатувати, що, зважаючи на різноманіття підходів до розв'язання вищезазначеної проблематики, відсутнє єдине розуміння сутності здоров'язбережувальної та здоров'язрозвиваючої компетентностей, процесу її розвитку, недостатній рівень теоретико-методологічної розробленості даної наукової проблеми, поняття «здоров'язбережувальна компетентність», «здоров'язрозвиваюча компетентність» потребують уточнення та конкретизації й аналізу педагогічних умов їх формування, не визначені механізми системного підходу до формування здоров'язбережувальної та здоров'язрозвиваючої компетентностей учнів 5-6 класів, що складає нагальну потребу в практичному впровадженні відповідних наукових результатів.

Крім того, виявлені проблеми потребують акцентувати увагу педагогічних колективів на збереження стану здоров'я саме учнів 5-6 класів, підвищення рівня сформованості їхньої здоров'язбережувальної та здоров'язрозвиваючої компетентностей. Стаття 10, п. 2 Закону України «Про повну загальну середню освіту» передбачає циклічність навчання в основній школі (Закон України, 2020: 5). Перший цикл базової середньої освіти – адаптаційний (5-6 роки навчання). Вітчизняні педагоги та психологи (І. Бойко, Н. Гармаш, Н. Мирошніченко, О. Власенко, О. Долгополова, Л. Журомська, А. Подмазко, П. Полянський, О. Сєдова) вважають, що перехід учнів із початкового рівня в середній є одним із найважливіших періодів шкільного навчання. Перехідний період з початкової школи в основну позначається на всіх учасників освітнього процесу: учнях, педагогах, батьках, адміністрації школи, фахівцях психолого-педагогічної служби. Важливість цього циклу характеризується зміною соціальної обстановки; збільшенням навчального навантаження; зміною ролі учня; різницею систем і форм навчання; зміною режиму дня; відмінністю вимог із боку вчителів-предметників тощо. Тому 5-6 клас – це перший цикл основної школи, який закладає фундамент загальноосвітньої підготовки школярів і є важливим та складним етапом жит-

тевого шляху дитини. У зв'язку з цим виникає необхідність пошуку шляхів формування таких компетентностей, які б у подальшому сприяли самореалізації кожного учня, а особливо учня основної школи. Від того, який фундамент компетентностей буде закладено в цей цикловий період, сформується мотивація до навчання, буде залежати розвиток дітей у наступному циклі основної (7-9 кл.) і старшій школі (10-12 кл.).

Сучасні школи відкриті для творчості, у педагогічних колективів є свобода вибору, у вчителя з'явилося право на пошук. Заклади загальної середньої освіти вже напрацьовують теоретичні та практичні положення з питань систематизації складових моделей здоров'язбережувального освітнього середовища, впровадження здоров'язбережувальних технологій, формування здоров'язбережувальної компетентності та здоров'язбережувального образу світу. Як засвідчує практика роботи сучасних закладів загальної середньої освіти, формуванню здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей учнів приділяється увага: загальноосвітні навчальні заклади застосовують досвід мережі шкіл сприяння здоров'ю, використовують передовий педагогічний досвід із впровадження здоров'язбережувальних технологій, проводять загальношкільні спортивно-масові заходи для популяризації здорового способу життя. Проте, рівень сформованості здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей та стан здоров'я учнів унаслідок цього підвищується недостатньо.

Процес формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей учнів 5-6 класів має реалізовуватися системно, планово, цілеспрямовано, поетапно з урахуванням особливостей психічного, фізіологічного та соціального розвитку кожної дитини. До шляхів формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей в учнів науковці пропонують різні напрямки.

Формувати здоров'язбережувальну та здоров'ярозвиваючу компетентності Л. М. Рибалко (Рибалко, 2019: 6) пропонує шляхом упровадження здоров'язбережувальних технологій у систему фізичного виховання учнівської та студентської молоді, які пов'язує з використанням комплексу заходів: медичних, фізкультурно-оздоровчих, лікувально-оздоровчих, реабілітаційних, соціально-адаптаційних, екологічних та забезпечення безпеки життєдіяльності. Зокрема здоров'язбережувальні технології в системі фізичного виховання науковець розглядає як

систему оздоровчо-фізкультурних заходів і методичних прийомів, що забезпечують формування, зміцнення та збереження здоров'я і спрямовують освітній процес на розвиток в них здоров'язбережувальної та здоров'ярозвивальної компетентностей, навичок здорового способу життя та відповідної культури здоров'я.

Ми погоджуємося з думкою О. Ващенко про те, що формувати здоров'язбережувальну компетентність допомагає емоційний комфорт на уроці, розв'язання задач валеологічного змісту, проведення валеопауз, хвилин рухової активності, використання парт-конторок, ароматерапія та ін. (Ващенко, 2006: 1). Під час організації навчання, орієнтованого на формування здоров'язбережувальної компетентності, необхідно мати на увазі, що розвиток навчальних здібностей учня відбувається не тільки через оволодіння нормативною діяльністю, а й через постійне збагачення інтелекту, перетворення суб'єктивного досвіду на джерело власного розвитку.

Враховуючи наш особистий педагогічний досвід та власні педагогічні дослідження, вважаємо, що формуванню здоров'язбережувальної компетентності учнів 5-6 класів сприяє дидактизована матеріально-технічна база освітнього закладу (зелені класи, екологічні стежини, зони відпочинку, парти-конторки, сенсорні хрести, інформаційні стенди тощо) (Дудко, 2019: 2). Традиційна фактологічна освіта внаслідок навчання в умовах замкнутого, сенсорно-збідненого простору недостатньо орієнтує освітній процес на формування цілісного здоров'язбережувального погляду дитини на світ і, відповідно, здоров'язбережувальної компетентності. Тому навчання учнів у зелених класах, на екологічній стежині, їхнє перебування в зонах відпочинку, за партами-конторками, сенсорними хрестами (навчання в умовах дидактизованої матеріально-технічної бази освітнього закладу) є однією з умов формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей. Ця умова забезпечується через співпрацю адміністрації школи, класного керівника, учителів-предметників, учнів, батьків та підтверджена показниками рівня набутої учнями здоров'язбережувальної компетентності: змістовим компонентом (знання учнів про збереження свого здоров'я); мотиваційним (усвідомлення значущості здоров'я у житті людини); процесуальним (уміння здійснювати практичну діяльність для збереження здоров'я).

Більшість медиків, психологів, науковців визначають стан здоров'я дитини розвитком власного фізичного, психічного, соціаль-

ного та духовно-морального здоров'я. Зміст здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей учнів 5-6 класів має наповнюватися знаннями, уміннями та ставленнями щодо належного стану фізичного здоров'я (наявність порушень органів зору, опорно-рухового апарату, наявність патології (наявність чи відсутність) тощо); стану психічного здоров'я (відсутність відхилень у розвитку нервової системи, загальний рівень тривожності учня під час перебування у школі, страх ситуації перевірки знань тощо), стану соціального здоров'я (переживання соціального стресу, фрустрація потреби в досягненні успіху, страх невідповідності очікуванням оточення тощо), стану духовно-морального здоров'я (проблеми і страхи у стосунках з учителями, страх до самовираження, сформованість моральних цінностей, духовних переконань, свідоме ставлення до навколишнього світу). Отже, учні 5-6 класів мають формувати компетентності щодо збе-

реження та розвитку власного фізичного, психічного, соціального та духовно-морального здоров'я та розвивати їх.

Висновки. Підсумовуючи вище зазначене, можемо констатувати, що формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей учнів 5-6 класів на сьогодні є актуальною проблемою. Це засвідчують статистичні дані медичних установ та педагогічна практика. Також на необхідність формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей вказують законодавчі та нормативно-правові документи. Наш педагогічний досвід підтверджує потребу впровадження дидактичної системи формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей учнів 5-6 класів. Учні 5-6 класів мають продукувати здоров'язбережувальну та здоров'ярозвиваючу компетентності щодо стану власного фізичного, психічного, соціального та духовно-морального здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ващенко О. Здоров'язберігаючі технології в загальноосвітніх навчальних закладах. *Директор школи*. 2006. № 20. С. 12–15.
2. Дудко С. Г., Дудко Л. М. Цілісність змісту освіти як умова збереження здоров'я учнів. *Технології інтеграції змісту освіти* : зб. наук. пр. Всеукр. кругл. ст., м.Полтава. 17 квіт. 2019 р. Полтава, 2019. С. 37-43.
3. Поліщук Н. М. Здоров'язберігаюча компетентність особистості: сутність, структура. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. праць. м. Київ–Вінниця, 2012. Вип.33. С. 32–36.
4. Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі: Указ Президента України від 25 травня 2020 року № 195/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> > (дата звернення: 20.07.2021).
5. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. Дата оновлення: 08.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> >. (дата звернення: 18.08.2021).
6. Рибалко Л.М. Здоров'язбережувальні технології як педагогічна і соціальна проблема. *Здоров'язбережувальні технології в освітньому середовищі* : колективна монографія / за заг. наук. ред.. Л. М. Рибалко. Тернопіль : Осадці В.М., 2019. С. 8–29.

REFERENCES

1. Vashchenko O. (2006) Zdorov'iazberihaiuchi tekhnolohii v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh. [Health-preserving technologies in secondary schools]. *Director of the school*. no. 20. pp. 12–15. [in Ukrainian].
2. Dudko S., Dudko L. (2019) Cilisnistj zmistu osvity jak umova zberezhenja zdorov'ja uchniv [Integrity of the content of education as a condition for maintaining the health of students]. *Proceedings of th Technologies of integration of the content of education: (Ukraine, Poltava, April 17, 2019)*, Poltava: ASMI, pp. 37-43. [in Ukrainian].
3. Polishchuk N. Zdorov'iazberihaiucha kompetentnist osobystosti: sutnist, struktura [Health-preserving competence of the individual: essence, structure]. *Proceedings of th Modern information technologies and innovative teaching methods in training: methodology, theory, experience, problems (Ukraine, Kyiv, 2012)*, Kyiv – Vinnytsia, Issue. 33, pp. 32–36. [in Ukrainian].
4. Pro Nacionaljnu strateghiju rozbudovy bezpechnogho i zdorovogho osvitnjogho seredovyshha u novij ukrainskij shkoli Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25 travnia 2020 roku № 195/2020 [On the National Strategy for Building a Safe and Healthy Educational Environment in the New Ukrainian School], Kyiv: 25 May 2020 no. 195/2020. Retrieved from.: <https://zakon.rada.gov.ua> > [accessed 20 July 2021]. [in Ukrainian].
5. Pro povnu zahalnu seredniu osvitu : Zakon Ukrainy vid 16.01.2020 № 463-IX. [On complete general secondary education], Kyiv: 16.01.2020 no. 463-IX. Retrieved from.: <https://zakon.rada.gov.ua> > [accessed 18 August 2021]. [in Ukrainian].
6. Rybalko L. (2019) Zdorov'jazberezhuvaljni tekhnologhiji jak pedaghoghichna i socialjna problema [Health technologies as a pedagogical and social problem]. *Zdorov'jazberezhuvaljni tekhnologhiji v osvitnjomu seredovyshhi* [Health-preserving technologies in the educational environment]. Ternopil: Osadtsi VM, pp. 8–29. [in Ukrainian].

УДК 378.015.31:331.3(477)«19/20»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-38>

Ярослава ДУДКО,

orcid.org/0000-0001-6452-1348

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки і педагогічної майстерності

Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

(Мелітополь, Запорізька область, Україна) *jaroslava.zav@gmail.com*

ГЕНЕЗА ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

У статті подано результати історико-педагогічного дослідження проблеми організації управління процесом трудового виховання майбутніх учителів у вищій школі (друга половина ХХ – початок ХХІ століття), що не стала предметом окремої наукової розвідки. Актуальність зазначеної проблеми зумовлена необхідністю подолання суперечності між потребою у модернізації системи управління процесом трудового виховання майбутніх педагогів та відсутністю розробок щодо змісту забезпечення його умов. Вважаємо, що для вирішення вищезазначеної проблеми необхідно звернутися до позитивного управлінського досвіду минулого, а саме до здобутків вітчизняної педагогічної науки другої половини ХХ – початку ХХІ століття, та поєднати їх з інноваційними розробками сьогодення.

Результати дослідження генези організації управління процесом трудового виховання майбутніх учителів у вищій школі (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) та констатувального етапу експерименту дали можливість з'ясувати пріоритетні шляхи розвитку системи управління вищезазначеним процесом у сучасних закладах вищої педагогічної освіти України: розробка концепції трудового виховання студентської молоді в закладах вищої освіти України з чітким визначенням мети, завдань, шляхів реалізації та очікуваних результатів впровадження; стимулювання ініціативи студентського самоуправління щодо розробки плану організаційно-виховних заходів трудового спрямування у закладі вищої педагогічної освіти (проведення акцій з благоустрою навчальних корпусів університету, створення студентських трудових об'єднань для допомоги ветеранам та людям похилого віку, проведення трудових квестів щодо впорядкування парків, скверів, ботанічних садів, агробіологічних комплексів тощо); створення ефективної системи морального та матеріального заохочення майбутніх педагогів до трудової активності; розробка інструктивно-методичного матеріалу для суб'єктів управління процесом трудового виховання щодо використання інноваційних розробок під час виховного процесу у закладах вищої педагогічної освіти.

Ключові слова: виховання, виховна робота, трудове виховання, управління.

Yaroslava DUDKO,

orcid.org/0000-0001-6452-1348

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Pedagogy and Pedagogical Skills

Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky

(Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine) *jaroslava.zav@gmail.com*

GENESIS OF THE ORGANIZATION OF MANAGEMENT OF THE PROCESS OF LABOR UPBRINGING IN INSTITUTIONS OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION OF UKRAINE (THE SECOND HALF OF XX – BEGINNING OF XXI CENTURY)

The article presents the results of historical and pedagogical study of the problem of organization of management of the process of labor upbringing of future teachers in higher education (the second half of XX – beginning of XXI century), which has not become the subject of separate scientific research. The urgency of this problem is due to the need to overcome the contradiction between the need to modernize the management system of labor upbringing of future teachers and the lack of development on the content of ensuring its conditions. In our opinion to solve the above problem it is necessary to turn to the positive management experience of the past, namely the achievements of domestic pedagogical science of the second half of XX – beginning of XXI century, and combine them with innovative developments of today.

The results of the study of the genesis of organization of management of the process of labor upbringing of future teachers in higher education (the second half of XX – beginning of XXI century) and the ascertaining stage of the

experiment made it possible to identify priority ways to develop the management system of the above process in modern priority ways to develop the management system of the above process in modern institutions of higher pedagogical education of Ukraine: development of the concept of labor upbringing of student youth in institutions of higher education of Ukraine with a clear definition of the purpose, tasks, ways of realization and expected results of implementation; stimulating the initiative of student self-government to develop a plan of organizational and educational measures of labor orientation in institution of higher pedagogical education (carrying out actions on improvement of educational buildings of university, creation of student labor associations for the help to veterans and elderly people, carrying out labor quests concerning arrangement of parks, squares, botanical gardens, agrobiological complexes, etc.); creation of an effective system of moral and material encouragement of future teachers to work activity; development of instructional and methodological material for the subjects of management of the process of labor upbringing on the use of innovative developments during the upbringing process in institutions of higher pedagogical education.

Key words: *upbringing, upbringing work, labor upbringing, management.*

Постановка проблеми. Система управління процесом виховання майбутнього висококваліфікованого спеціаліста у закладах вищої педагогічної освіти України потребує негайного реформування відповідно до потреб сьогодення. Інститут кураторства, ієрархічна система підлеглості суб'єктів управління виховною роботою студентської молоді, примусовий характер залучення студентів до участі в організаційно-виховних заходах, авторитарний вплив на студентське самоврядування та ін. – все це є застарілими механізмами процесу управління виховною роботою у вищій школі, що суперечать сучасній державній освітній політиці. У Законі України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145–VIII зазначено: «Держава створює умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина» (Закон України «Про освіту», 2017).

Підкреслимо, що виховання – це процес формування саме особистості здобувача освіти. У свою чергу, трудове виховання у вищій школі передбачає «формування особистості, яка свідомо та творчо ставиться до праці в умовах ринкової економіки; формування почуття господаря та господарської відповідальності; розвиток умінь самостійно та ефективно працювати» (Концепція національного виховання студентської молоді, 2009). Звідси, оновлення системи управління процесом трудового виховання сучасної студентської молоді у закладах вищої педагогічної освіти є запорукою успішної підготовки майбутніх фахівців до активної трудової діяльності.

На нашу думку, для вирішення вищезазначеної проблеми щодо створення належних умов управління процесом трудового виховання майбутніх учителів у вищій школі необхідно звернутися до позитивного управлінського досвіду минулого, а

саме до здобутків вітчизняної педагогічної науки другої половини ХХ – початку ХХІ століття та поєднати їх з інноваційними розробками сьогодення.

Аналіз досліджень. Проблемі організації процесу управління закладами вищої педагогічної освіти присвячені наукові доробки О. Аданицької, В. Вікторова, І. Ощипок, А. Прокопенко та ін. Теоретико-методичні засади управління виховною роботою майбутніх педагогів досліджено С. Александровою, В. Бабенко, І. Зязюном, Л. Кондрашовою, І. Ящук та ін. Особливості управління трудовим вихованням студентської молоді у вищій школі представлені у наукових працях І. Гайванович, А. Галєєвої, В. Титаренко та ін. Окремі історико-педагогічні аспекти організації трудового виховання у закладах вищої педагогічної освіти України знайшли висвітлення у дисертаціях І. Ящук, М. Пантюк та ін. Результати історіографічного аналізу наукових доробків вітчизняних та зарубіжних учених засвідчили, що питання організації управління процесом трудового виховання у закладах вищої педагогічної освіти України в період з другої половини ХХ та на початку ХХІ століття як окрема наукова проблема не вивчалася.

Мета статті – дослідити генезу організації управління процесом трудового виховання майбутніх учителів у вищій школі, починаючи з другої половини ХХ століття та на початку ХХІ століття, та з'ясувати пріоритетні шляхи розвитку системи управління вищезазначеним процесом у сучасних закладах вищої педагогічної освіти України.

Виклад основного матеріалу. У попередніх роботах нами було визначено «етапи розвитку управління виховною роботою у закладах вищої педагогічної освіти, починаючи з другої половини ХХ століття та на початку ХХІ століття: І етап (1958–1990) – етап становлення процесу управління виховною роботою у вищій школі України; ІІ етап (1991–2013) – етап реформування процесу управління вихованням майбутніх учителів

у вищих навчальних закладах України; III етап (з 2014 р. по сьогодні) – етап стабілізації процесу управління виховною роботою у вищих педагогічних навчальних закладах України» (Дудко, 2017: 24). Зазначимо, що одним із завдань нашого наукового дослідження постало з'ясування особливостей забезпечення нормативно-правових, інформаційних, науково-методичних, матеріально-фінансових, психолого-педагогічних умов управління процесом трудового виховання у закладах вищої педагогічної освіти України на кожному вищезазначеному етапі.

I етап (1958–1990) – етап становлення процесу управління виховною роботою у вищій школі України знаменувався тим, що процес управління трудовим вихованням мав ідеологічну основу, головним гаслом якої було «от каждого по его способности, каждому – по его труду» (Конституція СРСР (мовою оригіналу), 1977). В УРСР кожен громадянин повинен був додержуватися дисципліни праці та «живя в коммунистическом обществе, должен вносить лепту своим трудом в строительство и дальнейшее развитие этого общества» (Закон СРСР «Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР» (мовою оригіналу), 1958). Система управління вихованням студентської молоді включала низку структурних підрозділів (комсомольські, профспілкові, партійні та інші громадські організації, що діяли на базі закладу вищої педагогічної освіти), охоплювала численну кількість суб'єктів управління процесом трудового виховання (заступники деканів з виховної роботи, партторги, комсорги, куратори груп та ін.) та діяла за чітко розробленим планом дій, що був представлений у таких нормативно-правових документах: Законі СРСР від 24.12.1958 р. «Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР», Постанові Радміну СРСР від 22.01.1969 р. № 64 «Об утверждении положения о высших учебных заведениях СССР», Постанові ЦК КПРС, Радміну СРСР від 26.05.1976 р. № 386 «О мерах по дальнейшему улучшению организации летних работ студенческих отрядов», Постанові Радміну СРСР від 3.08.1990 р. № 765 «Об участии студентов и учащихся учебных заведений в уборке урожая 1990 года» та ін. Результати аналізу цих та інших нормативно-правових документів дозволили дійти висновку, що у вищезазначений період нормативно-правове забезпечення умов управління процесом трудового виховання майбутніх педагогів у вищій школі було на найвищому рівні (вказано «хто», «коли», «як» і «до якого часу» здійснює «певні дії»).

Підкреслимо, що так як для представників управлінського апарату на практиці в управлінській діяльності найціннішим є саме наявність чіткого вектору дій (прописаного плану роботи із зазначенням строків виконання), то як наслідок, це слугувало швидкому досягненню запланованого результату. Наприклад, у Річному звіті Міністерства освіти УРСР про роботу педагогічних інститутів УРСР за 1965/1966 н.р. зазначено: «Студентська молодь педагогічних інститутів, яка виховується в дусі комунізму став до праці, активно допомагає колгоспам і радгоспам, будовам і підприємствам у виконанні 5-річного плану розвитку народного господарства СРСР. Студенти I–IV курсів щороку працюють в колгоспах і радгоспах по збиранню врожаю. Студенти Дрогобицького педінституту взяли участь у прокладанні дороги Дрогобич-Трускавець, ремонті гуртожитків та будівництві навчального корпусу музично-педагогічного факультету» (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 5071, 1966: 85).

На етапі становлення процесу управління виховною роботою у вищій школі УРСР інформаційне забезпечення умов управління трудовим вихованням майбутніх педагогів здійснювалося за допомогою теле-, радіопрограм, внутрішньовузівської преси. Стіннівки з гаслами «Встретим 1 мая новыми трудовыми победами!», «К труду и обороне будь готов!», «Выполним план великих работ!», «Наш труд – делу мира!» були розклеєні усюди. Пресою постійно здійснювалася «інформаційне підготовування» студентів щодо трудових досягнень їх колег студентів-трудоарів, активних учасників-будівників «щасливого комуністичного майбутнього». Усе це здійснювалося з метою підвищення рівня продуктивності праці студентської молоді на основі проведення своєрідного всесоюзного змагання.

Для розвитку процесу управління трудовим вихованням у період з 1958 по 1990 роки державою були створені усі належні умови для науково-методичного професійного зростання суб'єктів управління: забезпечувалася інтеграція навчального процесу та трудового виховання у закладах вищої педагогічної освіти; постійно оновлювалася методична база щодо виховання трудової культури майбутніх учителів (видавалися монографії, підручники, посібники та ін.); організовано низку науково-практичних конференцій, конкурсів, культурних заходів та ін.

Матеріально-фінансова складова процесу управління трудовим вихованням чітко контролювалася і у повній мірі забезпечувалася з боку держави. У нормативно-правових документах до

дрібниць розписано шляхи фінансування студентської трудової активності на фабриках, у колгоспах, на промислових підприємствах, у радгоспах та ін.

У 1958–1990 рр. психолого-педагогічне забезпечення умов управління процесом трудового виховання майбутніх педагогів у вищій школі УРСР передбачало: створення заідеологізованого виховного середовища для зростання «нового человека – активного строителя коммунизма»; розвиток колективізму під час трудової діяльності студентської молоді; наявність системи морального та матеріального стимулювання студентів до трудової активності. У Річному звіті Міністерства освіти УРСР про роботу педагогічних інститутів УРСР за 1964/1965 н.р. зазначено: «З метою поліпшення політико-виховної культурно-масової роботи необхідно: широко проводити вивчення партійних документів, питань марксистсько-ленінської теорії як під час занять, так і поза навчальний час; удосконалювати форми політико-виховної роботи, домогтися активності студентів, заохочувати прояв студентської ініціативи; всіляко сприяти розвитку міжвузівських і міжреспубліканських, так і інтернаціонально культурних зв'язків» (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 4637, 1965: 113).

II етап (1991–2013) – етап реформування процесу управління вихованням майбутніх учителів у вищих навчальних закладах України знаменувався кардинальними перетвореннями в державній освітній політиці щодо функціонування та розвитку вищої школи загалом та процесі управління процесом трудового виховання зокрема. Слід підкреслити, що у зв'язку зі здобуттям у 1991 р. нашою країною незалежності українське законодавство потребувало повного оновлення. Як наслідок, пріоритетні напрямків розвитку вищої освіти було окреслено у таких нормативно-правових документах: Законі України «Про освіту» від 23.05.1991 р. № 1060-ХІІ, Конституції України від 28.06.1996 р., Національній доктрині розвитку освіти від 17.04.2002 р. № 347/2002, Законі України «Про вищу освіту» від 17.01.2002 р. № 2984-ІІІ та ін.

Результати аналізу вищезазначених документів дали можливість встановити, що проблема трудового виховання студентської молоді втратила свою «першість» у нормативно-правовій базі українського законодавства через те, що ідеологічна складова, на якій трималася уся радянська система, зазнала повної руйнації. У Статті 15 Конституції України (1996 р.) акцентується увага на тому, що «Суспільне життя в Україні ґрунтується

на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова» (Конституція України, 1996). У свою чергу в Законі України «Про освіту» від 23.05.1991 р. № 1060-ХІІ уточнюється, що «Основними принципами освіти в Україні є: незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій; поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті» (Закон України «Про освіту», 1991). Згодом, як засвідчує аналіз нормативно-правового забезпечення процесу управління трудовим вихованням, цю «втрату» ідеологічної складової було замінено спеціально розробленим «національним складником», який презентовано у відповідних документах: Концепція національного виховання студентської молоді від 25.06.2009 р., Концепції національно-патріотичного виховання молоді від 27.10.2009, Указі Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні до 2021 року» від 27.06.2013 р. № 344/2013 та ін. Зазначимо, що «Усе це створює сприятливі умови для розвитку національно-патріотичного виховання як пріоритетної сфери соціального життя країни, підвищення його статусу та розвитку потенціалу, досягнення якісно нових результатів у духовно-моральному, патріотичному, трудовому, художньо-естетичному, екологічному вихованні підростаючого покоління» (Концепція національно-патріотичного виховання молоді, 2009).

Інформаційне забезпечення процесу управління трудовим вихованням втратило свою пропагандицьку складову, у зв'язку з тим, що трудова діяльність студентів у 90-ті роки ХХ століття уже не мала масовий та обов'язковий характер, а здійснювалася студентами лише через те, щоб підтримати власне фінансове благополуччя та матеріальне положення закладів вищої педагогічної освіти під час економічної кризи, в якій перебувало тогочасне українське суспільство. Підкреслимо, що на етапі реформування процесу управління вихованням майбутніх учителів у вищих педагогічних навчальних закладах України діяв так званий «Трудовий семестр», під час якого студенти I–III курсів відповідно до Наказу ректора університету «Про організацію трудового семестру» упродовж декількох тижнів літніх канікул здійснювали трудову діяльність по благоустрою навчальних корпусів, прилеглої території, бібліотек, агробіологічних комплексів, гуртожитків та ін.

Науково-методичне забезпечення вищезазначеного процесу теж втратило свої лідируючі

позиції. Зниження інтересу держави до розвитку проблеми управління трудовим вихованням студентської молоді спричинило втрату актуальності дослідження її в наукових (кандидатських, докторських) роботах науковців. Звідси, наукова-методична база щодо управління трудовим вихованням «збідніла» та була представлена лише поодинокими доробками вітчизняних учених О. Качмара, О. Максимчука, Н. Носовець, Р. Соичука та ін.

Психолого-педагогічне забезпечення трудового виховання майбутніх педагогів орієнтувалося саме на особу студента під час його пізнавально-трудової діяльності. Система морального та матеріального заохочення майбутніх педагогів до трудової активності втратила своє чітко окреслене нормативно-правове підґрунтя. Хоча поодинокі випадки нагородження почесними грамотами активних студентів чи академічних груп, учасників трудового семестру в університеті, мали місце. Також, для згуртування студентського колективу в університетах періодично організовувалися спеціальні «трудові» акції, марафони та квести змагального характеру по благоустрою території закладів вищої педагогічної освіти. Наприклад, у 2015 році Мелітопольським державним педагогічним університетом імені Б. Хмельницького було проведено акцію «Разом – ми сила!» з благоустрою агробіологічного комплексу, в якій добровільно взяли участь 500 студентів.

III етап (з 2014 р. по сьогодні) – етап стабілізації процесу управління виховною роботою у вищих педагогічних навчальних закладах України розпочався з 2014 року у зв'язку з ухваленням Закону України «Про вищу освіту» від 1.07.2014 р. № 1556–VII, у якому акцентувалася увага на автономії закладів вищої освіти та розширенні прав студентського самоврядування. Згідно вищезазначеного закону управлінський апарат вищої школи несе відповідальність за самостійно та незалежно прийняті рішення стосовно внутрішнього управління та організації навчально-виховного процесу, а також «сприяє та створює умови для діяльності органів студентського самоврядування, організацій профспілок працівників закладу вищої освіти і студентів, громадських організацій, які діють у закладі вищої освіти» (Закон України «Про вищу освіту», 2014). У свою чергу у Статті 40 зазначено: «Студентське самоврядування – це право і можливість студентів вирішувати питання навчання і побуту, захисту прав та інтересів студентів, а також брати участь в управлінні закладом вищої освіти» (Закон України «Про вищу освіту», 2014).

Отже, на етапі стабілізації процесу управління виховною роботою у вищих педагогічних навчальних закладах України студентська молодь отримала не тільки повну незалежність і самостійність у прийнятті рішень щодо організації власного дозвілля, а й почала брати участь в обговоренні та вирішенні усіх важливих питань щодо «удосконалення освітнього процесу, науково-дослідної роботи, призначення стипендій, оздоровлення, побуту та харчування» (Закон України «Про вищу освіту», 2014).

Слід зазначити, що у Законі України «Про освіту» від 5.09.2017 р. № 2145–VIII підкреслено, що суб'єкти управління виховною роботою зобов'язані «захищати здобувачів освіти під час освітнього процесу від будь-яких форм фізичного та психологічного насильства, пропаганди та агітації...» (Закон України «Про освіту», 2017), а також, що будь-яка трудова активність студентів здійснюється тільки за їх власної згоди: «Залучення мешканців гуртожитку закладу освіти до виконання будь-яких робіт з його благоустрою та/або прилеглої території може здійснюватися виключно за їх згодою» (Положення про особливості користування гуртожитками закладів фахової передвищої та вищої освіти, 2020).

Усі вищезазначені нормативно-правові умови управління виховним процесом суттєво вплинули на організацію трудового виховання студентів у закладах вищої педагогічної освіти. Підкреслимо, що «Трудовий семестр», який мав місце у 1991–2013 рр. був скасованим у зв'язку з вимогами чинного законодавства України. Звідси, виникає суперечність: трудове виховання майбутніх педагогів згідно вищезгаданих нормативно-правових документів повинне здійснюватися у вищій школі, але ті форми, методи, принципи його організації, що були актуальними у попередні роки не відповідають сьогоденним нормативним нормам, що передбачені українським законодавством. Отже, для вирішення вищезазначеної суперечності, на нашу думку, необхідно впровадити нові форми організації управління процесом трудового виховання студентської молоді у сучасних закладах вищої педагогічної освіти України.

З цієї метою у 2014–2021 рр. у закладах вищої педагогічної освіти Запорізької, Черкаської та Кропивницької областей нами було проведено педагогічний експеримент, метою якого було визначити умови управління виховною роботою майбутніх учителів у вищій школі. В експерименті взяли участь 610 суб'єктів управління вихованням студентської молоді. На констатувальному етапі експерименту для респондентів було розро-

блено анкету «Управління трудовим вихованням майбутніх учителів у вищій школі», що включала питання щодо особливостей нормативно-правового, інформаційного, науково-методичного, матеріально-фінансового, психолого-педагогічного забезпечення процесу організації управління трудовим вихованням у сучасних закладах вищої педагогічної освіти. Анкетування було суцільним, відкритим та очним/заочним.

Результати дослідження генези організації управління процесом трудового виховання майбутніх учителів у вищій школі, починаючи з другої половини ХХ століття та на початку ХХІ століття, та констатувального етапу експерименту дали можливість з'ясувати пріоритетні шляхи розвитку системи управління вищезазначеним процесом у сучасних закладах вищої педагогічної освіти України: розробка концепції трудового виховання студентської молоді в закладах вищої освіти України з чітким визначенням мети, завдань, шляхів реалізації та очікуваних результатів упровадження; стимулювання ініціативи студентського самоуправління щодо розробки плану організаційно-виховних заходів трудового спрямування у закладі вищої педагогічної освіти (проведення акцій з благоустрою навчальних корпусів університету, створення студентських трудових об'єднань для допомоги ветеранам та людям похилого віку, проведення трудових квестів щодо впорядкування парків, скверів, ботанічних садів, агробіологічних комплексів тощо); створення ефективної сис-

теми морального та матеріального заохочення майбутніх педагогів до трудової активності; розробка інструктивно-методичного матеріалу для суб'єктів управління процесом трудового виховання щодо використання інноваційних розробок під час виховного процесу у закладах вищої педагогічної освіти.

Висновки. Аналіз наукової літератури засвідчив, що проблема дослідження генези організації управління процесом трудового виховання майбутніх учителів у вищій школі (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) не стала предметом окремої наукової розвідки. Слід зазначити, що актуальність зазначеної проблеми зумовлена необхідністю подолання суперечності між потребою у модернізації системи управління процесом трудового виховання майбутніх педагогів та відсутністю розробок щодо змісту забезпечення його умов.

Результати дослідження генези управління процесом трудового виховання у закладах вищої педагогічної освіти України, починаючи з другої половини ХХ століття та на початку ХХІ століття, дозволили визначити накопичений освітянський досвід на кожному етапі розвитку внутрішньовузівського управління. З'ясовано пріоритетні шляхи розвитку системи управління вищезазначеним процесом у сучасних закладах вищої педагогічної освіти України.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці технології управління трудовим вихованням у закладах вищої педагогічної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дудко Я. В. Етапи розвитку управління виховною роботою у вищих педагогічних навчальних закладах України (друга половина ХХ – початок ХХІ століття). *Інновації у сучасному світі* : матеріали ІІ Міжн. науково-практ. конф. студентів та молодих учених, м. Краматорськ, 17 лютого 2017 року. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 23–25.
2. Конституція СРСР : Ведомости ВС СРСР от 7.10.1977 г. URL : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_9447.htm (дата звернення: 22.08.2021).
3. Конституція України : Відомості Верховної Ради України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show#Text> (дата звернення: 19.08.2021).
4. Концепція національного виховання студентської молоді : Додаток до рішення колегії МОН від 25.06.2009 р. Протокол № 7/2–4. URL : http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr2_4290-09#Text (дата звернення: 11.08.2021).
5. Концепція національно-патріотичного виховання молоді : Наказ МОН України від 27.10.2009 р. № 3754/981/538/49. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3754643-09#Text> (дата звернення: 18.08.2021).
6. Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР : Закон СССР от 24.12.1958 г. URL : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5337.htm (дата звернення: 20.08.2021).
7. Положення про особливості користування гуртожитками закладів фахової передвищої та вищої освіти : Наказ МОН України від 03.02.2020 р. № 114/34397. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0114-20#Text> (дата звернення: 17.08.2021).
8. Про вищу освіту : Закон України від 1.07.2014 р. № 1556–VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 13.08.2021).
9. Про освіту : Закон України від 23.05.1991 р. № 1060–XII. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> (дата звернення: 11.08.2021).
10. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145–VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 20.08.2021).

11. Річний звіт Міністерства освіти УРСР про роботу педагогічних інститутів УРСР за 1964/1965 н.р. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 4637, арк. 113.

12. Річний звіт Міністерства освіти УРСР про роботу педагогічних інститутів УРСР за 1965/1966 н.р. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 5071, арк. 85.

REFERENCES

1. Dudko Ya. Etapy` rozvy`tku upravlinnya vy`xovnoyu robotoyu u vy`shny`x pedagogichny`x navchal`ny`x zakladax Ukrainy` (druga polovy`na XX – pochatok XXI stolittya) [Stages of development of the management of upbringing work in higher pedagogical educational institutions of Ukraine (second half of the XX – beginning of the XXI century)]. *Innovaciyi u suchasnomu sviti*. Vinnytsia : Publishing office «Nilan LTD», 2017, pp. 23–25 [in Ukrainian].

2. Konstitutsiya SSSR ot 7.10.1977 g. [Constitution of the USSR 7.10.1977]. URL : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_9447.htm [in Russian].

3. Konstitutsiya Ukrainy ot 28.06.1996 r. [Constitution of Ukraine 28.06.1996]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show#Text> [in Ukrainian].

4. Konceptsiya nacional`nogo vy`xovannya students`koyi molodi [The concept of national upbringing of student youth]. Dodatok do rishennya kolegiyi MON vid 25.06.2009 r. Protokol 7/2–4. URL : http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr2_4290-09#Text [in Ukrainian].

5. Konceptsiya nacional`no-patrioty`chnogo vy`xovannya molodi [The concept of national-patriotic upbringing of youth]. Nakaz MON Ukrainy` vid 27.10.2009 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3754643-09#Text> [in Ukrainian].

6. Ob ukreplenii svyazi shkolyi s zhiznyu i o dalneyshem razvitii sistemyi narodnogo obrazovaniya v SSSR [On Strengthening the School's Connection With Life and on the Further Development of the System of Public Education in the USSR]. Zakon SSSR ot 24.12.1958 g. URL : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5337.htm [in Russian].

7. Polozhennya pro osoby`vosti kory`stuvannya gurtozhy`tkamy` zakladiv faxovoyi peredvy`shhoyi ta vy`shhoyi osvity` [Regulations on the peculiarities of the use of dormitories of institutions of professional higher and higher education]. Nakaz MON Ukrainy` vid 03.02.2020 r. № 114/34397. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0114-20#Text> [in Ukrainian].

8. Pro vy`shhu osvitu [On Higher Education]. Zakon Ukrainy` vid 1.07.2014 r. № 1556-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].

9. Pro Pro osvitu [On Education] : Zakon Ukrainy` vid 23.05.1991 r. № 1060-XII. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> [in Ukrainian].

10. Pro Pro osvitu [On Education] : Zakon Ukrainy` vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

11. Richny`j zvit Ministerstva osvity` URSR pro robotu pedagogichny`x insty`tutiv URSR za 1964/1965 n.r. [Annual report of the Ministry of Education of the URSR about the work of pedagogical institutes of the URSR for 1964/1965]. CDAVO Ukrainy`, f. 166, op. 15, spr. 4637, ark. 113 [in Ukrainian].

12. Richny`j zvit Ministerstva osvity` URSR pro robotu pedagogichny`x insty`tutiv URSR za 1965/1966 n.r. [Annual report of the Ministry of Education of the URSR about the work of pedagogical institutes of the URSR for 1965/1966]. CDAVO Ukrainy`, f. 166, op. 15, spr. 5071, ark. 85 [in Ukrainian].

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-39>**Станіслава ЗАЙЦЕВА,***orcid.org/0000-0002-6994-884X**кандидат наук із соціальних комунікацій,**асистент кафедри мовної підготовки іноземних громадян**Сумського державного університету**(Суми, Україна) st.zaytseva@drl.sumdu.edu.ua*

НАБУТТЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ НАВИЧОК ЧИТАННЯ, ПИСЬМА, ГОВОРІННЯ, АУДІЮВАННЯ ІНОЗЕМНИМИ СТУДЕНТАМИ ЗА ДОПОМОГОЮ ПЛАТФОРМ GOOGLE MEET, SKYPE, ZOOM НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Стаття присвячена мовній підготовці іноземних громадян за допомогою відеозв'язку як однієї із форм організації навчання в період карантинних обмежень, спричинених пандемією COVID-19. Досліджено формування навичок читання, письма, говоріння, аудіювання та реалізація їх на практиці за допомогою найпопулярніших платформ для відеоконференцій Google Meet, Skype, Zoom.

Проаналізовано головні характеристики платформ Google Meet, Skype, Zoom, серед яких, можливість здійснювати відеозв'язок на безоплатній основі, одночасне підключення великої кількості людей, наявність мобільних версій та легкість у використанні. Досліджено основний набір функцій (запис відео, демонстрація екрану, чат), що дозволяють реалізувати основні види мовленнєвої діяльності.

З'ясовано, що для набуття мовних компетентностей іноземних студентів на заняттях з дисципліни «Українська мова як іноземна», а головне успішної їх реалізації на практиці, недостатньо мати базові умови для навчання, тобто якісний інтернет та цифрову техніку. Головна роль у цьому питанні належить викладачам, тобто їх бажанню застосовувати у педагогічній діяльності інноваційні технології, та від мотивації студентів до навчання.

Автор дійшов висновку щодо можливості використання режиму відеоконференції для реалізації як репродуктивного, так і продуктивного виду мовленнєвої діяльності. Проте, наголошує й на психологічних проблемах: збільшення часу на підготовку навчального контенту, дисципліні під час занять, та швидкій стомлюваності через довготривале перебування в одному положенні. Встановлено, що використання цих платформ (або подібних) має бути як альтернатива або допоміжний засіб навчання, а не основний.

Окреслено перспективи подальших наукових досліджень у частині пошуку нових форм організації онлайн-занять, дистанційного навчання, зокрема застосування мобільних технологій для набуття мовленнєвих компетентностей іноземними студентами на заняттях з дисципліни «Українська мова як іноземна».

Ключові слова: *відеоконференція, дистанційне навчання, мовленнєва діяльність, онлайн-освіта, COVID-19.*

Stanislava ZAITSEVA,*orcid.org/0000-0002-6994-884X**Candidate of Sciences in Social Communications,**Assistant at the Department of Language Training for Foreign Citizens**Sumy State University**(Sumy, Ukraine) st.zaytseva@drl.sumdu.edu.ua*

ACQUIRING AND REALIZATION OF READING, WRITING, SPEAKING, AND LISTENING SKILLS BY FOREIGN STUDENTS USING GOOGLE MEET, SKYPE, AND ZOOM PLATFORMS AT THE LESSONS OF UKRAINIAN LANGUAGE AS A FOREIGN LANGUAGE

The article is devoted to the language training of foreign citizens through video communication as one of the forms of training organization in the period of quarantine restrictions caused by the COVID-19 pandemic. Reading, writing, speaking, and listening skills formation have been investigated and put into practice using the most popular video conferencing platforms such as Google Meet, Skype, Zoom.

The main parameters of the Google Meet, Skype, and Zoom platforms have been analyzed, including the possibility of free video calls, simultaneous connection of a large number of people, availability of mobile versions and ease of use. The basic set of functions (video recording, screen demonstration, chats, etc.). Allowing the implementation of the main types of speech activities was investigated.

It was found out that in order to obtain language competences of foreign students at the lessons of the discipline «Ukrainian as a foreign language», and most importantly their successful implementation in practice, it is not enough to have basic conditions for learning, i.e. high quality Internet and digital equipment. The main role in this matter belongs to teachers, i.e. their desire to apply innovative technologies in their pedagogical activity and to motivate students to learn.

The author concluded that it is possible to use videoconferencing mode to implement both reproductive and productive types of speech activity. However, he also notes psychological problems: increased time to prepare learning content, and rapid fatigue due to staying for a long time in the same position. It is found that the use of these platforms (or similar ones) should be viewed as an alternative or a supplementary learning tool, rather than a basic one.

Prospects for further scientific research in terms of search for new forms of online classes organization, distance learning, in particular, the use of mobile technologies to acquire speech competence for foreign students in classes at the discipline «Ukrainian as a foreign language».

Key words: video conferencing, distance learning, speech activities, online education, COVID-19

Постановка проблеми. Сьогодні науково-педагогічні працівники, через два роки після вимушеного початку дистанційного навчання, спричиненого COVID-19, продовжують працювати в умовах карантинних обмежень, поетапно чергуючи традиційну та дистанційну освіту, шукаючи нові форми викладання, методики проведення занять, способи подачі навчального матеріалу тощо. Також сьогодні можна робити перші висновки про досягнення та невдачі після тотального локдауну в навчальному процесі. Проте, нові питання виникають й донині. Зрозуміло, що з різних дисциплін, коло питань різниться і за тематикою, і за можливістю реалізації.

Так, перед викладачами, які здійснюють мовну підготовку іноземних громадян на підготовчому відділенні як два роки тому, так і нині гостро стоїть питання формування у студентів навичок читання, письма, говоріння, аудіювання та реалізація їх на практиці за допомогою інтернет-технологій. Дискусійним виявляється обрати форму організації навчання, яка б змогла повноцінно замінити традиційні заняття, була б зручна і вчителю, і студентам, допомогла б набуттю мовних компетентностей іноземних студентів, щоб продовжити подальше навчання за обраним напрямом.

Освіта, за допомогою інтернету, зовсім не означає зменшення стандартів вимог для студентів. Його слід розглядати як інновацію, як альтернативний шлях демонстрації знань та вмінь за допомогою онлайн-платформ (Dong et al., 2021). Тим більше сучасні студенти вже мають базові умови для подібного навчання: комп'ютери, ноутбуки, планшети, мобільні пристрої й доступ до інформаційних ресурсів.

Серед великої кількості форм організації дистанційного навчання (чат, соціальні мережі, мобільні додатки, блог, електронна пошта), які нам радить Міністерство освіти й науки України (Сервіси дистанційного навчання, 2020), проведення занять у режимі відеоконференції, на перший погляд, здається найдоречнішим, адже

розраховане на взаємодію викладача і студента, студентів між собою в режимі реального часу, так звані «живі» заняття. Такий вид навчання «більш гнучкий у часі, мотивує бути самостійними та активніше вчитися» (Hastuti et al., 2021). Тому обрана тема дослідження вбачається актуальною.

Аналіз досліджень. З появою пандемії COVID-19 стрімко зросла чисельність публікацій. Ефективність змішаної або традиційної форми онлайн навчання вивчають Loricco DS, Lapitan Jr., Cristina E, Tiangco, Divine Angela G, Sumalinog, Noel S, Sabarillo, Joey Mark Diaz (2021), тенденції в електронному навчанні Lata Kanyal Butola (2021), перспективи онлайн-навчання студентів географічних спеціальностей Hastuti K. P., Angriani P., Alviawati E., Arisanty D. (2021), ефективність навчання під час соціальної дистанції C. Dong, D. Wai-Ching Lee, D. Chen-Wee Aw. (2021). Українські дослідження представлені чисельними збірниками тез та монографій останніх двох років, авторів Л. Гриневич, Л. Ільч, К. Зубенко, О. Курок, В. Кулешова, К. Линьов, О. Луценко, Н. Морзе, В. Олехнович, О. Проценко, В. Прошкін, І. Шемелинець та ін., у яких порушуються питання дистанційного навчання, підготовки викладачів, пошуку нових методів навчання тощо. Старші дослідження відеоконференції, інтернет-технологій в освіті припадають на період з 2009 року, зокрема М. Кадемія (2009), А. Приходько (2016).

Мета статті – проаналізувати набір інструментів найпопулярніших онлайн-платформ для відеоконференції Google Meet, Skype, Zoom в організації онлайн-навчання як засобу набуття навичок читання, письма, говоріння, аудіювання та з'ясувати доцільність їх використання в процесі реалізації мовленнєвої діяльності іноземних студентів на заняттях з української мови як іноземної.

Виклад основного матеріалу. Початок пандемії COVID-19 не лише вплинув на здоров'я людства та всі сфери життєдіяльності, а й кардинально змінив погляди та ставлення до освіт-

ньої галузі. Слід зазначити, що такі поняття як «онлайн-навчання», «дистанційне навчання» не є новими для українського суспільства. Вперше про дистанційне навчання заговорили в освітньому й науковому обігу з початком реформи «Нової української школи», метою якої було запровадження нових методів і підходів в організації, побудові освітнього процесу, направлено на отримання знань та набуття умінь, навичок, їх застосування, взаємодію учня і вчителя, співпрацю з батьками тощо. Якщо впровадження реформи розраховувалося на декілька років, то з виникненням COVID-19 керівництво держави було змушене негайно вжити заходів щодо впровадження дистанційного навчання, адже воно стало єдиною можливістю не втратити мільйони робочих місць науково-педагогічних працівників через закриття ЗВО та не зупинити процес здобуття освіти по всій країні.

Так, згідно зі статтею 54 Закону України «Про освіту» «педагогічні працівники мають право на академічну свободу, включаючи свободу викладання ... вільний вибір, форм, методів і засобів навчання, що відповідають освітній програмі» (Про освіту, ст. 54).

Таким чином, викладачі ЗВО, окрім свого професійного обов'язку «навчити», «взяли» на себе функції режисерів, акторів, креативників, блогерів і т.ін. Застосування різних платформ для занять, обраних на власний розсуд, означає безліч паролей, кодів доступу, посилань тощо. Подібна ситуація негативно впливає як на студентів, адже більша частина навчального навантаження подається на самостійне опрацювання, так і на викладачів, які тепер, до того ж відчули себе «у ролі» учнів, адже новітні технології вимагають певних навичок.

Як зазначають Ч. Донг та ін., головним критерієм при виборі форми організації навчання «має бути, в першу чергу, зручність у використанні й викладачам, і студентам» (Dong et al., 2021).

Слід також враховувати специфіку роботи з іноземними студентами. Підготовка іноземних громадян на підготовчому відділенні в Україні повинна завершуватись не лише видачею сертифікату, а й певним рівнем опанування українською мовою. Знання будь-якої іноземної мови, в тому числі української, реалізується в процесі мовленнєвої діяльності. Вона має чотири види – аудіювання, читання, говоріння і письмо. Таким чином, наш вибір мав зупинитись на такій платформі, яка б дала можливість реалізувати задумане.

Отже, для організації й проведення онлайн-занять ми спробували використати режим відео-

конференції. Слід зазначити, що у 2016 р., задовго до умов, спричинених COVID-19, А. Приходько вивчала режим відеоконференції й зазначала, що: «інтернет-технології сприяють підвищенню ефективності навчання, переорієнтовують, модернізують та інтенсифікують процес фахової підготовки іноземних студентів» (Приходько, 2016).

Таким чином, ми звернули увагу на найдоступніші платформи Google Meet, Skype, Zoom. Серед спільних характеристик слід зазначити такі: можливість здійснювати відеозв'язок на безоплатній основі, одночасне підключення великої кількості людей, поєднання з різними операційними системами, можливість приєднання через браузер, пароль доступу, URL. До того ж ці платформи мають мобільні версії та легко завантажуються з офіційних джерел.

Звертаємо увагу, що ми не оцінюємо платформи з точки зору комерційної привабливості і конкурентності, а лише з позиції практичного застосування у своїй педагогічній діяльності. Так, візуально привабливим для більшості студентів (згідно з нашим опитуванням) є Zoom, наприклад, різноманітні шаблони фонів, які на початку пандемії були відсутні у Google Meet. Функція «Коментування» в Zoom дозволяє викладачам робити виправлення «поверх» тексту і зберігати (наприклад, виправляти помилки червоним кольором). У Google Meet лише нещодавно з'явилась «інтерактивна дошка Jamboard», яка є в Zoom і, яку не вдалося нам встановити у Skype та ін.

Отже, у своїй педагогічній діяльності ми не обмежувалися лише однією платформою, через певні труднощі, які виникали у процесі роботи. Зазначимо, що ці платформи мають досить схожий принцип роботи і набір функцій (запис відео, демонстрація екрану, чат тощо).

Розглянемо досвід набуття та реалізації навичок читання, письма, говоріння, аудіювання з використанням зазначених платформ.

Читання – є психологічним процесом, що пов'язаний із зоровим сприйманням тексту. Кінцевим результатом навички читання є розумінням суті прочитаного. Читання «сприяє опануванню мовою, а також слугує засобом ознайомлення студентів з Україною та її культурою, ... є джерелом професійної підготовки ...» (Дерба, 2018 : 129).

Отже, під час роботи з платформами Google Meet, Skype, Zoom функція «Демонстрація екрану» у поєднанні з динаміками й мікрофоном дають можливість набуття навичку читання. Викладач може не лише використовувати наочність, яка прискорює засвоєння інформації, демонструючи на екрані графічні мовні знаки, а й слідкувати за

правильною вимовою, вчити працювати з текстом (ставити питання та відповідати). Таким чином, завдяки читанню розвиваються й інші навички: говоріння та письмо.

Писемне мовлення – це репродуктивний вид мовленнєвої діяльності, тісно пов'язаний із говорінням і читанням. Воно складне і навички формуються у процесі вивчення звуків, символів, засвоєння граматики тощо. Для набуття навичок каліграфії та правил орфографії ефективні письмові вправи, які впливають на запам'ятовування іноземної мови (Конспект лекцій : 37).

Таким чином, під час роботи з платформами Google Meet, Skype, Zoom функція «Демонстрація екрану» або інструмент «Інтерактивна дошка» не дають можливості для повноцінної роботи студентів, у порівнянні з традиційними заняттями, ймовірні труднощі із приєднанням до інтерактивної дошки за посиланням, відсутність комп'ютера і можливості перевірки викладачем. Потрібно використовувати додаткові платформи, наприклад, мобільні месенджери. «Чат» використовується для спілкування, здебільшого рідною, не українською мовою.

Аудіювання – це слухання та розуміння, обробка отриманої інформації з усного мовлення. Аудіювання є рецептивним видом мовленнєвої діяльності, тобто направлене на одержання вхідної інформації/повідомлення.

Аудіювання полягає у використанні мови як важливої частини життя, зокрема воно є сенсом спілкування. Як зазначають дослідження провідних вчених світу, 9% часу припадає на письмо, 16% – на читання, 30% – на розмову та 45% – на слухання (Zhu, 2011 : 749).

Таким чином, під час роботи з платформами Google Meet, Skype, Zoom навичка слухання досягається завдяки вбудованим динамікам. Студенти можуть чути викладача, один одного, викладач – студентів.

Говоріння – це продуктивний вид мовленнєвої діяльності, який слугує для озвучення власної думки та є засобом спілкування. У набутті навички говоріння важливо опанувати не лише підготовленим мовленням (розповідати тексти, вивчені на пам'ять, читати вірші тощо), а й непідготовленим мовленням, яке слугує для спілкування (Конспект лекцій : 32-33).

Таким чином, під час роботи з платформами Google Meet, Skype, Zoom мікрофон та динаміки можуть застосовуватися для набуття навичок діалогічного, монологічного, групового мовлення. До того ж такі заняття вчать дискутувати й взаємодіяти як з викладачем, так і між студентами (Dong et al., 2021).

Висновки. У ході проведеного дослідження ми дійшли висновку, що для набуття та реалізації навичок читання, письма, говоріння, аудіювання з використанням платформ Google Meet, Skype, Zoom в період карантинних обмежень (або в інших особливих умовах) достатньо наявного набору характеристик та функцій. Вони не потребують особливих навичок в роботі, що полегшує їх використання. Істотним питанням можуть бути ймовірні проблеми із мережею інтернет і технікою.

Головним питанням сьогодні є готовність викладачів впроваджувати в навчальний процес інноваційні технології, адже це потребує креативності, часу на підготовку, пошуку нових форм, методів викладання, принципово відмінних від традиційної освіти способів подачі навчального матеріалу, оцінки знань та самомотивації студентів (Butola, 2021: 425).

Тому такий вид навчання, на нашу думку, можна застосовувати як допоміжний, альтернативний через недостатнє набуття мовленнєвих компетенцій та їх реалізацію на практиці.

Отже, здобутий досвід відкриває перспективи пошуку і використання в педагогічній діяльності нових форм організації онлайн-занять, дистанційного навчання, зокрема застосування мобільних технологій та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дерба С. М. Текст як основний засіб у процесі навчання української мови як іноземної. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. Філологія.* 2018. Вип. 1(69), ч. 1, березень. С. 128–130.
2. Гусленко І. Ю. Методика навчання іноземних мов : конспект лекцій. Харків : Вид-во НУА, 2018. 64 с.
3. Приходько А. М. Відеоконференція як засіб формування професійно-комунікативної компетентності іноземних студентів вищих технічних навчальних закладів. *Вісник Черкаського університету. Сер. Педагогічні науки.* 2015. № 32 (365). С. 92–96.
4. Про освіту : Закон України від 10 лип. 2021 р. № 2145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 23.07.2021).
5. Сервіси дистанційного навчання для вчителів. *Міністерство та Комітет цифрової трансформації України* : веб-сайт. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/servisi-distantniynogo-navchannya-dlya-vchiteliv> (дата звернення: 22.07.2021).
6. С. Dong, D. Wai-Ching Lee, D. Chen-Wee Aw. Tips for medical educators on how to conduct effective online teaching in times of social distancing. *Proceedings of the Singapore Healthcare.* 2021. Vol. 30(1). P. 59–63. DOI: 10.1177/2010105820943907.

7. Lata Kanyal Butola. E-learning- A New Trend of Learning in 21st Century During Covid-19 Pandemic. 2021. *Indian Journal of Forensic Medicine & Toxicology*. January-March 2021., Vol. 15, No. 1. P. 422–426. DOI: <https://doi.org/10.37506/ijfnt.v15i1.13443>.

8. K. P. Hastuti, P. Angriani, E Alviawati, D. Arisanty, «The perspective of geography education students on the implementation of online learning during Covid-19 pandemic». 2021. *Proceedings of the 3rd International Conference on Environmental Geography and Geography Education. Earth and Environmental Science*, Bristol, Vol. 747, Iss. 1, (May 2021). DOI:10.1088/1755-1315/747/1/012012.

9. X. Zhu, «Study on the influence of voice on listening comprehension», 2011. *Proceedings of the 3rd International Conference on Communication Software and Networks*, 2011, pp. 749–753, DOI: 10.1109/ICCSN.2011.6014198.

REFERENCES

1. Derba S. M. Tekst yak osnovnyi zasib u protsesi navchannia ukrainskoi movy yak inozemnoi. [Text as the main means in the process of studying the Ukrainian language as a foreign language]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Ser. Filolohiia. 2018. Vyp. 1(69), ch. 1, berezen. S. 128–130. [in Ukrainian].

2. Huslenko I. Yu. Metodyka navchannia inozemnykh mov : konspekt leksii. [Methods of teaching foreign languages: lecture notes]. Kharkiv : Vyd-vo NUA, 2018. 64 s. [in Ukrainian].

3. Prykhodko A. M. Videokonferentsiia yak zasib formuvannia profesiino-komunikatyvnoi kompetentnosti inozemnykh studentiv vyshchyykh tekhnichnykh navchalnykh zakladiv. [Videoconference as a means of forming professional and communicative competence of foreign students of higher technical educational institutions]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Ser. Pedagogichni nauky*. 2015. № 32 (365). S. 92–96. [in Ukrainian].

4. Pro osvitu : Zakon Ukrainy [About education. Law of Ukraine] vid 10 lyp. 2021 r. № 2145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennia: 23.07.2021). [in Ukrainian].

5. Servisy dystantsiinoho navchannia dlia vchyteliv. [Distance learning services for teachers]. Ministerstvo ta Komitet tsyfrovoy transformatsii Ukrainy : veb-sait. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/servisi-dstantsiynogo-navchannya-dlya-vchyteliv> (data zvernennia: 22.07.2021). [in Ukrainian].

6. C. Dong, D. Wai-Ching Lee, D. Chen-Wee Aw. Tips for medical educators on how to conduct effective online teaching in times of social distancing. *Proceedings of the Singapore Healthcare*. 2021. Vol. 30(1). P. 59–63. DOI: 10.1177/2010105820943907.

7. Lata Kanyal Butola. E-learning- A New Trend of Learning in 21st Century During Covid-19 Pandemic. 2021. *Indian Journal of Forensic Medicine & Toxicology*. January-March 2021., Vol. 15, No. 1. P. 422–426. DOI: <https://doi.org/10.37506/ijfnt.v15i1.13443>.

8. K. P. Hastuti, P. Angriani, E Alviawati, D. Arisanty, «The perspective of geography education students on the implementation of online learning during Covid-19 pandemic». 2021. *Proceedings of the 3rd International Conference on Environmental Geography and Geography Education. Earth and Environmental Science*, Bristol, Vol. 747, Iss. 1, (May 2021). DOI:10.1088/1755-1315/747/1/012012.

9. X. Zhu, «Study on the influence of voice on listening comprehension», 2011. *Proceedings of the 3rd International Conference on Communication Software and Networks*, 2011, pp. 749–753, DOI: 10.1109/ICCSN.2011.6014198.

УДК 37(477)(091):271.4-788-055.2(73)“19”
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-40>

Галина ЗАЛУЦЬКА,
orcid.org/0000-0002-0496-1429
старший викладач кафедри іноземних мов
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) *halynail@gmail.com*

ВНЕСОК СЕСТЕР ЧИНУ СВ. ВАСИЛЯ ВЕЛИКОГО У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ У США У ХХ СТ.

У статті обґрунтовано актуальність дослідження і проаналізовано освітню діяльність сестер Чину святого Василя Великого (ЧСВВ) Української греко-католицької церкви впродовж ХХ століття у Сполучених Штатах Америки, висвітлено педагогічну працю черниць у різних типах навчальних і виховних закладів у цій країні. Внаслідок реформ жіночої гілки Чину св. Василя Великого на зламі ХІХ – ХХ століть з'явилася нова генерація монахинь, які маючи відповідну професійну підготовку, спричинилися до розбудови навчальних закладів в українській діаспорі США і виведення їх на якісно новий рівень. Черниці розпочали активну виховну та освітню діяльність одразу після прибуття до США у 1911 р. Це стало можливим завдяки діяльній підтримці ієрархії УГКЦ та українського суспільства, які надавали сестрам усебічну підтримку, у тому числі фінансову. Черниці заснували і працювали у США у початкових школах різних типів: цілоденних, вечірніх, недільних та літніх. Одним із найважливіших досягнень сестер ЧСВВ стала розбудова середньої і вищої ланки української освіти у США. Їм вдалося відкрити у Фокс Чейз академію для дівчат, реорганізовану згодом у середню школу, а також вищий навчальний заклад для дівчат українського походження – коледж Манор Джуніор, що був включений у систему вищої освіти США. Черниці охоплювали своєю опікою також дітей у сиротинцях, де забезпечували не тільки комфортні умови навчання та проживання, а й дбали про відпочинок для вихованців, зокрема під час канікул. Завдяки відданій праці сестер велике число українських дітей не лише здобули ґрунтовну освіту високого рівня, але й отримали добре національне виховання, що у свою чергу позитивно вплинуло на збереження української ідентичності у США.

Ключові слова: Сестри Чину св. Василя Великого, УГКЦ, США, школи, сиротинці, педагогіка.

Halyna ZALUTSKA,
orcid.org/0000-0002-0496-1429
Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) *halynail@gmail.com*

CONTRIBUTION OF THE SISTERS OF THE ORDER OF SAINT BASIL THE GREAT (OSBM) TO THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN EDUCATION IN THE UNITED STATES IN THE XX CENTURY

The article substantiates the relevance of the study and analyzes the educational activities of the Sisters of St. Basil the Great (OSBM) of the Ukrainian Greek Catholic Church during the twentieth century in the United States, highlights the pedagogical work of nuns in various types of educational institutions in this country. As a result of the reforms of the women's branch of the Order of St. Basil the Great (OSBM), a new generation of nuns appeared at the turn of the 19th and 20th centuries. The nuns began active educational activities immediately after arriving in the United States in 1911. This was possible because of the active support of the UGCC hierarchy and Ukrainian society, which provided the sisters with comprehensive support, including financial support. Nuns founded and worked in the United States in various types of elementary schools: all-day, evening, Sunday, and summer. One of the most important achievements of the OSBM sisters was the development of secondary and higher education in Ukraine in the United States. They managed to open an Academy for girls at Fox Chase, which was later reorganized into a high school, as well as a higher education institution for girls of Ukrainian descent – Manor Junior College, which was included in the US higher education system. The nuns also took care of children in orphanages, where they provided not only comfortable conditions for study and living, but also took care of the rest for the pupils, in particular during the holidays. Thanks to the dedicated work of the sisters, a large number of Ukrainian children not only received a thorough high-level education, but also received a good national upbringing, which in turn had a positive impact on the preservation of Ukrainian identity in the United States.

Key words: Sisters of the Order of St. Basil the Great, UGCC, USA, schools, orphanages, pedagogy.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Чернечі спільноти від часів своєї появи на українських землях у часи середньовіччя та впродовж наступних століть були важливими осередками культури і освіти. Їхня місія не втратила своєї актуальності і на початку XXI ст., особливо в умовах трансформації та реформ системи освіти України. Досвід чернечих орденів цінний, зокрема з огляду на значний доробок у галузі педагогічно-виховної роботи із дітьми і молоддю в українській діаспорі. Серед чоловічих і жіночих чернечих спільнот, що зробили вагомий внесок у розвиток шкільництва в українській діаспорі Сполучених Штатах Америки особливе місце належить сестрам Чину св. Василя Великого (ЧСВВ). Дослідження американської системи шкільної освіти черниць є не лише ключовим елементом для студій української освіти в США, але й важливе для розвитку сучасної української педагогіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемою становлення української освіти в США і роллю церкви, церковних діячів та чернечих згромаджень у цьому процесі цікавилися: Л. Божук, О. Глушко, О. Ковальчук, М. Марунчак, І. Машкова, І. Патарак, І. Франків, О. Сухобокова, І. Руснак, І. Шкварок, Х. Васильків, С. Романюк, та інші. Вагомий вклад у дослідження та вивчення історії та просвітницької діяльності сестер Чину св. Василя Великого у США зробила сестра ЧСВВ Соломія (Цьорох) у своєму дисертаційному дослідженні перевиданому у 1964 р. у Римі. Важливе значення для дослідження цієї проблематики мали також праці історика і церковного діяча Атанасія (Пекара) ЧСВВ. Згадані розвідки, що акцентують увагу на історії згромадження, дозволяють скласти певне уявлення про працю сестер ЧСВВ у галузі освіти українців у США, проте не повністю висвітлюють роль згромадження в становленні та розвитку шкільництва в українській діаспорі цієї країни.

Мета статті. Стаття присвячена дослідженню історії розвитку педагогічної діяльності сестер Чину св. Василя Великого у Сполучених Штатах Америки та аналізу різних освітніх інституцій заснованих чином (початкових, середніх та вищих шкіл і сиротинців) упродовж XX століття.

Виклад основного матеріалу. Сестри Чину Святого Василя Великого (ЧСВВ) – це найдавніша жіноча чернеча спільнота УГКЦ. До кінця XIX ст. вона була єдиним жіночим чином цієї церкви. Перші жіночі монастирі, що керувалися правилами св. Василя Великого виникли на території сучасної України одразу після прийняття християнства (Дух, 2017: 54). Упродовж своєї багатой історії чин

знав кількох реформ. Одні з найважливіших відбулися на зламі XIX–XX століть і втілювалися під керівництвом митрополитів Сильвестра (Сембетовича) (1836-1898) та Андрея (Шептицького) (1865-1944). У 1909 р. затверджено єдині чернечі правила (конституції) сестер ЧСВВ, які уклав і видав митрополит Андрей (Шептицький) узавши за основу твори св. Василя Великого. Відразу після цього черниці розгорнули значну виховну й освітню діяльність: засновували народні та фахові школи, гімназії, учительські семінарії, інтернати для дівчат, сирітські притулки і дитячі захоронки. Зокрема, до 1939 р. на Галичині майже усі українські освітні заклади для дівчат перебували під опікою сестер ЧСВВ (Сестри Чину святого Василя Великого Провінції Пресвятої Тройці в Україні).

Завдяки праці сестер і усебічній підтримці ієрархії УГКЦ, зокрема митрополита Андрея (Шептицького), упродовж першої половини XX ст. було відкрито низку монастирів ЧСВВ у Європі (Польща, Югославія, Хорватія, Угорщина, Словаччина) та у Північній і Південній Америці – передовсім у США.

Перші чотири сестри ЧСВВ прибули до США з Яворова у Східній Галичині восени 1911 р. на запрошення єпископа для вірних східного обряду в США Сотера (Ортинського) (1866-1916). Як і у випадку інших жіночих та чоловічих чернечих спільнот УГКЦ, сестри ЧСВВ прибули до США не лише для духовної праці серед української діаспори. Поряд із головним своїм завданням – працею для Церкви, черниці мали іншу важливу місію – освітню діяльність серед діаспори. Єпископ Сотер (Ортинський), який дуже добре розумів непросту ситуацію вірних УГКЦ у США поставив перед сестрами завдання покращити рівень освіти української діаспори, оскільки монахині вже мали такий досвід у Галичині.

Подібно до Сестер Службниць Непорочної Діви Марії (СНДМ) (Залуцька, 2019: 24-25) та чоловічої гілки Чину св. Василя Великого (Залуцька, 2017: 15-17), сестри ЧСВВ працювали у навчальних закладах різних типів.

Першим закладом на території США з яким пов'язана діяльність сестер ЧСВВ була школа у Філадельфії, що в штаті Пенсильванія. Місія сестер не була б можливою без підтримки місцевої ієрархії УГКЦ, оскільки черниці не володіли відповідними фінансовими можливостями для заснування школи. З огляду на це єпископ Сотер (Ортинський) спеціально для сестер придбав два будинки у Філадельфії і переобладнав їх відповідно до їхніх потреб. Маючи відповідну базу черниці уже під час першого тижня перебування

у США в 1911 р. заснували початкову школу. Навчальний заклад був певним чином допоміжним, тобто його завданням було дати українським дітям те, чого вони не отримували у американських державних закладах освіти: національне виховання, вивчення рідної мови, культури, традицій. Зокрема сестри ЧСВВ навчали тут дітей українських емігрантів рідної мови, музики, а також займалися катехизацією. У 1925 р. при своєму монастирі сестри ЧСВВ відкрили цілоденну школу. Первісно вона була триступеневою, а починаючи з 1930 р. стала восьмиступеневою. Сестри ЧСВВ забезпечували школу відповідно підготованими педагогічними кадрами. Зокрема у 1932 р. у цілоденній школі в Філадельфії навчали вісім сестер. Мовою навчання була англійська, проте вчителі-черниці докладали максимальні зусилля, аби діти могли на доброму рівні опанувати рідну мову – щоденно відбувалися уроки української. Окрім обов'язкових предметів, передбачених державною програмою освіти, учні додатково вивчали українську музику і спів. За бажанням дівчата також могли навчатися рукоділля: шиття, вишивання та куховарство (Цьорох, 1964: 191, 195, 197). У 1935 р. у п'яти класах школи навчалось 86 учнів. У вересні 1939 р. школа у Філадельфії стала повною початковою школою із вісьмома класами, де навчалось 122 учнів. Після Другої світової війни, із новою хвилею еміграції, зросла й кількість учнів у школі. Зокрема, станом на 1949 р. у школі навчались 334 дитини. Приміщення школи не могли вмістити усіх учнів і деякі класи були змушені навчатися у підвальних приміщеннях церкви. У 1953-1954 рр. ченці ЧСВВ, що тоді опікувалися парафією збудували нове приміщення школи, натомість у 1960 р. відновлено старе приміщення і обидві будівлі об'єднано в єдине ціле. Збільшена таким чином школа дозволила приймати на навчання понад 1000 учнів, зокрема у 1960 р. тут здобувало освіту 1150 школярів. З огляду на таку велику кількість учнів сестри ЧСВВ не були в стані самостійно організувати навчальний процес і керівництво школи прийняло рішення про залучення додаткових вчителів – світських осіб. У вже згаданому 1960 р. у школі навчали вісім сестер ЧСВВ, двоє ченців ЧСВВ та 16 світських вчителів (Пекар, 1982: 537).

Обмежені фінансові ресурси не завжди, однак дозволяли одразу відкривати сестрам ЧСВВ повноцінні школи. Як і у випадку інших чернечих спільнот УГКЦ, що працювали у галузі освіти в українській діаспорі, сестри ЧСВВ на початковому етапі засновували навчальні заклади, що

не вимагали значних капіталовкладень – вечірні школи. З часом, за сприятливих умов, такі навчальні заклади еволюціонували у повноцінні школи.

Упродовж різних періодів часу сестри ЧСВВ організували вечірні школи у кількох містах у США. Зокрема у Нью-Йорку при церкві св. Юрія сестри ЧСВВ працювали у вечірній школі вже у 1934 р. Через сім років – у вересні 1941 р. за підтримки ченців ЧСВВ у будинку сестер ЧСВВ відкрито цілоденну школу, де у першому класі навчалось 15 учнів. Згодом керівництво школи придбало Український народний дім і перебудувало його для потреб школи: окрім класів тут обладнали актовий зал, бібліотеку та їдальню. Навчання у новому приміщенні у вересні 1944 р. розпочали 90 учнів, а перший випуск школи відбувся у 1946 р. Після другої світової війни, як і у випадку школи у Філадельфії, у нью-йоркській школі різко зросла кількість учнів. Наприклад у 1954 р. до школи записалось 950 учнів, що спричинило потребу будівництва більшого приміщення, завершеного у 1958 р. (Пекар, 1982: 537). Вечірню школу черниці ЧСВВ організували і у м. Клівленд, де опікувалися близько 200 дітьми (Цьорох, 1964: 200).

Окрім цілоденних і вечірніх шкіл, які не могла охопити освітою усіх українських дітей черниці ЧСВВ організовували і найпростіші освітні заклади – недільні школи. Зокрема у згаданій Філадельфії недільну школу сестри ЧСВВ відкрили при монастирі паралельно із цілоденною і вона користувалася значною популярністю. На початку 30-х років її відвідували близько 150 дітей. Навчання відбувалося у неділю з 14.00 до 16.00 години. Як і в інших навчальних закладах подібного типу тут вивчали українську мову, музику та катехизм.

Сестри ЧСВВ намагалися охопити своєю педагогічною діяльністю і період канікул, організовуючи так звані літні школи. Зокрема відомо, що у Чесапіку сестри ЧСВВ навчали у літній школі близько 40 дітей (Цьорох, 1964: 200).

Ще однією ділянкою освітньо-виховної діяльності сестер ЧСВВ була праця у сиротинцях. Такий заклад розрахований на 100 дітей було засновано також при монастирі у Філадельфії. Аби мати змогу фінансово утримати школу і сиротинець єпископ Сотер (Ортинський) збудував у передав у управління сестер друкарню, книгарню і майстерню з пошиття церковного одягу. У сиротинці виховували хлопців і дівчат віком 7-14 років. Після досягнення 14 років дівчата могли залишитися проживати у сиротинці і навчатися у навчаль-

них закладах вищого рівня. У сиротинці сестри ЧСВВ викладали шкільні предмети. Відповідно до розпорядку сиротинця навчання відбувалося зранку (о 9 год. -11.30 год.) та післяобідній час (о 13 год. – 15.30 год.), а також перед вечерею та після неї. Черниці дбали не тільки про комфортні умови навчання та проживання для вихованців, а й про їхній відпочинок. Зокрема канікули дівчата проводили в монастирі сестер ЧСВВ в Чесапек (Меріленд), а хлопці у Фокс Чейз (передмісті Філадельфії). Обидва монастирі були розташовані у мальовничій місцевості, поруч із лісом і річкою (Цьорох, 1964: 195). Завдяки добрій педагогічній підготовці, вдалому поєднанню навчання та виховання, сестри формували у своїх вихованців національну свідомість і таким чином сприяли збереженню української мови, літератури та історії у діаспорі США.

Маючи відповідний педагогічний досвід і потенціал сестри ЧСВВ викладали не лише у своїх власних, але й у школах заснованих УГКЦ та чоловічою гілкою ЧСВВ. Зокрема сестри працювали у парафіяльних школах при кафедральних соборах: св. Миколая в Чикаго (Іллінойс), св. Йосафата в Пармі (Огайо), св. Йосафата у Філадельфії (Пенсильванія), св. Юра у Нью-Йорку (Нью-Йорк), а також у середніх парафіяльних школах (наприклад у Академії св. Юрія на Манхеттені у Нью-Йорку і понад десятку парафіяльних шкіл (Чикаго, Скрантоні, Гемтремку, Пітсбурзі і ін.) (Генеральна курія сестер ЧСВВ).

Розвиваючи початкове і середнє шкільництво сестри ЧСВВ прагнули охопити своєю працею і галузі середньої і вищої освіти, що була дуже актуально з огляду на зростаючі запити серед української діаспори, а також загрозу асиміляційних процесів. Сестри ЧСВВ мали досвід заснування і керування подібними закладами у Європі, але на американському континенті перші кроки вони зробили щойно на початку 30-тих років ХХ століття.

У 1926 р. сестри ЧСВВ закупили маєток у Фокс Чейз де заснували монастир св. Йосифа. У 1931 р. черниці відкрили тут вищу школу для дівчат – Академію св. Василя. Після реорганізації вона перетворилася на середню школу для дівчат 9-12 класів, де вони навчаються за програмою для вступу у вищі навчальні заклади (Генеральна

курія сестер ЧСВВ). У 1939 р. тут навчалася 29 дівчат. У 1968 р. було збудоване нове приміщення для академії (Saint Basil Academy).

Однак сестри ЧСВВ не припиняли праці над заснуванням вищого навчального закладу для дівчат українського походження, де вони б могли отримувати освіту в умовах збереження культури і спадщини їхніх предків. Ідею вдалося втілити щойно восени 1947 р. Власне тоді черниці ЧСВВ заснували чотирирічний гуманітарний коледж св. Макрини. На перший курс навчання зголосилися одинадцять осіб. У 1959 р. коледж реорганізували та розширили: було збудовано гуртожитки й бібліотеку. Тоді ж він змінив назву на Коледж Манор Джуніор і був включений у систему вищої освіти Пенсильванії. У 1964 р. коледж акредитувала Державна рада освіти і він почав приймати студентів для навчання на бакалавраті і в аспірантурі (Manor College). У 1977 р. з метою підвищення обізнаності про українську спадщину та культуру у коледжі створили Центр вивчення української спадщини (Sisters of the Order of Saint Basil the Great, Jesus, Lover of Humanity Province).

Висновки: Завдяки реформам жіночої гілки Чину св. Василя Великого (друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст.) з'явилася нова генерація монахинь, які своєю працею спричинилися до збереження та розвитку української освіти, зокрема в українській діаспорі США. Черниці розгорнули активну виховну та освітню діяльність одразу після прибуття до США у 1911 р. на запрошення ієрархії УГКЦ. Їм вдалося створити, зокрема початкові школи (цілоденні, вечірні, недільні та літні) та середні школи (академії). Одним із найважливіших досягнень сестер ЧСВВ стало відкриття вищого навчального закладу для дівчат українського походження – коледжу Манор Джуніор, що був включений у систему вищої освіти США. Черниці охоплювали своєю діяльністю і виховання молоді у сиротинцях, де дбали не тільки про комфортні умови навчання та проживання для вихованців, а й про їхній відпочинок, зокрема під час канікул. Завдяки активній праці сестер велике число українських дітей не лише здобули ґрунтовну освіту високого рівня, але й отримали добре національне виховання, що у свою чергу позитивно вплинуло на збереження української ідентичності у США.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Генеральна курія сестер ЧСВВ. URL: <http://www.basiliansisters.org/index.php/uk/2016-06-23-11-16-22-provintsi/305-ssha-provintsiia-khrysta-cholovikoliubtsia-faks-cheis-menor-pa>
2. Дух, О. (2017). *Превелебні панни: Жіночі чернечі спільноти Львівської та Перемишльської єпархій у ранньомодерний період*. Львів: Видавництво УКУ, 752 с.

3. Залуцька, Г. (2017). Освітні аспекти діяльності Чину святого Василя Великого під час перших трьох хвиль еміграції українців до Канади (початок XX ст. – 60-ті роки XX ст.). *Педагогічні науки: збірник наукових праць*, 77, т. 1, С. 14–17.
4. Залуцька, Г. (2019). Історично – освітній аспект діяльності Згромадження Сестер Службниць Непорочної Діви Марії у Сполучених Штатах Америки в 30 -80- х роках XX ст. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*, 87, т. 2, С. 21–26.
5. Пекар, А. (1982). Американська провінція Успення М. Б. *Analecta ordinis S. Basilii Magni* (сс. 517-545). Рим: Видавництво ОО Василіян.
6. Сестри Чину святого Василя Великого Провінції Пресвятої Тройці в Україні. URL: <http://sistersosbm.com.ua/%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0-%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F/>
7. Цьорох, С. (1964). *Погляд на історію та виховну діяльність монахинь-василіянок* (2-е вид.). Рим: Бібліотека наукових і популярних творів монахинь-василіянок, 256 с.
8. Manor College. URL: <https://manor.edu/about/mission-vision-core-values/>
9. Saint Basil Academy. URL: <https://www.stbasilacademy.org/about-saint-basil-academy/sisters-of-saint-basil/>
10. Sisters of the Order of Saint Basil the Great. Jesus, Lover of Humanity Province. URL: <https://stbasils.com/about-us/history/>

REFERENCES

1. Heneralna kuriia sester ChSVV [General Curia of the OSBM Sisters]. URL: <http://www.basiliansisters.org/index.php/uk/2016-06-23-11-16-22/provintsii/305-ssha-provintsii-khrysta-cholovikoliubtsia-faks-cheis-menor-pa> [in Ukrainian].
2. Dukh, O. (2017). Prevelebnii panny: Zhinochi chernechi spilnoty Lvivskoi ta Peremyslshkoi yeparkhii u rannomodernyi period [The Venerable Ladies: Female Monastic Communities of Lviv and Peremyshl Eparchies in the Early Modern Period]. Lviv: UKU Publishing House [in Ukrainian].
3. Zalutska, H. (2017). Osvitni aspekty diialnosti Chynu sviatoho Vasyliia Velykoho pid chas pershykh trokh khvyl emihratsii ukrainsiv do Kanady (pochatok XX st. – 60-ti roky XX st.) [Educational aspects of the activity of the Order of St. Basil the Great during the first three waves of emigration of Ukrainians to Canada (early XX century – 60 years of XX century)]. *Pedahohichni nauky: zbirnyk naukovykh prats – Pedagogical sciences: a collection of scientific works*, 77 (1), 14–17. [in Ukrainian].
4. Zalutska, H. (2019). Istorychno – osvitni aspekt diialnosti Zghromadzhennia Sester Sluzhebnyts Neporochnoi Divy Marii u Spoluchenykh Shtatakh Ameryky v 30 -80- kh rokakh XX st. [Historical and educational aspect of the activity of the Sisters Servants of Mary Immaculate Congregation in the United States of America in the 1930s and 1980s.]. *Pedahohichni nauky: zbirnyk naukovykh prats – Pedagogical sciences: a collection of scientific works*, 87 (2), 21–26. [in Ukrainian].
5. Pekar, A. (1982). Amerykanska provintsii Uspennia M. B. [American Province of the Dormition of the Mother of God]. *Analecta ordinis S. Basilii Magni* (pp. 517-545). Rome: Basilian Publishing House. [in Ukrainian].
6. Sestry Chynu sviatoho Vasyliia Velykoho Provintsii Presviatoi Triitsi v Ukraini [Sisters of the Order of St. Basil the Great of the Province of the Holy Trinity in Ukraine]. URL: <http://sistersosbm.com.ua/%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0-%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F/> [in Ukrainian].
7. Tsorokh, S. (1964). Pohliad na istoriiu ta vykhovnu diialnist monakhyn-vasyliianok (2-e vyd.) [A look at the history and educational activities of Basilian nuns (2nd ed.)]. Roma: Biblioteka naukovykh i populiarnykh tvoriv monakhyn-vasyliianok. [in Ukrainian].
8. Manor College. URL: <https://manor.edu/about/mission-vision-core-values/>
9. Saint Basil Academy. URL: <https://www.stbasilacademy.org/about-saint-basil-academy/sisters-of-saint-basil/>
10. Sisters of the Order of Saint Basil the Great. Jesus, Lover of Humanity Province. URL: <https://stbasils.com/about-us/history/>

УДК 378.14:82(100)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-41>**Світлана ЗУБЕНКО,***orcid.org/0000-0002-1035-6209**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов**Харківського національного університету імені О. М. Бекетова
(Харків, Україна) zubenkosvitlana@gmail.com***Тетяна МИХАЙЛОВА,***orcid.org/0000-0001-6110-6405**кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов**Харківського національного університету імені О. М. Бекетова
(Харків, Україна) tet.mikh@ukr.net***Валентина ПРЯНИЦЬКА,***orcid.org/0000-0001-6710-5227**старший викладач кафедри іноземних мов**Харківського національного університету імені О. М. Бекетова
(Харків, Україна) pryanicka.valentina@gmail.com*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Стаття присвячена проблемам викладання історії зарубіжної літератури студентам-філологам у закладах вищої освіти. Актуальність дослідження зумовлено потребами вдосконалення викладання майбутнім перекладачам курсу з історії зарубіжної літератури. Мета статті – виявити актуальні проблеми викладання історії світової літератури в університетах, окреслити шляхи розв'язання вказаних проблем для підвищення якості підготовки перекладачів-бакалаврів. Виявлено такі проблеми викладання зарубіжної літератури в університетах: відсутність мотивації студентів до читання, уривчастість їхніх знань про основні історико-культурні та літературні явища, зниження загального, літературного й мовленнєвого розвитку, недостатня кількість аудиторних годин, низька ефективність методів викладання літературознавчих дисциплін, недостатня розробленість ціннісного підходу до вивчення літератури, зниження зацікавленості в навчанні та його формалізація, недостатність матеріально-технічного забезпечення викладання світової літератури, нестача українськокомовних перекладів деяких зарубіжних творів для проведення компаративних досліджень, уникання новітніх освітніх технологій і небажання деяких викладачів удосконалювати процес навчання профільних дисциплін тощо. Труднощі в навчальному процесі пояснюємо ще значним обсягом теоретичного матеріалу, пандемією та карантинними заходами, нерозумінням студентами важливості систематичної самоосвіти під час вивчення світової літератури. Запропоновано такі шляхи поліпшення викладання курсу: систематичне оновлення робочих програм, матеріально-технічного забезпечення навчальної дисципліни; активна праця щодо опанування студентами фундаментальними філологічними знаннями, розвитку мовленнєвих навичок студентів, збагачення їхнього словникового запасу; ширше залучення інформаційних технологій; проектна діяльність; літературні вечори й гуртки; крос-культурне навчання; інтерактивні методи; творчі завдання; поширення історико-культурних, інтерпретаційних, лінгвостилістичних завдань роботи з художніми текстами; введення літературознавчих спецкурсів; вироблення навичок самоосвіти.

Ключові слова: зарубіжна література, літературна освіта, літературознавча компетентність, філолог, перекладач.

Svitlana ZUBENKO,*orcid.org/0000-0002-1035-6209**Candidate of Philological Sciences,**Associate Professor at the Department of Foreign Languages**O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv**(Kharkiv, Ukraine) zubenkosvitlana@gmail.com*

Tetyana MYKHAYLOVA,

orcid.org/0000-0001-6110-6405

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages

O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

(Kharkiv, Ukraine) tet.mikh@ukr.net

Valentina PRYANITSKA,

orcid.org/0000-0001-6710-5227

Senior Teacher at the Department of Foreign Languages

O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

(Kharkiv, Ukraine) pryanickaya.valentina@gmail.com

ACTUAL PROBLEMS OF TEACHING OF FOREIGN LITERATURE IN UNIVERSITIES

The article is devoted to the problems of teaching the history of foreign literature to students-philologists in the universities. The relevance of the study is due to the need to improve the teaching of future translators of the course on the history of foreign literature. The purpose of the article is to identify current problems of teaching the history of world literature in universities, to outline ways to solve these problems to improve the quality of training of bachelor translators. The following problems of teaching foreign literature at universities were revealed: lack of motivation of students to read, fragmentary knowledge of the main historical, cultural and literary phenomena, reduction of general, literary and speech development of students, insufficient number of classroom hours, low efficiency of teaching literary disciplines, insufficient development of a value-based approach to the study of literature, reduction of interest in learning and its formalization, insufficiency of material and technical support for teaching world literature, lack of Ukrainian translations of some foreign works for comparative research, avoidance of the latest educational technologies and unwillingness of some teachers to improve the teaching process of specialized disciplines, etc. Difficulties in the educational process are explained by a significant amount of theoretical material, pandemics and quarantine measures, students' misunderstanding of the importance of systematic self-education in the study of world literature. The following ways to improve the teaching of the course are proposed: systematic updating of work programs, textbooks and manuals; active work on mastering by students' speech skills, enrichment of their vocabulary; wider involvement of information technologies; project activity; literary evenings and circles; cross-cultural, interpretive, linguistic and stylistic tasks of working with literary works; introduction of special literary courses; developing self-education skills.

Key words: *foreign literature, literary education, literary competence, philologist, translator.*

Постановка проблеми. Нині особливої уваги потребує професійна підготовка майбутніх філологів-перекладачів, якою передбачено оволодіння ними інноваційними знаннями й уміннями у фаховій сфері, розвиток особистісних та набуття творчих і дослідницьких якостей і яка потребує систематичного оновлення у зв'язку з тим, що постійно зростають вимоги до фахівців гуманітарного профілю. Формуванню літературознавчої компетентності сприяє курс історії зарубіжної літератури, що у вищій школі залучає студентів до найкращих досягнень світової літератури, навчає професійно сприймати літературні явища, розуміти й розкривати специфіку естетичних проблем та образного мислення в різні історико-культурні періоди, розвиває мислення й мовлення, творчі якості майбутніх філологів, формує світоглядні й моральні переконання, навички самостійної пізнавальної діяльності, виховує естетичні смаки й читацьку культуру, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності майбутніх фахівців на ринку праці, тому, безсумнівно, варто удосконалювати

процес підготовки філологів відповідно до сучасних вимог. Викладання світової літератури майбутнім перекладачам не тільки надає системні знання про основні періоди розвитку зарубіжної літератури від давнини до ХХІ ст., еволюцію напрямів, жанрів і стилів, чільних представників та художні явища, тенденції розвитку світового літературного процесу, але й допомагає вільно, гнучко й ефективно використовувати вивчені мови в усному та писемному спілкуванні для розв'язання комунікативних завдань у різних сферах людської життєдіяльності, створюючи нові тексти різних жанрів і стилів державною та іноземними мовами, аналізувати, систематизувати та інтерпретувати мовно-літературні факти, перекладати оригінальні тексти, здійснювати лінгвістичний і літературознавчий аналіз різноманітних дискурсів. Однак оволодіння студентами такими знаннями й уміннями можливе лише за цілеспрямованого, добре продуманого й організованого навчання, тому педагоги завжди мають завдання – організувати й забезпечувати навчальний процес

на належному рівні. Отже, *актуальність* дослідження зумовлено потребами вдосконалення викладання курсу з історії зарубіжної літератури.

Аналіз досліджень. Ми проаналізували наукові розвідки з питань методики викладання літературознавчих дисциплін і виявили, що ще донедавна науковці цікавилися переважно проблемами викладання літератури (української, зарубіжної) у школі, але, на нашу думку, приділяли недостатньо уваги аспектам літературної освіти в ЗВО. Нині ситуація змінюється: дедалі більше науково-методичних праць педагогіки присвячують вивченню літературознавчих дисциплін в університетах. Це стосується й питань викладання історії світової літератури, важливість якої визнають сучасні педагогіки, підкреслюючи, що за нових умов постала проблема розвитку творчого мислення студента, формування його комунікативних умінь та практичної підготовки до активної життєдіяльності в постійно мінливому соціальному середовищі. Особливості, методи й прийоми викладання різних літератур у середній і вищій школі досліджували такі українські та зарубіжні науковці, як О. Бандура, О. Богданова, А. Коржупова, М. Кудряшов, А. Лісовський, В. Неділько, Є. Пасічник, Г. Пранцова, С. Пультер, З. Рез, А. Ситченко, Г. Токмань, Л. Удовиченко та ін. Про взаємозв'язки вітчизняної та світової літератур, проблеми методики викладання зарубіжної літератури в школі, підготовки програм, наступності викладання світової літератури у вищій та середній школі, особливості стилістичного аналізу творів писали В. Гладишев, Ж. Клименко, В. Маранцман, Л. Мацевко-Бекерська, Л. Мірошниченко, К. Нартов, Д. Наливайко, О. Пронкевич, К. Таранік-Ткачук, Ф. Штейнбук. Інноваційні методи й прийоми вивчення зарубіжної літератури, основи компаративістського аналізу, розроблення навчальних планів і програм у вищій школі досліджено в працях таких національних і закордонних науковців, як І. Безбородих, О. Бровко, О. Галич, Г. Давиденко, О. Ісаєва, Г. Клочек, Ю. Ковбасенко, І. Козлик, І. Кустовська, О. Семенов, Susanne Reichl та ін. Майже всі науковці переконані, що за допомогою художнього слова педагогіки на заняттях з літератури, зокрема зарубіжної, і в школі, і в ЗВО формують гуманістичний світогляд, виховують у здобувачів освіти моральні якості та естетичні смаки, толерантне ставлення до представників інших етносів. Проте, на думку педагогіків, питання методики викладання зарубіжної літератури в університетах набагато краще репрезентовано в сучасних західних розвідках (Кустовська, 2018: 149–150).

Уважаємо, що проблеми викладання історії зарубіжної літератури в закладах вищої освіти потребують детальнішого розроблення та висвітлення у фаховій літературі. На нашу думку, є потреба розробити шляхи покращення підготовки філологів.

Мета статті – виявити актуальні проблеми викладання історії світової літератури в закладах вищої освіти, окреслити шляхи розв'язання вказаних проблем для підвищення якості підготовки перекладачів-бакалаврів у ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Одним із завдань сучасної вищої освіти є виховання гармонійної, усебічно розвиненої, духовно-моральної особистості, яка вільно мислить, має здатність захищати свої переконання, а вивчення зарубіжної літератури якраз і сприяє особистісно-професійному становленню перекладачів. Курс світової літератури має неоціненну важливість не тільки для формування літературознавчої компетентності майбутніх перекладачів, вивчення мови, літератури, традицій і менталітету іншого народу, але й для інтелектуального збагачення, подальшого розвитку світоглядних і моральних позицій студентів, зростанню національної самосвідомості, пробудження цікавості до вивчення мови, історії та культури певної країни.

Викладання історії світової літератури у ЗВО здійснюємо: а) відповідно до вимог стандартів вищої освіти України, освітньо-кваліфікаційних характеристик, навчальних планів, освітньо-професійних програм, робочої програми для підготовки перекладачів; б) на підставі особистісно зорієнтованого, діяльнісного, компетентнісного, комунікативного, розвивального, соціокультурного й аксіологічного підходів до системи професійної підготовки студентів-філологів, використовуючи сучасний досвід національних і зарубіжних науковців, у результаті чого відбуваються й змінення освітніх стандартів, й оновлення педагогічних технологій. Концепцію викладання історії світової літератури в університеті будемо на дидактичних, літературознавчих і методичних принципах: науковості, історизму, системності, систематичності, послідовності, емоційності, ідейності, проблемності, індивідуального підходу, наочності, професійної спрямованості, цілісності аналізу, критичного підходу, наступності, репрезентативності, інтегрованості, інтертекстуальності, інтермедіальності, діалогізму, компаративізму, країнознавчого підходу та реконструювання потрібних фонових знань, ціннісного підходу, толерантності, нерепресивної свідомості, естетизму, розвитку творчих здібностей студентів, зв'язку літератури із життям та вихованням

тощо. Варто наголосити, що викладання історії світового літературного процесу за умов глобалізації та інтеграції відбувається в контексті розвитку суспільства, культури й мистецтва, із проведенням порівнянь між оригіналами творів й художніми перекладами українською мовою, виявленням типологічних взаємозв'язків, аналізом різноманітних процесів рецепції, із дотриманням міжпредметних зв'язків.

Науковці серед методологічних принципів у літературознавстві називають ще: філософсько-естетичний (література як самодостатній вид мистецтва); циклічності в історичному просторі й часі (мистецтво розвивається ніби циклами, але при цьому змінюється); літературної спадкоємності (наслідування традицій по-новому); послідовного врахування складної динаміки взаємодії в літературному процесі стадіального й національного складників; неупередженості (рівноправність і самоцінність усіх епох, народів, літератур); наукової спадкоємності тощо (Козлик, 2001), яких теж дотримуємося.

Слід відзначити, що опанування світової літератури у вищій школі відбувається передусім на науковій основі відповідно до професійних завдань, оскільки головним стає завдання щодо формування літературознавчої та комунікативної компетентностей майбутніх філологів, надання цілісних уявлень про світовий письменницький процес і літературну критику як систему, оскільки ми готуємо не просто кваліфікованих читачів, обізнаних, розвинених і вихованих громадян, як у школі, а майбутніх філологів, науковців, перекладачів, фахівців з літературознавства (Козлик, 2001). Так, Б. Шалагінов звертає увагу на відмінності «шкільного аналізу» й «наукового аналізу» літературного твору, стверджуючи, що так званий «шкільний аналіз» унеможливує наукове вивчення твору й лише зводиться на методично зручне передання готових знань, натомість у ЗВО має здійснюватися вже системне вивчення історико-літературного розвитку (Шалагінов, 2004).

Отже, головними завданнями літературної освіти в університетах визнаємо формування літературознавчої компетентності, яка передбачає засвоєння студентами методики аналізу художніх текстів, формування вмінь аналізувати художні тексти, вибудовувати систему образів і виявляти еволюцію характерів персонажів, уміння узагальнювати здобутки майстрів слова, розмежовувати традиції й новаторство, прогнозувати розвиток напрямів і стилів, створювати нові тексти різних родів і жанрів у професійній діяльності перекладача.

Визнаємо важливою й потребу дотримання основних засад наступності вивчення курсу в школі та ЗВО, поглибленні вивчення змісту курсу в університетах (Козлик, 2001). Певною мірою намагаємося уникати дублювання, однак без деяких видатних письменників та їхніх творів важко уявити літературний процес, тому прагнемо урізноманітнювати й поглиблювати програму, подавати матеріал на іншому інтелектуально-емоційному рівні, а також поєднати певною мірою розірвані, можливо, уявлення колишніх школярів про єдність, неперервність літературного процесу. Для цього періодично ознайомлюємося з програмою вивчення курсу в загальноосвітній школі, методичною літературою, коригуємо власну робочу програму у ЗВО.

Варто зауважити, що ефективність навчання майбутніх філологів залежить і від якості робочої програми навчальної дисципліни, яку ми уклали відповідно до основних літературно-історичних епох розвитку мистецтва, орієнтуючись на суспільні потреби часу та сучасні вимоги до майбутніх філологів, і яку ми періодично вдосконалюємо, доповнюючи творами різних історико-літературних періодів, пропонуємо до вивчення постмодерністські твори, звертаючись, зокрема до тем гендеру, психоаналізу тощо, оскільки прагнемо підготувати студентів до непростого реального життя, розуміння психології інших людей, що є важливим для майбутніх перекладачів. Оновлювати робочу програму доводиться й у зв'язку й зі зміненням шкільних програм з історії зарубіжної літератури, проте слідкуємо за тим, щоб у змісті програми була така кількість тем і художніх творів, які б надали студентам можливість у результаті їх прочитання та інтерпретації досягнути особливості розглядуваної епохи, світового літературного процесу, морально-естетичних переконань письменників. Серед критеріїв, за якими добираємо тексти для вивчення, відзначмо такі: ціннісний (художня цінність, гуманістична спрямованість, значущість творів в історії суспільств і світової літератури, яскраве репрезентування головних ознак художніх напрямів); актуальності (злободенність проблематики); змістовий (ідейно-художнє багатство, гуманістичне наповнення, інтелектуальність, спонування до роздумів на суспільно-культурні, етичні та інші теми); реалістичності (відмова від творів з прикрашенням дійсності, щоб не орієнтувати студентів на хибне сприйняття дійсності); варіативний (твори різних родів і жанрів для всеохопного показу рівня розвитку літератури в певний період), формальний (художня довершеність форми, тексти без скоро-

чень), країнознавчий (репрезентування фонових знань), виховний (подання негативних явищ із життя суспільства чи особистості для вироблення критичного ставлення до реалій і вміння оцінювати прочитане) (Ковбасенко, 2013; Шацька, 2010). Саме ці критерії сприяють, на нашу думку, добору таких художніх текстів, прочитавши які студенти здобувають певний життєвий досвід, формують моральні переконання, активну життєву позицію, потребу самоосвіти. У робочій програмі курсу визначено й основні літературознавчі терміни, якими мають оволодіти студенти для аналізу художніх творів.

Стикаємося й проблемами, готуючись до занять з історії зарубіжної літератури. Серед цих проблем, зокрема, недостатня кількість якісної навчально-наукової літератури, не завжди є доступ до автентичних текстів. До вивчення студентам пропонуємо сучасні наукові й навчально-методичні джерела з курсу, опубліковані за останні двадцять років, оскільки вважаємо, що літературна критика 1990-х рр. ще може містити залишки політичних ідей, хоча розуміємо, що цілком позбутися певної ідеологізації літературно-критичних матеріалів неможливо, оскільки художня література відтворює реальну дійсність (хоча кожен автор робить це своєрідно), а також через те, що курс історії літератури є одночасно концептуальним і методико-практичним, загалом не може бути відірваним від певних ідеологічних настанов, але нині такі засади здебільшого загальнолюдські, моральні, а не політичні. Отже, відзначаючи користь наявних посібників, мусимо підкреслити потребу оновлення джерел із вивчення зарубіжної літератури, оскільки з'являються нові автори і твори, змінюється сприймання відомих художніх текстів тощо. Отже, самостійно готуємо конспект лекцій і методичні рекомендації щодо вивчення курсу.

Викладання зарубіжної літератури ускладнюється ще й тим, що іноді відсутні українськомовні переклади творів (саме сучасних авторів), що унеможлиблює проведення порівняльного аналізу художніх творів з оригіналами. Уважаємо, що для підготовки перекладачів потрібні антології творів світової літератури, а видання й перевидання перекладів сучасних зарубіжних творів українською мовою дасть змогу ознайомитися з працею національних перекладачів, порівняти тексти оригіналів з різними інтерпретаціями, виконати завдання на компаративній і перекладацькій аналізі.

Нині констатуємо неприємний факт зниження інтересу в суспільстві до читання художньої літе-

ратури. Проблема відмови молоді, зокрема студентів, від читання є, на думку науковців і педагогів, глобальною як географічно (наявна не тільки в Україні, але і в інших країнах), але й соціально, оскільки пов'язана з проблемою грамотності, подальшого культурного розвитку наступних поколінь, суспільства (Марчук). На нашу думку, така ситуація зумовлена, по-перше, соціокультурною ситуацією, розвитком інформаційних технологій і проникненням їх в усі сфери сучасного життя суспільства; по-друге, віковими особливостями студентів, зміненням ціннісних пріоритетів молодих поколінь; по-третє, зниженням рівня відповідальності молоді за власні вчинки; по-четверте, небажанням учитися й пошуком легких шляхів у цьому житті до збагачення, слави, процвітання, по-п'яте, лінощами, байдужістю, зниженням комунікативної культури, слабким розвитком образного мислення, «кліповим мисленням», небажанням міркувати, «непрестижністю читання», страхом бути «ботаніком», подорожчанням книг, нерозумінням не тільки застарілої, а й сучасної загальнонавчальної лексики (парадокс: через недостатню начитаність, що ускладнює читання) тощо. До того ж майбутні перекладачі, як вони стверджують, в університеті завантажені з мовних дисциплін. А ще в Інтернеті наявні скорочені варіанти художніх творів, перекази! Усе це, на превеликий жаль, аж ніяк не сприяє активізації читацької діяльності. Але саме така діяльність є запорукою мисленнєвого й мовленнєвого розвитку здобувачів освіти. У зв'язку із цим переконані, що викладач ЗВО має зробити все можливе, щоб підвищити зацікавленість студентів у читанні, для цього потрібно реалізовувати принцип життєвості викладання (пов'язаності розглядуваних загальнолюдських проблем із реальним життям), організувати буккросинг, конкурси декламаторів, літературні вечори, працю літературних гуртків, демонструвати, що книги не тільки розважають, але й передають чийсь досвід, розвивають креативне мислення, допомагають позбутися самотності, дають відповіді на певні питання, указують вихід зі скрутних ситуацій, формують громадянську відповідальність (і це про читання серйозних книг).

Актуальним є питання про методи й форми проведення лекційних і практичних занять. Доцільними визнаємо такі типи лекцій: класичні (інформативні), оглядові, проблемні, лекції-візуалізації (із застосуванням презентацій, цінні за умов дистанційного навчання під час пандемії), основну увагу на яких приділяємо поясненню потрібних літературознавчих термінів, характе-

ристиці періодів літературного процесу, біографії та творчості основних представників художніх напрямів, правилам літературознавчого аналізу художніх текстів, ілюструючи теоретичний виклад прикладами з творів. Корисним вважаємо досвід колег з інших ЗВО, які пропонують варіювати види лекційних занять, застосовуючи, наприклад, лекції з елементами вікторини, концептуальними тестами, комбіновані лекції з науковими доповідями й презентаціями студентів (Кустовська та ін., 2018), що допомагають формувати в здобувачів освіти професійні компетентності (інформаційно-технологічну, комунікативну, літературознавчу, викладацьку). Нині переважають проблемні лекції із застосуванням мультимедійних презентацій.

Практичні заняття, на нашу думку, повинні містити проблемні завдання, мають бути проведені за добре продуманою методикою, із застосуванням інноваційних технологій. Обов'язковими визнаємо такі завдання: 1) історико- та соціокультурний аналіз (обговорення особливостей історико-культурної доби); 2) конспектування літературно-критичних праць про творчість письменника та їх аналіз; 3) головне – власне аналіз художніх текстів (Семенов: 2004); 4) завдання на знання текстів; 5) пошук художніх засобів або цитат для виявлення засобів характеристики персонажів, з'ясування особливостей певного художнього напрямку (течії) або ідіостилю письменника; 6) активні види праці (ділові ігри, дискусії, круглі столи, вікторини, мозкові штурми, інтелектуальні розминки); 7) праця зі словником літературознавчих термінів; 8) компаративний аналіз (порівняння розвитку літературних явищ, творів різних національних культур або різних періодів творчості одного автора); 9) перекладацький аналіз: зіставлення оригіналів і художніх перекладів творів різними мовами, виявлення ступеня адекватності перекладу; 10) творчі завдання: підготовка презентацій; написання есе або рецензій на твір; створення мікрогрупами карт пам'яті (у школі це так зване «грунування»); написання синквейнів (сенканів); 11) науково-дослідницькі (підготувати доповідь на науково-практичну конференцію); 12) запам'ятовування поезій мовою оригіналу, що сприяє збагаченню лексичного запасу, формує мовленнєві навички; 13) пошук інформації з інших видів мистецтва (музики, живопису, архітектури); 14) проведення літературно-творчих вечорів, на яких студенти ставлять уривки з художніх творів різних жанрів, декламують твори зарубіжних авторів мовою оригіналу, читають власні твори, що сприяє створенню мовно-культурного середовища загалом. Для визначення рівня засвоєння

навчального матеріалу та оцінювання результатів самостійної роботи проводимо фронтальні письмові опитування, термінологічні диктанти. Корисним є й тестування, яке економить час викладача, дає змогу об'єктивно оцінювати рівень знань студентів, індивідуалізувати процеси навчання, самостійної роботи й контролю, однак тестовими завданнями не зловживаємо, оскільки результатів такої перевірки, на наше переконання, недостатньо для об'єктивного визначення рівня мовної, мовленнєвої, літературознавчої й перекладацької компетентностей майбутнього фахівця. Під час вивчення світової літератури недостатньо використовуємо ще такі методично вмотивовані форми роботи у вищій школі, як відвідування літературного музею, науково-практичні конференції, ознайомлення з літературними й літературно-методичними журналами, замало вивчаємо зв'язки творчості деяких зарубіжних авторів з Україною.

Літературна підготовка майбутнього філолога передбачає проведення певних компаративних досліджень для здобуття ним відповідних умінь і навичок: порівняння літературних творів різних народів, їхніх елементів (мотивів, образів), персоналій, їхньої творчості, стилю, виявлення традиційного та новаторського, спільного й самобутнього в національних літературах, зіставлення оригінальних текстів і українськомовних перекладів, виявлення естетичної цінності перекладів, вивчення можливостей передання літературних образів під час перекладання художніх творів і створення образу чужого народу у творі (імагологічний компонент, за термінологією Д. Наливайка, В. Будного, М. Ільницького). Це, по суті, новий вид діяльності для студентів, призначений для вивчення інтертекстуальних, інтердисциплінарних зв'язків, оскільки практика порівняльного вивчення літератури в загальноосвітній школі ще не набула достатнього впровадження, відбувається епізодично і цілком залежить від винахідливості, педагогічної майстерності, ініціативи вчителя (Давиденко, 2003). Компаративістський аналіз визнаємо корисним для вивчення і рідної, і зарубіжної літератури, оскільки він сприяє виявленню генетичних і контактних взаємозв'язків і взаємовпливів між літературами різних країн, закономірностей світового літературного процесу загалом, лексичного багатства і невичерпних стилістичних можливостей різних мов, подає лінгвокраїнознавчу інформацію, що загалом покращує розуміння літературних творів, формує в перекладачів шанобливе ставлення до національних літератур.

Нині визнано, що поєднання традиційних і новітніх освітніх технологій, зокрема інформа-

ційних, має забезпечити більш якісний рівень підготовки фахівців, а сучасна молодь більше орієнтована на використання цифрових технологій, ніж на читання книжок (Кустовська, 2018). З одного боку, за допомогою Інтернету студенти можуть прочитати (прослухати) будь-який художній чи критичний текст, здобути вміння критично визначати достовірність і користь віднайдених матеріалів, аналізувати здобуту інформацію. Під час карантину у зв'язку з пандемією вірусу Covid-19 ми використовували різноманітні платформи та оболонки для проведення лекцій-презентацій, практичних занять онлайн, дистанційних колективних консультацій та індивідуальних бесід, які забезпечили проведення навчального процесу. Інтернет-технології дають можливість педагогам проводити тестування, ставити проблемні завдання, розробити наочні засоби навчання (наприклад, презентації Power Point дали змогу пришвидшити темп проведення заняття, зацікавити здобувачів освіти, варіювати послідовність викладення матеріалу, підвищити його якість, оскільки під час демонстрування слайдів працює як слухова, так і зорова пам'ять, змінюється емоційний стан здобувачів освіти, покращуються сприймання та засвоєння матеріалу. Однак потребує уваги методика дистанційного викладання історії зарубіжної літератури, слід також навчити студентів працювати самостійно, свідомо, систематично.

З іншого боку, тут є певні складнощі, оскільки поки що деякі студенти не мають надійного програмового забезпечення й сучасних технічних пристроїв (через фінансові питання); матеріали в Інтернеті швидко застарівають, містять помилки, які студенти часто не помічають, тому що користуються переважно не електронними підручниками й статтями, а Вікіпедією та сайтами, що пропонують матеріали, автори яких нікому не відомі; демонстрування слайдів має й негативні наслідки, які виражаються переважно в пасивності студентів як на лекціях, так і в подальшому опануванні матеріалу, оскільки здобувачі освіти вважають почуту й побачену інформацію цілком достатньою для відповідей і здобуття певних балів. Незважаючи на ці проблеми, з досвіду можемо констатувати, що проведення занять із застосуванням комп'ютерних технологій допомагає зацікавити й навчати студентів, розвивати творчу уяву та здібності, мотивувати на вивчення світової літератури та іноземних мов тощо.

Серед проблем викладання зарубіжної літератури слід назвати ще недостатній рівень розвитку мовлення здобувачів освіти, про це свідчать усні й

письмові відповіді студентів I–II курсів, які часто будують примітивні речення, мислять і говорять штампами, не дбаючи про багатство, правильність і красу своїх висловлень, а головне – не вдумуючись у зміст сказаного, і яким іноді бракує слів для висловлення думок. Однак систематичні читання й обговорення прочитаного протягом декількох семестрів даються взнаки: наприкінці курсу здобувачі освіти демонструють більш зв'язне, логічне мовлення, навички наукового аналізу, усвідомлено застосовують літературознавчі терміни. Проблемою викладання зарубіжної літератури є й недостатня кількість годин, відведена на аудиторні заняття, оскільки не вистачає часу на поглиблене вивчення особливостей літературного процесу, у зв'язку із цим маємо приділяти більше уваги самостійній роботі студентів для ознайомлення їх із кращими зразками світової літератури, формування професійних умінь і навичок з інтерпретації художніх творів. Звісно, ефективність занять із зарубіжної літератури залежить і від педагога, оскільки його вміння й навички також забезпечують якість літературної освіти у вищій школі. Корисним залишається й підвищення науково-методичної кваліфікації викладачів ЗВО. Знаємо з досвіду, що досить нелегко знаходити інформацію про новітні видання художніх творів, їхні тексти, критичні відгуки. Однак ще важче мотивувати педагога до оновлення методів навчання.

Отже, нині маємо якісно новий етап розвитку сучасної методики викладання літератури, який, проте, має як позитивні (застосування інноваційних методів і технологій навчання, інтеграція з іншими навчальними дисциплінами, усунення заідеологізованості та заштампованості), так і певною мірою негативні тенденції розвитку літературної освіти (проблема формування читацької культури у здобувачів освіти, відсутність мотивації до читання, уривчастість знань про літературні явища, зниження загального, літературного й мовленнєвого розвитку прийнятих абітурієнтів, недостатня кількість аудиторних годин, недосконалість робочих програм, низька ефективність методів викладання літературознавчих дисциплін, збільшення кількості студентів у групах, зниження рівня індивідуального залучення їх у процес обговорення, іноді відсутність наступності викладання в загальноосвітній школі і ЗВО, недостатня розробленість ціннісного підходу до вивчення літератури, зниження зацікавленості в навчанні та його формалізація, недостатність матеріально-технічного забезпечення викладання світової літератури, нестача українськомовних перекладів деяких зарубіжних творів для

проведення компаративних досліджень, небажання деяких викладачів удосконалювати процес навчання профільних дисциплін тощо). Труднощі в навчальному процесі пояснюємо й іншими причинами: значним обсягом теоретичного матеріалу, пандемією та карантинними заходами, унаслідок чого змушені переходити на дистанційну форму навчання, нерозумінням студентами важливості систематичної самоосвіти під час вивчення світової літератури тощо. Мусимо визнати, що все вищеназване аж ніяк не сприяє поліпшенню викладання, налагодженню взаємозв'язків викладача й студентів та засвоєнню здобувачами освіти потрібного обсягу знань, умінь і навичок.

Пропонуємо такі шляхи поліпшення викладання курсу із зарубіжної літератури: 1) систематично оновлювати робочу програму, матеріально-технічне забезпечення навчальної дисципліни (підручники, посібники, методичні рекомендації); 2) активно працювати щодо опанування студентами фундаментальними філологічними знаннями, розвитку мовленнєвих навичок студентів, збагачення їхнього словникового запасу, що дасть змогу підвищити рівень засвоєння літературознавчих умінь; 3) модернізувати методи й прийоми викладання, вводити новітні форми роботи (праця з інтернет-платформами, мобільними застосунками; проектна діяльність; крос-культурне навчання; інтерактивні методи); 4) поширювати форми праці, що сприяють формуванню вмінь роботи з художнім текстом (історико-культурні, інтерпретаційні, лінгвостилістичні); 5) введення літературознавчих спецкурсів, які у ЗВО уможливають поглиблення літературознавчих знань (історії й теорії літератури, літературної критики,

герменевтики, текстології, порівняльного літературознавства та ін.) і філологічних умінь шляхом виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань (Базиль, 2012; Семенов: 2004); 6) розробити мультимедійний інтерактивний посібник із зарубіжної літератури; 7) розвиток потенціалу самостійної роботи студентів, вироблення навичок самоосвіти.

Висновки. Отже, потреба вдосконалення вищої літературної освіти є нагальною. Актуальними проблемами у викладанні зарубіжної літератури у вищій школі залишаються організаційні, методичні та інші проблеми, пов'язані, зокрема, з удосконаленням навчально-виховного процесу та методикою його здійснення, виробленням інтерпретаційних умінь і навичок майбутніх філологів, організацією дистанційного навчання та самостійної роботи студентів, матеріально-технічним забезпеченням тощо. Зазначені причини низького рівня літературної підготовки студентів-філологів можливо усунути шляхом оновлення методики щодо оволодіння студентами основними вміннями й навичками повноцінної літературознавчої діяльності, удосконалення навчально-методичного забезпечення з урахуванням поліаспектності літературознавства, ширшого застосування інформаційних технологій, подальшого розроблення методик змішаного навчання, настанов на професійно-особистісний саморозвиток студентів, формування готовності до літературознавчої діяльності та самоосвіту протягом усього життя. Перспективи дослідження вбачаємо в розробленні інноваційних навчальних курсів, подальшому виявленні можливих шляхів, методів і прийомів удосконалення літературної освіти майбутніх перекладачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базиль Л. О. Роль і значення спецкурсів у формуванні літературознавчої компетентності майбутнього вчителя-словесника. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2012. Вип. 10. С. 109–116.
2. Давиденко Г. Й. Компаративістський аналіз: методичний аспект, напрямки і нове бачення. *Вісник Глухівського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки. Вип. 2. Глухів: ГДПУ, 2003. С. 32–38.
3. Ковбасенко Ю. Й. Классика vs китч: литературный канон и литературное образование. *Текст. Язык. Человек*: сб. науч. тр. В 2 ч. Ч. 2. Мозырь, 2013. С. 224–226.
4. Козлик І. В. Про методологічні засади викладання зарубіжної літератури. *Зарубіжна література в навчальних закладах*. Київ, 2001. № 6. С. 9–11.
5. Кустовська І., Безбородих І. Інноваційні прийоми викладання зарубіжної літератури у закладах вищої освіти. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: педагогічні науки. 2018. № 1 (12). С. 148–159.
6. Марчук М., Тернопіл Т. Проблеми читання у студентів філологічних напрямлений. URL: http://yspu.org/images/6/6d/MarchukMI_TernopolTV.pdf
7. Семенов О. М. Тенденції літературознавчої підготовки у вищій школі. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2004. № 12. С. 13–17.
8. Шалагінов Б. Б. Науковий та «шкільний» аналізи художнього тексту. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2004. № 6. С. 6–9.
9. Шацька Г. М. Літературний текст як засіб удосконалення комунікативних навичок у студентів-філологів. *Викладання зарубіжної літератури: проблеми та досягнення. Султанівські читання*: зб. ст. Івано-Франківськ, 2010. Вип. I. С. 142–144.

REFERENCES

1. Bazyl' L. O. Rol' i znachennja speckursiv u formuvanni literaturoznavchoji kompetentnosti majbutn'ogo vchytelja-slovesnyka [The role and significance of special courses in the formation of literary competence of the future teacher-linguist]. *Pedagogichna osvita: teorija i praktyka*. 2012. Vyp. 10. S. 109–116. [in Ukrainian]
2. Davydenko G. J. Komparatyvists'kyj analiz: metodychnyj aspekt, naprjamky i nove bachennja [Comparative analysis: methodological aspect, directions and new vision]. *Visnyk Gluhivs'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu*. Serija: Pedagogichni nauky. Vyp. 2. Gluhiv: GDPU, 2003. S. 32–38. [in Ukrainian]
3. Kovbasenko Ju. Y. Klassika vs kitch: literaturnyj kanon i literaturnoe obrazovanie [Classics vs kitsch: literary canon and literary education]. *Tekst. Jazyk. Chelovek: sb. nauch. tr. V 2 ch. Ch. 2. Mozyr'*, 2013. S. 224–226. [in Russian]
4. Kozlyk I. V. Pro metodologichni zasady vykladannja zarubizhnoji literatury [On the methodological principles of teaching foreign literature]. *Zarubizhna literatura v navchal'nyh zakladah*. Kyjiv, 2001. № 6. S. 9–11. [in Ukrainian]
5. Kustovs'ka I., Bezborodyh I. Innovacijni pryjomy vykladannja zarubizhnoji literatury u zakladah vyschoji osvity [Innovative methods of teaching foreign literature in universities]. *Zbirnyk naukovyh prac' Nacional'noji akademiji Derzhavnoji prykordonnoji sluzhby Ukrainy*. Serija: pedagogichni nauky. 2018. № 1 (12). S. 148–159. [in Ukrainian]
6. Marchuk M., Ternopol T. Problemy chtenija u studentov filologicheskikh napravlenij [Problems of reading in students of philological directions]. URL: http://yspu.org/images/6/6d/MarchukMI_TernopolTV.pdf [in Russian]
7. Semenog O. M. Tendenciji literaturoznavchoji pidgotovky u vyschij shkoli [Trends in literary studies in universities]. *Ukrajins'ka literatura v zagal'noosvitnij shkoli*. 2004. № 12. S. 13–17. [in Ukrainian]
8. Shalaginov B. B. Naukovyj ta «shkil'nyj» analizy hudozhn'ogo tekstu [Scientific and «school» analysis of the literary text]. *Vsesvitnja literatura v serednih navchal'nyh zakladah Ukrainy*. 2004. № 6. S. 6–9. [in Ukrainian]
9. Shac'ka G. M. Literaturnyj tekst jak zasib udoskonalennja komunikatyvnyh navychok u studentiv-filologiv [Literary text as a means of improving communication skills in students-philologists]. *Vykladannja zarubizhnoji literatury: problemy ta dosjagnennja*. Sultanivs'ki chytannja: zb. st. Ivano-Frankivs'k, 2010. Vyp. I. S. 142–144. [in Ukrainian]

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-42>

Ленмара ІСМАІЛОВА,

orcid.org/0000-0002-1131-5265

викладач кафедри україністики

Національного медичного університету імені О. О. Богомольця

(Київ, Україна) tavshan2018@gmail.com

КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЕФЕКТИВНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ В УКРАЇНОМОВНИЙ ПРОСТІР

У статті розглянуто доцільність використання можливостей краєзнавчих (історико-краєзнавчих) студій для адаптації та інтеграції студентів-іноземців в україномовний простір у рамках набуття професійної освіти медичного профілю під час навчання у вищих навчальних закладах України іноземних студентів. Залучення іноземних студентів до національної культури, звичаїв, устоїв, мови через подорожі країною, відвідування музеїв, історичних місць, виставок, читань позитивно впливає на підвищення комунікативної, мовної та мовленнєвої компетентностей іноземних студентів. Відзначено, що ефективність використання можливостей краєзнавчих (історико-краєзнавчих) студій для адаптації та інтеграції студентів-іноземців в україномовний простір у рамках набуття професійної освіти медичного профілю носять обоюсторонній характер. Так, з боку викладачів та викладачів-методистів необхідність так побудувати процес, щоб це було цікаво, корисно та результативно. З боку іноземних студентів повинен бути особистий інтерес, зацікавленість та психологічна готовність до сприйняття нового життєвого світу та людського буття. Акцентовано увагу на тому, що можливості краєзнавчих студій можна використовувати для заохочення відвідування театрів, кінотеатрів, концертів, спортивно-оздоровчих заходів, а також на побутовому рівні, коли іноземний студент увесь час знаходиться у потрібному культурному та мовному середовищі, у який необхідно адаптуватися. Представлено позитивний вплив на формування достатньо-необхідного рівня комунікативної та мовленнєвої компетентностей у період міжнаціональних, міжрелігійних та міжкультурних комунікацій усіх комунікантів (як з боку нашої країни, так і іноземців), адже на навчання приїждять із багатьох країн, які культурно та ментально кардинально відрізняються від національної культури, звичаїв, традицій (на побутовому та освітньому рівнях). Зазначено роль залучення краєзнавчих (історико-краєзнавчих) студій в опануванні української мови як іноземної, у підвищенні рівня мовної та мовленнєвої компетентностей студентів-іноземців не тільки у вивченні мови, але й під час засвоєння профільних предметів, необхідних для отримання певної кваліфікації. Наголошено, що формування сучасного навчального та мовного середовища з використанням краєзнавчих студій формує передумови для подальшої інтеграції національних вищих навчальних закладів до глобального світового освітнього простору.

Ключові слова: *краєзнавчі (історико-краєзнавчі) студії, мовне та культурне середовища, адаптація та інтеграція в мовне середовище, іноземні студенти, вивчення української мови як іноземної, психологічна готовність та адаптація, мовна та мовленнєва компетентності.*

Lenmara ISMAILOVA,

orcid.org/0000-0002-1131-5265

Lecturer at the Department of Ukrainian Studies

Bogomolets National Medical University

(Kyiv, Ukraine) tavshan2018@gmail.com

REGION STUDIES AS AN ELEMENT OF EFFECTIVE INTEGRATION OF FOREIGN STUDENTS INTO THE UKRAINIAN LANGUAGE SPACE

The article considers the expediency of using the possibilities of local lore (historical and local lore) studies for adaptation and integration of foreign students into the Ukrainian-speaking space in the framework of acquiring professional medical education while studying foreign students in higher educational institutions of Ukraine. Involvement of foreign students in the national culture, customs, principles, language through traveling around the country, visiting museums, historical sites, exhibitions, readings has a positive effect on improving the communicative, language, and speech competencies of foreign students. It is noted that the effectiveness of the use of local history (history and local lore) studies for the adaptation and integration of foreign students in the Ukrainian-speaking space in the framework of obtaining professional medical education are mutual. Yes, on the part of teachers and methodologists, the need to build the process so that it was interesting, useful, and effective. There must be personal interest, interest, and psychological readiness on the part of foreign students to perceive the new life world and human existence. Emphasis is placed on the fact that local history studios can be used to encourage visits to theaters, cinemas, concerts, sports, and health events, as well as at the household level, when a foreign student is constantly in the right cultural and linguistic environment to adapt.

The positive influence on the formation of a sufficiently necessary level of communicative and speech competencies in the period of interethnic, interreligious and intercultural communications of all communicators (both from our country and foreigners), because people come to study from many countries that are culturally and mentally radically different from national culture, customs, traditions (at the household and educational levels). The role of involving local lore (historical and local lore) studies in mastering the Ukrainian language as a foreign language, in increasing the level of language and speech competencies of foreign students not only in language learning but also in mastering specialized subjects required for a certain qualification. It is emphasized that the formation of a modern educational and language environment with the use of local lore studies creates the preconditions for further integration of national higher education institutions into the global world educational space.

Key words: local lore (historical and local lore) studies, language and cultural environment, adaptation and integration into the language environment, foreign students, the study of Ukrainian as a foreign language, psychological readiness, and adaptation, language and speech competence.

Постановка проблеми. Сучасні глобалізаційні та інтеграційні процеси все більше поширюють свій вплив на усі сфери суспільного життя, коли новітні технології та техніка кардинальним чином змінили такі важливі фактори традиційного суспільства, як відстань і час. Переміщення людей на значні відстані за короткий проміжок часу, як от: подорожі, робота, навчання, лікування на іншому континенті, із важливої події перетворилися на буденність. Всі ці можливості суттєво впливають на свідомість сучасної людини, її життєвий світ, звичаї, устої, культуру тощо. Відбувається певна уніфікація та стандартизація багатьох процесів для нової комунікації на умовах мультикультуралізму, мультинаціоналізму та мультирелігійності. Яскравим прикладом такого стану речей є формування глобального освітнього процесу на основі визначених стандартів для навчально-освітнього процесу підготовки майбутніх фахівців, адже глобальний ринок праці та міжнародні наукові програми та проекти вимагають від студентів – майбутніх фахівців, саме такої професійної підготовки. Це, зокрема, стосується навчання студентів англійською мовою, яка на сьогодні поступово стає мовою міжкультурного та міжнаціонального спілкування на глобальному світовому рівні. Водночас, в усіх країнах відбувається навчання багатьма різними національними мовами, але при цьому навчально-освітній процес базується на глобальних міжнародних вимогах та стандартах під час підготовки майбутніх фахівців-професіоналів такого необхідного рівня, щоб вони могли виходити на глобальний ринок праці. На сьогодні Україна бере активну участь в адаптації національного навчального-освітнього простору до загальносвітових вимог у рамках Болонського процесу (у якому беруть участь понад 48 країн світу). Останні роки досить активно відбувається інтеграція українського навчально-освітнього простору в європейський, в межах Угоди між ЄС та Україною. При цьому необхідно враховувати наявну, досить сильну власну педагогічну школу та потужний

навчальний потенціал, представлений багатьма провідними національними вищими навчальними закладами. А тому, зважаючи на вказане, в Україні постійно зростає кількість іноземців, які бажають отримати освіту не тільки в англійськомовних групах, а й в українськомовних. Це потребує забезпечення відповідного рівня мовної та мовленнєвої компетентностей від іноземних студентів під час вивчення української мови як іноземної для набуття необхідної професійної компетентності, що потребує інтеграції до українськомовного простору. Отже, питання інтеграції та адаптації іноземних студентів в українськомовний простір як на професійному, так і побутовому рівнях стає досить актуальним, зважаючи на географію країн, з яких приїжджають на навчання абітурієнти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій виявив, що використанню краєзнавчих (історико-краєзнавчих) студій під час адаптації й інтеграції в українськомовний простір для формування високого рівня мовної та мовленнєвої компетентностей іноземних студентів у рамках вивчення української мови як іноземної, приділяється багато уваги з боку сучасних дослідників та викладачів, а саме: І. Алексеєнко, М. Бабишена, В. Голубко, Е. Забарна, В. Мельник, Р. Мельник, І. Микитин, А. Середяк, А. Чернякова, О. Федорова тощо.

Не зважаючи на досить широкий спектр проведених досліджень відносно використання краєзнавчих студій для більш широкого пізнання іноземцями нашої країни, питання використання можливостей цих студій для інтеграції студентів-іноземців в українськомовний простір, для забезпечення високого рівня мовної та мовленнєвої компетентностей під час вивчення української мови як іноземної є **частиною загальної проблеми**, котрій присвячена дана стаття. Це зумовлено сталим запитом у іноземних абітурієнтів на отримання вищої освіти у закладах вищої освіти України (ЗВО), що підтверджує достатньо високий професійний рівень національної вищої освіти на міжнародному рівні.

Метою статті є дослідження ролі краєзнавчих (історико-краєзнавчих) студій в адаптації та інтеграції студентів-іноземців в україномовний простір у рамках підвищення рівнів мовної та мовленнєвої компетентностей під час отримання професійних знань, навчаючись у ЗВО.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні глобалізація та інтеграція національних держав та регіонів у глобальний економічний, політичний, гуманітарний, соціальний простір, передбачають пришвидшення стандартизації та уніфікації всіх соціальних процесів. Перш за все такі процеси стають актуальними під час навчання та отримання професійної освіти для можливості працевлаштування на глобальному ринку праці. Наша країна поступово включається в сучасну парадигму побудови нової глобальної уніфікованої та універсальної конструкції світу, а тому ЗВО, інтегруючись у світовий освітній простір, також набувають ознаки осередків глобальної освіти з усіма наслідками. Насамперед це стосується набуття освіти іноземцями у ЗВО. Ось чому питання викладання української мови як іноземної для отримання професійної компетентності майбутніми фахівцями потребує залучення широкого спектру методів та інструментів щодо збільшення рівня мовної та мовленнєвої компетентностей студентами-іноземцями. При цьому виникає актуальне питання щодо швидкої адаптації та інтеграції студентів-іноземців в україномовний простір, адже високий рівень побутової мовної та мовленнєвої компетентностей дає змогу прискорювати зростання цих компетентностей на професійному рівні. Досить ефективним механізмом підвищення рівня адаптації та інтеграції студентів-іноземців в україномовний простір можуть виступати краєзнавчі (історико-краєзнавчі) студії, які разом із регіональними студіями можуть водночас із культурним, підняти рівень «лінгвістичних особливостей буденної мови», зважаючи на багатогранність історичного розвитку окремих регіонів. Адже, як зазначає І. Алексеєнко, «використання краєзнавчого матеріалу відповідає принципам культурологічного підходу в навчанні іноземних мов», що дає змогу «встановлювати і застосовувати різні мовленнєві та міжпредметні зв'язки, використовуючи свої знання і досвід» та «переходити від простого засвоєння навчального матеріалу, пропонованого або рекомендованого ... до активного набуття знань, самостійного визначення своїх комунікативних потреб і цілеспрямованого пошуку необхідного краєзнавчого матеріалу». Все це, передбачає «самостійну роботу з довідковою літературою, архівним мате-

ріалом, відвідування музеїв, історичних місць, виставок народної творчості, зустрічі та бесіди з цікавими людьми, обмін інформацією тощо», – і таким чином «відбувається творче переосмислення отриманої краєзнавчої інформації» (Алексеєнко, 2014, с.13). А дослідниця І. Волобуєва, розглядаючи «особливості навчання іноземних студентів на підготовчих факультетах», відзначає, що «вивчення української мови, як іноземної, передбачає не тільки засвоєння лінгвістичних знань, умінь та навичок, але й формування комунікативної діяльності іноземних студентів», через «можливість поглиблювати розвиток своїх інтелектуальних можливостей у взаємозв'язку з рідною та іноземною мовами, оволодівати міжкультурною інформацією про історичні, географічні та соціальні поняття і явища країни, де проходить їх навчання» в рамках методу активної поза аудиторної роботи, коли «екскурсії містом, по музеях, ... знайомство з театрами ... виконують не тільки ознайомчий характер, а й навчальний та допомагають іноземним громадянам ознайомитися з культурою, особливостями життя народу України» (Волобуєва, 2014, с.5–6). Отже, можна говорити про необхідність залучення краєзнавчих студій для прискорення адаптації та інтеграції студентів-іноземців в україномовний простір під час навчання у ЗВО.

Що стосується краєзнавчих студій, то їх формування відбувається на засадах історико-культурного та мовного середовища окремих територій (регіонів). В. Голубко та А. Середяк, розглядаючи «методичні засади підготовки історика – краєзнавця: досвід, перспективи», зазначають, що в рамках історико-краєзнавчих студій та/або краєзнавчих студій вивчається широкий спектр напрямів дослідження краю, серед яких, на наш погляд, цікавими для інтеграції студентів-іноземців в україномовний простір можуть бути такі: «повна сучасна назва населеного пункту» та «варіанти назви та особливості вимови впродовж його існування»; «перша історична згадка про село, місто (дата і джерела), обставини заснування, формування визначальних рис»; «топоніми та мікротопоніми, їх походження та зміни під впливом суспільно-політичних умов»; «культурне життя населеного пункту в історичній ретроспективі (музичне, театральне, літературне, мистецьке, спортивно-оздоровче)», а також «читальні (клуби), музеї, кінотеатри, бібліотеки, архіви» та «навчальні заклади, наукові, культурно-освітні установи, основні напрями та показники їх роботи»; «співіснування різних культур: взаємобогачення, конфлікти»; «повсякденне життя меш-

канців населеного пункту); «визначні місця, історичні пам'ятки, пам'ятники, меморіальні дошки»; «культові споруди», які виступають «архітектурною окрасою населеного пункту, осередком духовного, політичного, освітнього життя його мешканців» (Голубко, 2017). При цьому необхідно враховувати те, що Україна має давню історію регіонів, а тому такі регіональні краєзнавчі студії мають особливу цінність для можливостей, через адаптацію та інтеграцію в україномовний простір іноземців, включати наші регіони в глобальний культурний, науковий, навчальний, мовний простір. Так, Е. Забарна, розглядаючи «специфіку дефініції «регіональні студії» та її прикладне використання», акцентує увагу на тому, що «регіональні студії – це термін, якій відповідає дослідженню та моніторингу процесів, що відбуваються в регіоні: історико-культурних, культурно-етичних, соціально-економічних, політичних, економіко-географічних, еколого-природничих та ін.» (Забарна, 2017), адже в сучасних умовах глобалізації та децентралізації регіон є «безпосереднім учасником транскордонного співробітництва, виступає реальним представником продуктивних сил та є віддзеркаленням специфіки розвитку економіки певної території», а тому такі студії під час навчальних комунікацій створюють умови для більш швидкої інтеграції студентів-іноземців в україномовний простір. Як наголошують В. Голубко та А. Середяк, «перспективним і поки що недостатньо розробленим напрямом історії повсякденності є вивчення лінгвістичних особливостей буденної мови, як невід'ємного носія і виразника культури людини», а тому «комплексний підхід істориків та філологів у дослідженнях краю дозволив би показати спільні та відмінні риси спілкування та співіснування людей у різних регіонах, населених пунктах, родинах» (Голубко, 2017). Адже, як зазначають О. Федорова та І. Микитин «...занурення в українське мовно-культурне середовище як одна з умов формування та розвитку слухової рецепції іноземців», коли «ефективним методом формування слухової рецепції виступає занурення в українське мовно-культурне середовище ... та активну різноджерельну аудитивну діяльність» (Федорова, 2019, с.111), а це можна досягти, серед іншого, у краєзнавчих (історико-краєзнавчих) студіях. І. Алексеєнко на прикладі залучення краєзнавчих студій до вивчення англійської мови наголошує на тому, що «інтеграція краєзнавства у процес навчання англійської мови може здійснюватися за двома напрямками: 1) включення краєзнавчої інформації в програму вивчення англійської мови (тобто тема-

тичний спосіб засвоєння краєзнавчої інформації); 2) творче переосмислення отриманої краєзнавчої інформації, вміння конкретизувати, аналізувати та синтезувати історичні та сучасні тенденції розвитку рідного краю та країни» (Алексеєнко, 2014, с. 13). Указані дефініції можна застосовувати також і під час вивчення української мови як іноземної, оскільки краєзнавчі студії досить гармонійно та ефективно допомагають в адаптації та інтеграції в мовний простір, а це водночас сприяє підвищенню рівню мовної та мовленнєвої компетентностей під час набуття професійної компетентності студентів-іноземців під час навчання у ЗВО. Краєзнавчі студії також сприяють міжнаціональним комунікаціям на міжособистісному культурному рівню комунікантів різних культур, національностей, релігій та мов, що особливо важливо під час навчання на мультикультурному, мультирелігійному та мультинаціональному рівнях, які є на сьогодні у ЗВО, що інтегруються у глобальний міжнародний навчально-освітній простір. Як відзначає А. Чернякова, «в контексті етнокраєзнавчих студій, крім заняття-екскурсії, етнографічний та краєзнавчий матеріал можна презентувати, застосовуючи інші інноваційні технології проведення занять, як-от: заняття-конференція, заняття-квест, заняття-гра, заняття-тренінг, краєзнавче караоке, краєзнавча імпреза, історико-краєзнавчий пазл тощо» (Чернякова, 2019, с. 120) в умовах, коли «сучасна методика навчання української мови як іноземної зорієнтована на залучення етнокраєзнавчого матеріалу до змісту навчально-методичної літератури з метою формування кроскультурної компетентності студентів» (Чернякова, 2019, с. 120). Відбувається розширення форм і методів застосування нових сучасних інформаційно-комунікаційних інструментів викладання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи дослідження ролі краєзнавчих студій як елементу ефективної інтеграції студентів-іноземців в україномовний простір, можна відзначити, що вони є ефективним інструментом для сприяння зростання комунікативного та культурного рівнів комунікантів під час вивчення української мови як іноземної, що наразі є особливо важливим. В рамках краєзнавчих студій можна створити відповідне середовище з високим рівнем психологічної готовності іноземних студентів навчатися в країні, а саме: подорожі країною, відвідання історичних місць, музеїв та меморіальних комплексів. Також можна планувати в рамках краєзнавчих студій відвідання виставок, театрів. Концертів, а також проведи у вузі поетичних вечорів, читань та спортив-

них заходів, де іноземні студенти беручи участь будуть швидше адаптовуватися та інтегруватися у національний освітній простір для кращого засвоєння освітніх програм, де мовою навчання є українська (іноземна для іноземних студентів). Так, використання краєзнавчих (історико-краєзнавчих) студій позитивним чином сприяє прискоренню адаптації та інтеграції студентів-іноземців в україномовний простір у рам-

ках набуття професійної освіти медичного профілю під час навчання у закладах вищої освіти України.

Подальша інтеграція вітчизняних закладів вищої освіти у світовий навчально-освітній простір тільки збільшуватиме запит на вивчення української мови як іноземної, тому роль краєзнавчих студій буде тільки зростати, а тому їх використання потребуватиме подальших розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеенко І. В. Реалізація краєзнавчого компонента змісту навчання іноземної мови у старшій школі (на матеріалі елективного курсу з англійської мови). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. «Педагогіка, соціальна робота»*. 2014. Вип. 32, С. 12-14.
2. Волобуєва І. В. Особливості навчання іноземних студентів на підготовчих факультетах. *Педагогіка та психологія*. 2014. Вип. 45. С. 3-13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2014_45_3.
3. Голубко В., Середяк А. Методичні засади підготовки історика-краєзнавця: досвід, перспективи. *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спеціальний випуск III*. Дрогобич, 2017. С. 9-20.
4. Забарна Е. Специфіка дефініції «регіональні студії» та її прикладне використання. URL: <https://konfgeolutsk.wordpress.com/2017/04/05>.
5. Мельник В., Мельник Р. Специфіка викладання курсу «країнознавство» для іноземних студентів у вищих навчальних закладах. *Українська мова як іноземна у фокусі інновацій: від досвіду до впровадження*: зб. матеріалів циклу Міжнародних науково-практичних семінарів. Львів, 2019. С. 88-90.
6. Федорова О., Микитин І. Занурення в українське мовно-культурне середовище як одна з умов формування та розвитку слухової рецепції іноземців. *Українська мова як іноземна у фокусі інновацій: від досвіду до впровадження*: зб. матеріалів циклу Міжнародних науково-практичних семінарів. Львів, 2019. С. 111-114.
7. Чернякова А. Етнокраєзнавчі студії як інструмент формування кроскультурної компетентності іноземних студентів у процесі мовної підготовки. *Українська мова як іноземна у фокусі інновацій: від досвіду до впровадження*: зб. матеріалів циклу Міжнародних науково-практичних семінарів. Львів, 2019. С. 116-124.

REFERENCES

1. Aliksieienko I. V. Realizatsiia kraieznavchoho komponentu zmistu navchannia inozemnoi movy u starshii shkoli (na materialii elektynvnoho kursu z anhliiskoi movy). [Implementation of the local history component of the content of foreign language teaching in high school (on the material of an elective course in English)]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Ser. «Pedagogy, social work»*. 2014. Is. 32, pp. 12-14. [Ukrainian].
2. Volobuieva I. V. Osoblyvosti navchannia inozemnykh studentiv na pidhotovchykh fakultetakh. [Features of teaching foreign students at preparatory faculties]. *Pedagogy and psychology*. 2014. Is. 45. pp. 3-13. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2014_45_3. [Ukrainian].
3. Holubko V., Serediak A. Metodychni zasady pidhotovky istoryka-kraieznavtsia: dosvid, perspektyvy. [Methodical bases of preparation of the historian-local lore expert: experience, prospects]. *Drohobych local lore collection. Special issue III*. Drohobich, 2017. pp. 9-20. [Ukrainian].
4. Zabarna E. Spetsyfika defynitsii «rehionalni studii» ta yii prykladne vykorystannia. [The specifics of the definition of «regional studies» and its application]. Retrieved from: <https://konfgeolutsk.wordpress.com/2017/04/05>. [Ukrainian].
5. Melnyk V., Melnyk R. Spetsyfika vykladannia kursu «krainoznavstvo» dlia inozemnykh studentiv u vshchychkh navchalnykh zakladakh. [The specifics of teaching the course «Country Studies» for foreign students in higher education]. *Ukrainian as a foreign language in the focus of innovation: from experience to implementation*: a collection of materials of the series of International scientific and practical seminars. Lviv, 2019. pp. 88-90. [Ukrainian].
6. Fedorova O., Mykytyn I. Zanurennia v ukrainske movno-kulturne seredovyshechche yak odna z umov formuvannia ta rozvytku slukhovoї retseptsiї inozemtsiv. [Immersion in the Ukrainian linguistic and cultural environment as one of the conditions for the formation and development of auditory reception of foreigners]. *Ukrainian as a foreign language in the focus of innovation: from experience to implementation*: a collection of materials of the series of International scientific and practical seminars. Lviv, 2019. pp. 111-114. [Ukrainian].
7. Cherniakova A. Etnokraieznavchi studii yak instrument formuvannia kroskulturnoi kompetentnosti inozemnykh studentiv u protsesi movnoi pidhotovky. [Ethnographic studies as a tool for the formation of cross-cultural competence of foreign students in the process of language training]. *Ukrainian as a foreign language in the focus of innovation: from experience to implementation*: a collection of materials of the series of International scientific and practical seminars. Lviv, 2019. pp. 116-124. [Ukrainian].

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-43>**Наталя КАБУСЬ,***orcid.org/0000-0003-3665-8501**доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(Харків, Україна) kabusnatali9901@gmail.com***Тетяна ПОГРЕБНЯК,***orcid.org/0000-0002-3947-3951**молодший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
(аналізу і прогнозування надзвичайних ситуацій)
факультету підготовки спеціалістів бойового оперативного забезпечення
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Львів, Україна) tetyanapogrebnyak1@gmail.com*

ОБҐРУНТУВАННЯ ЗМІСТУ ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТА «ПРОФЕСІЙНІ РИЗИКИ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ» В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ ГАЛУЗІ

У статті доведено, що здатність фахівця соціальної галузі до профілактики ризиків у професійній діяльності з метою збереження працездатності, індивідуального й професійного здоров'я є невід'ємним компонентом його професійної компетентності, здатності до сталого професійного розвитку. Відповідно до мети статті обґрунтовано зміст освітнього компонента «Професійні ризики в соціальній роботі» в системі професійної підготовки фахівців соціальної галузі, що передбачає ознайомлення з теоретичними засадами й практичними аспектами профілактики ризиків у соціально-педагогічній діяльності й сприяє формуванню ризикологічної компетентності майбутніх фахівців соціальної галузі, умінь і навичок попередження професійних ризиків, збереження здоров'я, працездатності та мотивації праці. В межах теоретичного модулю доцільним є вивчення тем: «Професійні ризики в соціально-педагогічній роботі як науково-практична проблема», «Види умов праці та їх вплив на здоров'я людини», «Професійні ризики соціального педагога та працівника», «Вплив ризиків на професійне здоров'я фахівця соціальної галузі», «Професійний розвиток фахівця соціальної сфери. Відхилення у професійному розвитку», «Професійна зрілість. Рух у професії», «Управління ризиками. Основи ризик-менеджменту». Практичний модуль передбачає ознайомлення з темами: «Методика попередження ризиків діяльності фахівця соціальної сфери під час роботи з окремими категоріями клієнтів», «Проблема профілактики руйнівних комунікацій», «Профілактика деструкції професійного самоствердження та демотивації продуктивності праці», «Стрес у професійній діяльності фахівця соціальної сфери», «Синдром професійного вигорання як чинник ризику соціально-педагогічної професії», «Профілактика та психологічна корекція професійного вигорання фахівця соціальної галузі», «Форми та методи роботи з профілактики та корекції професійного вигорання фахівця соціальної сфери», «Психогігієна праці соціального педагога та працівника», «Самоменеджмент та техніки саморегуляції у діяльності фахівця соціальної галузі». Досвід впровадження курсу в освітній процес підтвердив підвищення рівня ризикологічної компетенції майбутніх фахівців соціальної галузі як невід'ємної складової їхньої професійної компетентності.

Ключові слова: ризик, професійний ризик, професійна компетентність, сталий професійний розвиток, професійна підготовка, фахівці соціальної галузі.

Natalia KABUS,*orcid.org/0000-0003-3665-8501**Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Social Work and Social Pedagogy
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) kabusnatali9901@gmail.com*

Tetiana POHREBNIAK,

orcid.org/0000-0002-3947-3951

*Junior Researcher of Research Laboratory (Analysis and Forecasting of Emergencies)
of the Faculty of Combat Operational Support Specialists Training
Hetman Petro Sahaydachnyi National Army Academy
(Lviv, Ukraine) tetyanapogrebnyak1@gmail.com*

SUBSTANTIATION OF THE CONTENT OF THE EDUCATIONAL COMPONENT "PROFESSIONAL RISKS IN SOCIAL WORK" IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL TRAINING OF SPECIALISTS IN THE SOCIAL FIELD

The article proves that the ability of a social worker to prevent risks in professional activities in order to maintain ability to work, individual and occupational health is an integral component of his professional competence, ability to sustainable professional development. According to the purpose of the research, the content of the educational component "Professional risks in social work" in the system of professional training of social workers has been substantiated. The course provides acquaintance with theoretical principles and practical aspects of risk prevention in socio-pedagogical activities and promotes formation of risk competence of future social workers, development of skills and abilities to prevent occupational risks, maintain health, efficiency and motivation. Within the theoretical module it is advisable to study the topics: "Professional risks in socio-pedagogical work as a scientific and practical problem", "Types of working conditions and their impact on human health", "Professional risks of social teachers and workers", "Impact of risks on the professional health of a social worker", "Professional development of the specialist in the social field. Deviations in professional development", "Professional maturity. Movement in the profession", "Risk management. Fundamentals of risk management". The practical module provides acquaintance with the following topics: "Methods of preventing the risks of a social worker when working with certain categories of clients", "The problem of prevention of destructive communications", "Prevention of destruction of professional self-affirmation and demotivation of labor productivity", "Stress in professional activity of a social worker", "Professional burnout syndrome as risk factor of socio-pedagogical profession", "Prevention and psychological correction of professional burnout of a social worker", "Forms and methods of work on prevention and correction of professional burnout of a social worker", "Psychohygiene of social pedagogy and worker", "Self-management and self-regulation techniques in the activities of a specialist in the social field". The experience of course introducing into the educational process confirmed increase in the level of risk competence of future specialists in the social field as an integral part of their professional competence.

Key words: *risk, professional risk, professional competence, sustainable professional development, professional training, specialists in the social field.*

Постановка проблеми. Не викликає сумніву, що праця сприятливо впливає на особистість, сприяючи задоволенню базових потреб людини, надаючи засоби для існування, можливість само-реалізації, досягнення значущих життєвих цілей, сприяє усвідомленню людиною власної значущості і цінності, відчуттю власної місії, здобуттю соціального статусу, набуттю самоповаги. Людина будь-якої професії поступово усвідомлює значущість і цінність своєї праці, її позитивний внесок у різні сфери життєдіяльності суспільства.

Водночас необхідно враховувати: надмірне зосередження на професійній діяльності, що є характерною ознакою нашого часу в умовах соціально-економічної нестабільності, зосередження лише на позитивних аспектах праці, поряд із не володінням способами та прийомами попередження професійних ризиків може негативно відбитися на здоров'ї працюючого, його емоційному, психічному й фізичному благополуччі (Health 21, 1999; Khatuntseva, 2020). Професійна діяльність займає значну частину продуктивного життя людини й неодмінно впливає на особистість

фахівця, і якщо людина не володіє способами попередження чи зниження рівня дії професійних ризиків, це може вкрай негативно вплинути на рівень як особистого, так і професійного здоров'я фахівця.

Аналіз досліджень. Здійснений науковий пошук свідчить, що проблему професійних ризиків досліджували Т. Колтунович, М. Корольчук, П. Мельник, Е.Симанюк та інші вчені, які відзначають, що ризики є невід'ємним компонентом будь-якої діяльності (Корольчук, 2017; Мельник, 2011; Колтунович, 2012, Симанюк, 1997). Отже, здатність фахівця соціальної галузі до профілактики ризиків у професійній діяльності з метою збереження працездатності, індивідуального й професійного здоров'я має бути невід'ємним компонентом його професійної компетентності, здатності до сталого професійного розвитку (Agenda, 2015).

Соціальний педагог як фахівець, котрий надає кваліфіковану допомогу різним категоріям населення, сприяючи сталому розвитку представників різних соціальних груп (Кабусь, 2017; 2018), тим

паче, має бути здатним допомогти самому собі, володіти й застосовувати техніки самовідновлення й, за необхідності, самореабілітації з метою збереження професійного та особистого здоров'я. Воднораз здійснений нами аналіз навчальних планів та програм підготовки фахівців соціальної галузі свідчить, що проблема профілактики професійних ризиків переважно розглядається в контексті попередження професійного вигорання, зокрема, фахівців, котрі працюють на телефоні довіри, з людьми у складних життєвих обставинах. Окремі питання порушеної проблеми висвітлюються в курсах «Теорія і методика соціальної роботи з сім'єю», «Робота з дітьми вулиць», «Соціально-педагогічна діяльність з дітьми девіантної поведінки», «Соціально-педагогічне консультування». Проведені нами опитування здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю «Соціальна робота» засвідчили, що більшість з них не мають достатньо чіткого уявлення про проблеми, з якими стикатимуться протягом професійної діяльності, недостатньо володіють методиками збереження професійного здоров'я, а бесіди зі студентами, які працюють за професією, особливо в центрах соціальних служб, свідчать про складність і напруженість роботи, значне стресогенне навантаження фахівця, в результаті якого деякі з них приймають рішення не працювати в сфері обраної професії.

Отже, проблема підготовки фахівців соціальної галузі, здатних до попередження й подолання професійних ризиків, є актуальною – знання, уміння та навички в означеній сфері вкрай потрібні фахівцям, які працюють з різними категоріями клієнтів у різних соціальних сферах та інституціях.

Метою статті є обґрунтування змісту навчальної дисципліни «Профілактика ризиків у соціальній роботі», яку впроваджено в навчальний процес підготовки фахівців за спеціальністю 231 «Соціальна робота» в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди.

Виклад основного матеріалу. Здійснений науковий пошук свідчить, що загалом під ризиком розуміють: усвідомлення можливості небезпеки, сміливий вчинок зі сподіванням успіху; можливість невдачі або збитків у справі; ймовірні небажані наслідки, що супроводжують діяльність; небезпеку, що загрожує людині або її законним правам та інтересам; міри небезпек, що виникають у зв'язку з небажаним, небезпечним для людини розвитком подій та усвідомленням цих загроз. Як відзначають дослідники (Мельник,

2011), ризик, з психосоціальних позицій, означає добровільно-залежне попадання людини в умови, які можуть бути небезпечними для її життя. Ризикувати – означає діяти сміливо, рішуче, наражаючись на небезпеку в умовах невизначеності, з урахуванням можливого недосягнення поставленої мети або її досягнення через спричинення шкоди третім особам, матеріальним цінностям чи особі, яка ризикує (там само).

Під професійним ризиком розуміють ймовірність заподіяння шкоди здоров'ю людей в процесі професійної діяльності; ймовірність пошкодження (втрати) здоров'я або загибелі працівника внаслідок впливу на нього небезпечного чи шкідливого виробничого чинника при виконанні ним своїх трудових обов'язків (Мельник, 2011). Ризики професій є невід'ємним компонентом трудової діяльності, професійний ризик є тим, на що необхідно зважати, приймаючи рішення на користь обрання тієї чи іншої професії (Прокопенко, 2019). Різні професії пов'язані з різним ступенем ризику для суб'єкта праці; розрізняють прийнятний, надмірний, граничнодопустимий та неприпустимий види ризиків; оптимальні, допустимі, шкідливі та небезпечні, з підвищеною небезпекою умови і характер праці; професійні ризики можуть бути прийнятними, допустимими, підвищеними, високими, дуже високими, надзвичайно високими й абсолютними.

Необхідно відзначити, що уникнути ризиків неможливо, вони пронизують усе наше життя. Вважається, що нездатність людини ризикувати, полишати зону комфорту не дозволяє досягати успіху у життєдіяльності й у цілому стримує особистісне зростання і розвиток. Воднораз очевидно, що дотримання правил безпеки життєдіяльності є важливою умовою виживання. Відповідно, ознайомлення з ризиками професійної діяльності дозволить фахівцю свідомо діяти для їх попередження й мінімізації, а також для власного самовідновлення й, за необхідності, самореабілітації.

Відомо, що професія фахівця соціальної галузі – соціального педагога, соціального працівника, поряд з професіями педагога і лікаря, належить до групи професій з підвищеною моральною відповідальністю за життя людини. Воднораз, попри високу значущість професії соціального педагога та працівника в суспільстві, місією яких є соціальне виховання й надання допомоги людям, котрі перебувають у складних життєвих обставинах, означена професія, на жаль, на сьогодні не належить до професій з високим рівнем престижу та визнання у суспільстві й відповідно не характеризується високим рівнем оплати праці.

Все це, поряд зі значною різноманітністю функціональних обов'язків й не завжди високою в силу різних причин ефективністю соціально-педагогічної діяльності, зумовлює суттєве психологічне й стресогенне навантаження на фахівця соціальної галузі, рівень дії якого залежить від сфери його професійної діяльності – від найнижчого у закладах освіти, установах соціального захисту, центрах зайнятості – до найвищого у фахівців центрів соціальних служб, тих хто працює на телефоні довіри, з людьми з особливими потребами, жертвами насильства, бездоглядними, людьми з асоціальною поведінкою, різного роду залежностями, переселенцями та іншими категоріями людей у гострому кризовому стані. Напружений ритм професійної діяльності, щоденна взаємодія з проблемним контингентом, який сподівається на вирішення суттєвого спектру проблем фахівцем соціальної галузі й водночас не завжди стає активним суб'єктом взаємодії, висуває значні вимоги до особистості професіонала, його професійної компетентності та особистісних якостей й, відповідно, поступово впливає на самого фахівця, його емоційне і психологічне благополуччя.

У зв'язку з цим, введення освітнього компонента «Профілактика ризиків у соціальній роботі» в освітню програму підготовки фахівців за спеціальністю «Соціальна робота» в 7 семестрі на четвертому році навчання є своєчасним і актуальним.

Уважаємо, що означений курс має нести інформацію як теоретичного і практичного характеру й сприяти формуванню ризикологічної компетенції майбутнього фахівця соціальної галузі як невід'ємної складової його професійної компетентності. З огляду на це обґрунтовуємо два змістові модулі у межах означеної дисципліни, а саме: «Теоретичні засади профілактики ризиків у соціальній роботі» та «Практичні аспекти профілактики ризиків у соціально-педагогічній діяльності». Нами було розроблено програму означеної дисципліни, що розрахована на 3 кредити, містить 10 год. лекційних та 30 год. семінарських занять, 80 – самостійної роботи й передбачає підсумковий контроль у формі іспиту.

Освітній компонент “Профілактика ризиків у соціальній роботі” спрямовано на формування у здобувачів системи знань про зміст та особливості можливих ризиків у соціальній роботі з метою їх попередження та мінімізації негативних наслідків, набуття майбутніми фахівцями вмінь застосовувати технології самоменеджменту та саморегуляції для збереження власного професійного здоров'я, формування ризикологічної ком-

петентності як компоненту професійної культури фахівця соціальної галузі.

Завданнями вивчення дисципліни є: 1) поглиблення знань майбутніх фахівців соціальної галузі про суть та особливості понять «ризик», «професійний ризик», несприятливі чинники професійної діяльності фахівця соціальної сфери, «професійні ризики в соціально-педагогічній роботі»; 2) розширення знань здобувачів про види умов праці та їх вплив на здоров'я людини, вплив ризиків на професійне здоров'я фахівця соціальної сфери, особливості професійного розвитку фахівця соціальної сфери, етапи та рівні професійного розвитку фахівця; 3) формування уявлення про відхилення у професійному розвитку фахівця, види професійних деформацій та криз соціального працівника, симптоми та детермінанти виникнення синдрому професійного вигорання, способи його профілактики та подолання; суть ризик-менеджменту та стрес-менеджменту; 4) формування ризикологічної компетентності майбутніх фахівців соціальної галузі, умінь і навичок попередження професійних ризиків, збереження здоров'я, працездатності та мотивації праці; 5) формування у майбутніх фахівців здатності оцінювати стан власного професійного здоров'я, визначати відхилення і порушення у професійному розвитку; 6) оволодіння вміннями розробляти заходи запобігання професійних та кадрових ризиків у соціальній роботі, попереджувати ризики діяльності під час роботи з окремими категоріями клієнтів, застосовувати ефективні стратегії профілактики й подолання професійного вигорання, техніки самоменеджменту та саморегуляції, надавати професійну допомогу іншим людям.

Вивчення навчальної дисципліни сприяє формуванню таких програмних компетентностей: 1) інтегральної – здатності розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у соціальній і соціально-педагогічній діяльності, що передбачає застосування теорій та методів відповідної науки, проведення досліджень і характеризується комплексністю та невизначеністю умов; 2) загальних – здатності застосовувати знання у практичних ситуаціях; планувати та управляти часом; знання та розуміння предметної області та професійної діяльності; вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми; мотивувати людей та рухатися до спільної мети; 3) спеціальних – здатності прогнозувати перебіг соціальних процесів; розробляти шляхи подолання соціальних проблем і знаходити ефективні методи їх вирішення; застосовувати методи менеджменту для організації власної професійної діяльності та управління

діяльністю соціальних працівників і волонтерів, іншого персоналу; взаємодіяти з клієнтами, представниками професійних груп та громад.

Розглянемо зміст обґрунтованих нами модулів докладніше. Так, у межах першого змістового модулю «Теоретичні засади профілактики ризиків у соціальній роботі» доцільним є вивчення тем: 1) «Професійні ризики в соціально-педагогічній роботі як науково-практична проблема» (зокрема, ознайомлення з питаннями: категорія ризику в професійній діяльності та життєдіяльності; ризики професій як невід’ємний компонент трудової діяльності; несприятливі чинники професійної діяльності); 2) «Види умов праці та їх вплив на здоров’я людини» (оптимальні, допустимі, шкідливі та небезпечні умови праці; групи професій за категоріями ризику; оцінка професійних ризиків; ризики професій типу «людина – людина»; соціальний працівник як представник групи професій з підвищеною моральною відповідальністю за здоров’я і життя окремої людини, соціальних груп, суспільств), «Професійні ризики соціального педагога та працівника» (категорії працівників за схильністю до ризику – схильні, нейтральні, не схильні до ризику; ризики діяльності персоналу підприємств; чинники професійного ризику фахівця соціальної галузі; професійні (професійної деформації, виникнення «синдрому емоційного вигорання», професійної втоми) та кадрові (адаптації персоналу, мотивації співробітників, неефективного використання персоналу) ризики в соціальній роботі); 4) «Вплив ризиків на професійне здоров’я фахівця соціальної галузі» (професійне здоров’я фахівця; методики оцінки професійного здоров’я фахівця соціальної галузі; способи мінімізації професійних ризиків, заходи запобігання професійних та кадрових ризиків у соціальній роботі); 5) «Професійний розвиток фахівця соціальної сфери. Відхилення у професійному розвитку» (етапи та рівні професійного розвитку фахівця; відхилення і порушення у професійному розвитку; ознаки порушення професійного розвитку; сутність, види професійної деформації, види професійних криз; попередження професійних криз та деформацій на різних етапах діяльності фахівця); 6) «Професійна зрілість. Рух у професії» (усвідомлення ризиків як стимул професійного вдосконалення; професійна, особистісна, соціальна, емоційна зрілість фахівця; побудова кар’єри; формула успіху у професії); 7) «Управління ризиками. Основи ризик-менеджменту» (ризикологія як наука про управління ризиками; суть ризикологічної компетенції фахівця соціальної галузі; місце ризикологічної

компетенції у професійній культурі соціального педагога та працівника).

Другий модуль «Практичні аспекти профілактики ризиків у соціально-педагогічній діяльності» спрямовано на оволодіння методиками попередження ризиків у професійній діяльності. Це передбачає розгляд тем: 1) «Попередження ризиків діяльності фахівця соціальної сфери під час роботи з окремими категоріями клієнтів» (методики роботи з конкретними категоріями клієнтів – людьми та сім’ями у складних життєвих обставинах, з соціально уразливими категоріями (неблагополучна сім’я, діти та дорослі з порушенням розвитку, люди з особливими потребами, люди старшого віку, девіанти, правопорушники, засуджені, особи, що повернулися з місць позбавлення волі, хворі на небезпечні хвороби, наркотично залежні, в стані алкогольного сп’яніння, діти і люди вулиць, суїциденти, люди у стані ПТСР, внутрішньо переміщені особи) в контексті запобігання професійного ризику); 2) «Проблема профілактики руйнівних комунікацій» (ознайомлення з питаннями: внутрішньособистісні й міжособисті конфлікти; стадії розвитку конфлікту; управління конфліктами; ефективні та неефективні стратегії попередження і вирішення конфліктів; конфлікти на робочому місці; види мобінгу, способи його попередження і подолання); 3) «Профілактика деструкції професійного самоствердження та демотивації продуктивності праці» (деструкція професійного самоствердження як проблема; рівень задоволення професією; порівняння переваг і ризиків професій різних типів; демотивація продуктивності праці; стадії втрати мотивації; система мотивації праці; стимули праці; способи підвищення мотивації фахівця); 4) «Стрес у професійній діяльності фахівця соціальної сфери» (стрес, дистрес, еустрес, їх вплив на здоров’я людини; стресогенне навантаження фахівця соціальної галузі; стресори у соціальній роботі; види стресу фахівця соціальної галузі; стресостійкість; здатність до саморегуляції й підтримки професійного здоров’я як компоненти професійної компетентності фахівця; стрес-менеджмент; захисні механізми та копінг-стратегії як ресурси особистості у боротьбі зі стресом та професійним вигоранням); 5) «Синдром професійного вигорання як чинник ризику соціально-педагогічної професії» (синдром професійного вигорання: поняття, симптоми та детермінанти виникнення; емоційне, психологічне, професійне вигорання фахівця; чинники професійного вигорання; стадії професійного вигорання; характерологічні маркери основних стадій професійного виго-

рання); 6) «Профілактика та психологічна корекція професійного вигорання фахівця соціальної галузі» (прояви професійного вигорання фахівця залежно від досвіду професійної діяльності; особливості перебігу внутрішньоособистісних конфліктів у контексті синдрому «професійного вигорання»; вплив стажу професійної діяльності на розвиток внутрішньоособистісного конфлікту фахівця; взаємозв'язки показників професійного вигорання та внутрішньоособистісного конфлікту фахівця; чинники протидії професійному вигоранню фахівця; зв'язок характерологічних типів особистості фахівця зі схильністю до професійного вигорання; характеристики особистості, не схильної до професійного вигорання); 7) «Форми та методи роботи з профілактики та корекції професійного вигорання фахівця соціальної сфери» (рівні профілактики професійного вигорання: соціальний, організаційний, міжособистісний, особистісний; психокорекційні заходи подолання професійного вигорання та вирішення внутрішньоособистісного конфлікту фахівця); 8) «Психогігієна праці соціального педагога та працівника» (показники психічного здоров'я фахівця – самоповага, вміння володіти собою, здатність швидко реагувати на непередбачувані ситуації, спроможність до відновлення психічної та душевної рівноваги; умови збереження працездатності – володіння методиками, техніками, прийомами відновлення емоційного, психологічного здоров'я та рівноваги, фізичної працездатності); 9) «Самоменеджмент та техніки саморегуляції у діяльності фахівця соціальної галузі» (суть самоменеджменту як технології ефективного розподілу особистих ресурсів; техніки саморегуляції та самокорекції; способи самореабілітації; шляхи збереження професійного здоров'я та мотивації праці; методики оздоровлення та відновлення працездатності; саморегуляція емоційного, психологічного стану; боротьба з психологічним стресом, аутотренінги).

Індивідуальне навчально-дослідне завдання передбачає розробку і захист індивідуальних

проектів студентів щодо профілактики ризиків під час роботи з конкретною категорією клієнтів соціальної сфери, що презентується здобувачами на останньому занятті курсу.

Вивчення означених тем сприяє досягненню таких програмних результатів навчання: 1) набуттю здатності здійснювати пошук, аналіз і синтез інформації з різних джерел для вирішення професійних завдань і встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між соціальними подіями та явищами; 2) ідентифікувати, формулювати і розв'язувати завдання у сфері соціальної роботи, інтегрувати теоретичні знання та практичний досвід; 3) використовувати методи профілактики для запобігання можливих відхилень у психічному розвитку, порушень міжособистісних стосунків, для розв'язання конфліктів, попередження соціальних ризиків та складних життєвих обставин; 4) застосовувати методи менеджменту для організації власної професійної діяльності та управління діяльністю соціальних працівників і волонтерів, іншого персоналу.

Висновки. Таким чином, під час вибору професії людина має зважати як на позитивні сторони, так і на потенційні ризики професійної діяльності й, на підґрунті свідомого професійного вибору, оволодівати стратегіями попередження й мінімізації означених ризиків як під час навчання в університеті, так і розширювати відповідні знання та вміння в процесі трудової діяльності для збереження високого рівня працездатності й продуктивної життєдіяльності в цілому. Досвід впровадження означеного курсу в освітній процес підтвердив його позитивний вплив на формування професійної компетентності майбутніх фахівців. Студенти, котрі працюють в сфері обраної професії, змінили своє ставлення до труднощів, що виникають у ході професійної діяльності й не мають наміру полишати професію. Перспективою подальших досліджень є висвітлення результатів впровадження освітнього компоненту в процес професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Health 21: The policy framework for achieving health for all in the European region. WHO / ERB WHO, Copenhagen, 1999, 310 p.
2. Khatuntseva S., Kabus N., Portyan M., Zhernovnykova O., Kara S., Knysh S. The Method of Forming the Health-Saving Competence of Pedagogical Universities' Students. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*, 2020, Vol. 12, Is. 1, P. 185-197. DOI:10.18662/rrem/208.
3. Колтунович Т. А. Як не згоріти у полум'ї професії. Чернівці: ЧНУ, 2012. 200 с.
4. Корольчук М. С. Професійне вигорання працівників освіти: монографія. К.: КНЕУ, 2017. 304 с.
5. Мельник П. В. Ризики професій в соціально-практичній, кримінально-правовій та економічній сферах: монографія. К, 2010. 312 с.

6. Сыманюк Э. Э., Зеер Э. Ф. Кризисы профессионального становления личности. *Психологический журнал*. 1997. Т.18. №6. С. 35-44.
7. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>
8. Кабусь Н. Д. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до сталого розвитку соціальних груп: теорія і практика: монографія. Харків: Видавець Іванченка І. С., 2017. 416 с.
9. Кабусь Н. Д. Стратегічні напрями соціально-педагогічної інноватики. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки, 2018. № 8 (322), С. 203-210.
10. Прокопенко І. А. Професійне вигорання педагогів як психолого-педагогічна проблема. *Наукові записки кафедри педагогіки*, 2019. Вип. 45. С 59-64.

REFERENCES

1. Health 21: The policy framework for achieving health for all in the European region. WHO / ERB WHO, Copenhagen, 1999, 310 p. [in English].
2. Khatuntseva S., Kabus N., Portyan M., Zhernovnykova O., Kara S., Knysh S. The Method of Forming the Health-Saving Competence of Pedagogical Universities' Students. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*, 2020, Vol. 12, Is. 1, P. 185-197. DOI:10.18662/rrem/208.
3. Koltunovych T.A. Yak ne zghority u polumi profesii [How not to burn in the flames of the profession]. Chernivtsi: ChNU, 2012, 200 p. [in Ukrainian].
4. Korolchuk M.S. Profesiine vyhoriannia pratsivnykiv osvity [Professional burnout of educators]. K.: KNEU, 2017, 304 p. [in Ukrainian].
5. Melnyk P.V. Ryzky profesii v sotsialno-praktychnii, kryminalno-pravovii ta ekonomichnii sferakh [Risks of professions in the socio-practical, criminal law and economic spheres]. K, 2010, 312 p. [in Ukrainian].
6. Symanyuk E.E., Zeyer E.F. Krizisy professionalnogo stanovleniya lichnosti. [Crises of the professional formation of the personality]. *Psikhologicheskii zhurnal*. 1997, Vol. 18, Nr. 6, pp. 35-44 [in Russian].
7. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Retrieved from: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld> [in English].
8. Kabus N. D. Pidhotovka maibutnykh sotsialnykh pedahohiv do staloho rozvytku sotsialnykh hrup: teoriia i praktyka: monohrafiia [Future Social Teachers' Training for Sustainable Development of Social Groups: Theory and Practice: monograph]. Kharkiv: Vydavets Ivanchenka I. S., 2017, 416 p. [in Ukrainian].
9. Kabus N. D. Strategichni naprjamy socialjno-pedagoghichnoji innovatyky [Strategic directions of innovative social pedagogics]. *Taras Shevchenko LNU Bulletin. Pedagogical Sciences*, 2018, Nr 8 (322), pp. 203-210 [in Ukrainian].
10. Prokopenko I. A. Profesiine vyhorannia pedahohiv yak psykhologo-pedahohichna problema [Professional burnout of teachers as a psychological and pedagogical problem]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky*, 2019, Issue 45, pp. 59-64 [in Ukrainian].

УДК: 373.2-056

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-44>

Ганна КАВИЛІНА,
Orcid.org/0000-0002-8378-1951

кандидат педагогічних наук,

викладач кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

(Одеса, Україна) annakavylina@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

У статті розглянуто особливості мовлення дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю. Актуальність своєчасного розвитку мовлення в дошкільні роки визначається, зокрема, завданням створення оптимальних умов для повноцінного вираження потенціалу кожної дитини, що проявляється в діяльності дітей та пов'язане із спілкуванням. Здатність до спілкування розуміється як складна здібність використовувати засоби взаємодії (словесні, предметно-практичні, лінгвістичні), що забезпечують успіх цілей спілкування.

Основна увага зосереджується на теоретико-методичних засадах дослідження, так розглянуто дослідження О. В. Боряк, Є. О. Кузьминської, які вивчали особливості психічного розвитку у дітей з розумовою відсталістю, усного та письмового мовлення, особливості та вплив формування розумових операцій. Розглянуто дослідження М. А. Савченко, Є. Ф. Соботвич, Г. А. Каше, М. С. Певзнер, які вивчали особливості психічного розвитку дітей з вадами інтелекту, виявляли особливості їх усного та писемного мовлення, формування розумових операцій.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури розкрито методіку формувального етапу експерименту і етапи її впровадження, яка складалась із низки ігор та вправ, що були направлені на підвищення рівня мовлення та розвитку слухового сприймання дітей, та підвищення рівня фонематичного сприймання та рівня мовлення у дітей.

Доведено, що розроблена методіка виявилася дієвою, перехід дітей експериментальної групи на більш вищий рівень розвитку сприяли збагаченню мовленнєвого досвіду і словника дітей у повсякденному житті.

Важливість проблеми мовлення дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю пояснюється насамперед тісним зв'язком між пізнавальною функцією мовлення, процесом розвитку мовлення та пізнавальною діяльністю. Поганий розвиток мовлення негативно впливає на загальний розумовий розвиток дитини, ускладнюючи спілкування з іншими.

Ключові слова: *мовленнєвий розвиток, діти дошкільного віку, розумова відсталість, збагачення мовленнєвого досвіду.*

Ganna KAYLINA,
orcid.org/0000-0002-8378-1951

Candidate of Pedagogical Sciences,

Lecturer at the Department of Family and Special Pedagogy and Psychology

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

(Odessa, Ukraine) annakavylina@gmail.com

PECULIARITIES OF SPEECH OF PRESCHOOL CHILDREN WITH MENTAL RETARDATION

The article considers the peculiarities of speech of preschool children with mental retardation. The urgency of timely speech development in preschool years is determined, in particular, by the task of creating optimal conditions for the full expression of the potential of each child, which is manifested in the activities of children and associated with communication. The ability to communicate is understood as a complex ability to use the means of interaction (verbal, subject-practical, linguistic) that ensure the success of communication goals.

The main attention is focused on the theoretical and methodological principles of the study, so considered the study of O. Boryak, E. Kuzminskaya, who studied the features of mental development in children with mental retardation, oral and written speech, features and influence of mental operations.

The research of M. Savchenko, E. Sobotovich, G. Kashe, M. Pevzner is considered, who studied the peculiarities of mental development of children with intellectual disabilities, revealed the peculiarities of their oral and written speech, the formation of mental operations.

Based on the analysis of psychological and pedagogical literature revealed the methodology of the formative stage of the experiment and the stages of its implementation, which consisted of a series of games and exercises aimed at improving speech and auditory perception of children and improving phonemic perception and speech level in children.

It is proved that the developed technique proved to be effective, the transition of children of the experimental group to a higher level of development contributed to the enrichment of children's speech experience and vocabulary in everyday life.

The importance of the problem of speech in preschool children with mental retardation is explained primarily by the close connection between the cognitive function of speech, the process of speech development and cognitive activity. Poor speech development negatively affects the overall mental development of the child, making it difficult to communicate with others.

Key words: *speech development, preschool children, mental retardation, enrichment of speech experience.*

Постановка проблеми. Мовлення дитини – це особлива форма її діяльності та особливий результат її зусиль у розвитку життєвого простору. Погано сформована або збережена здатність говорити рідною мовою та раннє оволодіння іншою перешкоджає інтелектуальному розвитку дітей.

Актуальність своєчасного розвитку мовлення в дошкільні роки визначається, зокрема, завданням створення оптимальних умов для повноцінного вираження потенціалу кожної дитини, що проявляється в діяльності дітей та пов'язане із спілкуванням (Мартинчук, 2010:45).

Формування всіх психічних функцій, психічних процесів і особистості дитини загалом неможливе без контакту людини з іншими людьми. Здатність до спілкування розуміється як складна здібність використовувати засоби взаємодії (словесні, предметно-практичні, лінгвістичні), що забезпечують успіх цілей спілкування (Проскурак, 2014: 37).

Аналіз дослідження показує, що розумово відсталі діти – це не тільки сама мова, а й її передумови: просторові рухи не розвинені, інтерес до інших не сформувався, предметна діяльність не розвинулася. Усі ці важливі фактори, поряд із розвитком семантичної сторони мови, також лежать в основі граматичної структури. Крім того, ці діти не потребують спілкування і не мають вдосконалених засобів спілкування. Відсутність розвитку комунікативної функції мови, як правило, сприймається як частина структури порушення комунікативної діяльності (з конкретними мотивами та потребами, мовленнєвими та немовними засобами, цілями та контрольними точками).

Аналіз досліджень. Питаннями про особливості мовлення дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю займалися такі вчені, як Л. С. Виготський, Л. В. Занков, М. Ф. Гнездилов, Г. М. Дульнев, А. Н. Леонтьев, М. П. Феофанов, В. Г. Петрова, М. А. Савченко, Є. Ф. Собонович, Г. А. Каше, М. С. Певзнер. Вчені вивчали особливості психічного розвитку дітей з вадами інтелекту, виявляли особливості їх усного та писемного мовлення, виявляв вплив поганого мовленнєвого розвитку на формування розумових операцій.

Мета статті – вивчити і узагальнити теоретичний матеріал, експериментально дослідити осо-

бливості мовлення дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю.

Виклад основного матеріалу. Насамперед необхідно визначити поняття «Розумова відсталість». Розумова відсталість – загальний стан розумової відсталості, при якому є очевидний дефіцит розумових здібностей, набутих при народженні або в ранньому дитинстві (до 3-річного віку).

Розумова відсталість може бути спричинена різноманітними етіологічними та патогенетичними факторами, що впливають на розвиток плода, народження або перші роки життя. У більшості випадків розумова відсталість – це не болючий процес, а патологічний стан, який іноді є наслідком шкідливих наслідків, і немає тенденції до прогресування (Маркевич, Загородній, Зайцев, 2011:58).

Формування мовленнєвої діяльності є основою для розвитку дітей з вадами інтелекту в дошкільному віці, що є провідним напрямком у концепції дошкільної освіти. Розвиток мовлення дитини – це процес оволодіння рідною мовою, пізнання навколишнього середовища, вивчення людського досвіду, самопізнання та саморегуляції, спілкування та взаємодія людини (Блеч, 2014:7).

Розвиток мовлення у розумово відсталих дітей – одна з основних частин загальної корекційної роботи у спеціальних дошкільних закладах. Поганий розвиток мовлення – один із проявів розумової відсталості у дітей. Як правило, це спричинено ранньою поразкою центральної нервової системи та специфічними особливостями роботи психічних процесів. Когнітивна пасивність, зниження інтересу до навколишнього середовища, недостатній розвиток матеріальної діяльності негативно впливають на формування потреби у спілкуванні з дорослими. Внаслідок цього порушується природний механізм засвоєння мови. Як результат, потреба у спілкуванні, цікаве емоційне ставлення до дорослого, бажання зрозуміти та наслідувати його у всьому – важлива психологічна умова появи усного (словесного) мовлення у дітей (Блеч, 2014:10).

Специфічні особливості розвитку мовлення у розумово відсталих дітей були виявлені в ході

досліджень О. В. Боряк, Є. О. Кузьминської. Вчені вивчали особливості психічного розвитку у дітей з розумовою відсталістю, усного та письмового мовлення, особливості та вплив недостатнього мовленнєвого розвитку на формування розумових операцій (Боряк, 2019:38), (Кузьмінська, 2015:180)

«Розумова відсталість – це не хвороба. Вона може бути спричинено хворобою (наприклад, менінгітом) або генетичними порушеннями (наприклад, синдромом Дауна). Це також може бути спричинено фізичним ураженням мозку під час вагітності, пологів або життя. Це може бути спричинено складними соціальними та психологічними причинами. У багатьох випадках точна причина невідома» (Колупаєва, 2013:34).

Українські педіатри В. М. Кузнецов та В. М. Чернявський використовують медичний термін «олігофренія», що включає гострі та хронічні інфекції, інтоксикацію, травму матері, родову травму, хронічну асфіксію зародка, несприятливу спадковість через дитячу хворобу в перші роки життя або перенесення хвороби плоду при енцефаліті або менінгіті.

Розвиток мовлення та формування комунікативних навичок у дітей повинно відбуватися у всіх видах діяльності, повсякденному житті, а також на спеціальних логопедичних корекційних заняттях (оволодіння одиницями спілкування); сюжетна роль та театралізовані ігри (активізація мовленнєвих засобів); заняття з малювання, ліплення, дизайну, (функція регулювання мови, зв'язок сприйняття слова до формування та оновлення ідей у словах); розвиток мовлення, ознайомлення з навколишнім середовищем, формування елементарних математичних уявлень на заняттях фізичного, музичного та емоційного виховання; індивідуальна корекційна робота (корекція мовленнєвих порушень, розвиток фонематичного сприйняття, слуху) (Колупаєва, 2013:57).

Словниковий запас розумово відсталих дітей збагачується дуже повільно. Зрештою, вивчення нового слова означає не лише запам'ятовування звуку, а й розуміння його значення, засвоєння його як поняття. Кожне слово, навіть назва певного предмета, має певне узагальнення (Колупаєва, 2013:58).

Середній словниковий запас дітей з розумовою відсталістю 5-6 років становить 70 слів, з них 55 іменників, 10 дієслів, 1-2 прикметника. Для порівняння, словниковий запас дітей дошкільного віку з психофізичним розвитком норма, сягає 300 слів.

Порушення семантичних областей слів призводить до неможливості розрізнити поняття. Діти часто не знають назв багатьох звичних предметів.

Бувають випадки, коли дитина неправильно розуміє слово, яке зазвичай використовує у своїй промові: називаючи предмет, не впізнає його серед інших. Це вказує на те, що у словнику є безглузді слова (Царькова, Прокоф'єва, Варіна, 2019: 32).

Запас прислівників надзвичайно слабкий. Як правило, це обмежується словами "тут", "там" і "пізніше". Діти часто плутають прислівник, що відображають просторові стосунки. Тільки завдяки спеціальній освіті діти починають вживати такі слова, як "завтра", "занадто багато" та "далеко".

Діти дошкільного віку з розумовою відсталістю мають великі труднощі з використанням прийменників. Вони обирають схожі за значенням (на – в, на -над), і не правильно використовують. (Царькова, Прокоф'єва, Варіна, 2019: 35).

У пасивній формі словник набагато більший за активну, але це, як правило, передбачає розуміння окремих слів, і не у всіх випадках. У цих дітей навантаження на визначення слова набагато менше, ніж у дітей норми.

Під час управління режимних процесів, під час прогулянки, занять спортом, праці, святами та розвагами діти завжди будуть оточені іншими дітьми, серед інших груп, так і відбувається спілкування дитини з дорослими та дітьми. Під час цього спілкування посилюються мовленнєві звички та збагачується словниковий запас дитини. Поєднання навичок говорити як на занятті, так і в час відпочинку, зосередження уваги дитини на потужних та ефективних предметах допомагає подолати нестабільність, яка існує, і сильне підкріплення вже існуючих навичок (Блеч, 2014:70).

Мова вихователів, педагогів, професійного персоналу, які постійно контактують з дітьми, для них є джерелом основної культурної мови, зразком для наслідування. Це слід враховувати при роботі з дітьми з розумовою відсталістю.

У констатувальному експерименті приймали участь 20 дітей дошкільного віку Одеського санаторного навчально-виховного комплексу №313.

На підставі теоретичних засад особливості мовлення дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю на констатувальному етапі експериментального дослідження нами було визначено рівні особливості мовлення дітей.

Достатній рівень: діти здатні формулювати прості речення, визначати і називати предмет; використовують міміку та жести для підсилення слів; налаштовані на спілкування; взаємодіють із співрозмовником.

Середній рівень: діти досить складно вимовляють слова, плутають назви предметів, їх власти-

вості і ознаки; міміка не відповідає словам; діти не зовсім позитивно налаштовані на спілкування; майже не взаємодіють із співрозмовником.

Низький рівень: дітям не вдається скласти речення, назвати предмети і відтворити звуки; у дітей відсутнє бажання спілкуватися; вони не взаємодіють із співрозмовником.

Після проведення діагностувальних методів на констатувальному етапі було визначено, що групи (експериментальна і контрольна) різняться за рівнем особливостей мовлення, так в експериментальній групі із достатнім рівнем (2) досліджуваних дітей опинилося – 20 %, а в контрольній групі (6) дитини – 60%, із середнім рівнем в експериментальній групі (3) досліджуваних дітей – 30%, в контрольній групі так само (3 дітей) – 30%, виходячи з даних зрозуміло, що експериментальна група має (5) із низьким рівнем особливостей – 50% дітей, а контрольна група лише (1) – 10% досліджуваних.

Формувальний експеримент проводився для підвищення рівня особливостей мовлення дітей з розумовою відсталістю. У формувальному експерименті брало участь 10 дітей (експериментальна група).

Нами було розроблено систему ігор та вправ: ігри: Кольоровий звук, Весела гірочка, Котеня плаче, Відгадай звук, Що я чую, Де сховалась змія, Зосередься. Вправи: Літак, Крапельки, Листопад.

Вправи та заняття з мовлення проводилися лише в ігровій формі. Було залучено специфічні ігрові методи для мобілізації уваги та мовленнєвої діяльності дітей.

Для підвищення рівня мовлення та розвитку слухового сприймання дітей, було запропоновано гру «Кольоровий звук».

Хід гри:

Діти уважно слухають звук музичного інструменту на якому вихователь відтворює звуки. Під час звучання діти малюють олівцем в залежності від протяжності звуків лінії, наприклад, коли грає баян – лінія довга, коли металофон – лінія буде коротшою і т.д. Після чого діти беруть музичні інструменти та за допомогою ліній на аркуші паперу вони виконують звуки відповідних інструментів.

Для підвищення рівня мовлення та розвитку слухового сприймання дітей, було запропоновано гру «Сонечко ховається за горку»

Хід гри:

Дітям було запропоновано взяти в долоньки сонечко яке хоче прогулятися по галявині, але на ній багато гірок. Коли вихователь піднімає руки вгору, діти повторюють і одночасно проспіву-

ють високим голосом протяжний звук [а], тобто сонечко ніби піднімається на гору, так само діти роблять, коли сонечко спускається з гори, вони опускають руки до підлоги разом із карткою сонечка і проспівують протяжним низьким голосом голосний звук [а]. За бажанням звуки можна змінювати.

Для підвищення рівня мовлення та розвитку слухового сприймання дітей було запропоновано гру «Кошеня плаче»

Хід гри:

Вихователь ставить іграшку кошеня перед дітьми і імітує його плач. Діти відповідно до протяжності плачу малюють лінії на аркушах паперу, довгому плачу кошеня діти намалюють довгу лінію, якщо кошеня плаче коротко – коротку лінію. Після цього, діти один за одним за допомогою своїх малюнків проспівують протяжний голосний звук [а] – заспокоюють кошеня. Діти можуть проспівувати звуки з різною інтонацією (радістний спів, здивований спів).

Для підвищити рівня фонематичного сприймання та рівня мовлення у дітей – гра «Необхідно зосередитися!».

Хід гри:

Вихователь розкладає перед дітьми картки і просить їх уважно роздивитися. Після цього діти по-чергово називають і показують той предмет, який просить показати і назвати вихователь, наприклад, покажи, де знаходиться тарілка? Де жабка? Де знаходиться білка?

Для підвищити рівня фонематичного сприймання та рівня мовлення у дітей – гра «Де сховалась змія».

Хід гри:

Вихователь пропонує дітям уважно розглянути картки і знайти ту, де в слові відповідної назви знаходиться потрібний звук [с]. Перед дітьми на столі розташовані картки і діти знаходять ті картки, де ховається змія, звук [с]. Після гри повторюють за вихователем назви всіх карток та вимовляють їх самостійно.

На порівняльному етапі дослідження нами було визначено наступні зміни, так у дітей експериментальної групи координація рухів стала узгодженою з мовленням, вони почали вимовляти назви предметів, відтворювати звуки, формувати прості речення розвинулося фонематичний слух, фонематичне сприймання, діти відтворювали більш чітко звуки як голосні так і приголосні, називали чітко предмети і вимовляли слова, використовували міміку та жести під час діалогу, які підсилювали мовлення у різній діяльності.

Так, у експериментальній групі з низьким рівнем розвитку результати зменшилися з 50% до 10%, збільшилися результати середнього рівня від 30% до 50%, та відбулося збільшення високого рівня від 20% до 40%.

Результати цього етапу дослідження довели що перехід дітей експериментальної групи на більш вищий рівень розвитку сприяли збагаченню мовленнєвого досвіду і словника дітей у повсякденному житті. У контрольній групі такі зміни не були зафіксовані.

Висновки. Мовлення дитини – це особлива форма її діяльності та особливий результат її

зусиль у розвитку життєвого простору. Погано сформована або погано збережена здатність говорити рідною мовою або раннє оволодіння іншою перешкоджає інтелектуальному розвитку дитини.

Важливість проблеми мовлення дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю пояснюється насамперед тісним зв'язком між пізнавальною функцією мовлення, процесом розвитку мовлення та пізнавальною діяльністю. Поганий розвиток мовлення негативно впливає на загальний розумовий розвиток дитини, ускладнюючи спілкування з іншими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боряк О. В. Теорія і практика формування мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку: дис. ... д-ра пед. наук :13.00.03 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; Київ, 2019. 548 с.
2. Кузьмінська Є. О. Особливості формування звукової структури слова у розумово відсталих дітей старшого дошкільного віку та молодшого шкільного віку. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2015. № 5, С. 173-184
3. Маркевич В. Е, Загородній М. П, Зайцев І. Е. Медична генетика: навч. посіб. Суми: СумДУ, 2011. 388 с
4. Мартинчук О. В. Основи корекційної педагогіки: навч. посіб. Київ.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. С. 42-60
5. Навчально-методичний посібник для батьків дітей з особливими освітніми потребами / за заг. ред. Колупаєвої А. А. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 198 с.
6. Програмно-методичний комплекс навчання дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю «Світ навколо мене» (Програма розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю «Розвиток мовлення»; методичні рекомендації, практикум з формування мовленнєвої діяльності / за ред. Г. О. Блеч. Київ: Світ, 2014. 86 с.
7. Проскур'як О. І. Психологія комунікативної діяльності розумово відсталих школярів: монографія. Харків: Індустрія, 2014. 230 с.
8. Царькова О. В., Прокоф'єва О. О., Варіна Г. Б. Порушення психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами: нозологія, психолого-педагогічний контекст :довідник. Мелітополь, 2019. С. 18-82.

REFERENCES

1. Boriak O. V. Teoriia i praktyka formuvannia movlennievoi diialnosti rozumovo vidstalykh ditei molodshoho shkilnoho viku [Theory and practice of formation of speech activity of mentally retarded children of primary school age]: dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.03 / Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova; Kyiv, 2019. 548 s. [in Ukrainian].
2. Kuzminska Y. O. Osoblyvosti formuvannia zvukovoi struktury slova u rozumovo vidstalykh ditei starshoho doshkilnoho viku ta molodshoho shkilnoho viku [Features of the formation of the sound structure of the word in mentally retarded children of senior preschool age and primary school age]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity*. 2015. № 5, S. 173-184. [in Ukrainian].
3. Markevych V. E, Zahorodnii M. P, Zaitsev I. E. Medychna henetyka [Medical genetics]: navch. posib. Sumy: SumDU, 2011. 388 s [in Ukrainian].
4. Martynchuk O. V. Osnovy korektsiinoi pedahohiky [Fundamentals of correctional pedagogy]: navch. posib. Kyiv.: Kyivsk. un-t imeni Borysa Hrinchenka, 2010. S. 42-60 [in Ukrainian].
5. Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia batkiv ditei z osoblyvymy osvithnimy potrebamy [Educational and methodical manual for parents of children with special educational needs] / za zah. red. Kolupaievoi A. A. Kirovohrad : Imeks-LTD, 2013. 198 s. [in Ukrainian].
6. Prohramno-metodychnyi kompleks navchannia ditei doshkilnoho viku z rozumovoiu vidstalistiu «Svit navkolo mene» (Prohrama rozvytku ditei doshkilnoho viku z rozumovoiu vidstalistiu «Rozvytok movlennia»; metodychni rekomendatsii, praktykum z formuvannia movlennievoi diialnosti [Program-methodical complex of teaching preschool children with mental retardation "The world around me" (Program of development of preschool children with mental retardation "Speech development"; methodical recommendations, workshop on the formation of speech activity] / za red. H. O. Blech. Kyiv: Svit, 2014. 86 s. [in Ukrainian].
7. Proskuriak O. I. Psykholohiia komunikativnoi diialnosti rozumovo vidstalykh shkoliariv [Psychology of communicative activity of mentally retarded students]: monohrafiia. Kharkiv: Industriia, 2014. 230 s. [in Ukrainian].
8. Tsarkova O. V., Prokofieva O. O., Varina H. B. Porushennia psykhofizychnoho rozvytku ditei z osoblyvymy osvithnimy potrebamy: nozolohiia, psykhologo-pedahohichnyi kontekst [Disorders of psychophysical development of children with special educational needs: nosology, psychological and pedagogical context]: dovidnyk. Melitopol, 2019. S. 18-82 [in Ukrainian].

УДК 373.5.017.4:172.15

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-45>

Ольга КАЛИМАНОВА,
 orcid.org/0000-0003-2059-921X
 аспірант кафедри педагогіки
 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова,
 учитель-методист
 Спеціалізованої школи з поглибленим вивченням іноземних мов № 220
 (Київ, Україна) kalimanovi.olga@gmail.com

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНЯ В РОБОТІ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА

У статті розглядається позакласна робота у школі як дієвий чинник у становленні національної ідентичності індивіда, адже у наш час, в умовах тотальної глобалізації суспільства, проблема збереження національної ідентичності стала першорядною в усьому світі, а в Україні вона загострилася з огляду на військові дії на сході країни.

Саме тому на перший план у роботі класного керівника виноситься громадянське виховання, що спрямовується на розвиток патріотизму, національної самосвідомості, політичної культури, dbайливого ставлення до природи, моральності, культури поведінки особистості.

Автор статті наголошує, що, незважаючи на те, що питання національної ідентичності висвітлюється в роботах філософів, психологів, педагогів, вивчення його на терені педагогіки залишається децю фрагментарним. Педагоги потребують практичних порад щодо організації позакласної діяльності.

У статті запропоновано практичну модель організації позакласної роботи, в основу якої покладено вінок як народно-пісенний символ. Квіти у ньому – це учні, які зібралися в коло і тримаються міцно разом, адже в народі вважали: якщо вінок розвився – чекай біди. Стрічки символізують напрямки діяльності учителя і учнів. Кожной колір символічний: помаранчевий – «Я і вічні цінності», блакитний – «Я – мандрівник», фіолетовий – «Я і творчість», малиновий – «Я – читач», червоний – «Я – законотворчий громадянин України», зелений – «Я – частина природи», коричневий – «Я і моє здоров'я», жовтий – «Я – хазяїн», синій – «Я – лідер», салатковий – індивідуальна робота з учнями і батьками.

У роботі надано приклади методів і прийомів (у тому числі інтерактивних), які допомагають досягти поставленої виховної мети, а також запропоновано теми виховних заходів, спрямованих на становлення національної ідентичності учня, патріота і громадянина.

У статті доведено, що запропонована виховна модель спрямована на формування національної ідентичності особистості, яку складають моральна, політична та правова культура, почуття власної гідності, внутрішньої свободи і водночас вболівання за суспільні ідеали, за пріоритети держави, благо свого народу і його дружні взаємини у світовому співтоваристві.

Ключові слова: національна ідентичність, позакласна робота, громадянське виховання, виховна модель.

Olga KALIMANOVA,
 orcid.org/0000-0003-2059-921X
 Graduate Student at the Department of Pedagogy
 National Pedagogical Dragomanov University,
 Teacher-Methodologist of a Specialized School with in-depth Study of Foreign Languages № 220
 (Kyiv, Ukraine) kalimanovi.olga@gmail.com

FORMATION OF THE NATIONAL IDENTITY OF THE STUDENT IN WORK OF THE CLASS TEACHER

The article considers extracurricular activities at school as an effective factor in the formation of national identity of the individual, because in our time, in the globalization of society, the problem of preserving national identity has become paramount worldwide, and in Ukraine it has worsened due to hostilities in the east.

That is why in the forefront of the work of the class teacher is civic education, aimed at the development of patriotism, national identity, political culture, caring for nature, morality, culture of personal behavior.

The author of the article emphasizes that, despite the fact that the issue of national identity is covered in the works of philosophers, psychologists, teachers, its study in the field of pedagogy remains somewhat fragmentary. Teachers need practical advice on organizing extracurricular activities.

The article proposes a practical model of organization of extracurricular activities, which is based on a wreath as a folk song symbol. The flowers in it are students who have gathered in a circle and hold fast together, because the people

believed that if the wreath developed – wait for trouble. The ribbons symbolize the activities of teachers and students. Each color is symbolic: orange – "I and eternal values", blue – "I am a traveler", purple – "I and creativity", crimson – "I am a reader", red – "I am a law-abiding citizen of Ukraine", green – "I am a part of nature", brown – "Me and my health", yellow – "I am the owner", blue – "I am the leader", light green – individual work with students and parents.

The paper provides examples of methods and techniques (including interactive) that help achieve the educational goal, as well as suggests topics of educational activities aimed at establishing the national identity of the student, patriot and citizen.

The article proves that the proposed educational model is aimed at forming a national identity, which consists of moral, political and legal culture, self-esteem, inner freedom and at the same time admiration for social ideals, priorities of the state, the welfare of its people and its friendly relations in the world. community.

Key words: national identity, extracurricular activities, civic education, educational model.

Постановка проблеми. «Життя не жде: воно кличе нас до роботи. І доля, щастя нашого народу залежить від того, як ми переведемо в життя дороге, велике гасло: вільна національна школа для виховання вільної, свідомої, дужої нації», – стверджує Софія Русова. (Русова, 1996: 297). У наш час, в умовах тотальної глобалізації суспільства, проблема збереження національної ідентичності стала першорядною в усьому світі. В Україні вона загострюється з огляду на військові дії на сході країни і анексію Криму, що були спричинені недостатньою сформованістю національної ідентичності значної частини населення вказаних регіонів. Життєвий шлях кожної людини, доля України зумовлюється передачею генетичного коду, знань, навчального, виробничого, виховного, родинно-побутового, громадського досвіду, духовно-моральної і правової культури від покоління до покоління, тим самим забезпечується прогрес суспільства, єдність, наступність і спадкоємність поколінь минулих, сучасних і майбутніх. Оскільки, на думку психологів, формування національної ідентичності відбувається саме у підлітковому віці (Еріксон), велику роль в актуалізації цього процесу відіграє саме школа, зокрема, позакласна діяльність учителів-предметників і класних керівників.

Аналіз досліджень. Проблема національно-культурної ідентичності висвітлена у працях філософів, психологів, соціологів, педагогів. Зокрема, на терені педагогіки окремі аспекти формування національної ідентичності розглядали І.Бех, Г. Ващенко, С. Веселовський, О. Вишневський, І. Вільчинська О. Губко, В. Євтух, О. Захаренко, Г. Лозко Б. Ступарик, М. Обушний, Т. Потапчук та інші.

Незважаючи на велику кількість теоретичних праць, що присвячені проблемам національної ідентифікації, педагогам бракує практичних порад щодо виховної діяльності в окресленому напрямку. Тому метою даної статті є запропонувати практичну модель навчально-виховної діяльності класного керівника.

Виклад основного матеріалу. На думку академіка І.Беґа, формування національно-культурної ідентичності, має спиратися на:

- історичну правду;
- історичну пам'ять;
- національні ідеали;
- національну гідність;
- національну самосвідомість;
- патріотизм. (Бех, 2018)

Саме тому на перший план у роботі класного керівника виноситься громадянське виховання, що спрямовується на розвиток патріотизму, національної самосвідомості, політичної культури, дбайливого ставлення до природи, моральності, культури поведінки особистості.

Перед учителем стоїть завдання виховати особистість, яка б віддано любила свій народ, свою Батьківщину; з повагою ставилась до символів нашої держави; знала і вивчала історію України, традиції, звичаї наших народів; добре володіла основами наук; удосконалювала свої особистість, закріплювала позитивні якості, творила добро заради добра і була безкорисливою; з любов'ю і повагою ставилась до батьків; оберігала природу, турбувалась про неї, збагачувала її.

Оскільки, «національна культура є тим кодом, що відкриває таємницю нації, творить портрет даного народу, в якому неповторно відображається весь його досвід» (Дмитренко, 2008: 101), використання народно-пісенних символів може стати ключовим фрагментом у побудові моделі роботи класного керівника.

Пропонуємо розглянути вінок як символ, емблему класу, ключовий фрагмент у роботі класного керівника.

Квіти у ньому – це учні, які зібралися в коло і тримаються міцно разом, адже в народі вважали: якщо вінок розвився – чекай біди. Стрічки символізують напрямки діяльності учителя і учнів. Кожной колір символічний: помаранчевий – «Я і вічні цінності», блакитний – «Я – мандрівник», фіолетовий – «Я і творчість», малиновий – «Я – читач», червоний – «Я – законослухняний грома-

дянин України», зелений – «Я – частина природи», коричневий – «Я і моє здоров'я», жовтий – «Я – хазяїн», синій – «Я – лідер», салативий – індивідуальна робота з учнями і батьками.

У виховній роботі можуть бути використані різноманітні (у тому числі інтерактивні) методи і прийоми. Використовуючи класифікацію, запропоновану О. Пометун і Л. Пироженко (Пометун, Пироженко, 2004) можна назвати чотири групи інтерактивних методів і прийомів, що є дієвими як на уроці, так і в позакласній роботі:

1) кооперативне навчання («два-чотири- всі разом», робота в трійках, парах, «карусель», «коло ідей», «акваріум», робота в групах тощо);

2) колективно-групове навчання («ажурна пилка», мікрофон, мозковий штурм, незакінчені речення, «навчаючи – вчуся» тощо);

3) ситуативне моделювання (рольова гра, імітаційні ігри, інтерв'ю, драматизація тощо);

4) опрацювання дискусійних питань («займи позицію», «зміни позицію», дискусія, асоціативне моделювання тощо).

Дієвими методами у роботі з класом є також екскурсії (зогляду на пандемію COVID-19 також віртуальні), зустрічі з цікавими людьми, участь у олімпіадах, фестивалях і вікторинах, проєктна робота, індивідуальна робота з учнями і батьками, діагностика, створення і використання наочності тощо.

Робота класного керівника буде пліднішою, якщо учитель займе позицію не ментора, а фасилітатора (координатора, помічника, спостерігача)

Як і стрічки у віночку, доповнюючи одна одну, інколи перетинаючись, створюють неповторну гру барв, так діяльність класу у різних напрямках веде до реалізації поставленої мети.

Розглянемо систему діяльності класу в окреслених напрямках.

Помаранчева стрічка – «Я та вічні цінності людини».

Академік І. Бех визначає як базові моральні цінності національно-культурної ідентичності свободу, любов, відповідальність, гідність, справедливість.

Робота у цьому напрямку найбільше сприяє формуванню національної ідентичності учнів.

Пропонуємо протягом року провеститакі заходи: ЄГС «Україна – держава європейська»; щодо вшанування пам'яті героїв Небесної Сотні «Їх прийняло небо, лишивши списки»; щодо вшанування пам'яті героїв Крут «На Аскольдовій могоїлі поховали їх»; до Дня партизанської слави «Партизанськими стежками рідного краю»; до Всесвітнього Дня толерантності «Вчимося жити

разом»; урок громадянської подяки учасникам АТО; «Дзвони Чорнобиля» – до річниці чорнобильської трагедії; «Соборна мати-Україна...» (до Дня соборності України); «Запали свічку» (до Дня пам'яті жертв голодомору) тощо.

Важливим і цікавим аспектом у роботі з класом є також знайомство із народними святами. Наприклад, ГС «Щедрість рідної землі», «Не цураймося, призаваймося, небагацько нас є...», «Воскресни, писанко...», «Моя маленька батьківщина», «Із семи криниць водиця», Свято «Ой, хто, хто Миколая любить...» тощо.

Діти мають стати активними учасниками не тільки проведення, а і підготовки цих заходів. Вони можуть створити родовідні дерева, провести пошукову роботу щодо історії власних родин; виготовити малюнки і аплікації, леп-буки, проєкти (індивідуальні і групові); творчі звіти. Учні можуть провести пошуково-дослідницьку роботу щодо збору фольклору рідного краю (легенд, переказів, пісень), дослідити історію вулиць і їхніх назв, попрацювати із топонімами свого регіону. Доцільно запропонувати учням створити власні колядки, щедрівки, пісні, вірші про рідне місто і Україну.

Цікавою формою роботи у межах класу може стати конкурс індивідуальних проєктів, наприклад, «Календарно-обрядовий цикл українців». Учні 9-11 класів можуть дослідити говірку рідного міста чи села і навіть скласти «Словник діалектизмів» окремого регіону.

Доцільним буде організувати зустрічі із цікавими людьми-земляками. Подібні заходи виховують гордість за рідний край і його мешканців.

Необхідно залучати дітей до участі у всеукраїнських, міських і шкільних акціях: «Милосердя», «На крилах щастя», «Турбота», «Подаруй бібліотеці книгу», «Друге життя книги», «Від серця до серця», «Червоний хрест» тощо.

Подібні заходи виховують в людині базові моральні цінності національно-культурної ідентичності.

Блакитна стрічка «Я – мандрівник» відкриває перед учнями чарівні простори рідного краю.

Цей напрям тісно пов'язаний із попереднім. Він спрямований на те, аби викликати почуття гордості за свою країну, виховувати естетичні смаки учнів, підвищувати їхню ерудицію, розширювати кругозір дітей. Кожній мандрівці завжди має передувати мотиваційний етап: куди саме вони вирушають, чим славетне це місце і що саме повинні побачити.

Доцільно мандрувати настільки багато, наскільки дозволяють фінансові можливості батьків.

Після кожної мандрівки учні можуть оформити творчі звіти, фоторепортажі, скласти «Щоденник вражень», написати твори про поїздку.

Дієвим методом роботи у цьому напрямку може стати оформлення «Карті мандрівок».

Фіолетова стрічка спонукає до творчості.

«Творческая работа – это прекрасный, необычайно тяжелый и изумительно радостный труд,» – казав М.Островський. І це дійсно так. Людина народжена для творчості, і чим раніше дитина зрозуміє це, тим більші можливості перед нею відкриваються.

Роботу у цьому напрямку пропонуємо провадити під гаслом «Мій пошук і творчість тобі, Україно». Виставки творчих робіт учнів (малюнків, вишивок, виробів з бісеру та інших матеріалів, оригамі, фотографій тощо), майстер-класи, зустрічі з народними майстрами, ярмарки доброчинності, участь у фестивалях дитячої творчості, конкурсах читців і юних поетів. Створення буктрейлерів і леп-буків є сучасними методами виявлення дитячої творчості, які надзвичайно цікаві учням.

У межах класу і школи можуть бути проведені такі заходи: конкурс «Друге життя пластику», виставка «Квітова мозаїка», фотовиставка «Фабрика дитячого щастя», конкурс новорічної іграшки «Різдвяні прикраси», конкурс плакатів «Родина – це життя дитини», конкурс листівок «Зроби своє місто чистим», конкурс «Пісня, опалена війною», виставка творчих робіт «Червоне яечко – Великдень недалечко» тощо. Ці заходи, різнопланові за своїм змістом, разом спрямовані на розкриття творчого потенціалу учнів.

Підготовка до участі у цих заходах має здійснюватись за принципом добровільності, щоб кожен учень міг реалізувати свої здібності і нахили.

Взагалі, необхідно спонукати дітей до творчого пошуку постійно: і на уроках, і у позаурочний час. Так, художнє оформлення уроків і виховних годин може здійснюватись самими учнями, причому перевагу варто віддавати малюнкам, а не ілюстраціям з Інтернету, бо зараз ми спостерігаємо підміну справжніх цінностей штучними: комп'ютерні малюнки, твори, ігри... Дитина має зрозуміти: Інтернет-помічник, але він – не спосіб життя.

Дуже цікавим є метод «Незакінчене речення», «Незакінчений лист», «Незакінчена (або і самотійно складена чи перероблена) казка». Так, наприклад, можна запропонувати учням створити творче продовження патріотичної поеми «Євшан-зілля». Результати подібної роботи можуть виявитися доволі цікавими. Метод «Незакінчений

лист» можна використати на годинах спілкування, присвячених вшанування пам'яті героїв Небесної Сотні, героїв АТО, жертв голодомору тощо. Складання екологічних казок не тільки розвиває творчі здібності учнів, але і спонукають до захисту природи.

А метод «казка на новий лад» може бути використаний на будь-якому виховному заході. Він знайомить учнів із фольклорною спадщиною народу і одночасно осучаснює навчальний процес.

Взагалі, народна педагогіка наголошує, що казка і гра мають дуже сильний виховний вплив. Тому казка, гра, різноманітні психоформули – неocenні помічники у роботі класного керівника.

Малинова стрічка заохочує до читання.

У наш час комп'ютерів і телебачення спостерігається катастрофічне зниження читацьких інтересів. Тому необхідно, наскільки це можливо, спонукати дітей до читання. Літературні вечори, поетичні вітальні, читацькі щоденники, створення фанфіків, бук-трейлерів, участь у літературних конкурсах актуалізують читацьку активність. Участь у всеукраїнських і міжнародних конкурсах (наприклад, «Відгук на сучасну дитячу прозу», заснований видавництвом «Грані-Т») також спонукає учнів до читання.

Червона стрічка – правове виховання учнів.

Ми живемо у правовій державі. Юні громадяни повинні ще з дитинства усвідомити, що знання і дотримання правил і законів – запорука безпеки і стабільності. Досвід свідчить, що первинне ознайомлення з правами і законами відбувається саме в освітніх закладах, бо мало хто з батьків звертає увагу на цей аспект виховання. Тому елементи правового виховання слід включати у роботу і з учнями, і з батьками (наприклад, ознайомлення з правами дитини, аспектами карної відповідальності неповнолітніх тощо).

Варто розробити разом з учнями «Заповіді громадянина України» і спонукати до неухильного їх дотримання.

Робота в напрямку правової освіти має тривати протягом усього року. Це не лише знайомство із «Конституцією», «Карним кодексом», Конвенціями і Деклараціями. Тут і правила дорожнього руху, і пожежна безпека – те, від чого залежить життя.

У межах класу можуть бути проведені години спілкування «Безпека на дорозі – безпека життя», «Знання врятує життя», «Закон на службі справедливості», «Права дитини – твої права»; бесіди «Повторення правил безпечної поведінки на дорозі, подвір'ї, у транспорті», «Регулювання дорожнього руху. Основні обов'язки та права

пасажира», «Безпека велосипедиста. Основні права і обов'язки велосипедистів», «Переваги і небезпеки пічного опалення», «Багаття у лісі», «Обережно! Вибуховонебезпечні предмети». Кожен учень має обрати найбільш небезпечний шлях до школи і оформити маршрутний лист. У межах школи рекомендуємо провести конкурс буклетів «Безпечний інтернет», конкурс плакатів «Родина – це життя дитини» тощо.

Уроки з ПДР слід проводити у межах затвердженої програми.

Зелена стрічка – «Я – частина природи»

Це комплекс заходів, спрямованих на виконання Концепції екологічного виховання: організація та проведення екологічних суботників (участь у всеукраїнському суботнику, у шкільних суботниках, озеленення класу; екскурсії до краєзнавчих музеїв, до ландшафтних парків; участь у виставках квітів (наприклад, «Квіткова мозаїка»), у операціях «Першоцвіт», «Жолудь. Клен. Біла акація»; виготовлення екологічних листівок.

Коричнева стрічка – «Я і моє здоров'я»

Охорона здоров'я відіграє особливу роль у роботі зі школярами. Народна педагогіка наголошує на винятковій ролі фізичних вправ (зокрема рухливих ігор) у житті і вихованні дитини.

Адже людина буде успішною, тільки якщо буде здоровою. Кожний навчальний день варто починати з ранкової зарядки, обов'язковою складовою уроку мають бути фізкультхвилинки із використанням психоформул. Слід залучати учнів до спортивних занять у гуртках і секціях. Систематично мають проводитись бесіди, спрямовані на збереження життя та здоров'я учнів. Обов'язковою складовою виховної роботи є проведення годин спілкування, спрямованих на збереження здоров'я учнів і мотивацією до здорового способу життя. Наприклад, «Циферблат життя – здоров'я», «Захворювання на туберкульоз – загальна проблема людства», «Про що розповідає біла ромашка», «Коронавірус без ускладнень». Необхідно залучати учнів до участі у всеукраїнських акціях «Чарівний метелик», «Біла ромашка», «Червона стрічка» тощо.

Жовта стрічка – «Я – хазяїн»

Ми, дорослі, часто скаржимося: «У країні (місті, області) немає господаря». І з цим важко не погодитись. Соціалістичний устрій, хоча, безперечно, мав певні переваги, знищив у громадянах одвічно притаманну українцям хазяйновитість і ощадливість. Все було спільне, а, значить, – нічисте.

І діяльність класного керівника у межах даного напрямку слід розуміти як відродження у підростаючого покоління прагнення бути господарями,

адже, усвідомивши себе хазяїном у класі, дитина понесе це почуття у подальше життя і стане господарем у родині, місті, країні.

Навчальний рік варто розпочати з розподілу доручень, враховуючи при цьому індивідуальні можливості і вподобання учнів.

Необхідною складовою діяльності класного керівника є профорієнтаційна робота (екскурсії на підприємства, відвідування «Ярмарків професій», знайомство із представниками певних професій, участь у державних програмах, що спрямовані на знайомство підлітків з основами ведення бізнесу).

У межах школи можна проводити конкурси, що містять елементи господарської діяльності. Наприклад, «Макулатурнір». Мотивацією для участі і перемоги є і бажання дати непотребу друге життя, і прагнення зберегти дерева, що піде на користь державі, і здоровий дух суперництва, що має бути присутній у будь-якій справі.

Синя стрічка тісно переплітається з жовтою, вона вчить дітей змалку самостійно приймати рішення і нести відповідальність за обрану (або доручену) справу.

Під час розподілу доручень відбувається вибір у органи учнівського самоврядування. Щоб вибір був справедливим, варто використовувати традиційний для української громади метод голосування. Звичайно, слід врахувати і думку самого обраного, оскільки людина має відчувати в собі сили обіймати керівничу посаду.

У межах класу учні можуть здійснювати самоі-взаємоконтроль (стану підручників, чергування, виконання постійних і тимчасових доручень). Звичайно, учні потребують постійного контролю і допомоги. І майстерність класного керівника полягає в тому, щоб ця допомога не була помітною і нав'язливою, а в учнів розвивалося почуття відповідальності за самостійно прийняте рішення, притаманне кожному справжньому громадянину.

Індивідуальна робота з учнями і батьками (салатова стрічка) – це стрижень, на якому тримається весь виховний процес. Саме він потребує від учителя найбільшої педагогічної майстерності, добору доцільних методів і прийомів щодо кожної особистості. Новоприбулі учні потребують допомоги щодо адаптації. Так звані «особливі» – завжди у полі зору. Учитель разом з вихованцями мають створити у класі такий мікроклімат, щоб кожному члену колективу було комфортно.

Більшу частину дня діти перебувають у школі, тому класний керівник просто зобов'язаний знати особливості характеру, нахили і вподобання своїх учнів. Не кожна дитина здатна відкритись під час бесіди (навіть особистої) на

уроці, на перерві. Тому в арсеналі керівника є надійний метод – діагностування. Оцінити результативність роботи допомагає моніторинг вихованості учнів. Анкетування допомагає скоригувати виховну роботу, а також допомагає виробити правильну лінію поведінки щодо кожного учня.

Діагностика допомагає також у роботі з батьками. Дає зрозуміти, у якому середовищі виховується дитина, які життєві цінності у родині, чи потребує сім'я додаткової уваги та допомоги з боку вчителя.

Кожен учень має бути у центрі уваги, ніхто не повинен залишитися «поза кадром». У конкурсах треба брати участь разом, кожний повинен отримати роль, згідно із особистими нахилами і вподобаннями; якщо застосовуєть метод «мікрофон», висловитись може кожний; якщо це «ланцюжок», він має дійти до кінця.

Стимулює до роботи дітей система заохочень – покарань. Народна педагогіка також виділяє його як найбільш дієвий.

Можуть бути використані різні заохочення: (усна подяка, письмова подяка, запис у щоденнику, заохочувальні знаки (зірочки, смужки, «смайли»

тощо), репортаж із фотографією у «Класному куточку», призи, сувеніри тощо.

Щодо покарань, то відсутність заохочення у більшості випадків – теж покарання. На шкільному рівні також має існувати система заохочень.

Отже, на основі вищесказаного можна зробити **висновки**, що громадянське виховання покликане виховувати у молодій людини високі моральні ідеали, почуття любові до своєї Батьківщини, потреби у служінні їй. Відомо, що основні риси громадянина формуються в молодому віці, під впливом загальнонародних, національних цінностей, у взаємодії особистості із суспільством, яке на етапі дитинства і юнацтва представляють сім'я, школа, різноманітні колективи.

В Україні воно зумовлене завданням державотворення на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості.

Результатом громадянського виховання є сформованість національної ідентичності особистості, яку складають моральна, політична та правова культура, почуття власної гідності, внутрішньої свободи і водночас вболівання за суспільні ідеали, за пріоритети держави, благо свого народу і його дружні взаємини у світовому співтоваристві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дмитренко М. К. Українська фольклористика: Акценти сьогодення / Розвідки, статті. 2 Київ: Сталь. 2008. 236 с.
2. Русова С. Націоналізація школи /С. Русова. Вибрані твори. Київ: Освіта. 1996. С. 293-297.
3. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / наук.-метод. посібн. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко / за ред. О. І. Пометун. Київ: А.С.К. 2004. 192 с.
4. Формування національно-культурної ідентичності особистості у викликах часу: збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу (до 100-річчя від заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. 108 с.

REFERENCES

1. Dmytrenko M. K. Ukrainiska folklorystyka: Aktsenty sohodennia [Ukrainian folklore: Accents of the present] / Rozvidky, statti. Kyiv: Stal. 2008. 236 p. [in Ukrainian].
2. Rusova S. Natsionalizatsiia shkoly [Nationalization of the school] /S. Rusova. Vybrani tvory. Kyiv: Osvita. 1996. P. 293-297. [in Ukrainian].
3. Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia [A modern lesson. Interactive learning technologies] / nauk.-metod. posibn. / O.I.Pometun, L.V.Pyrozhenko / za red. O.I.Pometun. Kyiv: A.S.K. 2004. 192 p. [in Ukrainian].
4. Beh I.D., Kopilov S.A. Formuvannia natsionalno-kulturnoi identichnosti osobistosti u viklikah chasu [Formation of national and cultural identity of the individual in the challenges of time] / Zbirnik materialiv Vseukrainskogo kruglogo stolu (do 100-richehya vid zasnuvannya Kamianets-Podilskogo natsionalnogo universitetu imeni Ivana Ogiienka). Kamianets-Podilskii: Kamianets-Podilskii natsionalnii universitet imeni Ivana Ogiienka, 2018. 108 p. [in Ukrainian].

УДК 373.5.015.31:173.5

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-46>**Любов КАНІШЕВСЬКА,***orcid.org/0000-0002-4190-1601**доктор педагогічних наук, професор,**заступник директора з науково-експериментальної роботи**Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України**(Київ, Україна) mazila060192@ukr.net*

МЕТОДИЧНА ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІВ ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ ДО ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА У СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті розкрито зміст занять з педагогами інтернатних закладів «Формуємо готовність до відповідального батьківства у старшокласників», завданнями яких було: сприяти формуванню емоційно-ціннісного ставлення педагогів інтернатних закладів до проблеми формування готовності до відповідального батьківства учнів 10–11 класів; поглибити знання фахівців про сутність і структуру поняття «готовність до відповідального батьківства у старшокласників»; розглянути особливості формування готовності до відповідального батьківства учнів старшої школи; ознайомити педагогів інтернатних закладів з діагностикою рівнів готовності до відповідального батьківства у старшокласників; розкрити педагогічні можливості різноманітних форм і методів формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів; розглянути проблему ціннісного ставлення до репродуктивного здоров'я юнаків і дівчат; визначити та схарактеризувати педагогічні умови формування готовності до відповідального батьківства у зазначеного вище контингенту учнів.

Було запропоновано наступні інтерактивні заняття: «Сутність і структура поняття «готовність до відповідального батьківства у старшокласників», «Особливості формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів», «Діагностика рівнів готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів», «Формування ціннісного ставлення до репродуктивного здоров'я у старшокласників інтернатних закладів», «Оптимізація форм і методів формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів у позаурочній діяльності».

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів. Подальші наукові розвідки будуть спрямовані на реалізацію педагогічних умов формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів.

Ключові слова: *готовність до відповідального батьківства, підготовка педагогів шкіл-інтернатів, старшокласники, школи-інтернати, позаурочна діяльність.*

Liubov KANISHEVSKA,*orcid.org/0000-0002-4190-1601**Doctor of Sciences in Education, Professor;**Deputy Director for Research and Experimental Work**Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine**(Kyiv, Ukraine) mazila060192@ukr.net*

METHODICAL PREPARATION OF BOARDING SCHOOL TEACHERS FOR FORMATION OF READINESS FOR RESPONSIBLE PARENTING AMONG HIGH SCHOOL STUDENTS

The article deals with the content of lessons with teachers of boarding schools «Formation of readiness for responsible parenting among high school students». The objectives are: to promote formation of boarding school teachers' emotional-value attitude towards the problem of formation of readiness for responsible parenting among high school students; to deepen teachers' knowledge of the essence and structure of the concept of «readiness for responsible parenting among high school students»; to identify the features of formation of readiness for responsible parenting among high school students of boarding schools; to teachers familiarize of boarding schools with diagnostics of levels of readiness for responsible parenting among high school students; to reveal pedagogical potential of various forms and methods of formation of readiness for responsible parenting among high school students of boarding schools; to consider the problem of values of reproductive health of boys and girls; to determine and characterize the pedagogical conditions for the formation of readiness for responsible parenting among high school students.

The following interactive lessons were conducted: «Essence and structure of the concept of «readiness for responsible parenting among high school students», «Features of formation of readiness for responsible parenting among high school students», «Diagnosis of levels of readiness for responsible parenting among high school students», «Formation of values of reproductive health among high school students», «Optimization of forms and methods of formation of readiness for responsible parenting among high school students of boarding schools in extracurricular activities».

The study does not cover all aspects of the problem of formation of readiness for responsible parenting among high school students. The further research will be aimed at implementing the pedagogical conditions for the formation of readiness for responsible parenting among high school students.

Key words: *readiness for responsible parenting, training of boarding school teachers, high school students, boarding schools, extracurricular activities.*

Постановка проблеми. Сучасний етап суспільного розвитку характеризується деформацією моральних і суспільних цінностей, що призвело до таких негативних явищ як поширення консуальних шлюбів; зміна традиційних стереотипів репродуктивної поведінки молоді; збільшення кількості розлучень, унаслідок чого зростає чисельність неповних сімей, позашлюбних дітей, поширення соціального сирітства.

Формування готовності до відповідального батьківства в молодого покоління – пріоритетний напрям сучасного виховання, про що свідчать державні документи, зокрема, Сімейний Кодекс України (2002), Закони України «Про освіту» (2017), «Про охорону дитинства» (2001); Постанови Верховної ради України: «Про заходи щодо посилення охорони материнства та батьківства» (1998), «Про деякі заходи щодо підтримки здоров'я сім'ї, безпечного материнства та відповідального батьківства» (2005), «Сімейна політика України – цілі та завдання» (2015).

Результати аналізу практики з питань формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів підтверджують, що цьому питанню у школах-інтернатах не приділяється належної уваги.

Аналіз досліджень. Проблема готовності молоді до відповідального батьківства посідає вагоме місце в дослідженнях вітчизняних учених-педагогів (Л. Гончар, О. Кізь, В. Кравець, Т. Кравченко, О. Лемещенко, В. Постовий, О. Смалько, В. Шахрай та ін.). Основні напрями організації освітнього процесу в школах-інтернатах набули висвітлення в дослідженнях (О. Голуб, Л. Канішевської, Б. Кобзаря, В. Покася, Г. Покиданова, Є. Постовойтова, С. Свириденко, С. Слюсаренка та ін.).

Мета статті – розкрити зміст циклу занять для педагогів інтернатних закладів «Формуємо готовність до відповідального батьківства у старшокласників».

Для досягнення цієї мети було застосовано методи аналізу, синтезу, систематизації, узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Ключову роль у процесі формування готовності до відповідального батьківства відіграє вихователь школи-інтернату.

Специфіка діяльності вихователя школи-інтернату полягає в тому, що вихованці розвиваються в умовах деформованого процесу соціалізації – в умовах школи-інтернату, де сім'я повністю заміщена інтернатним закладом; у ситуації обмеження сфер реалізації засвоєних соціальних норм і соціального досвіду тощо. Отже, це зобов'язує педагога зосереджувати у власних руках чисельність дій, спрямованих на вирішення проблем вихованців.

Відповідно до специфічних умов функціонування школи-інтернату, до основних обов'язків вихователя належать такі: створення обстановки психологічного комфорту та безпеки життя здобувачів освіти в побуті та дозвілєвій діяльності; організація життєдіяльності вихованців; створення дружного та працездатного дитячого колективу; установа та підтримка тісних контактів із педагогами, психологами, лікарем, батьками, опікунами; прищеплення вихованцям любові до праці, навичок і звичок щодо самообслуговування; керування школярами під час самопідготовки, прищеплення учням навичок самостійної роботи, організація допомоги здобувачам освіти, які не встигають у навчанні; виховання в дітей бережливого ставлення до речей, розвиток навичок правильного користування ними; виховання в учнів почуття відповідальності за навчання, працю, поведінку, за виконання громадських доручень (Канішевська, 2015: 133–134); формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників тощо.

У процесі формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності вихователь виконує ряд функцій, серед яких мають місце такі: діагностична, комунікативна, організаторська, прогностична, попереджувально-профілактична, рефлексивна.

Діагностична функція фахівця полягає в діагностуванні рівнів готовності до відповідаль-

ного батьківства в старшокласників інтернатних закладів.

Комунікативна функція виявляється в наявності в педагога школи-інтернату вміння щодо продуктивного використання прийомів і засобів взаємодії зі старшокласниками; уважного й емоційного слухання співрозмовника; ведення діалогу; володіння вміннями переконання (Канішевська, Ляшук, 2017: 114).

Організаторська функція вихователя школи-інтернату у процесі формування готовності до відповідального батьківства в юнаків та дівчат полягає в залученні інших учасників освітнього процесу (соціального педагога, психолога, учителів, медичних працівників тощо); здійсненні організаційної підтримки здобувачів загальної середньої освіти щодо діяльності, спрямованої на збереження репродуктивного здоров'я.

Прогностична функція передбачає врахування труднощів, які можуть виникати у процесі формування готовності до відповідального батьківства в учнів шкіл-інтернатів; визначення загальних етапів вирішення цієї проблеми.

Реалізація попереджувально-профілактичної функції вихователя загальноосвітньої школи-інтернату полягає в поглибленні знань старшокласників щодо функцій сучасної сім'ї; сутності відповідального батьківства для окремої особистості та суспільства взагалі; з основ репродуктивного здоров'я; настановлення на створення в майбутньому щасливої сім'ї та народження і виховання дітей. Задля цього вихователям названих вище закладів освіти необхідно володіти різноманітними формами і методами формування готовності до відповідального батьківства.

Рефлексивна функція передбачає оволодіння педагогами інтернатних закладів уміннями щодо оцінювання та рефлексії власних дій стосовно формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників; взаємодії з ними.

Основою у процесі формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів є емоційно-позитивна мотивація вихователя – любов до дитини, усвідомлення актуальності та потреби професійної діяльності, бажання ефективно виконувати її; знання про сутність поняття «відповідальне батьківство» й особливості формування готовності до відповідального батьківства в зазначеного контингенту учнів.

Пропонуємо цикл занять з педагогами інтернатних закладів «Формуємо готовність до відповідального батьківства у старшокласників», завданнями яких було:

– сприяти формуванню емоційно-ціннісного ставлення педагогів інтернатних закладів до проблеми формування готовності до відповідального батьківства в юнаків та дівчат;

– поглибити знання педагогів про сутність і структуру поняття «готовність до відповідального батьківства у старшокласників»; актуалізувати зазначену вище проблему;

– розглянути особливості формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів;

– ознайомити педагогів інтернатних закладів із діагностикою рівнів готовності до відповідального батьківства в учнів;

– розкрити педагогічні можливості різноманітних форм і методів формування готовності до відповідального батьківства у здобувачів загальної середньої освіти, що навчаються у школах-інтернатах;

– розглянути проблему ціннісного ставлення до репродуктивного здоров'я юнаків і дівчат;

– визначити та схарактеризувати педагогічні умови формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів.

Заняття № 1. (тема: «Сутність і структура поняття «готовність до відповідального батьківства у старшокласників») має на меті: розкрити сутність таких понять: «готовність», «батьківство», «відповідальне батьківство», «готовність до відповідального батьківства у старшокласників».

Зміст заняття:

1. Проблема формування готовності до відповідального батьківства у молодого покоління в сучасній педагогічній думці.

2. Сутність і структура поняття «готовність до відповідального батьківства у старшокласників».

Заняття № 2 присвячено темі «Особливості формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів» і передбачає реалізацію низки завдань, указаних нижче:

– розглянути сенситивність раннього юнацького віку щодо формування готовності до відповідального батьківства;

– виявити проблеми, що ускладнюють процес формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів;

– схарактеризувати потенційні можливості позаурочної діяльності щодо формування готовності до відповідального батьківства в учнів шкіл-інтернатів;

– визначити завдання школи-інтернату стосовно формування у старшокласників готовності до відповідального батьківства.

У процесі заняття обговорюється сенситивність раннього юнацького віку щодо формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів, а саме: яскраво виражена емоційна вразливість; статево рольове самовизначення; оволодіння основними соціальними ролями; поглиблений самоаналіз, самооцінка своїх якостей, пошук відповідей на найінтимніші та складні питання життя: «Для чого я живу?» тощо (Бех, 2006: 54). У той же час для зазначеного вище віку характерним є імпульсивність поведінки, юнацький максималізм, хворобливе самолюбство тощо.

До особливостей формування готовності до відповідального батьківства старшокласників інтернатних закладів відносяться такі:

1) специфіка контингенту вихованців (соціальне сирітство; наявність деприваційного синдрому; відсутність можливості засвоєння позитивного соціального досвіду батьків, або цей досвід має негативний асоціальний характер (Канішевська, 2016: 80);

2) особливості організації життєдіяльності вихованців шкіл-інтернатів (вимушена адаптація до великої кількості однолітків; переважно групова, а не індивідуальна спрямованість виховних впливів; звуження діапазону статевої ролі тощо) (Канішевська, 2020: 79);

3) недостатнє використання потенційних можливостей позаурочної діяльності в контексті зазначеної проблеми; відсутність методичного забезпечення процесу формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів (Канішевська, 2021: 107).

У ході обговорення доцільно звернути увагу на врахуванні потенційних можливостей позаурочної діяльності шкіл-інтернатів у контексті проблеми формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників, а саме: використання різноманітних форм і методів; здійснення систематичного моніторингу рівнів готовності до відповідального батьківства у зазначеного контингенту учнів.

У ході заняття має бути обговорено і названо завдання сучасних інтернатних закладів щодо формування у здобувачів загальної середньої освіти готовності до відповідального батьківства, серед яких необхідно виділити такі:

1) ознайомлення старшокласників з основами законодавства про шлюб та сім'ю;

2) розширення знань учнів щодо сутності відповідального батьківства для окремої особистості та суспільства в цілому;

3) формування в юнаків і дівчат позитивних установок на створення в майбутньому щасливої

сім'ї, на народження та виховання дітей; умінь, спрямованих на збереження та зміцнення репродуктивного здоров'я (Канішевська, 2021: 106);

4) підготовки вихованців до виконання основних соціальних ролей, необхідних для повноцінного життя в суспільстві (громадянина, фахівця, сім'янина) (Канішевська, 2012: 83);

5) використання можливостей навчальних предметів і позаурочної діяльності у процесі формування у старшокласників готовності до відповідального батьківства;

6) урахування сенситивності раннього юнацького віку (статеве дозрівання, вироблення ідеалів жіночності та змужності; звернення в майбутнє, саморефлексія тощо);

7) залучення учнів до розробки проєктів, що відображають різні аспекти батьківства;

8) оптимізація форм і методів формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів;

9) розроблення й упровадження науково-методичного забезпечення процесу формування готовності до відповідального батьківства у зазначеного вище контингенту учнів;

10) своєчасна діагностика та корекція рівнів готовності до відповідального батьківства у здобувачів загальної середньої освіти, що навчаються в інтернатних закладах.

Мета заняття № 3 (тема: Діагностика рівнів готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів») – ознайомити педагогів шкіл-інтернатів із критеріями і показниками готовності до відповідального батьківства у старшокласників; з методикою діагностування рівнів готовності до відповідального батьківства в зазначеного контингенту школярів.

У ході заняття доцільно схарактеризувати вказані нижче критерії та показники готовності до відповідального батьківства в старшокласників інтернатних закладів, як-от: *когнітивний* (знання про функції сучасної сім'ї, сутність відповідального батьківства; з основ репродуктивного здоров'я); *емоційно-ціннісний* (позитивні мотиваційні установки на створення сім'ї, на народження дитини в майбутньому; здатність до емпатії; потреба у спілкуванні та міжособистісній взаємодії); *поведінково-діяльнісний* (вміння гармонійної взаємодії з іншими людьми; набуття вмінь, спрямованих на зміцнення репродуктивного здоров'я; здатність до самовдосконалення себе як майбутнього батька/матері).

Під час заняття педагогам має бути запропоновано комплекс діагностичних методів (анкетування, незакінчене речення, бесіда, тестування,

узагальнення незалежних характеристик, ділова гра «Соціум», опосередковане педагогічне спостереження) (Канішевська, 2021: 175).

Із фахівцями доречно провести індивідуальні консультації з питань діагностики рівнів готовності старшокласників шкіл-інтернатів до відповідального батьківства.

Заняття № 4, тема якого «Формування ціннісного ставлення до репродуктивного здоров'я старшокласників інтернатних закладів», спрямовано на поглиблення знань педагогів інтернатних закладів щодо збереження репродуктивного здоров'я старшокласників.

У ході заняття обговорюються такі питання, а саме: сучасний стан репродуктивного здоров'я молоді в Україні; наслідки ранніх сексуальних стосунків на здоров'я юнаків і дівчат; профілактика шкідливих звичок (куріння, вживання алкоголю, наркотичних речовин).

Заняття № 5 (тема «Оптимізація форм і методів формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів у позаурочній діяльності») передбачає поглиблення знань педагогів інтернатних закладів щодо оптимізації форм і методів формування готовності до відповідального батьківства; обговорення педагогічних умов формування готовності до відповідального батьківства у зазначеного вище контингенту здобувачів освіти.

У процесі проведення заняття особливу увагу необхідно зосередити на використанні таких методів формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників, як-от: створення виховуючих ситуацій, приклад, дискусії, переконання, бесіди, метод проєктів, рольові й імітаційні ігри, метод позитивного самосприйняття; цілепокладання; генерування ідей; рефлексія-роздум тощо. Також необхідно проаналізувати можливість використання різноманітних форм формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів, а саме: тренінгові заняття, круглі столи, диспути, вікторини, бесіди тощо.

За результатами експертного оцінювання визначено низку педагогічних умов формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників:

1) змістове і методичне забезпечення процесу формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів;

2) використання потенційних можливостей позаурочної діяльності в контексті досліджуваної проблеми;

3) застосування потенціалу традицій українського народу щодо формування готовності до відповідального батьківства у вихованців інтернатних закладів;

4) залучення юнаків і дівчат, які навчаються в інтернатних закладах, до розробки проєктів, що відображають різні аспекти батьківства (Канішевська, 2021: 180).

Висновки. Розроблений цикл занять для педагогів інтернатних закладів «Формуємо готовність до відповідального батьківства у старшокласників» сприяє поглибленню знань педагогів щодо сутності і структури поняття «готовність до відповідального батьківства у старшокласників»; особливостей формування готовності до відповідального батьківства у зазначеного вище контингенту вихованців; ознайомленню фахівців інтернатних закладів із діагностикою рівнів готовності до відповідального батьківства у старшокласників; поглибленню знань педагогів щодо проблеми збереження репродуктивного здоров'я в юнаків і дівчат; про форми і методи формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів. Подальші наукові розвідки будуть спрямовані на реалізацію педагогічних умов формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д. *Виховання особистості: сходження до духовності: наук. видання*. Київ : Либідь, 2006. 272 с.
2. Канішевська Л.В. Реалізація педагогічних функцій загальноосвітніх шкіл-інтернатів у контексті підготовки вихованців до самостійної життєдіяльності. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць*. 2021, № 16 Кн.1., С. 84–91.
3. Канішевська Л.В. *Підготовка старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів до самостійного життя: монографія*. К. : ЦП «Компринт», 2015. 280 с.
4. Канішевська Л.В. Дослідження проблеми формування цінностей сімейного життя у старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка, психологія, філософія»*, 2016, № 253, С. 63–67.
5. Канішевська Л.В., Ляшук О.С. *Теоретико-методичні аспекти профілактики шкідливих звичок в учнів 5-6 класів шкіл-інтернатів: монографія*. К. : Компринт, 2017. 401 с.

6. Канішевська Л. В. Деякі аспекти проблеми формування готовності до усвідомленого батьківства у вихованців інтернатних закладів. In : *Education, Law, Business: Collection of scientific articles Cartero Publishing House*, c. Madrid, Spain, 2020, P. 77–81.

7. Канішевська Л.В. Формування готовності до відповідального батьківства в старшокласників інтернатних закладів як науково-педагогічна проблема. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки : зб. наук. пр.* Вип.1. Бердянськ : БДПУ, 2021. С. 171–182

8. Канішевська, Л.В. Особливості формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів. *Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences: Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the I International Scientific and Practical Conference*, 2021 (Vol. 3), Cambridge March 19, 2021. Cambridge-Vinnitsia: P.C. Publishing House & European Scientific Platform, P. 106–108.

REFERENCES

1. Bekh I.D. *Vykhovannia osobystosti: skhodzhennia do dukhovnosti: nauk. vydannia*. [Education of personality: Ascent to spirituality]. Kyiv : Lybid, 2006. 272 s. [in Ukrainian].

2. Kanishevskia L.V. Realizatsiia pedahohichnykh funksiiv zahalnoosvitnykh shkil-internativ u konteksti pidhotovky vykhovantsiv do samostiinoi zhyttdiialnosti [Implementation of pedagogical functions of secondary boarding schools in the context of preparing pupils for independent life]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: zb. nauk. prats*, 2012, 16 (1), S. 84–91. Kirovograd: Imeks-LTD. [in Ukrainian].

3. Kanishevskia L. *Pidhotovka starshoklasnykiv zahalnoosvitnykh shkilinternativ do samostiinoho zhyttia* [Preparation of high school students of boarding schools for independent life]. Kyiv: TsP «Komprynt», 2015. 280 s [in Ukrainian].

4. Kanishevskia L.V. Doslidzhennia problemy formuvannia tsinnosti simeinoho zhyttia u starshoklasnykiv zahalnoosvitnykh shkil-internativ [Research of the problem of formation of values of family life at senior pupils of comprehensive boarding schools]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriia «Pedahohika, psykholohiia, filosofiiia»*, 2016, № 253, S. 63–67. [in Ukrainian].

5. Kanishevskia L.V., Liashuk O.S. *Teoretyko-metodychni aspekty profilaktyky shkidlyvykh zvyчок v uchniv 5-6 klasiv shkil-internativ: monohrafiia*. [Theoretical and methodological aspects of prevention of bad habits among students of 5-6 grades of boarding schools: monograph]. K. : Komprynt, 2017. 401 s. [in Ukrainian].

6. Kanishevskia L.V. Deiaki aspekty problemy formuvannia hotovnosti do usvidomlenoho batkivstva u vykhovantsiv internatnykh zakladiv. [Some aspects of the problem of formation of readiness for conscious parenting among children of boarding schools]. In : *Education, Law, Business: Collection of scientific articles Cartero Publishing House*, c. Madrid, Spain, 2020, S. 77–81. [in Ukrainian].

7. Kanishevskia L.V. Formuvannia hotovnosti do vidpovidalnoho batkivstva v starshoklasnykiv internatnykh zakladiv yak naukovo-pedahohichna problema. [Formation of readiness for responsible parenting among high school student of boarding school as the scientific and pedagogical problem]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia : Pedahohichni nauky : zb. nauk. pr.* Vyp.1. Berdiansk : BDPU, 2021. S. 171–182. [in Ukrainian].

8. Kanishevskia L.V. Osoblyvosti formuvannia hotovnosti do vidpovidalnoho batkivstva u starshoklasnykiv internatnykh zakladiv. [Peculiarities of formation of readiness for responsible parenting among high school students of boarding schools]. *Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences: Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the I International Scientific and Practical Conference*, 2021 (Vol. 3), Cambridge March 19, 2021. Cambridge-Vinnitsia: P.C. Publishing House & European Scientific Platform, S. 106–108. [in Ukrainian].

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-47>**Римма КИРИЧЕНКО,***orcid.org/0000-0002-2020-9157**кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри професійної освіти в сфері технологій та дизайну
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) kirichenkorv11@gmail.com***Неля ДУБРОВА,***orcid.org/0000-0001-5239-3051**студентка II курсу магістратури факультету індустрії моди
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) nellydubrova@icloud.com***Руслана ОВСІЄНКО,***orcid.org/0000-0001-5335-4150**студентка II курсу магістратури факультету індустрії моди
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) ovsienko99lana@gmail.com*

ЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА

Стаття присвячена розгляду емоційного інтелекту майбутніх педагогів. У статті здійснено теоретичний аналіз феномену емоційного інтелекту. Аналіз виконано на основі актуальних завдань професійної діяльності педагогів. Надано оцінку стану проблеми емоційного інтелекту сьогодення. Розкрито основні психологічні аспекти педагогічної діяльності та обґрунтовано підходи до ролі емоційного інтелекту у професійному становленні педагога. Обґрунтовано значимість цього явища у профілактиці професійного вигорання вчителя. В статті аналізуються особливості взаємозв'язку розвитку емоційного інтелекту і актуалізації професійно-особистісного потенціалу педагога. Показано, що добре розвинений емоційний інтелект є структуроутворюючим компонентом професійної культури педагога. Відзначається, що розвиток емоційного інтелекту педагога є надзвичайно важливим і актуальним в сучасній соціокультурній ситуації. Здійснено опис професійної успішності педагога та емоційного інтелекту як чинника успішності комунікації з учнями та реалізації своїх професійних функцій. Проведено дослідження на визначення рівня розвитку емоційного інтелекту майбутніх педагогів. Визначено, що майбутні педагоги володіють недостатньо розвиненими навичками емоційного інтелекту, що свідчить про наявність перешкод для успішного здійснення професійної діяльності та потребує психологічної корекції. Проаналізовано методи та прийоми для розвитку емоційного інтелекту педагогів. Зроблено висновок, що володіння емоційним інтелектом стимулює педагога до творчого пошуку, розвитку професійно-особистісного потенціалу, середовища освітнього простору. Зазначено, що розвиваючи емоційний інтелект, сучасний педагог може досягти високих результатів у професійній сфері, стати високоефективним і результативним фахівцем.

Ключові слова: емоційний інтелект, майбутній педагог, педагогічна діяльність.

Римма KYRYCHENKO,*orcid.org/0000-0002-2020-9157**PhD in Psychology,**Associate Professor at the Department of Professional Education in Technologies and Design
Kyiv National University of Technologies and Design
(Kyiv, Ukraine) kirichenkorv11@gmail.com***Nelia DUBROVA,***orcid.org/0000-0001-5239-3051**Second-year Master's Student at the Faculty of Fashion Industry
Kyiv National University of Technology and Design
(Kyiv, Ukraine) nellydubrova@icloud.com*

Ruslana OVSIENKO,

orcid.org/0000-0001-5335-4150

*Second-year Master's Student at the Faculty of Fashion Industry
Kyiv National University of Technology and Design
(Kyiv, Ukraine) ovsienko99lana@gmail.com*

THE IMPORTANCE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE TEACHERS ACTIVITY

The article is devoted to the consideration of emotional intelligence of future teachers. The theoretical analysis of the phenomenon of emotional intelligence is carried out in the article. The analysis is performed on the basis of current tasks of professional activity of teachers. An assessment of the state of the problem of emotional intelligence of today is given. The main psychological aspects of pedagogical activity are revealed and the approaches to the role of emotional intelligence in the professional development of a teacher are substantiated. The significance of this phenomenon in the prevention of professional burnout of teachers is substantiated. The article analyzes the features of the relationship between the development of emotional intelligence and the actualization of professional and personal potential of the teacher. It is shown that a well-developed emotional intelligence is a structural component of the professional culture of the teacher. It is noted that the development of emotional intelligence of the teacher is extremely important and relevant in today's socio-cultural situation. The description of professional success of the teacher and emotional intelligence as a factor of success of communication with students and realization of the professional functions is carried out. A study on the development of emotional intelligence of future teachers. It is determined that future teachers have underdeveloped skills of emotional intelligence, which indicates the presence of obstacles to the successful implementation of professional activities and requires psychological correction. Methods and techniques for the development of emotional intelligence of teachers are analyzed. It is concluded that the possession of emotional intelligence stimulates the teacher to creative search, development of professional and personal potential, the environment of educational space. It is noted that developing emotional intelligence, a modern teacher can achieve high results in the professional sphere, become a highly effective and efficient specialist.

Key words: *emotional intelligence, future teacher, pedagogical activity.*

Постановка проблеми. Специфіка роботи педагога вимагає від нього особливої включеності у діяльність учнів, яка передбачає як професійне ставлення (як до об'єкта навчання, у якого потрібно сформувані передбачені програмою знання, вміння та навички), та емоційно-ціннісне (як особистості, що наділена власним світоглядом та мотивацією). Гармонійне поєднання цих двох підходів вимагає високого рівня рефлексивності, емоційної чутливості, здатності проаналізувати та передбачити стан учня. В контексті цього важливою характеристикою вчителя є розвиток його емоційної особистісної сфери, зокрема, емоційного інтелекту, який є основою формування вищеперерахованих вмінь.

Емоційний інтелект є невід'ємною складовою професіоналізму педагога. Головним завданням вчителя є не тільки організація навчальної діяльності та освітнього процесу, а й побудова спілкування, налагодження діалогу. Через спілкування у учня формуються особистісні особливості психічних функцій, які дозволяють йому створити неповторну систему уявлень про себе і про оточуючих, «на основі якої він будує своє ставлення до інших людей і оцінює самого себе». Несвоєчасний розвиток або порушення емоційної сфери особистості призводить до підвищеної тривож-

ності, сором'язливості, страхів у спілкуванні та самовираженні, агресії, емоційного виснаження, переживання стресу.

Вивчення емоційного інтелекту педагогів є надзвичайно значущим для змістовного подолання існуючого протиріччя в практичній педагогіці емоційних і раціональних перетворень, успішності організації заходів по підвищенню ефективності роботи педагога.

Аналіз досліджень. Останнім часом термін «емоційний інтелект» користується дедалі більшою популярністю, але в науці, як і раніше, не існує чіткого визначення цього поняття. Вперше позначення EQ – коефіцієнт емоційності (emotional quotient), по аналогії з IQ – коефіцієнтом інтелекту, ввів в 1985 році клінічний фізіолог Рувен Бар-Он, який визначає емоційний інтелект як набір когнітивних здібностей, компетенцій і навичок, які впливають на здатність людини справлятися з викликами і тисками зовнішнього середовища. А інший американський учений Деніел Гоулман вважає, що емоційний інтелект – це здатність усвідомлювати свої емоції і емоції інших, щоб мотивувати себе та інших і щоб керувати емоціями наодинці з собою і при взаємодії з іншими.

Дослідження емоційного інтелекту педагогів відображено у працях таких дослідників, як

Н. Петрова, О. Тенякова, О. Ткач (роль емоційного інтелекту в успішності професійної діяльності педагога), Л. Ракітнянської (дослідження емоційного інтелекту у контексті професійного навчання майбутніх педагогів). Практичні аспекти розвитку емоційного інтелекту у педагогічних працівників вивчає О. Новак. Присвячені дослідження ролі емоційного інтелекту як компонента готовності особистості до професійної діяльності (В. Зарицька, С. Кузнецова, Ю. Соколова).

Розглядаючи праці іноземних вчених, було відзначено наступні напрямки досліджень емоційного інтелекту: роль EQ у саморегуляції педагогічної діяльності (Н. Александрова), як важливої складової неперервної освіти педагога (О. Почтарьова, С. Кургулова, К. Абрамова), важливий механізм профілактики емоційного вигорання педагога (А. Ларіна, Н. Анарі, С. Меріда-Лопез, А. Беккер, Н. Екстремера). Деякі дослідники розглядають емоційний інтелект як складову комунікативної компетентності педагога (З. Саїдов, Н. Яричев, І. Локтіонова). Дослідників також цікавить вплив емоційного інтелекту педагога на успішність учнів та студентів (М. Бойд, Д. Раст).

Мета статті полягає у теоретичному аналізі значення емоційного інтелекту у професійній діяльності педагога та проведенні дослідження на визначення рівня розвитку емоційного інтелекту майбутніх педагогів.

Виклад основного матеріалу. Поняття емоційного інтелекту в психології існує досить давно. У 1964 р. воно з'явилося в роботі М. Белдока, а в 1966 р. в роботі Б. Лойнера. Найбільшої популярності в країнах Західної Європи і США питання емоційного інтелекту здобули в середині 90-х років минулого століття, а найактивнішим цього феномену вважається Даніель Гоулман, американський журналіст і психолог, який у книзі «Emotional Intelligence» («Емоційний інтелект») на матеріалах психологічних досліджень і опитувань довів, що успіх в житті залежить не стільки від логічного інтелекту – IQ, скільки від здібностей управляти своїми емоціями – EQ (Гоулман, 2018).

Термін «емоційний інтелект» почали використовувати на початку 1990-х років. Визначення поняття «емоційний інтелект» найвідомішими дослідниками даного питання сформульовані наступним чином: 1) набір некогнітивних здібностей, компетенцій та навичок, пов'язаних із соціальними, емоційними й персональними та пов'язаними з виживанням здібностями, які впливають на здатність людини справлятися з вимогами і тиском зовнішнього середовища (Рувен

Бар-Он); 2) здатність розуміти власні почуття та почуття інших людей, самому себе мотивувати, повністю керувати емоціями (Д. Гоулман); 3) здатність відслідковувати свої та інших людей почуття та емоції, розрізняти їх та використовувати для скеровування думок та дій (П. Саловей та Дж. Маєр).

Емоційний інтелект EQ виступає показником здатності особистості до спілкування, вміння усвідомлювати свої емоції та розуміти почуття інших людей. Його вважають емоційним еквівалентом пізнавального інтелекту IQ. Емоційний інтелект (EQ) визначається як здатність спостерігати власні емоції і емоції інших людей, розрізняти їх та використовувати цю інформацію для вирішення проблем та регуляції поведінки.

На сьогодні базовими є дві моделі емоційного інтелекту: модель здібностей емоційного інтелекту Джон Маєра і Пітера Саловея та змішана модель. Модель здібностей – це уявлення про емоційний інтелект як про перетин емоцій і пізнання. Змішана модель висуває поняття емоційного інтелекту як поєднання розумових і особистісних рис, притаманних кожній конкретній особі (Гоулман, 2018). Теорія, запропонована Дж. Маєром і П. Саловеєм, пов'язує емоційний інтелект з особистісними чинниками – теплотою і чуйністю. Авторами було розроблено кілька механізмів, які ґрунтуються на зв'язку емоційного інтелекту та розумових здібностей. Дж. Маєр і П. Саловей акцентували увагу на п'яти типах емоційних здібностей – знання про емоції, управління емоціями, розпізнавання емоцій у інших, уміння мотивувати себе, управляти соціальними відносинами в позитивному руслі. Прихильник змішаної моделі Рувен Бар-Он визначає емоційний інтелект як всі некогнітивні здібності, знання і компетентність, що дають людині можливість успішно вирішувати будь-які життєві ситуації (Гоулман, 2018).

Запропонована ним модель об'єднує знання і навички, які визначають як розумові здібності, так і особливості особистості. Таке поєднання і породжує змішану модель. Р. Бар-Он, був першим, хто ввів поняття «емоційний коефіцієнт» (EQ) та розробив анкету для його визначення. Дана анкета дозволяє виміряти п'ять базових складових емоційного інтелекту: 1) внутрішньоособистісну, що полягає в умінні розуміти та виражати власні емоції (емоційна самосвідомість, наполегливість, самоповага, незалежність, самоактуалізація); 2) міжособистісну (соціальна відповідальність, співпереживання); 3) адаптивність (здатність пристосовувати почуття до ситуацій); 4) регуляція стресовими ситуаціями (стійкість до стресу,

контроль імпульсивності); 5) переважаючий настрій (щастя, оптимізм).

У зв'язку з вищевикладеним ми можемо стверджувати, що наявність розвиненого емоційного інтелекту у педагога є однією з важливих умов для успішної модернізації сучасної освіти.

Наприклад, що стосується досягнення першого з перерахованих вище результатів – підвищення продуктивності професійної діяльності педагога, слід зазначити, що для досягнення високої якості педагогічної діяльності емоційні здібності в ряді випадків є не менш важливими, ніж знання, вміння і навички, що мають безпосереднє відношення до педагогічної професії. Розвинений емоційний інтелект, може також сприяти формуванню у педагога лідерських якостей. Д. Гоулман, наприклад, стверджує, що велика частина здібностей, властивих видатним лідерам, відноситься саме до емоційних (Гоулман, 2018).

З розвитком емоційного інтелекту педагогічного працівника пов'язана його емоційна культура. Остання відображає його емоційну зрілість, а також рівень професійної майстерності, відповідним чином впливаючи на імідж.

Відомо, що за своєю роллю в системі освіти професія педагога є перетворюючою і керуючою. Для ефективного ж управління розвитком особистості учнів необхідно мати відповідну компетентність. З цієї причини в руслі особистісно орієнтованого підходу до навчання і виховання розвиток емоційної культури вчителів набуває особливої актуальності. Найважливішим показником розвитку емоційної культури сучасного педагога є високий рівень розвитку таких якостей: емпатії; емоційної стійкості; емоційної гнучкості (Саїдов, Ярьчев, Локтионова, 2021).

У свою чергу, емоційна стійкість є здатністю індивіда до протидії несприятливим факторам, подолання стану емоційного збудження і швидкому поверненню до стану душевної рівноваги після переживання стресової ситуації. Ця остання якість є важливим фактором збереження нормальної працездатності сучасного педагога, забезпечення його ефективної взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу. Емоційна гнучкість проявляється в здатності педагогічного працівника правильно розуміти, щиро приймати переживання учнів, проявляти до них теплоту і співпереживання. Емпатія включає відображення і розуміння емоційного стану іншої людини, співпереживання або співчуття іншим і активну підтримуючу поведінку. Її основу складають розум, емоційна чуйність і раціональне сприйняття навколишнього (Ракітянська, 2019).

Широко відомо, що сучасний педагогічний працівник здійснює професійну діяльність в умовах великих психічних і емоційних навантажень. Практично перманентно він стикається з різного роду конфліктними, емоційно напруженими ситуаціями, які вимагають вміння володіти собою, зберігати здатність до подальшої педагогічної діяльності (Кузнецова, Соколова, 2018).

Виходячи з вищевикладеного можна виділити ряд складових емоційного інтелекту сучасного педагога: здатність розуміти стійкі способи емоційної діяльності, що склалися у інших учасників освітнього процесу і можуть проявлятися як у спілкуванні, так і в пізнавальній діяльності, впливаючи на успішність взаємодії з ними; здатність розпізнавати свої емоції, володіти ними, адекватно реагувати на емоції інших учасників освітнього процесу; здатність розуміти відносини між учасниками освітнього процесу, відтворені в їх емоціях, управляти емоційною сферою на основі інтелектуального синтезу та аналізу.

Емоційна компетентність педагога пов'язана з емоційним інтелектом і заснована на ньому (Новак, 2010). Для навчання конкретним компетенціям, пов'язаних з емоціями, необхідне досягнення педагогом певного рівня емоційного інтелекту: управляти власними емоціями, значно легше розвивати такі компетенції, як здатність зберігати працездатність в стресових ситуаціях і ініціативність. Формування емоційних компетенцій також необхідно для прогнозу успішності в роботі.

Розвиток у вчителів емоційного інтелекту набуває ще більшого значення в сучасних умовах, якщо врахувати, що дана характеристика підлягає розвитку у людей будь-якої вікової категорії. Це твердження доводиться порівняно недавніми науковими відкриттями, в результаті яких в науковий обіг був введений такий термін, як «нейропластичність». Суть дефініції «нейропластичності» полягає в тому, що думки індивіда, його вчинки і концентрація уваги на тих чи інших предметах і явищах здатні змінювати структуру і безпосередньо впливати на процес функціонування головного мозку. З цього випливає, що людина здатна до цілеспрямованої зміни власних мозкових структур за допомогою тренувань. Дослідження С. Кургулової демонструють, що всього за шістьнадцять сесій когнітивно-поведінкової психотерапії люди, у яких перед цим була діагностована соціофобія, здатні шляхом цілеспрямованої роботи зі своєю негативною самооцінкою посилити активність ділянок мозку, пов'язаних з саморегуляцією, лінгвістичною обробкою і увагою (Кургулова, 2018).

Таким чином, розвиваючи емоційний інтелект, сучасний педагог може домогтися високих показників діяльності.

На думку дослідника І. Андрєєвої, емоційний інтелект ефективного педагога визначаються адекватністю самооцінки та рівня домагань, комунікативною толерантністю, упевненістю в професійній компетенції, сформованістю емпатії вчителів з різними рівнями сформованості емоційного інтелекту. Для педагогів з високим рівнем характерний інтернальний локус контролю, низький або незначний рівень особистісної тривожності, емоційна стійкість, здатність пояснити емоційні стани. Середній рівень відрізняється екстернальним локусом контролю, високим рівнем тривожності, середніми або низькими показниками адаптації до тих чи інших умов, емоційною нестійкістю, утрудненням ідентифікації власних емоцій. Що стосується низького рівня, то він серед фахівців соціально-орієнтованих професій не виявлений. Однак психологічний портрет людини може бути описаний таким чином: має низький самоконтроль, реагування «за механізмом умовного рефлексу, прояв активності з переважанням зовнішніх компонентів над внутрішніми» (Андрєєва, 2011).

Особливо актуальна проблема розвитку емоційного інтелекту для вчителів, які працюють з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я. Про це, зокрема, йдеться в дослідженні О. Тенякової та О. Ткач, які вважають: якби не був компетентний педагог, він неминуче буде відчувати безліч труднощів. Найпоширенішими є налагодження контакту з дітьми з інвалідністю (вони зазвичай неконтактні) і встановлення взаємодії з їх батьками (вони занурені в турботи про хвору дитину і гостро реагують на різні ситуації). Перераховані фактори, призводять до емоційного вигорання педагогів (Тенякова, Ткач, 2019).

У дослідженні С. Кузнецової обґрунтовується наявність взаємозв'язку між емоційним інтелектом і синдромом вигорання. У тому випадку, якщо емоційний інтелект добре розвинений, людина відновлює втрачені ресурси за порівняно короткий час (Кузнецова, Соколова, 2018). Подібну думку висловлює Т. Ларіна, яка впевнена: емоційний інтелект можна розвинути «шляхом цілеспрямованого навчального впливу на розвиток здібностей: ідентифікації емоцій; використання емоцій з метою вирішення завдань; розуміння і аналізу емоцій; свідомого управління ними» (Ларіна, 2016).

Підсумовуючи, можемо узагальнити проаналізовані теоретичні напрацювання щодо емоцій-

ного інтелекту в діяльності педагога у Таблиці 1.

На наступному етапі роботи нами було проведено дослідження на визначення рівня розвитку емоційного інтелекту майбутніх педагогів, у якому взяли участь 100 студентів. Вибірку емпіричного дослідження склали студенти Київського національного університету технологій та дизайну та Корсунь-Шевченківського педагогічного фахового коледжу ім. Т.Г. Шевченка, віком від 16 до 22 років. Учасники дослідження були поінформовані щодо методів та цілі дослідження, дали згоду на участь в експерименті.

Для визначення рівня розвитку емоційного інтелекту майбутніх педагогів було використано методику діагностики «емоційного інтелекту» Н. Холла, яка призначена для виявлення здібності особистості розуміти відносини, що репрезентується в емоціях, і керувати своєю емоційною сферою на основі прийняття рішень. Вона складається з 30 тверджень і містить п'ять шкал: шкала 1 – «Емоційна обізнаність»; шкала 2 – «Управління своїми емоціями» (емоційна відхідливість, емоційна неригідність); шкала 3 – «Самотивація» (довільне керування своїми емоціями); шкала 4 – «Емпатія»; шкала 5 – «Розпізнавання емоцій інших людей» (вміння впливати на емоційний стан інших).

Розглянемо показники розвитку емоційного інтелекту. Так, за шкалою емоційної обізнаності 28% досліджуваних володіють високим рівнем цього параметру. 36% досліджуваних продемонстрували середній рівень емоційної обізнаності. Низький рівень емоційної обізнаності зафіксовано у 36% опитаних. За шкалою управління своїми емоціями 20% досліджуваних володіють високим рівнем цього параметру. 32% досліджуваних продемонстрували середній рівень управління своїми емоціями. Низький рівень управління своїми емоціями зафіксовано у 48% опитаних. За шкалою самотивації 32% досліджуваних володіють високим рівнем цього параметру. 20% досліджуваних продемонстрували середній рівень самотивації. Низький рівень самотивації зафіксовано у 48% опитаних. За шкалою емпатії 24% досліджуваних володіють високим рівнем цього параметру. 20% досліджуваних продемонстрували середній рівень емпатії. Низький рівень емпатії зафіксовано у 56% опитаних. За шкалою розпізнавання емоцій інших людей 32% досліджуваних володіють високим рівнем цього параметру. 20% досліджуваних продемонстрували середній рівень розпізнавання емоцій інших людей. Низький рівень розпізнавання емоцій інших людей зафіксовано у 48% опитаних. Отримані результати представлені на рис. 1.

Таблиця 1

Основні підходи до визначення ролі емоційного інтелекту у професійній діяльності педагога

Напрямок вивчення емоційного інтелекту	Представники підходу	Основні ідеї
EQ як складова професійної компетентності педагога	Н. Петрова, О. Тенякова, О. Ткач, Н. Александрова, Почтарьова, С. Кургулова, К. Абрамова	Емоційний інтелект включають до структури професійної діяльності педагога, як одну із ключових особистісних рис, що визначають особливості здійснення педагогічної діяльності
EQ як компонент комунікативних навичок педагога	З. Саїдов, Н. Яричев, І. Локтіонова	Емоційний інтелект вивчається як чинник успішності комунікації між педагогом та учнями
EQ як чинник готовності особистості до здійснення педагогічної діяльності	Л. Ракітнянська, В. Зарицька, С. Кузнецова, Ю. Соколова	Емоційний інтелект розглядається як характеристика майбутнього фахівця, яку необхідно розвивати
Розвиток EQ як засіб запобігання професійному вигоранню педагога	А. Ларіна, Н. Анарі, С. Меріда-Лопез, А. Беккер, С. Кузнецової, О. Новак, Е. Носенко	Під час профілактики та корекції емоційного вигорання педагога важливим аспектом роботи є розвиток або формування емоційного інтелекту, який забезпечує високий рівень рефлексивності, самоусвідомлення себе та розуміння інших
EQ як чинник успішного навчання учнів	Boyd M. A.	Вплив емоційного інтелекту педагога на успішність навчальної діяльності учня

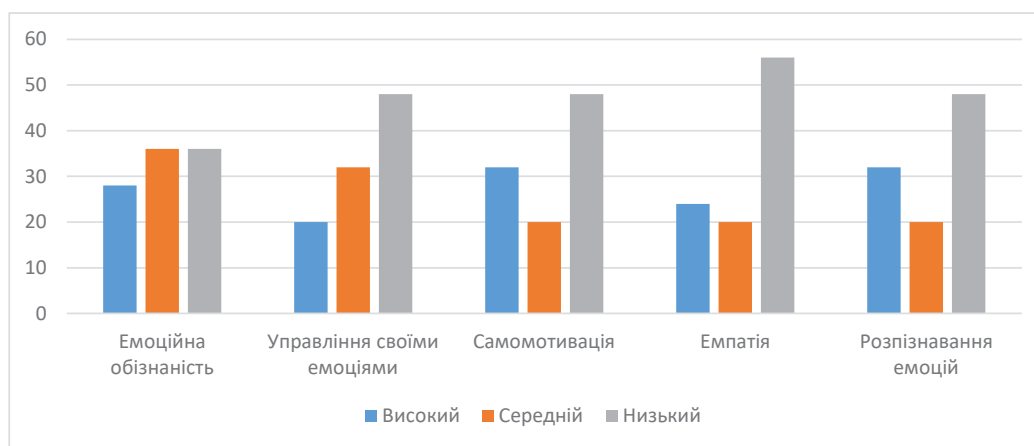

Рис. 1. Рівень розвитку емоційного інтелекту у майбутніх педагогів

Як бачимо, майбутні педагоги володіють недостатньо розвиненими навичками емоційного інтелекту, що свідчить про наявність перешкод для успішного здійснення професійної діяльності та потребує психологічної корекції.

Для розвитку емоційного інтелекту О. Новак передбачає розвиток наступних вмінь та навичок: а) свідоме управління емоціями, б) сприйняття, оцінку і прояв емоцій, в) інтерпретацію і аналіз емоцій, г) використання емоцій з метою підвищення ефективності діяльності (Новак, 2010).

Перший передбачає розвиток усвідомлення, оцінку і прояв емоцій. Педагоги повинні засвоїти «абетку емоцій»: особливості їх прояву, розпізнавання, ключові теорії емоцій. В ході практики вони будуть проводити експрес-діагностику власних емоцій, аналізувати емоції колег; тренуватися в точній передачі емоцій; освоювати техніки вербалізації почуттів і зниження емоційної напруги; демонструвати емоції за допомогою невербальних засобів. Змістом другого блоку є заняття, спрямовані на підвищення ефективності діяль-

ності. Відповідно до цього перед педагогами буде поставлена задача навчитися керувати емоціями; викликати живий відгук оточуючих за допомогою вербальних засобів; стимулювати до діяльності оточуючих. В рамках занять вчителям демонструються ефективні стратегії вирішення конфліктних ситуацій. Змістом третього блоку є навчання аналізу емоцій. Педагоги освоюють методи відстеження власних емоцій і причини їх виникнення, навчаються усвідомлювати ірраціональні установки і виокремлювати складні емоції. Отриманий в ході занять досвід інтегрований в четвертому блоці. Змістом діяльності педагогів стає управління емоціями, освоєння технік зниження інтенсивності емоцій і спостереження переходів однієї емоції до іншої.

Цікава і така форма проведення занять, як тренінгова група, описана дослідником Е. Носенко: «розвиток емоційного інтелекту в тренінгових групах передбачає актуалізацію і поглиблення здібностей до розуміння емоцій, навчання ефективним способам і прийомам управління емоційними станами з подальшим застосуванням отриманих знань на практиці» (Носенко, 2003).

І. Н. Андрєєва виділяє наступні методи розвитку емоційного інтелекту: груповий тренінг, індивідуальний тренінг, коучинг. Не менш ефективними є аналіз конкретних професійних комунікативних ситуацій, арт-методи. Найбільш інноваційним і перспективним методом можна вважати коучинг як сучасну ефективну психотехнологію особистісного розвитку, яка дозволяє створити для педагога «зону найближчого розвитку» емоційного інтелекту за допомогою особливих психологічних «інструментів». До цих «інструментів» відносяться: «відкриті» питання про природу, механізми, способи вираження емоцій у діяльності педагога, можливості сприйняття чужих і розпізнавання власних емоційних станів; створення і аналіз «колеса балансу» в рамках структури емоційного інтелекту педагога; «шкалювання» розвиненості емоційних якостей

і здібностей педагога; метафоризація ключових комунікативних ситуацій емоційної напруженості у взаємодії з усіма суб'єктами освітнього процесу і т. ін. Форма використання коучингу для педагога може бути як індивідуальною, так і груповий. Час проведення залежить від індивідуального запиту, але найбільш ефективно проводити коуч-сесії на початку навчального року, в середині і наприкінці, щоб створити навичку пролонгованого осмислення, підвищити рівень усвідомленості зовнішніх і внутрішніх процесів в емоційній сфері в процесі професійної діяльності. Це дозволить отримати профілактичний ефект від емоційного вигоряння і професійних педагогічних деформацій (Андрєєва, 2011).

Висновки. Розвиток емоційного інтелекту педагога в процесі безперервної освіти має значний ресурс за рахунок інтеграції власного досвіду, освоєння нових професійних відносин – міжособистісних, предметних, надпредметних, метапредметних. Володіння емоційним інтелектом стимулює педагога до творчого пошуку, розвитку професійно-особистісного потенціалу, середовища освітнього простору. Педагоги, що володіють здатністю прислухатися до чужих переживань, вміють налаштуватися на широкий діапазон емоційних сигналів. Ця якість дозволяє їм розуміти невисловлені почуття, вони співчутливо ставляться до оточуючих і здатні подумки стати на місце іншої людини. Емоційний інтелект проявляється у вмінні бути делікатним, ввічливим, тактовним, шанобливим, турботливим. Педагоги, наділені цією здатністю, прагнуть створити в колективі сприятливий психологічний клімат. Отже, розвиваючи емоційний інтелект, сучасний педагог може досягти високих результатів у професійній сфері, стати високоефективним і результативним фахівцем. Можна стверджувати, що емоційна культура вчителя відображає рівень професійної майстерності, емоційну зрілість особистості і впливає на імідж педагога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрова Н. Эмоциональный интеллект как фактор саморегуляции педагогической деятельности. Вестник Московской государственной академии делового администрирования. Серия: философские, социальные и естественные науки. 2011. Выпуск 5. С. 171-177.
2. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии: монография. Новополюк: ПГУ, 2011. 388 с.
3. Гоулман Д. Эмоційний інтелект. Харків: Віват, 2018. 512 с.
4. Кургулова С. К., Абрамова К. В. Эмоциональный интеллект как ключевая компетенция педагога в инклюзии. Студенческий научный журнал. Новосибирск: НГПУ, 2018. С. 59-62.
5. Кузнецова С. В., Соколова Ю. Б. Эмоциональный интеллект как компонент профессиональной деятельности педагога. Актуальные проблемы социально-гуманитарных и экономических знаний. Сборник научных трудов Всероссийской научной конференции – школы молодых ученых. 2018. С. 45-50.

6. Ларина А. Т. Роль эмоционального интеллекта в предотвращении эмоционального выгорания педагогов. МНИЖ. 2016. №10-4 (52). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-emotsionalnogo-intellekta-v-predotvraschenii-emotsionalnogo-vygoraniya-pedagogov>
7. Милованова Н. Г. Эмоциональный интеллект: новый ресурс педагога или новые требования? Профессиональное образование в России и за рубежом. 2017. № 1(25). С. 107–110. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/emotsionalnyy-intellekt-novyy-resurs-pedagoga-ili-novye-trebovaniya>
8. Новак О. О. Шляхи розвитку емоційного інтелекту педагогічних працівників. Постметодика. 2010. № 6. С. 41-47.
9. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції: монографія. К., 2003. 158 с.
10. Петрова Н. М. Сформованість емоційного інтелекту як запорука успішної професійної діяльності майбутнього педагога: теоретичний аспект. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка. 2015. № 2. С. 27-31.
11. Почтарева Е. Ю. Эмоциональный интеллект как составляющая непрерывного образования педагога. Научное обеспечение системы повышения квалификации кадров. 2012. №2. С. 75-81.
12. Ракітянська Л. М. Емоційний інтелект як особистісний чинник професійного становлення майбутнього вчителя. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Чернігів, 2019. Вип. 1 (157). С. 162–165.
13. Саидов З.А., Ярычев Н.У., Локтионова И.А. Эмоциональный интеллект как составляющая коммуникативной компетентности педагога. МНКО. 2021. №2 (87). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/emotsionalnyy-intellekt-kak-sostavlyayushchaya-kommunikativnoy-kompetentnosti-pedagoga>
14. Тенякова О. А., Ткач Е. Н. Эмоциональный интеллект как субъектный ресурс эффективной профессиональной деятельности педагога-психолога. Психология профессиональной деятельности: проблемы, содержание, ресурсы. Сборник научных трудов. 2019. С. 418-421.
15. Boyd M. A. The emotional intelligence of teachers and students' perceptions of their teachers' behavior in the classroom. Indiana. 2005. 24 p.
16. Mérida-López S., Extremera N., Rey L. Emotion-regulation ability, role stress and teachers' mental health. Occupational Medicine. Vol. 67. Issue 7. 2017. P. 540-545. <https://academic.oup.com/occmed/article/67/7/540/4085868>
17. Naderi Anari N. Teachers: emotional intelligence, job satisfaction, and organizational commitment. Journal of Workplace Learning. Vol. 24. 2012. No. 4. P. 256-269.

REFERENCES

1. Aleksandrova N. Emocionalnyj intellekt kak faktor samoregulyacii pedagogicheskoy deyatel'nosti. [Emotional intelligence as a factor of self-regulation of pedagogical activity]. Vestnik Moskovskoy gosudarstvennoy akademii delovogo administrirovaniya. Seriya: filosofskie, socialnye i estestvennye nauki. 2011. Vipusk 5. S. 171-177 [in Russian].
2. Andreeva I.N. Emocionalnyj intellekt kak fenomen sovremennoy psihologii [Emotional intelligence as a phenomenon of modern psychology]: monografiya. Novopolock: PGU, 2011. 388 s. [in Russian].
3. Houlman D. Emotsiyni intellekt [Emotional intelligence]. Kharkiv: Vivat, 2018. 512 s. [in Ukrainian].
4. Kurgulova S. K., Abramova K. V. Emocionalnyj intellekt kak klyuchevaya kompetenciya pedagoga v inklyuzii [Emotional intelligence as a key competence of a teacher in inclusion]. Studencheskij nauchnyj zhurnal. Novosibirsk: NGPU, 2018. S. 59-62 [in Russian].
5. Kuznecova S. V., Sokolova Yu. B. Emocionalnyj intellekt kak komponent professionalnoj deyatel'nosti pedagoga [Emotional intelligence as a component of a teacher's professional activity]. Aktualnye problemy socialno-gumanitarnyh i ekonomicheskikh znaniy. Sbornik nauchnyh trudov Vserossiyskoj nauchnoj konferencii – shkoly molodyh uchenyh. 2018. S. 45-50 [in Russian].
6. Larina A. T. Rol emocionalnogo intellekta v predotvrashenii emocionalnogo vygoraniya pedagogov [The role of emotional intelligence in preventing emotional burnout of teachers]. MNIZh. 2016. №10-4 (52). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-emotsionalnogo-intellekta-v-predotvraschenii-emotsionalnogo-vygoraniya-pedagogov> [in Russian].
7. Milovanova N. G. Emocionalnyj intellekt: novyj resurs pedagoga ili novye trebovaniya? [Emotional intelligence: a new teacher's resource or new requirements?] Professionalnoe obrazovanie v Rossii i za rubezhom. 2017. № 1(25). S. 107–110. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/emotsionalnyy-intellekt-novyy-resurs-pedagoga-ili-novye-trebovaniya> [in Russian].
8. Novak O. O. Shliakhy rozvytku emotsiynoho intelektu pedahohichnykh pratsivnykiv [Ways to develop the emotional intelligence of teachers] . Postmetodyka. 2010. № 6. S. 41-47 [in Ukrainian].
9. Nosenko E. L. Emotsiyni intellekt: kontseptualizatsiia fenomenu, osnovni funktsii [Emotional intelligence: conceptualization of the phenomenon, basic functions]: monohrafiia. K., 2003. 158 s. [in Ukrainian].
10. Petrova N. M. Sformovanist emotsiynoho intelektu yak zaporuka uspishnoi profesiinoi diialnosti maibutnoho pedahoha: teoretychnyi aspekt [Formation of emotional intelligence as a guarantee of successful professional activity of the future teacher: theoretical aspect]. Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriya: pedahohika. 2015. № 2. S. 27-31 [in Ukrainian].
11. Pochtareva E. Yu. Emocionalnyj intellekt kak sostavlyayushaya nepreryvnogo obrazovaniya pedagoga [Emotional intelligence as a component of continuous teacher education]. Nauchnoe obespechenie sistemy povysheniya kvalifikacii kadrov. 2012. №2. S. 75-81 [in Russian].

12. Rakitianska L. M. Emotsiyni intelekt yak osobystisnyi chynnyk profesiinoho stanovlennia maibutnoho vchytelia [Emotional intelligence as a personal factor in the professional development of future teachers]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T. H. Shevchenka*. Chernihiv, 2019. Vyp. 1 (157). S. 162–165 [in Ukrainian].
13. Saidov Z.A., Yarychev N.U., Loktionova I.A. Emocionalnyj intellekt kak sostavlyayushaya kommunikativnoj kompetentnosti pedagoga [Emotional intelligence as a component of the communicative competence of the teacher]. *MNKO*. 2021. №2 (87). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/emotsionalny-intellekt-kak-sostavlyayushaya-kommunikativnoy-kompetentnosti-pedagoga> [in Russian].
14. Tenyakova O. A., Tkach E. N. Emocionalnyj intellekt kak subektnyj resurs effektivnoj professionalnoj deyatel'nosti pedagoga-psihologa [Emotional intelligence as a subjective resource of effective professional activity of a teacher-psychologist]. *Psihologiya professionalnoj deyatel'nosti: problemy, sodержanie, resursy. Sbornik nauchnyh trudov*. 2019. S. 418-421 [in Russian].
15. Boyd M. A. The emotional intelligence of teachers and students' perceptions of their teachers' behavior in the classroom. *Indiana*. 2005. 24 p.
16. Mérida-López S., Extremera N., Rey L. Emotion-regulation ability, role stress and teachers' mental health. *Occupational Medicine*. Vol. 67. Issue 7. 2017. P. 540-545. <https://academic.oup.com/occmed/article/67/7/540/4085868>
17. Naderi Anari N. Teachers: emotional intelligence, job satisfaction, and organizational commitment. *Journal of Workplace Learning*. Vol. 24. 2012. No. 4. P. 256-269.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Nataliia VOVK. The press of the Ukrainian Galician Army on the Internet: a comparative analysis of digitalized publications.....	4
Микола ГЛІБЩУК. Новітня західна історіографія Великої війни 1914-1918.....	10
Юрій СТЕЦИК, Богдан ПАНЬКІВ. Візитачийний опис броницької парафії (1913 р.): формуляр протоколу та джерельна евристика.....	19
Ольга ЮРЧЕНКО. Проблема виховання національної свідомості молоді у науково-фольклористичній спадщині М. О. Максимовича.....	26

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Анна БЛІК, Юлія СТЕФУРИШИНА. Зміни сучасного мистецтва і дизайну під впливом візуальної культури.....	33
Андрій БЛУДОВ. Особливості застосування змішаних технік в методиці викладання живопису.....	38
Вікторія БОДНА-ДЯЧОК. Творча біографія композитора у світлі авторських присвят.....	43
Вячеслав БОРИСОВ. Феномен речі у дизайні.....	48
Наталія БРИЖАЧЕНКО, Надія МИРОНЕНКО, Яніна ВЕРХОВОДОВА. Принципи реалізації стратегії інфотейнменту у просторі сучасного інтерактивного музею.....	55
Олена БУРКО. Проблеми внутрішньоансамблевої музичної комунікації у «Щедрівці» Валерія Івко.....	62
Андрій ГАЛАВАЙ. Еволюція виконавської інтерпретації каденцій баритонових арій Джузеппе Верді у ХХ-ХХІ ст.....	67
Аліна ГАХОВА, Ірина СРЕМЕНКО. Архетипи в еко-дизайні одягу.....	75

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Ігуна BASARABA. Methodological research approaches and methods of phraseological space of English military discourse.....	87
Валентина БЕРЕЖНЯК, Вікторія КОТВИЦЬКА. Заголовки новинних повідомлень німецькомовного щотижневого журналу «Der Spiegel»: функціонально-стилістичні та структурні особливості.....	93
Роман ВАСЬКО, Ян КАПРАНОВ, Алла КОРОЛЬОВА. Зіставна фонологічна інтерпретація ностратичного етимону *‘wete “вода” у мовах алтайської, афразійської, індоєвропейської сімей (за версією А. Б. Долгопольського).....	99
Рената ВЕСЕЛЬСЬКА, Микола ТИЩЕНКО. Лінгвістична специфіка та кореляція мовленнєвих складових екодискурсу.....	110
Наталія ВОЛК, Олена ПЕДЧЕНКО. Образ німця в аспекті імагологічного дискурсу в романі М. Степної «Сад».....	117
Ірина ГАВРИЛОВА. Особливості перекладу фразеологізмів та ідіом.....	124
Марина ГЛАДКА. Використання мнемотехніки при навчанні лексики німецької мови студентів-філологів.....	131
Сергій ГНАТЕНКО. Різновеликі пробіли як графічна реалізація цезури в поезії Трейсі М. Атсітті.....	136
Sevda HUSEYNOVA. Creative characters in Maugham’s style.....	141
Інга ДЕМЧЕНКО, Лілія ХАРЛАМОВА. Ведення радіообміну в режимі спілкування «повітря – земля» як різновид професійної комунікації фахівців авіаційної галузі.....	148

Лариса ЄВДОКИМОВА, Богдана ВАЩИШИН. Класичні твори літератури на стражі сімейних та моральних цінностей.....	153
Наталія ЄЛЬНІКОВА. Іронія як засіб реалізації тролінгу.....	158
Анастасія КІНАЩУК. Актанти тематичної групи предикатів на позначення ірраціонального сприйняття (на матеріалі української, англійської та німецької мов).....	163

ПЕДАГОГІКА

Ірина АНЩЕНКО. Система природовідповідного комунікативного навчання іноземної мови учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі загальноосвітньої школи.....	169
Олександр БАЛАНУЦА. Базові характеристики майбутнього дипломата.....	176
Володимир БЄСЕДА. Можливості бодинаміки Лізбет Марчер в діагностиці та корекції фізичного розвитку дітей із порушеннями психомоторики.....	181
Ірина ВАСИЛЕНКО, Катерина БАЛАБАН. Гра як важливий аспект методики вивчення іноземної мови на початковому етапі.....	190
Арифа Гаджибаба гызы ГАРИБОВА. Современные требования к учителю музыки.....	196
Віталій ГОНЧАРУК, Валентина ГОНЧАРУК. Цифрова компетентність як складник професійної культури педагога.....	202
Олена ГОРДІЄНКО. Формування ціннісних орієнтацій майбутніх спеціалістів на заняттях з української мови за професійним спрямуванням.....	211
Ірина ГРИЦЕНКО, Вероніка ДЕНИСЕНКО. Сучасний урок у початковій школі в контексті аксіологічного підходу.....	217
Юлія ДЕНИСЯК. Проблема здоров'язбереження дітей в Україні: традиції та інновації.....	223
Наталія ДЗЮБИШИНА, Лариса КОСТЮК. Використання методів наукового дослідження при компетентнісній моделі підготовки здобувачів мистецьких спеціальностей.....	228
Veronika DMYTRUK, Halyna SHEVCHUK. Studying a foreign language in higher education institutions: issues and decisions.....	238
Сергій ДУДКО. Актуальність формування здоров'язбережувальної та здоров'язрозвиваючої компетентностей учнів 5-6 класів.....	246
Ярослава ДУДКО. Генеза організації управління процесом трудового виховання у закладах вищої педагогічної освіти України (друга половина ХХ – початок ХХІ століття).....	251
Станіслава ЗАЙЦЕВА. Набуття та реалізація навичок читання, письма, говоріння, аудіювання іноземними студентами за допомогою платформ Google Meet, Skype, Zoom на заняттях з української мови як іноземної.....	258
Галина ЗАЛУЦЬКА. Внесок сестер Чину св. Василя Великого у розвиток української освіти у США у ХХ ст.....	263
Світлана ЗУБЕНКО, Тетяна МИХАЙЛОВА, Валентина ПРЯНИЦЬКА. Актуальні проблеми викладання зарубіжної літератури у вищій школі.....	268
Ленмара ІСМАІЛОВА. Краєзнавчі студії як елемент ефективної інтеграції студентів-іноземців в україномовний простір.....	277
Наталія КАБУСЬ, Тетяна ПОГРЕБНЯК. Обґрунтування змісту освітнього компонента «Професійні ризики в соціальній роботі» в системі професійної підготовки фахівців соціальної галузі.....	282
Ганна КАВИЛІНА. Особливості мовлення дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю.....	289
Ольга КАЛІМАНОВА. Формування національної ідентичності учня в роботі класного керівника.....	294
Любов КАНШЕВСЬКА. Методична підготовка педагогів шкіл-інтернатів до формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників.....	300
Римма КИРИЧЕНКО, Неля ДУБРОВА, Руслана ОВСІЄНКО. Значення емоційного інтелекту в діяльності педагога.....	306

CONTENTS

HISTORY

Nataliia VOVK. The press of the Ukrainian Galician Army on the Internet: a comparative analysis of digitalized publications.....	4
Mykola HLIBISCHUK. Modern western historiography of the Great War 1914-1918.....	10
Yuriy STETSYK, Bogdan PANKIV. Visitation description of Bronicja parish (1913): protocol form and source heuristics.....	19
Olga YURCHENKO. The problem of national consciousness upbringing of youth in scientific-folklore heritage M. O. Maksimovich.....	26

ART STUDIES

Anna BILYK, Yuliia STEFURYSHYNA. Changes in contemporary art and design under the influence of visual culture.....	33
Andriy BLUDOV. Features of the use of mixed techniques in teaching methods of painting.....	38
Viktoriiia BODINA-DIACHOK. Creative biography of the composer in light of the author's dedications	43
Viacheslav BORYSOV. Phenomenon of speech in designs.....	48
Natalia BRYZHACHENKO, Nadezhda MIRONENKO, Yanina VERKHOVODOVA. Principles of infotainment strategy implementation in the space of a modern interactive museum.....	55
Olena BURKO. The problems of intra-ensemble musical communication of Valeriy Ivko`s composition "Shchedrivka".....	62
Andrii HALAVAI. The evolution of performance interpretation of cadenzas in G. Verdi`s baritone arias in XX-XXI centuries.....	67
Alina HAKHOVA, Iryna IEREMENKO. Archetypes in eco-costume design.....	75

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Iryna BASARABA. Methodological research approaches and methods of phraseological space of english military discourse.....	87
Valentyna BEREZHNYAK, Viktoriiia KOTVYTSKA. Headlines of news of the German-language weekly magazine «Der Spiegel»: functional-stylistic and structural features.....	93
Roman VASKO, Yan KAPRANOV, Alla KOROLYOVA. Comparative phonological interpretation of nostratic etymon *‘wete “water” in the languages of altaic, afro-asiatic, indo-european families.....	99
Renata VESELSKA, Mykola TYSHCHENKO. Linguistic specificity and correlation of the speech ecodiscourse components.....	110
Nataliia VOLIK, Olena PEDCHENKO. The German`s image in the aspect of imagological discourse in the novel “Garden” by M. Stepnova.....	117
Iryna HAVRYLOVA. Specifics of translation of phraseological units and idioms.....	124
Marina GLADKA. The use of mnemotechnique in teaching German vocabulary to students-philologists	131
Serhiy HNATENKO. Varied-sezed gaps as graphic presentation of caesura in tracy M. Atsitti`s poetry.....	136
Sevda HUSEYNOVA. Creative characters in Maugham`s style	141
Inha DEMCHENKO, Liliia KHARLAMOVA. Conducting radio exchange «air-ground» as a kind of professional communication of aviation industry specialists.....	148
Larysa EVDOKIMOVA, Bogdana VASHCHISHYN. Classical works of literature on guard of family and moral values.....	153

Nataliia YELNIKOVA. Irony as a means of trolling.....	158
Anastasiia KINASHCHUK. Actants of the thematic group of predicates to define irrational perception (basing on the Ukrainian, English and German languages).....	163

PEDAGOGY

Iryna ANISHCHENKO. System of natural communicative foreign language teaching of students with special educational needs in an inclusive class of a general secondary school.....	169
Oleksandr BALANUTSA. Basic characteristics of the future diplomat.....	176
Volodymyr BIESIEDA. Lisbeth Marcher's body dynamics possibilities in diagnosis and correction of physical development of children with psychomotor disorders.....	181
Iryna VASYLENKO, Kateryna BALABAN. Game as an important aspect of learning foreign language at the initial stage.....	190
Arifa Hajibaba GARIBOVA. Modern requirements for a music teacher.....	196
Vitalii HONCHARUK, Valentyna HONCHARUK. Digital competence as a component of professional culture of teacher.....	202
Olena HORDIENKO. Formation of value orientations of future specialists in classes in the Ukrainian language by professional orientation.....	211
Iryna GRYTSENKO, Veronika DENYSENKO. Modern lesson in primary school in the context of the axiological approach.....	217
Yuliia DENYSIAK. The problem of children's healthcare in Ukraine: traditions and innovations.....	223
Natalia DZYUBYSHYNA, Larysa KOSTIUK. Application of scientific research methods in the competence model of training degree-seeking students of artistic specialties.....	228
Veronika DMYTRUK, Halyna SHEVCHYK. Studying a foreign language in higher education institutions: issues and decisions.....	238
Sergiy DUDKO. Actuality of formation of health and health-developing competences of students 5-6 classes.....	246
Yaroslava DUDKO. Genesis of the organization of management of the process of labor upbringing in institutions of higher pedagogical education of Ukraine (the second half of XX – beginning of XXI century).....	251
Stanislava ZAITSEVA. Acquiring and realization of reading, writing, speaking, and listening skills by foreign students using Google Meet, Skype, and Zoom platforms at the lessons of Ukrainian language as a foreign language.....	258
Halyna ZALUTSKA. Contribution of the sisters of the Order of Saint Basil the Great (OSBM) to the development of Ukrainian education in the United States in the XX century.....	263
Svitlana ZUBENKO, Tetyana MYKHAYLOVA, Valentina PRYANITSKA. Actual problems of teaching of foreign literature in universities.....	268
Lenmara ISMAILOVA. Region studies as an element of effective integration of foreign students into the Ukrainian language space.....	277
Natalia KABUS, Tetiana POHREBNIAK. Substantiation of the content of the educational component "Professional risks in social work" in the system of professional training of specialists in the social field.....	282
Ganna KAYLINA. Peculiarities of speech of preschool children with mental retardation.....	289
Olga KALIMANOVA. Formation of the national identity of the student in work of the class teacher.....	294
Liubov KANISHEVSKA. Methodical preparation of boarding school teachers for formation of readiness for responsible parenting among high school students.....	300
Rymma KYRYCHENKO, Nelia DUBROVA, Ruslana OVSIENKO. The importance of emotional intelligence in the teachers activity.....	306

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 41. ТОМ 1
ISSUE 41. VOLUME 1**

Редактори-упорядники
*Микола Пантюк
Андрій Душиний
Іван Зимомря*

Здано до набору 20.09.2021 р. Підписано до друку 01.10.2021 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 37,20. Зам. № 1021/395. Наклад 300 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.